

No: 43

The Department of Public Instruction, Bombay.

HANDBOOK

TO THE

STUDY OF THE RIGVEDA.

BY

PETER PETERSON, M.A., D.Sc., Edin.;

B.A. BALLIOL COLLEGE, OXFORD;

PROFESSOR OF SANSKRIT, ELPHINSTONE COLLEGE, BOMBAY.

PART II.—THE SEVENTH MANDALA OF THE RIGVEDA.

500 Copies.

23899

Registered for Copyright under Act XXV. of 1867.

Sa2VI
Pet

Bombay:

GOVERNMENT CENTRAL BOOK DEPOT.

1892.

D2835

Vol. 43.

[All rights reserved.]

Price Five (5) Rupees.

BOMBAY SANSKRIT SERIES No. XLIII.

94307

BOMBAY:

PRINTED AT THE EDUCATION SOCIETY'S PRESS, BYCULLA.

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.

Acc. No. 23809

Vol. 14. 6. 56.

Call No. 5a2v11 Pet.

PREFACE.

It has already been stated (Preface to Part I) that the text of Sayana's commentary in this edition of the Seventh Mandala of the Rigveda rests on a collation of the *editio princeps* with three manuscripts called by me A, B, and C. That the work has been done independently is, I trust, evident on the face of it. But it may be convenient if I put together here the chief places in which I believe I can claim to have improved the text. It will be seen that I have, as a rule, sought improvement in an attempt to make out what the reading of the MSS. really means, holding as I do very strongly that we are not entitled to desert the MSS. by reason of any doubt on that point, but only when we are positively certain that they are wrong. I take all * the cases in which Max Müller has introduced emendations into the text from his *Varietas Lectionis*.

- 1, 1. I have adopted M. M.'s conjectural reading **आगम्यं** after **अथर्षु** with some reluctance. I do not feel certain that it is right. The quotation from Yaska shows that the second word must be **अतनवंतं**; but the MSS., as we have them at present, hardly enable us to decide what Sayana's alternative explanation of the *ἀπαξ λεγόμενον* **अथर्षु** really was.

- 1, 15. I have retained **सेहमिर्यो** after **प्रबोधकं** on the authority of all the MSS. except M.'s B4.

* I have omitted a few towards the end of this review which seemed unimportant, or with regard to which I had nothing to say.

Sayana has to explain the यः of the text. He writes यः समेद्धारं प्रबोधकं सेदग्निर्यः &c. He requires the words again to complete the sense of the second clause सुजातासः &c., and on that occasion he breaks them up स इत् स एवाग्निः. It is at least possible to explain the reading of the MSS. so, and I prefer therefore to let it remain.

1, 20. Sayana has to explain the change from the singular to the plural, from त्वं (Agni) to यूयं (Agni, and the gods in his train). He does it in his note on this last word यूयं परिवाराश्च = "यूयं that is the attendant gods also." No MS. that has yet been found inserts त्वं before त्वत्परिवारं, as M. does by conjecture, and it is not wanted. Compare, as M. himself does, 3, 10 and 7, 7 below.

1, 21. It will be seen that the MSS. vary greatly with regard to Sayana's explanation of the मा वि दासीत् of the text. But the reading of M.'s B4 was unobjectionable. The imperative mood is used by Sayana as often in similar cases (cf. e. g. मा स्युः मा निष्टुः Sayana on 10, 57, 1) and अप क्षीयतां corresponds exactly to वि दासीत्. I prefer now मापक्षीयतां to my own reading मोपक्षीयतां. M.'s reading by conjecture मोपक्षीयत sins against Panini 3, 176.—D (see note on 3, 8) नोपक्षीयते.

2, 1. The reading of the MSS. साविष्टाविदं, सौविष्टाविदं, सौविष्टाविदं is not intelligible to me. I have given the last from my own MSS. M. reads by conjecture पशाविष्टाविदं which I believe to

be bad Sanskrit. M. takes पशौ from Asval. 3, 2, 1: but we should require पश्विष्टौ or पशोरिष्टौ if that were the sense. A reference to Asval. 3, 2, 6, and the fact that the MSS. vary as they do between सा, सो and सौ for the first syllable of the word in doubt, makes me think that an original वासिष्ठमिदं was first written, by a mistake often met with, साविष्ठमिदं. This was corrected by the use of numerals, above the two syllables which had got transposed, thus साविष्ठमिदं. The scribes who followed did not understand this. They took साँ to be सो or सौ, disregarded the mark over the वि, and 'amended' the third syllable, thus making सोविष्टाविदं or सौविष्टाविदं out of what was meant for वासिष्ठमिदं.

- 2, 4. भरमाणाः पादौ भरंतः. The पादौ of the MSS. (including M.'s Ca, A, B1) is alone right. The worshippers go down on their knees (अभिनु अभिगतज्ञानुकं), and then "drag their feet (each his two feet) forward," that is, they advance on their knees. M. finds पादे (sic) in his B4, and gives by conjecture पादैर्भरंतः.
- 2, 11. M. changes the अस्मान् of all the MSS. to अस्माकं. He mistakes Sayana's construction. The च after अदितिः shows that आदितिश्च begins a new clause. नोऽस्मान् बर्हिः अभ्यास्तां is therefore a clause by itself, बर्हिः being the nominative before the verb, and नः = अस्मान् the accusative after it. Put a stop after आगच्छ, and remove the stop after कल्याणपुत्रा, in my text of the note.

- 3, 4. I have adopted M.'s correction खादति for the सादति of the MSS. I am not sure that it would not be better to write सादयति. Cf. संवृत्ताः संच्छिन्नाः Sayana on IX, 48, 2 and अवृजन् समयपादयन् Sayana on X, 48, 3. खादनं and भक्षणं are the same; and, according to Sayana, the भक्षणं comes later in the verse.
- 3, 5. M. reads आहवनीयातने by conjecture. The reading of his MS. Ca and of my MSS. आहवनीयायेति gives a better sense. वीनौ is explained by the generic term स्थाने, which is then restricted by the clause आहवनीयायेति.
- 3, 8. The MSS. (including a MS. lent to me by Mr. M. C. Apte, to which occasional reference will be made under the designation of D) read उरुष्याः रक्ष, and there is no reason why Sayana should not have written so. He naturally wants to give an imperative force to उरुष्याः. (Compare his note on 2, 10 above सूदयति प्रेरयतु and यजाति यजतु.) He makes a separate clause therefore of याभिः (sc. रक्षसि) ताभिः उरुष्याः i.e. रक्ष. उरुष्याः; and निपाहि answer to one another. If any change is made I should prefer to write रक्षसि. Cf. note as to A's reading, where ति (for सि?) is supplied in the margin. M. corrects रक्ष to रक्षेः.—In the same note I omitted स्तोतृश्च (with my MS. B* ?), but think now that it should stand. It is in my A, C, D.
- 4, 5. The note on this verse ends with the clause श्रुतमेव विभर्तीति पदं बहुवचनांततया विपरिणतं (so

* Not now available for reference.

correct my विपरिणते) सत् ओषधीभिर्वनिमिश्रं संब-
ध्यते. वनिमिश्र is M.'s correction for वनिनश्च,
and I find it in D. The other MSS. all read
वनिनश्च. I believe the whole clause to be
one of those interpolations which earlier
MSS. of Sayana than any yet available will
show to have been so many. It is quite
unnecessary.

- 5, 2. वरेण श्रेष्ठेन हविषा तेजसा वावृधानः. So all the
MSS., including D. M. writes by conjecture
तेजसा वा. He mistakes the construction
of तेजसा. It is not an alternative explanation
of the वरेण of the text, but goes with वावृधानः.
तेजसा वावृधानः "growing in glory" वरेण "by
means of the वर" i.e. the श्रेष्ठं हविः.
- 5, 3. All the MSS. make Sayana explain असिक्नीः,
by असिक्तवर्णाः. M. corrects to असितवर्णाः. But
Sayana would either have written असिक्नीः
असिताः following the vārtika on Pan. 4,1,39,
or, as we find in the MSS., असिक्नीः असिक्तवर्णाः.
He is not giving the equivalent in classical
speech for the Vedic असिक्नीः, but is giving
the sense of the word as he understands it
here, and suggesting an etymology not follow-
ing the vārtika. His reason is not far to
seek. The poet speaks of विशः who are असि-
क्नीः. This latter word Sayana paraphrases
by राजस्यः, as contrasted with सात्त्विक्यः and
तामस्यः. White and black are the two appro-
priate colours for these two last : and Sayana
therefore seeks for some other meaning than
"white" for the word असिक्नीः. It is there-

fore doing violence to him, as well as to the MSS., to make him read असिक्वनीः असितवर्णीः.

5, 6. The MSS. make Sayana explain जुषंत by सेवंत. M. corrects to असेवंत. I have given सेवते (cf. v. 4 above सचंत सेवते). I believe now, however, that Sayana wrote जुषंत सेवंत. With that the *sense* in which he took the word was given. He may, or may not have added सेवते. (A present, not a past is wanted. The time is different from that of नृण्वन् and आजः). In D an original सेवते is corrected to सेवंत.

5, 7. कामान्वा. So all the MSS. M. changes to कामान् च (which if it were right, must have been written कामांश्च). कामान्वा is alone right. Thunder may be heard, and no rain follow. When Indra thunders he is either pouring down rain, or, in some other way, accomplishing the desires of his worshipper. The अभिक्रंदसि अभिगर्जसि वा which follows refers to the same alternative rationale of thunder.—D has जनाय for यजमानाय, a reading which deserves attention.

6, 7. M. changes the अंतरिक्षाणि of the MSS. to आंतरिक्षाणि. This is a word which Sayana would never have used. He would have said अंतरिक्षे भवानि, as at 38, 5 and elsewhere. I believe that Sayana's note, on a word he has already explained repeatedly, consisted only of बुध्या बुध्यानि. The gloss बुध्मन्तरिक्षं &c. was added afterwards. And our word was subsequently

inserted by some one who missed a link between बुध्ने and बुध्यः. On 56, 14 we have the note बुध्य बुध्यानि अंतरिक्षे भवानि.

- 11, 5. M. changes the किमिति of all the MSS., including D, to किमर्थमिति. This is quite unnecessary.
- 15, 1. M. changes the अग्नेर्भगियाज्या of the MSS. to अग्नेर्भगिनो याज्या. Why? This is the "bhagiyâjyâ" of Agni, i.e. the verse to be used when Agni is praised under his attribute of "Bhagi." अग्नेर्भगिनो याज्या is, of course, an easy emendation. But in that case would not Sayana have written भगिनोऽग्नेयाज्या? He has the sutra अग्निर्भगी (comm. भगीत्यग्नेर्गुणः) in his mind, and writes अग्नेर्भगियाज्या. If we are to correct at all I should prefer to write अग्निभगियाज्या. But no correction is necessary.
- 16, 5. M. writes by conjecture कामयस्व. The MSS. have कामय त्वं (correct त्वं in my note to त्वं) and कामय च (D has this last). The त्वं does not appear to be wanted (cf. यज्ञ, not यज्ञ त्वं), and the च does. If we correct कामय I think now that we should write कामयस्व (cf. Say. on I. 76, 4) च. But it is not beyond possibility that Sayana wrote कामय च.
- 16, 6. यद्वा सुशंसो होता. "Or सुशंसो = होता." M. writes by conjecture यद्वा यः सुशंसो होता. But Sayana is not giving an alternative explanation of the whole clause. He desires only to say that the word सुशंसः may have another meaning than that already given, and then the sen-

tence will go on as before, वर्धते न वर्धयत्यर्थः. His meaning is quite intelligible without the interpolated यः.

- 18, 8. Sayana explains the पत्यमानः of the text by पलायमानः. Compare his note on v. 16 below, where पत्यमानः is explained by गच्छन्, and वर्तन् by पलायनमार्गः. M.'s B4 has this reading: but M. reads पालयमानः, a conjectural emendation of the reading of his MSS. A, C, Ca पालयमानः, which gives a sense inconsistent with the context.
- 18, 9. All the MSS. except M.'s B4 (सुषु अपत्यसंयुक्तान्) read सुतुकान् सुतोकमानान्. M. changes to सुतुकान् सुतोकान्. It is true that at I, 149, 5 Sayana explains सुतुकः by शोभनपुत्रः; but there would be no propriety in the word in that sense here. सुतोकमानान् "acting just like children, submitting," is the only right reading.
- 18, 17. D reads अस्त्रान् and वेदयादेः.
- 18, 21. All the MSS. have अपगच्छेति, except that M.'s B1 has अवगच्छेति. D has this last reading. M. corrects to उपगच्छेति. The व्युच्छान् of the text is first explained as to its form. It is to be taken as = व्युच्छेति. Then the meaning is given निवसन्ति अपगच्छन्तीत्यर्थः. Write निवसन्ति अपगच्छन्तीत्यर्थः. (निवासे Dhātup. निवासः समाप्तिः प्रायिणां विपूर्वः Siddh. Kaum. Calc. Ed. I, p. 47) "are bright (सुदिना) to the close." Compare Sayana's note on 72, 4 below, where व्युच्छेति is paraphrased by तमांसि निवासयन्ति.

18, 22. Write गौः for गौः in line 2 of note.—Sayana writes ऐभन् इन्द्रः स्तुवन्. It is Indra that boasts of the gifts he, or his priest, has already got; and Vasishtha, according to Sayana, makes these the ground of an appeal for further gifts. It is a very forced construction to dissociate ऐभन् from ऐभन्, but that appears to be Sayana's construction. He contrasts sharply इन्द्रः and अहं.—अतस्तद्देवतात्वादस्य सूक्तस्य. In the Anukramanika the 'gift of Sudas' is declared to be the *devatâ* of this and the following three verses. It would therefore be a mistake, though a natural one, to take the word अग्नि of the text as fixing the *devatâ* of this verse. Accordingly Sayana says, अत्राग्निः संबोधनं सर्वदेवमुख्यत्वप्रतिपादनार्थं न तु देवतात्वज्ञापनार्थं. Why is it not possible to take the word अग्नि as fixing the *devatâ* of this verse? The MSS., two of M.'s as well as my own, go on अतस्तद्देवतात्वादस्य सूक्तस्य. Sayana seems to be quoting his *viniyoga* (p. 218) अतस्तास्तद्देवताकाः (omitting the word ताः, as he is here considering one verse only). M. corrects to अतद्देवतात्वादस्य सूक्तस्य, which seems unnecessary. It ought to be said, however, that two of M.'s MSS. have the reading अतद्देवता, which may very well be for अतद्देवता, and that D has a corrupt reading which supports that, अतद्देवताकरत्वात्.

20, 8. D also omits the यः which M. inserts by conjecture before ते. It is not wanted. Sayana

does not always repeat the exact structure of the sentence he is explaining.

21. Introduction. I followed M. in inserting सूजितं च against my MSS. and his. I find the words now in D. But they are not indispensable.
- 21, 5. D follows the majority of the MSS. in writing उत्सहे च. Perhaps Sayana wrote उत्सहेच (M.'s B1). The च would repeat the किंच at the beginning of the clause. I have adopted M.'s correction उत्सहेन.—In the MSS. (including D) the note on शिश्रदेवाः is शिश्रेण दीव्यन्त इति क्रीडन्त इति शिश्रदेशः. This would be complete without the क्रीडन्त इति (शिश्रेण दीव्यन्त इति शिश्रदेवः), and these words are omitted in C. Sayana added them as a synonymous expression for the दीव्यन्त इति of the etymology. क्रीडन्तः and दीव्यन्तः are both participles. But M. writes by conjecture शिश्रेण दीव्यन्ति क्रीडन्त इति शिश्रदेवाः.
- 22, 2. In all the MSS. (including D) Sayana is made to explain the गुड्यः of the text by गणः, in the sense of something like गुणकारकः, by a familiar idiom. M. corrects to अनुगुणः.
- 23, 6. Here M. has changed the वज्रकल्पनाहं of the MSS. (his B, my C and D omit) to वज्रकल्पबाहुं, which gives no good sense. वज्रकल्पबाहुं could only mean 'whose arm is like a thunderbolt.' We should probably omit. But if the note is right Sayana wishes to attach a peculiar meaning to बाहु, making it equal to नाह 'armour.'

- 24, 1. The MSS. have मादय and मादय च. The च is wanted. M. reads by conjecture मादयस्व. D मादय च.
- 24, 3. I have adopted M.'s emendation इमं यज्ञं.
- 27, 5. मचाय मंहनीयाय स्तुत्या. So all the MSS. M.'s change to मंहनीयायै is wrong. The word is not in construction with स्तुत्या*.
- 30, 3. In the second clause my reading यद्यथा rests on M.'s MSS. B4, C, Ca, D and on my own MSS. ; and my reading तथा on his B1, 4, C, Ca, D, and my MS. A. M. reads यद्यदा with his A, B1, and तदा by conjecture (his A तथा). D यद्यदा च and तथा.
- 31, 1. I have adopted M.'s correction तदर्थः. D. तदर्थ.
- 31, 12. D. स्तोत्राणां. See my Critical Note.
- 32, 1. Here I have left the अप्येनो of all the MSS. (including D) though I confess I do not understand it.† M. corrects to अप्येने.
- 32, 4. It does not appear to me to be possible to say what should follow सुन्दिरे. I have therefore given सुन्दिरे - - - . M. prints सुन्दिरे सुता वभृदुः.
- 34, 4. Here I must put one conjecture against

* The passage, with M.'s note upon it, supplies a good illustration of the remarks to be made below on the use of Sandhi in the commentary. For the स्तुत्या आववृत्त्याम of the MSS. M. (besides adding दानाय) would conjecture स्तुत्याववृत्त्याम. But that is precisely what the MSS. mean. Only they would never write it in that way. And if they construed as M. does they would write स्तुत्यै आववृत्त्याम.

† "Let not the very sacrificers put an end to sin, with your help, at a distance: come, &c." ? M. would change त्वया to त्वां.

another. The MSS. read पूर्वस्यामि प्रकृतत्वात्. M. prints by conjecture पूर्वस्यामंदस्य प्रकृतत्वात्. I have given पूर्वस्यामिदमः प्रकृतत्वात्. Sayana begins his commentary on verse 3 by saying that in it and the following verse Indra is praised. He advances no proof of this in the commentary on verse 3, and the word इंद्रः does not occur there, as on M.'s hypothesis it ought to. He is dealing now with the circumstance that the word अस्मै in verse 4 is anudatta. Why? By reason of Panini's rule 2, 4, 32, that the word इदं, when used for the second time in the same reference, is anudatta. So Sayana writes पूर्वस्यमिदमः प्रकृतत्वात्. Now Sayana goes on to say that it is this very fact, namely, that अस्मै in verse 4 is anudatta, that shows that in verse 3, as well as in verse 4, it is Indra who is praised. अत एव पूर्वप्येन्द्रोति विज्ञायते. Indra is referred to by name in verse 4, and the fact that अस्मै is anudatta in verse 4 shows that the अस्मै of verse 3 and the अस्मै of verse 4 refer to one and the same person. Therefore, it is Indra who is praised in verse 3. It remains, for Sayana to explain why the अस्मै of verse 3 is anudatta also. For this he falls back on Yaska's dictum तीव्रार्थतरमुदात्तमन्पीयोऽर्थतरमनुदात्तं. D has पूर्वस्यापि the reading of M.'s B1. This might give the same sense. पूर्वस्यापि, sc. अस्मा इति पदस्य, प्रकृतत्वात्. But the पूर्वा which follows supports पूर्वस्याम् here.

- 34, 24. The word in the text is अनु जिहातां. It is in the dual in dependence on रोदसी. In going on to construe it also with वरुणः on the one hand, and ते मरुतः on the other, Sayana repeats the form in the text, with the remark that for वरुणः we must understand the singular, and for ते मरुतः the plural. The MSS. are practically unanimous in reading जिहातां in the second place. But M. puts by conjecture जिहीतां. In the third place M. writes जिहतां with no vv. ll. I have repeated जिहातां with my MS. B. D writes, as I have done, जिहातां in all three places.—In the same verse we have the same consensus of MSS. for the reading भरणीयां. M.'s B4 and my C भरणीयं. So also D. M. prints by conjecture धरणीयं.
- 36, 4. As the MSS. stand I do not think it is possible to say what should follow रथे. I have therefore printed रथे -- . M. by conjecture रथे युञ्ज्यात्. D has युञ्जान्, the reading of M.'s Ca, D and of my A.
- 37, 6. I have adopted M.'s correction निर्वहेत्. D has the न्यवहेत् which all the other MSS. present.
- 39, 3. D writes ज्मयाः म रंत (sic). 39, 5 D गिरः गरीयान्. 40, 1. D has the clause which I have omitted. It writes अथवा श्रुष्टिर्देववती विदध्या विदधेन त्वदीयेन चित्तेन संपाद्य यज्ञे क्रियमाणा अस्मदीया स्तुतिर्गुष्मदीयानागच्छतु. In my note write "MSS. युष्मदीयान्." M. changes this to युष्मान् unnecessarily.

- 41, 5. Here, as at 5,2 M. introduces a वा which owes its existence to a failure to construe the passage rightly. MSS. तेन भगेन देवेन धनेन वयं भगवतः स्याम. M. prints by conjecture धनेन वा. But देवेन धनेन are not alternative explanations of भगेन. The तेन of the text is explained by भगेन देवेन. धनेन goes with भगवतः. "Through him, *i. e.* God Bhaga, may we be rich in wealth."
- 42, 2. D writes तानश्वा (sic), युक्ष (sic), and निसत्तः.
- 43, 2. I have adopted M.'s correction साधकं. But Sayana perhaps used साधुकं (which D also has) in the same sense.
- 43, 3. I have adopted M.'s correction जननीं. But there is something wrong. Why should Sayana explain मातरं by जननीं? Both words are perfectly familiar. D has जननीयं with all the other MSS.—M.'s change of अस्मान् into अस्माकं is wrong. Sayana construes अस्मान् with आ सदेतु. अस्मान् corresponds to मातरं.
- 46, 1. Sayana's note on the रुद्राय of the text is एतन्नामकाय रुद्राय, *i. e.*, Rudra, here is a proper name, and not the name of a class of gods. The variant in M.'s B4 रुद्राय देवाय is a short way of stating the same thing. M. abandons all the MSS. to print एतन्नामकाय देवाय. D तन्नामकाय रुद्राय.
- 46, 3. D has क्षमया क्षित्या क्षितौ वा.
- 48, 1. MSS. (including D) मनुष्यरथं. M. मनुष्यहितं रथं. See Critical Note.
- 48, 2. Sayana's note on the क्रयुः of the text seemed

to me to be concerned not with its etymology, but with the fact that in his construction of the verse it must be taken for the plural. क्रभुः i. e., क्रभवः. M. भवतीति क्रभवः. for the भवंयृभवः of the MSS. D युष्माभिर्वयं क्रभवः उरु भवंयृभवः. In the light of D's reading I would now read वयं क्रभुः क्रभवः उरु भवंयृभवः.

- 48, 3. Correct my note which refers to a clause मिथ्नातिदिदं रूपं which I afterwards struck out with my MS. C. D writes मिथ्नातिदिदं (sic) रूपं.
- 49, 4. D omits स कः. 50, 1. D. त्सरः छद्मगामी. 56, 8. D. कंपायितुं वेगः 57, 3. D agrees with all the other MSS. See Critical Note.
- 57, 4. D क्षिप्रयाग. In conjecturing क्षिप्रयागः I am afraid I forgot the existence of the word सुलभः. I would now edit with D मनुष्याणां क्षिप्रयागसुलभः. M.'s B1 has क्षिप्रयागः सुलभः. M.'s हि appears to me to be inconsistent with the इत्यर्थः at the end of the clause.
- 59, 4. न सहते. So all the MSS. including D. M. removes a न which is indispensable for the sense. The protection of the Maruts, so far from being injurious to us, *will not suffer* the enemy to hurt us, they smite down our foes.
- 9, 7. All the MSS. have नि षेद निषेदतु. The note is in effect that we are to understand that the word is in the third person. Instead of correcting निषीदतु I have preferred to add it, and now think even that was unnecessary. D समंतान्निषेदतु तत्र &c.
- 60, 1. See Critical Note. D has the वयं after भहीन

देव (MS. ययं) with the other MSS. It should have been noted that my C has it also. 3. D तद्वान्तरेण व्यक्ति. 6. See Critical Note. D writes as I have printed.

60, 12. विश्वानि दुर्गा पिपृतं तिरो नो. "Ferry as across all evils." Sayana explains दुर्गा etymologically by दुःखानि गंतव्यानि 'evils that have to be faced' आपद्. M.'s change to दुःखेन गंतव्यानि spoils the sense altogether. A thing that is दुःखेन गंतव्यं need not be an evil. D with the other MSS.

61, 3. See Critical Note. D agrees with M.'s B1. 5. D with us.

65, 4. D has the second वां युवां प्रति with the other MSS.

66, 3. I have kept, perhaps wrongly, the ब्रह्मः of the MSS. M. changes to गृहः comparing VII, 19, 11 and X, 69, 4. D ब्रह्मः.

66, 6. D, अहिंसितस्य कर्मणः omitting the words between. 66, 15. अयं वहंतीत्यनेन संबध्यते. So practically all the MSS. For the meaning see Critical Note. M. by conjecture मूर्धं वहंतीत्यनेन संबध्यते. 66, 16. D. हविःस्वीकारस्यैतदधानत्वात् (sic). 67, 1. केनेति तदुच्येत. 67, 4. D युवाभ्यां—D अति वा स्वभूतः. See Critical Note. 67, 8. D गंगाद्याः—D तद्रथाश्वाः. 68, 6. महर्षये त्येतत्प्रतीत्यं (sic) प्रतिगमनं तस्य रूपस्य प्रायाद्यै अभूत्. 68, 8. D धनदात्रे.—D नदितां (sic). 6—D नानयंतु with M.'s B1.

69, 6. Sayana मा नि यमन् मा निपंतु. Cf. note above on नि षेद निषेदतु. 59, 7. M. changes to नियच्छंतु.

- 70, 2. MSS. कमनीयतमा अतिशयेनान्नवती. M. adds वा, as if the two words were alternative explanations of the चनिष्ठा of the text. कमनीयतमा is given as a synonym of चनिष्ठा, and अतिशयेनान्नवती is the explanation. The वा is wrong.
- 71, 4. For Sayana's apparent omission of the वः of the text of his note cf. notes on 16, 6 and 20, 8. Here too M. inserts it by conjecture.—I have adopted M.'s correction of वा to वां.—D अथवाह and वा.
- 71, 4. MSS. रथः. M. यो रथः. Compare last note. Sayana here also simply omits the relative.
- 71, 5. Sayana explains निष्पत्ते by नि पारयते. (So D.) He does not think it necessary to add the augment. Compare note on 59, 7. M. by conjecture न्यपारयते.
- 72, 1. I have adopted M.'s correction गोप्रदेन. D गोप्रदेशेन with the other MSS.
- 72, 2. See Critical Note.
- 72, 3. D कर्मपरिवृद्धानि with the other MSS.
- 73, 2. I found M.'s conjectural emendation मनुष्यसकाशात् in my MSS. D मानुषसकाशात्.
- 73, 4. D अंधांस्पन्नानि मत्सराणि सोमान् समगम्य समगच्छतं युवां. M. does not notice the reading सोमान्, and reads समच्छतं by conjecture.
- 77, 1. D बाधमानं वा बाधकं. 78, 1. D तेजोवता- (omitting रथेन) स्मभ्यं वामं वननीयं धनमस्मभ्यं वक्षि वहसि.
- 88, 3. MSS. अभूव. M. by conjecture बभूविव. See

- Critical Note, in which I have shewn that M.'s own MSS. write अभूव, not बभूव as he gives.
- 93, 2. D confirms the reading संयोजयत् which M. gave by conjecture, and which is also evidently the reading intended in my A.
- 93, 8. D agrees with the other MSS. in writing परि रव्यन् not मा परि रव्यन् as M. gives by conjecture. Sayana does not need to give the मा of the text here. He brings it in before द्राक्षुः. He is concerned here with परि रव्यन्, and wants to make परि = अस्मान् परित्यज्य, and रव्यन् = अन्यान् द्राक्षुः. When he comes to द्राक्षुः he inserts the मा of the text, and it is not required sooner.
- 95, 6. D ते त्वां ऋतस्य with my MS. C. 96, 1. D सरस्वान्देवताकः.
- 98, 3. See Critical Note. D with the other MSS.
- 98, 4. The MSS. including D make Sayana explain the अभियुध्याः of the text by अभियुध्यस्व. Cf. note on 3, 8. M. corrects to अभियुध्येष्व.
- 99, 5. See Critical Note.
- 100, 6. D गूढरूपोऽसि with M.'s B1. 103, 7. D अहनि वर्तमाना with my C and M.'s B1. 104, 6. D with us. 104, 12. D with us.
- 104, 22. I should have noted that M. inserts by conjecture शुशुलूकः after विशुरूप उलूकः. It is not in D, and is not wanted. The full note on शुशुलूकयातुं (already given) is विशुरूपः उलूकः तद्रूपेण, &c.
- 104, 24. MSS. including D. मिथुना निथुनानि स्त्रीपुं-रूपाणि. M. corrects this last word to स्त्रीपुं-रूपाणि. But See Pan. 5, 4, 77.

In the following passages also, which are not noticed in Max Müller's *Varietas Lectionis*, my reading is new. For details see my Critical Note. 2, 1. I find no MS. authority for M.'s स्तूपैस्तपैः. The word occurs only in one other passage of the Rigveda, I, 24, 7, and there Sayana renders स्तूपं by संघं. 4, 6. The reading of the MSS. अप्स इति रूपनामेति affords no explanation of अप्सवः रूपरहिताः. I have given प्सु इति by conjecture. 9, 4. विभक्तिवचन° by conjecture. 11, 2. अजिरं क्षिप्रगामिनं by conjecture. 19, 8. वा मदीयाय. 23, 2. रुधन्ति. 40, 2. यद्धनं. 42, 3. नमस्कृतैः. 49, 2. निर्वृत्ताः. 58, 5. नवंतां. 59, 11. वः युष्मदीयं. 74, 2. स्तुतिमते. 78, 2. I have omitted तेजोवता (sic). 89, 5. निर्वर्तयामः. 104, 11. विमुक्तः.

I have not followed Max Müller with regard to the observance of Sandhi in the commentary. But I claim, as he does, to have "followed the custom of the MSS." in this matter. In Max Müller's view the MSS. "sometimes suspend very properly the laws of Sandhi in order to avoid certain combinations of words, by which either single words or the structure of whole sentences might become obscure or doubtful."* I think this a very inadequate description of the custom of the MSS. These, so far as I have been able to judge, suspend the observance of the rules of Sandhi not sometimes, but constantly. I have never seen a manuscript with the laws of Sandhi and other euphonic laws "practically carried out" as they are in the edition: and when I find Max Müller claiming that he has shown that he knows the rule of Panini VIII, 3, 32 in more than a thousand passages of his edition† I am disposed to think, if I

* Preface to Vol. I, P. XXIII.

† Preface to Vol. IV, P. LXXIII.

may say so without offence, that Max Müller's MSS. do not differ in this respect from those which I have seen. We get the right standpoint here when we remember that the commentary, for the purposes of instruction was recited to pupils, and that originally it was written to dictation. Under these circumstances it was only right and natural that the word of the text to be explained should *not* be in Sandhi, either with the last word of the preceding note, or with the note to follow it. This, and not an occasional suspension of the rules of Sandhi for a particular purpose, is the rule of the MSS.; and it is in every way convenient that we should adhere to it. Two things only have to be noted. Combinations which it is positively difficult in pronunciation to resist are often given effect to. Thus उत्त in the text is generally explained by अपि च; and the MSS., as a rule, write उतापि च, though उत्त अपि च is also found. Secondly, under such a system absolute uniformity is of course out of the question. There are many cases where both ways of writing are equally right, and equally well supported. I have leant in the direction of the method which shall make matters easier for the student. The rigorous application of the rules of Sandhi to the commentary is not, as I believe, warranted by the MSS., and can only increase the student's difficulty. I will not shrink from putting what I have said to the test by an appeal to the first verse of the first hymn of the present volume. Sayana has to explain the three words of the text गृहपति, अथयै and अग्नि in that order. My MSS. write, and I have printed, गृहपति गृहाणां पालकं अथयै आगम्यं अतनवंतं वा अग्निमरण्योः

&c.* Do any of Max Müller's MSS. write, as he has printed, गृहति गृहाणां पालकमथर्युमागम्यमतनवंतं वाग्निमरण्योः &c. ?

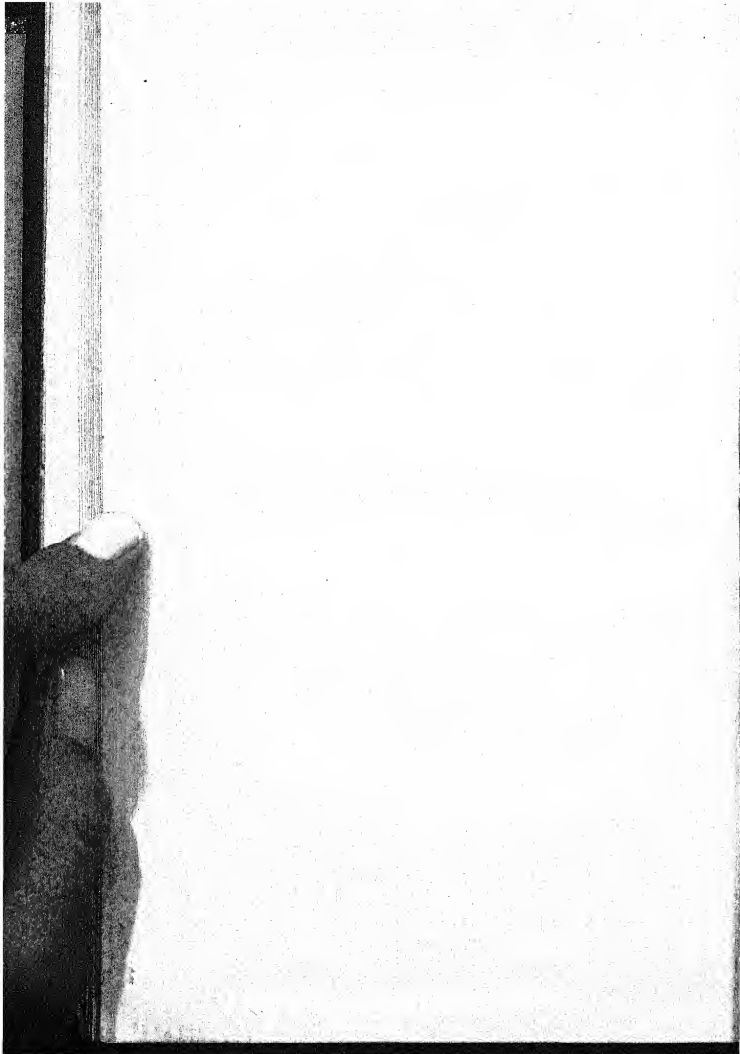
In the text of the hymns I have followed Aufrecht, Hymnen des Rigveda², II, V, and my MSS. in reading देवगोपा in 35, 13, and युक्ष्व in 42, 2. I have also with Aufrecht written *e. g.* एभि स्तवथैः (1, 8) instead of एभिः स्तवथैः and *e. g.* न्यूष्वन्सुप्रति° instead of न्यूष्वन्सुपति° (1, 2) throughout. That I have written the hymns in our metrical form will, I hope, be generally approved. I have taken advantage of that method to endeavour to represent to the eye the build of such hymns as, for example, No. 16.

Part II of this Rigveda Handbook now issued will be followed, at a reasonable interval as I hope, by a Third Part, in which I propose to give notes to the whole work and a translation of the hymns. At the suggestion of my kind and ever helpful friend Professor Weber, I propose also to include in Part III a full glossary. Meanwhile Parts I and II are I trust fairly complete in themselves, and I submit them to the indulgent judgment of Sanskritists. It has been in my aim to put into the hands of students, whether of the East or of the West, a convenient Handbook for the intelligent study of this greatest of all relics of the Aryan past.

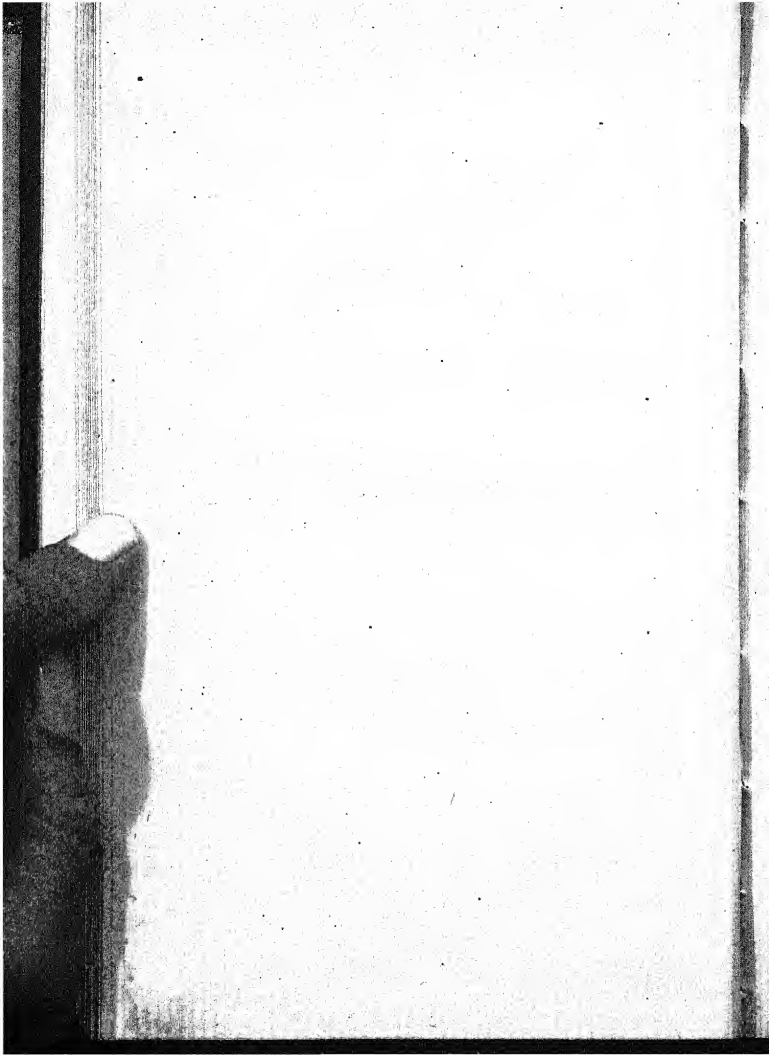
PETER PETERSON.

Elphinstone College, Bombay, 25th January 1892.

* With the correction आगम्यं. See note on the passage. The Sandhi between अग्नि and अरण्योः, the word to be explained, and the beginning of the note on it, is very common in the MSS., wherever it causes no obscurity. So they might write अथर्युमागम्यं as well as अथर्यु आगम्यं. But to write पालकमथर्यु is almost entirely foreign, I believe, to the style of the MSS.

II. The Seventh Mandala of the
Rigveda.

MANDALA VII.

1.

अग्निं नरो दीधितिभिररण्यो-

हस्तच्युती जनयंत प्रशस्तम् ।

दूरेदृशं गृहपतिमथर्द्युम् ॥ १ ॥

तमग्निमस्ते कसवो न्यृण्व-

न्सुप्रतिचक्षमवसे कुतश्चित् ।

दक्षाय्यो यो दम आसु नित्यः ॥ २ ॥

प्रेद्धो अग्ने दीदिहि पुरो नो-

ऽजस्रया सूर्या यविष्ठ ।

त्वां शश्वंत उर्प यन्ति वाजाः ॥ ३ ॥

प्र ते अग्नयो अग्निभ्यो वरं निः

सुवीरांसः शोशुचंत द्युमंतः ।

यत्रा नरः सुमासंते सुजाताः ॥ ४ ॥

दा नो अग्ने धिया रुयिं सुवीरं

स्वपत्यं सहस्य प्रशस्तम् ।

न यं यावा तरति यातुमावान् ॥ ५ ॥

उप यमेति युवातिः सुदक्षं
 दोषा वस्तोर्द्विविष्मती घृताची ।
 उप स्वैनमुरमतिर्वसूयुः ॥ ६ ॥

विश्वं अग्नेष्व दहाराती-
 र्येभिस्तपोभिर्दहो जरूथम् ।
 प्र निस्वरं चातयस्वामीवाम् ॥ ७ ॥

आ यस्ते अग्न इधुते अनीकं
 वसिष्ठ शुक्र दीदिवः पावक ।
 उतो न एभि स्तवथैरिह स्याः ॥ ८ ॥

वि ये ते अग्ने भेजिरे अनीकं
 मर्ता नरः पित्र्यासः पुरुत्रा ।
 उतो न एभिः सुमना इह स्याः ॥ ९ ॥

इमे नरो वृत्रहत्येषु गूरा
 विश्वा अदेवीरभि संतु मायाः ।
 ये मे धियं पुनयंत प्रशस्ताम् ॥ १० ॥

मा गूने अग्ने नि षदाम नृणां
 माशेषसोऽवीरता परि त्वा ।
 प्रजावतीषु दुर्यासु दुर्य ॥ ११ ॥

यमश्वी नित्यमुपयाति यज्ञं
 प्रजावतं स्वपत्यं क्षयं नः ।
 स्वजन्मना शेषसा वावृधानम् ॥ १२ ॥

पाहि नो अग्ने रक्षसो अजुष्टा-
 त्पाहि धूर्तेररक्षो अघायोः ।
 त्वा युजा पृतनायूरभि व्योम् ॥ १३ ॥

सेदग्निरग्नीरत्यस्त्वन्या-
 न्यत्र वाजी तनयो वीळुपाणिः ।
 सहस्रपाथा अक्षरां समेति ॥ १४ ॥

सेदग्निर्यो वनुष्यतो निपाति
 समेद्धारुमंहस उरुष्यात् ।
 सुजातासुः परि चरन्ति वीराः ॥ १५ ॥

अयं सो अभिराहुतः पुरुत्रा
 यमीशानः समिद्धि हविष्मान् ।
 परि यमेत्यध्वरेषु होता ॥ १६ ॥

त्वे अग्न आहवनानि भूरी-
 शानास आ जुहुयाम नित्या ।
 उभा कृण्वतो वहतू मियेधे ॥ १७ ॥

इमो अग्ने वीततमानि हव्या-
 जसो वक्षि देवतातिमच्छ ।
 प्रति न ई सुरभीणि व्यंतु ॥ १८ ॥

मा नो अग्नेज्वीरते परा दा
 दुर्वाससेज्जतये मा नो अस्थै ।

मा नः क्षुधे मा रक्षसं ऋतावो
मा नो दमे मा वन आ जुहूयाः ॥ १९ ॥

नू मे ब्रह्माण्यम् उच्छंशाधि
त्वं देव मध्वंशः सुषूदः ।
रातौ स्यामोभयांस आ ते
यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ २० ॥

त्वमग्ने सुहवो रण्वसंदृ-
क्सुदीती सूनो सहसो दिदीहि ।
मा त्वे सचा तनये नित्य आ धु-
ङ्गा वीरो अस्मन्नयो वि दासीत् ॥ २१ ॥

मा नो अग्ने दुर्भृतये सचैषु
देवेद्वेष्वग्निषु प्र वोचः ।
मा ते अस्मान्दुर्मतयो भूमाच्चि-
ह्वस्य सूनो सहसो नरांत ॥ २२ ॥

स मर्तो अग्ने स्वनीक रेवा-
नमर्त्ये य आजुहोति हुव्यम् ।
स देवता वसुवर्नि दधाति
यं सूरिरर्थी पृच्छमान एति ॥ २३ ॥

मुहो नो अग्ने सुवितस्य विद्वा-
न्नयिं सूरिभ्य आ वहा बृहंतम् ।

येन वयं सहसावन्मदेमा-
विक्षितासु आयुषा सुवीराः ॥ २४ ॥

नू मे ब्रह्माण्यम् उच्छशाधि
त्वं देव मध्वङ्गयः सुषूदः ।
रातौ स्यामोभयासु आ तै
यूयं पीत स्वस्तिभिः सदा नः ॥ २५ ॥

2.

जुषस्व नः समिधमग्ने अद्य
शोचा बृहद्यजुतं धूममृष्वन् ।
उप स्पृश दिव्यं सानु स्तूपैः
सं रुदिमभिस्ततनः सूर्यस्य ॥ १ ॥

नराशंसस्य महिमानमेषा-
मुप स्तोषाम यजुतस्य यज्ञैः ।
ये सुक्रतवः शुचयो धियंधाः
स्वदंति देवा उभयानि हव्या ॥ २ ॥

ईळेन्यं वो असुरं सुदक्ष-
मंतर्दुतं रोदसी सत्यवाचम् ।
मनुष्वदग्निं मनुना समिद्धं
समध्वराय सदमिन्महेम ॥ ३ ॥

सपर्यवो भरमाणा अभिज्ञु
 प्र वृजते नर्मसा बहिरुग्नौ ।
 आजुह्वाना घृतपृष्ठं पृषद्व-
 दध्वर्यवो हविषा मर्जयध्वम् ॥ ४ ॥

स्वाध्योऽवि दुरो देवयतो-
 षिश्रयू रथयुर्देवताता ।
 पूर्वी शिशुं न मातरा रिहाणे
 सममुवो न समनेष्वंजन् ॥ ५ ॥

उत योषणे दिव्ये मही न
 उपासानक्ता सुदुधैव धेनुः ।
 बर्हिषदा पुरुहूते मघोनी
 आ यज्ञिये सुविताय श्रयेताम् ॥ ६ ॥

विषा यज्ञेषु मानुषेषु कारू
 मन्ये वां जातवेदसा यजध्वै ।
 ऊर्ध्वं नो अध्वरं कृतं हवेषु
 ता देवेषु वनथो वार्याणि ॥ ७ ॥

आ भारती भारतीभिः सजोषा
 इळा देवैर्मनुष्यैर्भिरग्निः ।
 सरस्वती सारस्वतेभिर्वा-
 क्तिस्रो देवीर्बहिरेदं संदत्तु ॥ ८ ॥

तन्नस्तुरीपमधं पोषयितु
 देवं त्वष्टृर्वि रराणः स्यस्व ।
 यतो वीरः कर्मण्यः सुदक्षो
 युक्तग्रावा जायते देवकामः ॥ ९ ॥

वनस्पतेज्ज्वं सृजोप देवा-
 नग्निर्हविः शमिता सुदयाति ।
 सेदु होता सत्यतरो यजाति
 यथा देवानां जनिमानि वेद ॥ १० ॥

आ याह्यग्ने समिधानो अर्वा-
 ङिद्रेण देवैः सुरथं तुरेभिः ।
 बर्हिर्न आस्तामदितिः सुपुत्रा
 स्वाहा देवा अमृता मादयन्ताम् ॥ ११ ॥

3.

अग्निं वो देवमग्निभिः सजोषा
 यजिष्ठं दूतमध्वरे कृणुध्वम् ।
 यो मर्त्येषु निधुर्विर्कृतावा
 तर्पुर्मूर्धा घृतान्नः पात्रकः ॥ १ ॥

प्रोथदश्रो न यवसेज्विष्य-
 न्यदा महः संवरणाद्व्यस्थात् ।
 आदस्य वातो अनु वाति शोचि-
 रधं स्म ते व्रजनं कृष्णमस्ति ॥ २ ॥

उद्यस्य ते नवजातस्य वृष्णो-
 ऽग्ने चरंत्यजरा इधानाः ।
 अच्छा द्यामरुषो धूम एति
 सं दूतो अग्न इयसे हि देवान् ॥ ३ ॥

वि यस्य ते पृथिव्यां पाजो अश्वे-
 नृषु यदन्ना समवृक्त जभैः ।
 सेनेव सृष्टा प्रसितिष्ठ एति
 यवं न दस्म जुहा विवेक्षि ॥ ४ ॥

तमिद्दोषा तमुषसि यविष्ठ-
 मग्निमत्यं न मर्जयंत नरः ।
 निशिशाना अतिथिमस्य योनौ
 दीदाय शोचिराहुतस्य वृष्णः ॥ ५ ॥

सुसुद्वक्ते स्वनीक प्रतीकं
 वि यद्वक्त्रो न रोचंस उपाके ।
 दिवो न ते तन्यतुरेति शुष्म-
 श्चित्रो न सूरः प्रति चक्षि भानुम् ॥ ६ ॥

यथा वः स्वाहामये दाशेम
 परीळाभिर्धृतवद्भिश्च हव्यैः ।
 तेभिर्नो अग्ने अमितैर्महोभिः
 शतं पूभिरायसीभिर्नि पाहि ॥ ७ ॥

या वा ते संति दाशुषे अधृष्टा
 गिरो वा याभिर्नृवतीरुह्याः ।
 ताभिर्नः सूनो सहस्रो नि पाहि
 स्मत्सूरीञ्जरितृञ्जातवेदः ॥ ८ ॥

निर्यत्पूतेव स्वधितिः शुचिर्गा-
 त्स्वया कृपा तन्वा रोचमानः ।
 आ यो मात्रोरुशेन्यो जनिष्ट
 देवयज्याय सुक्रतुः पावकः ॥ ९ ॥

एता नो अग्ने सौभगा दिदीह्य-
 पि क्रतुं सुचेतसं वतेम ।
 विश्वा स्तोतृभ्यो गृणते च संतु
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १० ॥

4.

प्र वः शुक्राय भानवे भरध्वं
 हव्यं मतिं चाग्रये सुपूतम् ।
 यो दैव्यानि मानुषा जनुष्यं-
 तर्विश्वानि विद्वन्ना जिगाति ॥ १ ॥

स गृत्सो अग्निस्तरुणश्चिदस्तु
 यतो यविष्टो अजनिष्ट मातुः ।
 सं यो वना युवते शुचिद-
 न्भूरि चिदन्ना समिदन्ति सद्यः ॥ २ ॥

अस्य देवस्य संसद्यनीके
 यं मर्तीसः द्येतं जगृभे ।
 नि यो गृभं पौरुषेयीमुवोचं
 दुरोकमग्निरायवे शुशोच ॥ ३ ॥

अयं कविरकविषु प्रचेता
 मर्तेष्वग्निरमृता नि धायि ।
 स मा नो अत्र जुहुरः सहस्वः
 सदा त्वे सुमनसः स्याम ॥ ४ ॥

आ यो योनिं देवकृतं ससाद
 कृत्वा ह्यग्निमृतां अतारीत् ।
 तमोषधीश्च वनिनश्च गर्भं
 भूमिश्च विश्वधायसं बिभर्ति ॥ ५ ॥

ईशे ह्यग्निमृतस्य भूरे-
 रीशे रायः सुवीर्यस्य दातौः ।
 मा त्वा वयं सहसावन्नवीरा
 माप्सवः परि षदाम् मादुवः ॥ ६ ॥

परिषद्यं ह्यरणस्य रेक्णो
 नित्यस्य रायः पतयः स्याम ।
 न शेषो अग्ने अन्यजातमस्त्य-
 चैतानस्य मा पथो वि दुक्षः ॥ ७ ॥

नहि प्रभायारणः सुशेवो-

ऽन्योदर्यो मनसा मन्तुवा उ ।

अथा चिदोक्तः पुनरित्स एत्या

नो वाज्यभीषाळेतु नव्यः ॥ ८ ॥

त्वमग्ने वनुष्यतो नि पाहि

त्वमु नः सहसावन्नवद्यात् ।

सं त्वा ध्वस्मन्वदभ्येतु पाथः

सं रुयि स्पृहयाग्यः सहस्री ॥ ९ ॥

एता नो अग्ने सौमगा दिदीह्य-

पि क्रतुं सुचेतसं वंतेम ।

विश्वो स्तोतृभ्यो गृणते च संतु

यूर्य पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १० ॥

5.

प्राग्नये तवसे भरध्वं

गिरं दिवो अरतये पृथिव्याः ।

यो विश्वेषाममृतानामुपस्थे

वैश्वानरो वावृधे जागृवद्भिः ॥ १ ॥

पृष्टो दिवि धाय्यग्निः पृथिव्यां

नेता सिंधूनां वृषभ स्तिर्यानाम् ।

स मानुषीरभि विशो वि भाति

वैश्वानरो वावृधानो वरेण ॥ २ ॥

त्वद्भिया विशा आयन्नसिंक्री-
 रसमना जहतीर्भोजनानि ।
 वैश्वानर पूरवे शोशुचानः
 पुरो यदग्ने द्रयन्नदीदिः ॥ ३ ॥

तव त्रिधातु पृथिवी उत द्यौ-
 वैश्वानर व्रतमग्ने सचंत ।
 त्वं भासा रोदसी आ तंतुथा-
 जलेण शोचिषा शोशुचानः ॥ ४ ॥

त्वामग्ने हरितो वावशाना
 गिरः सचंते धुनयो घृताचीः ।
 पतिं कृष्टीनां रुथ्यं रथीणां
 वैश्वानरमुषसां केतुमह्वाम् ॥ ५ ॥

त्वे असुर्येवसवो न्यृण्व-
 न्क्रतुं हि ते मित्रमहो जुषंत ।
 त्वं दस्युरीकसो अग्न आज
 उरु ज्योतिर्जनयन्नायीय ॥ ६ ॥

स जायमानः परमे व्योम-
 न्वायुर्न पाथः परि पासि सद्यः ।
 त्वं भुवना जनयन्नभि क्र-
 न्नपत्याय जातवेदो दशस्यम् ॥ ७ ॥

तामग्ने अस्मे इषमेरयस्व
 वैश्वानर द्युमतीं जातवेदः ।
 यया राधुः पिन्वसि विश्ववार
 पृथु श्रवो दागुषे मर्त्याय ॥ ८ ॥

तं नो अग्ने मघवेद्वयः पुरुक्षुं
 रुयिं नि वाजं श्रुत्यं युवस्व ।
 वैश्वानर महि नः शर्म यच्छ
 रुद्रेभिरग्ने वसुभिः सजोषाः ॥ ९ ॥

6.

प्र स्रग्वाजो असुरस्य प्रशस्ति
 पुंसः कृष्टीनामनुमाद्यस्य ।
 इंद्रस्येव प्र त्वसंसकृतानि
 वंदे दारुं वंदमानो विवक्मि ॥ १ ॥

कविं केतुं धासिं भानुमद्रे-
 हिन्वति शं राज्यं रोदस्योः ।
 पुरंदरस्य गीर्भिरा विवासे-
 अग्नेर्ब्रतानि पूर्या महानि ॥ २ ॥

न्यक्रतून्प्रथिनो मृधवाचः
 पुणैरिश्रद्धां अवृधां अयज्ञान् ।
 प्रप्र तान्दस्यूरग्निर्विवाय
 पूर्वैश्चकारापरौ अयज्यून ॥ ३ ॥

यो अ॒पा॒ची॒ने तम॑सि॒ मद॑तीः
 प्रा॒ची॒श्च॒कार॒ नृ॒तमः॑ श॒ची॒भिः ।
 तमी॒शान् व॑स्वो॒ अ॒ग्निं गु॑णीषि-
 ज्ञान॑तं द॒मय॑तं पृ॒तन्धून् ॥ ४ ॥

यो दे॒ह्यो॒रे॒अ॒न॒मय॑द॒ध॒स्नै-
 यो॑ अ॒र्य॑प॒त्नीरु॑षस॒श्च॒कार॑ ।
 स नि॒रु॒ध्या न॑हु॒षो य॒द्वो अ॒ग्नि-
 वि॒श्व॒श्च॒क्रे ब॒लि॒ह॒तः स॒हो॒भिः ॥ ५ ॥

यस्य॑ शर्म॒न्नुप॑ वि॒श्वे ज॑ना॒सु
 ए॒वै॒स्त॒स्थुः सु॑म॒तिं भि॒क्ष्मा॒णाः ।
 वै॒श्वान॑रो वर॒मा रो॑द॒स्यो-
 रा॒ग्निः सं॒साद॑ पि॒त्रोरु॑प॒स्थम् ॥ ६ ॥

आ दे॒वो द॑दे बु॒ध्या॒रे॒वसू॑नि
 वै॒श्वान॑र उदि॒ता सूर्य॑स्य ।
 आ सं॒मु॒द्राद॑व॒रादा॑ पर॒स्मा-
 दा॒ग्निर्द॑दे दि॒व आ पृ॑थि॒व्याः ॥ ७ ॥

7.

प्र वो॑ दे॒वं चि॑त्सह॒सान॒म॒ग्नि-
 म॒श्वं न॑ वा॒जिनं॑ हि॒षे न॑मो॒भिः ।
 भवा॑नो दू॒तो अ॒ध्वर॑स्य॒ वि॒द्वा-
 न्मना॑ दे॒वेषु॑ वि॒विदे॑ मि॒त॒द्रुः ॥ १ ॥

आ याह्यमे प॒थ्या॒३अनु स्वा
 म॒न्द्रो दे॒वानां स॒ख्यं जु॒षाणः ।
 आ सानु गु॒प्तैर्न॒दय॑न्पृथि॒व्या
 जंभेभिर्वि॒श्वमु॒राध॑ग्वना॒नि ॥ २ ॥

प्रा॒चीनो य॒ज्ञः सु॒धितं॑ हि ब॒र्हिः
 प्री॒णीते अ॒ग्निरी॒ळितो॑ न होता ।
 आ मा॒तरां वि॒श्ववा॑रे हु॒वानो
 यतो॑ यविष्ठ ज॒ज्ञिषे सु॒शेवः॑ ॥ ३ ॥

स॒द्यो अ॒ध्वरे रथि॑रं ज॒नन्त॑
 मानु॑षासो वि॒चेत॑सो य ए॒षाम् ।
 वि॒शाम॑धायि वि॒शप॑तिर्दु॒रोणे॑३-
 अ॒ग्निर्म॑न्द्रो मधु॒वन्वा ऋ॒तावा॑ ॥ ४ ॥

असा॑दि वृ॒तो वह्नि॑राजग॒न्वा-
 न॒ग्निर्ब्र॑ह्मा नृ॒षदे॑ने विधु॒र्ता ।
 द्यौश्च॑ यं पृथि॒वी वा॑वृ॒धाते
 आ यं होता॑ यज॒ति वि॒श्ववा॑रम् ॥ ५ ॥

ए॒ते द्यु॒प्तेभिर्वि॒श्वमा॑तिर॒न्त॑
 म॒त्रं ये वा॑रं न॒या अ॑त॒क्षन् ।
 प्र ये वि॒शस्ति॑र॒न्त श्रो॑षमा॒णा
 आ ये मे अस्य दी॒र्घय॑न्वृ॒तस्य॑ ॥ ६ ॥

नू त्वामग्र ईमहे वसिष्ठा
 ईशानं सूनो सहसो वसूनाम् ।
 इषं स्तोतृभ्यो मध्वद्वय आन-
 ड्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

8.

इंधे राजा समर्यो नमोभि-
 र्यस्य प्रतीकमाहुतं घृतेन ।
 नरो हव्येभिरीळते सुवाध
 आग्निरग्र उषसामशोचि ॥ १ ॥

अयमु व्य सुमहां अवेदि
 होता मद्रो मनुषो युद्धो अग्निः ।
 वि भा अंकः ससृजानः पृथिव्यां
 कृष्णपविरोषधीभिर्ववक्षे ॥ २ ॥

कया नो अग्ने वि वसः सुवृत्तिं
 कामु स्वधामृणवः शस्यमानः ।
 कुदा भवेम पतयः सुदत्र
 रायो वन्तारो दुष्टरस्य साधोः ॥ ३ ॥

प्रभायमग्निर्भरुतस्यं वृण्वे
 वि यत्सूर्यो न रोचते बृहद्भाः ।
 अभि यः पूरुं पृतनासु तस्थौ
 द्युतानो दैव्यो अतिथिः शुशोच ॥ ४ ॥

असन्नित्वे आहवन्नानि भूरि
 भुवो विश्वेभिः सुमना अनीकैः ।
 स्तुतश्चिदग्रे शृण्विषे गृणानः
 स्वयं वर्धस्व तन्वं सुजात ॥ ५ ॥

इदं वचः शतसाः संसहस्र-
 मुदग्रये जनिषीष्ट द्विबर्हीः ।
 शं यस्तोतृभ्य आपये भवति
 द्युमदमीव चातनं रक्षोहा ॥ ६ ॥

नू त्वामग्र ईमहे वसिष्ठा
 ईशानं सूनो सहस्रो वसूनाम् ।
 इषं स्तोतृभ्यो मघवद्भ्य आन-
 डचूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

9.

अबोधि जार उषसामुपस्था-
 द्रोता मन्द्रः कवितमः पावकः ।
 दधाति केतुमुभयस्य जंतो-
 र्व्या देवेषु ब्रविणं सुकृत्सु ॥ १ ॥

स सुक्रतुर्यो वि दुरः पणीनां
 पुनानो अर्के पुरुभोजसं नः ।
 होता मन्द्रो विशां दमूना-
 स्तिरस्तमो ददृशे शम्भ्याणाम् ॥ २ ॥

अमूरः कृविरदितिर्विवस्वा-
 न्सुसंसन्मित्रो अतिथिः शिवो नः ।
 चित्रभानुरूपसां भात्यग्रे-
 ज्ञां गर्भः प्रस्व^१आ विवेश ॥ ३ ॥

ईकेन्यो वो मनुषो युगेषु
 समनुगा अशुचज्जातवेदाः ।
 सुसंदृशा भानुना यो विभाति
 प्रति गावः समिधानं बुधंत ॥ ४ ॥

अग्ने याहि दूत्यं^१मा रिषण्यो
 देवाँ अच्छा ब्रह्मरुतां गुणेन ।
 सरस्वतीं मरुतो अश्विनापो
 यक्षि देवात्रन्धेयाय विश्वान् ॥ ५ ॥

त्वामग्ने समिधानो वसिष्ठो
 जरूथं हन्याक्षि राये पुरंधिम् ।
 पुरुणीया जातवेदो जरस्व
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

 10.

उषो न जारः पृथु पाजो अश्रे-
 हविद्युतद्दीद्यच्छोशुचानः ।
 वृषा हरिः शुचिरा भाति भासा
 धियो हिन्वान उशतीरजीगः ॥ १ ॥

स्वर्णं वस्तोरुषसामरोचि
 यज्ञं तन्वाना उशिजो न मन्म ।
 अग्निर्जन्मानि देव आ वि विद्वा-
 न्द्रवदूतो देवयावा वनिष्ठः ॥ २ ॥

अच्छा गिरो मतयो देवयन्ती-
 ग्निं यति द्रविणं भिक्षमाणाः ।
 सुसदृशं सुप्रतीकं स्वचं
 हव्यवाहमरतिं मानुषाणाम् ॥ ३ ॥

इन्द्रं नो अग्ने वसुभिः सजोषा
 रुद्रं रुद्रेभिरा वहा बृहन्तम् ।
 अदित्येभिरदिति विश्वजन्यां
 बृहस्पतिमृक्केभिर्विश्ववारम् ॥ ४ ॥

मृद्रं होतारमुशिजो यविष्ठ-
 मग्निं विश ईळते अध्वरेषु ।
 स हि क्षपावा अभवद्रयीणा-
 मतन्द्रो दूतो यजयाय देवान् ॥ ५ ॥

11.

मुहां अस्यध्वरस्य प्रकेतो
 न ऋते त्वदमृता मादयति ।
 आ विश्वेभिः सरथं याहि देवै-
 न्ध्यग्ने होता प्रथमः सदेह ॥ १ ॥

त्वामीळते अजिरं दृत्याय
 हविष्मंतः सदमिन्मानुषासः ।
 यस्य देवैरासदो बर्हिरग्ने-
 ऽहान्यस्मै सुदिना भवन्ति ॥ २ ॥

त्रिश्चिदुक्तोः प्र चिकितुर्वसूनि
 त्वे अंतर्दाशुषे मर्त्याय ।
 मनुष्वदम इह यक्षि देवा-
 न्भवा नो दूतो अभिशस्तिपावा ॥ ३ ॥

अग्निरीशे बृहतो अध्वरस्या-
 ग्निर्विश्वस्य हविषः कृतस्य ।
 क्रतुं हास्य वसवो जुषता-
 था देवा दधिरे हव्यवाहम् ॥ ४ ॥

आग्ने वह हविरद्याय देवा-
 निद्रज्येष्ठास इह मादयन्ताम् ।
 इमं यज्ञं दिवि देवेषु धेहि
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

12.

अगन्म मुहा नमसा यविष्ठं
 यो दीदाय समिद्धः स्वे दुरोणे ।
 चित्रभानुं रोदसी अंतरुर्वी
 स्वाहुतं विश्वतः प्रत्यंचम् ॥ १ ॥

स म॒ह्ना वि॒श्वो दुरि॑तानि॒ सा॒ह्य-
 न॒मि ष्ट्वे॒ दम॒ आ जा॑तवे॒दाः ।
 स नो॑ रक्षिष॒दु॒रिता॑र्दव॒द्या-
 द॒स्मान्गृ॑णत॒ उत॒ नो म॒घोने॑ः ॥ २ ॥

त्वं व॒रुण॒ उत॒ मि॒त्रो अ॒ग्ने
 त्वां व॑र्ध॒ति म॒तिभि॑र्वसि॒ष्ठाः ।
 त्वे वसु॑ सु॒षण॑नानि॒ संतु
 यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॒ सदा॑ नः ॥ ३ ॥

13.

प्रा॒ग्नये॑ वि॒श्वशु॑च धि॒यं धे॑-
 ऽसुर॑न्ने म॒न्म धी॑ति॒ भर॑ध्वम्
 भ॒रे ह॒विर्न ब॒र्हिषि॑ प्री॒णानो॑
 वै॒श्वान॑राय॒ यत॑ये म॒तीनाम् ॥ १ ॥

त्वम॑ग्ने शोचिषा॒ शोशु॑चानु
 आ रो॑द॒सी अ॒पृणा॑ जा॒यमानः॑ ।
 त्वं दे॒वां अ॒भि॒शस्ते॑रमु॒ंचो
 वै॒श्वान॑र जा॒तवे॑दो म॒हित्वा ॥ २ ॥

जा॒तो यद॑ग्ने भुव॑ना॒ व्य॒ख्यः
 प॒शून् गो॑पा इ॒र्यः प॑रि॒ज्मा ।
 वै॒श्वान॑रु ब्र॒ह्मणे॑ वि॒द गा॑तुं
 यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॒ सदा॑ नः ॥ ३ ॥

14.

सुमिधा जातवेदसे
 देवाय देवहूतिभिः ।
 हविर्भिः शुक्रशोचिषे नमुस्विनो
 वयं दाशेमाग्रये ॥ १ ॥

वयं ते अग्ने सुमिधा विधेम
 वयं दाशेम सुष्टुती यजत्र ।
 वयं घृतेनाध्वरस्य होत-
 वयं देव हविषा भद्रशोचे ॥ २ ॥

आ नो देवेभिरुप देवहूति-
 मग्ने याहि वर्षद्वृति जुषाणः ।
 तुभ्यं देवाय दाशतः स्याम
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

15.

उपसद्याय मीळहुष आस्ये जुहुता हविः ।
 यो नो नेदिष्ठमाप्यम् ॥ १ ॥

यः पंच चर्षणीरभि निषसाद दमेदमे ।
 कविर्गृहपतिर्युवा ॥ २ ॥

स नो वेदो अमात्यमग्नी रक्षतु विश्वतः ।
 उतास्मान्पात्वंहसः ॥ ३ ॥

नवं नु स्तोममग्रये दिवः श्येनाय जीजनम् ।
वस्वः कुविद्वनार्ति नः ॥ ४ ॥

स्पाही यस्य श्रियो दूशे रयिर्वीरवतो यथा ।
अग्रे यज्ञस्य शोचतः ॥ ५ ॥

सेमां वेतु वर्षकृतिमग्निर्जुषत नो गिरः ।
यजिष्ठो हव्यवाहनः ॥ ६ ॥

नि त्वा नक्षय विरपते बुभुमंतं देव धीमहि ।
सुवीरमग्र आहुत ॥ ७ ॥

क्षप उल्लश्च दीदिहि स्वग्रयस्त्वया वयम् ।
सुवीरस्त्वमस्मयुः ॥ ८ ॥

उप त्वा सातये नरो विप्रांसो यन्ति धीतिभिः ।
उपाक्षरा सहस्रिणी ॥ ९ ॥

अग्नी रक्षांसि सेधति शुक्रशोचिरमर्त्यः ।
शुचिः पावक ईडयः ॥ १० ॥

स नो राधास्या भुरेशानः सहसो यहो ।
भगश्च दातु वार्यम् ॥ ११ ॥

त्वमग्ने वीरवद्यशो देवश्च सविता भगः ।
दितिश्च दाति वार्यम् ॥ १२ ॥

अग्ने रक्षां णो अंहसः प्रति ष्म देव शीर्षतः ।
तपिष्ठैरजरो दह ॥ १३ ॥

अधा मही न आयस्यनाधृष्टो नृपीतये ।
पूर्भवा शतभुजिः ॥ १४ ॥

त्वं नः पाह्यंहसो दोषावस्तरघायुतः ।
दिव नक्तमदाभ्य ॥ १५ ॥

16.

एना वो अग्निं नमसो-
जो नपातमा हुवे ।
प्रियं चेतिष्ठमरुतिं स्वध्वरं
विश्वस्य दूतममृतम् ॥ १ ॥
स योजते अरुषा विश्वभोजसा
स दुद्रवत्स्वाहुतः ।
सुब्रह्मा यज्ञः सुशमी वसूनां
देवं राधो जनानाम् ॥ २ ॥

उदस्य शोचिरस्था-
दाजुह्वानस्य मीळहुषः ।
उद्धूमासो अरुषासो दिविस्पृशः
समग्निमिधते नरः ॥ ३ ॥

तं त्वा दूतं कृण्महे यशस्तमं
 देवाँ आ वीतये वह ।
 विश्वाँ सूनो सहसो मर्तभोजना
 रास्व तव्यत्वेमहे ॥ ४ ॥

त्वमग्ने गृहपति-
 स्त्वं होता नो अध्वरे ।
 त्वं पोता विश्ववारु प्रचेता
 यक्षि वेषि च वार्यम् ॥ ५ ॥
 कृधि रत्नं यजमानाय सुक्रतो
 त्वं हि रत्नधा असि ।
 आ न ऋते शिशीहि विश्वमृत्विजं
 सुशसो यश्च दक्षते ॥ ६ ॥

त्वे अग्ने स्वाहुत
 प्रियासः संतु सूरयः ।
 यन्तारो ये मघवानो जनाना-
 मूर्वान्दियंत गोनाम् ॥ ७ ॥
 येषामिळा घृतहस्ता दुरोण
 आँ अपि प्राता निषीदति ।
 तांस्त्रायस्व सहस्य द्रुहो निदो
 यच्छा नः शर्म दीर्घश्रुत् ॥ ८ ॥

स मंद्रयां च ज्जिह्वया
 वह्निरासा विदुष्टरः ।
 अग्ने रयिं मघवद्भ्यो न आ वह
 हव्यदाति च सूदय ॥ ९ ॥
 ये राधांसि ददत्यश्व्यां मुघा
 कामेन श्रवसो मुहः ।
 तां अहंसः पिपृहि पृत्भिष्टुं
 शतं पूर्भिर्यविष्टय ॥ १० ॥

देवो वो ब्रविणोदाः
 पूर्णा विवष्ट्यासिचम् ।
 उद्रो सिचध्वमुप वा पृणध्व-
 मादिद्वो देव औहते ॥ ११ ॥
 तं होतारमध्वरस्य प्रचेतसं
 वह्निं देवा अकृण्वत ।
 दधाति रत्नं विधत्ते सुवीर्य-
 मग्निर्जनाय दाशुषे ॥ १२ ॥

17.

अग्ने भव सुषमिधा समिद्ध
 उत बर्हिर्हविष्या वि स्तृणीताम् ॥ १ ॥
 उत द्वारं उशतीर्वि श्रयंता-
 मुत देवा उशत आ वहेह ॥ २ ॥

अग्ने वीहि हविषा यक्षि देवा-
न्स्वध्वरा कृणुहि जातवेदः ॥ ३ ॥

स्वध्वरा करति जातवेदा
यक्षि देवां अमृतांन्पिप्रयच्च ॥ ४ ॥

वंस्व विश्वा वार्याणि प्रचेतः
सत्या भवंत्वाशिषो नो अद्य ॥ ५ ॥

त्वामु ते दधिरे हव्यवाहं
देवासो अग्न ऊर्ज आ नपातम् ॥ ६ ॥

ते ते देवाय दाशतः स्याम
महो नो रत्ना वि दध इयानः ॥ ७ ॥

✓18.

त्वे ह यत्पितरंश्चिन्न इन्द्र
विश्वा वामा जगितारो असन्वन् ।

त्वे गावः सुदुघास्त्वे ह्यश्वा-
स्त्वं वष्ट देवयुते वनिष्ठः ॥ १ ॥

राजैव हि जनिभिः क्षेप्येवा-

व ह्यभिर्गुभि विदुष्कविः सन् ।

पिशा गिरो मघवन्गोभिरश्वै-

स्त्वायतः शिशीहि राये अस्मान् ॥ २ ॥

इ॒मा उ॒ त्वा प॒स्प॒धा॒नासो॑ अ॒त्र
 म॒न्त्रा गि॒रो दे॒व॒य॒न्तीरु॑प॒ स्थुः ।
 अ॒र्वाची॑ ते प॒थ्या रा॒य ए॒तु
 स्याम॑ ते सु॒म॒तार्वि॑द्र श॒र्मेन् ॥ ३ ॥

धे॒नुं न त्वा॑ स॒य॒वसे॑ दु॒दु॒क्ष-
 न्न॒प ब्र॒ह्मा॑णि स॒सृजे॑ वसि॒ष्ठः ।
 त्वा॒मि॒न्मे गो॑प॒तिं वि॒श्व आ॒हा
 न इ॒न्द्रः सु॒म॒तिं ग॑त्व॒च्छे ॥ ४ ॥

अ॒र्णी॒सि चि॒त्प॒प्र॒था॒ना सु॒दा॒स
 इ॒न्द्रो गा॒धान्य॑क॒णोत्सु॑पा॒रा ।
 श॒र्धेत॑ शि॒म्युमु॑च॒रथ॑स्य न॒व्यः
 शा॒पं सि॒धूना॑म॒क॒णोद॑श॒स्तीः ॥ ५ ॥

पु॒रो॒ळा इ॒त्तुर्व॑शो यक्षु॒रासी॑-
 द्रा॒ये म॒त्स्या॑सो नि॒शिता॑ अपी॒व ।
 श्रु॒ष्टिं च॑कु॒र्भृग॑वो दु॒ह्यव॑श्च
 स॒खा स॒खाय॑म॒तर॑द्वि॒ष्टूचोः ॥ ६ ॥

आ प॒क्था॑सो॑ भ॒लान॑सो॑ भ॒न॒न्ता-
 लि॒नासो॑ वि॒षा॒णिनः॑ शि॒वा॒सः ।
 आ यो॒ऽन॒य॒त्सध॑मा आर्य॑स्य
 ग॒व्या तृ॒त्सु॒भ्यो अ॒जग॑न्य॒धा नृ॑न् ॥ ७ ॥

दुरा॒ध्यो॒रे॒अ॒दिति॑ खै॒वयँतो॑-
 ज्वेत॑सो वि जगृ॒भ्रे पर॑ह्णीम् ।
 म॒ह्नावि॑व्यक्पृथि॒वीं पत्य॑मानः
 प॒शुष्क॑वि॒रश॑य॒चाय॑मानः ॥ ८ ॥

ई॒यु॒रर्थं॑ न न्य॒र्थं पर॑ह्णी-
 मा॒शुश्च॑ने॒दभि॑पित्वं ज॒गाम ।
 सु॒दास॑ इ॒न्द्रः सु॒तुका॑ अ॒मित्रा॑-
 नर॑ध॒यन्मा॑नु॒षे व॒ध्रिवा॑चः ॥ ९ ॥

ई॒यु॒र्गावो॑ न यव॑सा॒दगो॑पा
 यथा॑कृतम॒भि मि॒त्रं चि॑तासः ।
 पृ॒श्निगा॑वः पृ॒श्निनि॑प्रेषितासः
 श्रु॒ष्टिं च॑क्रु॒र्नियु॑तो र॑तयश्च ॥ १० ॥

एकं॑ च यो वि॒ज्ञातिं॑ च श्रव॑स्या
 वै॒कर्ण॑यो॒र्जना॑न्ना॒जा न्य॑स्तः ।
 द॒स्मो न स॒द्यन्नि॑ शि॒शाति॑ ब॒र्हिः
 गूरुः॑ सर्ग॑म॒रुणो॑दि॒द्र एषा॑म् ॥ ११ ॥

अ॒धं श्रु॑तं क॒वषं॑ वृ॒द्धम॑प्स्व-
 नुं दु॒ह्यं नि॑ वृ॒ण॒ग्वज्र॑बाहुः ।
 वृ॒णा॒ना अत्र॑ स॒ख्याय॑ स॒ख्यं
 त्वा॒यतो॑ ये अम॑द॒न्ननु॑ त्वा ॥ १२ ॥

वि सुद्यो विश्वा दृष्टितान्येषा-

मिद्रः पुरः सहसा सप्त दर्दः ।

व्यानवस्य तृत्सवे गयं भा-

ग्जेष्म पूरं विदये मृधवाचम् ॥ १३ ॥

नि गव्यवोऽनवो ब्रुह्यवश्च

षष्टिः शता सुषुपुः षट्दहसा ।

षष्टिर्वीरासो अधि षड्दुवोयु

विश्वेदिद्रस्य वीर्या कृतानि ॥ १४ ॥

इद्रेणैते तृत्सवो वेविषाणा

आपो न सृष्टा अधवन्त नीचीः ।

दुर्मित्रासः प्रकलविन्मिमाना

जहुर्विश्वानि भोजना सुदासे ॥ १५ ॥

अर्धं वीरस्य शृतपामनिद्रं

परा शर्धेत नुनुदे अभि क्षास् ।

इद्रो मन्युं मन्युभ्यो मिमाय

भेजे पथो वर्तनि पत्यमानः ॥ १६ ॥

आध्रेण चित्तद्वेकं चकार

सिंहं चित्पेत्वेना जघान ।

अव स्रक्तीर्विरयावृश्चदिद्रः

प्रायच्छद्विश्वा भोजना सुदासे ॥ १७ ॥

शश्वँतो हि शश्वो रारधुष्टे
 भेदस्य चिच्छर्धतो विंद रंधिम् ।
 मर्तुं एनं स्तुवतो यः कृणोति
 तिग्मं तस्मिन्नि जहि वज्रमिद्र ॥ १८ ॥

आवृदिदं यमुना तृत्सवश्च
 प्रात्रं भेदं सर्वताता मुषायत् ।
 अजासश्च शिग्रवो यक्षवश्च
 बलिं शीर्षाणि जधुरभ्यानि ॥ १९ ॥

न तं इंद्रं ह्यमृतयो न रायः
 संचक्षे पूर्वा उषसो न नूत्नाः ।
 देवकं चिन्मान्यमानं जघंथा-
 व त्मना बृहत्तः शंबरं भेत् ॥ २० ॥

प्र ये गृहादममदुस्त्वाया
 पराशरः शतयातुर्वसिष्ठः ।
 न ते भोजस्यं सख्यं मृषंता-
 धां सूरिभ्यः सुदिना व्युच्छान् ॥ २१ ॥

द्वे नमुदैववतः शूते गो-
 द्वा रथा बभूवता सुदासः ।
 अहंजग्ने पैजवनस्य दानं
 हेतिव सद्ग पर्येमि रेभन् ॥ २२ ॥

चत्वारो मा पैजवनस्य दानाः
 स्मद्दिष्टयः कृद्धानिनो निरेके ।
 ऋज्जासो मा पृथिविष्ठाः सुदास-
 स्तोक्ं तोकाय श्रवसे वहन्ति ॥ २३ ॥

यस्य श्रवो रोदसी अंतरुर्वी
 शीर्ष्णेशीर्ष्णे विब्रभाजा विभक्ता ।
 सप्तेदिदं न स्रवतो गृणन्ति
 नि युध्यामधिर्मशिशादभीके ॥ २४ ॥

इमं नरो मरुतः सञ्चतानु
 दिवोदासं न पितरं सुदासः ।
 अविष्टना पैजवनस्य केतं
 दूणाशं क्षत्रमजरं दुवोयु ॥ २५ ॥

19.

यस्तिग्मगुंगो वृषभो न भीम
 एकः कृष्टीश्यावयति प्र विश्वाः ।
 यः शश्वतो अदाशुषो गयस्य
 प्रयुतासि खण्वितराय वेदः ॥ १ ॥

त्वं ह त्यदिदं कुत्समावः
 शुश्रूषमाणस्तन्वा समर्थे ।
 दासं यच्छृणुं कुर्यवं न्यस्मा
 अरधय आर्जुनेयाय शिक्षन् ॥ २ ॥

त्वं धृष्णो धृषता वीतहव्यं
 प्रावो विश्वाभिरूतिभिः सुदासम् ।
 प्र पौरुकुत्सि व्रसदस्युमावः
 क्षेत्रसाता वृत्रहत्येषु पूरुम् ॥ ३ ॥

त्वं नृभिर्नृमणो देववीतौ
 भूरीणि वृत्रा हर्यश्च हंसि ।
 त्वं नि दस्युं चुमुर्णि धुनि चा-
 स्वापयो द्रुभीतये सुहंतु ॥ ४ ॥

तव च्यौल्लानि वज्रहस्त तानि
 नव यत्पुरो नवति च सुद्यः ।
 निवेशने शततमाविवेषी-
 रहञ्च वृचं नमुचिमुताहन् ॥ ५ ॥

सन्ता ता त इन्द्र भोजनानि
 रातहव्याय दाशुषे सुदासे ।
 वृष्णे ते हरी वृषणा युनज्मि
 व्यंतु ब्रह्माणि पुरुशाकु वाजम् ॥ ६ ॥

मा ते अस्यां सहसावन्परिष्टा-
 वषाय भूम हरिवः परादै ।
 त्रायस्व नोऽवृकेभिर्वरूथै-
 स्तव प्रियासः सूरिषु स्याम ॥ ७ ॥

प्रियास इत्ते मघवन्नभिष्टौ
 नरो मदेम शरणे सखायः ।
 नि तुर्वशं नि याद्वं शिशिह्य-
 तिथिग्वाय शंस्यं करिष्यन् ॥ ८ ॥

सद्यश्चिन्तु ते मघवन्नभिष्टौ
 नरः शंसंत्युक्थशास उक्था ।
 ये ते हवैभिर्वि पृणीरदाश-
 न्नास्मान्वृणीष्व युज्याय तस्मै ॥ ९ ॥

एते स्तोमा नरां नृतम् तुभ्य-
 मस्मद्यंचो ददतो मघानि ।
 तेषामिदं वृत्रहृत्ये शिवो भूः
 सखा च शूरोऽविता च नृणाम् ॥ १० ॥

नू ईदृ शूर स्तवमान ऊती
 ब्रह्मजूतस्तन्वा वावृधस्व ।
 उप नो वाजान्मिमीह्युः स्ती-
 न्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ११ ॥

20.

उग्रो जज्ञे वीर्याय स्वधावा-
 न्वाक्रिरपो नर्यो यत्करिष्यन् ।
 जग्मिर्युवा नृषदं नमवोभि-
 स्वाता न ईदृ एनसो महश्चित् ॥ १ ॥

हंता वृत्रमिद्रः शूशुवानः
 प्रावीनु वीरो जरितारमृती ।
 कर्ता सुदासे अह वा उ लोकं
 दाता वसु मुहुरा दाशुषे भूत् ॥ २ ॥

युध्मो अनर्वा खंजकृत्सुमद्वा
 शूरः सत्राषाड् जुनुषेमषाळ्हः ।
 व्यासु इंद्रः पृतनाः स्वोजा
 अधा विश्वं शत्रूयंतं जघान ॥ ३ ॥

उभे चिदिंद्रो रोदसी महित्वा
 पंप्राथु तविषीभिस्तुविष्मः ।
 नि वज्रमिद्रो हरिवन्मिमिक्षु-
 न्समंधसा मदेषु वा उवोच ॥ ४ ॥

वृषा जजान वृषणं रणांय
 तमु चिन्नारी नर्यं ससूव ।
 प्र यः सैनानीरधु नृभ्यो अस्ती-
 नः सत्वा गवेषणः स धृष्णुः ॥ ५ ॥

नू चित्स भ्रेषते जनो न रेष्-
 न्मनो यो अस्य धोरमाविवासात् ।
 युज्ञैर्य इंद्रे दधते दुवांसि
 क्षयत्स राय ऋतुपा ऋतेजाः ॥ ६ ॥

यदिद्वं पूर्वो अपराय शिक्ष-
 न्नयज्ज्यायान्कनीयसो देष्णम् ।
 अमृत इत्ययीसीत दूर-
 मा चित्र चिच्यं भरा रयि नः ॥ ७ ॥

यस्त इन्द्र प्रियो जनो ददाश-
 दसन्निरेके अद्रिवः सखा ते ।
 वयं ते अस्यां सुमतौ चनिष्ठाः
 स्याम वरूथे अन्नतो नृपीतौ ॥ ८ ॥

एष स्तोमो अचिक्रददृषा त
 उत स्तामुर्मधवन्नक्रपिष्ट ।
 रायस्कामो जरितारं त आग-
 न्त्वमंग शक्र वस्व आ शको नः ॥ ९ ॥

स न इन्द्र त्वयताया इषे धा-
 स्मना च ये मधवानो जुनन्ति ।
 वस्वी षु ते जरित्रे अस्तु शक्ति-
 र्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १० ॥

21.

असावि देवं गोक्रजीकमधो
 न्यास्मिन्निद्वो जुनुषेमुवोच ।
 बोधामसि त्वा हर्यश्च युज्ञे-
 बोधा नः स्तोममधसो मदेषु ॥ १ ॥

प्र यँति युजं विपयँति बर्हिः
 सौममादौ विदथे दुध्रवाचः ।
 न्यु भ्रियते युवासौ गृभादा
 दूरउपन्दो वृषणो नृषाचः ॥ २ ॥

त्वमिदं सवितुवा अपस्कः
 परिष्ठिता अहिना शूर पूर्वीः ।
 त्वद्वावक्त्रे रथ्योऽन धेना
 रेजंते विश्वा कृत्रिमाणि भीषा ॥ ३ ॥

भीमो विव्रेषायुधेभिरेषा-
 मपांसि विश्वा नर्याणि विद्वान् ।
 इंद्रः पुरो जर्हषाणो वि दूधो-
 द्वि वज्रहस्तो महिना जघान ॥ ४ ॥

न यातव इंद्र जूजुवुनो
 न वदना शविष्ठ वेद्याभिः ।
 स शर्धदर्यो विष्णुणस्य जंतो-
 मा शिश्रदेवा अपि गुर्कृतं नः ॥ ५ ॥

अभि क्रत्वेद्र भूरध जमन्न ते
 विव्यङ्गहिमानं रजांसि ।
 स्वेना हि वृत्रं शवसा जुषथ
 न शत्रुरंतं विविदद्युधा ते ॥ ६ ॥

देवाश्चित्ते असुर्यायु पूर्वे-
 ऽनु क्षत्राय ममिरे सहांसि ।
 इंद्रो मघानि दयते विषह्ये-
 द्रं वाजस्य जोहुवन्त सातौ ॥ ७ ॥

कीरिश्चिद्धि त्वामवसे जुहावे-
 शानमिद्र सौभगस्य भूरैः ।
 अवो बभूथ शतमूते अस्मे
 अभिक्षुत्तुस्त्वावतो वरूता ॥ ८ ॥

सखायस्त इंद्र विश्वहं स्याम
 नमोवृधासो महिना तंस्व ।
 वन्वन्तु स्मा तेष्वसा समीक्रे
 भीतिमर्यो वनुषां शवांसि ॥ ९ ॥

स न इंद्र त्वयताया इषे धा-
 स्मना च ये मघवानो जुनन्ति ।
 वस्वी पु ते जरित्रे अस्तु शक्ति-
 र्युय पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १० ॥

 22.

पित्रा सोममिद्र मंदन्तु त्वा
 यं ते सुषाव हर्यश्वाद्रिः ।
 सोतुर्बाहुभ्यां सुयन्तो नार्वी ॥ १ ॥

यस्ते मदो युज्यश्चारुरस्ति
 येन वृत्राणि हर्यश्च हंसि ।
 स त्वामिन्द्र प्रभूवसो ममत्तु ॥ २ ॥

बोधा सु मे मघवन्वाचुमेमां
 यां ते वसिष्ठो अर्चति प्रशस्तिम् ।
 इमा ब्रह्म सधमादे जुषस्व ॥ ३ ॥

श्रुधी हवँ विपिपानस्याद्रे-
 बोधा विप्रस्यार्चतो मनीषाम् ।
 कृष्वा दुवांस्यतमा सचेमा ॥ ४ ॥

न ते गिरो अपि मृष्ये तुरस्य
 न सुष्टुतिर्मसुर्यस्य विद्वान् ।
 सदा ते नाम स्वयशो विवक्त्रि ॥ ५ ॥

भूरि हि ते सर्वना मानुषेषु
 भूरि मनीषी हवते त्वामित् ।
 मरि अस्मन्मघवञ्ज्योक्तः ॥ ६ ॥

तुभ्येदिमा सर्वना गूर विश्वा
 तुभ्यं ब्रह्माणि वर्धना कृणोमि ।
 त्वं नृभिर्हव्यो विश्वधांसि ॥ ७ ॥

नू चिन्तु ते मन्यमानस्य दस्मो-
 दंशुवन्ति माहिमानमुग्र ।
 न वीर्यमिन्द्र ते न राधः ॥ ८ ॥

ये च पूर्व ऋषयो ये च नूतना
 इंद्र ब्रह्माणि जुनयंतु विप्राः ।
 अस्मे ते संतु सखाया शिवानि
 यूयं प्रातः स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ९ ॥

23.

उदु ब्रह्माण्यैरत श्रवस्ये-
 द्रं समर्ये महया वसिष्ठ ।
 आ यो विश्वानि शवसा तृतानो-
 पश्रोता म ईवतो वचांसि ॥ १ ॥
 अयामि घोषं इंद्र देवजामि-
 रिरुज्यंतु यच्छुरुधो विवाचि ।
 नहि स्वमायुश्चिकिते जनेषु
 तानीदंहांस्यति पर्यस्मान् ॥ २ ॥

युजे रथं गुर्वेषणं हरिभ्या-
 मुप ब्रह्माणि जुजुषाणमस्थुः ।
 वि बाधिष्ट स्य रोदसी महित्वे-
 द्रो वृत्राण्यप्रुती जघुन्वान् ॥ ३ ॥

आपश्चित्पिप्यु स्तर्योरेन गावो
 नक्षत्रुतं जरितारस्त इंद्र ।
 याहि वायुर्न नियुतो नो अच्छा
 त्वं हि धीभिर्दयसे वि वाजान् ॥ ४ ॥

ते त्वा मदा इन्द्र मादयतु
 शुष्मिणं तुविराधसं जरिवे ।
 एको देवत्रा दयसे हि मर्ता-
 नस्मिञ्छूरु सर्वने मादयस्व ॥ ५ ॥

एवेदिष्टं वर्षणं वर्जवाहुं
 वसिष्ठासो अभ्यर्चत्यर्कैः ।
 स न स्तुतो वीरवत्पातु गोम-
 द्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

24.

यौनिष्ठ इन्द्र सदने अकारि
 तमा नृभिः पुरुहूत प्र याहि ।
 असौ यथा नोऽविता वृधे च
 ददो वसूनि मुमदश्च सोमैः ॥ १ ॥

गृभीतं ते मन इन्द्र द्विवर्हीः
 सुतः सोमः परिषिक्ता मधूनि ।
 विसृष्टधेना भरते सुवृक्ति-
 रियमिदं जोहुवती मनीषा ॥ २ ॥

आ नो दिव आ पृथिव्या ऋजीषि-
 त्त्रिदं बर्हिः सोमपेयाय याहि ।
 वहंतु त्वा हरयो मघ्नच-
 मांगूषमच्छा तवसं मदाय ॥ ३ ॥

आ नो विश्वाभिरूतिभिः सजोषा
 ब्रह्म जुषाणो हर्यश्च याहि ।
 वरीवृजत्स्यविरिभिः सुशिप्रा-
 स्मे दधदृषणं शुष्ममिद्र ॥ ४ ॥

एष स्तोमो मह उग्राय वाहे
 धुरीरेवात्यो न वाजयन्नधायि ।
 इद्र त्वायमर्क ईहे वसूनां
 दिवीव व्यामधि नः श्रोमंतं धाः ॥ ५ ॥

एवा न इद्र वार्यस्य पूर्धि
 प्र ते मुहीं खमतिं वेविदाम ।
 इषं पिन्व मघवद्भ्यः सुवीरां
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

25.

आ ते मह ईद्रोत्युग्र
 समन्यवो यत्समरंतु सेनाः ।
 पताति दिद्युन्नर्यस्य बाहो-
 मा ते मनो विष्वद्यग्नि चारीत् ॥ १ ॥

नि दुर्ग ईद्र अथिह्यमित्रा-
 नभि ये नो मतीसो अमंति ।
 आरे तं शंसं कृणुहि निनिस्सो-
 रा नो भर संभरणं वसूनाम् ॥ २ ॥

ज्ञातं ते शिभिन्नृतयः सुदासे
 सहस्रं शंसा उत रातिरस्तु ।
 जहि वर्धर्वनुषो मर्त्यस्या-
 स्मे बृध्नमधि रत्नं च धेहि ॥ ३ ॥

त्वावतो हीद्र क्रत्वे अस्मि
 त्वावतोऽवितुः शूर रातौ ।
 विश्वेदहानि तविषीव उग्रं
 ओकः कृणुष्व हरिवो न मर्धाः ॥ ४ ॥

कुत्सा एते ह्यैश्वराय शूष-
 मिद्रे सहो देवजूतमियानाः ।
 सत्रा कधि सुहनाशूर वृत्रा
 वयं तरुत्राः सनुयाम वाजम् ॥ ५ ॥

एवा न इंद्र वार्यस्य पूर्धि
 प्र ते महीं सुमतिं वैविदाम ।
 इषं पिन्व मघवद्भ्यः सुवीरां
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

26.

न सोम इंद्रमसुतो ममाद्
 नाब्रह्माणो मघवानं सुतासः ।
 तस्मा उक्थं जनये यज्जुजोष-
 नृवन्नवीयः शृण्वद्यथा नः ॥ १ ॥

उक्थउक्थे सोम इद्रं ममाद
 नीथेनीथे मघवानं सुतासः ।
 यदीं सवार्धः पितरं न पुत्राः
 समानदक्षा अवसे हवन्ते ॥ २ ॥

चकार ता कृणवन्नूनमन्या
 यानि ब्रुवन्ति वेधसः सुतेषु ।
 जनीरिव पतिरिक्कः समानो
 नि मामृजे पुर इद्रः सु सर्वाः ॥ ३ ॥

एवा तमाहुरुत शृण्व इद्र
 एको विभक्ता तरणिर्मृधानाम् ।
 मिथस्तुर ऊतयो यस्य पूर्वी-
 रस्मे भद्राणि सञ्चत प्रियाणि ॥ ४ ॥

एवा वसिष्ठ इद्रमृतये नृ-
 ऋष्टीनां वृषभं सुते गृणाति ।
 सहस्रिण उप नो माहि वाजा-
 न्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

 27.

इद्रं नरो नेमधिता हवन्ते
 यत्पार्यी युनजन्ते धियस्ताः ।
 शूरो नृषाता शर्वसञ्चकान
 आ गोमति व्रजे भज्ना त्वं नः ॥ १ ॥

य ईद्रे शुष्मो मघवन्ते अस्ति
 शिक्षा सखिभ्यः पुरुहूत नृभ्यः ।
 त्वं हि दृष्ट्वा मघवन्विचेता
 अपा वृद्धिं परिवृतं न राधः ॥ २ ॥

इंद्रो राजा जगतश्चर्षणीना-
 मग्नि क्षमि विषुरूपं यदस्ति ।
 ततो ददाति दाशुषे वसूनि
 चोदब्राध उपस्तुतश्चिद्वार्क ॥ ३ ॥

नू चिन्न इंद्रो मघवा सहूती
 दानो वाजं नि यमते न ऊती ।
 अनूना यस्य दक्षिणा पीपाय
 वामं नृभ्यो अभिवीता सखिभ्यः ॥ ४ ॥

नू ईद्रे राये वरिवस्कधी न
 आ ते मनो ववृत्याम मुषार्य ।
 गोमदश्वावद्वयवद्वयंतो
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

28.

ब्रह्मा ण इंद्रोप याहि विद्वा-
 नूर्वाचस्ते हरयः संतु युक्ताः ।
 विश्वे चिद्धि त्वा विहवंत मर्ता
 अस्माकमिच्छुणुहि विश्वमिन्व ॥ १ ॥

हवँ त इन्द्र महिमा व्यान-
 ब्रह्म यत्पासि शवसि नृषीणाम् ।
 आ यद्वज्रं दधिषे हस्त उग्र
 घोरः सन्क्रत्वा जनिष्ठा अषाहुः ॥ २ ॥

तव प्रणीतीन्द्र जोहुवाना-
 न्सं यन्नृत्र रोदसी निनेय ।
 महे क्षत्राय शवसे हि जुजे-
 जूतुजि चिन्तुजिरिशश्रत् ॥ ३ ॥

एभिर्न इन्द्राहभिर्दशस्य
 दुर्मित्रासो हि क्षितयः पवन्ते ।
 प्रति यच्छष्टे अनृतमनेना
 अव द्विता वरुणो मायी नः सात् ॥ ४ ॥

वोचेमेदिर्ब्र मघवानमेनं
 मृहो रायो राधसो यद्दन्नः ।
 यो अर्चतो ब्रह्मकृतिमविष्टो
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

29.

अयं सोम इन्द्र तुभ्यं सुन्व
 आ तु प्र याहि हरिवृस्तदोकाः ।
 पिबा त्वरस्य सुषुतस्य चारो-
 र्ददो मघानि मघवन्नियानः ॥ १ ॥

ब्रह्मन्वीरु ब्रह्मकृतिं जुषाणो-
 र्वाचीनो हरिभिर्याहि तूयम् ।
 अस्मिन्नू षु सर्वेने मादयस्वो-
 प ब्रह्माणि शृणव इमा नः ॥ २ ॥

का ते अस्त्यरकृतिः सूक्तैः
 कदा नूनं ते मघवन्दाशेम ।
 विश्वा मतीरा ततने त्वाया-
 धा म इंद्र शृणवो हवेमा ॥ ३ ॥

उतो या ते पुरुष्या रेइदास-
 न्येषां पूर्वेषामशृणोर्कृषीणाम् ।
 अधाहं त्वा मघवज्जोहवीमि
 त्वं न इंद्रासि प्रमतिः पितेव ॥ ४ ॥

वोचेमेदिदं मघवानमेनं
 महो रायो राधसो यद्वदन्नः ।
 यो अर्चतो ब्रह्मकृतिमविष्टो
 थूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

30.

आ नो देव शर्वसा याहि शुष्मि-
 न्भवा वृध इंद्र रायो अस्य ।
 महे नृगणाय नृपते सुवज्र
 महि क्षत्राय पौंस्याय शूर ॥ १ ॥

हवँत उ त्वा हव्यं विवाचि
 तनूषु गूराः सूर्यस्य सातौ ।
 त्वं विश्वेषु सेन्यो जनेषु
 त्वं वृत्राणि रंधया सुहंतु ॥ २ ॥

अहा यदिदं सुदिना व्युच्छा-
 न्दधो यत्केतुमुपमं समत्सु ।
 न्य १ मिः सीददसुरो न होता
 हुवानो अत्र सुभगाय देवान् ॥ ३ ॥

वयं ते त इद्र ये च देव
 स्तवँत गूरु ददंतो मघानि ।
 यच्छा सूरिभ्य उपमं वरूथं
 स्वाभुवो जरुणामश्रवंत ॥ ४ ॥

वोचेमेदिदं मघवानमेनं
 महो रायो राधसो यद्दन्नः ।
 यो अर्चतो ब्रह्मकृतिमविष्टो
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

 31.

प्र व इन्द्राय मादनुं हर्यश्वाय गायत ।
 सखायः सोमपात्रे ॥ १ ॥

शंसेदुक्थं सुदानव उत बुक्षं यथा नरः ।
चकृमा सत्यराधसे ॥ २ ॥

त्वं न इंद्र वाजयुस्त्वं गव्युः शतक्रतो ।
त्वं हिरण्ययुर्वसो ॥ ३ ॥

वयमिन्द्र त्वायवोऽभि प्र णोनुमो वृषन् ।
विद्धी त्वस्य नो वसो ॥ ४ ॥

मा नो निदे च वक्तव्येऽर्थो रंधीररावणे ।
त्वे अपि क्रतुर्मम ॥ ५ ॥

त्वं वर्मासि सप्रथः पुरोयोधश्च वृत्रहन् ।
त्वया प्रति ब्रुवे युजां ॥ ६ ॥

महाँ उतासि यस्य तेऽनु स्वधावरी सहः ।
ममार्ते इंद्र रोदसी ॥ ७ ॥

तं त्वा मरुत्वती परि भुवद्वाणीं स्यावरी ।
नक्षमाणा सह द्युभिः ॥ ८ ॥

ऊर्ध्वासुस्त्वान्विदेवो भुवन्दस्ममुप द्यवि ।
सं ते नमंत कृष्टयः ॥ ९ ॥

प्र वो महे महिवृधे भरध्वं
प्रचेतसे प्र संमतिं कृणुध्वम् ।
विशः पूर्वीः प्र चरा चर्षणिप्राः ॥ १० ॥

उरुव्यचसे महिने सुवृक्ति-
 मिद्राय ब्रह्म जनयन्त विप्राः ।
 तस्य व्रतानि न मिनन्ति धीराः ॥ ११ ॥

इन्द्रं वाणीरनुत्तमन्युमेव
 सुत्रा राजानं दधिरे सहध्वै ।
 हर्यश्वाय बर्हया समापीन् ॥ १२ ॥

32.

मो पु त्वा वाधतश्चना-
 रे अस्मान्नि रीरमन् ।
 आरात्ताचित्सधमादं न आगही-
 ह वा सन्नुपं श्रुधि ॥ १ ॥
 इमे हि ते ब्रह्मकृतः सुते सचा
 मधौ न मक्ष आसते ।
 इन्द्रे कामं जरितारो वसूयवो
 रथे न पादमा दधुः ॥ २ ॥

रायस्कामो वज्रहस्तं सुदक्षिणं
 पुत्रो न पितरं हुवे ॥ ३ ॥

इम इन्द्राय सुन्विरे
 सोमासो दध्याशिरः ।

तां आ मदाय वज्रहस्त पीतये
 हरिभ्यां याह्योक आ ॥ ४ ॥
 श्रवच्छुत्कर्ण इयते वसूनां
 नू चिन्नो मधिषद्विरः ।
 सद्यश्चिद्यः सहस्राणि शता दद-
 न्नकिर्दिस्संतमा मिनत् ॥ ५ ॥

स वीरो अप्रतिष्कृत
 इंद्रेण श्रुश्रुवे नृभिः ।
 यस्ते गभीरा सर्वनानि वृत्रह-
 न्सुनोत्या च धावति ॥ ६ ॥
 भवा वरूथं मधवन्मघोनां
 यत्समजासि शर्धतः ।
 वि त्वाहृतस्य वेदनं भजेमह्या
 दूणाशो भरा गयम् ॥ ७ ॥

सुनोता सोमपात्रे
 सोममिद्राय वज्रिणे ।
 पचता पक्कीरवसे कृणुध्व-
 मित्पृणन्नित्पृणते मयः ॥ ८ ॥
 मा लेधत सोमिनो दक्षता महे
 कृणुध्वं राय आतुजे ।

तरणि॒रिज्जयति॑ क्षेति॒ पुष्यति॑
न दे॒वासः क॒वन्त्रे ॥ ९ ॥

नकिः॑ सु॒दासो रथं
पर्या॑सु न री॒रमत् ।
इन्द्रो॑ यस्या॒विता यस्य॑ म॒रुतो
गम॑त्स गा॒मति व्रजे ॥ १० ॥
गम॑द्वाजं वा॒जयन्नि॒द्र मर्त्यो॑
यस्य॑ त्वमा॒विता भुवः॑ ।
अ॒स्माकं बो॒ध्यवि॒ता रथा॑ना-
म॒स्माकं शूर॑ नृ॒णाम् ॥ ११ ॥

उदि॒च्चस्य॑ रि॒च्यते-
इन्द्रो॑ धनं॒ न जि॒ग्युषः॑ ।
य इन्द्रो॑ हरि॒वात्र द॑भंति तं रि॒पो
दक्षं॑ दधाति सो॒मिनि॑ ॥ १२ ॥
मन्त्र॑मखर्वं सु॒धितं सु॒पेशं॑
दधा॑त य॒ज्ञिये॒ष्वा ।
पूर्वा॑श्चन प्रसि॒तय॑स्तरंति तं
य इन्द्रे॑ कर्म॒णा भुव॑त् ॥ १३ ॥

कस्तमि॑न्द्र त्वाव॑सु-
मा मर्त्यो॑ दध॒र्षति॑ ।

श्रद्धा इत्ते मघवन्पार्ये दिवि
 वाजी वाजं सिषासति ॥ १४ ॥
 मघोनः स्म वृत्रहर्त्येषु चोदय
 ये ददति प्रिया वसु ।
 तव प्रणीती हर्यश्च सूरिभि-
 र्विश्वा तरेम दुरिता ॥ १५ ॥

तवेदिद्रावमं वसु
 त्वं पुष्यसि मध्यमम् ।
 सुत्रा विश्वस्य परमस्य राजसि
 नकिष्ठा गोषु वृण्वते ॥ १६ ॥
 त्वं विश्वस्य धनुदा असि श्रुतो
 य ई भवत्याजयः ।
 तवायं विश्वः पुरुहूत पार्थिवो-
 ऽवस्युर्नामं भिक्षते ॥ १७ ॥

यदिद्र यावत्स्व-
 मेतावद्दहमीशीय ।
 स्तोतारुमिहिधिषेय रदावसो
 न पापत्वायं रासीय ॥ १८ ॥
 शिक्षेयमिन्महयते दिवेदिवे
 राय आ कुहचिद्विदे ।
 नहि त्वदन्यन्मघवन्न आप्यं
 वस्यो अस्ति पिता चून ॥ १९ ॥

तरणिरित्सिषासति

वाजं पुरंध्या युजा ।

आ व इन्द्रं पुरुहूतं नमे गिरा

नेमिं तष्टेव सुद्रम् ॥ २० ॥

न दुष्टुती मर्त्यो विंदते वसु

न स्नेधंत रयिर्नशत् ।

सुशक्तिरिन्मघवन्तुभ्यं मावते

द्रेष्णं यत्पार्ये दिवि ॥ २१ ॥

अभि त्वा शूर नोनुमो-

ऽदुग्धा इव धेनवः ।

ईशानमस्य जगतः स्वर्दृश-

मीशानमिन्द्र तस्थुषः ॥ २२ ॥

न त्वावाँ अन्यो दिव्यो न पार्यिवो

न जातो न जनिष्यते ।

अश्वायंतो मघवन्निद्र वाजिनो

गव्यंतस्त्वा हवामहे ॥ २३ ॥

अभी पतस्तदा भरे-

द्र ज्यायः कनीयसः ।

पुरुवसुर्हि मघवन्सनादसि

भरेभरे च हव्यः ॥ २४ ॥

परां णुदस्व मघवन्नमित्रा-
 न्सुवेदां नो वसू रुधि ।
 अस्माकं बोध्यविता महाधने
 भवा वृधः सखीनाम् ॥ २५ ॥

इन्द्रं क्रतुं न आ भर
 पिता पुत्रेभ्यो यथा ।
 शिक्षां णो अस्मिन्पुरुद्वृत्त यामनि
 जीवा ज्योतिरशीमहि ॥ २६ ॥
 मा नो अज्ञाता वृजना दुराध्योः
 माशिवासौ अव क्रमुः ।
 त्वया वयं प्रवतः शश्वतीरपो-
 र्जति शूर तरामसि ॥ २७ ॥

83.

श्रित्यर्चो मा दक्षिणतस्त्वेपदा
 धियंजिन्वासो अभि हि प्रमदुः ।
 उत्तिष्ठन्वोचे परि बर्हिषो नृ-
 न्न मे दूरादवितवे वसिष्ठाः ॥ १ ॥

दूरादिद्वेगमनयन्ना सुतेन
 तिरो वैशतमति पातमुग्रम् ।
 पाशद्युन्नस्य वायतस्य सोमा-
 त्सुतादिद्वेगवृणीता वसिष्ठान् ॥ २ ॥

एवेन्नु कं सिधुमेभिस्तारै-

वेन्नु कं भेदेमभिर्जघान ।

एवेन्नु कं दाशराज्ञे सुदासं

प्रावृदित्रो ब्रह्मणा वो वसिष्ठाः ॥ ३ ॥

जुष्टी नरो ब्रह्मणा वः पितृणा-

मक्षमव्ययं न किला रिषाथ ।

यच्छकरीषु बृहता रवेणै-

त्रे शुष्ममदधाता वसिष्ठाः ॥ ४ ॥

उद्द्यामिवेत्तृष्णजो नाथितासो-

र्दीधयुर्दाशराज्ञे वृतासः ।

वसिष्ठस्य स्तुवत इन्द्रो अश्रो-

दुहं तृत्सुभ्यो अकृणोदु लोकम् ॥ ५ ॥

दंडा इवेन्द्रो अजनास आस-

न्परिच्छिन्ना भरता अर्भकासः ।

अभवच्च पुरेता वसिष्ठ

आदितृत्सूनां विशो अप्रथंत ॥ ६ ॥

त्रयः कृण्वन्ति भुवनेषु रेत-

स्तिस्त्रः भृजा आर्या ज्योतिरग्राः ।

त्रयो घर्मासं उषसं सचन्ते

सर्वी इत्तां अनु विदुर्वसिष्ठाः ॥ ७ ॥

सूर्यस्येव वृक्षो ज्योतिरिषां

समुद्रस्येव महिमा गभीरः ।

वातस्येव प्रज्वो नान्येन
स्तोमो वसिष्ठा अन्वेतवे वः ॥ ८ ॥

त इन्निष्यं हृदयस्य प्रकृतैः
सहस्रवन्शमभि सं चरति ।
यमेन तत् परिधिं वयंतो-
ऽप्सरस उप सेदुर्वसिष्ठाः ॥ ९ ॥

विद्युतो ज्योतिः परि संजिहानं
मित्रावरुणा यदपश्यतां त्वा ।
तज्जे जन्मोतैकं वसिष्ठा-
गस्त्यो यत्त्वा विश आञ्जुभारं ॥ १० ॥

उतासि मैत्रावरुणो वसिष्ठो-
र्वद्या ब्रह्मन्मनसोऽधि जातः ।
वृषं स्कन्नं ब्रह्मणा दैव्येन
विश्वे देवाः पुष्करे त्वाददन्त ॥ ११ ॥

स प्रकृत उभयस्य प्रविद्धा-
न्सहस्रदान उत वा सदानः ।
यमेन तत् परिधिं वयिष्य-
न्ऽप्सरसः परि जज्ञे वसिष्ठः ॥ १२ ॥

सत्रे ह जाताविषिता नमोभिः
कुंभे रेतः सिषिचतुः समानम् ।

ततो ह मान उदियाय मध्या-
 ततो जातमृषिमाहुर्वसिष्ठम् ॥ १३ ॥

उक्थभृतं सामभृतं विभर्ति
 ग्रावाणं विश्रुत्य वदत्यग्ने ।
 उपैनमाध्वं सुमनस्यमाना
 आ वो गच्छाति प्रतदो वसिष्ठः ॥ १४ ॥

 34

प्र शुक्रैतु देवी मनीषा
 अस्मत्सुतष्टो रथो न वाजी ॥ १ ॥

विदुः पृथिव्या दिवो जनित्रं
 शृण्वत्यापो अध क्षरंतीः ॥ २ ॥

आपश्चिदस्मै पिन्वंत पृथ्वी-
 वृत्रेषु शूरा मंसंत उग्राः ॥ ३ ॥

आ धूर्जस्मै दधाताश्वा-
 निद्रो न वृज्जी हिरण्यवाहुः ॥ ४ ॥

अभि प्र स्थाताहेव युज्ञं
 यातेव पत्मुन्मना हिनोत ॥ ५ ॥

त्सनां सुमत्सु हिनोत युज्ञं
 दधात केतुं जनाय वीरम् ॥ ६ ॥

उदस्य शुष्माद्भानुर्नर्त
विभर्ति भारं पृथिवी न भूम ॥ ७ ॥

ह्वयामि देवाँ अयातुरमे
साधन्नृतेन धियं दधामि ॥ ८ ॥

अभि वो देवीं धियं दधिध्वं
प्र वो देवत्रा वाचं कणुध्वम् ॥ ९ ॥

आ चष्ट आसां पाथो नदीनां
वरुण उग्रः सहस्रचक्षाः ॥ १० ॥

राजां राष्ट्राणां पेशो नदीना-
मनुत्तमस्मै क्षत्रं विश्वायु ॥ ११ ॥

अविष्टो अस्मान्विश्वासु विक्ष्व-
द्युं कणोत् शंसं निनिस्सोः ॥ १२ ॥

व्येतु दिद्युद्विषामशैवा
युयोत् विष्वग्रपस्तनूनाम् ॥ १३ ॥

अवीन्नो अग्निर्हव्यान्नमोभिः
प्रेष्टो अस्मा अधायि स्तोमः ॥ १४ ॥

सजूर्देवेभिरपां नपात्
सखायं कृध्वं शिवो नो अस्तु ॥ १५ ॥

अब्जामुक्थैरहिं गृणीषि
बुध्रे नदीनां रजःसु पीदन् ॥ १६ ॥

मा नोऽहिर्बुध्यो रिषि धा-
न्मा यज्ञो अस्य लिधदृतायोः ॥ १७ ॥

उत नः एषु नृषु श्रवो धुः
प्र राये यंतु शर्धतो अर्यः ॥ १८ ॥

तपंति शत्रुं स्वर्णं भूमां
महासेनाद्यो अर्भेभिरषाम् ॥ १९ ॥

आ यन्नः पत्नीर्गमंत्यच्छा
त्वष्टा सुपाणिर्दधातु वीरान् ॥ २० ॥

प्रति न स्तोमं त्वष्टां जुषेत
स्यादस्मे अरमतिर्वसूयुः ॥ २१ ॥

ता नो रासत्रातिषाद्यो वसू-
न्या रोदसी वरुणानी शृणोतु ।
वरुन्नीभिः सुशरणो नो अस्तु
त्वष्टा सुदन्नो वि दधातु रायः ॥ २२ ॥

तन्नो रायः पर्वतास्तन्न आप-
स्तद्रातिषाच्च ओषधीरुत द्यौः ।
वनस्पतिभिः पृथिवी सुजोषां
उभे रोदसी पारि पासतो नः ॥ २३ ॥

अनु तदुर्वी रोदसी जिहाता-
 मनु बुक्षो वरुण इन्द्रसखा ।
 अनु विश्वे मरुतो ये सहासो
 रायः स्याम धरुणं धियध्वै ॥ २४ ॥

तन्न इन्द्रो वरुणो मित्रो अग्नि-
 राप् ओषधीर्वृनिनो जुषंत ।
 शर्मन्स्याम मरुतामुपस्थे
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ २५ ॥

35.

शं न इन्द्राग्नी भवतामवोभिः
 शं न इन्द्रावरुणा रातर्हव्या ।
 शमिन्द्रासोमा सुविताय शं योः
 शं न इन्द्रापूषणा वाजंसातौ ॥ १ ॥

शं नो भगुः शमु नः शंसो अस्तु
 शं नः पुरंधिः शमु संतु रायः ।
 शं नः सुत्यस्य सुयमस्य शंसुः
 शं नो अर्यमा पुरुजातो अस्तु ॥ २ ॥

शं नो धाता शमु धर्ता नो अस्तु
 शं न उरूची भवतु स्वधाभिः ।
 शं रोदसी बृहती शं नो अद्रिः
 शं नो देवानां सुहवानि संतु ॥ ३ ॥

शं नो अग्निर्ज्योतिरनीको अस्तु
 शं नो मित्रावरुणावश्विना शम् ।
 शं नः सुकृतां सुकृतानि संतु
 शं न इषिरो अभि वातु वातः ॥ ४ ॥

शं नो द्यावापृथिवी पूर्वहूतौ
 शमन्तरिक्षं दृशये नो अस्तु ।
 शं न ओषधीर्वनिनो भवन्तु
 शं नो रजसस्पतिरस्तु जिष्णुः ॥ ५ ॥

शं न इन्द्रो वसुभिर्देवो अस्तु
 शमादित्येभिर्वरुणः सुशंसः ।
 शं नो रुद्रो रुद्रेभिर्जलापः
 शं नस्त्वष्टा ग्राभिरिह गृणोतु ॥ ६ ॥

शं नः सोमो भवतु ब्रह्म शं नः
 शं नो ग्रावाणः शमु संतु यज्ञाः ।
 शं नः स्वरूपां मितर्यो भवन्तु
 शं नः प्रस्व१ः शम्बस्तु वेदिः ॥ ७ ॥

शं नः सूर्य उरुचक्षा उदेतु
 शं नश्चतस्रः प्रदिशो भवन्तु ।
 शं नः पर्वता ध्रुवयो भवन्तु
 शं नः सिधेवः शमु संत्वापः ॥ ८ ॥

शं नो अदितिर्भवतु व्रतेभिः
 शं नो भवन्तु मरुतः स्वर्काः ।

शं नो विष्णुः शम् पूषा नो अस्तु
शं नो भवित्रं शम्भ्वस्तु वायुः ॥ ९ ॥

शं नो देवः सविता त्रायमाणः
शं नो भवतूषसो विभातीः ।
शं नः पर्जन्यो भवतु प्रजाभ्यः
शं नः क्षेत्रस्य पतिरस्तु शंभुः ॥ १० ॥

शं नो देवा विश्वदेवा भवतु
शं सरस्वती सुह धीभिरस्तु ।
शमभिषाचः शम् रातिषाचः
शं नो दिव्याः पार्थिवाः शं नो अप्याः ॥ ११ ॥

शं नः सत्यस्य पतयो भवतु
शं नो अर्वेतः शम् संतु गावः ।
शं न ऋभवः सुकृतः सुहस्ताः
शं नो भवतु पितरो हवेषु ॥ १२ ॥

शं नो अज एकपाद्विवो अस्तु
शं नोऽर्हिर्बुध्न्यः शं समुद्रः ।
शं नो अपां नपात्येरुरस्तु
शं नः पृश्निर्भवतु देवगोपा ॥ १३ ॥

अदित्या रुद्रा वसवो जुषन्ते-
दं ब्रह्म क्रियमाणं नवीयः ।

शृण्वंतु नो दिव्याः पार्थिवासो
गोजाता उत ये यज्ञियांसः ॥ १४ ॥

ये देवानां यज्ञियां यज्ञियानां
मनोर्यजत्रा अमृता ऋतज्ञाः ।
ते नो रासन्तामुरुगायमथ
यूयं पात स्वास्तिभिः सदा नः ॥ १५ ॥

36.

प्र ब्रह्मैतु सदेनादृतस्य
वि रश्मिभिः समृजे सूर्यो गाः ।
वि सानुना पृथिवी संल उर्वी
पृथु प्रतीकमध्येधे अग्निः ॥ १ ॥

इमां वा मित्रावरुणा सुवृक्ति-
मिषं न कृण्वे असुरा नवीयः ।
इनो वामन्यः पद्वीरदब्धो
जनं च मित्रो यतति ब्रुवाणः ॥ २ ॥

आ वातस्य ध्रजतो रंत इत्या
अपीपयंत धेनवो न सूदाः ।
महो दिवः सदेने जायमानो-
ऽचिक्रददृषभः सस्मिन्नृधन् ॥ ३ ॥

गिरा य एता युनज्जहरी त
इंद्र प्रिया सूर्या शूर धायू ।

प्र यो म॒न्युं रि॒रि॒क्षतो॑ मि॒नात्या
सु॒क्रतु॑र्म॒र्यम॑र्णं ववृ॒त्याम् ॥ ४ ॥

यज॑ते अस्य स॒ह्यं व॑र्यश्च
नम॑स्वि॒नः स्व ऋ॑तस्य॒ धाम॑न् ।
वि पृ॒क्षो वा॒वधे॑ नृ॒भि स्त॒वान्
इ॒दं नमो॑ रु॒द्राय॑ प्रे॒ष्टम् ॥ ५ ॥

आ यत्सा॒कं य॒शसो॑ वाव॒शानाः
सर॑स्वती स॒प्तथी॑ सि॒धुमा॑ता ।
याः सु॒ष्वय॑न्त सु॒दुषाः॑ सु॒धारा
अ॒भि स्वे॒न प॑र्यसा पी॒ष्यानाः॑ ॥ ६ ॥

उ॒त त्ये नो॑ म॒रुतो॑ म॒दसा॑ना
धि॒यं तो॑कं च॒ वा॒जिनो॑ऽव॒न्तु ।
मा नः॑ परि॒ ह्यद॑क्षरा च॒रन्त्य-
वी॒वृध॑न्त्यु॒ज्यं ते रु॒यि नः॑ ॥ ७ ॥

प्र वो॑ म॒हीम॒रम॑तिं कृणु॒ध्वं
प्र पू॒षणं॑ वि॒द्ध्यं न॑ वी॒रम् ।
भग॑ं धि॒र्योऽवि॑तारं नो अ॒स्याः
सा॒तो वा॒जं रा॒तिषा॑चं पु॒रंधि॑म् ॥ ८ ॥

अ॒च्छा॒यं वो॑ म॒रुतः॑ श्लो॒क ए॒व-
च्छा॑ वि॒ष्णुं नि॒षिक्त॑पामवो॒भिः ।
उ॒त प्र॒जायै॑ गृण॒ते व॒यो धु-
र्यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥ ९ ॥

आ वो वाहिष्ठो वहतु स्तवधै
 रथो वाजा ऋभुक्षणो अमृक्तः ।
 अभि त्रिपृष्ठैः सर्वनेषु सोमै-
 र्मेदे सुशिषा महभिः पृणध्वम् ॥ १ ॥

यूयं ह रत्नं मघवत्सु धत्थ
 स्वर्दृशं ऋभुक्षणो अमृक्तम् ।
 सं यज्ञेषु स्वधावन्तः पिबध्वं
 वि नो राधांसि मतिभिर्दयध्वम् ॥ २ ॥

उवोचिथ हि मघवन्देष्टं
 महो अर्भस्य वसुनो विभागे ।
 उभा ते पूर्णा वसुना गभस्ती
 न सूनृता नि यमते वसव्या ॥ ३ ॥

त्वमिदं स्वयंशा ऋभुक्षा
 वाजो न साधुरस्तमेष्टृका ।
 वयं नु ते दाश्वांसः स्याम
 ब्रह्म कृण्वन्तो हरिवो वसिष्ठाः ॥ ४ ॥

सनितासि प्रवतो दाशुषे चि-
 द्याभिर्विवेषो हर्यश्च धीभिः ।
 ववन्मा नु ते युज्याभिरूती
 कृदा न इदं राय आ दशस्ये ॥ ५ ॥

वा॒सय॑सीव वे॒धसु॑स्त्वं नः
 क॒दा न॑ इ॒न्द्र वच॑सो बु॒बोधः ।
 अस्त॑ त॒तात्या धि॒या रु॒यि सु॒वीरं
 पृ॒क्षो नो॑ अ॒र्वा न्यु॑हीत वा॒जी ॥ ६ ॥

अ॒भि यं दे॒वी नि॒र्ऋति॑श्चि॒दीशे
 नक्ष॑त॒ इ॒न्द्र श॒रदः॑ सु॒पृक्षः॑ ।
 उप॑ त्रि॒ब॒धुर्ज॒रद॑ष्टिमे॒त्य-
 स्व॑वेशं यं कृ॒ण्वैत॑ म॒तीः ॥ ७ ॥

आ नो॑ राधा॑सि स॒वित॑ स्त॒व॒ध्या
 आ रा॒यो यं॑ तु प॒र्वत॑स्य रा॒तौ ।
 सदा॑ नो दि॒व्यः पा॒युः सि॑षक्तु
 यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥ ८ ॥

38.

उ॒दु व्य॑ दे॒वः स॒विता॑ य॒याम
 हि॒र॒ण्ययी॑म॒मतिं॑ या॒मशि॑श्रेत् ।
 नूनं॑ भ॒गो ह॒व्यो मा॑नु॒षेभिः॑-
 वि॒ यो रत्ना॑ पुरु॒वसु॑र्दधाति ॥ १ ॥

उ॒दु तिष्ठ॑ स॒वितः॑ श्रु॒ध्य॒स्य
 हि॒र॒ण्यपा॑णे प्रभृ॒तावृ॑तस्य ।
 व्यु॒र्वी पृ॒थ्वी॑म॒मतिं॑ सृ॒जान॑
 आ नृ॒भ्यो म॑र्त॒भोज॑नं सु॒वानः॑ ॥ २ ॥

अपि द्युतः सविता देवो अस्तु
 यमा चिद्विश्वे वसवो गृणन्ति ।
 स न स्तोमान्नमस्यश्चनो धा-
 द्विश्वेभिः पातु पायुभिर्नि सूरिन् ॥ ३ ॥

अभि यं देव्यदितिर्गृणाति
 स्रवं देवस्य सवितुर्जुषाणा ।
 अभि सम्राजो वरुणो गृणत्य-
 भि मित्रासो अर्यमा स्रजोषाः ॥ ४ ॥

अभि ये मिथो वनुषः सपते
 रातिं दिवो रतिषाचः पृथिव्याः ।
 अहिर्बुध्न्य उत नः शृणोतु
 वरुण्येकधेनुभिर्नि पातु ॥ ५ ॥

अनु तन्नो जास्पतिर्मसीष्ट
 रत्नं देवस्य सवितुरियानः ।
 भगमुग्रोऽश्वसे जोहवीति
 भगमलुग्नो अध याति रत्नम् ॥ ६ ॥

शं नो भवंतु वाजिनो हवेषु
 देवताता मितद्रवः स्वर्काः ।
 जुंभयंतोऽहिं वृकं रक्षांसि
 सनेभ्यस्मद्युयवन्नमीवाः ॥ ७ ॥

वाजैवाजेष्वत वाजिनो नो
 धनेषु विप्रा अमृता ऋतज्ञाः ।

अस्य मध्वः पिबत मादयध्वं
तृप्ता यात पृथिभिर्देवयानैः ॥ ८ ॥

39.

ऊर्ध्वो अग्निः सुमतिं वस्वो अश्रे-
त्यतीची जूणिर्देवतातिमेति ।
भेजाते अद्रीं रथ्येव पथा-
मृतं होता न इषितो यजाति ॥ ९ ॥

प्र वावृजे सुप्रया बर्हिरेषा-
मा विदपतीव वीरिठ इयाते ।
विशामक्तोरुषसः पूर्वद्वैतौ
वायुः पूषा स्वस्तये नियुत्वान् ॥ १० ॥

ज्मया अत्र वसवो रंत देवा
उरावन्तरिक्षे मर्जयंत शुभ्राः ।
अवाक्पृथ उरुजयः कृणुध्वं
श्रोता दूतस्य जग्मुषो नो अस्य ॥ ११ ॥

ते हि यज्ञेषु यज्ञियांस ऊमाः
सधस्थं विश्वे अभि संति देवाः ।
तां अध्वर उशतो यक्ष्यमे
श्रुष्टी भगं नासत्या पुरंधिम् ॥ १२ ॥

आग्ने गिरौ दिव आ पृथिव्या
 मित्रं वहु वरुणमिन्द्रमग्निम् ।
 आर्यमणमदितिं विष्णुमेषां
 सरस्वती मरुतो मादयन्ताम् ॥ ५ ॥

रुरे हव्यं मतिभिर्यज्ञियानां
 नक्षत्कामं मर्त्यानामसिन्वन् ।
 धाता रयिमविदस्यं सदासां
 संक्षीमहि युज्योभिर्नु देवैः ॥ ६ ॥

नू रोदसी अभिष्टुते वसिष्ठै-
 ऋतावानो वरुणो मित्रो अग्निः ।
 यच्छंतु चंद्रा उपमं नो अर्कं
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

40.

ओ शुष्टिर्विदध्याः समेतु
 प्रति स्तोमं दधीमहि तुराणाम् ।
 यदद्य देवः सञ्चिता सुवाति
 स्यामांस्य रुक्मिनो विभागे ॥ १ ॥

मित्रस्तन्नो वरुणो रोदसी च
 शुभक्तमित्रो अर्यमा ददातु ।
 दिदेष्टु देव्यदिती रेक्णो
 वायुश्च यन्नियुवैते भगश्च ॥ २ ॥

सेदुग्रो अस्तु मरुतः स शुष्मी
 यं मर्त्यं पृषदश्चा अवाथ ।
 उतेमग्निः सरस्वती जुनन्ति
 न तस्य रायः पर्येतास्ति ॥ ३ ॥

अयं हि नेता वरुण ऋतस्य
 मित्रो राजानो अयमापो धुः ।
 सुहवा देव्यदिति रनुवा
 ते नो अंहो अति पर्षन्नरिष्टान् ॥ ४ ॥

अस्य देवस्य मीळहुषो वया
 विष्णोरिषस्य प्रभृथे हविर्भिः ।
 विदे हि रुद्रो रुद्रियं माहित्वं
 यासिष्टं वर्तिरश्विनाविरावत् ॥ ५ ॥

मात्रं पूषन्नाघृण इरस्यो
 वरून्त्री यद्रातिषाचश्च रासन् ।
 मयोभुवो नो अर्वतो नि पांतु
 वृष्टिं परिज्मा वातो ददातु ॥ ६ ॥

नू रोदसी अभिष्टुते वसिष्ठै-
 ऋतावानो वरुणो मित्रो अग्निः ।
 यच्छंतु चंद्रा उपमं नो अर्कं
 यूयं पात स्वास्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

41.

प्रातरग्निं प्रातरिदं हवामहे
 प्रातर्मित्रावरुणा प्रातरश्विना ।
 प्रातर्भगं पूषणं ब्रह्मणस्पतिं
 प्रातः सोममुत रुद्रं हुवेम ॥ १ ॥

प्रातर्जितं भगमुग्रं हुवेम
 वयं पुत्रमदितेयीं विधुता ।
 आश्विद्यं मन्यमानस्तुरश्वि-
 द्राजां चिद्यं भगं भक्षीत्याहं ॥ २ ॥

भग प्रणेतृभग सत्यराधो
 भगेमां धियमुदवा ददन्नः ।
 भग प्र णो जनय गोभिरश्वै-
 र्भग प्र नृभिर्नृवंतः स्याम ॥ ३ ॥

उतेदानीं भगवंतः स्यामो-
 त प्रपित्व उत मध्ये अह्नाम् ।
 उतोदिता मघवन्मूर्यस्य
 वयं देवानां सुमतौ स्याम ॥ ४ ॥

भग एव भगवाँ अस्तु देवा-
 स्तेन वयं भगवंतः स्याम ।
 तं त्वां भग सर्व इज्जोहवीति
 स नो भग पुर एता भवेह ॥ ५ ॥

समध्वरायोषसो नमंत
 दधिक्रावेव शुचये पदाय ।
 अर्वाचीनं वसुविदं भगं नो
 रथमिवाश्वा वाजिन आ वहंतु ॥ ६ ॥

अश्वावतीर्गोमतीर्न उषासो
 वीरवतीः सदमुच्छंतु भद्राः ।
 घृतं दुहाना विश्वतः प्रपीता
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

 42.

प्र ब्रह्माणो अंगिरसो नक्षंत
 प्र क्रंदनुर्नभन्यस्य वेतु ।
 प्र धेनवं उदप्रुतो नवंत
 युज्यातामर्त्री अध्वरस्य पेशः ॥ १ ॥

सुगस्ते अग्ने सनवित्तो अध्वा
 युक्ष्वा सुते हरितो रोहितश्च ।
 ये वा सद्यन्नरूपा वीरवाहो
 हुवे देवानां जनिमानि सत्तः ॥ २ ॥

समु वो यज्ञं महयन्नमोभिः
 प्र होता मद्रो रिरिच उपाके ।
 यजस्व सु पुर्वणीक देवाना
 यज्ञियामरमति ववृत्याः ॥ ३ ॥

यदा वीरस्य रेवतो दुरोणे
 स्योनशीरतिथिरोचिकेतत् ।
 सुप्रीतो अग्निः सुधितो दम आ
 स विशे दाति वार्यमियत्यै ॥ ४ ॥

इमं नो अग्ने अध्वरं जुषस्व
 मरुत्स्विद्रे यशसं कृधी नः ।
 आ नक्ता बर्हिः सदतामुषासो-
 शन्ता मित्रावरुणा यजेह ॥ ५ ॥

एवाग्निं सहस्यं वसिष्ठो
 रायस्क्रामो विश्वप्स्न्यस्य स्तौत् ।
 इषं रुयिं पप्रथद्वाजमुस्मे
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

 43.

प्र वो यज्ञेषु देवयन्तो अर्च-
 न्द्यावा नमोभिः पृथिवी इषध्वै ।
 येषां ब्रह्माण्यसमानि विप्रा
 विष्वग्वियन्ति वनिनो न शाखाः ॥ १ ॥

प्र यज्ञ एतु हेत्वो न सप्ति-
 रुद्यच्छध्वं समनसो घृताचीः ।
 स्तृणीत बर्हिरध्वराय साधू-
 र्धा शोचीषि देवयून्यस्थुः ॥ २ ॥

आ पुत्रासो न मातरं विभृवाः
 सानौ देवासौ बर्हिषः सदंतु ।
 आ विश्वार्ची विद्ध्यामनस्क-
 भ्रे मा नो देवतांता मृधस्कः ॥ ३ ॥

ते सीषपंत जोषमा यजत्रा
 ऋतस्य धाराः सुदुघा दुहानाः ।
 ज्येष्ठं वो अद्य मह आ वसूना-
 मा गंतन समनसो यति छ ॥ ४ ॥

एवा नो अग्ने विद्वा दशस्य
 त्वया वयं सहसावन्नास्त्राः ।
 राया युजा सधमादो अरिष्टा
 यूयं पांत स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

44.

दधिक्रां वः प्रथममश्विनोषसं-
 मग्निं समिद्धं भगमूतये हुवे ।
 इंद्रं विष्णुं पूषणं ब्रह्मणस्पति-
 मादित्यान्यावापृथिवी अपः स्वः ॥ १ ॥

दधिक्रामु नमसा बोधयंत
 उदीराणा यज्ञमुपप्रयंतः ।
 इळां देवीं बर्हिषि सादयंतो-
 ऽश्विना विशा सुहवा हुवेम ॥ २ ॥

दधि॒क्रावा॑णं बु॒बुधा॑नो अ॒ग्नि-
 मुप॑ं ब्रुव उ॒षसं॑ सूर्य॑ गाम् ।
 ब॒ध्नं मा॑श्च॒तोर्व॑रुणस्य ब॒ध्नं
 ते वि॒श्वा॑स्मद्दु॒रिता॑ यावयंतु ॥ ३ ॥

दधि॒क्रावा॑ प्रथ॒मो वा॒ज्यर्वा॑-
 ग्रे रथा॑नां भवति प्रजा॒नन् ।
 संवि॑दान उ॒षसा॑ सूर्ये॑णा-
 दि॒त्येभि॒र्वसु॑भि॒रंगि॑रोभिः ॥ ४ ॥

आ नो॑ दधि॒क्राः प॒थ्याम॑नक्त्-
 तस्य॑ प॒थाम॑न्वे॒तवा॑ उ ।
 शृ॒णोतुं॑ नो दै॒व्य श॑र्धो अ॒ग्निः
 शृ॒ण्वंतु॑ वि॒श्वे म॑हि॒षा अ॑मू॒राः ॥ ५ ॥

45.

आ दे॒वो या॑तु स॒विता॑ सु॒रत्नो॑-
 ऽन्तरि॑क्ष॒प्रा वह॑मानो अ॒श्वैः ।
 हस्ते॑ दधा॒नो न॑र्या॒ पुरु॑णि
 नि॒वे॒शय॑न् प्रसु॒वन् भू॑मं ॥ १ ॥

उद॑स्य बा॒हू शि॑थि॒रा बृ॑ह॒न्ता
 हि॒र॒ण्यया॑ दि॒वो अ॑तो॒ अन॑ष्टाम् ।
 नूनं॑ सो अ॒स्य म॑हि॒मा प॑निष्ट
 सूर॑श्चिद॒स्मा अ॑नु॒ दाद॑प॒स्याम् ॥ २ ॥

स वा नो देवः सविता सहावा
 सविषद्वसुपतिर्वसूनि ।
 विश्रयमाणो अमर्तिमुरूचीं
 मर्तभोजनमधं रासते नः ॥ ६ ॥

इमा गिरः सवितारं सुजिह्वं
 पूर्णगभस्तिमीळते सुपाणिम् ।
 चित्रं वयो बृहदस्मे दधातु
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदाः नः ॥ ४ ॥

46.

इमा रुद्राय स्थिरधन्वने गिरः
 क्षिप्रैर्वे देवाय स्वधात्रे ।
 अषाळहाय सहमानाय वेधसे
 तिम्रायुधाय भरता शृणोतु नः ॥ १ ॥

स हि क्षयेण क्षम्यस्य जन्मनः
 साम्राज्येन दिव्यस्य चेतति ।
 अवन्नवंतीरुप नो दुर्ध्वरा-
 नमीवो रुद्र जासु नो भव ॥ २ ॥

या ते दिव्यदवसृष्टा दिवस्पारिं
 क्षमया चरति परि सा वृणक्तु नः ।
 सहस्रं ते स्वपिवात भेषजा
 मा नस्तोकेषु तनयेषु रीरिषः ॥ ३ ॥

मा नो वधी रुद्र मा परा दा
 मा ते भूम प्रसितौ हीळितस्य ।
 आ नो भज बर्हिषि जीवशसे
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ४ ॥

47.

आपो यं वः प्रथमं देवयन्तं
 इंद्रपानमूर्मिमरुण्वतेऽलः ।
 तं वो वयं शुचिमरिप्रमद्य
 घृतपुष्टं मधुमन्तं वनेम ॥ १ ॥

तमूर्मिमापो मधुमन्तं वो-
 ज्यां नपादवत्वाशुहेमा ।
 यस्मिन्निद्रो वसुभिर्मादयाते
 तमश्याम देवयन्तो वो अद्य ॥ २ ॥

शतपवित्राः स्वधया मदन्ती-
 देवीर्देवानामपि यन्ति पार्थः ।
 ता इंद्रस्य न मिनन्ति व्रतानि
 सिंधुभ्यो हव्यं घृतवज्जुहोत ॥ ३ ॥

याः सूर्यो रश्मिभिरातत्तान
 याभ्य इंद्रो अरदद्भ्रातुमूर्मिम ।
 ते सिंधवो वरिवो धातना नो
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ४ ॥

48.

ऋभुक्षणो वाजा मादयध्व-
 मस्मे नरो मघवानः सुतस्य ।
 आ वोऽर्वाचः क्रतवो न यातां
 विभ्वो रथं नयं वर्तयंतु ॥ १ ॥

ऋभुर्ऋभुभिर्भुभि वः स्याम
 विभवो विभुभिः शवसा शवांसि ।
 वाजो अस्मां अवतु वाजसाता-
 विद्रेण युजा तरुषेम वृत्रम् ॥ २ ॥

ते चिद्धि पूर्वीरभि संति शासा
 विश्वो अयं उपरताति वन्वन् ।
 इंद्रो विभ्वो ऋभुक्षा वाजो अयः
 शत्रोर्मिथुत्या कृणवन्वि नृम्णम् ॥ ३ ॥

नू देवासो वरिवः कर्तना नो
 भूत नो विश्वे ज्वसे सजोषाः ।
 समस्मे इषं वसवो ददीर-
 न्ययं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ४ ॥

49.

समुद्रज्येष्ठाः सलिलस्य मध्या-
 त्पुनाना यंत्यनिविशमानाः ।

इन्द्रो या वज्री वृषभो रराद
ता आपो देवीरिह मामवन्तु ॥ १ ॥

या आपो दिव्या उत वा सवन्ति
खनित्रिमा उत वा याः स्वयंजाः ।
समुद्रार्था याः शुचयः पावका-
स्ता आपो देवीरिह मामवन्तु ॥ २ ॥

यासां राजा वरुणो याति मध्ये
सत्यानृते अवपश्यञ्जनानाम् ।
मधुश्रुतः शुचयो याः पावका-
स्ता आपो देवीरिह मामवन्तु ॥ ३ ॥

यासु राजा वरुणो यासु सोमो
विश्वे देवा यासूर्जं मदन्ति ।
वैश्वानरो यास्वग्निः प्रविष्ट-
स्ता आपो देवीरिह मामवन्तु ॥ ४ ॥

50.

आ मां मित्रावरुणेह रक्षतं
कुलाययद्विश्वयन्मा न आ गन् ।
अजकावं दुर्दशीकं तिरो दधे
मा मां पथेन रपसा विदत्सरुः ॥ १ ॥

यद्विजामन्यरुषि वदन् भुव-
दष्टीवन्तौ परि कुल्फौ च देहत् ।

अग्निष्टच्छोचन्नपं बाधतामितो
मा मां पद्येन रपसा विदुत्सरः ॥ २ ॥

यच्छल्लुलौ भवति यन्नदीषु
यदोषधीभ्यः परि जायते विषम् ।
विश्वे देवा निरितस्तत्सुबंतु
मा मां पद्येन रपसा विदुत्सरः ॥ ३ ॥

याः प्रवर्तो निवर्त उद्वर्त
उदन्वर्तीरनुदुक्ताश्च याः ।
ता अस्मभ्यं पर्यसा पिन्वमानाः
शिवा देवीरशिपदा भवंतु
सर्वी नद्यो अशिमिदा भवंतु ॥ ४ ॥

51.

आदित्यानामवसा नूतनेन
सक्षीमहि शर्मणा शंतमेन ।
अनागास्त्वे अदितित्वे तुरासं
इमं यज्ञं दधतु श्रोषमाणाः ॥ १ ॥

आदित्यासो अदितिर्मादयतां
मित्रो अर्यमा वरुणो रजिष्ठाः ।
अस्माकं संतु भुवनस्य गोपाः
पिबंतु सोममवसे नो अद्य ॥ २ ॥

आदित्या विश्वे मरुतश्च विश्वे
 देवाश्च विश्वे ऋभवश्च विश्वे ।
 इंद्रो अग्निरश्विना तुष्टुवाना
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

52.

आदित्यासो अदितयः स्याम
 पूर्देवत्रा वसवो मर्त्यत्रा ।
 सनेम मित्रावरुणा सनेतो
 भवेम द्यावापृथिवी भवेतः ॥ १ ॥

मित्रस्तन्नो वरुणो मामहंत
 शर्म तोकाय तनयाय गोपाः ।
 मा वो भुजेमान्यजातमेनो
 मा तत्कर्म वसवो यच्चयध्वे ॥ २ ॥

तुरण्यवोऽगिरसो नक्षंत
 रन्नं देवस्य सवितुरियानाः ।
 पिता च तन्नो महान्यजन्नो
 विश्वे देवाः समनसो जुषंत ॥ ३ ॥

53.

प्र द्यावा यज्ञैः पृथिवी नमोभिः
 सुबाध ईळे बृहती यजन्ते ।
 ते चिद्धि पूर्वे कवयो गृणंतः
 पुरो मही दधिरे देवपुत्रे ॥ १ ॥

प्र पूर्वजे पितरा नव्यसीभि-
 र्गीभिः कृणुध्वं सदाने ऋतस्य ।
 आ नो व्यावापृथिवी दैव्येन
 जनेन यातुं महि वां वरूथम् ॥ २ ॥

उतो हि वां रत्नधेयानि सन्ति
 पुरूणि व्यावापृथिवी सुदासे ।
 अस्मे धत्तं यदसदस्कृधोयु
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

54.

वास्तोष्पते प्रति जानीह्यस्मा-
 न्स्वावेशो अनमीवो भवा नः ।
 यत्त्वेमहे प्रति तन्नो जुषस्व
 शं नो भव द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ १ ॥

वास्तोष्पते प्रतरणो न एधि
 गयस्फानो गोभिरश्वैभिरिदो ।
 अजरासस्ते सख्ये स्याम
 पितेव पुत्रान्प्रति नो जुषस्व ॥ २ ॥

वास्तोष्पते शुग्मयांससदा ते
 सक्षीमहि रण्वया गातुमत्या ।
 पाहि क्षेम उत योगे वरं नो
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

55.

अमीवहा वास्तोष्पते विश्वा रूपाण्याविशान ।
सखा सुशेव एधि नः ॥ १ ॥

यदर्जुन सारमेय दतः पिशांगु यच्छसे ।
वीव भ्राजंत ऋष्टय उप सक्तेषु बप्सतो
नि शु स्वप ॥ २ ॥

स्तेनं राय सारमेय तस्करं वा पुनःसर ।
स्तोतृनिर्द्रस्य रायसि किमस्मान्दुच्छुनायसे
नि शु स्वप ॥ ३ ॥

त्वं सूकरस्य दर्दृहि तवं दर्दतु सूकरः ।
स्तोतृनिर्द्रस्य रायसि किमस्मान्दुच्छुनायसे
नि शु स्वप ॥ ४ ॥

सस्तु माता सस्तु पिता सस्तु आ सस्तु विशपतिः ।
ससंतु सर्वे ज्ञातयः सस्त्वयमभितो जनः ॥ ५ ॥

य आस्ते यश्च चरति यश्च पश्यति नो जनः ।
तेषां सं हन्मो अक्षाणि यथेदं हर्म्य तथा ॥ ६ ॥

सहस्रशृंगो वृषभो यः समुद्रादुदाचरत् ।
तेना सहस्येना वयं नि जनान्स्वापयामसि ॥ ७ ॥

प्रोष्ठेवाया वह्येवाया नारीर्यास्तल्पवावीर्यः ।
स्त्रियो याः पुण्यगंधास्ताः सर्वा स्वापयामसि ॥ ८ ॥

56.

क ई व्यक्ता नरः सनीळा
रुद्रस्य मर्या अधा स्वभ्राः ॥ १ ॥

नकिर्हीषां जुनूषि वेद
ते अंग विद्रे मिथो जुनिवम् ॥ २ ॥

अभि स्वपूभिर्मिथो वपंत
वातस्वनसः इयेना अस्पृधन् ॥ ३ ॥

एतानि धीरो निण्या चिकेतु
पृश्निर्यदूधो मही जुभार ॥ ४ ॥

सा विटुवीरा मरुद्भिरस्तु
सनात्सहंती पुष्यंती नृम्णम् ॥ ५ ॥

यामं येष्ठाः शुभा शोभिष्ठाः
श्रिया संमिक्षा ओजोभिरुग्राः ॥ ६ ॥

उग्रं व ओज स्थिरा शवांस्य-
धा मरुद्भिर्गणस्तुविष्मान् ॥ ७ ॥

शुभ्रो वः शुष्मः क्रुध्मी मनांसि
धुनिर्मुनिरिव शर्षस्य धृष्णोः ॥ ८ ॥

सनेम्यस्मद्युयोत दिद्युं
मा वो दुर्मतिरिह प्रणङ्गः ॥ ९ ॥

प्रिया वो नाम हुवे तुराणा-
मा यत्तृपन्मरुतो वावशाः ॥ १० ॥

स्वायुधासं इष्मिणः सुनिष्का
उत स्वयं तन्वः शुभमानाः ॥ ११ ॥

शुचीं वो हव्या मरुतः शुचीनां
शुचिं हिनोम्यध्वरं शुचिभ्यः ।
ऋतेन सत्यमृतसार्प आय-
ञ्छुचिजन्मानः शुचयः पावकाः ॥ १२ ॥

असेष्वा मरुतः खादयो वो
वक्षःसु रुक्मा उपशिथ्रियाणाः ।
वि विद्युतो न वृष्टिर्भी रुचाना
अनुं स्वधामायुधैर्यच्छमानाः ॥ १३ ॥

प्र बुध्यां व ईरते मह्यं
प्र नामानि प्रयज्यवस्तिरध्वम् ।
सहस्रियं दम्यं भागमेतं
गृहमेधीयं मरुतो जुषध्वम् ॥ १४ ॥

यदि स्तुतस्य मरुतो अर्धीये-
त्वा विप्रस्य वाजिनो हवीमन् ।
मक्षू रायः सुवीर्यस्य दातु
नू चिद्यमन्य आदभदरात्रा ॥ १५ ॥

अत्यासो न ये मरुतः स्वंचो
 यक्षदृशो न शुभयंतु मर्याः ।
 ते हर्म्येष्टाः शिशवो न शुभ्रा
 वत्सासो न प्रक्रीलिनः पयोधाः ॥ १६ ॥

दशस्यंतो नो मरुतो मृळंतु
 वरिवस्यंतो रोदसी सुमेके ।
 अरि गोहा नृहा वधो वो अस्तु
 सुमेभिरस्मे वंसवो नमध्वम् ॥ १७ ॥

आ वो होता जोहवीति स्रुतः
 स्रुत्राचीं स्रुतिं मरुतो गृणानः ।
 य ईवतो वृषणो अस्ति गोपाः
 सो अद्वयावी हवते व दुक्थैः ॥ १८ ॥

इमे तुरं मरुतो रामयन्ती-
 मे सहः सहस्र आ नमन्ति ।
 इमे शंसं वनुष्यतो नि पांति
 गुरु द्वेषो अररुषे दधति ॥ १९ ॥

इमे रुध्रं चिन्मरुतो जुनन्ति
 भूमिं चिद्यथा वंसवो जुषन्त ।
 अप बाधध्वं वृषणस्तमांसि
 धत्त विश्वं तनयं लोकमस्मे ॥ २० ॥

मा वो दानान्मरुतो निरराम
 मा पश्चाद्दध्म रथ्यो विभागे ।
 आ न स्पार्हे भंजतना वसव्येरे
 यदी सुजातं वृषणो वो अस्ति ॥ २१ ॥

सं यद्धनंत मन्युभिर्जनांसुः
 शूरा यद्दीष्वोषधीषु विक्षु ।
 अथ स्मा नो मरुतो रुद्रियास-
 स्वातारो भूत पृतनास्वर्यः ॥ २२ ॥

भूरि चक्र मरुतः पित्र्याण्यु-
 कथानि या वः शस्यन्ते पुरा चित् ।
 मरुद्भिरुग्रः पृतनासु साळ्हा
 मरुद्भिरित्सनिता वाजुमवी ॥ २३ ॥

अस्मे वीरो मरुतः शुष्म्यस्तु
 जनानां यो असुरो विधुर्ता ।
 अपो येन छक्षितये तरेमा-
 ध स्वमोको अभि वः स्याम ॥ २४ ॥

तन्न इंद्रो वरुणो मित्रो अग्नि-
 राप् ओषधीर्विनियो जुषंत ।
 शर्मन्स्याम मरुतामुपस्थे
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ २५ ॥

57.

मध्वो वो नाम मारुतं यजत्राः

प्र यज्ञेषु शर्वसा मदन्ति ।

ये रेजयन्ति रोदसी चिदुर्वी

पिन्वंत्युत्सं यदयासुरुग्राः ॥ १ ॥

निचेतारो हि मरुतो गृणन्ति

प्रणेतारो यजमानस्य मन्म ।

अस्माकमद्य विदर्धेषु बर्हि-

रा वीतये सदत पिप्रियाणाः ॥ २ ॥

नैतावदन्धे मरुतो यथेमे

भ्राजन्ते रुक्मैरायुधैस्तनूभिः ।

आ रोदसी विश्वपिशाः पिशानाः

समानमंज्यंजते शुभे कम् ॥ ३ ॥

ऋधक्सा वो मरुतो दिद्युदस्तु

यद्वा आगः पुरुषता कराम ।

मा वृस्तस्यामपि भूमा यजत्रा

अस्मे वो अस्तु छमतिध्वनिष्ठा ॥ ४ ॥

कृते चिदन्नं मरुतो रणन्ता-

नवद्यासः शुचयः पावकाः ।

प्र गौश्वत छमतिभिर्यजत्राः

प्र वाजैभिस्तिरत पुष्यसे नः ॥ ५ ॥

उत स्तुतासो मरुतो व्यंतु
 विश्वेभिर्नामभिर्नरो हवींषि ।
 ददात नो अमृतस्य प्रजायै
 जिगृत रायः सूनृता मघानि ॥ ६ ॥

आ स्तुतासो मरुतो विश्वं ऊती
 अच्छा सूरिन्सर्वताता जिगात ।
 ये नस्मना गतिनो वर्धयंति
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

58.

प्र साकुमुक्षे अर्चता गणाय
 यो दैव्यस्य धामस्तुर्विष्मान् ।
 उत क्षोदंति रोदसी महित्वा
 नक्षंते नाकं निर्ऋतेरवंशात् ॥ १ ॥

जनूश्चिद्वो मरुतस्त्वेष्येण
 भीमासस्तुविमन्यवोऽयासः ।
 प्र ये महोभिरोजसोत संति
 विश्वो वो यामन्भयते स्वर्दृक् ॥ २ ॥

बृहद्वयो मघवर्द्धयो दधात
 जुजोषन्निन्मरुतः सुष्टुति नः ।
 गतो नाध्वा वि तिराति जंतुं
 प्र णं स्पार्हाभिरूतिभिस्तिरेत ॥ ३ ॥

युष्मोतो विप्रो मरुतः शतुस्वी
 युष्मोतो अर्वा सहुरिः सहस्त्री ।
 युष्मोतः सुग्राकुत हँति वृत्रं
 प्र तद्वो अस्तु धूतयो द्वेष्णम् ॥ ४ ॥

तां आ रुद्रस्य मीळहुषो विवासे
 कुविन्नसँते मरुतः पुनर्नः ।
 यत्सस्वती जिहीळिरे यदावि-
 रव तदेन ईमहे तुराणाम् ॥ ५ ॥

प्र सा वाचि सुष्टुतिर्मघोना-
 मिदं सूक्तं मरुतो जुषंत ।
 आराचिद्वेषो वृषणो युयोत
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

59.

यं त्रायध्व इदमिदं
 देवांसो यं च नयथ ।
 तस्मा अग्ने वरुण मित्रार्थिम्-
 न्मरुतः शर्म यच्छत ॥ १ ॥
 युष्मार्कं देवा अवसाहनि प्रिय
 ईजानस्तरति द्विषः ।
 प्र स क्षयं तिरते वि महीरिषो
 यो वो वराय दाशति ॥ २ ॥

नहि वंश्चरुमं चन
 वसिष्ठः परिमंसते ।
 अस्माकमद्य मरुतः सुते सचा
 विश्वे पिबत कुमिनः ॥ ३ ॥
 नहि वं ऊतिः पृतनासु मर्धति
 यस्मा अराध्वं नरः ।
 अभि व आवर्त्सुमतिर्नवीयसी
 तूयं यात पिपीषवः ॥ ४ ॥

ओ षु धृष्ट्विराधसो
 यातनांधांसि पीतये ।
 इमा वो हव्या मरुतो रुरे हि कुं
 मो त्वेन्यत्र गंतन ॥ ५ ॥
 आ च नो ब्रुहिः सदताविता च न
 स्पर्हाणि दातवे वसु ।
 अलेधंतो मरुतः सोम्ये मधौ
 स्वाहेह मादयाध्वै ॥ ६ ॥

सस्वश्चिद्धि तन्व १ः शुभमाना
 आ हुंसासो नीलपृष्ठा अपसन् ।
 विश्वं शर्धो अभितो मा नि षेद
 नरो न रण्वाः सर्वान् मदंतः ॥ ७ ॥

यो नो मरुतो अ॒भि दु॒र्हणा॒यु-
 स्ति॒रश्वि॒त्तानि॑ वसवो जिघाँसति ।
 द्रु॒हः पा॒शा॒न्प्रति॑ स सु॒ची॒ष्ट
 तपि॑ष्टेन॒ ह॒न्म॒ना ह॑न्त॒ना तम् ॥ ८ ॥

सा॒त॒प॒ना इ॒दं ह॒वि॒र्मरु॑तस्तज्जु॒जुष्ट॑न ।
 यु॒ष्माको॑ती रि॒शाद॑सः ॥ ९ ॥

गृ॒हमे॑धास॒ आ ग॑त॒ मरु॑तो माप॑ भूत॒न ।
 यु॒ष्माको॑ती सु॒दान॑वः ॥ १० ॥

इ॒हेह॑ वः स्व॒तव॑सुः क॒व॒यः सूर्य॑त्वचः ।
 य॒ज्ञं म॑रु॒त आ वृ॑णे । ॥ ११ ॥

व्य॑ब॒कं य॒जाम॑हे सु॒गंधि॑ पु॒ष्टि॒वर्ध॑नम् ।
 उ॒र्वारु॑कमि॒व ब॑ध॒नान्मृ॒त्योर्मु॑क्षी॒य मामृ॑तात् ॥ १२ ॥

60.

यद॒द्य सूर्य॑ ब्रवो॒ऽना॒गा
 उ॒द्यान्मि॒त्राय॑ वरु॒णाय॑ स॒त्यम् ।
 व॒यं दे॒वत्रा॑दि॒ते स्या॑म
 तव॑ प्रि॒यासो॑ अ॒र्यम॑न्गृ॒णंतः ॥ १ ॥

ए॒ष स्य मि॑त्रावरु॒णा नृ॒चक्षा॑
 उ॒भे उदे॑ति सूर्यो॑ अ॒भि ज॑मन् ।
 वि॒श्वस्य॑ स्थातु॒र्जग॑तश्च गो॒पा
 ऋ॒जु म॑ते॒षु वृ॒जि॒ना च॑ पश्यन् ॥ २ ॥

अयुक्त सप्त हरितः सधस्था-
 द्या ई वहति सूर्ये घृताचीः ।
 धामानि मित्रावरुणा युवाकुः
 सं यो यूथेव जनिमानि चष्टे ॥ ३ ॥

उद्धां पृक्षासो मधुमतो अस्थु-
 रा सूर्यो अरुहच्छुक्रमर्णः ।
 यस्मा आदित्या अध्वनो रदति
 मित्रो अर्यमा वरुणः सजोषाः ॥ ४ ॥

इमे चेतारो अनृतस्य भूरै-
 मित्रो अर्यमा वरुणो हि संति ।
 इम ऋतस्य वावृधुर्दुरोणे
 शुग्मासः पुत्रा अदितेरदब्धाः ॥ ५ ॥

इमे मित्रो वरुणो दूळभासो-
 ज्वेतसं चिच्चितयंति दक्षैः ।
 अपि क्रतुं सुचेतसं वतंत-
 स्तिरश्चिदंहः सुपथा नयंति ॥ ६ ॥

इमे दिवो अनिमिषा पृथिव्या-
 श्चिकित्वांसो अचेतसं नयंति ।
 पुत्राजे चिन्नद्यौ गाधमस्ति
 पारं नो अस्य विष्पितस्य पर्षन् ॥ ७ ॥

यद्गोपावददितिः शर्म भव्रं
 मित्रो यच्छंति वरुणः सुदासे ।
 तस्मिन्ना तोकं तनयं दधाना
 मा कर्म देवहेळनं तुरासः ॥ ८ ॥

अव वेदि होत्राभिर्यजेत
 रिपुः काश्चिद्वरुणधुतः सः ।
 परि द्वेषोभिर्यमा वृणक्तू-
 रं सुदासे वृषणा उ लोकम् ॥ ९ ॥

सस्वश्चिद्धि समृतिस्त्वेष्टेषा-
 मपीष्ट्येन सहसा सहंते ।
 युष्मद्विया वृषणो रजमाना
 दक्षस्य चिन्महिना मूळता नः ॥ १० ॥

यो ब्रह्मणे सुमतिमायजाते
 वाजस्य सातौ परमस्य रायः ।
 सीक्षंत मन्युं मघवानो अर्य
 उरु क्षयाय चक्रिरे सुधातु ॥ ११ ॥

इयं देव पुरोहितिर्युवभ्यां
 यज्ञेषु मित्रावरुणावकारि ।
 विश्वानि दुर्गा पिपृतं तिरो नो
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १२ ॥

61.

उद्वां चक्षुर्वरुण सुप्रतीकं
 देवयैरिति सूर्यस्ततन्वान् ।
 अभि यो विश्वा भुवनानि चष्टे
 स मन्युं मर्त्येष्ववा चिकेत ॥ १ ॥

प्र वां स मित्रावरुणावृतावा
 विप्रो मन्मानि दीर्घश्रुदियति ।
 यस्य ब्रह्माणि छक्रतू अवाथ
 आ यत्क्रत्वा न शरदः पूर्णैथे ॥ २ ॥

प्रोरोमित्रावरुणा पृथिव्याः
 प्र दिव ऋषवाद्बृहत्तः सुदानू ।
 स्पशो दधाथे ओषधीषु विद्व-
 धग्यतो अनिमिषं रक्षमाणा ॥ ३ ॥

शंसा मित्रस्य वरुणस्य धाम
 शुष्मो रोदसी बद्धधे महित्वा ।
 अयन्मासा अयज्वनामवीराः
 प्र यज्ञमन्मा वृजनं तिराते ॥ ४ ॥

अमूरा विश्वा वृषणाविमा वां
 न यासु चित्रं ददृशे न युक्षम् ।
 ब्रुहः सचते अनृता जनानां
 न वां निग्यान्यचित्ते अभूवन् ॥ ५ ॥

समुं वां यज्ञं मह्यं नमोभि-
 हुवे वां मित्रावरुणा स्वाधः ।
 प्र वां मन्मान्यृचक्षे नवानि
 कृतानि ब्रह्म जुजुषन्निमानि ॥ ६ ॥

इयं देव पुरोहितिर्युवभ्यां
 यज्ञेषु मित्रावरुणावकारि ।
 विश्वानि दुर्गा पिपृतं तिरो नो
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

62.

उत्सूर्यो बृहदर्च्यश्चे-
 त्पुरु विश्वा जनिम् मानुषाणाम्
 समो दिवा ददृशे रोचमानः
 क्रत्वा कृतः सुकृतः कर्तृभिर्भूत् ॥ १ ॥

स सूर्यं प्रति पुरो न उद्गा
 एभि स्तोमेभिरेतुशेभिरेवैः ।
 प्र नो मित्राय वरुणाय वोचो-
 ज्जागसो अर्यम्णे अग्नये च ॥ २ ॥

वि नः सहस्रं शूरुधो रदंष्ट्र-
 तावानो वरुणो मित्रो अग्निः ।
 यच्छंतु चंद्रा उपमं नो अर्क-
 मा नः कामं पूषरंतु स्तवानाः ॥ ३ ॥

द्यावाभूमी अदिते त्रासीथां नो
 ये वां जज्ञुः सुजनिमान ऋषवे ।
 मा हेळे भूम वह्णस्य वायो-
 मा मित्रस्य प्रियतमस्य नृणाम् ॥ ४ ॥

प्र बाहवां सिसृतं जीवसे न
 आ नो गव्यूतिमुक्षतं घृतेन ।
 आ नो जनै श्रवयतं युवाना
 श्रुतं मै मित्रावरुणा हवेमा ॥ ५ ॥

नू मित्रो वह्णो अर्यमा न-
 स्मनेन तोकाय वरिवो दधंतु ।
 सुगा नो विश्वा सुपथानि संतु
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

68.

उद्वेति सुभगो विश्वचक्षाः
 साधारणः सूर्यो मानुषाणाम् ।
 चक्षुर्मित्रस्य वह्णस्य देव-
 श्रमेव यः समविद्युक्तमांसि ॥ १ ॥

उद्वेति प्रसवीता जनानां
 महान्केतुरर्णवः सूर्यस्य ।
 समानं चक्रं पर्याविवृत्स-
 न्यदेतशो वहति धूर्षु युक्तः ॥ २ ॥

विभ्राजमान उषसा सुपस्था-

त्रेभैरुदेत्यनुमद्यमानः ।

एष मे देवः सविता चच्छन्द

यः समानं न प्रमिनाति धाम ॥ ३ ॥

दिवो रुक्म उरुचक्षा उदेति

दूरे अर्थस्तरणिभ्राजमानः ।

नूनं जनाः सूर्येण प्रसूता

अयन्नर्थानि कृणवन्नपांसि ॥ ४ ॥

यत्रा चक्रुरमृता गातुमस्मै

इयेनो न दीयन्नन्वेति पार्थः ।

प्रति वां सूर उदिति विधेम

नमोभिर्मित्रावरुणोत हव्यैः ॥ ५ ॥

नू मित्रो वरुणो अर्यमा न-

स्मने तोकाय वरिवो दधंतु ।

सुगा नो विश्वा सुपथानि संतु

यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

64.

दिवि क्षयंता रजसः पृथिव्यां

प्र वां घृतस्य निर्णिजो ददीरन् ।

हव्यं नो मित्रो अर्यमा सुजातो

राजा सुक्षत्रो वरुणो जुधत ॥ १ ॥

आ राजाना मह ऋतस्य गोपा
 सिंधुपती क्षत्रिया यातमूर्वाक् ।
 इळां नो मित्रावरुणोत वृष्टि-
 मव दिव इन्वतं जीरदानू ॥ २ ॥

मित्रस्तचो वरुणो देवो अर्यः
 म साधिष्ठेभिः पथिभिर्नयंतु ।
 ब्रवद्यथा न आदरिः सुदासं
 इषा मदेम सह देवगोपाः ॥ ३ ॥

यो वां गर्तं मनसा तक्षदेत-
 मूर्वा धीतिं कृणवद्भारयच्च ।
 उक्षेयीं मित्रावरुणा घृतेन
 ता राजाना सुक्षितीस्तर्पयेथाम् ॥ ४ ॥

एष स्तोमो वरुण मित्र तुभ्यं
 सोमः शुक्रो न वायवेऽयामि ।
 अविष्टं धियो जिगृतं पुरंधी-
 र्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

65.

मतिं वां सूर उदिते सूक्ते-
 मित्रं हुवे वरुणं पूतदक्षम् ॥
 ययोरसुर्यमाक्षितं ज्येष्ठं
 विश्वस्य यामन्नांचिता जिगन्तु ॥ १ ॥

ता हि देवानामसुरा तावुर्या
 ता नः क्षितीः करतमूर्जयंतीः ।
 अश्याम मित्रावरुणा वयं वां
 द्यावा च यत्र पीपयन्नहा च ॥ २ ॥

ता भूरिपाशावनृतस्य सेतू
 दुरत्येतू रिपवे मर्त्याय ।
 ऋतस्य मित्रावरुणा पथा वा-
 मपो न नावा दुरिता तरेम ॥ ३ ॥

आ नो मित्रावरुणा हव्यजुष्टि
 घृतैर्गव्यूतिमुक्षतामिळाभिः ।
 प्रति वामत्र वरमा जनाय
 पृणीतमुद्रो दिव्यस्य चारोः ॥ ४ ॥

पुष स्तोमो वरुण मित्र तुभ्यं
 सोमः शुक्रो न वायवेज्यामि ।
 अविष्टं धियो जिगृतं पुरंधी-
 र्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

66.

प्र मित्रयोर्वरुणयो स्तोमो न एतु शूष्यः ।
 नमस्वान्तुविजातयोः ॥ १ ॥

या धारयंत देवाः सुदक्षा दक्षपितरा ।
 असुर्याय प्रमहसा ॥ २ ॥

ता न स्तिपा तनूपा वरुण जरितृणाम् ।

मित्रं साधयतं धियः ॥ ३ ॥

यद्य सूर उदितेऽग्नागा मित्रो अर्यमा ।

सुवातिं सविता भगः ॥ ४ ॥

सुप्रवीरस्तु स क्षयः प्र नु यामन्सुदानवः ।

ये नो अहोऽतिप्रति ॥ ५ ॥

उत स्वराजो अदितिरदब्धस्य व्रतस्य ये ।

महो राजान ईशते ॥ ६ ॥

प्रति वां सूर उदिते मित्रं गृण्षि वरुणम् ।

अर्यमणं रिशादसम् ॥ ७ ॥

राया हिरण्यया मतिरियमवृकाय शवसे ।

इयं विप्रो मेधसातये ॥ ८ ॥

ते स्याम देव वरुण ते मित्र सूरिभिः सह ।

इषं स्वश्च धीमहि ॥ ९ ॥

बृहवः सूरचक्षसो-

अग्निजिह्वा ऋतावृधः ।

त्रीणि ये येमुर्विदयानि धीतिभि-

र्विश्वानि परिभूतिभिः ॥ १० ॥

वि ये दधुः शरदं मासमादह-

र्यज्ञमक्तुं चादृचम् ।

अनाप्यं वरुणो मित्रो अर्यमा
क्षत्रं राजान आशत ॥ ११ ॥

तद्धो अद्य मनामहे
सूक्तैः सूर उदिते ।
यदीहते वरुणो मित्रो अर्यमा
यूयमृतस्य रथ्यः ॥ १२ ॥
ऋतावान ऋतजाता ऋतावृधौ
घोरासो अनृतद्विषः ।
तेषां वः सुमे सुच्छर्दिष्टमे नरः
स्याम ये च सूरयः ॥ १३ ॥

उदु त्यद्गृहीतं वपु-
दिव एति प्रतिहरे ।
यदीमागुर्वहति देव एतशो
विश्वस्मै चक्षसे अरम् ॥ १४ ॥
शीर्ष्णः शीर्ष्णो जगतस्तस्थुषस्पतिं
समया विश्रमा रजः ।
सप्त स्वसारः सुविताय सूर्यं
वहति हरितो रथे ॥ १५ ॥

तच्चक्षुर्देवहितं शुक्रमुच्चरत् ।
परथेम शरदः शतं
जीवैम शरदः शतम् ॥ १६ ॥

काव्येभिरदाभ्या यातं वरुण द्युमत् ।

मित्रश्च सोमपीतये ॥ १७ ॥

दिवो धामभिर्वरुण मित्रश्चा यातमद्भुता ।

पिबतं सोममातुजी ॥ १८ ॥

आ यातं मित्रावरुणा जुषाणावाहुतिं नरा ।

पातं सोममृतावृधा ॥ १९ ॥

67.

प्रति वां रथं नृपती जरधै'

हविष्मता मनसा यज्ञियेन ।

यो वां दूतो न धिष्येयवर्जीग-

रच्छां सुनुर्न पितरां विवक्मि ॥ १ ॥

अशोच्यग्निः संमिधानो अस्मे

उपो अदृश्रन्तमसश्चिदन्ताः ।

अचैति केतुरुषसः पुरस्ता-

च्छ्रिये दिवो दुहितुर्जायमानः ॥ २ ॥

अभि वां नूनमश्विना सुहोता

स्तोमैः सिषाक्ति नासत्या विवक्कान् ।

पूर्वाभिर्यातं पृथ्याभिरुवा-

क्स्वर्विदा वष्टमता रथेन ॥ ३ ॥

अवोर्वी नूनमश्विना युवाङ्-
 हुवे यद्वां सुते माध्वी वसूयुः ।
 आ वां वहंतु स्थविरासो अश्वः
 पिवाथो अस्मे सुषुता मधूनि ॥ ४ ॥

प्राचीमु देवाश्विना धियं मे-
 ऽमृधां सातये कृतं वसूयुम् ।
 विश्वा अविष्टं वाज आ पुरंधी-
 स्ता नः शक्तं शचीपती शचीभिः ॥ ५ ॥

अविष्टं धीष्वश्विना न आसु
 प्रजावद्रेतो अह्यं नो अस्तु ।
 आ वां लोके तनये तूतुजानाः
 सुरत्नासो देववीति गमेम ॥ ६ ॥

एष स्य वां पूर्वगत्वेव सख्ये
 निधिर्हितो माध्वी सुतो अस्मे ।
 अहंलता मनसा यातमर्वा-
 गश्रंता हव्यं मानुषीषु विक्षु ॥ ७ ॥

एकस्मिन्योगे भुरणा समाने
 परि वां सप्त स्रवतो रथो गात् ।
 न वायंति सुभ्वो देवयुक्ता
 ये वां धूर्षु तरणयो वहंति ॥ ८ ॥

असृश्चतां मधवञ्चो हि भूतं
 ये राया मघदेयं जुनन्ति ।
 प्र ये बंधुं सूनृताभिस्तिरन्ति
 गव्यां पृचतो अश्व्यां मघानि ॥ ९ ॥

नू मे हवमा शृणुतं युवाना
 यासिष्टं वर्तिरश्विनाविरावत् ।
 धत्तं रत्नानि जरतं च सुरी-
 न्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १० ॥

 68.

आ शुभ्रा यातमश्विना स्वश्वा
 गिरो दस्ता जुजुषाणा युवाकोः ।
 हव्यानि च प्रतिभृता वीतं नः ॥ १ ॥

प्र वामंधींसि मद्यान्यस्थु-
 ररं गतं हविषो वीतये मे ।
 तिरो अर्यो हवनानि श्रुतं नः ॥ २ ॥

प्र वां रथो मनोजवा इर्याति
 तिरो रजांस्यश्विना श्रुतोतिः ।
 अस्मभ्यं सूर्यावसू इयानः ॥ ३ ॥

अयं ह यद्वां देवया उ अद्रि-
 रूर्ध्वो विवक्ति सोमसुद्युवभ्याम् ।
 आ वल्गू विप्रो ववृतीत हव्यैः ॥ ४ ॥

चित्रं ह यद्वा भोजनं न्वस्ति
 न्यत्रये महिष्वतं युयोतम् ।
 यो वामोमानं दधते प्रियः सन् ॥ ९ ॥

उत त्यद्वां जुरते अश्विना भू-
 च्यवानाय प्रतीत्यं हविर्दे ।
 अधि यद्वर्षं इत ऊति धृत्यः ॥ ६ ॥

उत त्यं भुज्युमश्विना सखायो
 मध्ये जहुर्दुरेवासः समुद्रे ।
 निरीं पर्षदरावा यो युवाकुः ॥ ७ ॥

वृकाय चिज्जसमानाय शक्त-
 सुत श्रुतं शयवे हूयमाना ।
 यावुध्यामपि न्वतमपो न
 स्तर्थं चिच्छक्त्यश्विना शचीभिः ॥ ८ ॥

एष स्य कारुर्जरते सूक्तै-
 रग्रे बुधान उषसां सुमन्मा ।
 इषा तं वर्धद्व्या पयोभि-
 र्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ९ ॥

आ वां रथो रोदसी बद्धधानो
 हिरण्ययो वृषभिर्यात्वश्वैः ।

घृतवर्तनिः पविर्भी रुचान
इषां वोळ्हा नृपतिर्वाजिनीवान् ॥ १ ॥

स पप्रथानो अभि पंच भूमा
त्रिवधुरो मनुसा यातु युक्तः ।
विशो येन गच्छथो देवयन्तीः
कुत्रा चिद्याममश्विना दधाना ॥ २ ॥

स्वश्वा यशसा यातमर्वा-
ग्दक्षा निधि मधुमंतं पिबाथः ।
वि वां रथो वध्वा रयादमानो-
स्तान्दिवो बाधते वर्तनिभ्याम् ॥ ३ ॥

युवोः श्रियं परि योषावृणीत्
सूरो दुहिता परितक्म्यायाम् ।
यदेवयंतमवधुः शचीभिः
परि ब्रंसमोमनां वां वयो गात् ॥ ४ ॥

यो ह स्य वां रथिरा वस्त उक्षा
रथो युजानः परियाति वर्तिः ।
तेन नः शं योरुषसो व्युष्टौ
न्यश्विना वहतं यज्ञे अस्मिन् ॥ ५ ॥

नरा गौरैव विद्युतं तृषाणा-
स्मार्कमुद्य सवनोप यातम् ।

पुरुत्रा हि वां म॒त्तिभिर्ह॑वन्ते
मा वा॑म॒न्ये नि य॑म॒न्देव॑यन्तः ॥ ६ ॥

यु॒वं भु॒ज्यम॑व॒विद्धं॑ समु॒द्र
उ॒दूह॑थुर॒र्णसो॑ अ॒स्त्रिधा॑नैः ।
प॒त्त्रिभि॑र॒श्रमै॑र॒व्यथि॑भि-
दै॒सना॑भिर॒श्विना॑ पा॒रय॑न्ता ॥ ७ ॥

नू॒ मे ह॒व॒मा शृ॑णुतं यु॒वाना
या॒सिष्टं॑ व॒र्तिर॑श्विना॒विरा॑वत् ।
धृ॒त्तं रत्ना॑नि ज॒रतं॑ च सू॒री-
न्यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥ ८ ॥

70.

आ वि॒श्ववा॑रा॒श्विना॑ गतं नुः
प्र तत्स्थान॑मवाचि वां पृथि॒व्याम् ।
अ॒श्वो न वा॒जी श्रु॑न॒पृष्ठो॑ अस्था-
दा यत्से॒दथु॑र्धु॒वसे॑ न योनि॑म् ॥ ९ ॥

सिष॑क्ति॒ सा वां॑ छम॒तिश्च॑नि॒ष्ठा-
ता॒पि घ॒र्मो मनु॑षो दुरो॒णे ।
यो वां॑ समु॒द्रान्सारि॑तः पि॒प्त्यै-
त॒ग्वा चि॒न्न सु॒युजा॑ यु॒जानः॑ ॥ १० ॥

यानि स्थानान्यश्विना दधार्थे
 दिवो यद्दीप्त्वोषधीषु विक्षु ।
 नि पर्वतस्य मूर्धनि सदन्ते-
 षं जनाय दाशुषे वहता ॥ ३ ॥

चनिष्टं देवा ओषधीष्वप्सु
 यद्योग्या अश्वैवेधे ऋषीणाम् ।
 पुरुणि रत्ना दधतौ न्यस्मे
 अनु पूर्वाणि चख्यथुर्युगानि ॥ ४ ॥

शुश्रुवांसां चिदश्विना पुरुण्य-
 भि ब्रह्माणि चक्षाधे ऋषीणाम् ।
 प्रति प्र यातं वरुमा जनाया-
 स्मे वामस्तु सुमतिश्चनिष्टा ॥ ५ ॥

यो वां युज्ञो नासत्या हविष्मा-
 न्कृतब्रह्मा समर्थोऽभवाति ।
 उप प्र यातं वरुमा वसिष्ठ-
 मिमा ब्रह्माण्यृच्यन्ते युवभ्याम् ॥ ६ ॥

इयं मनीषा इयमाश्विना गी-
 रिमां सुवृक्तिं वृषणा जुषेथाम् ।
 इमा ब्रह्माणि युवयून्यङ्गम-
 न्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

71.

अप स्वसुहृवसो नग्जिहीति
 रिणक्ति कृष्णीरुहाय पंथाम् ।
 अश्वामघा गोमघा वां हुवेम्
 दिवा नक्तं शरुमस्मदुयोतम् ॥ १ ॥

उपायातं दाशुषे मर्त्याय
 रथेन वाममश्विना वहता ।
 युयुतमस्मदनिराममीवां
 दिवा नक्तं माध्वी त्रासीथां नः ॥ २ ॥

आ वां रथमवमस्यां व्युष्टौ
 सुम्रायवो वृषणो वर्तयंतु ।
 स्यूमगभस्तिमृत्युग्भिभुरश्वै-
 राश्विना वसुमंतं वहेथाम् ॥ ३ ॥

यो वां रथो नृपती अस्ति वोळ्हा
 त्रिवंधुरो वसुमाँ उल्लयांमा ।
 आ न एना नासत्योप यात-
 मभि यद्वी विश्वप्स्यो जिगाति ॥ ४ ॥

युवं च्यवानं जरसोऽमुमुक्तं
 नि पेदव ऊहथुराशुमश्वम् ।
 निरंहसस्तमस स्पर्तमत्रिं
 नि जाहुष शिथिरे धातमंतः ॥ ५ ॥

इयं मनीषा इयमश्विना गी-
 रिमां सुवृत्तिं वृषणा जुषेयाम् ।
 इमा ब्रह्माणि युवयून्यग्म-
 न्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

72.

आ गोमता नासत्या रथेना-
 श्वावता पुरुश्वेदेण यातम् ।
 अभि वां विश्वां नियुतः सचेते
 स्पर्हया श्रिया तन्वां शुभाना ॥ १ ॥

आ नो देवैभिरुप यातमर्वा-
 कसजोषसा नासत्या रथेन ।
 युवोर्हि नः सुख्या पिच्याणि
 समानो बंधुरुत तस्य वित्तम् ॥ २ ॥

उदु स्तोमासो अश्विनोरवुध-
 ङ्जामि ब्रह्माण्युषसश्च देवीः ।
 आविवासुन्नोदसी धिष्ण्येम
 अच्छा विप्रो नासत्या विवक्ति ॥ ३ ॥

वि चेदुच्छत्यश्विना उषासुः
 प्र वां ब्रह्माणि कारवो भरते ।
 कुर्व भानुं सविता देवो अश्वे-
 बृहदग्नयः समिधा जरते ॥ ४ ॥

आ पृश्नातांजासत्या पुरस्ता-
 दाश्विना यातमधुरादुदक्तात् ।
 आ विश्वतः पांचजन्येन राया
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

73.

अतारिष्म तमसस्परमस्य
 प्रति स्तोमं देवयतो दधानाः ।
 पुरुदंसा पुरुतमा पुराजा-
 मर्त्या हवते अश्विना गीः ॥ १ ॥

न्यु प्रियो मनुषः सादि होता
 नासत्या यो यजते वंदते च ।
 अश्रीतं मध्वो अश्विना उपाक
 आ वा वोचे विदथेषु प्रयस्वान् ॥ २ ॥

अहेम यज्ञं पथामुगाणा
 इमां सुवृक्तिं वृषणा जुषेथाम् ।
 श्रुष्टीविव प्रेषितो वामवोधि
 प्रति स्तोमैर्जरमाणो वसिष्ठः ॥ ३ ॥

उप त्या वहीं गमतो विशं नो
 रक्षोहणा संभृता वीकुपाणी ।
 समंधीस्यग्मत मत्सुराणि
 मा नो मधिष्टमा गतं शिवेन ॥ ४ ॥

आ पश्चाताञ्चासत्या पुरस्ता-
 दाश्विना यातमधुरादुदक्तात् ।
 आ विश्वतः पांचजन्येन राया
 यूयं पात स्वास्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

74.

इमा उ वां दिविष्टय
 उक्षा हवन्ते अश्विना ।
 अयं वामद्वेज्वसे शचीवसू
 विशंविशं हि गच्छथः ॥ १ ॥
 युवं चित्रं ददधुर्भोजनं नरा
 चोदेथां सूनृतावते ।
 अर्वाग्रिथं समनसा नि यच्छतं
 पिबतं सोम्यं मधु ॥ २ ॥

आ यातमुप भूषतं
 मध्वः पिबतमश्विना ।
 दुग्धं पयो वृषणा जेन्यावसू
 मा नो मर्धिष्टमा गतम् ॥ ३ ॥
 अश्वांसो ये वामुप दाशुषो गृहं
 युवां दीर्यन्ति बिभ्रतः ।
 मक्षूयुभिर्नरा हयैभिरश्विना
 देवा यातमस्मयू ॥ ४ ॥

अधा ह यंतो अश्विना
 पृक्षः सचंत सूरयः ।
 ता यंसतो मघवद्भ्यो ध्रुवं यश-
 श्छर्दिस्मभ्यं नासत्या ॥ ५ ॥
 प्र ये ययुरवृकासो रथा इव
 नृपातारो जनानाम् ।
 उत स्वेन शर्वसा भूशुवुर्नरं
 उत क्षियति सुक्षितिम् ॥ ६ ॥

75.

व्युषा आबो दिविजा ऋतेना-
 विष्कृण्वाना महिमानुमागात् ।
 अप द्रुहस्तम आवरजुष्ट-
 मंगिरस्तमा पृथ्या अजीगः ॥ १ ॥
 महे नो अद्य सुविताय बोध्यु-
 षो महे सौभगाय प्र यंधि ।
 चित्रं रयिं यशसं धेह्यस्मे
 देवि र्मेतेषु मानुषि श्रवस्युम् ॥ २ ॥
 एते त्वे भानवो दर्शिताया-
 श्वित्रा उषसो अमृतासु आशुः ।
 जनयंतो दैव्यानि वृता-
 न्यापृणंतो अंतरिक्षा व्यस्थुः ॥ ३ ॥

एषा स्या युञ्जाना पराका-
 त्पंच क्षितीः परि सद्यो जिगाति ।
 अभिपश्यती वयुना जनानां
 दिवो दुहिता भुवनस्य पत्नी ॥ ४ ॥

वाजिनीवती सूर्यस्य योषा
 चित्रामघा राय ईशे वसूनाम् ।
 ऋषिष्टुता जुरयती मघोन्यु-
 षा उच्छति वह्निभिर्गृणाना ॥ ५ ॥

प्रति द्युतानामरुषासो अश्व-
 श्वित्रा अदृश्रन्नुषसं वहंतः ।
 याति शुभ्रा विश्वपिशा रथेन
 दधाति रत्नं विधृते जनाय ॥ ६ ॥

सत्या सत्येभिर्महती महद्भि-
 र्देवी देवेभिर्यजता यजत्रैः ।
 रुजद्वृळहानि दददुस्त्रियाणां
 प्रति गाव उषसं वावशंत ॥ ७ ॥

नू नो गोमदीरवद्देहि रत्न-
 मुषो अश्ववत्पुरुभोजो अस्मे ।
 मा नो बर्हिः पुरुषता निदे क-
 र्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ८ ॥

76.

उदु ज्योतिरमृतं विश्वजन्यं
 विश्वानरः सविता देवो अश्रेत् ।
 क्रत्वा देवानामजनिष्ट चक्षु-
 राविरकुर्भुवनं विश्वमुषाः ॥ १ ॥

प्र मे पथा देवयानां अदृश्र-
 नमर्धतो वसुभिरिष्कृतासः ।
 अभूदु केतुरुषसः पुरस्ता-
 त्पतीच्यागादधि हर्म्येभ्यः ॥ २ ॥

तानीदहानि बहुलान्यासु-
 न्या प्राचीनुमुदिता सूर्यस्य ।
 यतः परि जार इवाचरन्त्यु-
 षो ददृक्षे न पुनर्यतीव ॥ ३ ॥

त इद्वानां सधमाद आस-
 न्नुतावानः कुवर्यः पृथ्यासः ।
 गूळहं ज्योतिः पितरो अन्वविद-
 न्सत्यमैत्रा अजनयन्नुषासम् ॥ ४ ॥

समान ऊर्वे अधि संगतासुः
 सं जानते न यतंते मिथस्ते ।
 ते देवानां न मिनन्ति व्रतान्य-
 मर्धतो वसुभिर्यादमानाः ॥ ५ ॥

प्रति त्वा स्तोमैरीळते वसिंष्टा
 उषर्बुधः सुभगे तुष्टुवांसः ।
 गवां नेत्री वाजपत्नी न उच्छो-
 षः छजाते प्रथमा जरस्व ॥ ६ ॥

एषा नेत्री राधसः सूनृताना-
 मुषा उच्छंती रिभ्यते वसिष्ठैः ।
 दीर्घश्रुतं गयिमस्मे दधाना
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

77.

उपो रुरुचे युवतिर्न योषा
 विश्वं जीवं प्रसुवन्ती चुरायै ।
 अभूदग्निः समिधे मानुषाणा-
 मकुज्योतिर्बाधमाना तमांसि ॥ १ ॥

विश्वं प्रतीची सप्रथा उदस्था-
 द्रुशद्वासो बिभ्रती शुक्रमश्वैत् ।
 हिरण्यवर्णा सुदृशीकसंदृ-
 ग्गवां माता नेत्र्यह्नामरोचि ॥ २ ॥

देवानां चक्षुः सुभगा वहंती
 श्वेतं नयंती सुदृशीकमश्वम् ।
 उषा अंदाशि रश्मिभिर्व्यक्ता
 चित्रामषा विश्वमनु प्रभूता ॥ ३ ॥

अतिवामा दूरे अमित्रमुच्छो-
 वी गव्यूतिमभयं कधी नः ।
 यावयु द्वेष आ भरा वसूनि
 चोदय राधो गृणते मघोनि ॥ ४ ॥

अस्मे श्रेष्ठेभिर्भानुभिर्वि भाह्यु-
 षो देवि प्रतिरती न आयुः ।
 इषं च नो दधती विश्ववारि
 गोमदश्चावद्वयवच्च राधः ॥ ५ ॥

यां त्वा दिवो दुहितर्वर्धयंत्यु-
 षः क्षजाते मृतिभिर्वसिष्ठाः ।
 सास्माड धा रयिमृष्वं बृहंतं
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

78.

प्रति केतवः प्रथमा अदृश्र-
 न्रूर्वा अस्या अंजयो वि श्रयंते ।
 उषो अर्वाचा बृहता रथेन
 ज्योतिष्मता वाममुस्मभ्यं वक्षि ॥ १ ॥

प्रति षीमग्निर्जरते समिद्धः
 प्रति विप्रसो मृतिभिर्गृणतः ।
 उषा याति ज्योतिषा बाधमाना
 विश्वा तमांसि दुस्तिनाप देवी ॥ २ ॥

एता उ त्याः प्रत्यदृश्नपुरस्ता-
 ज्ज्योतिर्यच्छतीरुषसो विभातीः ।
 अजीजनन्सूर्यं यज्ञमग्नि-
 मपाचीनं तमो अगादजुष्टम् ॥ ३ ॥

अचेति दिवो दुहिता मघोनी
 विश्वे पश्यत्युषसं विभातीम् ।
 आस्थाद्वयं स्वधया युज्यमान-
 मा यमश्वासः सुयुजो वहति ॥ ४ ॥

प्रति त्वाद्य सुमनसो बुधन्ता-
 स्माकासो मघवानो वयं च ।
 तिल्विलायध्वमुषसो विभाती-
 र्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

79.

व्युषा आवः पथ्यारेजनानां
 पंच क्षितीर्मानुषीर्वोधयन्ती ।
 सुसंदृग्भिरुक्षभिर्भानुमश्रे-
 दि सूर्यो रोदसी चक्षसावः ॥ १ ॥

व्यंजते दिवो अंतैष्वक्चू-
 न्विशो न युक्ता उषसो यतन्ते ।
 सं ते गावस्तम आ वर्तयन्ति
 ज्योतिर्यच्छन्ति सवितेव ब्राह्म ॥ २ ॥

अभूदुषा इन्द्रतमा मधोन्य-
 जीजनत्सुविताय श्रवांसि ।
 वि दिवो देवी दुहिता दधात्यं-
 गिरस्तमा सुकृते वसूनि ॥ ३ ॥

तावदुषो राधो अस्मभ्यं रास्व
 यावत्स्तोतृभ्यो अरदो गृणाना ।
 यां त्वां जुजुर्वृषभस्या रवेण
 वि दृळ्हस्य दुरो अद्वैरौणोः ॥ ४ ॥

देवदेवं राधसे चोदयंत्य-
 स्मर्त्यवसूनुता ईरयंती ।
 व्युच्छंती नः सनये धियो धा
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

80.

प्रति स्तोमैभिरुषसं वसिष्ठा
 गीर्भिर्विप्रासः प्रथमा अनुधन् ।
 विवर्तयंतीं रजसी समंते
 आविष्कृण्वतीं भुवनानि विश्वा ॥ १ ॥

एषा स्या नव्यमायुर्दधाना
 गृद्धी तमो ज्योतिषोषा अबोधि ।
 अग्रं एति युवतिरह्याणा
 प्राचिकित्सूर्यं यज्ञमग्निम् ॥ २ ॥

अश्रावतीर्गोमतीर्न उषासौ
 वीरवतीः सदमुच्छंतु भद्राः ।
 घृतं दुहाना विश्वतः प्रपीता
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

81.

प्रत्युं अदर्यायत्यु १-
 छंती दुहिता दिवः ।
 अपो महि व्ययाति चक्षसे तमो
 ज्योतिष्कृणोति सूनरी ॥ १ ॥
 उदुस्त्रियाः सृजते सूर्यः सचां
 उद्यन्नक्षत्रमर्चिवत् ।
 तवेदुषो व्युषि सूर्यस्य च
 सं भुक्तेन गमेमहि ॥ २ ॥

प्रति त्वा दुहितर्दिव
 उषो जीरा अभुस्महि ।
 या वहसि पुरु स्पर्ह वनन्वति
 रत्नं न दागुषे मयः ॥ ३ ॥
 उच्छंती या कृणोषि मंहना महि
 प्रल्ये देवि स्वर्दृशे ।
 तस्यास्ते रत्नभाज इमहे वयं
 स्याम मातुर्न सूनवः ॥ ४ ॥

तच्चित्रं राध आ भुरो-
 षो यद्दीर्घश्रुत्तमम् ।
 यत्ते दिवो दुहितर्मर्तभोजनं
 तद्रास्व भुजामहै ॥ ५ ॥
 श्रवः सूरिभ्यो अमृतं वसुत्वनं
 वाजां अस्मभ्यं गोमतः ।
 चोदयित्री मघोनः सूनृतावत्यु-
 षा उच्छ्रदप स्निधः ॥ ६ ॥

82.

इन्द्रावरुणा युवमध्वराय नो
 विशे जनाय महि शर्म यच्छतम् ।
 दीर्घप्रयज्युमति यो वनुष्यति
 वयं जयेम पृतेनासु दूढयः ॥ १ ॥

सुम्राळन्यः स्वराळन्य उच्यते वां
 मुहांताविन्द्रावरुणा महावसू ।
 विश्वे देवासः परमे व्योमनि
 सं वामोजो वृषणा सं बलं दधुः ॥ २ ॥

अन्वृपां खान्यतृत्तमोजसा
 सूर्यमैरयतं दिवि प्रभुम् ।
 इन्द्रावरुणा मदे अस्य मायिनो-
 ऽपिन्वतमपितः पिन्वतं धियः ॥ ३ ॥

युवामिद्युत्सु पृत्तनासु वङ्गयो
 युवां क्षेमस्य प्रसवे मितज्ञवः ।
 ईशाना वस्व उभयस्य कारव
 इंद्रावरुणा सुहवा हवामहे ॥ ४ ॥

इंद्रावरुणा यदिमानि चक्रथु-
 विश्वा जातानि भुवनस्य मज्मना ।
 क्षेमेण मित्रो वरुणं दुवस्यति
 मरुद्भिर्गुप्तः शुभमन्य ईयते ॥ ५ ॥

महे शुल्काय वरुणस्य नु त्विष
 ओजो मिमाते ध्रुवमस्य यत्स्वम् ।
 अजामिमन्यः अथयंतमातिर-
 इन्ध्रेभिरन्यः प्र वृणोति भूयसः ॥ ६ ॥

न तमंहो न दुरितानि मर्त्य-
 मिन्द्रावरुणा न तपः कुतश्चन ।
 यस्य देवा गच्छथो वीथो अंवरं
 न तं मर्तस्य नशते परिहृतिः ॥ ७ ॥

अर्वाङ्गिरा दैव्येनावसा गतं
 शृणुतं हवं यदि मे जुजोषथः ।
 युवोर्हि सुख्यमुत वा यदाप्यं
 मारुतीकमिन्द्रावरुणा नि यच्छतम् ॥ ८ ॥

अस्माकमिन्द्रावरुणा भरेभरे
 पुरोयोधा भवतं रुष्ट्योजसा ।
 यद्वां हवत उभये अधं स्पृधि
 नरस्तोकस्य तनयस्य सातिषु ॥ ९ ॥

अस्मे इन्द्रो वरुणो मित्रो अर्यमा
 बृहन्नं यच्छंतु महि शर्म सुप्रथः ।
 अवधं ज्योतिरदितेर्ऋतावृधो
 देवस्य श्लोकं सवितुर्मनामहे ॥ १० ॥

83.

युवां नरा पश्यमानासु आप्यं
 प्राचा गव्यतः पृथुपरीवो ययुः ।
 दासा च वृत्रा हतमार्थीणि च
 सुदासमिन्द्रावरुणावसावतम् ॥ १ ॥

यत्रा नरः समयंते कृतध्वजो
 यस्मिन्नाजा भवति किं च न प्रियम् ।
 यत्रा भयंते भुवना स्वर्दृश-
 स्तत्रा न इन्द्रावरुणाधि वोचतम् ॥ २ ॥

सं भूम्या अंता ध्वसिरा अदृक्षतै-
 द्रावरुणा दिवि घोष आरुहत् ।
 अस्थुर्जनानामुप मामरांतयो-
 र्वागवसा हवनश्रुता गतम् ॥ ३ ॥

इन्द्रावरुणा वृधनाभिरप्रति
 भेदं वृन्वेता प्र सुदासमावतम् ।
 ब्रह्माण्येषां शृणुतं हवीमनि
 सत्या तृत्सूनामभवत्पुरोहितिः ॥ ४ ॥

इन्द्रावरुणावभ्या तपेति
 माधान्यर्यो वनुषामरातयः ।
 युवं हि वस्व उभयस्य राजयो-
 ध्य स्मा नोऽवत् पार्ये दिवि ॥ ५ ॥

युवां हवन्त उभयांस आजिष्वि-
 द्रे च वस्वो वरुणं च सातये ।
 यत्र राजभिर्दशभिर्निवाधितं
 प्र सुदासमावतं तृत्सुभिः सह ॥ ६ ॥

दश राजानः समिता अयज्यवः
 सुदासमिन्द्रावरुणा न युयुधुः ।
 सत्या नृणामद्भ्यसदामुपस्तुति-
 देवा एषामभवन्देवहूतिषु ॥ ७ ॥

दाशराज्ञे परियत्ताय विश्वतः
 सुदास इन्द्रावरुणावशिक्षतम् ।
 श्रित्यंचो यत्र नमसा कपर्दिनो
 धिया धीवन्तो असपन्त तृत्सवः ॥ ८ ॥

वृत्राण्यन्यः संमिथेषु जिघ्रते
 व्रतान्यन्यो अभि रक्षते सदा ।
 हवामहे वां वृषणा सुवृक्तिभि-
 रस्मे इंद्रावरुणा शर्म यच्छतम् ॥ ९ ॥

अस्मे इंद्रो वरुणो मित्रो अर्यमा
 बुधं यच्छंतु माहि शर्म सप्रथः ।
 अवधं ज्योतिरदितेऋतावृधो
 देवस्य श्लोकं सवितुर्मनामहे ॥ १० ॥

84.

आ वां राजानावध्वरे ववृत्यां
 हव्येभिरिंद्रावरुणा नमोभिः ।
 प्र वां घृताधीं बाह्वेर्दधाना
 परि त्मना विषुरूपा जिगाति ॥ १ ॥

युवो राष्ट्रं बृहदिन्वति द्यौ-
 र्यौ सेतृभिरुज्जुभिः सिनीथः ।
 परि नो हेळो वरुणस्य वृज्या
 उरुं न इंद्रः कणवदु लोकम् ॥ २ ॥

कृतं नो यज्ञं विदथेषु चारुं
 कृतं ब्रह्माणि सूरिषु प्रशस्ता ।
 उपो रयिर्देवजूतो न एतु
 प्र ण स्पार्हाभिरूतिभिस्तिरेतम् ॥ ३ ॥

अस्मे ईद्रावरुणा विश्ववारं
 रायं धत्तं वष्टमंतं पुरुक्षुम् ॥
 प्र य आदित्यो अनृता मिनात्य-
 मिता शूरो दयते वसूनि ॥ ४ ॥

इयमिद्रं वरुणमष्ट मे गीः
 प्रावन्तोके तनये तूतुजाना ।
 सुरत्नासो देववीति गमेम
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

85.

पुनीषि वामरक्षसं मनीषां
 सोममिद्राय वरुणाय जुह्वत् ।
 षुतर्प्रतीकामुषसं न देवीं
 ता नो यामेक्षुरुष्यतामभीकं ॥ १ ॥

स्पर्धते वा उ देवहूये अत्र
 येषु ध्वजेषु दिद्यवः पतन्ति ।
 युवं तां ईद्रावरुणावमित्रा-
 न्हृतं पराचः शर्वी विषूचः ॥ २ ॥

आपश्चिद्धि स्वयंशसः सदैःसु
 देवीरिद्रं वरुणं देवता धुः ।
 कृष्टीरन्यो धारयति प्रविक्ता
 वृत्राण्यन्यो अग्रतीनि हन्ति ॥ ३ ॥

स सुक्रतुर्ऋतचिदस्तु होता
 य आदित्य शर्वसा वां नमस्वान् ।
 आववर्तदवसे वां हविष्मा-
 नसदित्स सुविताय प्रयस्वान् ॥ ४ ॥

इयमिंद्रं वरुणमष्ट मे गीः
 प्रावत्तोके तनये तूतुजाना ।
 सुरत्नांसो देववीतिं गमेम
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

86.

धीरा त्वस्य महिना जनुंषि
 वि यस्तस्तभ रोदसी चिदुर्वी ।
 प्र नाकमृष्वं नुनुदे बृहंतं
 द्विता नक्षत्रं प्रप्रथञ्च भूर्म ॥ १ ॥

उत स्वयां तन्वांसं वदे त-
 त्कदा न्वर्तर्वरुणे भुवानि ।
 किं मे हव्यमहणानो जुषेत
 कदा मृळीकं सुमना अभि ख्यम् ॥ २ ॥

पृच्छे तदेनो वरुण दिदृक्षु-
 पो एमि चिकितुषो विपृच्छम् ।
 समानमिन्मे क्वयश्चिदाहु-
 रयं ह तुभ्यं वरुणो हणीते ॥ ३ ॥

किमागं आस वरुण ज्येष्ठं
 यत्स्तोतारं जिघांससि सखायम् ।
 प्र तन्मे वोचो दूळभ स्वधावो-
 ऽव त्वानिना नमसा तुर इयाम् ॥ ४ ॥

अव द्रुग्धानि पित्र्यां सृजा नो-
 ऽव या वयं चकृमा तनूभिः ।
 अव राजन्पशुतृपं न तायुं
 सृजा वत्सं न दाम्नो वसिष्ठम् ॥ ५ ॥

न स स्वो दक्षो वरुण धृतिः सा
 सुरा मन्युर्विभीदको अचित्तिः ।
 अस्ति ज्यायान्कनीयस उपारे
 स्वप्रश्नेदनृतस्य प्रयोता ॥ ६ ॥

अरं दासो न मीळहुषे कराण्य-
 हं देवाय भूर्णयेऽनागाः ।
 अचेतयदचितो देवो अर्यो
 गृत्सं राये कवितरो जुनाति ॥ ७ ॥

अयं सु तुभ्यं वरुण स्वधावो
 ह्रदि स्तोम उपश्रितश्चिदस्तु ।
 शं नः क्षेमे शम्भु योगे नो अस्तु
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ८ ॥

87.

रदस्पथो वरुणः सूर्याय
 प्रार्णासि समुद्रिया नदीनाम् ।
 सर्गो न सृष्टो अर्वतीर्ऋताय-
 ऋकारं महीरुवनीरहभ्यः ॥ १ ॥

आत्मा ते वातो रज आ नवीनो-
 त्पश्रुर्न भूर्णिर्यवसे सप्तवान् ।
 अंतर्मही बृहती रोदसीमे
 विश्वा ते धाम वरुण प्रियाणि ॥ २ ॥

परि स्पशो वरुणस्य स्मदिष्टा
 उभे पश्यति रोदसी सुमेके ।
 ऋतावानः कुवयो यज्ञधीराः
 प्रचेतसो य इषयंत मन्म ॥ ३ ॥

उवाच मे वरुणो मेधिराय
 त्रिः सप्त नामाभ्यां बिभर्ति ।
 विद्वान्पदस्य गुह्या न वोच-
 द्युगाय विप्र उपराय शिक्षन् ॥ ४ ॥

तिस्रो व्यावो निहिता अंतरस्मि-
 न्तिस्रो भूमिरुपराः षड्विधानाः ।
 गृत्सो राजा वरुणश्चक्र एतं
 दिवि प्रेखं हिरण्ययं शुभे कम् ॥ ५ ॥

अव सिंधुं वरुणो द्यौरिव स्था-
 हृत्सो न श्रेतो मृगस्तुर्विमान् ।
 गंभीरशंसो रजसो विमानः
 सुपारक्षत्रः सुतो अस्य राजा ॥ ६ ॥

यो मृळयाति चुक्रुषे चिदागो
 वयं स्याम वरुणे अनागाः ।
 अनु व्रतान्यदितेऋधंतो
 द्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

✓88.

प्र शुंध्युवं वरुणाय प्रेष्ठो
 माति वसिष्ठ मीळहुषे भरस्व ।
 य ईमर्वाचं करते यजत्रं
 सहस्रामघं वृषणं बृहंतम् ॥ १ ॥

अधा न्वस्य संदृशो जगन्वा-
 न्नेरनीकं वरुणस्य मंसि ।
 स्वर्धदश्मन्नधिपा उ अंधो-
 अभि मा वपुर्दृशये निनीयात् ॥ २ ॥

आ यदुहाव वरुणश्च नाव
 प्र यत्समुद्रमीरयाव मध्यम् ।
 अधि यदपां स्नुभिश्चराव
 प्र प्रेख ईषियावहै शुभे कम् ॥ ३ ॥

वसिष्ठं ह वरुणो नाव्याधा-
 दृषिं चकार स्वपा महौभिः ।
 स्तोतारं विप्रः छदिनृत्वे अह्नां
 याचु व्यावस्ततनन्यादुषासः ॥ ४ ॥

कृत्यानि नौ सख्या बभूवुः
 सचावहे यदवृकं पुरा चित् ।
 बृहंतं मानं वरुण स्वधावः
 सहस्रद्वारं जगमा गृहं ते ॥ ५ ॥

य अपिर्पित्यो वरुण प्रियः स-
 न्त्वामागांसि कृणवत्सखा ते ।
 मा तु एनस्वंतो यक्षिन्भुजेम
 युधि ष्मा विप्रं स्तुवते वरुथम् ॥ ६ ॥

ध्रुवासु त्वासु क्षितिषु क्षियंतो
 व्यस्मत्पाशं वरुणो मुमोचत् ।
 अवी वन्वाना अर्दितेरुपस्था-
 द्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

89.

मो षु वरुण मृन्मयं गृहं राजन्नहं गमम् ।
 मृळा सुक्षत्र मृळय ॥ १ ॥

यदेमि प्रस्फुरन्निव दृतिर्न ध्मातो अद्रिवः ।
 मृळा सुक्षत्र मृळय ॥ २ ॥

क्रत्वंः समह दीनतां प्रतीपं जंगमा शुचे ।

मृळा सुक्षत्र मृळय ॥ ३ ॥

अपां मध्ये तस्थिवांसं तृष्णाविदज्जरितारम् ।

मृळा सुक्षत्र मृळय ॥ ४ ॥

यत्किं चेदं वरुण दैव्ये जने-

भ्रिद्रोहं मनुष्याश्चरामसि ।

अचिन्ती यत्तव धर्मा युयोपिम

मा नृस्तस्मादेनसो देव रीरिषः ॥ ५ ॥

90.

प्र वीरया शुचयो दद्विरे वा-

मध्वर्युभिर्मधुमंतः सुतासः ।

वह वायो नियुतो याह्यच्छा

पिबा सुतस्यांधसो मदाय ॥ १ ॥

ईशानाय प्रहुतिं यस्त आनु-

दशुचिं सोमं शुचिपास्तुभ्यं वायो ।

कृणोषि तं मर्त्येषु प्रशस्तं

जातोजातो जायते वाज्यस्य ॥ २ ॥

राये नु यं जज्ञतू रोदसीमे

राये देवी धिषणा धाति देवम् ।

अध वायुं नियुतः सश्वत स्वा

उत श्वेतं वसुधितिं निरेके ॥ ३ ॥

उच्छृणुषसः सुदिना अरिप्रा
 उरु ज्योतिर्विविदुर्दीध्यानाः ।
 गव्यं चिदूर्वमुशिजो वि वन्तु-
 स्तेषामनु प्रदिवः ससुरापः ॥ ४ ॥

ते सत्येन मनसा दीध्यानाः
 स्वेन युक्तासुः क्रतुना वहन्ति ।
 इंद्रवायू वीरवाहं रथं वा-
 मीशानयोरभि पृक्षः सचते ॥ ५ ॥

ईशानासो ये दधते स्वर्णो
 गोभिरश्वैर्भिर्वसुभिर्हिरण्यैः ।
 इंद्रवायू सूरयो विश्वमायु-
 र्वैर्द्विर्वैरैः पृतनासु सद्युः ॥ ६ ॥

अर्वतो न श्रवसो भिक्षमाणा
 इंद्रवायू सुष्टुतिभिर्वसिष्ठाः ।
 वाजयंतः स्ववसे हुवेम
 यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

91.

कुविदंग नमसां ये वृधासः
 पुरा देवा अनवद्यासु आसन् ।
 ते वायवे मनवे बाधिताया-
 वांसयन्नुषसं सूर्येण ॥ १ ॥

उ॒रांतां दू॒ता न द॒भाय गो॒पा
मा॒सश्च॑ पा॒थः श॒रद॑श्च पू॒र्वीः ।
इ॒न्द्रवा॒यू सु॒ष्टुति॒र्वा॒मिया॒ना
मा॒र्द्धी॒क॒र्मी॒ष्टि सु॒वितं॑ च॒ नव्य॑म् ॥ २ ॥

पी॒वो॒अ॒न्नो र॒यिवृ॑धः सु॒मेधाः
श्वे॒तः सि॒षक्ति॑ नि॒युता॑म॒भि॒श्रीः ।
वे वा॒यवे॑ स॒मन॑सो वि त॑स्थु-
र्वि॒श्वेन्नरः॑ स्व॒प॒त्यानि॑ चक्रुः ॥ ३ ॥

याव॑त्तर॒स्तन्वो॑ र॒याव॑दो॒जो
याव॑न्नर॒श्चक्ष॑सा दी॒ध्यानाः॑ ।
शुचिं॑ सोमं शुचि॒पा पा॑तम॒स्मे
इ॒न्द्रवा॒यू स॒दतं॑ ब॒र्हिरे॑दम् ॥ ४ ॥

नि॒युवा॒ना नि॒युत॑ स्पा॒र्हवी॑रा
इ॒न्द्रवा॒यू स॒रथ॑ या॒तम॑र्वाक् ।
इ॒दं हि वां प्र॑भृ॒तं म॒ध्वो अ॒ग्न-
म॒धं प्री॑णा॒ना वि मु॑मु॒क्तम॒स्मे ॥ ५ ॥

या वां शू॒तं नि॒युतो॑ याः स॒हस्र॑-
मि॒न्द्रवा॒यू वि॒श्ववा॑राः स॒च॑न्ते ।
आ॒भि॒र्यातं॑ सु॒वि॒द॒न्नाभि॑र॒वा-
क्पा॒तं न॑रा प्र॒तिभृ॑तस्य॒ मध्वः॑ ॥ ६ ॥

अ॒र्वीतो॑ न श्रव॑सो भि॒क्षमा॑णा
इ॒न्द्रवा॒यू सु॒ष्टुति॑भि॒र्वसि॑ष्ठाः ।

वाजयंतः स्ववसे हुवेम
यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

92.

आ वायो भूष शुचिपा उप नः
सहस्रं ते नियुतो विश्ववार ।
उपो ते अंधो मद्यमयामि
यस्य देव दधिषे पूर्वपेयम् ॥ १ ॥

प्र सोता जीरो अध्वरेष्वस्था-
त्सोममिद्राय वायवे पिबध्वै ।
प्र यद्वां मध्वो अग्रियं भरंत्य-
ध्वर्यवो देवयंतः शचीभिः ॥ २ ॥

प्र याभिर्यासिं दाश्रांसुमच्छा
नियुद्धिर्वायविष्टये दुरोणे ।
नि नो रयि सुभोजसं युवस्व
नि वीरं गव्यमश्वयं च राधः ॥ ३ ॥

ये वायव इन्द्रमादनासु
आदेवासो नितोशनासो अर्यः ।
व्रतो वृत्राणि सूरिभिः व्याम
सासव्हांसो युधा नृभिरमित्रान् ॥ ४ ॥

आ नो नियुद्धिः श्रुतिनीभिरध्वरं
सहस्रिणीभिरुप याहि यज्ञम् ।

वायो अस्मिन्सर्वने मादयस्व
यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

93.

शुचिं नु स्तोमं नवजातमर्घ्ये-
ब्राह्मी वृत्रहणा जुषेयाम् ।
उभा हि वां सुहवा जोहवीमि
ता वाजं सद्य उशते धेष्टा ॥ १ ॥

ता सानसी शवसाना हि भूतं
साकुवृधा शवसा शूशुवांसा ।
क्षयंतौ रायो यवसस्य भूरैः
पुंक्तं वाजस्य स्थविरस्य घृष्ट्वैः ॥ २ ॥

उपो ह यद्विदथं वाजिनो गु-
र्धोभिर्विप्राः प्रमतिमिच्छमानाः ।
अर्वितो न काष्ठां नक्षमाणा
इब्राह्मी जोहुवतो नरस्ते ॥ ३ ॥

गीर्भिर्विप्राः प्रमतिमिच्छमाना
इष्टे रथि युशसं पूर्वभाजम् ।
इब्राह्मी वृत्रहणा सुवज्रा
प्र नो नव्येभिस्तिरतं देव्यैः ॥ ४ ॥

सं यन्मही मिथुती स्पर्धमाने
तनुरुचा शूरसाता यैतेते ।

अदेवयुं विदथे देवयुभिः

सुत्रा हतं सोमसुता जनेन ॥ ५ ॥

इमामु षु सोमसुतिमुप न

एंद्राग्नी सौमनसाय यातम् ।

नू चिद्धि परिमन्त्रार्थे अस्मा-

ना वां शर्द्धिर्वृतीय वाजैः ॥ ६ ॥

सो अग्र एना नमसा समिद्धो-

च्छा मित्रं वरुणमिन्द्रं वोचेः ।

यत्सीमागंश्चकृमा तत्सु मूल

तदर्थमादितिः शिश्रथंतु ॥ ७ ॥

एता अग्र आशुषाणास इष्टी-

र्युवोः सचाभ्यश्याम वाजान् ।

मेन्द्रो नो विष्णुर्मरुतः परिं ख्य-

न्यूर्य पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ८ ॥

94.

इयं वामस्य मन्मन इंद्राग्नी पूर्व्यस्तुतिः ।

अभ्राद्दृष्टिर्वाजनि ॥ ९ ॥

शृणुतं जरितुर्हवमिंद्राग्नी वनतं गिरः ।

ईशाना पिप्यतं धियः ॥ १० ॥

मा पापत्वार्य नो नरेंद्राग्नी माभिर्शस्तये ।
मा नो रीरधतं निदे ॥ ३ ॥

इद्रे अग्ना नमो बृहत्सुवृक्तिमेरयामहे ।
धिया धेना अवस्यवः ॥ ४ ॥

ता हि शश्वंत इळंत इत्था विप्रांस ऊतये ।
सबाधो वाजसातये ॥ ५ ॥

ता वां गीर्भिर्विपुन्यवः प्रयस्वंतो हवामहे ।
मेधसाता सनिष्यवः ॥ ६ ॥

इन्द्राग्नी अवसा गंतमुस्मभ्यं चर्षणीसहा ।
मा नो दुःशंस ईशत ॥ ७ ॥

मा कस्य नो अरंरुषो धूर्तिः प्र णङ्गर्त्यस्य ।
इन्द्राग्नी शर्म यच्छतम् ॥ ८ ॥

गोमद्भिरण्यवद्वसु यद्वामभ्वावदीमहे ।
इन्द्राग्नी तद्वनेमाहि ॥ ९ ॥

यत्सोम आ सुते नर इन्द्राग्नी अजोहवुः ।
सतीर्वता सपर्यवः ॥ १० ॥

उक्थेभिर्वृत्रहंतमा या मंदाना चिदा गिरा ।
आंगूषैराविवांसतः ॥ ११ ॥

ताविदुःशंसं मर्त्यं दुर्विद्वांसं रक्षस्विनम् ।
आभोगं हन्मना हतमुदधिं हन्मना हतम् ॥ १२ ॥

95.

प्र क्षोदसा धार्यसा सल एषा
सरस्वती धरुणमार्यसी पूः ।
पुत्रावधाना रुथ्येव याति
विभ्रा अपो महिना सिंधुरन्याः ॥ १ ॥

एकचित्त्सरस्वती नदीनां
शुचिर्यती गिरिभ्य आ समुद्रात् ।
रायश्चेतती भुवनस्य भूर-
धृतं पयो दुदुहे नाहुषाय ॥ २ ॥

स वावृधे नर्यो योषणासु
वृषा शिशुर्वृषभो यज्ञियासु ।
स वाजिनं मघवंद्रघो दधाति
वि सातर्ये तन्वं मामृजीत ॥ ३ ॥

उत्त स्या नः सरस्वती जुषाणो-
प श्रवत्सुभगा यज्ञे अस्मिन् ।
मितजुभिर्नमस्यैरियाना
राया युजा चिदुत्तरा सखिभ्यः ॥ ४ ॥

इमा जुह्वाना युष्मदा नमोभिः
 प्रति स्तोमं सरस्वति जुषस्व ।
 तव शर्मोन्प्रियतमे दधाना
 उप स्थेयाम शरणं न वृक्षम् ॥ ५ ॥

अयमुं ते सरस्वति वसिष्ठो
 द्वारावृतस्य सुभगे व्यावः ।
 वर्ध शुभ्रे स्तुवते रसि वाजा-
 न्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

 96.

बृहदुं गायिषे वचो-
 सुयी नदीनाम् ।
 सरस्वतीमिन्महया सुवृक्तिभि
 स्तोमैर्वसिष्ठ रोदसी ॥ १ ॥
 उभे यत्ते महिना शुभ्रे अंधसी
 अधिक्षियंति पूरवः ।
 सा नो बोध्यवित्री मृत्सखा
 चोद राधो मघोनाम् ॥ २ ॥

भद्रमिद्भद्रा कृणवत्सरस्वत्य-
 क्वारी चेतति वाजिनीवती ।
 गृणाना जमदग्निव-
 त्स्तुवाना च वसिष्ठवत् ॥ ३ ॥

जुनीयंतो न्वग्रवः पुत्रीयंतः सुदानवः ।

सरस्वतं हवामहे ॥ ४ ॥

ये ते सरस्व ऊर्मयो मधुमंतो घृतश्रुतः ।

तेभिर्नोऽश्विता भव ॥ ५ ॥

पीपिवांसं सरस्वत स्तनं यो विश्वदर्शतः ।

भक्षीमहि प्रजामिषम् ॥ ६ ॥

97.

यज्ञे दिवो नृषदने पृथिव्या

नरो यत्र देवयवो मदन्ति ।

इन्द्राय यत्र सर्वानानि सुन्वे

गमुन्मदाय प्रथमं वयश्च ॥ १ ॥

आ दैव्या वृणीमहेऽवांसि

बृहस्पतिर्नो मह आ संखायः ।

यथा भवेम मीळहुषे अनागा

यो नो दाता परावतः पितेव ॥ २ ॥

तमु ज्येष्ठं नमसा हविर्भिः

सुशेवं ब्रह्मणस्पतिं गृणीषे ।

इन्द्रं श्लोकी महि दैव्यः सिषक्तु

यो ब्रह्मणो देवकृतस्य राजा ॥ ३ ॥

स आ नो योनिं सदतु प्रेष्टो
 बृहस्पतिर्विश्ववारो यो अस्ति ।
 कामो रायः सुवीर्यस्य तं दा-
 त्वर्षन्नो अति सञ्चतो अरिष्टान् ॥ ४ ॥

तमा नो अर्कममृताय जुष्ट-
 मिमे धासुरमृतासः पुराजाः ।
 शुचिक्रदं यजुतं पस्त्यानां
 बृहस्पतिमनर्वाणं हुवेम ॥ ५ ॥

तं शुग्मासो अरुषासो अश्वा
 बृहस्पतिं सहवाहो वहन्ति ।
 सहश्चिद्यस्य नीलवत्सुधस्थं
 नभो न रूपमरुषं वसानाः ॥ ६ ॥

स हि शुचिः शतपत्रः स शुंध्यु-
 हिरण्यवाशीरिषिरः स्वर्षाः ।
 बृहस्पतिः स स्वावेश ऋष्वः
 पुरु सखिभ्य आसुतिं करिष्टः ॥ ७ ॥

देवी देवस्य रोदसी जनित्री
 बृहस्पतिं वावृधतुर्महित्वा ।
 दक्षाय्याय दक्षता सखायुः
 करद्रहणे सुतरां सुगन्धा ॥ ८ ॥

इयं वां ब्रह्मणस्पते सुवृक्ति-
 ब्रह्मेन्द्राय वज्रिणे अकारि ।
 अत्रिष्टं धियो जिगृतं पुरंधी-
 र्जज्ञस्तमर्यो वनुषामरातीः ॥ ९ ॥

बृहस्पते युवमिद्रंश्च वस्वो
 दिव्यस्येशाथे उत पार्थिवस्य ।
 धत्तं रुयि स्तुवते कीरये चि-
 द्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १० ॥

98.

अध्वर्यवोऽरुणं दुग्धमंशुं
 जुहोतन वृषभाय क्षितीनाम् ।
 गौराद्वेदीयां अवपानमिद्रो
 विश्वाहेद्याति सुतसोममिच्छन् ॥ १ ॥

यद्वधिषे प्रदिवि चार्वन्नं
 दिवेदिवे पीतिमिदस्य वक्षि ।
 उत हुदोत मनसा जुषाण
 उशन्निरु प्रस्थितान्पाहि सोमान् ॥ २ ॥

जज्ञानः सोमं सहसे पपाथ
 प्र ते माता महिमानमुवाच ।
 एद्रं पपाथोर्व १तरिक्षं
 युधा देवेभ्यो वरिवश्वकर्थ ॥ ३ ॥

यद्योधया महतो मन्यमाना-
 न्साक्षाम् तान्बाहुभिः शाशदानान् ।
 यद्वा नृभिर्वृत इन्द्राभियुध्या-
 स्त त्वयाजिं सौश्रवसं जयेम ॥ ४ ॥

मेदस्य वोचं प्रथमा कृतानि
 प्र नूतना मघवा या चकार ।
 युदेदेदेवीरसहिष्ठ माया
 अथाभवत्केवलः सोमो अस्य ॥ ५ ॥

तवेदं विश्वमभितः पशुव्यं
 यत्पश्यसि चक्षसा सूर्यस्य ।
 गवामसि गोपतिरेक इन्द्र
 भक्षीमहि ते प्रयतस्य वस्वः ॥ ६ ॥

बृहस्पते युवमिन्द्रश्च वस्वो
 दिव्यस्यैशाथे उत पार्थिवस्य ।
 धत्तं रुयिं स्तुवते कीरये चि-
 द्रूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

99.

परो मात्रया तन्वा वृधान्
 न ते महित्वमन्वश्नुवन्ति ।
 उभे ते विद्म रजसी पृथिव्या
 विष्णो देव त्वं परमस्य वित्से ॥ १ ॥

न तै विष्णो जायमानो न जातो
 देव महिम्नः परमन्तमाप ।
 उदस्तम्ना नाकमृष्ट्वं बृहन्तं
 दाधर्थं प्राचीं ककुभं पृथिव्याः ॥ २ ॥

इरावती धेनुमती हि भूतं
 सूर्यवासिनी मनुषे दशस्या ।
 व्यस्तम्ना रोदसी विष्णवेते
 दाधर्थं पृथिवीमभितो मयूखैः ॥ ३ ॥

उरं यज्ञाय चक्रथुरु लोकं
 जनयन्ता सूर्यमुषासमग्निम् ।
 दासस्य चिदृषशिप्रस्य माया
 जग्मथुर्नरा पृतनाज्येषु ॥ ४ ॥

इन्द्राविष्णू वृंहिताः शंवरस्य
 नव पुरो नवति च अथिष्टम् ।
 शतं वर्चिनः सहस्रं च साकं
 ह्यथो अप्रत्यसुरस्य वीरान् ॥ ५ ॥

इयं मनीषा बृहती बृहन्तो-
 रुक्रमा तवसा वर्धयन्ती ।
 ररे वां स्तोमं त्रिदथेषु विष्णो
 पिन्वन्तमिषो वृजनेष्विन्द्र ॥ ६ ॥

वषट्ते विष्णवाः आ कृणोमि
 तन्मे जुषस्व शिपिविष्ट हव्यम् ।

वर्धेतु त्वा सुष्टुतयो गिरौ मे
यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

100.

नू मर्तो दयते सनिष्य-
न्यो विष्णव उरुगायाय दाशत ।
प्र यः सुत्राचा मनसा यजात
एतावतं नर्यमाविवासान् ॥ १ ॥

त्वं विष्णो सुमतिं विश्वजन्या-
मप्रयुतामेवयावो मतिं दाः ।
पर्चो यथा नः सुवितस्य भूरे-
रश्रावतः पुरुश्चन्द्रस्य रायः ॥ २ ॥

त्रिदेवः पृथिवीमेष एतां
वि चक्रमे शतर्चसं महित्वा ।
प्र विष्णुरस्तु तवसुस्तवीया-
न्त्वेषं ह्यस्य स्थविरस्य नाम ॥ ३ ॥

वि चक्रमे पृथिवीमेष एतां
क्षेत्राय विष्णुर्मनुषे दशस्यन् ।
ध्रुवासो अस्य कीरयो जनांस
उरुक्षितिं सुजनिमा चकार ॥ ४ ॥

प्र तत्ते अद्य शिपिविष्ट नामा-
र्यः शंसामि वयुनानि विद्वान् ।

तं त्वां गृणामि तवसमतव्या-
न्क्षयैतमस्य रजसः पराके ॥ ५ ॥

किमिच्छे विष्णोः परिचक्ष्यं भू-
त्प यद्वक्षे शिपिविष्टो अस्मि ।
मा वर्षो अस्मदपं गूह एत-
द्यदन्यरूपः समिधे बभूथ ॥ ६ ॥

वर्षद्वे विष्णवांस आ कृणोमि
तन्मे जुषस्व शिपिविष्ट हव्यम् ।
वर्धतु त्वा छष्टुतयो गिरी मे
यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

101.

तिस्रो वाचुः प्र वदु ज्योतिरग्रा
या एतद्गृहे मधुदोषमूधः ।
स वत्सं कृण्वन्गर्भमोषधीनां
सद्यो जातो वृषभो रोरवीति ॥ १ ॥

यो वर्धन ओषधीनां यो अपां
यो विश्वस्य जगतो देव ईशे ।
स त्रिधातुं शरणं शर्म यंस-
न्निवर्तु ज्योतिः स्वभिष्टयस्मे ॥ २ ॥

स्तरीरं त्वद्भवति सूत उ त्व-
द्यथावशं तन्वं चक्र एषः ।

पितुः पयः प्रति गृभ्णाति माता
तेन पिता वर्धते तेन पुत्रः ॥ ३ ॥

यस्मिन्विश्वानि भुवनानि तस्थु-
स्तिस्रो द्यावस्त्रेधा सुसुरारपः ।
त्रयः कोशास उपसेचनासौ
मध्वं श्रोतं त्यभितो विरुशम् ॥ ४ ॥

इदं वचः पर्जन्याय स्वराजे
हृदो अस्वन्तरं तज्जुजोषत् ।
मयोभुवो वृष्टयः संत्वस्मे
छपिप्पला ओषधीर्देवगोपाः ॥ ५ ॥

स रेतोधा वृषभः शश्वतीनां
तस्मिन्नात्मा जगतस्तस्युषश्च ।
तन्म कृतं पातु शतशारदाय
यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

102.

पर्जन्याय प्र गायत दिवस्पुत्राय मीळहुषे ।
स नो यवसमिच्छतु ॥ १ ॥

यो गर्भमोषधीनां गवां कृणोत्यर्वताम् ।
पर्जन्यः पुरुषीणाम् ॥ २ ॥

तस्मा इदार्थे हविर्जुहोता मधुमत्तमम् ।
इळां नः संयतं करत् ॥ ३ ॥

✓108.

संवत्सरं शंशयाना ब्राह्मणा व्रतचारिणः ।
वाचं पर्जन्याजिन्वितां प्र मुंडूका अवादिषुः ॥ १ ॥

दिव्या आपो अभि यदेनमाय-
न्दति न शुष्कं सरसी शयानम् ।
गवामह न मायुर्वत्सिनीनां
मुंडूकानां वमुरत्रा समेति ॥ २ ॥

यदीमेनां उग्रतो अभ्यवर्षी-
तृष्यावतः प्रावृष्यागतायाम् ।
अख्वलीकृत्या पितरं न पुत्रो
अन्यो अन्यमुप वदेतमेति ॥ ३ ॥

अन्यो अन्यमनु गृणात्येनो-
रपां प्रसर्गे यदमदिषाताम् ।
मुंडूको यदभिवृष्टः कनिष्क-
न्पृश्निः संपृक्ते हरितेन वाचम् ॥ ४ ॥

यदेषामन्यो अन्यस्य वाचं
शाक्तस्यैव वदति शिक्षमाणः ।

सर्वं तर्देषां समृधेव पर्व
यत्सुवाचो वदथनाध्यप्सु ॥ ९ ॥

गोमायुरेको अजमायुरेकः
पृश्निरेको हरित एक एषाम् ।
सुमानं नाम बिभ्रतो विरूपाः
पुरुत्रा वाचं पिपिशुर्वदतः ॥ ६ ॥

ब्राह्मणासो अतिरात्रे न सोमे
सरो न पूर्णमभितो वदतः ।
संवत्सरस्य तदहः परिष्ट
यन्मंडूकाः प्रावृषीणं बभूव ॥ ७ ॥

ब्राह्मणासः सोमिनो वाचमक्रतु
ब्रह्म कृण्वतः परिवत्सरीणम् ।
अध्वर्यवो घर्मिणः सिष्विदाना
आविर्भवन्ति गुह्या न के चित् ॥ ८ ॥

देवहितं जुगुपुर्द्वादशस्य
ऋतुं नरो न प्रमिनत्येते ।
संवत्सरे प्रावृष्यागतायां
तप्ता घर्मा अश्रुवते विसर्गम् ॥ ९ ॥

गोमायुरदाजमायुरदा-
पृश्निरदाहरितो नो वसूनि ।

गवां मङ्गुका ददतः शूतानि
सहस्रस्रावे प्र तिरन्त आयुः ॥ १० ॥

104.

इन्द्रासोमा तपतं रक्ष उब्जतं
न्यर्पयतं वृषणा तमोवृधः ।
परा शृणीतमचितो न्योषतं
हृतं नुदेथां नि शिशीतमन्निः ॥ १ ॥

इन्द्रासोमा समघशंसमभ्यधं
तपुर्पयस्तु चरुरग्निवा इव ।
ब्रह्माद्विषे क्रव्यादे घोरचक्षसे
द्वेषो धत्तमनवायं किमीदिने ॥ २ ॥

इन्द्रासोमा दुष्कृतो वज्रे अन्त-
रनारम्भणे तमसि प्र विध्यतम् ।
यथा नातः पुनरेकश्चनोदय-
त्तद्वामस्तु सहसे मन्युमच्छवः ॥ ३ ॥

इन्द्रासोमा वर्तयतं दिवो वधं
सं पृथिव्या अघशंसाय तर्हणम् ।
उत्तक्षतं स्वर्यपर्वतेभ्यो
येन रक्षो वावृधानं निजूर्वथः ॥ ४ ॥

इन्द्रासोमा वर्तयतं दिवस्पर्य-
मितत्तेभिर्युवमश्महन्मभिः ।

तपुर्वधेभिर्जरेभिर्त्रिणो
नि पर्शानि विध्यतुं यंतुं निस्वरम् ॥ ५ ॥

इन्द्रासोमा परिं वां भूतु विश्वतं
इयं मतिः कृदयार्थेव वाजिनां ।
यां वां होत्रां परिहिनोमि मेधये-
मा ब्रह्माणि नृपतींश्च जिन्वतम् ॥ ६ ॥

प्रति स्मरेथां तुजयद्भिरेवै-
इतं कुहो रुक्षसो भंगुरावतः ।
इन्द्रासोमा दुष्कृते मा सुगं भू-
द्यो नः कदा चिदभिदासति कुहा ॥ ७ ॥

यो मा पाकेन मनसा चरंत-
मभिचष्टे अनृतेभिर्वचोभिः ।
आप इव काशिना संगृभीता
असन्नस्त्वासंत इन्द्र वृक्ता ॥ ८ ॥

ये पाकशंसं विहरंत एवै-
र्ये वा भद्रं दूषयन्ति स्वधाभिः ।
अहये वा तान्प्रददातु सोम
आ वा दधातु निर्ऋतेरुपस्ये ॥ ९ ॥

यो नो रसं दिप्सति पितृवो अग्ने
यो अश्वानां यो गवां यस्तनूनाम् ।

रिपु स्तेन स्तेयकृद्भ्रमेतु
नि ष हीयतां तन्वा रेतना च ॥ १० ॥

पुरः सो अस्तु तन्वा रेतना च
तिस्रः पृथिवीरुधो अस्तु विश्वाः ।
प्रति शुष्यतु यशो अस्य देवा
यो नो दिवा दिप्सन्ति यश्च नक्तम् ॥ ११ ॥

सुविज्ञानं चिकितुषे जनाय
सच्चासच्च वचसी पस्पृधाते ।
तयोर्यत्सत्यं यत्ररदृजीय-
स्तदिस्सोमोऽवति हंत्यासत् ॥ १२ ॥

न वा उ सोमो वृजिनं हिनोति
न क्षत्रियं मिथुया धारयंतम् ।
हन्ति रक्षो हंत्यासुद्वदंत-
मुभाविद्रस्य प्रसितौ शयाते ॥ १३ ॥

यदि वहमनृतदेव आसु
मोघं वा देवां अप्यूहे अग्ने ।
किमुस्मभ्यं जातवेदो हणीषे
द्रोषवाचस्ते निर्ऋथं संचताम् ॥ १४ ॥

अद्या मुरीय यदि यातुधानो अस्मि
यदि वायुस्ततप पूरुषस्य ।

अधा स वीरैर्दशभिर्वि यूया
यो मा मोघं यातुधानेत्याह ॥ १५ ॥

यो मायातुं यातुधानेत्याह
यो वा रक्षाः शुचिरुस्मीत्याह ।
इंद्रस्तं हंतु महता वधेन
विश्वस्य जंतोरधमस्पदीष्ट ॥ १६ ॥

प्र या जिगाति खर्गलेव नक्त-
मप दुहा तन्वं गूहमाना ।
वज्रा अनंतां अव सा पदीष्ट
ग्रावाणो व्रतु रक्षस उपद्दैः ॥ १७ ॥

वि तिष्ठध्वं मरुतो विक्ष्विच्छत
गृभायत रक्षसः सं पिनष्टन ।
वयो ये भूत्वी पतयंति नक्तभि-
र्ये वा रिपो दधिरे देवे अध्वरे ॥ १८ ॥

प्र वर्तय दिवो अरमानमिंद्र
सोमशितं मघवन्सं शिशधि ।
प्राक्तादपाक्तादधरादुक्ता-
दभि जाहि रक्षसः पर्वतेन ॥ १९ ॥

एत उ त्ये पतयंति श्वयातव
इंद्र दिप्संति दिप्सवोऽद्वाभ्यम् ।

शिशीति शक्रः पिशुनेभ्यो वधं
नूनं सृजदशनिं यातुमज्ञः ॥ २० ॥

इन्द्रो यातूनामभवत्पराशरो
हविर्मथीनामभ्या रेविवासताम् ।
अभीदु शक्रः परशुर्यथा वनं
पात्रेव भिदन्सत एति रुक्षसः ॥ २१ ॥

उलूकयातुं शुश्रूलूकयातुं
जहि श्रयातुमुत कोकयातुम् ।
सुपर्णयातुमुत गृध्रयातुं
दृषदेव प्र मृण रुक्ष इन्द्र ॥ २२ ॥

मा नो रक्षो अभि नडयातुमावन्तु-
मपोच्छतु मिथुना या किमीदिना ।
पृथिवी नः पार्थिवात्पात्वंहसो-
ऽन्तरिक्षं दिव्यात्पात्वंस्मान् ॥ २३ ॥

इन्द्र जहि पुमांसं यातुधान-
मुत स्त्रियं मायया शाशदानाम् ।
विप्रीवासो मूरदेवा ऋदंतु
मा ते दृशन्सूर्यमुच्चरंतम् ॥ २४ ॥

प्रति चक्ष्व वि चक्ष्वेव्रश्च सोम जागृतम् ।
रक्षोभ्यो वधमस्यतमशनिं यातुमद्भ्यः ॥ २५ ॥

EXTRACTS FROM THE PADA TEXT.

1.

1. हस्तं ऽच्युती. प्र ऽश्वस्तम्. दूरे ऽदृशम्. गृह ऽप-
तिम्. 2. नि ऋ०. सु ऽप्रतिचक्षम्. दमे. 3. प्र ऽइद्भः. नः अ०. 4.
सु ऽवीरासः. यत्र. सम् ऽआसंते. सु ऽजाताः. 5. दाः. सु ऽवी-
रम्. सु ऽअपत्यम्. प्र ऽश्वस्तम्. यातु ऽमावान्. 6. सु ऽद-
क्षम्. स्वा ए०. वसु ऽयुः. 7. अग्ने अप०. दह अ०. नि ऽस्वरम्.
चातयस्व अ०. 8. अग्ने. उत्तो इति. नः. एभिः. 9. मर्तीः.
सु ऽमनाः. 10. वृत्र ऽहत्येषु. गूराः. प्र ऽश्वस्ताम्. 11.
सुदाम्. मा अ०. 12. उप ऽयाति. सु ऽअपत्यम्. स्व ऽजन्मना.
ववृधानम्. 13. अघ ऽयोः. स्याम्. 14. सः इत्. वीरु-
ऽपाणिः. सहस्रं ऽपाथाः. सम् ऽएति. 15. सः इत्. नि ऽपाति.
सम् ऽएद्धारम्. सु ऽजातासः. 16. आ ऽहुतः. 17. त्वे
इति. अग्ने आ ऽहवनानि. भूरि ई०. वहुतू इति. 18. इमो
इति. हव्या अ०. 19. दाः. दुः ऽवासंते. रुक्षं. ऋतु ऽवः.
वने. 20. नु. अग्ने उत् श्व०. सुसूदः. स्याम् उ०. 21. सु-
ऽहवः. रुण्व ऽसंदृक्. सु ऽदीती. सूनो इति. त्वे इति. नित्ये.
धृक्. अस्मत्. 22. दुः ऽभृतये. सचा ए०. देव ऽइद्भेषु. दुः-

ऽमृतयः. भूमात्. सूनो इति. 23. सुऽअनीक. आऽजु-
होति. वसुऽवनिम्. 24. वह. मदेम अविऽक्षितासः. सु-
ऽवीराः. 25 = 20.

2.

1. सम्ऽइधम्. शोचं. 2. सुऽकतवः. धियम्ऽधाः.
3. सुऽदक्षम्. रोदसी इति. सुत्यऽवाचम्. सम्ऽइधम्. इत्.
4. अभिऽजु. आऽजुहानाः. घृतऽपृष्ठम्. 5. सुऽआध्यः.
देवऽयंतः. अशिश्नयुः. पूर्वी इति. रिहाणे इति. 6. योषणे
इति. दिव्ये इति. मही इति. उपसानक्ता. सुदुधाऽइव. ब-
हिऽसदा. पुरुऽहूते इति पुरुऽहूते. मघोनी इति. यज्ञिये
इति. 7. कारु इति. जातऽवेदसा. 8. सुऽजोषाः. आ
इ०. 9. तत्. स्यस्वेति स्यस्व. सुऽदक्षः. युक्तऽग्रावा.
देवऽकामः. 10. वनस्पते अव. सृज उप. सः इत्. 11.
सम्ऽइधानः. सुऽरथम्. सुऽपुत्रा. अमृताः.

3.

1. सुऽजोषाः. निऽध्रुविः. ऋतऽवा. तपुऽमूर्धा. घृत-
ऽअन्नः. 2. सम्ऽवरणात् वि. 3. नवऽजातस्य. वृष्णः
अ०. अच्छ. अग्ने. 4. सम्ऽअवृक्त. सेनाऽइव. मऽसि-
तिः. ते. 5. निऽशिशानाः. आऽहुतस्य. 6. सुऽसंदृक्.
सुऽअनीक. रोचसे. 7. स्वाहा अ०. परि इ०. 8. याः.

अधृष्टाः. सूनु इति. जातु ऽवेदः. 9. पूता ऽइव. स्व ऽधि-
तिः. देव ऽयज्याय. सु ऽक्रतुः. 10. सु ऽचेतसम्.

4.

1. च अ०. सु ऽपूतम्. 2. शुचिं ऽदन्. 3. सम् ऽसदि.
दुः ऽओकम्. 4. प्र ऽचेताः. त्वे इति. सु ऽमनसः. 5. दे-
व ऽकृतम्. हि अ०. विश्व ऽधायसम्. 6. हि अ०. सु ऽवी-
र्यस्य. अवीराः. मा अ०. स दाम्. मा अ०. 7. परि ऽसद्यम्.
हि. अन्य ऽजातम्. 8. प्रभाय अ०. सु ऽशेवः. अन्य ऽउ-
दर्यः. मंतुवे. ऊं इति.* अध. वाजी अ०. 9. अभि एतु. रयिः.
10.=3,10.

5.

1. प्र अ०. उप ऽस्थे. वृवृधे. 2. वृषभः. वृवृधानः. 3.
असमनाः. 4. त्रि ऽधातु. पृथिवी. रोदसी इति. तत्तथ अ०.
5. वावशानाः. 6. त्वे इति. नि ऋ०. मित्र ऽमहः. अग्ने.
7. वि ऽओमन्. जातु ऽवेदः. 8. अस्मे इति. आ ई०. विश्व-
स्वार. 9. पुरु ऽक्षुम्. स ऽजोषाः.

6.

1. सम् ऽराजः. प्र ऽशस्तिम्. अनु ऽमाद्यस्य. इंद्रस्य ऽइव.
2. पुरुम् ऽदरस्य. 3. नि अ०. मृध ऽवाचः. चकार अ०. 4.

* So always.

गृणीषे अ०. 5. अर्य०पत्नीः. नि०रुध्य. बलि०हृतः. 6.
सु०मृतिम्. आ अ०. उप०स्थम्. 7. उत्०इता, आ अ०.

7.

1. भव०. मित०द्रुः. 2. स्वाः. पृथिव्याः. 3. सु०धि-
तम्. विश्व०वारि इति विश्व०वारि. सु०शेवः. 4. वि०चैतसः
दुरोणे अ०. मधु०वचाः. ऋत०वा. 5. आ०जृगृन्वान्. नृ-
०सर्दने. वि०धृता. ववृधाते इति. विश्व०वारम्. 6. आ
अ०. वा अ०. 7. नु. अग्ने. सूनो इति.

8.

1. आ०हुतम्. सु०बाधः. आ अ०. अग्ने. 2. स्यः. सु-
०महान्. अ०करित्यकः. कृष्ण०पविः. 3. सु०वृक्तिम्,
सु०द्व. 4. प्र०प्र अ०. 5. त्वे इति. आ०हव०नानि. सु०
मनाः. सु०जात. 6. शत०साः. सम्०सहस्रम्. द्वि०वर्हीः.
अमीव०चात०नम्. रक्षः०हा.

9.

1. उप०स्थात् होता. सु०कृत्०सु. 2. सु०क्रतुः. पुरु-
०भोज०सम्. 3. सु०संसत्. चित्र०भानुः. प्र०स्वः. 4.
स०मन०गाः. अ०गुच० जात०वेदाः. सु०संदृशा. वि०भाति.
सम्०इधानम्. 5. अच्छ. ब्र०ह्म०कृता. अ०श्विना अ०. रत्न-

ऽधेयाय. 6. सुम् ऽ इधानः. पुरम् ऽ धिम. पुरु ऽ नीथा. जा-
त ऽ वेदः.

10.

1. दीद्यत शोः. अज्जीगरिति. 2. न. देव ऽ यावा. 3.
अच्छ. सु ऽ संदृशम्. सु ऽ प्रतीकम्. सु ऽ अंचम्. हव्य ऽ वाहम्.
4. सु ऽ जोषाः. वह. विश्व ऽ जंन्याम्. विश्व ऽ वारम्.

11.

1. प्र ऽ केतः. न. अमृताः. सु ऽ रथम्. नि अः. सद इह. 2.
इत्. आ अः. अग्ने अः. सु ऽ दिना. 3. त्वे इति. अग्ने. भव.
अभिशास्ति ऽ पावा. 4. अध्वरस्य अः. हि अः. जुषंत. अथ.
देवाः. हव्य ऽ वाहम्. 5. आ अः. हविः ऽ अद्याय. इंद्र ऽ
ज्येष्ठासः.

12.

1. सम ऽ इहः. चित्र ऽ भानुम्. रोदसी इति. उर्वी इति.
सु ऽ आहुतम्. 2. दुः ऽ इतानि. सद्भान्. अग्निः स्तवे. दमे.
जात ऽ वेदाः. दुः ऽ इतात्. 3. त्वे इति. सु ऽ सनुनानि.

13.

1. प्र अः. विश्व ऽ गुर्वे. धियम् ऽ धे. असुर ऽ ग्रे. 2. रोद-

सी इति, अपृणाः, अभिऽशस्तेः, जातऽवेदः, 3. वि. प-
रिऽज्मा.

14.

1. सम्ऽइधा. जातऽवेदसे. देवहूतिऽभिः. शुक्रऽशौ-
चिषे. दाशेम् अ०. 2. सम्ऽइधा. सुऽस्तुती. घृतेन अ०.
भद्रऽशौचे. 3. देवऽहूतिम्. वर्षदऽकृतिम्.

15.

1. उपऽसद्याय. मीळहुषे. जुहुत. 2. निऽससाद. गृह-
ऽपतिः. 3. अग्निः. उत अ०. 5. स्पार्हाः. 6. सः इ०.
वर्षदऽकृतिम्. हव्यऽवाहनः. 7. सुऽवीरम्. अग्ने अ-
ऽहुत. 8. सुऽअग्नयः. सुऽवीरः. 9. उप अ०. 10.
अग्निः. शुक्रऽशौचिः. 11. भर ई०. यद्वा इति. 13. रक्ष नः.
स्म. रिषतः. 14. अर्ध. आर्यसी. नृऽपीतये. भव. शत-
ऽभुजिः. 15. दोषाऽवस्तः अघऽयतः.

16.

1. नमसा ऊ०. सुऽअध्वरम्. 2. विश्वऽभोजसा. सुऽआ-
हुतः. सुऽब्रह्मा. सुऽशमी. 3. आऽजुहानस्य. दिविऽस्पृ-
शः. 4. सूनो इति. मर्तऽभोजना. त्वा ई०. 5. गृहऽप-
तिः. विश्वऽवार. प्रऽचेताः. 6. सुकृतो इति सुऽकृतो.

रत्नऽधाः. सुऽशंसः. 7. त्वे इति. सुऽआहुत्. 8. घृत-
 ऽहंस्ता. दुरोणे आ. निऽसीदति. यच्छ. दीर्घऽश्रुत्. 9.
 हव्यऽदातिम्. 10. पृत्तुऽभिः त्वम्. 11. द्रविणः ऽदाः.
 आऽसिचम्. 12. प्रऽचेतसम्, सुऽवीर्यम्.

17.

1. सुऽसमिधा. सम्ऽइहः. 2. वह इह. 3. सुऽअ-
 ध्वरा. जातऽवेदः. 4. सुऽअध्वरा. जातऽवेदाः. पिप्रयत्.
 5. प्रचेत इति प्रऽचेतः. सत्याः. आऽशिषः. 6. हव्य-
 ऽवाहम्. अग्ने.

✓ 18.

1. त्वे इति. चित्. सुऽदुषाः. हि. 2. राजाऽइव. एव
 अव. विदुः. 3. मन्त्राः. सुऽमृतौ. 4. सुऽयवसे. दुधुक्षन् इत्.
 गोऽपतिम्. आह आ. सुऽमतिम्. 5. सुऽदासे. सुऽपारा.
 6. निऽशिताः. अपिऽइव. 7. भनन्त आ अ°. अनयत्.
 सधऽमाः. 8. दुऽआध्यः. मन्त्रा अ°. पशुः. अशयत्.
 9. निऽअर्थम्. चन इत् अभिऽपित्वम्. सुऽदासे. सुऽतुक्तान्.
 अरंधयत्. वध्निऽवाचः. 10. अगोपाः. यथाऽकृतम्.
 पृश्निऽगावः. पृश्निऽनिप्रेषितासः. निऽयुतः. 11. नि
 अस्तरित्यस्तः. 12. अपऽसु. वज्रऽबाहुः. 13. दर्दरिति
 दर्दः. वि. मृध्नऽवाचम्. 14. गव्यवः अ°. सुसुपुः. विश्वा
 इत्. 15. इद्रेण एते. दुऽमित्रासः. प्रकलऽवित्. मिमानाः.

सु॒ऽदासे॑(17). 16. शू॒त॒ऽपाम्. मु॒न्यु॒ऽम्यः॑. 17. पे॒त्वेन॑. वे॒श्या
अ॒. प्र अ॒. 18. र॒रधुः॑ ते. चि॒त् शः॑ ए॒नः॑. 19. प्र अ॒.
20. ते. सु॒ऽम॒तयः॑. स॒म् चक्षे॑. चि॒त्. जुष॑थ अ॒व. 21.
प॒रा॒ऽश॒रः॑. शू॒त॒ऽया॒तुः॑. मृष॑न्त अ॒ध. सु॒ऽदि॒ना. वि उ॒. 22.
द्वे इति॑. शू॒ते इति॑. सु॒ऽदासः॑(23). हो॒ता॒ऽइ॒व. 23. स्म॒त्
ऽदि॒ष्टयः॑. पृथि॒वि॒ऽस्थाः॑. 24. रो॒द॒सी इति॑. उ॒र्वी इति॑. वि
ऽब्र॒भाज॑. वि॒ऽभ॒क्ता. स॒प्त इ॒त्. 25. स॒श्र॒त अ॒नु. दि॒वः
ऽदा॒सम्. सु॒ऽदासः॑. अ॒विष्ट॑नं. दुः॒ऽन॒शम्.

19.

1. ति॒ग्म॒ऽशृ॒गः॑. च्य॒व॒यति॑. प्र॒ऽय॒न्ता अ॒सि. सु॒स्त्रि॒ऽत॒
रा॒य. 2. स॒ऽम॒र्ये. यत् शू॒. नि अ॒स्मै. 3. धृ॒ष्णो॑ इति॑.
वी॒त॒ऽह॒व्यम्. प्र आ॒. सु॒ऽदा॒सम्. क्षे॒त्र॒ऽसा॒ता. वृ॒त्र॒ऽह॒त्ये॒षु.
4. नृ॒ऽम॒नः॑. दे॒व॒ऽवी॒तौ. ह॒रि॒ऽअ॒श्व. च अ॒. सु॒ऽह॑न्तु. 5.
व॒ज्र॒ऽह॒स्त. नि॒ऽवे॒शने॑. शू॒त॒ऽत॒मा अ॒. उ॒त अ॒. 6. रा॒
त॒ऽह॒व्या॒य. सु॒ऽदा॒से. ह॒री इति॑. पु॒रु॒ऽशा॒क. 7. प॒रा॒ऽद्वै.
8. अ॒ति॒थि॒ऽग॒वा॒य. 9. चि॒त्. उ॒रु॒थ॒ऽशा॒सः॑. 10. स्तो॒माः॑.
वृ॒त्र॒ऽह॒त्ये. 11. नु. ब्र॒ह्म॒ऽजू॒तः॑. व॒वृ॒ध॒स्व.

20.

1. नृ॒ऽस॒दन॑म्. 2. प्र आ॒वी॒त्. सु॒ऽदा॒से. वै. 3.
ख॒ज॒ऽक॒त्. ज॒नुषा॑ ई. वि आ॒से. सु॒ऽओ॒जाः॑. अ॒ध. शू॒त्रु॒
ऽय॑न्तम्. 4. उ॒भे इति॑. रो॒द॒सी इति॑. म॒हि॒ऽत्वा आ. वै.

5. चित्. सेनाऽनीः. अस्ति इ०. गोऽएषणः. 6. नु.
रेषत्. आऽविवासात्. राये. ऋत्. पाः. ऋतेऽजाः. 7.
अयत्. भर. 8. ते. असत्. सुऽमृतौ. नृऽपीतौ. 9. ते.
ते. आ अ०. 10. त्वऽयतायै.

21.

1. गोऽऋजीकम्. नि अ०. जुनुषा ईम्. हरिऽअश्व. बोध.
नुः. 2. सोम्. मादः. दुधऽवाचः. नि ऊं इति. दूरेऽउपब्दः.
नृऽसाचः. 3. खवित्तवै. कुरित्. कः. परिऽस्थिताः. धेनाः.
4. विवेष आ०. वचऽहस्तः. 5. शिश्रऽदेवाः. 6. कत्वा
इ०. विव्यक्. स्वेन. 7. पूर्वे. अनु. विऽसह्य इ०. 8. हि.
जुहाव ई०. शतम्. ऋते. अस्मे इति. अभिऽक्षत्तुः. 9. ते.
नमः. वृधासः. स्म. ते अ०. सम्. ईके अभिऽइतिम्.

22.

1. पिब. सुसाव. हरिऽअश्व अ०. सुऽयतः. न अ०. 2.
हरिऽअश्व. प्रभुवसो इति प्रभुऽवसो. 3. बोध. आ इ०. प्र-
ऽशस्तिम्. सधऽमादः. 4. श्रुधि. विऽपिपानस्य अ०. बोध.
विप्रस्य अ०. कृष्व. सचा इमा. 5. सुऽस्तुतिम्. स्वऽयशः.
6. मा अ०. अस्मत्. कुरित्. कः. 7. तुभ्य इत्. विश्वधा
अ०. 8. नु. चित्. दुस्म उत्. 9. पूर्वे. अस्मे इति.

23.

1. श्रवस्या इ०. सु० म०र्ये. म०हय. त०तान उ०प० श्रोता.
मे. 2. देव० जामिः. यत् गु०. वि०वाचि. तानि इत्.
3. गो० ऽएषणम्. रोद०सी इति. म०हि० त्वा इ०. अ०प्रति. 4.
पि०प्युः. ते. नि० युतः. अच्छ. 5. तु०वि० राध०सम्. गूर. 6.
एव इत्. वज्र० बाहुम्. अ०भि अ०.

24.

1. योनिः ते. पुरु० हूत. 2. द्वि० ब०र्हीः. परि० स०स्किता.
विसृष्ट० धेना. सु० वृक्तिः. 3. सो०म० पेयाय. अच्छ. 4.
स० ज०षाः. हरि० अ०श्व. सु० शि०प्र अ०स्मे इति. 5. म०हे.
धुरि० ईव अ०. त्वा अ०. दि०वि० ईव. 6. एव. सु० म०तिम्.
सु० वी०राम्.

25.

1. इंद्र ऊ०ती उ०. स० म०न्यवः. सं०म० अ०र०त. दि०द्युत्.
2. दुः०गे. सु०म० भ०रणम्. 3. सु० दा०सै. वधः. म०र्त्यस्य अ०स्मे
इति. 4. हि इ०. वि०श्वो इत्. उ०ग्र. 5. हरि० अ०श्वाय. दे०
व० जू०तम्. सु० ह०ना.

26.

1. न अ०. तस्मै. यत्. जु०जोषत्. नृ० वत्. 2. उ०क्थे-

ऽउक्थे. सुऽबाधः. समानऽदक्षाः. 3. कृणवत्. जनीः-
 ऽइव. ममृजे. 4. एव. शृण्वे. विऽभक्ता. मिथःऽतुरः.
 अस्मे इति. 5. एव.

27.

1. नेमऽधिता. पार्याः. नृऽसाता. भञ्ज. 2. शिक्षे.
 पुरुऽहूत. विऽचेताः. अप. परिऽवृतम्. 3. विष्णुऽरूपम्.
 उपऽस्तुतः. 4. नु. चित्. सऽहूती. अभिऽवीता. 5.
 नु. कृधि. अश्वऽवत्.

28.

1. ब्रह्म. नः. इन्द्र उप. हि. विऽहवन्त. इत् शृः. विश्व-
 मऽइन्व. 2. ते. वि आः. हस्ते. 3. प्रऽनीती इः. यत्.
 रोदसी इति. अतूतुजिम्. 4. इन्द्र अः. दुःऽमित्रासः. यत्. 5.
 वोचेम इत्. ददत्. ब्रह्मऽकृतिम्.

29.

1. सुन्वे. तत्ऽऔकाः. पिब. तु अः. सुऽसुतस्य. 2.
 ब्रह्मऽकृतिम्. जुषाणः अः. ऊमिति सु. मादयस्व उप. 3. अरम्-
 ऽकृतिः. सुऽउक्तैः. विश्वाः. त्वाऽया अध. मे. हवा इमा.
 4. उत्तो इति. घ. अध अः. इन्द्र असि. प्रऽमतिः. पिताऽइव.
 5=28,5.

30.

1. भव. नृऽपते. सुऽवज्ज. 2. हवन्ते. विऽवाचि.
 रंधय. सुऽहंतु. 3. सुऽदिना. विऽउच्छान्. उपऽमम्.
 समत्ऽसु. नि अ. सुऽभगाय. 4. ते. यच्छ. उपऽमम्.
 सुऽआभुवः. 5=28,5.

31.

1. हरिऽअश्वाय. सोमऽपात्रे. 2. शंस इत्. सुऽदा-
 नवे. चकृम. सत्यऽराधसे. 3. शतक्रतो इति शतऽक्रतो.
 वसो इति. 4. नोनुमः. विद्दि. तु अ. वसो इति. 5. त्वे
 इति. 6. वर्मे असि. सऽप्रथः. पुरऽयोधः. वृत्रऽहन्.
 7. उत असि. ते अनु. स्वधावरी इति स्वधाऽवरी. मृगाते
 इति. रोदसी इति. 8. सऽयावरी. 9. त्वा अनु. 10.
 महिऽवृधे. प्रऽचैतसे. सुऽमृतिम्. चर. चर्षणिऽप्राः. 11.
 उरुऽव्यचसे. सुऽवृक्तिम्. 12. अनुत्तऽमन्युम्. हरिऽअ-
 श्वाय. बर्हय.

32.

1. मो इति सु. चुन आरे अस्मत्. आरात्तात्. सधऽमादम्.
 गृहि इह. 2. ब्रह्मऽकृतः. वसुऽयवः. 3. रायऽकामः.
 वज्रऽहस्तम्. सुऽदक्षिणम्. 4. इमे. दधिऽआशिरः. वज्र-
 ऽहस्त. 5. श्रवत् श्रुत्ऽकर्णः. नु. चित्. 6. अप्रतिऽस्कुतः.
 वृत्रऽहन्. 7. भव. समऽअजासि. त्वाऽहतस्य. दुऽनशः.

भर. 8. सुनोत. सोमऽपात्रे. पचत. 9. दक्षत. राये. आ-
 सुजे. इत्. 10. सुऽदासः. यस्य अ. 12. इत्. नु अ.
 रिच्यते अ. 13. सुऽधितम्. सुऽपेशसम्. प्रऽसितयः.
 14. त्वाऽवसुम्. श्रद्धा सिंसासुति. 15. वृत्रऽहत्येषु. प्र-
 नीती. हरिऽअश्व. दुःऽइता. 16. तव इत्. इन्द्र अ. नकिः
 त्वा. 17. धनुऽदाः. ये. तव अ. पुरुऽहूत. 18. रदवसो
 इति रदऽवसो. 19. इत्. कुहचित् विदे. अन्यत्. 20.
 पुरम्ऽध्या. पुरुऽहूतम्. तष्टाऽइव. सुऽद्वम्. 21. दुः-
 स्तुती. सुऽशक्तिः. इत्. 22. नोनुमः अ. स्वःऽदृशम्. 23.
 अश्वऽयंतः. 24. अभि सुतः. भर इ. पुरुऽवसुः. 25.
 नुदस्व. सुऽवेदा. वसु महाऽधने. भव. 26. शिक्ष. नः. पुरु-
 हूत. जीवाः. 27. अज्ञाताः. वृजनाः. दुःऽआध्यः. मा
 अ. अति.

33.

1. दक्षिणतःऽकपर्दाः. धियम्ऽजिन्वासः. प्रऽमंदुः. उत्-
 तिष्ठन्. 2. पाराऽद्युप्तस्य. अवृणीत. 3. एव इत्(3).
 ततार. सुऽदासम्. प्र आ. 4. किल. यत् श. रवेण इ.
 अर्दधात. 5. व्याम्ऽइव इत्. तृष्णऽजः. नाधितासः अ.
 6. दंडाऽइव इत्. गोऽअर्जनासः. परिऽछिन्नाः. अभवत्.
 पुरऽएता. 7. प्रऽजाः. आर्याः. ज्योतिःऽअग्राः. 8.
 सूर्यस्यऽइव. समुद्रस्यऽइव. वातस्यऽइव. प्रऽज्वः. न अ.
 अनुऽएतवे. 9. ते इत्. प्रऽकेतैः. सहस्रऽवल्शम्. परि-
 धिम्. 10. विऽद्युतः. सम्ऽजिहानम्. जन्म उत् ए. वसिष्ठ

अ०. आऽजुभारं, 11. उत असि. वसिष्ठ उर्वश्याः. मनसः
 अ०. त्वा अ०. 12. प्रऽकेतः. प्रऽविद्वान्. सहस्रऽदानः.
 सऽदानः. परिऽधिम्. 13. सिंसिचतुः. 14. उक्थऽभृतम्.
 सामऽभृतम्. उप ए०. सुऽमनस्यमानाः. प्रऽतृदः.

34.

1. शुक्रा ए०. मनीषा. सुऽतष्टः. 2. पृथिव्याः. 3.
 गूराः मंसते. 4. धूःऽसु अ०. दधात अ०. हिरण्यऽबाहुः.
 5. स्थातु अहऽइव. याताऽइव. 6. समत्ऽसु. 7. न
 आ०. 10. चष्टे. सहस्रऽचक्षाः. 11. विश्वऽआयु. 12. अविष्टो
 इति. विक्षु. 13. वि एतु. 14. अवीत्. हव्यऽअत्. अ-
 स्मै. 15. सऽजूः. 16. अपऽजाम्. सीदन्. 17. नः अ० ऋत-
 ऽयोः. 19. न. भूम. महाऽसेनासः. 20. यत्. अच्छ.
 सुऽपाणिः. 21. नः. अस्मे इति. वसुऽयुः. 22. राति-
 ऽसाचः. रोदसी इति. सुऽशरणः. सुऽदत्रः. 23. तत् (2).
 रातिऽसाचः. सऽजोषाः. उभे इति. रोदसी इति. 24. उर्वी
 इति. रोदसी इति इंद्रऽसखा. 25. तत्. उपऽस्थे.

35.

1. इंद्राग्नी इति. रातऽहव्या. वाजऽसातौ. 2. पुरम्-
 ऽधिः. सुऽयमस्य. पुरुऽजातः. 3. रोदसी इति.
 बृहती इति. सुऽहवानि. 4. ज्योतिःऽअनीकः. सुऽकृताम्.
 सुऽकृतानि. 5. द्यावापृथिवी इति. पूर्वऽहृतौ. 6. सुऽशंसः.

7. प्र ऽस्वः. 8. उरु ऽचक्षाः. प्र ऽदिशः. पर्वताः.
 9. सु ऽअर्काः. 10. भवंतु उ०. वि ऽभातीः. प्र ऽजाभ्यः.
 शम् ऽभुः. 11. देवाः. विश्व ऽदेवाः. अभि ऽसाचः. राति-
 ऽसाचः. 12. सु ऽकृतः. सु ऽहस्ताः. 13. एक ऽपात्. नः
 अ० देव ऽगोपाः. 14. आदित्याः. रुद्राः. वसवः. जुषंत इ०.
 गो ऽजाताः. 15. यज्ञियाः. ऋतु ऽज्ञाः. उरु ऽगायम्.

36.

1. ब्रह्म एतु. सुखे. आ ई०. 2. सु ऽवृक्तिम्. पद ऽवीः.
 3. रंते. जायमानः अ०. 4. हरी इति. ते. सु ऽरथा. धायू
 इति. सु ऽकृतुम्. 5. स्वे. नृ ऽभिः. 6. सिंधु ऽमाता. सुस्व-
 यंत. सु ऽदुघाः. सु ऽधाराः. 7. मंदसानाः. चरंती. 8.
 धियः अ०. राति ऽसाचम्. पुरम् ऽधिम्. 9. अच्छ अ०. अच्छ.
 निसिक्त ऽपाम्. प्र ऽजायै.

37.

1. त्रि ऽपृष्टैः. सु ऽशिप्राः. 2. स्वः ऽदृशः. 3. वि-
 ऽभागे. गर्भस्ती इति. 4. स्व ऽयशाः. ऋभुक्षाः. 5. स-
 निता असि. हरि ऽअश्व. ववन्म. 6. वासयसि ऽइव. सु-
 ऽवीरम्. नि उ०. 7. निः ऽकृतिः. नक्षंते. सु ऽपृक्षः. त्रि-
 ऽब्रंधुः. जरत् ऽअष्टिम्. अस्व ऽवेशम्. 8. सवितुरिति.
 स्तवधै. सिसृक्तु.

38.

1. स्यः. पुरुऽवसुः. 2. सवितरिति. श्रुधि अ०. हिरण्य-
 ऽपाणे. प्रऽभृतौ. वि उ०. मर्तुऽभोजनम्. 3. स्तुतः. नः. 4.
 देवी. सुम्ऽराजः. सुऽजोषाः. 5. रातिऽसाचः. वरूत्री एक-
 धेनुऽभिः. 6. तत्. जाऽपतिः. अवसे. 7. मितऽद्रवः. सु-
 ऽअर्काः. जंभयंतः अ०. 8. ऋतऽज्ञाः. तृप्ताः. देवऽयानैः.

39.

1. सुऽमतिम्. भेजाते इति. अद्री इति. रुध्याऽइव. 2.
 ववृजे. सुऽप्रयाः. विरपतीऽइवेति विरपतीऽइव. वीरिंटे.
 इयाते इति. पूर्वऽहूतौ. 3. उरुऽज्यः. श्रोतं. 4. सधऽस्थम्.
 अध्वरे. पुरम्ऽधिम्. 5. आ अ०. पृथिव्याः. आ अ०. 6.
 धातं. अविऽदस्यम्. सदाऽसाम्. 7. नु. रोदसी इति. अभि-
 स्तुते इत्यभिऽस्तुते. ऋतऽवानः. उपऽमम्.

40.

1. ओ इति. स्याम अ०. विऽभागे. 2. तत्. रोदसी
 इति. द्युऽभक्तम्. देवी अदितिः. यत्. नियुवैते इति निऽयु-
 वैते. 3. सः इत्. पृषत्ऽअश्वाः. उत ईम्. परिऽएता अ०.
 4. अर्यमा अ०. धुरिति धुः. सुऽहवा. देवी. 5. वयाः.
 प्रऽभृथे. 6. मा अ०. आऽघृणे. रातिऽसाचः. मयऽभुवः.
 परिऽज्मा.

41.

1. प्रातरिति सोः. 2. प्रातःऽजितम्. विऽधर्ता. भक्षि
इति. 3. प्रनेतरिति प्रऽनेतः. सत्यऽराधः. भग इ०. अव.
ददत् नः. 4. उत इ०. स्याम उत. प्रऽपित्वे. उत उतऽइता.
सुऽमृतौ. 5. इत्. पुरःऽएता. भव इह. 6. अध्वराय उ०.
दधिकावाऽइव. वसुऽविदम्. रथम्ऽइव अश्वाः. 7. अश्व-
ऽवतीः. उपसः. दुहानाः. प्रऽपीताः.

42.

1. उद्ऽमुतः. अग्नी इति. 2. सुऽगः. सनऽवित्तः.
युक्ष्व. अरुषाः. वीरऽवाहः. 3. रिरिचे. पुरुऽअनीक. 4.
स्यानऽशीः. आऽचिकेतत्. सुऽप्रीतः. सुऽधितः. दने. 5.
कृधि. उषसा उशंता. यज इह. 6. एव अ०. रायऽकामः.
7. एव. विश्वऽप्स्यस्य. अस्मे इति.

43.

1. पृथिवी इति. विऽयंति. 2. सऽमनसः. साधु ऊ०.
3. विऽभृत्राः. कुरिति कः. 4. सुऽदुषाः. सऽमनसः. स्थ.
5. एव. विक्षु. सधऽमादः. अरिष्टाः.

44.

1. दधिऽकाम्. अग्निना उ०. समऽइदम्. द्यावापृथिवी

इति. स्व॑रिति स्वः. 2. दधि॑ऽक्राम्. उत्॑ऽईराणाः. उप॑-
 ऽप्रयंतः. सु॑ऽहवा. 3. दधि॑ऽक्रावाणम्. ब्रुवे. मंश्च॑तोः. विश्वा॑
 अ०. दुः॑ऽइता. यव॑यंतु. 4. दधि॑ऽक्रावा. वाजी॑ अवी॑ अ०.
 प्र॑ऽजानन्. सु॑म्॑ऽविदानः. सूर्ये॑ण आ०. 5. दधि॑ऽक्राः.
 अनु॑ऽएतवै.

45.

1. सु॑ऽरत्नः. अ॒ंतरिक्ष॑ऽप्राः. नि॑ऽवेशयन्. प्र॑ऽसुवन्. 2.
 बाहू॑ इति. अ॒स्मै. 3. घ॑. सह॑ऽवा आ. वसु॑ऽपतिः. नि॑ऽश्र-
 यमाणः. म॒र्त॑ऽभोजनम्. 4. इ॒माः. सु॑ऽजिह्वम्. पूर्ण॑ऽगभ-
 स्तिम्. सु॑ऽपाणिम्. अ॒स्मे इति.

46.

1. इ॒माः. स्थिर॑ऽधेन्वने. क्षिप्र॑ऽईषवे. ति॒ग्म॑ऽआयुधाय.
 भर॑त्. 2. च॒र अ०. 3. अव॑ऽसृष्टा. सु॑ऽअपि॒वात्. रि॒षिः.
 4. व॒धीः. दाः. प्र॑ऽसितौ. जीव॑ऽशंसे.

47.

1. इं॒द्र॑ऽपानम्. अ॒रु॒णव॑त् इ०. घृ॒त॑ऽपुषम्. 2. आ॒शु-
 ऽहेना॑. 3. श॒त॑ऽपवित्राः. घृ॒त॑ऽवत्. 4. आ॑ऽत॒तान॑.
 धा॒त॒नः.

48.

1. वाजाः. अस्मे इति. विऽभ्वः. 2. विऽभ्वः. विभुऽभिः.
वाजऽसातौ. 3. हि. विऽभ्वा ऋभुक्षाः. 4. नु कर्तुन.
विश्वे अ०. सुऽजोषाः. अस्मे इति.

49.

1. समुद्रऽज्येष्ठाः. पुनानाः. अनिऽविशमानाः. याः. 2.
स्वयम्ऽजाः. समुद्रऽअर्थाः. 3. सत्यानृते इति. अवऽपदयन्.
मधुऽश्रुतः. 4. देवाः. यासु ऊ०. प्रऽविष्टः.

50.

1. मित्रावरुणा इह. विऽश्वयन्. दुऽदृशीकम्. 2.
विऽजामन्. अग्निः. तत् शो०. 3. यत् शो०. यत्. देवाः.
4. शिवाः. अशिपदाः. सर्वाः. अशिमिदाः.

51.

3. आदित्याः. विश्वे. तुस्तुवानाः.

52.

1. द्यावापृथिवी इति. 2. तत्. ममहन्त. भुजेम अन्य-
ऽजातम्. यत्. 3. तुरुण्यवः. अ०. तत्. सऽमनसः.

53.

1. पृथिवी इति. सऽबाधः. बृहती इति. यजत्रे इति. ते इति. हि. मही इति. देवपुत्रे इति देवऽपुत्रे. 2. पूर्वजे इति पूर्वऽजे. सदनं इति. द्यावापृथिवी इति. 3. उतो इति. रत्नऽधेयानि. द्यावापृथिवी इति. सुऽदासे. अस्मे इति.

54.

1. वास्तोः. सुऽआवेशः. भव. त्वा ई०. तत्. द्विऽपदे. चतुऽपदे. 2. वास्तोः. प्रऽतरणः. गयऽस्फानः. इंदो इति. पिताऽइव. 3. वास्तोः. समऽसदा. क्षेमं.

55.

1. अमीवऽहा. वास्तोः. आऽविशन्. सुऽशेवः. 2. विऽइव. भ्राजंते. छ. 3. पुनःऽसर. दुच्छुनऽयसे. 6. यथा इ०. 7. सहस्रऽशृंगः. उत्तऽआचरत्. तैव. सहस्येन. 8. प्रोष्टि-
शयाः. बृहोऽशयाः. तल्पऽशिविरीः. पुण्यऽगंधाः.

56.

1. के. विऽअक्ताः. सऽनीळाः. अध. सुऽअश्वाः. 2. हि ए०. 3. स्वऽपूभिः. वातऽस्वनसः. 5. सुऽवीरा. 6. समऽमिश्नाः. 7. ओजः. अध. 9. दुःऽमतिः. प्रणक्. 10. तृपत्. 11. सुऽआयुधासः. सुऽनिष्काः. 12. ऋत-

ऽसापः. शुचिऽजन्मानः. 13. उपऽशिथियाणाः. विऽद्युतः.
 वृष्टिऽभिः. 14. प्रऽयज्यवः. गृहऽमेधीयम्. 15. अधि-
 इथ इ° मक्षु. सुऽवीर्यस्य. नु. आऽदभत्. 16. सुऽअंभः.
 यक्षऽदृशः. हर्म्येऽस्थाः. शुभाः. प्रऽक्रीळिनः. पयःऽधाः.
 17. रोदसी इति. सुऽमेके इति सुऽमेके. गोऽहा. नृऽहा.
 अस्मे इति. 19. रमयति इमे. 20. चित्. अस्मे इति.
 21. दात्रात्. विऽभागे. नः. भजतुन. सुऽजातम्. 22. ह-
 नंत. गूराः. स्म. 24. अस्मे इति. शुष्मी अ°. विऽधर्ता. सुऽ-
 क्षितये. तरेम अ°. 25.=34. 25.

57.

1. रोदसी इति. उर्वी इति. 2. निऽचेतारः. प्रऽनेतारः.
 3. न ए°. यथा इमे. रोदसी इति. विश्वऽपिदाः. अंजि अ°. 4.
 भूम. अस्मे इति. सुऽमतिः. 5. रणंत अ°. नः. सुमतिऽभिः.
 6. प्रऽजायै. 7. विश्वे ऊती. अच्छ.

58.

साकम्ऽउक्षे. अर्चत्. रोदसी इति. निऽऽकृतेः. 2. तु-
 विऽमन्यवः अ°. ओजसा उत. स्वःऽदृक्. 3. इत्. सु-
 ऽस्तुतिम्. न अध्वा. नः. 4. युष्माऽऊतः (3). सम्ऽराद्.
 5. कुवित्. 6. सुऽस्तुतिः. सुऽउक्तम्. आरात्.

59.

1. त्रायध्वे. तस्मै'. मित्रं अ०. अवसा अहनि. प्रिये. 3. परि० मंसते. 4. यस्मै'. आ अ०. सु० मतिः. 5. ओ इति. सु. घृष्टि० राधसः. यातनं अ०. मो इति सु अ०. 6. सदेत अवित. नः. स्वाहा इह. 7. सस्वरिति. हि. नील० पृष्ठाः. सेद. 8. दुः० हृणायुः. हुंतन. 9. तत्. युष्माकं ऊती. 10. गृहं० मेधासः. मा अप. युष्माकं ऊती. सु० दानवः. 11. इह० इह. स्व० तवसुः. सूर्ये० त्वचः. 12. No Pada text.

60.

1. ब्रवः अ०. उत्० यन्. देव० वा अ०. 2. नृ० चक्षाः. उभे इति. 3. सध० स्थात्. यूथा० इव. 4. अरुहत् शु०. यस्मै'. सु० जोषाः. 5. इमे. ववृधुः. 6. दुः० दभासः. चित्. सु० चेतसम्. सु० पथा. 7. अनि० मिषा. प्र० ब्राजे. चित्. 8. सु० दासे. दधानाः. देव० हेळनम्. 9. वरुण० धृतः. वृ० णक्तु उ०. सु० दासे. वृषणौ. 10. सस्वरिति. सम० ऋतिः. त्वेषी ए०. रेजमानाः. चित्. मृळत. 11. सु० मतिम्. आ० य० जाति. सु० धातु. 12. देवा. पुरः० हितिः. दुः० गा.

61.

1. वरुणा. सु० प्रतीकम्. 2. ऋत० वा. दीर्घे० श्रुत्. सुक्रतु इति सु० क्रतू. पृणैथे इति. 3. प्र उ०. सुदानू इति सु० दानू. दधाथे इति. त्रिभु अनि० मिषम्. 4. शंस. रोदसी इति. यज्ञ० मन्मा. 5. इमाः. 6. स० बाधः. 7.=60, 12.

62.

1. सुऽकृतः. 2. एभिः. वोचः अ°. 3. ऋतऽवानः.
 उपऽमम्. 4. द्यावाभूमी इति. सुऽजनिमानः. ऋत्वे इति.
 5. हवा इमा. 6. नु. सुऽगा. सुऽपथानि.
-

63.

1. सुऽभगः. विश्वऽचक्षाः. चर्मऽइव. सम्ऽअविष्यक्.
 2. प्रऽसुत्रिता. परिऽआविवृत्सन्. 3. विऽभ्राजमानः. उप-
 ऽस्थात्. अनुऽमद्यमानः. प्रऽमिनाति. 4. उरुऽचक्षाः. दू-
 रेऽअर्थः. प्रऽसूताः. 5. यत्र. अमृताः. सूरै. उत्ऽइते. मित्रा-
 वरुणा उत्.
-

64.

1. निऽनिजः. सुऽजातः. सुऽक्षत्रः. 2. सिधुपती इति
 सिधुऽपती. मित्रावरुणा उत्. जीरदानु इति जीरऽदानू. 3.
 तत्. सुऽदासे. देवऽगोपाः. 4. धारयत्. सुऽक्षितीः. 5.
 पुरम्ऽधीः.
-

65.

1. सूरै. उत्ऽइते. सुऽउक्तैः. पूतऽदक्षम्. आऽचिता.
 3. भूरिऽपाशौ. सेतू इति. दुरत्येतू इति दुःऽअत्येतू. दुःऽभुता
 4. हव्यऽजुष्टिम्.
-

66.

1. वरुणयोः. तुवि ऽ जातयोः. 2. सु ऽ दक्षा. दक्ष ऽ पि-
तरा. प्र ऽ महसा. 3. नः. स्ति ऽ पा. तनू ऽ पा. 4. सूरैः. उत्-
ऽ इते अनागाः. 5. सुप्र ऽ अवीः. सु ऽ दानवः. अति ऽ पिप्रति.
6. स्व ऽ राजः. 7. सूरैः. उत् ऽ इते. 8. मेध ऽ सा-
तये. 9. स्व ऽ रिति स्वः. 10. सूरैः ऽ चक्षसः अग्नि ऽ जिह्वाः.
ऋतु ऽ वृधः. परिभूति ऽ भिः. 11. अहः. च आत्. 12. सु-
ऽ उक्तैः. सूरैः. उत् ऽ इते. 13. ऋतु ऽ वानः. ऋतु ऽ जाताः. ऋ-
तु ऽ वृधः. अनृत ऽ द्विषः. सुच्छर्दिः ऽ तमे. 14. प्रति ऽ व्हरे-
16. तत्. देव ऽ हितम्. उत् ऽ चरत्. 17. अदाभ्या आ.
सोम ऽ पीतये. 18. च आ. आतुजी इत्यातुजी. 19. आ
ऽ हुतिम्. ऋतु ऽ वृधा.

67.

1. नृपती इति नृ ऽ पती. अच्छ. 2. सुम् ऽ इधानः. अस्मे
इति. उपो इति. पुरस्तात् श्रिः. 3. सु ऽ होता. सिंसक्ति.
स्वः ऽ विदा. 4. माध्वी इति. वसु ऽ युः. अस्मे इति. छ ऽ छता.
5. देवा अ. मे अ. वसु ऽ युम्. वाजैः. पुरम् ऽ धीः. शचीपती
इति शची ऽ पती. 6. धीषु अ. सु ऽ रत्नासः. देव ऽ वीतिम्.
7. पूर्वगत्वा ऽ इव. नि ऽ धिः. माध्वी इति. अस्मे इति. मनसा
आ. 8. सु ऽ भवः. देव ऽ युक्ताः. 9. मय ऽ देयम्. 10. नु.

68.

1. सुऽअश्वाः. प्रतिऽभृता. 3. मनःऽजवाः. शतऽऊतिः
सूर्यावसू इति. 4. देवऽयाः ऊं इति. सोमऽसुत्. वल्गू
इति. 5. नु. नि. 6. भूत्. हविःऽदे. इतःऽऊति. 7. दुः-
एवासः. 8. चित्. चित् शक्ती अ०. 9. सुऽउक्तैः. सुऽमन्मा.

69.

1. रोदसी इति. घृतऽवर्तनिः. पविऽभिः. नृऽपतिः. 2.
भूमं. त्रिऽवंधुरः. मनसा आ. कुत्र. 3. सुऽअश्वाः. युशसा
आ. निऽधिम्. यादमानः अं०. 4. योषा अ०. परिऽतक्म्या-
याम्. 5. वस्ते उक्ताः. परिऽयाति. विऽउष्टौ. नि अ०. 6.
गौराऽइव. विऽद्युतम्. तृषाणा अ०. सर्वना उप०. 7. अव-
विद्धम्. समुद्रे. 8=67.9.

70.

1. विश्वऽवारा अ०. शुनऽपृष्ठः. 2. सिसक्ति. सुऽमतिः.
चनिष्ठा अ०. एतऽग्वा. चित्. सुऽयुजा. 3. दधाथे इति.
सदता इ०. 4. देवौ. अश्वैवेथे इति. नि अस्मे इति. 5.
चक्षथे इति. जनाय. अस्मे इति. सुऽमतिः. 6. कृतऽब्रह्मा.
सऽमर्थः. 7. मनीषा. सुऽवृक्तिम्.

71.

1. अश्वऽमघा. गोऽमघा. 2. उपऽआयातम्. माध्वी
इति. 3. विऽउष्टौ. सुप्तऽयवः. स्यूमऽगभस्तिम्. ऋतयुक्-
ऽभिः. आ अ°. 4. नृपती इति नृऽपती. त्रिऽबंधुरः. उल-
ज्यामा. नासत्या उप. विश्वऽप्स्यः. 5. पेदवै. तमसः.
अंतरिति. 6=70.7.

72.

1. रथेन अश्वऽवता. पुरुऽचंद्रेण. विश्वाः. निऽयुतः. 2.
सुऽजोषसा. 3. आऽविवासन्. रोदसी इति. धिष्ण्ये इति.
इमे इति. अच्छ. 4. च इत्. उपसः. ऊर्ध्वम्. समऽइधा. 5.
पश्चातात्. नासत्या आ. आ अ°.

73.

1. पुरुऽदंसा. पुराऽजा अ°. 2. नि. ऊँ इति उपाके. 3.
सुऽवृक्तिम्. श्रुष्टीवाऽइव. प्रऽइषितः. 4. वह्नी इति. रुक्षः-
ऽहना. समऽभृता. वीळुपाणी इति वीळुऽपाणी. 5=75.2.

74.

1. अद्वे अ° शचीवसू इति शचीऽवसू. 2. सऽमनसा.
3. जैन्यावसू इति. 4. मक्षुयुऽभिः. अश्विना आ. अस्मयू
इत्यस्मऽयू. 5. अध. 6. नृऽपातारः. सुऽक्षितिम्.

75.

1. वि उ० दिवि ऽजाः. ऋतेन आविः ऽकृण्वाना. आ अ०.
 आवः. अजीगरिति. 2. अस्मे इति. 3. आ अ०. आ ऽपृ-
 णंतः. वि अ०. 4. अभि ऽपश्यंती. 5. चित्र ऽमघा. ऋषि-
 ऽस्तुता. मघोनी. 6. विश्व ऽपिशा. 8. नु. अश्व ऽवत्. पुरु-
 ऽभोजः. अस्मे इति.

76.

1. विश्व ऽजन्यम्. 2. पंथाः. देव ऽयानाः. प्रतीची आ
 अ०. 3. तानि इत्. उत् ऽइता. जारः ऽइव आ ऽचरंती.
 यती ऽइव. 4. ते. सध ऽमार्दः. ऋत ऽवानः. सत्य ऽमंत्राः.
 उषसम्. 5. समाने. सम् ऽगतासः. 6. उषः ऽबुधः. सु-
 ऽभगे. तुस्तु ऽवांसः. वाज ऽपत्नी. उच्छ उ०. सु ऽजाते. 7.
 दीर्घ ऽश्रुतम्. अस्मे इति.

77.

1. उपो इति. प्र ऽसुवर्ती. सम् ऽइधे. 2. स ऽप्रथाः. हि-
 रण्य ऽवर्णा. सुदृशीक ऽसंदृक्. नेत्री. 3. सु ऽभगा. सु ऽदृ-
 शीकम्. वि ऽअक्ता. चित्र ऽमघा. प्र ऽभूता. 4. अंति ऽवामा.
 उच्छ उ०. कृधि. युवय. भर. 5. अस्मे इति. प्र ऽतिरंती.
 विश्व ऽवारे. अश्व ऽवत्. रथ ऽवत्. 6. सु ऽजाते. सा अ०. धाः.

78.

2. सीम् समऽइहः. उषाः. दुःऽद्विता अप. 3. पुरस्तात्
विऽभातीः. 4. विऽभातीम्. आ अ. सुऽयुजः. 5. त्वा
अ. सुऽमनसः. बुधन्त अ. विऽभातीः.

79.

1. वि उ. सुसुन्दक् ऽभिः. रोदसी इति. चक्षसा आवरि-
त्यावः. 2. वि अ. सविताऽइव. बाहू इति. 3. मघोनी.
सुऽकृते. 4. वृषभस्य. 5. चोदयंती. विऽउच्छंती. धाः.

80.

1. वसिष्ठाः. विऽवर्तयंतीम्. रजसी इति. समंते इति सम्-
ऽअंते. आविऽकृण्वतीम्. 2. ज्योतिषा उ. अग्ने. प्र अ.
3 = 41. 7.

81.

1. ऊँ इति आऽयुती उ. अपो इति. ज्योतिः. 2.
सचा उत्ऽयत्. तव इत्. विऽउषि. 4. प्रऽह्यै. रत्न
ऽभाजः. 5. तत्. भर उ. दीर्घश्रुत्ऽतमम्. मर्त्तऽभोजनम्.
6. सूनृताऽवती.

82.

1. दीर्घऽप्रयज्युम्. दुःऽध्यः. 2. सम्ऽराद. स्वऽराद.
महावसू इति महाऽवसू. विऽओमनि. 3. ओजसा आ.
प्रऽभुम्. मायिनः अ°. 4. प्रऽसुवे. मितऽज्ञवः. सुऽहवा.
6. त्विषे. मिमाते इति. आ अ°. 7. दुःऽइतानि. परिऽहृतिः.
8. अर्वाक्. दैव्येन अवसा आ. 9. पुरऽयोधा. कृष्टिऽओ-
जसा. हवैते. 10. अस्मे इति. सऽप्रथः. ऋतऽवृधः.

83.

1. पृथुऽपर्शवः. सुऽदासम्. इंद्रावरुणा अवसा अ°. 2.
यत्र. (2). सम्ऽअयंते. कृतऽध्वजः. स्वऽदृशः. तत्र. इंद्रा-
वरुणा अ°. 3. अंताः. अदृक्षत इं. आ अ. हवनऽश्रुता आ.
4. सुऽदासम्. पुरऽहितिः. 5. अभि. मा अ°. राजथः अ°.
स्म. 6. हवति. निऽबाधितम्. सुऽदासम्. 7. सम्ऽइताः.
सुऽदासम्. अद्वाऽसदाम्. उपऽस्तुतिः. देवऽहृतिषु. 8.
परिऽयत्ताय. सुऽदासे. 9. सम्ऽइथेषु. सुवृक्तिऽभिः. अस्मे
इति. 10.=82. 10.

84.

1. विषुऽरूपा. 2. युवोः. 3. प्रऽशस्ता. उपो इति. दे-
वऽजुतः. नः. 4. अस्मे इति. विश्वऽवारम्. पुरुऽक्षुम्. 5.
प्र आ°. सुऽरत्नासः. देवऽवीतिम्.

85.

1. घृतऽप्रतीकाम्. 2. वै. देवऽद्वये. 3. हि. स्वऽय-
शसः. धुरिति धुः. प्रऽवित्ताः. 4. सुऽक्रतुः. ऋतऽचित्-
आदित्या. आऽववर्तत्. 5=84. 5.

86.

1. तु अ°. रोदसी इति. उर्वी इति. पप्रथत्. 2. नु अ°.
सुऽमनाः. 3. दिदक्षु उपो इति. विऽपृच्छम्. इत्. 4.
तत्. दुऽदभ. स्वधाऽवः अव. त्वा अनेनाः. 5. सृज. नः
अव. चकृम. पशुऽतृपम्. सृज. 6. विऽभीदकः. उपऽअरे.
चन इत्. प्रऽयोता. 7. भूर्णये अ°. 8. उपऽश्रितः.

87.

1. प्र अ°. ऋतुऽयन्. 2. मुही इति. बृहुती इति. रोदसी
इति. इमे इति. 3. स्मत्ऽईष्टाः. उभे इति. रोदसी इति.
सुमेके इति सुऽमेके. ऋतऽवानः. यज्ञऽधीराः. प्रऽचेतसः.
ये. 4. नाम अ°. 5. निऽहिताः. षट्ऽविधानाः. चक्रे. प्र-
ऽईखम्. 6. गुंभीरऽशंसः. विऽमानः. सुपारऽक्षत्रः.

88.

1. सहस्रऽमघम्. 2. अर्ध. नु अ°. सुम् ऽदृशम्. अधिऽपाः.
3. प्रऽईखे. 4. नावि आ अ°. सुऽअपाः. यात्. उषसः

5. सचावहे इति. सहस्रं ऽद्वारम् जगम्. 6. ते. स्म. विप्रः.
7. त्वा आसु. वि अ०. उप ऽस्थात्.

89.

1. मो इति सु. मृत् ऽमयम्. मृळ. सु ऽक्षत्र. 2. प्रस्फु-
रन् ऽइव. 3. प्रति ऽईपम्. जगम्. 4. तृष्णा अविदत्. 5.
च इ०. अभि ऽद्रोहम्. धर्म. रिरिषः.

90.

1. वायो इति. नि ऽयुतः. अच्छ. पिब. सुतस्य अ०. 2.
प्र ऽहुतिम्. ते. शुचि ऽपाः. वायो इति. प्र ऽशस्तम् वाजी
अ०. 3. जज्ञतुः. रोदसी इति. इमे इति. नि ऽयुतः. वसु ऽधि-
तिम्. 4. सु ऽदिनाः. प्र ऽदिवः. 5. इंद्रवायू इति. वीर ऽवा-
हम्. 6. नः. इंद्रवायू इति 7. इंद्रवायू इति सुस्तुति ऽभिः. सु.

91.

1. बाधिताय अ०. 2. इंद्रवायू इति. सु ऽस्तुतिः. 3.
पीवः ऽअन्नान्. रयि ऽवृधः. सु ऽमेधाः. सिसृक्ति. नि ऽयुताम्.
अभि ऽश्रीः. स ऽमनसः. विश्वा इत्. सु ऽअपत्यानि. 4. या-
वत् न०. शुचि ऽपा. अस्मे इति. इंद्रवायू इति. आ इ०. 5.
नि ऽयुवाना. नियुतः. स्पार्ह ऽवीराः. इंद्रवायू इति. सु ऽरथम्
प्र ऽभृतम्. अस्मे इति. 6. याः. नि ऽयुतः. इंद्रवायू इति. विश्व-
ऽवाराः. आ आ०. सु ऽविदत्राभिः. प्रति ऽभृतस्य. 7=90. 7.

92.

1. वायो इति. शुचिऽपाः. निऽयुतः. विश्वऽवार. उपो
इति. पूर्वऽपेयम्. 3. अच्छ. नियुत् ऽभिः. वायो इति. सु-
ऽभोजसम्. 4. वायवे. इंद्रऽमादनासः. आऽदेवासः. निऽतोश-
नासः. स्याम्. सस्र्हांसः. 5. नियुत् ऽभिः. वायो इति.

93.

1. नवऽजातम्. अद्य इंद्राग्नी इति. वृत्रऽहना. सुऽहवा.
2. सानुसी इति. साकम् ऽवृधा. 3. उपो इति. प्रऽमतिम्. 4.
प्रऽमतिम्. पूर्वऽभाजम्. इंद्राग्नी इति. वृत्रऽहना. सुऽवज्जा.
5. यत्. मही इति. मिथुती इति. स्पर्धमाने इति. तनूऽरुचा.
गूरऽसाता. यतैते इति. सोमऽसुता. 6. सु. सोमऽसुतिम्.
आ इंद्राग्नी इति. नु. हि. परिमुन्नाथे इति परिऽमुन्नाथे. 7.
अग्ने. सम्ऽईदः. अच्छ. चकृम् अर्यमा अ०. 8. अग्ने. सचा
अभि अ०. मा इं०.

94.

1. इंद्राग्नी इति. पूर्यऽस्तुतिः. वृष्टिऽईव अ०. 2. इंद्रा-
ग्नी इति. 3. नरा इंद्राग्नी इति. मा अभिऽशस्तये. 4. सुऽवृ-
क्तिम्. आ इं०. 5. ईळते. सुऽबाधः. वाजऽसातये. 6. मेध-
ऽसाता. 7. इंद्राग्नी इति अवसा आ. चर्षणिऽसहा. दुः-
ऽशंसः. 8. इंद्राग्नी इति. 9. हिरण्यऽवत्. अश्वऽवत्.
इंद्राग्नी इति. 10. सोमे. इंद्राग्नी इति. सप्तिऽवंता. 11.

वृत्रहन् ऽतमा. आ ऽविवांसतः. 12. दुः ऽशंसम्. दुः ऽविद्वांसम्. आ ऽभोगम्. उद ऽधिम्.

95.

1. सुखे. प्र ऽवावधाना. रथ्या ऽइव. 2. एका अ०. 3. ववृधे. समृजीत. 4. जुषाणा उप०. सु ऽभगा. मितजुं ऽभिः. 5. जुद्धानाः. 6. सु ऽभगे. वि. आवरित्यावः.

96.

1. इत् मुह्य. सुवृक्ति ऽभिः. रोदसी इति. 2. उभे इति अंधसी इति. अंधि ऽक्षियंति. मरुत् ऽसंखा. 3. सरस्वती अकव ऽअरी. 4. जनि ऽयंतः. नु. पुत्रि ऽयंतः. सु ऽदानवः. 5. घृत ऽश्रुतः. 6. सरस्वतः. विश्व ऽदर्शतः. प्र ऽजाम्.

97.

1. नृ ऽसदने. पृथिव्याः. गर्भत्. 2. वृणीमुहे अ०. मुहे. अनागाः. पिता ऽइव. 3. सु ऽशेवम्. सिसृक्तु. देव ऽकृतस्य. 4. विश्व ऽवारः. सु ऽवीर्यस्य. पर्वत्. 5. पुरा ऽजाः. शुचि-
ऽक्रंदम्. 6. अश्वाः. सह ऽवाहः. सुध ऽस्यम्. 7. शत ऽपत्रः. हिरण्य ऽवाशीः. स्वः ऽसाः. सु ऽआवेशः. पुरु. आ ऽसुतिम्. 8. देवी इति. रोदसी इति. जनित्री इति. ववृधतुः. दक्षत. सु ऽतरा. सु ऽगाधा. 9. सु ऽवृक्तिः. ब्रह्म इ०. पुरं ऽधीः. 10. दिव्यस्य ईशाथे इति.

98.

1. अवऽपानम्, विश्वाहा इत्, सुतऽसौमम्, 2. प्रऽदिवि,
हृदा उत, प्रऽस्थितान्, 3. आ इं, पप्रथ उरु अं, 4. यो-
धयाः, इन्द्र अभिऽयुध्याः, त्वया आजिम्, 5. प्र इं, युदा
इत्, अथ अं, 6. तव इ, गोऽपतिः, प्रऽयतस्य.

99.

1. उभे इति, रजसी इति, पृथिव्याः, विष्णो इति, 2.
विष्णो इति, अस्तुभ्राः, 3. इरावती इतीराऽवती, धेनुमती
इति धेनुऽमती, सुयवसिनी इति सुऽयवसिनी, वि अस्तुभ्राः,
रोदसी इति, विष्णो इति एते इति, 4. उपसम्, वृषऽशिप्रस्य,
मायाः, 5. इंद्राविष्णू इति, अप्रति, 6. बृहता उरुऽक्रमा,
विष्णो इति, 7. तत्, शिपिऽविष्ट, सुऽस्तुतयः.

100.

1. नु, विष्णवे उरुऽगायाय, यजाति, आऽविवासात्,
2. विष्णो इति, सुऽमतिम्, विश्वऽजन्याम्, अप्रऽयुताम्, ए-
वऽयावः, अश्वऽवतः, पुरुऽचंद्रस्य, 3. शतऽअर्चसम्, हि
अं, 4. उरुऽक्षितिम्, सुऽजनिमा, 5. शिपिऽविष्ट, नाम
अं, 6. विष्णो इति परिऽचक्ष्यम्, शिपिऽविष्टः, अन्यऽरूपः,
सम्ऽइथे.

101.

1. ज्योतिः ऽअग्राः. मधु ऽदोषम्. 2. त्रि ऽधातु. त्रि-
 ऽवर्तु. सु ऽअभिष्टि अस्मे इति. 3. सूते. यथा ऽ वशम्.
 चक्रे. 4. उप ऽसेचनासः. मध्वः. वि ऽरुशम्. 5. स्व ऽराजे.
 तत्. मयः ऽभुवः. अस्मे इति. सु ऽपिप्पलाः. देव ऽगोपाः.
 6. रेतः ऽधाः. तत्. मा. शत ऽशारदाय.

102.

3. तस्मै. जुहोत. सम् ऽयतम्.

103.

1. शश्यानाः. ब्राह्मणाः. व्रत ऽचारिणः. पर्जन्य ऽजिन्वि-
 ताम्. 2. सरसी इति. अत्र. 3. अभि. आ ऽगतायाम्.
 अख्यलीकृत्य. 4. प्र ऽसुर्गे. अभि ऽवृष्टः. कर्निस्कन्. सम् ऽ-
 पृक्ते. 5. शाक्तस्य ऽइव. समृधा ऽइव. सु ऽवाचः. वदथन
 अ°. 6. गो ऽमायुः. अज ऽमायुः. वि ऽरूपाः. 7. अति-
 ऽरत्रे. अहरिति. स्थ. यत्. 8. सिस्विदानाः. गुह्याः. 9. देव-
 ऽहितम्. द्वादशस्य. आ ऽगतायाम्. तप्ताः. वि ऽसुर्गम्. 10.
 हरितः. मंडूकाः. सहस्र ऽसावे. तिर्रिते.

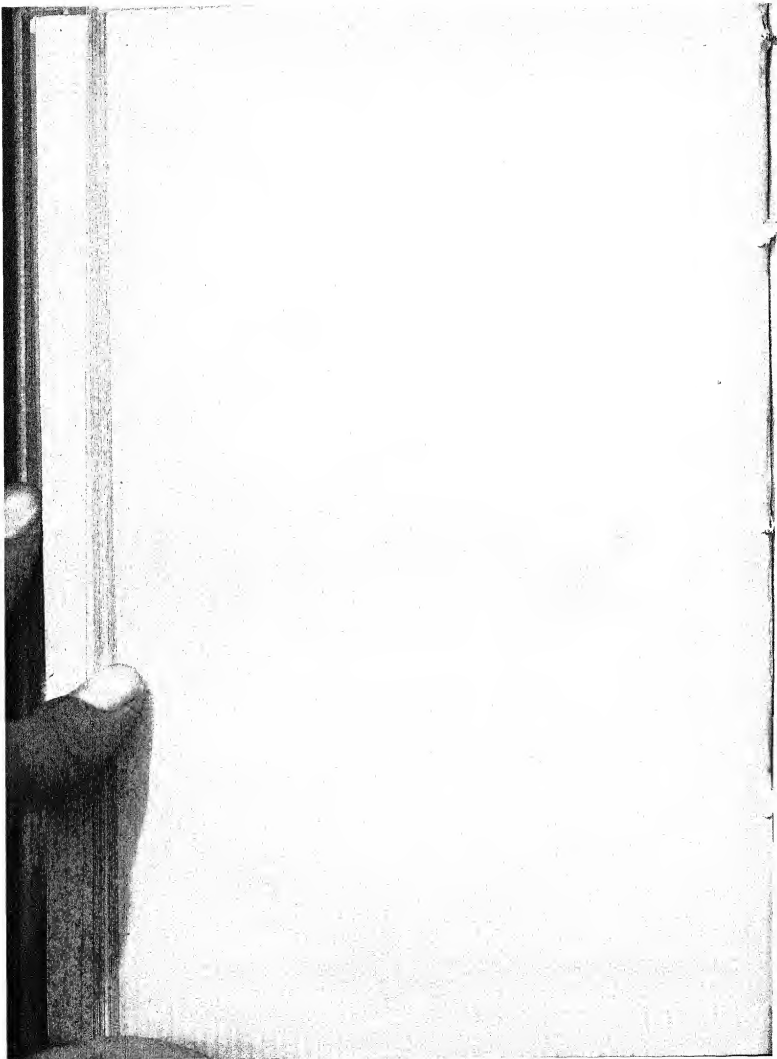
104.

1. नि अ°. तमः ऽवृधः. नि ओ°. 2. अघ ऽशंसम्. अभि

अ०. ब्रह्म ऽद्विषे. कव्य ऽअदे. घोर ऽचक्षसे. 3. दुः ऽकृतः. न
 अ०. च न उत ऽअर्यत्. मन्यु ऽमत् श०. 4. अ० ऽशंसाय,
 ववृधानम्. नि ऽजूर्वयः. 5. अग्नि ऽतप्तेभिः. अश्महन्म ऽभिः.
 तपुः ऽवधेभिः. नि ऽस्वरम्. 6. कृश्या अश्वा ऽइव. परि-
 ष्विनोमि. मेधया इमा. नृपती इवेति नृपती ऽइव. 7. भंगु-
 र ऽवतः. दुः ऽकृते. सु ऽगम्. आभ ऽदासति. 8. अभि ऽ चष्टे.
 सम् ऽगृभीताः. असतः. 9. पाक् ऽशंसम्. वि ऽहरंते. प्र ऽद-
 दातु. निः ऽकृतेः उ० ऽस्थे. 10. रिपुः स्तेनः स्तेय ऽकृत्. सः
 11. देवाः. 12. सु ऽविज्ञानम्. सत् च असत्. वचसी इति.
 पृस्पृधाते इति. असत्. 13. वै. प्र ऽसितौ. शयाते इति.
 14. वा अ०. अनृत ऽदेवः. अपि ऽऊहे. जात ऽवेदः. द्रोघ-
 वाचः. निः ऽकृत्यम्. 15. अ०. यातु ऽधानः. वा आ०. पुरु-
 षस्य. अ०. यूयाः. यातु ऽधान इति. 16. मा अ०. अस्मि
 इति. 17. खर्गला ऽइव. 18. विशु इ०. 19. सोम ऽशि-
 तम्. 20. एते. अ०. यातवः. दि० ऽवः अ०. 21. परा ऽशरः.
 हविः ऽमयीनाम्. अभि. आ ऽविवांसताम्. अभि इत्. पात्रा ऽइव.
 22. उलूक ऽयातुम्. शुशुलूक ऽयातुम्. अ०. यातुम्. कोक-
 ऽयातुम्. सुपर्ण ऽयातुम्. गृध्र ऽयातुम्. दृषदा ऽइव. 23. या-
 तु ऽमावताम्. अप० उ०. 24. यातु ऽधानम्. वि ऽग्रीवासः. मूर-
 ऽदेवाः. उ०. चरतम्. 25. चक्ष्व इन्द्रः.

*ERRATA IN PP. 161 TO 196, EXTRACTS
FROM THE PADA TEXT.*

1, 8. नः need not have been given. 5, 7. ज्ञातुऽवेदः. Add (8) to show that the form occurs also in v. 8. 13, 1. स्वे इति. Add (3) to show that the form recurs twice in the verse. 20, 10. Add सु. 23, 6. Add नः. 32, 5. Add वंदत्. 14. सिंसासति. Add (20). 35, 13. Write वृवऽगोपा. 42. Dele 7. एव. 59, 1. अवसा Write 2. अवसा 60, 10. Add हि, 65, 1. Write सुर. 66, 18. Write आतुजी इत्याऽतुजी. 68, 4. Write सोमऽ, सुत्. 70, 7. Write सुऽवृत्तिम्. 71, 5. Write पृवेव. 72, 4. Dele ऊर्ध्वम्. 73, 5. Write 5=72, 5. 86, 3. Write विवृक्षु. 91, 5. Write निऽयुतः. 93, 3. Add इन्द्राग्नी इति. 94, 8. Add नृक्. 99, 6. विष्णो इति. Add (7). 103, 6. गोऽमायुः. Add (10). अजऽमायुः. Add (10). 104, 12 असन्. Add (13). 15. आतुऽधान इति. Add (16).

THE COMMENTARY OF SAYANA.

अथ सप्तमं मंडलमारभ्यते । तस्मिन्मंडले षडनुवाकाः । प्रथमेऽनुवाके सप्तदश सूक्तानि । तत्राग्निं नर इति पञ्चविंशत्युच्चं प्रथमं सूक्तम् । अत्रेयमनुक्रमणिका । अग्निं पञ्चाधिकं विराजोऽष्टादशाद्या इति । सप्तमं मंडलं वसिष्ठोऽपश्यदित्युक्तवान्मंडलद्रष्टा वसिष्ठ ऋषिः । आदितो ऽष्टादश विराजस्त्वैकादशकाः । शिष्टा अनादिश-परिभाषया त्रिष्टुभः । मंडलादिपरिभाषयामिदं वता । विश्वजितौ च सूक्तमाज्यशस्त्रम् । सूचितं च । विश्वजितोऽग्निं नर इत्याज्यमिति । अत्रेयमुर्वीराख्ये चतुरात्रे चतुर्थेऽहनीदमेव सूक्तमाज्यशस्त्रम् । सूत्र्यते हि । अग्निं नर इति चतुर्थं इति । व्यूळहे वशरात्रे चतुर्थेऽहनीदं सूक्तं जातवेदस्यनिविह्वानम् । सूत्रितं च । अग्निं नर इत्याग्निमारुतमिति । महात्रतेऽपीदमाज्यशस्त्रम् । तथैव पञ्चमारण्यके सूत्र्यते । आज्यप्रउगे विश्वजित इति । अविवाक्येऽहनि प्रातरनुवाके त्वमग्ने वसूनित्यादीनामनुष्टुभां स्थाने आद्यस्त्वचः प्रक्षेपणीयः । सूत्र्यते हि । वशमेऽहन्यनुष्टुभां स्थानेऽग्निं नरो दीधिति-भिररण्योरिति त्वचमाग्नेये क्रताविति । आद्याः षड्वचस्तस्मिन्नेवाहन्याग्निमारुते शस्त्रे स्तोत्रियानुरूपार्थाः । सूत्रितं च । अग्निं नरो दीधितिभिररण्योरिति स्तोत्रियानुरूप-ाविति । मंडलादिहोमेऽप्येषा । आधाने तृतीयायामिष्टौ प्रेक्ष इति स्विष्टकृतोऽनुवाक्या । सूत्रितं च । प्रेक्षो अग्न इमो अग्न इति संयाज्ये इति । एवमन्यत्रापि दीक्षणीयादिषु स्विष्टकृतोऽनुवाक्या । प्रायणीयेष्टौ सैवमिरम्रीनित्यादिके द्वे स्विष्टकृतौ याज्यानुवाक्ये । सूत्रितं च । सैवमिरम्रीरत्यस्त्वन्यानिनि त्वे संयाज्ये इति । आधाने तृतीयायामिष्टाविमो अग्न इति स्विष्टकृतौ याज्या । सूत्रितं च । इमो अग्न इति संयाज्ये इति । एवमन्यत्रापि दीक्षणीयादिष्वेषा सौविष्टकृती याज्या । प्रातरनुवाका आग्नेये क्रतौ चैष्टुमे छंदस्याग्निशस्त्रे च त्वमग्ने सुहव इत्याद्याः पञ्चर्चः । सूत्रितं च । त्वमग्ने सुहवो रण्वसंकुमिति ॥

1.

१. नरो नेतार ऋत्विजः प्रशस्तं प्रकर्षेण स्तुतं वरेहृशं दूरे दृश्यमानं दूरे पश्यन्तं वा गृहपतिं गृहाणां पालकं अथर्ष्य आगम्यं अन्ननवंतं वा अमिरण्योर्विद्यमानं हरत-

च्युती हस्तप्रच्युत्या हस्तगत्या दीधितिभिरंगुलिभिः जनयंत । दीधितयो ऽंगुलयो भवन्ति धीयन्ते कर्मस्वरणी प्रच्युत एने अग्निः समरणाज्जायत इति वा हस्तच्युती हस्तप्रच्युत्या जनयंत प्रशस्तं दूरदर्शनं गृहपतिमतनवंतमिति ॥

२. योऽभिर्दमे गृहे दक्षाध्यः पूजनीयः हविर्भिः समर्धनीयो वा नित्योऽजस्रः आस बभूव तं सुप्रतिचक्षं सुप्रतिदर्शनमग्निं कृतश्चित् सर्वस्मादपि भयहेतोः अवसे रक्षणाय वसवो वासका ये वसिष्ठाः आस्ते गृहे नृणवन् न्यदधुः ॥

३. यद्यिष्ट युवतम हे अग्ने प्रेक्षः प्रकर्षेण समिद्धस्त्वं अजस्रया सरणशीलया सूर्या ज्वालया नोऽस्मदर्थं पुरः पुरस्तादाहवनीयायतने दीविहि दीप्यस्व । त्वां शश्वतो बहवः वाचाः अज्ञानि हवींषि उप यति उपगच्छन्ति ॥

४. अग्निभ्यो लौकिकेभ्योऽग्निभ्यः वरमत्यंतं द्युमंतो दीप्तिमंतः सुवीरासः कल्याणपुत्रपौत्रपदाः तेऽप्रयः प्र निः शोशुच्यंत प्रकर्षेण नितरां दीप्यन्ते । यत्र येष्वाग्निषु सुजाताः सुजन्मानः नरः कर्मणां नेतारो यजमाना ऋत्विजो वा समासते सहासते ।

५. सहस्य अभिभवकुशल हे अग्ने सुवीरं शोभनपुत्रपौत्रोपेतं स्वपत्यं शोभनपौत्रोपेतं प्रशस्तं श्रेष्ठं रथिं धर्मं धिया स्तोत्रेण नो ऽस्मभ्यं दाः देहि । यं रथिं यावा अभिगता शत्रुः यातुनावात् हिंसाया निर्गतः नलोपाभावश्छांदसः यद्वा हिंसाशुक्तः परो वतिर्गर्थार्थिः पूरकः न वाधते ॥

इति पंचमस्य प्रथमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

(P. 4.) ६. सुदक्षं सुबलं यमग्निं हविष्मती हविषा शुक्ता घृताची घृतमंचतीति घृताची शुहुः युवतिः अग्निना नित्यशुक्ता रोषा वस्तोः राजावहनि च उपैति उपगच्छति तमेन स्वा स्वकीया अरनतिर्हीनिः वसूयुः स्तोत्राणां धनमिच्छन्ती उपैति ॥

७. हे अग्ने विश्वा विश्वा अरातीः शत्रून् तपोभिस्तेजोभिः अप वह । येभिर्धै-स्तपोभिः जरूथं पृषशब्दकारिणं राक्षसं गृणातेरूथप्रत्यये सति जरूथशब्द-निष्पत्तिः अदहः बहसि । किंच अभीवां रोगं निस्वरं न्यहृतोपतापं यथा भवति तथा सृष्ट्वा शब्दोपतापयोरिति धातुः प्र चातयस्व प्रकर्षेण नाशय । चततिर्गत्यर्थो वेति भट्टभास्कारमिश्रः ॥

८. वसिष्ठ श्रेष्ठ शुक्र शुभ दीदिवो दीप्त पावक शोधक हे अग्ने ते तव अनीकं तेजः यः आ इधते समेधयति तस्यैव नोऽस्माकं उत्तो अपि च एभिः स्तवयैः स्तावैः इहा-स्मिन्यज्ञे स्याः भव ॥

९. हे अग्ने ते तव अनीकं तेजः पित्र्यासः पित्रहिता आपर्षया वा मर्ताः मनुष्याः नरः कर्मणां नेतारो ये यजमानाः पुरुषा बहुषु देशेषु वि भोजिरे विभजन्ते आदधुरिति यावत् तेषामिव नोऽस्माकं उत्तो अपि एभिः स्तुतैः सह स्तोत्रैवां सुमना अनुग्राहक-मनाः सन् इह यज्ञे स्याः भव ॥

१०. ये मनुष्याः मे मर्त्यानां प्रशस्तां प्रकृष्टां धियं कर्म स्तुतिं वा पनयन्त स्तुवंति युवंति वा त इमे मयि स्निग्धाः नरो मनुष्याः वृत्रहृत्केषु संग्रामेषु शूराः अदेवीरासुरीः विश्वाः सर्वाः मायाः अभि संतु अभिभवन्तु ॥

इति पंचमस्य प्रथमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

११. हे अग्ने भूने भून्वे पुत्रादिरहिते गृहे मा नि षदामन निवसाम । नृणामन्वेषां च गृहे मा निषदाम । दुर्यं गृहेभ्यो हितं हे अग्ने अशेषसोऽपुत्राः । तौष्म शेष इति पुत्रनामसु पाठात् । अवीरता अवीरतया युक्ताश्च संतः त्वा त्वां परिचरंतः प्रजावतीष्वेव दुर्यासु गृहेषु निवसाम ॥

१२. यं यज्ञं यज्ञाभ्रयं अन्धी अन्धवानग्निः नित्यमुपयाति तं प्रजावंतं भृत्यादिसहितं स्वपत्यं शोभनसंतानोपितं स्वजन्मना औरसेन शेषसा पुत्रेण ववृधानं वर्धमानं क्षयं गृहं नोऽस्मभ्यं । हे अग्ने देहीति शेषः ॥

(P. 5.) १३. हे अग्ने नोऽस्मान् अजुष्टात् अप्रीतिविषयात् रक्षसो राक्षसात् पाहि रक्ष । किञ्च अररुषः अदातुः अघातोः पापमिच्छतः भूर्तैर्हिंसकात् पाहि । अपि च त्वा त्वया युजा सहायभूतेन वृत्तनायूत् वृत्तनाकामान् अभि ष्यां अहमभिभवेयम् ।

१४. स इत् स एवाग्निः आहवनीयादिरस्मदीयः अन्यानि तरानन्यदीयानग्नीन् अत्यस्तु अतिभवतु । यच्च यस्मिन्नमौ वाजी अशनवान् बलवान्वा वीळुपाणिर्दृढहस्तः वीळु च्यौत्रमिति बलनामसु पाठात् सहस्रपाथाः बह्वन्नो बहुस्थानो वा बहुदको वा सनयोऽस्मत्पुत्रः अक्षरा अक्षरेण क्षयरहितेन स्तोत्रेण समंति सम्यक् परिचरन्ते । समर्थपुत्रवत् एवाग्निरन्यदीयानग्नीनामिभवतीति भावः ॥

१५. यः समेद्धारं प्रबोधकं सेदग्निर्यो वसुष्यतो हिंसकात् वसुष्यतिर्हेतुर्कर्मैति यास्कः उरुष्यात् अधिकादहसः पापाच्च निपाति अत्यंतं रक्षति यं च सुजातासः सुजन्मान एव वीराः स्तोतारः सुता वा परिचरंत स इत् स एवाग्निः ॥

इति पंचमस्य प्रथमे पंचविंशो वर्गः ॥

१६. यमग्नि ईशानः समृद्ध ऐश्वर्यमिच्छन् वा हविष्मान् यजमानः सन्निधे शम्यक् शीपयति यं चान्धरेषु हिंसारहितेषु यज्ञेषु होता देवानामाह्लाता परि एति परिगच्छति सोऽयमग्निः पुरुषा बहुषु देशेषु बहुषु यज्ञेषु वा आहुत आहुतिभिरभिहितः ॥

१७. हे अग्ने त्वे त्वयि ईशानासः धनानामीश्वराः संतः नित्यानि अग्निहोवाशीनि उभा उभौ वहतू वहनहेतू स्तोत्रं शस्त्रं च कृण्वंतः कुर्वंतः मियेधे यज्ञे भूरि बहूनि आहवनानि हवींषि आ जुहुयाम आ जुहवाम ॥

१८. हे अग्ने त्वं अजलः अनवरतः सन् हमो इमानि वीततमानि अतिशयेन कांतानि हव्या हव्यानि देवतांति देवानां समूहं अभि वक्षि वह अच्छ गच्छ च । नोऽस्मदीयानि सुरभीणि शोभनानि ई एतानि हव्यानि देवाः प्रति व्यंतु प्रत्येकं कामयताम् ॥

१९. हे अग्ने नोऽस्मानवीरते अपुत्रतायै मा परा दाः मा देहि । दुर्याससे दुष्टवत्त्वाय च नो मा परादाः । अस्यै अमृतये अभिहान्यै नोऽस्मान्मा परादाः । क्षुधे अशनायायै नोऽस्मान्मा परादाः । रक्षसे बलिने चास्मान्मा परादाः । हे ऋतावः सत्यवन्नमे नोऽस्मान् दमे गृहे मा जुहूर्थाः मा हिंसीः दुच्छां कौटिल्य इति धातुः वने चास्मान्मा जुहूर्थाः ॥

(P. 6.) २०. हे अग्ने मे मम मर्त्यं ब्रह्माणे अजानि नु क्षिप्रं उच्छशाधि उत्कर्षेण शोधितानि कुरु । किञ्च हे देव योतमानाग्ने मघवद्भ्यः हविष्मद्भ्यः अस्मभ्यं सुषुदः

अज्ञानि प्रेरय । ते त्वहीत्यायां रातो दाने उभयासः स्तोत्रिणः क्षत्रिणश्च अथवा स्तुवतां यजमानाश्च वयं आस्याम अत्यर्थं भवेम । नोऽस्मान् द्रुयं त्वत्परिवाराश्च सर्वे स्वस्तिभिरविनाशिभिर्मंगलैः तथा च यास्कः स्वस्तीत्यविनाशनामास्तिरभिपूजितः स्वस्तीति सदा पात रक्षत ॥

इति पंचमस्य प्रथमे षोडशो वर्गः ॥

२१. सहस्रः सूनो सहस्रः सुत हे अग्ने सुहवः स्वाह्वानः रण्वसंदृक् स्मणीयसं-
दर्शनस्त्वं सुहीती शोभनया सीमया दिहीहि हीण्यस्व । किंच तनये नित्ये औरसे पुत्रे
त्वे त्वं सचा सहायभूतः मा आ धक् मामिधाक्षीः । अपि च अस्मत् पृथग्भूतः अस्माकं
वा षड्यर्थे पंचमी वीरः पुत्रः नयो नरहिती मा वि दासीत् मोपक्षीयताम् ॥

२२. हे अग्ने सचा सहायभूतस्त्वं देवेन्द्रेषु कृत्विग्भिः समिन्द्रेषु अग्निषु दुर्भूतये कृ-
च्छ्रभरणाय नोऽस्मान्मा प्र वोचः न ब्रूहि । त्वत्सहायभूता अग्नयो यथा मामकृच्छ्रेण
विभृयुस्तथा ब्रूहीत्यर्थः । किंच सहस्रः सूनो हे बलस्य पुत्राग्ने देवस्य द्यौतमानस्य ते
तव दुर्मतयो निग्रहदुद्भयः भूमाक्षित् अमाक्षिपि अत्र संप्रसारणं छांसं प्रमादाक्षी-
त्यर्थः । अस्मान्मा नशत मा व्यामुवत् । नशदिति व्याप्तिकर्मसु पाठात् ॥

२३. स्वनीक सुतेजस्क हे अग्ने अमर्त्ये अमनुष्ये देवतात्मनि त्वयि हर्ष्य हविः यः
आहुहोति स मर्तो मनुष्यो रेवान् धनवान्भवति । यं मर्त्यं सूरिः प्राज्ञः अर्थी धनादि-
कामः पृच्छमानः असादुहारः कास्त इति पृच्छन् एति अभिगच्छति स एव मनुष्यो
देवता देवताभ्यः वसुवर्ति धनपोषं दधाति धारयति । यद्वा स देवताभिर्वसुवर्ति
यजमानं दधाति धारयति यमर्ति सूरिः स्तोता अर्थी प्रयोजनवान् पृच्छमानः को-
ऽसावभिरिति पृच्छमान एति ॥

२४. हे अग्ने नोऽस्मदीयस्य महो महतः सुवितस्य कल्याणस्य कर्मणः विद्वान्
अस्मदीयं कल्याणं कर्म जानन्नित्यर्थः त्वं सूरिभ्यः स्तोत्रभ्योऽस्मभ्यं बृहत् महान्तं
सर्वं धनं आ वह । रथिमेव विधिनाष्टि । हे सहसावन् बलवज्रमे येन धनेन वयं स्तो-
तारः अविक्षितासः अविक्षीणाः आयुषा पूर्णायुषः सुवीराः कल्याणपुत्रपौत्राश्च संतः
महेम हष्येम ॥

(P. 7.) २५. इयसृक् प्रागेव व्याख्याता (२०.) ॥

इति पंचमस्य प्रथमे सप्तविंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशने तमो हार्दै निवारयन् ।

पुमर्थोऽनुरो देयाद्विद्यार्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंध-
रेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये

पंचमाष्टके प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥

2.

यस्य निम्नसितं वैद्य यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥

जुषस्व न इत्येकादशार्थं द्वितीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं त्रैष्टुभम् । आप्रशब्दोक्तत्वा-
दिदं तनूनपाद्रहितम् । समिद्धाद्या अग्निविशेषाः प्रत्यृचं देवता उक्ताः । तथा चानु-
क्रम्यते । जुषस्वैकादशाप्रमिति । सौविष्टाविदमाग्नीसूक्तम् । सूचितं च । जुषस्व नः
समिधमिति वसिष्ठानामिति । पत्नीसंयाजे त्वाष्ट्यागस्य याज्या त्वाष्ट्रे पश्चादपि
पुरोडाशस्यानुवाक्येयमिति पूर्वमुक्तम् ॥

१. हे अग्ने नोऽस्माकं समिधं अद्य जुषस्व सेवस्व । यजतं यजनीयं प्रशस्तं धूमं
कृण्वन् प्रेरयन् बृहन् अत्यंतं शोच दीप्यस्व च । किञ्च दिव्यं अंतरिक्षभवं सानु समु-
च्छ्रितं स्तूपैः - रश्मिभिः उप स्पृश । अपि च सूर्यस्य रश्मिभित्तैर्जोभिः संतततनः
संगच्छस्व ॥

२. ये देवाः सुक्रतवः सुप्रज्ञाः सुकर्माणो वा शुचयः क्षीप्तिमंतः धियंधाः कर्मणां धार-
यितारः उभयानि सौमिकानि च हव्या हव्यानि स्वयंति स्वयंति भक्षयंति तेषामेषां
मध्ये यज्ञैर्हविर्भिः स्तोत्रैर्वा यजतस्य यजनीयस्य नराशंसस्य नरैः प्रशंसनी-
यस्याग्निविशेषस्य महिमानं महत्त्वं उप स्तोषाम वयमुपरनुमः । तथा च यास्कः ।
नरा आसीनाः शंसंति अग्निरिति शाकपूणिनैरः प्रशंस्यो भवति । तस्यैषा भवति ।
नराशंसस्य महिमानमेवामुप स्तोषाम यजतस्य यज्ञैर्यैः सुकर्माणः शुचयो धियं
धारयितारः स्वयंत्यु देवा उभयानि हवींषि सोमं चेतराणि चोति ॥

३. हे अध्वर्यवः नो सूर्य ईळ्यं स्तुत्यं असुरं बलवंतं सुदक्षं सुप्रज्ञं रोदसी रोद-
स्योः अंतर्मध्ये दूतं देवानां हविर्वहनार्थं चरंतं सत्यवाचं मनुष्वत् मनुष्यवत् मनुना
समिद्धं यथेदानीं मनुष्याः समिधते तथा पूर्वं मनुना प्रजापतिना समिद्धं अग्निं अध्वराय
यज्ञाय सशमित्सदैव सं महेम सं पूजयत । मध्यमपुरुषस्य व्यत्ययेनोत्तमपुरुषत्वम् ॥

(P. 8.) ४. सपर्यवः परिचरणाभिच्छंतः अभिजु अभिगतजानुक्रं भरमाणाः पादौ
भरंतः बर्हिः नमसा हविषा सहअग्नी प्र वृजते प्रभरंति । तदेव विशदयति । हे अध्व-
र्यवः घृतपृष्ठं घृतसंस्तिक्तपृष्ठं पृषद्वत् स्थूलबिभुभिर्भुक्तं बर्हिः हविषा सह आजुह्वानाः
मर्जयध्वं अग्निं परिचरत ॥

५. स्वाध्यः सुकर्माणः देवयंतः देवक्रामा यजमानाः रथयू रथक्रामाश्च जसि
पूर्वसवर्णो ह्रस्वश्च देवताता देवतातो यज्ञे दुरः यज्ञगृहद्वाराणि वि अग्निश्रयुः
आश्रितवंतः । किञ्च समनेषु यज्ञेषु पूर्वी प्राचीनि प्राग्ने सुहृपभूतो सिधुं न वत्समिव
मातरौ गावौ रिहाणे अग्निं लिहाने अशुवो न यथा नद्यः क्षेचाण्युवकोन तद्वत् समं-
जन् अध्वर्यव आज्येन समंजति ॥

इति पंचमस्य द्वितीये प्रथमो वर्गः ॥

६. उत अपि च योषणे युवत्यौ स्त्रीरूपे वा बर्हिषदा बर्हिषि सीदंत्यौ पुरुहते बह-
भिः स्तुते मयोनीं धनवत्यौ यज्ञिये यज्ञार्हं उषासानक्ता अहोरात्रे सुदुपेव धेनुः काम-
धुग्धेनुरिव नोऽस्मान् सुविताय कल्याणाय आ श्रयेताम् ॥

७. हे देव्यौ होता रौ विप्रा मेधाविनौ जातवेदसा जातधनौ मानुषेषु मनुष्यैः क्रियमाणेषु यज्ञेषु कारू कर्मणां कर्तारौ वां युवां यजध्ये यष्टुं मन्त्रे स्तौमि । किञ्च हवेषु हवनेषु स्तोत्रेषु सत्सु नोऽस्माकं अध्वरमकुटिलं यज्ञं ऊर्ध्वं देवाभिमुखं कृतं कुरुतं च । अपि च ता तौ युवां देवेषु विद्यमानानि वार्याणि धनानि वनथः संभजथः तान्यस्मभ्यं संप्रयच्छथ इत्यर्थः ॥

८. एतदादि ऋक्चतुष्टयं द्वितीयाष्टमाध्याये यद्यपि व्याख्यातं तथापि व्यवधानात्संक्षेपतोऽत्रापि व्याख्यायते । भारती भरतस्यादित्यस्य पत्नी भारतीभिः सजोषाः संहिता इत्या मनुष्येभिः मनुष्यलोकभवेदैवैः सार्धं अग्निः आगच्छतु । सरस्वती सारस्वतेभिः सारस्वतेर्मध्यमस्थानैर्देवैः सार्धं अर्वाक अस्मदभिमुखमागच्छतु । आगत्य तिस्रो देवीर्देव्यः प्रथमार्थे द्वितीया बर्हिर्दं आसदंतु ॥

(P. 9.) ९. देव द्योतमान हे स्वष्टः रराणो रमाणस्त्वं नोऽस्माकं तुरीयं स्वरितमाश्रुवत् पोषयितुं पोषकरं तद्व्रतो वि स्यस्व विशेषेणावसानं प्रापय विमोचयेत्यर्थः । यतो रेतसः कर्मण्यः कर्मसु साधुः सुदक्षः सुबलः युक्तधावा सोमसुत देवकामः वीरः पुत्रो जायेत ॥

१० हे वनस्पते देवान् उपावसृज । अय परोक्षस्तुतिः । अग्निर्वनस्पतिः शमितो शामित्ररूपः सन् हविः सूदयाति प्रेरयतु । सत् स एव वनस्पतिर्होता देवानामाह्वाता सत्यतरोऽपि सन् यजति यजतु । देवानां जनिमानि जनान् यथा स्वयं वेद तथा ॥

११. हे अग्ने समिधानः अर्वागस्मदभिमुखस्त्वं इंद्रेण तुरेभिस्वरितैर्देवैश्च सरथं समानरथं यथा भवति तथा आ याहि आगच्छ नोऽस्मान् बर्हिः अध्वारतां अदितिश्च सुपुत्रा कल्याणपुत्रा । स्वाहा देवाश्च सर्वे अमृताः संतो मादयंतानिति ॥

इति पंचमस्य द्वितीये द्वितीयो वर्गः ॥

3.

अग्निं वो देवमिति दशार्चं तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षे वैदुभमाग्नेयम् । अत्रेयमनुक्रमशिका । अग्निं वो दशेति । अग्निं वो देवमित्येतद्वारीनि दश सूक्तानि तृतीयचतुर्थवर्जितानि प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतौ वैदुभे छंदस्याग्निशस्त्रे च विनितुक्तानि । सूचितं च । अग्निं वो देवमिति दशानां तृतीयचतुर्थे उद्धरदिति । व्यूहं दशरात्रेऽष्टमेऽहनीदं सूक्तमाज्यशस्त्रम् । सूच्यते हि । द्वितीयस्याग्निं वो देवमित्याज्यमिति ॥

१. हे देवाः वो युयं देवं द्योतमानं अग्निभिरन्यैरग्निभिः सजोषाः सजोषसं सहितं द्वितीयार्थे प्रथमा यजिष्ठं यष्टुतमं अग्निं अध्वरं कौटिल्यरहितं यज्ञे दूनं कृणुध्वं कुरुत । योऽग्निर्देवोऽपि सन् मर्त्येषु निधुविः नितरां ध्रुवस्तिष्ठति ऋतावा यज्ञवान् सत्यवान्वा तपुर्मूर्धो तापकतेजाः घृतान्नः पावकः शोधकश्च भवति ॥

२. यवसे घासे आविष्यन् भक्षयन् प्रोथत् शब्दं कुर्वन् संचरन्वा अश्वो न अश्व इव महो महतः संवरणाजिरोधात् सवर्कपोऽग्निः यदा व्यस्यत् सततेषु वृक्षेषु वितिष्ठते

आत् तदा अस्य अग्नेः शोचिरग्निः अनु वातो वाति । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । अध अनन्तरं हे अग्ने ते तव व्रजनं वर्त्म कृष्णमस्ति भवति । स्मेति पूरणः ॥

(P. 10.) ३. हे अग्ने नवजातस्य नवप्रादुर्भावस्य वृष्णो वर्षितुः यस्य ते तव अजराः जरारहिता ज्वालाः इधानाः उच्चरति उद्गच्छति अस्य अरुषः आरोचमानः धूमो व्यामच्छ हिवमभि एति गच्छति । हे अग्ने त्वं दूतः सन् देवान् समीयसे हि सप्रामोषि च ॥

४. हे अग्ने यस्य दावरूपस्य ते तव पाजस्तेजः पृथिव्यां भूम्यां तृषु क्षिप्रं व्यभ्रत विश्रयति यद्यदा भजानि काष्ठादीनि जग्मैर्वैतैः ज्वालाभिरित्यर्थः समवृक्तं वृत्तं खादति तथा सेनेव सृष्टा उच्युक्ता ते तव प्रसितिज्वाला एति गच्छति । दूम हे दशनी-
यामे त्वं यवं न यवमिव जुह्वा ज्वालाया विवेक्षिकाष्ठादीनि भक्षयसि व्यामोषि वा ॥

५. यविष्टं युवतमं अतिथिवत्पूज्यं तमित्तमेवाग्निं दोषा दोषायां रात्रौ उपसि वासरेऽपि तमेव अस्य अग्नेर्योनौ स्थाने आहवनीयायेति धिष्यसे वा निशिशानाः दीपयंतो नरो मनुष्याः अत्यं न सततगमनयुक्तं वोढारमश्वमिव मर्जयंत परिचरन्ति । आहुतस्य च वृष्णः कामानां वर्षितुरग्नेस्तस्य शोचिज्वाला दीदाय दीप्यते ॥

इति पंचमस्य द्वितीये तृतीयो वर्गः ॥

६. स्वनीकं हे सुतेजस्कामे त्वं यद्यदा रुक्मो न सूर्य इव सुवर्णमिव वा उपाके अंतिके वि रोचसे विशेषेण दीप्यसे तदा ते तव प्रतीकं रूपमंगं वा सुसंदृक् सुसंदर्शनं भवति । किंच ते तव शुष्मो दिवोऽन्तरिक्षात्तन्यतुर्न अशानिरिव एति निर्गच्छति । चित्रो दर्शनीयः द्युरो न सूर्ये इव भानुं स्वां दीप्तिं प्रति चक्षि प्रदर्शयसि ॥

७. हे अग्ने अमये अमस्य नैवे वः तुभ्यं स्वाहा स्वाहुतं हविः । किंच यथा वयं हव्यानिः गोभिः गाविकारैः क्षीरादिभिः घृतवद्भिः घृतसहितैः हव्यैः पुरोडाशादिभिश्च वाशेम परिचरेम तथा त्वमपि तेभिः प्रसिद्धैः अमितैः अपरिमितैः महोभिस्तेजोभिः शतमपरिमिताभिः आयसीभिर्हिरण्ययीभिः रुक्ममय इति हिरण्यनामसु पाठात् पूर्वभिर्नगरीभिरेव नोऽस्मान् नि पाहि नितरां रक्ष ॥

(P. 11.) ८. सहस्रः सुनो हे बलस्य पुत्र जातवेदोऽग्ने दाशुषे दाशुषः ते तव या वा याश्च ज्वालाः संति अष्टष्टाः रक्षोभिरप्रवृषिताः गिरो वा गिरश्च संति याभिर्गीभिः नृवतीः पुत्रवतीः प्रजाः उरुण्याः रक्ष तानिरुभयीभिर्नोऽस्मान् सदाति प्रशस्तवचनः प्रशस्तान् सुरीन् हविषां प्रेरकान् जरितृन् नि पाहि नितरां रक्ष ॥

९. यद्यदा शुचिरग्निः स्वया स्वकीयया तन्वा ततया कृपा कृपया दीप्यया रोचमानः पूतेव स्वधितिः तक्षिणीकृता स्वधितिरिव निर्गान् काष्ठान्निगच्छति तदानीं देवयज्याय भवति । तदेव विशदयति । योऽग्निः उद्येन्यः कमनीयः सुक्रतुः सुकर्मा पावकः शोधकश्च मात्रोरण्योः आ जानिष्ट आजायत स देवयज्याय भवतीति ॥

१०. हे अग्ने एता एतानि परिदृश्यमानानि सौभगा सौभगानि शोभनानि धनानि नोऽस्मभ्यं दिदीहि दीपय देहि वा । अपि अपि च क्रतुं कर्म यज्ञानां कतरि वा सुचितसं शोभनप्रज्ञानयुक्तं सुप्रज्ञानं पुत्रं वा वनेम संभजेमहि । वनतेः संभजनार्थस्य

वर्णांतरागमे सति रूपम् । विश्वा विश्वानि धनानि स्तोत्रभ्य उद्गात्रभ्यो गुणतः शंसते च संतु । यूयं त्वत्परिवाराश्च सर्वे यूयं नोऽस्मान् स्वास्तिभिः क्षेमैः सदा सर्वदा पात रक्षत ॥

इति पंचमस्य द्वितीये चतुर्थी वर्गः ॥

4.

प्र वः शुक्रायेति वराचं चतुर्थं सूक्तं वसिष्ठस्यापि वैष्टभमाश्रयम् । प्र व इत्यनु-
क्रांतम् । प्रातस्तुवाकाशिनश्च योर्दशसूक्तमध्ये द्वितीयं तेनोक्तः सूक्तविनियोगः ।
एकादशिन आश्रये पशौ प्र वः शुक्रायेत्येषा वषाया याज्या । सूत्रितं च । प्र वः
शुक्राय भानवे भरध्वं यथा विप्रस्य मनुषो हविर्भिरिति ॥

१. हे हविषां षोडशः वी यूयं शुक्राय शुभ्राय भानवे क्षीमायामये सुपूतं सुशुद्धं
हव्यं मर्ते स्तुतिं च प्र भरध्वम् । यो ऽग्निः दैव्यानि मानुषाः मानुषाणि च विश्वा
विश्वानि जनुषि जातानि अंतरंतरा विघ्नना प्रज्ञानेन मार्गेण वा जिगाति गच्छति
देवान्मनुष्याश्चांतरा हवींषि नेतुं वर्तते इत्यर्थः ॥

२. स चित्स एव गृत्सो मेधावी । तथा च यास्कः । गृत्स इति मेधाविनाम ।
अग्निस्तृणस्तारको भवति । तदा यतो यदा मानुररण्याः यविष्ठो युवतमः सन्
अजभिष्ट । योऽग्निः शुचिदन् क्षीमर्दतः वना वनानि सं युवते आत्मना सं योजयति ।
किंच भूरि चित् भूरीण्यपि अत्रा स्वीयान्यवनानि सद्य इत्सद्य एव समप्ति सत्यम्भ-
क्षयति ॥

(P. 12.) ३. अस्य देवस्याग्नेः अनीकि मुख्ये संसदि स्थाने इयेतं श्वतं शुभ्रं
यमग्निं मर्तासो मनुष्याः जग्धे परिगृह्णन्ति यश्चाग्निः पौरुषेयीं पुरुषैः क्रियमाणां शुभं
शुभीतं न्युवाच अत्र यच्चः सेवार्थं वर्तते निषेवत इत्यर्थः सोऽग्निरायवे
मनुष्यार्थं द्रुह्यव आयव इति मनुष्यनामसु पाठात् दुरोक्तं सप्तैतुःसंव यथा
भवति तथा शुशोच सीप्यते ॥

४. कविः क्रांतइक् प्रचेताः प्रकाशकः अमृतो मरणधर्मरहितः अयमग्निः अक्रवि-
षु अक्रांतइक्षु मर्तैषु मरणधर्मकेषु ति धायि निहितः । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । सहस्वो
बलवत्तमे त्वे यस्मिन् त्वयि सदा वयं सुमनसः सुमतयः स्याम स त्वमत्रास्मिँल्लोके
नोऽस्मान्मा जुडरः मा हिंसीः ॥

५. योऽग्निः देवकृतं दैवैः कल्पितं योनिं स्थानं आ ससाद् अध्यास्ते । किमर्थं देवाः
स्थानं कल्पयन्त्यग्नेरित्यत आह । हि यस्मात्कारणात् अग्निः क्रत्वा प्रज्ञया अमृतान्दे-
वान् अतारीत । विश्वधायसं विश्वस्य धारकं ओषधीरोषधयः वनिनश्च वृक्षाश्च गर्भं
गर्भं संतं तं विघ्नति भूमिश्च विभर्ति । श्रुतमेव विभर्तीति पदं बहुवचनात्तस्या विप-
रिणते सत् ओषधीभिर्वाग्निभिश्च संबध्यते ॥

इति पंचमस्य द्वितीये पंचमो वर्गः ॥

६. अमृतस्य अन्नमुक्कं वा द्वितीयार्थे षष्ठी भूररधिकं दातोर्वातुमग्निः ईशे ईष्टे
हि सुवीर्यस्य शोभनवीर्ययुक्तं रायो धनं दातुं ईशे ईष्टे । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः ।

सहसावन् हे बलवन्नमे वयं वसिष्ठाः अवीराः पुत्रादिरहिताः संतो मा परि षडाम मा पशुपविशाम । अप्सवी रूपरहिताश्च संतो मा परिषडाम । तथा च यास्कः । पशु इति रूपनामेति । अदुवः परिचरणहीनाश्च मा परिषडाम ॥

७. अरणस्य अनृणस्य रेक्णो धनं परिषद्यं पर्याप्तं भवति हि अतः नित्यस्य अणु-
नर्दयस्य रायो धनस्य पतयः स्थाम । यद्वा अरणस्य अरभमाणस्य रेक्णो धनं परिषद्यं
परिहर्तव्यं भवति अतो नित्यस्य औरसस्य रायः पुत्राख्यस्य धनस्य पतयः स्थाम ।
हे अग्ने अन्यज्जातं अनौरसं शेषोऽपत्यं नास्ति न भवति । अचेतानस्य अविदुषः
पथो मार्गान् पुत्रोत्पादनप्रमुखान्मार्गान् मा वि दूषः मा विदूषः । दूष वैदुष्य
इति धातुः । तथा च यास्कः । परिहर्तव्यं हि नौपसर्तव्यमरणस्य रेक्णोऽरणोऽपार्णो
भवति रेक्ण इति धननाम रिच्यते प्रयतः । नित्यस्य रायः पतयः स्थाम । न शेषो अग्ने
अन्यज्जातमस्ति । शेष इत्यपत्यनाम शिष्यते प्रयतोऽचेतयमानस्य तत्प्रमत्तस्य
भवति मा नः पथो विदूष इति ॥

(P. 13.) ८. पुत्रैस्यासृच्युक्त एवार्थोऽत्र प्रपंच्यते । अरणोऽरभमाणः अ-
न्योर्दयः सुशेवः सुखतमः सन् प्रभाय पुत्रत्वेन ग्रहणाय मनसा मंतदा उ मनसापि
मंतव्यो न भवति हि अत्र चित् अपि च सोऽन्योर्दयः ओक इत् संस्थानमेव पुनरेति
प्राप्नोति । अतो वाजी अत्रवान् अभीषाद् बाधूनामभिधिता नव्यो नवजातः पुत्रो
नोऽस्मान् आ एतु आगच्छतु ॥

९. हे अग्ने त्वं वतुष्यतो हिसकान् नोऽस्माभि पाहि । त्वा त्वां ध्वस्नन्वत् ध्वस्त-
शेषं पाथोऽन्नं हविः समभ्येतु सम्भक्तं प्राप्नोतु । अपि चास्मान् स्पृहयाग्नः स्पृहणीयः
सहस्री सहस्रसंख्याको रयिरभ्येतु ॥

१०. एषा ऋग्व्याख्याता (३.१०.) ॥

इति पंचमस्य द्वितीयं षष्ठो वर्गः ॥

5.

प्राग्रये तवस इति नवमं पंचमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थे वैपुत्रं वैश्वानरान्निदेवताकम् ।
तथा चानुक्रांतम् । प्राग्रये नव वैश्वानरीथं स्थिति । धिनियोगोऽलंगिकः ॥

१. हे स्तोतारः तवसे प्रवृद्धाय द्विवोऽंतरिक्षस्य पृथिव्याश्च अरतये गन्धे अग्रये
वैश्वानरसंज्ञकाय अग्रये गिरं स्तुतिं प्र भरध्वम् । यो वैश्वानरो विश्वनरहितोऽग्निः
विश्वपां सर्वेषाममृतानां देवानां उपस्थे उपस्थाने यज्ञे जागृवद्भिः प्रभुर्देवैः सहितः
सन् ववृधे स्तुतिभिर्हविर्भिश्च वर्धते ॥

२. सिंधूनां नदीनां नेता स्तियानां अशाम् । स्तिया आपो भवेति स्त्यायनाशिति
यास्कवचनात् । वृषभो वर्धिता पृष्टोऽचितस्तेजसा संपुक्तो वा योऽग्निदिव्यतरिक्षे
पृथिव्यां च धायि न्यधायि स वैश्वानरो विश्वनरहितोऽग्निः वरेण अष्टेन हविषा
तेजसा वावृधानो वर्धमानः सन् मानुषीर्विशोऽग्नि मानुषीः प्रजाः प्रति वि भाति ।

(P. 14.) ३. हे वैश्वानर विश्वनरहिताग्ने त्वत्त्वत्तो भिया भीत्या असिक्रीः असि-
क्तवर्णा राजस्यः । प्रथमार्थे द्वितीया । विशः प्रजाः असमनाः परस्परमसमेताः भोज-
नानि धनानि जहतीः त्यजन्त्यः आयन् आगच्छन् । कदेत्यत आह । यद्यदा पूरवे
राज्ञे शोशुचानो दीप्यमानः पुरस्तस्य शङ्खणां पुरो हरयन् दारयन् अर्शदेः अज्वलः ।
तथा च निगमः । अहो राजन्वरिवः पूरवे करिति ॥

४. हे वैश्वानर विश्वेषां नराणां नेतरमे । तथा च यास्कः । वैश्वानरः कस्माद्विश्व-
नराजयति विश्व एनं नरानयतीति वेति । तव त्रतं त्वत्प्रीतिकरं कर्म त्रिधातु अंतरिक्षं
पृथिवी च उत अपि च द्यौरिति त्रयो लोकाः सचंत सेवन्ते । त्रैलोक्यवर्तिन्यः प्रजा-
स्त्वदर्थं कर्म कुर्वतीत्यर्थः । अपि च त्वं अजलेण शोचिषा प्रकाशेन शोशुचानो
दीप्यमानो भासा दीप्सा रोदसी द्यावापृथिव्यौ च आ ततंथ विस्तारयसि ॥

५. हे अग्ने कृष्टीनां प्रजानां क्षितयः कृष्टय इति मनुष्यनामसु पाठात् पति
स्वामिनं रथीणां धनानां रथं नेतारं उषसां अह्नां महान्तं केतुं प्रज्ञापकं वैश्वानरं
विश्वनरहितं त्वां हरितो हरणाद्वाः वावशानाः कामयमानाः सचन्ते सेवन्ते । तथा
गिरो नृणां स्तुतिरूपा वाचः धुनयः पापं धुन्वानाः घृताचीः घृतमंचत्यः हविषा
सहिता इत्यर्थः सचन्ते ॥

इति पंचमस्य द्वितीये सप्तमो वर्गः ॥

६. हे नित्रमहः मित्राणां पूजयितरग्ने त्वे त्वयि वसवो वासका देवा असुर्यै बलं
न्युष्वन् न्यग्रामयन् । ते क्रतुं त्वत्प्रीतिकरं कर्म जुषन्त सेवन्ते हि । किंच त्वं आर्याय
कर्मवते जनाय उरु ज्योतिः अधिकं तेजो जनयन् दस्युन् कर्महीनान् ओकसः स्था-
नात् आजः निरगमयः ॥

७. हे वैश्वानर स प्रसिद्धः त्वं परमे दूरस्थे व्योमन्नंतरिक्षे जायमानः सूर्यरूपेण
प्रादुर्भवन् वायुर्न यथा वायुः द्विदेवत्वग्रंहेषु प्रथमं सोमं पिबति तथा पाथः सोमं सद्यः
परि पासि परिपिबसि । यद्वा वायुरिव पाथो जलं परि पासि परिपिबसि शोषयसी-
त्यर्थः । किंच हे जातवेदः जातधनाग्ने त्वं भुवना भुवनानि उदकानि । भूतं भुवनमि-
त्युदकनामसु पाठात् । जनयन् अपत्याय अपत्यवत्पालनीयाय यजमानाय दशस्यन्
कामान्वा यच्छन् अभि क्रन् वैद्युतात्मना अभिक्रदसि अभिरर्जसि वा ॥

(P. 15.) ८. हे जातवेदः जातप्रज्ञ वैश्वानर विश्वनरहिताग्ने तामिषं पृषणीयां
वृष्टिं क्षुमतीं क्षीममतीं अस्मे अस्मभ्यं आ ईरयस्व प्रेरयस्व । वृष्ट्या त्रैलोक्यं क्रोतते
हि । यद्वा क्षुमतीं तामिषमन्नविषमेरयस्व । तथा च श्रूयते । तस्माद्यस्यैवेह भूयिष्ठमन्नं
भवति स एव भूयिष्ठं लोके विराजतीति । अथवा इषमेपणीयांतां क्षुमतीं आस्वतीं क्षीमि-
मेरयस्व । यथा इषा राधो धनं पिबन्ति पालयसि । अपि च हे विश्वानर विश्वेर्वरणी-
याग्ने पृथु विस्तीर्णं अवां यशः दाशुषि मर्याय यजमानाय पिबन्ति ॥

९. हे अग्ने मघवद्भ्यो धनवद्भ्यो हविष्मद्भ्य इत्यर्थः । नोऽस्मभ्यं पुरुषं
बह्वन्नं बहुयशस्कं वा तं प्रसिद्धं रयिं श्रुत्यं श्रवणीयं वाजं बलं च नि शुवस्व नतरां
मिभयस्व । किंच हे वैश्वानर विश्वनरहिताग्ने त्वं रुद्रेभिः रुद्रेभ्यसुभिश्च देवैः सत्रोषाः
सहितश्च तन् नोऽस्मभ्यं महि महत् शर्म सुखं यच्छ प्रयच्छ ॥

इति पंचमस्य द्वितीयेऽष्टमो वर्गः ॥

6.

प्र सन्नाज इति समर्चै षष्ठं सूक्तं वसिष्ठस्यार्चम् । अनुकम्यते च । प्र सन्नाजः सप्त वैश्वानरीयं त्वित्युक्तत्वादस्यापि वैश्वानरोऽग्निर्देवता । विनियोगो लैमिकः ॥

१. सारं पुरां भेत्तारं वंदे वंदमानः सन् सन्नाजः सर्वस्य भुवनस्येश्वरस्य असुरस्य बलवतः पुंसो वीरस्य पौंस्यमिति वीर्यमुच्यते । तथा च यास्कः । पुमान् पुरुमना भवति पुंसतेर्वेति । कृष्टीनां जनानां अनुमाद्यस्य स्तुत्यस्य तवसो बलवतः इद्रस्येव तस्य वैश्वानरस्य प्रशस्तिं स्तुतिं कृतानि कर्माणि च प्र विवक्षिन् प्रब्रवीमि ॥

२. कविं प्राज्ञं कर्तुं विश्वस्य प्रज्ञापकं धासिं अद्रधर्तारं अन्तुः स्तोतुर्वा भातुं भासकं वा सुखकरं रोदस्थोः व्यावाप्त्यिष्योः राज्यं राजानं वैश्वानरमाग्निं हिन्वति मदीयाः प्रीणयन्ति प्रेरयन्ति वा देवाः । अहं च पुरंदरस्य पुरां दारयितुरग्नेः पूर्या पूर्याणि पुरातनानि महानि महान्ति ब्रतानि कर्माणि गीर्भिराविशसे परिचरामि ॥

३. अकतून् अयज्ञान् ग्रथिनो जल्पकान् नृभ्रवाचो हंसितवचस्कान् पणीन् पणिनामकान्वाष्ट्यिकान् अश्रद्धान् यज्ञादिषु श्रद्धारहितान् अवृथान् स्तुतिभिरग्निमवर्धयतः अयज्ञान् यज्ञहीनान् तान्दस्युन् वृथा कालस्य नेतृन् अग्निः प्रप्र अव्यतं नि विवाय नितरां गमयेत् । तदेवाह ॥

(P. 16.) ४. नृवमो नेदृतमो योऽग्निः अपाचीने अप्रकाशमाने तमसि निमग्नाः प्रजाः मदीतोः स्तुवतीः शचीभिस्ताभ्यो दत्ताभिः प्रज्ञाभिः प्राचीः ऋजुगामिनीश्चकार । यद्वा नेदृतमो योऽग्निः अपाचीने तमांसि निश्चार्था मदीतीमाद्यंतीरुषसः शचीभिः प्रज्ञाभिः प्राचीश्चकारित्यर्थः । तं वस्वो धनस्येशानं अनानतमग्रहं वृत्तयून् युद्धकामांश्च दमयंतमग्निं शृणीषे स्तौमि ॥

५. योऽग्निर्देहो देहीरुपचित्ता आसुरीविद्याः वधज्ञैः वधैरायुधैर्वा अनमयत् ह्रीना अकरोत् । यश्च अर्थपत्नीः अर्यैः सूर्यैः पतिर्यासां ता अर्थपत्न्यः ता उषसश्चकार अकरोत् । स यद्वा महानग्निर्विशः प्रजाः सहोभिर्बलैः निरुध्य नडुषो राज्ञो बलिहृतः करप्रदाश्चक्रे ॥

६. विश्वे सर्वे जनासो जनाः शर्मन् शर्मेणि सुखनिमित्तं यस्य वैश्वानरस्य सुमतिं निक्षमाणाः प्रार्थमानाः एवैः कर्मभिर्हविर्निर्वा उपतस्युः यमेवोपतिष्ठते स वैश्वानरो विश्वानरहितोऽग्निः सूर्यैः सन् पित्रोर्मातापित्रोः रोदस्थोः व्यावाप्त्यिष्योर्वैरमुत्कृष्टं उपस्थं मध्यमंतरिक्षं आ ससाह आगच्छत् ॥

७. वैश्वानरो विश्वानरहितोऽग्निर्देवो द्योतमानः बुध्न्या बुध्न्यानि अंतरिक्षाणि । बुध्नमंतरिक्षम् । तथा च यास्कः । बुध्नमंतरिक्षं बद्धा अस्मिन्भूता आप इति वेति । वसुनि आच्छादकानि तमांसि । वस आच्छादन इति धातुः । सूर्यस्य उदित्वा उदितौ उदये सति आददे समुद्रादंतरिक्षात् । सगरं समुद्र इत्यंतरिक्षनामसु पाठात् । अवरात्पृथिव्याः

तमांसि आददे । समुद्रात्परस्माद्विद्योऽपि तमांस्याददे । तदेव दर्शयति । अग्निदिवस्त-
मांस्याददे पृथिव्याश्च तमांस्याददे ॥

इति पंचमस्य द्वितीये नवमो वर्गः ॥

7.

प्र वो देवमिति सप्तमं सप्तमं सुक्तं वसिष्ठस्यायं त्रैदुभमाश्रयेत् । प्र वो देवमिरयन्-
क्रांतम् । प्रातरनुवाकात्पिनशस्तस्योर्हशसूक्त उक्तो विविचयोगः ॥

१. हे अग्ने वस्त्वां देवं द्योतमानादिगुणयुक्तं सप्तस्थानं राक्षसानभिभवंतं बलमाच-
रंतं वा अग्निमग्नस्य नेतारं अश्वं न अश्वमिव धीजिर्मं वेगवंतं बलवंतं वानमोभिः स्तुति-
भिर्हविर्भिर्वा प्र ह्रिषे चित् ग्रहिणोभ्येव । किंच हे अग्ने त्वं विद्वान् जानन्
नोऽस्माकं अध्वरस्य यज्ञस्य वृत्तो भव । अथ परीक्षस्तुतिः । त्वना आत्मना स्वयमेव
देवेषु मितदुःस्वधुमोऽग्निरिव विविदे मन्त्राद्येते ॥

(P. 17.) २. हे अग्ने त्वं मंद्रो मन्त्रयिता स्तुत्यो वा देवानां सख्यं देवैः सह
सख्यमित्यर्थः । जुषाणः सेवमानः पृथिव्याः सानु सानुच्छितं तृणमूलमादिकं शुष्मैः
शोषकैर्दाहकैस्तैर्जोभिः नश्यन् पादक्षयमानः । मन्त्रमानं हि शब्दायते । जंभेभिर्द्विष्टाभिः
ज्वालाभिरित्यर्थः । विश्वे विश्वानि यनानि उशधक् कामयमानो दहन स्वाः पश्याः
अनु स्वैर्मागैरित्यर्थः । आ आयाहि । आकारस्य पुनर्वचनमादरार्थम् ॥

३. अयं यज्ञः प्राचीनः सम्बगनुष्ठीयत इत्यर्थः । यज्ञा यज्ञो यज्ञा होता प्राचीनः ।
यज्ञा यज्ञो हविः प्राचीनः प्राचीनं प्राहुस्तमासन्नम् । बहिर्हि बहिश्च सुधितं
सुनिहितम् । ईळितः स्तुतोऽग्निः प्रीथीते हस्तश्च भवति । होता न होता च । नैति
चार्ये । विश्ववारि विश्वैर्वर्णीये मातरा व्यावापृथिव्याविडार्या आहुवानो भवति । कदे-
त्यत आह । यतो यदा यविष्ठ हे सुवतमांसं त्वं सुरायः सुसुखः जज्ञिषे जायसे ॥

४. विचेतसो विविक्तप्रज्ञाः मानुषासो मनुष्याः अध्वरे यज्ञे शयिरं रयिनं नेतार-
मग्निं सद्यो ज्ञानं जनयति । य एषां हविर्बलति सौऽयमाग्निर्विदपतिः विद्यां पतिः वि-
श्वस्य पतिर्वा मंद्रो मन्त्रयिता मधुवृक्षाः मन्त्रयितृवचरकः ऋतावा यज्ञवान् विशां मनु-
ष्याणां दुरोणे गृहे अधायि आहितः ॥

५. वृत्तो होतृत्वेन बह्विर्हविषां ब्रोज ब्रह्मा परिवृद्धः विधत्ता विश्वस्य धारकोऽग्निः
आजगन्वान् द्युलीकादागत आभमनशीलो वा नृपदने होतृस्थाने असादि उपविष्टः ।
यमार्गं द्यौश्च पृथिवी च उभे ववृधाते वर्धयतः यं च विश्ववारि विश्वैर्वर्णीयं होता
मनुष्यः आयजति ॥

६. एते महीयाः पुरुषाः द्युमेरिभ्रैः विश्वं पोष्यवर्गं आतिरंतं वर्धयन्ति । अथवा
द्युमेरिभ्योभिः विश्वं जगदातिरंतं अभ्यगच्छन्नेत्यर्थः । क इत्यत आह । ये नर्या
मनुष्याः मंभं स्तोत्रं स्तुत्यं वा अरं पर्याप्तं अतश्च सप्तस्कुर्वन् । यैति समुच्चये । ये च
विशो जनाः ओषमाणाः । शृणोतेः सन्न्यङोरिति द्वित्वमिको हल्लिति सनः क्तिच्
अ सर्वे विधयमर्हन्ति विलुप्यन्त इति न भवतः । साश्वसृष्ट्यां सन इत्यात्मनेपदं

च । अतिरंत वर्धयन्ति । मे मदीया ये वा ऋतस्यास्य सत्यमिममग्निम् । कर्मणि षष्ठी ।
मानुषाणामश्रीयादितिवत् । आ दीपयन् आदीपयन् ॥

(P. 18.) ७. सहस्रः सूनो बलस्य पुत्राग्ने वसिष्ठा वयं वसूनामीशानं त्वां
अस्मदीयेभ्यः स्तोत्रेभ्यो मधवद्भ्यो हविष्मद्भ्यश्च इषमन्नं नु क्षिप्रं अद्य वा आनष्ट प्राप-
यः । नक्षत्र्यास्तिकर्मणां ऽतर्पीतण्यर्थाद्भुङ्क्तिं छन्दस्यपि इक्षयत इत्याडागमः । यूयं स्वत्व-
रिवाराद्य सर्वे यूयं नोऽस्मान् सदा स्वस्तिभिः पातित्येवमीमहे याचामहे ॥

इति पंचमस्य द्वितीये दशमो वर्गः ॥

8.

इधे राजेति सप्तचमष्टमं सुक्तं वसिष्ठस्यार्पं त्रैष्टुभमाग्नेयम् । इधे राजेत्यनुक्रान्तम् ।
प्रातरनुवाकाग्निनक्षत्रयोर्विनिर्योगः । आतिथ्यायां प्रप्रायमग्निरिति स्विष्टकृतो
याज्या । सुन्नितं च । प्रप्रायमग्निरंतरस्य शृण्व इति संयाज्ये इति ॥

१. राजा दीमः अर्थः स्वामी हविषां प्रेरको वा अग्निः नमोभिः स्तुतिभिः सह सार्धं
समिध्यते । यस्याग्नेः प्रतीकं रूपं घृतेन आहृतं भवति । यं च नरो ऽस्मदीयाः सवाधः
संश्रिताः संजातबाधा वा हव्येभिर्हव्यैः सार्धं ईळते स्तुवंति सोऽग्निरुपसामग्ने
आ अशोचि आदीप्यते ॥

२. स्यः सोऽयं होता देवानामाह्वाता मंत्री मन्विता यज्ञो महानग्निः मनुष्यो
मनुष्यस्य सुमहानवेदि सुमहस्त्वेन प्रजायते । अपि च सोऽयं भाः दीतीः व्यकः विकरो-
ति अंतरिक्षे । किंच सोऽयं कृष्णपविः कृष्णमार्गोऽग्निः पृथिव्यां सत्सु जानः सृज्य-
मानः सन् ओषधीनिर्ववक्षे वर्धते ॥

३. हे अग्ने त्वं कया स्वधया हविषा नोऽस्माकं सुवृत्तिं स्तुतिं विवसः ध्यामुषे आ-
च्छादयसि वा । कामु कां च स्वधां शस्यमानः स्तूयमानः त्वं ऋणवः प्रामुयाः । हे
सुदन्न शोभनदानाग्ने । तथा च यास्कः । सुदन्नः कल्याणदान इति । वयं कदा वृष्ट-
रस्य शशुभिर्बुद्धिसकस्य साधोः समीचीनस्य राय्यो धनस्य पतयः स्वामिनो भवेम
वतारः संभक्तारश्च कदा भवेम ॥

४. अयं प्रसिद्धोऽग्निर्भरतस्य यजमानस्य मम प्रप्र अत्यंतं शृण्वे प्रथितो भवति ।
कदेत्यत्राह । यद्यदा सूर्यो न सूर्य इव बृहद्भाः बृहद्भासमानो वि रोचते प्रकाशते ।
किंच योऽग्निः पृतनासु संप्रानेषु पूर्वं पूरुतामकमसुरं आनि तस्यो अभिबभूव सोऽयं
द्युतानो दीप्यमानो देव्योऽतिथिर्देवानामतिथिवत्पूज्यः सन् शुशोच जज्वाल ॥

(P. 19.) ५. हे अग्ने त्वे त्वयि आहवनानि हवींषि आहृतयो वा भूरि बभूनि
असन्निभं भवंत्येव । त्वं च विन्धेभिर्विन्धैरनीकैः तेजोभिः त्वद्विभूतिभिः अग्निभिर्वा सह
सुमनाः भूयो भव । हे अग्ने स्तुतः स्तोतुः । स्तोतीति स्तुत् । स्तोत्रं शृण्विषे शृणु । हे
सुजात कल्याणप्रादुर्भावाग्ने गृणानः स्तूयमानस्त्वं स्वयं स्वयमेव तन्वं स्वां तनुं
मम तनुं वा वर्धस्व वर्धयस्व ॥

६. शतसाः गवां शतस्य संभक्ता संसहस्रं गवां सहस्रेण च संयुतः द्विवर्हा द्वाभ्यां विद्याकर्मभ्यां बृहत् वसिष्ठः द्वयोः स्थानयोर्लोकयोः महान्वा । तथा च यास्कः । द्विवर्हा द्वयोः स्थानयोः परिवृढ इति । इदं वचः इदं स्तोत्रं अग्नय उज्जनिपीठं उदजी-जनत् । किं तदित्यत आह । यद्वचः शुभम् दीप्तिमत् यशस्करमित्यर्थः । अमीवचा-तनं रोगाणां निवारकं रक्षांहा रक्षसां हृद च स्तोत्रभ्य आपये तद्वधेव पुत्रादिकायापि च सुखदं भवति भवेत् ॥

७. इयमुक् प्रागेव व्याख्याता (७. ७.) ॥

इति पंचमस्य द्वितीय एकादशो वर्गः ॥

9.

अबोधि जार इति षड्वचं नवमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षे वैदुभमाश्रयम् । अबोधि षड्वि-त्युक्तात् । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्दशसूक्तमध्य उक्ता विनियोगः ॥

१. जारः सर्वेषां प्राणिनां जरयिता होता देवानामाह्वाता मंत्रो मदयिता स्तुत्यो वा कवितमः प्राज्ञतमः पाथकः शोधकोऽग्निः उपसानुपस्थात् मध्ये अबोधि अबुध्यत । किंच उभयस्य द्विपदेशतुष्पश्च वैव्यस्य मातुषस्य वा जंतोः प्राणिनः केतुं प्रज्ञानं दधाति विदधाति । देवेषु च हव्या हव्यानि दधाति । सुकुम्बु यजमानेषु च द्रविणं धनं दधाति ॥

२. सोऽग्निः सुक्रतुः सुकर्मा सुप्रज्ञो वा भवति योऽग्निः पणीनामसराणां दुरो द्वायाणि गवां पिधानानि विवृतवान् । पुरुभोजसं बहुक्षारं अकर्मत्वेनीयं गवां संघं नोऽस्मदर्थं पुनानः शोधयन् हरन्तित्यर्थः । होता देवानामाह्वाता मंत्रो मदयिता स्तुत्यो वा इमुनाः शान्तमनाः शानमना वा राम्याणां रात्रीणां रमयित्रीणां वा विशां जनानां यजमानानां वा तमोऽधिकारं तिरस्कृत्वा दृष्टे दृश्यते च । यद्वा तमस्तिरो दृष्टे नाशयतीत्यर्थः ॥

(P.20.) ३. योऽग्निरमूरोऽमूढः कविः प्राज्ञः अदितिः अहीनः विवस्वान्दीप्तिमान् सुसंसत् शोभनसदनः शोभनसंवेदनो वा मित्रः प्रमीतेच्छाता सर्वेषां अतिथिरतिथिव-त्पुज्यः शिवः शिवकरो जगतः चित्रभानुः चित्रदीप्तिः उपसामने मुखे भाति सो-ऽयमपां गर्भः सन् प्रस्वः जायमानाः ओषधीराविवेश ॥

४. हे अग्ने वस्त्वम् । अत्र विभक्तिवचनव्यत्ययः । मनुषो मनुष्यस्य युगेषु याग-कालेषु सर्वेष्वपि दिवसेषु वा ईळ्येन्यः स्तुत्यः । अतः परं परोक्षस्तुतिः । योऽग्निर्जा-तवेष्टाः जातधनः समनगाः युद्धेषु संगता सन् अशुचत् दीप्यते । सुसंदृशा सुसंदर्शनं भातुना तैजसा विभाति च । तमग्निं समिधानं समिध्यमानं गावः स्तुतयः प्रति बुधेव प्रतिबोधयति ॥

५. वैश्वदेवे पक्षावमे याहीति हविषो माडया । सूत्रितं च । अग्ने याहि दूयं मा रिषण्य इदं नरो नेमधिता हवेत इति तिस्र इति ।

हे अग्ने इत्थं दूतस्य कर्म हविर्वहनादि याहि देवानच्छाभिगच्छ । गणेन संघेन सह ब्रह्मकृता ब्रह्मकृतोऽस्मानस्मदीयांश्च तव स्तोतृन्मा रिषण्यः मा हिंसीः । सरस्वतीं मरुतोऽश्विना अश्विनौ अपश्च एतान्देवान् रत्नधेयायास्मभ्यं रत्नदानाय यक्षि च ॥

६. हे अग्ने त्वां वसिष्ठ ऋषिः समिधानो भवति । तं च जरूयं पुरुषभाषिणं जरणीयं वा रक्षोमर्णं हन् जहि । राये धनवते यजमानाय पुरंधि बहुधियं देवगणम् । तथा च यास्कः । पुरंधिर्बहुधीरिति । यक्षि यज । किंच हे जातवेदोऽग्ने पुरुणीथा पुरुनीथेन बहूना स्तोत्रेण जरस्व देवान् स्नुहि । यद्वा पुरुणीथानेकमार्गाणि रक्षांसि जरयेत्यर्थः ॥

इति पंचमस्य द्वितीये द्वादशो वर्गः ॥

10.

उषो न जार इति पंचर्चं दशमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैलुभमग्निमयम् । तथा चानुक्रांतम् । उषो न पंचेति । प्रातरनुवाकाश्विनश्चर्यास्तो विवियोगः ॥

१. अग्निः उषो न जारः उषसो जारः सूर्यः तद्वत् पृथु विस्तीर्णं पाजस्तेजः अग्नेत् श्रयति । किंच इविद्युतत् दीद्यत् शोशुचान इति त्रयोऽपि शब्दा यद्यपि दीप्तिकर्माणास्तथापि दीप्तिभूयस्त्वज्ञापनाय प्रयुक्ता इति न पुनरुक्तः । अत्यंतं दीप्यमान इत्यर्थः । वृषा कानानां वर्षिता हरिर्हविषां प्रेरकः शुचिः शुद्धिकृदग्निः धियः कर्माणि हिंज्वानः प्रेरयन् भासा दीप्या आ भाति प्रकाशते । अपि च उशतीः कामयमानाः अजीगः जागरयति । तमसा तिरोहिताः प्रजा उद्गिरति वा ॥

(P. 21.) २. अग्निर्वस्तोरहनि । वस्तोः द्युरित्यहर्नामसु पाठात् । उषसामग्रे स्वर्णं आदित्य इव । तथा च यास्कः । स्वरादित्यो भवति सुअरणः सुईरण इति । अरोचि दीप्यते । उशिजो न ऋषिजश्च यज्ञं तन्वानाः विस्तारयंतः मन्म मन्मानि मननीयानि स्तोत्राणि पठंतीति शेषः । नेति संप्रत्यर्थः । अपि च जन्मानि विद्वान् जानन् वृत्तो देवानां देवयावा देवान्प्रति गच्छन् वनिष्ठो हानृतमोऽग्निः व्याद्रवत् विविधमाद्रवति ॥

३. मतयः स्तुतिरूपाः देवयंतीर्देवानिच्छंत्यो द्रविणं धनं भिक्षमाणा आचमाना गिरो वाचः सुसंवृशं कल्याणसंदर्शनं सुप्रतीकं सुरूपं शोभनांगं वा स्वंचं सुधु गच्छंतं । हव्यवाहं हव्यानां वोढारं मानुषा गामरतिं स्वामिनमग्निमच्छ अभियंति अभिगच्छंति ॥

४. हे अग्ने वसुभिर्देवैः सजोषाः संगतस्त्वं नोऽस्मदर्थे इंद्रमावह । रुद्रभिः रुद्रैर्देवैः संगतो बृहंतं मडांतं रुद्रं चावह । आदित्येभिरादित्यैर्देवैः संगतो विश्वजन्यां विश्वजनहितामर्हति चावह । ऋकभिः स्तुत्यैः अंगिरोभिर्देवैः संगतो विश्ववारं विश्वैः संभजनीयं बृहस्पतिं चावह ॥

५. उशिजः कामयमानाः विशो मनुष्याः मंद्रं स्तुत्यं होतारमाह्वतारं यविष्ठं युवतममग्निं अध्वरेषु आग्नेषु ईळते स्तुवंति । हि यस्मात्कारणात्सोऽग्निः क्षपावान् रात्रिमान् । रात्रौ खल्वत्रयेऽग्निर्होत्रं हूयते । रयीणां रथिमतां हविष्मतां यजमानानां

देवान् यजयाय यत् अंतर्ब्रह्मरहितोऽभवत् । तथा च श्रूयते । यस्माद्भूतोऽभवत्तस्मा-
द्विशस्तनध्वर ईळत इति ॥

इति पंचमस्य द्वितीयं त्रयोदशो वर्गः ॥

11.

महौ असीति पंचर्चमेकादशं सुक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभमाशेयम् । महानित्यनुक्रा-
तम् ॥ प्रातरनुवाक्वाश्विनशस्त्रयोरुक्ती विनियोगः ॥

१. हे अग्ने त्वं अन्वरस्य भ्रूकेतः प्रज्ञापनः सन् महानसि । त्वदृते त्वया विना
अमृता देश न माश्नुते न माद्याति । विश्वेभिर्विश्वेदेवैः सरथं यथा भवतु आ याहि च ।
इह स्त्रीर्षे बहिषि प्रथमो मुखयो होता आह्वाता सन् निषद निषीद च ॥

(P. 22.) २. वाजपेये बर्हिस्पत्यचरोः स्विष्टकृतोऽनुवाक्या । सूचितं च ।
त्वानीळते अजिरं दूत्यायाग्निं सुदीतिं सुदृशं गृणत इति ॥

हे अग्ने अजिरं क्षिप्रगामिनं त्वां मानुषातो मानुषाः हविष्मतो यजमानाः सद्भित्
सदैव दूत्याय दूतकर्मणे हविर्वहनाय ईळते याचते । "मि"र्थ इत्यत आह । यस्य
हविष्मतो बर्हिर्देवैः सार्षं आसदः त्वमधितिष्ठासि अस्मै हविष्मते अहानि सुदिना सु-
दिनानि शोभनदिनानि भवति ॥

३. हे अग्ने त्वे त्वयि अंतर्मध्ये अन्तोः अह्नः । यद्यप्यक्तुरिति शब्देनाम तथाप्यत्र अ-
ज्यते व्यज्यते रूपादीन्यस्मिन्नित्यह्नो नाम । चित्रित्वारं त्रिषु सवनेषु वसूनि हवींषि
वाशुषे हविषां प्रदात्रे मर्त्याय मनुष्याय तदर्थमित्यर्थः । प्राचिकितुः प्रवेदयति कृत्स्विजः ।
यद्वा अन्तीराद्विः क्षीनश्चिमश्चमजं च त्वय्यंतर्वाहितानि प्रचिकितुरविदन्नित्यर्थः ।
अपि च मनुष्यत मनोरित्र इह ममास्मिन् यज्ञे दूतस्त्वं देवान् यक्षि यज । नोऽस्माकम-
भिवास्तिपावा अभिशंसक्रात् शात्रवात्पावा रक्षिता भव ॥

४. बृहतो महतः अध्वरस्य कौटिल्यरहितस्य यज्ञस्य अभिरीशे ईष्टे । विश्वस्य
सर्वस्य कृतस्य संस्कृतस्य हविषश्चाग्निरेवेष्टे । हि यस्मादस्याग्नेः क्रतुं कर्म वसवो
देवा जुषत संवते । अथापि च देवाः अग्निं हव्यवाहं हव्यानां वाढारं दधिरे
चाक्रिरे इत्यर्थः ॥

५. हे अग्ने हविरद्याय हविषां भक्षणाय देवान् आवह । किमित्यत आह । इहा-
स्मिन्यज्ञे इंद्रज्येष्ठस्य इंद्रप्रमुखा देवाः मादयन्ताम् । इमं यज्ञं यष्टव्यं हविर्दिवि स्थि-
तेषु देवेषु धेहि निधेहि । देवान्वा इह नय इदं हविषां देवेषु नयेति भावः ।
अंतिमः पादो व्याख्यातवरः ॥

इति पंचमस्य द्वितीयं त्रयोदशो वर्गः ॥

12.

अगन्म महति वृत्रात्मके द्वादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैष्टुभमाश्रेयम् । तथा चानुक्रां-
तम् । अगन्म वृत्राविति । प्रातरनुवाकाश्विनसंस्त्रयोऽन्तो विनियोगः । व्यूळहे दश-
रात्रे नवमेऽहनीदं सूक्तमाज्यशस्त्रम् । सूचितं च । तृतीयस्यागन्म महत्याज्यमिति ॥

१. योऽग्निः स्वे दुरोगे स्वे स्थाने आहवनीये समिद्धः काष्ठैः समिद्धः सन् दीपाय
दीप्यते तमिमं यविष्ठे शुभतमं उर्वी विस्तीर्णं रोदसी रोदस्थोर्ध्वावापृथिव्योरंतर्मध्ये-
ऽन्तरिक्षे चित्रभातुं चित्रज्वालं स्वाहुतं सुष्टाहुतिभिर्हुतं संतं विवृतः सर्वतः प्रत्यंचं
प्रतिगच्छंतमग्निं महा महता नमसा नमस्कारेण अगन्म वयमुपगच्छाम ॥

(P. 23.) २. योऽग्निर्नृणां महत्त्वेन विश्वा विश्वानि दुरितानि साह्वान् अभवन्
जातवेदाः जातधनो जातप्रज्ञो वा दमे यज्ञगृहे स्ववे अस्माभिः स्तूयते सोऽग्निरस्मान्
दुरितान् पापात् अवध्यात् निदिताच्च कर्मणो रक्षिषत् रक्षतु । अस्मान् गृगतः स्तुवतो-
ऽपि रक्षिषन् । उत अपि च सोऽग्निर्नो मयोनो हविष्मतो रक्षिषन् ॥

३. हे अग्ने त्वं वरुणोऽसि । उत अपि च त्वं मित्रोऽसि जगतः प्रसीतस्वातासि ।
त्वं वसिष्ठाः मतिभिः स्तुतिभिर्वर्धयति । त्वे त्वयि विश्वमानानि वसु वसून्
सुसन्तानानि सुतंभजनानि संस्थिति । स्पष्टमन्यतु ॥

इति पंचमस्य द्वितीयं पंचदशो वर्गः ॥

13.

प्राग्नय इति त्वं वयोदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैष्टुभं वैश्वानराग्निं देवताकम् । तथा
चानुक्रांतम् । प्राग्नये वैश्वानरीयमिति । विनियोगो लौकिकः ॥

१. हे सखायः विश्वशुचे विश्वे यो दीपयति तस्मै धियं धे धियां कर्मणां यो धाता
तस्मै असुरेष्टेऽसुराणां यो हंता तस्मै अग्नये मन्म मननीयं स्तोत्रं धीर्तं कर्म च प्र
भारध्वम् । मनीनामभिमनानां क्रानानां यतये दात्रे वैश्वानराय विश्वनरहिताय अग्निवि-
शेषाय बहिषि यज्ञे हविर्न हविरिव स्तुतिं प्रीणानः प्रीयमाणोऽहं अरे भराणि । यद्वा
हविः प्रीणानः प्रीणयन्नहं बहिषि बहिर्भरे संभराणि । नेति संग्रह्यर्थः ॥

२. हे अग्ने त्वं शोचिषा दीप्त्या शोभुचानो दीप्यमानो जायमानो जायमान एव
रोदसी द्यावापृथिव्यौ आपुषाः आपूरयः । अपि च जातवेदो जातप्रज्ञ जातधन वा
वैश्वानर विश्वनरहित हे अग्ने त्वं देवान् महित्वा महत्त्वेन अभिशस्तेः अभिशसक्ता-
च्छत्रोरमुंचः अमोचयः ॥

३. हे अग्ने जातः सूर्यात्मना जातः त्वं इर्यः स्वामी प्रेरयन्वा परिज्मा परितो
गता सन् पशून् गोपाः । यथा गवां पालकः पशून्पदयति तद्वत् । यद्यत्र भुवनानि
व्यख्यः रक्षार्थं पदयसि तदा ब्रह्मणे ब्रह्म स्तोत्रं तदर्थं गातुं गतिं फल-

प्राप्तिं विद् । यद्वा ब्रह्मणे ब्राह्मणार्थं गातुं विद् । येन ब्रह्मणोपद्रवाभिर्गच्छति
तं गातुं विदेत्यर्थः । स्पष्टमन्यत् ॥

इति पंचमस्य द्वितीये षोडशो वर्गः ॥

14.

(P. 24.) समिधा जातवेदस इति त्वयं चतुर्दशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्पणाम्नेयम् ।
आद्या बृहती द्वितीयातृतीये त्रिष्टुभौ । तथा चानुकम्प्यते । समिधा बृहत्यादाति
विनियोगो लैंगिकः ॥

१. जातवेदसे जातवेदसं जातप्रज्ञं अग्नयेऽग्निं समिधा वयं वसिष्ठा दाशेम परिच-
रेम । देवाय देवं स्तुत्यमग्निं देवहूतिभिर्देवस्तुतिभिर्दाशेम । शुक्रशोचिषे शुक्रशोचिषे
शुभ्रशीर्षिं नमस्विनो हविष्मन्तो वयं हविर्भिर्दाशेम । अत्र दाशतियोगात्कर्मणि चतुर्थी ।
प्रायेण सर्वत्र दाशतियोगं कर्मणि चतुर्थी दृश्यते ॥

२. हे अग्ने ते त्वां वयं वसिष्ठाः समिधा विधेम परिचरेम । हे यज्ञ च यद्व्याम्रे
वयं सुदुती क्षोभनया स्तुत्या दाशेम त्वां परिचरेम । अभ्वरस्य यज्ञस्य होतरग्ने वयं
घृतेनाज्येन त्वां दाशेम । हे भद्रशोचं कल्याणज्वाल देव द्योतमानाम्ने त्वां वयं हविष
दाशेम ॥

३. हे अग्ने नोऽस्माकं देवहूतिं स्तोत्रं यज्ञं वा देवेभिः देवैः सार्धं वषट्कृति हविः
जुषाणः सेवमानस्त्वं उप आयाहि । देवाय द्योतमानाय तुभ्यं वयं दाशतः परिचरंतः
स्याम भवेम । सिद्धमन्यत् ॥

इति पंचमस्य द्वितीये सप्तदशो वर्गः ॥

15.

उपसद्योयेति पंचदशार्चं पंचदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्पणाय त्रिषात्रनाम्नेयम् । तथा चानु-
क्रांतम् । उपसद्याय पंचोना गायत्रिमिति । प्रातरनुवाक आग्नेये कर्त्ता गायत्रे छंद-
स्यश्विनशस्त्रे चैवं सूक्तम् । सूत्रितं च । उपसद्याय त्वमग्ने यज्ञानामिति तिस्र उत्तमा
उद्धरेदिति । उपसदि पौर्वाहिक्यामुपसद्यायेत्याद्यास्तिस्रः क्रतवः सामिधेन्यः । सूज्यते
च । उपसद्याय मीळङ्घ इति तिस्र एकैकां त्रिरनवातमिति । पवित्रेष्टधामग्ने रक्षांसी-
त्येषा प्रथमाज्यभागानुवाक्या । सूत्रितं च । पावकवंतावाज्यभागवती रक्षांसि सेध-
तीति । अन्वारंभणीयायामग्नेर्भगियाज्या । सूत्रितं च । आसवं सवितुर्यथास नो-
राधांस्या भरेति । स्वस्त्ययन्यामिष्टावग्ने रक्षा ण इति प्रथमाज्यभागानुवाक्या ।
सूत्रितं च । स्वस्त्ययन्यां रक्षितवंतावग्ने रक्षा णो अहस इति ॥

१. हे अध्वर्यवः उपसद्याय उपसदनीयाय मीळङ्घे कामानां वपिन्नेऽग्नेय तत्प्री-
त्यर्थं आस्ये तस्यैव सुखे हविर्बुद्धत । योऽग्निर्नैष्ठिमात्तत्रतमं आप्यं भवति । आसन्न-
तमो बंधुर्भवतीत्यर्थः । आप्यमिति स्वार्थिकस्ताद्धितः ॥

२. योऽग्निः कविः प्राज्ञो गृहपतिर्गृहाणां पालयिता युवा नित्यतरुणः सन् पञ्च चर्वणीः पञ्च जनान् मनुष्यान् अभि अभिमुखं दमे दमे गृहे गृहे निषसाद निषीदति । उत्तरया वाक्यपरिसमाप्तिः ॥

३. सोऽग्निर्नोऽस्माकं देवो धनं भगवत्य् अतिक्रे भवं सहभूतं वा विश्वतः सर्वतो बाधकाद्रक्षतु । उत अपि चास्मान्वसिष्ठानंहसः पापात्पातु रक्षतु ॥

(P. 25.) ४. दिवो ह्यलोकस्य द्येनाय द्येनसदृशाय नु क्षिप्रं गन्त्रेऽग्नये यस्मै नवं नूतनं स्तोमं जीजनं अजीजनं जनयामि सोमिर्नोऽस्मभ्यं कुवित् बह्व वस्वो वसु धनम् । कर्माणि षष्ठी । वनाति ददात्वित्यर्थः ॥

५. यज्ञस्याग्ने पुरस्ताद्भागो शोचतो वीष्यमानस्य यस्याग्नेः श्रियो वीषयः वीरवतः पुत्रवतो रथिर्वधं यथा तद्वत् दृशे द्रष्टुं चक्षुषे वा स्वार्हाः स्पृहणीया भवन्ति तस्मै नवं स्तोमं जीजनमित्यनुषंगः । उत्तरञ्च संबन्धो वा ॥

इति पञ्चमस्य द्वितीयेऽष्टादशो वर्गः ॥

६. यजिष्ठो यजनीयतमो यष्टतमो वा हव्यवाहनो हव्यानां हविषां बोढा सोऽग्नि-रिमां वषदकृतिमस्माभिर्वीर्यवानामाहति वेतु कामयतां भक्षयतु वा । नोऽस्माकं गिरः स्तुतीश्च जुषत सेवताम् ॥

७. नक्ष्य उपगंतव्य । नक्षतिर्व्याप्तिकर्ता । विश्वपते विशां पते देव द्योतमान आहूत सर्वैर्यजमानैरभिहूत हे अग्ने द्युमंतं वीभिमतं सुवीरं कल्याणस्तोदकं त्वा त्वां वयं नि धीमहि निहितवतः ॥

८. हे अग्ने त्वं क्षयो रात्रिः उक्तः अहानि च सर्वैरेति यावत् वीदिहि वीष्यस्व । वीष्यमानेन त्वया वयं वसिष्ठाः स्वप्नयः शोभमानास्त्रयो भवाम । अस्मद्युः अस्मान् कामयमानः । सुव आप्ननः कथमिति कथञ्चि कृते कथाच्छर्त्तसीदितुमव्ययः । द्कारलोपश्छांदसः । तथा च यास्कः । अस्मद्युस्मान् कामयमान इति । त्वं सुवीरः सुस्तोदको भव ॥

९. हे अग्ने त्वा त्वां नरो नेतारो यजमानाः विप्रासो विप्राः मेधाविनः धीतिभिः कर्तुभिः सातथे धनाय कामानां लाभाय वा उपयन्ति उपगच्छति । सहस्रिणी सहस्रसंख्याका अक्षरा क्षयरहिता स्तुतिरूपा अस्मदीया वाक् त्वामुपयाति च ॥

१०. शुक्रशोचिः शुभ्रज्जालः अमर्त्यः मरणरहितो देवतात्मा शुचिः स्वयं शुद्धः पावकः अन्येषामपि शोधक ईड्यः स्तुत्योऽग्निः रक्षांसि राक्षसान् सेधति बाधताम् । इति पञ्चमस्य द्वितीय एकोनविंशो वर्गः ॥

११. हे सहस्रो यदो बलस्य पुत्राग्ने स प्रसिद्धस्त्वं ईशानः सर्वस्य जगत ईश्वरः सन् नोऽस्मभ्यं राधांसि धनानि आ भर आहर । भगश्च भगो देवोऽपि वार्यं धनं दातु अस्मभ्यं ददातु अभ्यासलोपश्छांदसः । भगोऽत्र सूक्ते निपातभागिनी देवता ॥

१२. हे अग्ने त्वं वीरवत् पुत्रपौत्रोपेतं यशोऽन्नं देहीति शेषः । देवश्च सविता सविता देवोऽपि वार्यं वरणीयं धनं दाति ददातु । भगश्च देवोऽपि ददातु । वितिश्च वितिरपि देवी ददातु । सवित्रादिः सूक्ते निपातभागिनी देवता ॥

(P. 26.) १३. हे अग्ने त्वं नोऽस्मान् अंहसः पापात् रक्ष पाहि । संहितायां दीर्घ-
इडांसः । अपि च हे देव द्योतमानाग्ने अजरो जरारहितस्त्वं रिषतो हिंसतः शत्रून्
तापिष्ठैरतिशयेन तापकैस्तेजोभिः हृह भस्मीकुरु ॥

१४. अधा अधुना हे अग्ने अनाधृष्टः अप्रतिधर्षणीयः त्वं नोऽस्माकं नृपीतये नृणां
रक्षणार्थं मही महती आयसी अयसा निर्मिता शतगुजिः अत्यन्तं विस्तृता शतगुणा पूः
पुरी । तद्रक्षासाधनभूतप्राकारादिर्वा पुरुच्यते । अथ । यथा अयसा निर्मितापुरी तद्रक्षा-
साधनभूतप्राकारादिर्वा शत्रुभ्यो भीतायक्षति तद्रक्षाक्षसेभ्यो भीतानस्मान् पार्हीत्यर्थः ॥

१५. हे अशभ्य अहिंस्य दीपावस्तः रात्रिराच्छादयितः तमसो वारयितरित्यर्थः ।
अग्ने त्वं नोऽस्मान् अंहसः पापात् अघायतः पापमिच्छतः शत्रौश्च दिवा नक्तं अहनि
रात्रौ च सर्वदा पाहि रक्ष ॥

इति पंचमस्य द्वितीये विंशो वर्गः ॥

16.

एना व इति द्वादशर्च षोडशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धमग्निदेवताकम् । अगुजो बृहत्यां
युजः सतीबृहत्यः । तथा त्वातुक्रांतम् । एना वो द्वादश प्रागायमिति । प्रातरनुवाक
आग्नेये क्रतौ बर्हते छंदस्याधिनशले चैवं सूक्तम् । सूत्रितं च । एना वो अग्निं प्र वो
यह्नमिति । आग्निनारुतशस्त्रे देवो वो द्रविणोदा इति प्रगाथोऽनुरूपः । सूत्रितं
च । देवो वो द्रविणोदा इति प्रगाथो स्तोत्रियानुरूपाविति ॥

१. ऊर्जो बलस्य नपातं पुत्रम् । सूनूर्नपादित्यवत्यनामसु पाठान् । प्रियं प्रिय-
मस्माकं चैतिष्ठं अतिशयेन ज्ञातारं प्रज्ञापकं वा अरतिं गंतारं स्वाभिन्नं वा स्वध्वरं
सुयज्ञं विश्वस्य सर्वस्य यजमानस्य दूतमसृजं नित्यमग्निमेना एनेन नमसा स्तोत्रेण ।
यद्यप्यत्रान्वादेशो नास्ति तथापि छांदसत्वादिरंशब्दस्थेनावेशः । यद्वा एना एन-
नित्यग्नेर्विशेषणम् । समानार्थत्वात्पूर्वेषु सूक्तेष्वपि द्वादशसिद्धेनान्वादिदयते । वो
गुणमर्थमाहुर्वे आह्वयानि ॥

२. सोऽग्निरुपा आरोचमानौ विश्वभोजसा विश्वस्य पालयितारावश्चौ योजते
स्थे युनक्तु । यद्वा सोऽरुपा आरोचमानेन तेजसा विश्वभोजसा विश्वस्य रक्षकेण
योजते अयुज्यत । किंच सोऽग्निर्दुद्रवत् आवेतुं देवान् प्राति भृशं द्रवतु द्रवति वा ।
स्वादृतः खट्वाडृतः सुग्रहा सुस्तुतिः शोभनात्रो वा यज्ञो यष्टयः सुशर्मा सुकर्मा
च भवति । तमिं देवं द्योतमानं वसूनां वासकानां जनानां वसिष्ठानां राधो हवि-
रभिगच्छत्विति शेषः । यद्वा एवंगुणविशिष्टोऽग्निः वसूनां धनानां मध्ये देवमत्यंतप्रका-
शमानं राधो धनं जनानां यजमानानां धनवत् प्रियतम इत्यर्थः ॥

३. मीळहृषः कामानां वर्धितुः आजुह्वानस्याभिहूयमानस्याग्नेः शौचिस्तेज
उदस्थान् उत्तिष्ठति । अरुषास आरोचमाना दिविस्पृशोऽंतरिक्षस्पृशो धूमासो धूमाश्च
उदस्थुः । अरुषादित्येकवचनात् बहवचनान्ततया विपरिणतं सद्वचनविति । तमिममग्निं
नरः कर्मणा नेतारं कृत्स्विजः समिधते सम्यक् दीपयन्ति ॥

(P. 27.) ४. हे सहस्रः सूनो बलस्य पुत्राग्ने यशस्तमं अतिशयेन यशस्विनं तं प्रसिद्धं यं त्वा त्वां वृत्तं कुम्भहे कुर्मः स त्वं देवान् वीतये हविषां भक्षणाय आवह । किञ्च यद्यदा त्वा त्वां ईमहे याचामहे तदैव विश्वा विश्वानि मतेभोजनानि मनुष्याणां भोग्यानि कल्याणानि धनानि रास्व अस्मभ्यं देहि ॥

५. हे विश्ववार विश्वेश्वरणीयाग्ने त्वं नोऽस्माकमध्वरे यागे गृहपतिरसि यजना-
नोऽसि । त्वं होता देवानामाह्वाता । त्वं त्वमेव पीतासि । अतः प्रचेताः प्रकृष्टमति-
स्त्वं वार्यं वर्णीयं हविः यक्षि यज वेषि च कामयस्व भक्षय वा ॥

६. हे सुक्रतो शोभनकर्मन्त्रमे यजमानाय मह्यं रत्नं धनम् । श्वात्रं रत्नमिति धनना-
मसु पाठात् । कुधि कुरु देहीत्यर्थः । हि यस्मात्त्वं रत्नधा रत्नस्य दातासि । नोऽ-
स्माकमृते यजे विश्वं सर्वं ऋत्विजं आशिषीहि लीक्षणीकुरु । किञ्च यः सुशंसः सुस्तु-
तिरस्मत्पुत्रो दक्षते वर्धते तं वर्धय । यद्वा सुशंसो होता वर्धते तं वर्धयेत्यर्थः ।
हंतुः पृथगुपादानमादरार्थम् ॥

इति पंचमस्य द्वितीये एकविंशो वर्गः ॥

७. हे अग्ने स्वाहुत यजमानैः सुष्टु आहुत त्वे तव सूरयः प्रेरकाः स्तोतारो वा प्रियासः
प्रियाः संतु भवन्तु । किञ्च ये मयवानां धनवंतो यंतारः प्रदातारः जनानामस्मदीया-
नानुर्वान् समूहान् गीतां गवां च ऊवान् इत्येत प्रयच्छति ते च तव प्रियाश्च संत्विति
पूर्वेषाम्भवः ॥

८. येषां दुरोगे गृहे घृतहस्ता । घृतशुक्तो हस्तो यस्या असौ घृतहस्ता । घृतेना-
भिचारितेत्यर्थः । इत्यान्नरूपा हविलक्षणा देवी । इरा इलेत्यन्ननामसु पाठात् । प्राता
पूर्णा निर्षादति आसीदति । अपीति पूरणः । तान्हविष्मता यजमानान् हे सहस्र सहस्रे
बलाय हिताग्ने द्रुहो द्रोऽगुर्निरो निदकाश्च शचोऽस्त्रायस्व । नोऽस्मभ्यं दीर्घश्रुत् दीर्घ-
कालं श्रोतव्यं शर्म सुखं गृहं वा यच्छ च देहि ॥

(P. 28.) ९. हे अग्ने मंद्रया च मोदयिष्या देवानामासा आस्यस्थानीयया जिह्वया
ज्वालया वह्निर्हविषां वोडा विदुदरी विद्वत्तरः स प्रसिद्धस्त्वं मयवद्भ्यो हविष्मद्भ्यो
नोऽस्मभ्यं रयिं धनं आवह च । हव्यदाति हव्यानि ददातीति हव्यदातिर्यजमानः
तस् । तथा च वाजसनेयिन आमनंति । यजमानो वै हव्यदातिरिति । सुदय च
कमेसु प्रेरय च ॥

१०. हे यविष्ठय युवतमाग्ने त्वं ये यजमानाः महो महतः श्रवसो यशसः कामे-
न इच्छामा यशस्क्रामाः संत इत्यर्थः । राधांसि साधकानि अथ्या अश्वात्मकानि मघा
मघानि इदति तान्धातुन् अंहसः पापात् शत्रोर्वा पतृभिः रक्षासाधनभूतैः शतं अपरि-
मिताभिः पूर्वनिगरीभिश्च पिष्टुहि पालय ॥

११. ब्रविणोता धनानां दाता देवोऽग्निः वो शुष्मदीयां पूर्णां हविषा आसिचं
आसिक्तां सुचं विवाष्टि कामयते । अत उत्तिचध्वं वा सोमेन पात्रमुपपुणध्वं वा
सोमं वाशंसो समुच्यार्थी । शुवमहेण होदचमसं पूरयत च अग्नये सोमं यच्छत
चेत्यर्थः । आदिवन्तरमेव देवोऽग्निर्वो शुष्मान् आहते वहति ॥

१२. देवाः प्रचेतसं प्रकृष्टमतिमध्वरस्य यज्ञस्य बह्वि वोढारं होवारं चाकु-
प्वन् अकुर्वन् । किमर्थमित्यत आह । स चाभिविधते परिचरते दाशुषे हविषां

प्रज्ञाने जनाय सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं रत्नं रमणीयं धनं दधाति दशास्त्वित्यर्थः ॥
इति पंचमस्य द्वितीये द्वाविंशो वर्गः ॥

17.

अग्रे भव सुप्रमिधेवि सप्तचै सप्तदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षमग्निदेवताकम् । सप्तपि
ह्रिपवाञ्जिद्रुमः । तथैवानुक्रम्यते । अग्रे भव सप्त द्वैपरं त्रैष्टुभमिति । अतिरात्रि षष्ठे-
ऽहनिं तृतीयसप्तने मैत्रावरुणशस्त्रेऽग्रे भवेति च्चोऽनु रूपः । सूच्यते हि । अग्रे त्वं
नोऽतमोऽग्रे भव सुप्रमिधा समिद्ध इति स्तोत्रियानुरूपविति ॥

१. हे अग्रे सुप्रमिधा शोभनया समिधा समिद्धो भव सम्यक् दीप्तो भव । उत
अपि च बहिरुर्विया विस्तारिणमुपस्तृणीतमध्वर्युः ॥

२. उत अपि च उशतोर्देवान् कामयमाना द्वारो यज्ञगृहस्य देव्यो वा । तथा च
यास्कः । द्वारो जवतेर्वा द्रवतेर्वा वारयतेर्वेति । विश्रयताम् । उत अपि च उशतो
यज्ञं कामयमानान्देवानिह यज्ञ आवह ॥

(P. 29.) ३. हे जातवेदः जातधनाग्रे वीहि देवानभिगच्छ हविषा देवान्यक्षि
यज्ञ च । स्वध्वरा स्वध्वरान् शोभनयज्ञान्श्व कृणुहि कुरु ॥

४. जातवेदाः जातधनः अभिरमृतान्मरणरहितान्देवान् स्वध्वरा स्वध्वरान् शोभ-
नयज्ञान् कारति करोतु । यज्ञं हविषा यजतु च । प्रियत् स्तोत्रैः प्रीणयतु च ॥

५. हे प्रचेतः प्रकृष्टमतिमन्त्रे विश्वा विश्वानि वार्याणि वरणीयानि धनानि वंस्व
अस्मभ्यं देहि । नोऽस्माकमाशिषोऽद्य सत्या यथार्था भवन्तु ॥

६. हे अग्रे ऊर्जो बलस्य नपातं पुत्रम् । सूनूर्नैपादित्यपत्यनामसु पाठान् । त्वामु
त्वामेव ते प्रसिद्धा देवास्तो देवाः हव्यवाहं हविषो वोढारमाश्विरे अकुर्वन्नित्यर्थः ॥

७. हे अग्रे देवाय द्योतमानाय ते तुभ्यं ते प्रसिद्धा वसिष्ठा वयं दाशतः हवींषि
ददतः स्याम भवेम । अतो महो महोऽस्त्वभियानः उपगम्यमानो याच्यमानो वा नो-
ऽस्मभ्यं रत्ना रत्नानि रमणीयानि धनानि वि दधः विधत्स्व ॥

इति पंचमस्य द्वितीये त्रयोविंशो वर्गः ॥

इति सप्तमे मंडले प्रथमोऽनुवाकः ॥

18.

द्वितीयेऽनुवाके षोडश सूक्तानि । तत्र त्वे ह यत्पितर इति पंचविंशत्यृचं प्रथमं
सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभमग्निदेवताकम् । द्वाविंशादिनिश्चतसृभिः सुवासनामो राज्ञो
दानं स्तुयते । अतस्तास्तेदेवताकाः । अनुक्रम्यते हि । त्वे ह यत्पंचाधिकैर्दं सुदासः
पैजवनस्य चतस्रोऽल्पा दानस्तुतिरिति । महाव्रत आदितः पंचदशार्थः शंसनीयाः ।
तथैव पंचमारण्यकं सूत्रितम् । त्वे ह यत्पितरश्चिन्न इद्रेति पंचदशेति ॥

१. हे इंद्र त्वे ह त्वय्येव नोऽस्माकं पितरश्चित् पितरोऽपि जरितारः स्तोतारः
संतः यद्यस्मात्कारणान् विश्वा विश्वानि वामा वामानि वननीयानि धनानि । तथा च

यास्कः । वानं वननीयं भवतीति । असम्बन्धं अलभन्त तस्माद्वयमपि धनकामास्त्वां स्तुमः । तद्युक्तम् । हि यस्मात्कारणात्वे त्वयि गावः सुदुधाः दोग्धं सुशकाः संति त्वे त्वयि अन्धाः संति त्वं वसु धनं देवयते देवं त्वामिच्छते यजमानाय वनिष्ठो दातृमो भवसि ॥

२. हे इंद्र त्वं जनिभिर्जायाभिः राजेव युभिर्दीप्तिभिः सह क्षेप्येव निवसस्येव । हीति पूरणः । किंच हे मयवन् धनवर्द्धिं विदुर्विद्वान् कविः क्रांतकर्मा क्रांतप्रज्ञो वा सन् गिरः स्तोतृनस्मान् पिशा रूपेण हिरण्यादिना वा गोभिश्चापैश्च अभि अभितो रक्ष । त्वायतः त्वत्कामानस्मान् राये शिर्षाहि धनार्थं च संस्करु ॥

(P. 30.) ३. हे इंद्र त्वा त्वां अत्र यज्ञे स्तोतरि वा प्रवर्तमानाः पस्पृधानासः स्पर्धमानाः मंद्रा मोदमानाः इमा गिरः स्तुतयः उप स्थुः उपतिष्ठन्ति । अतस्ते तव रायो धनस्य पथ्या सुतिर्वाची अस्मद्भिमुखी एतु गच्छतु । हे इंद्र वयं च ते सुमतौ सुष्टुतौ वर्तमानाः शमेन् शर्मणि सुखे स्थाम भूयास्म ॥

४. हे इंद्र सुयवसे सुतृणे गोष्ठे वर्तमानां धेनुं न धेनुमिव सुहविष्के यज्ञगृहे । दृष्टांतसामर्थ्याद्वाष्टांतिकालाभः । वर्तमानं त्वां दुधुभन् । संहितायां व्यत्ययेन दकारः । कामान् दोग्धुमिच्छन्वसिष्ठो ब्रह्माणि वस्सस्थानीयानि स्तोत्राणि उप सत्तुजे उप-सृजते । मे मम विश्वः सर्वो जनः त्वामिस्वामेव गोपतिं गवां स्वामिनमाह ब्रवीति । अथ परीक्षस्तुतिः । नोऽस्माकं सुमतिं सुष्टुतिमच्छाभि इंद्र आगंतु आगच्छतु ॥

५. नव्यः स्तुत्य इंद्रः अर्णांसि शशुभिर्विदारितायाः परुण्या उक्ताणि पप्रधाना चित् प्रथमानान्यपि सुदासे राज्ञे गाधानि सुपारा सुपाराणि पारयितुं तर्ह्यु योभ्यानि चाकृणोव अकरोत् । अपि च दधत्तमुत्सहमानं शिम्बुं बोधमानं शापे विश्वरू-पोद्भवमात्मनोऽभिशापं अशस्तीरभिशास्तीश्च उच्यस्य स्तोतुः सिंधूनां नदीनामकृणोव अकरोत् ॥

इति पंचमस्य द्वितीये चतुर्विंशो वर्गः ॥

६. यक्षुर्यज्ञकुशलः । यज्ञेः सन्प्रत्ययो न तु सन्नतः । अतो न द्विर्भावः । पुरोळाः पुरोगामी पुरोदाता वा । इदिति पूरणः । तुर्वशो नाम राजासीत् । स तुर्वशो राये धनप्राप्तये इंद्रस्य सखायं सुदासे जगाम । मत्स्यास इव जालनिहिता मत्स्या इव निशिता निर्यजिता अपि भृगवो दुह्यवश्च योधाश्च सुवासस्तुर्वशस्य च श्रुष्टिं आशुप्राप्तिं चक्रुः । विषुचः विष्वगंचतोरुभयोर्मध्ये सखा सुदासश्चैत्रः सखायं सुदा-समतर्त्त अतारयत् । तुर्वशं चावधीदित्यर्थः । यद्वा यक्षुर्यज्ञशीलः पुरोळाः पुरोदाता तुर्वशो नाम राजासीत् । तेन मत्स्यासो मत्स्यजनपदा निशिता बाधिता आसन् । अपि च भृगवो दुह्यवश्च श्रुष्टिं सुखं तुर्वशस्य चक्रुः । विषुचोर्विष्वगंचतोरुभयोर्मध्ये सखा तुर्वशस्य सखेन्द्रः सखायं राजानमतर्त्त अतारयत् ॥

७. पक्थासः पक्थाः हविषा पाचकाः भलानसः भद्रसुखाः । भलेति भद्रवाची । अलिनासः अलिनाः तपोभिरप्रवृद्धा इत्यर्थः । विषाणिनः कंडूयनार्थं कृष्णवि-पाणहस्ताः दीक्षिता इत्यर्थः । शिवासः शिवाः यागादिना सर्वस्य लोकस्य शिवकराः । यागेन हि शिवं भवति लोकस्य । आ भनंत अभिष्टुवंति तमिंद्रम् । भनतिः शब्दकर्म नौति भनतीति शब्दकर्मसु पाठान् । य इंद्रः सधमाः । सोमपात्रेण सह माद्यतीति सधमाहः सधमाह एव सधमाः । आर्यस्य कर्मशीलस्य गव्या गोसंपानं तृप्सुभ्यो

हिसंकेभ्यः आनयत् । अजगन् अजगत् स्वयं च गोसंघात् लेभे । शुधा शुद्धेन तान्नं शबून् जघान चोति शेषः ॥

(P. 31.) ८. बुराधो बुधाभिसंधयोऽन्वेससौ मंदमतयः सुदासः शत्रवः अदितिमहीनां परुष्णीं नदीं खेवयतः चि जगुश्चे । विग्रहः कूलभेदः । समकुर्वन् । परुष्ण्याः कूलं विभितु-
रित्यर्थः । स सुदासो महा इंद्रप्रसादलब्धेन महिज्ञा पृथिवीनिविध्यक तदेव व्याप्नोत् । न
पुनरुदकेनावध्यत । ततः सुदासः शत्रुः चायमानः चयमानस्य पुत्रः कविः कविनामा
पत्यमानः पलायमानः पशुयोगे संज्ञप्तः पशुरिव आशयत् अशेत सुदासा निहत इत्यर्थः ॥

९. अर्थेद्रः परुष्ण्या विच्छिन्नानि पर्वणि संदधे । ततः परुष्ण्या आपो यथा-
पूर्वमर्थं गंतव्यमेव प्रवणदेशं प्रति परुष्णीमीशुः आद्यपांश्चक्रुः । इण् गताविति
धातोरंतर्भावितप्ययात् लिट्श्रुतिरिति । अतो द्विकर्मकमाख्यातम् । न्यर्थमंगंतव्यं परु-
ष्ण्याः पार्श्वयोः स्थितं निम्नं देशं प्रति परुष्णीं नेयुः । आशुश्चन राज्ञः सुदासः अन्वो
ऽपि अभिपित्वनभिप्राप्तव्यमेव जगाम । इंद्रश्च सुदासं राज्ञे मातुपे लोके वप्तिवाच्यो
जल्पकानभिचान् शबून् सुतुकां सुतोकामानान् । तुक् लोकमित्यपत्यनानसु
पाठात् । अरंधयत् वशमानयत् ॥

१०. यद्वेद्रः सुदासो रक्षणार्थमागच्छति । तस्य पुत्तिनिप्रेषितासः पुत्तिनिप्रेषिताः
पुत्त्या मात्रा नितरां प्रहिताः चितासः संहताः जानंती वा पुत्तिगावः । पुत्तिवर्णा गावो
ऽश्वा येषां ते पुत्तिगावो मरुतः यथाकृतमिद्रत्य साहाय्यं करवानेति यथा पूर्वं समयः
कृतस्तं समयमनतिक्रम्य मित्रमिद्रं यवसात् । निमित्तार्थे पंचमी । यवसं निमिस्ती-
कृत्य अगोपाः गोपालेनारक्षिता गावो न गाव इव अभीष्टुः अभिजग्मुः । रंतयो
रममाणा निशुतो मरुतामश्वाश्च श्रुष्टिं शीघ्रप्राप्तिं चक्रुः । तस्मिन्पुच्छे मरुत इद्रं
साहाय्यार्थमभ्यगच्छमित्यर्थः ॥

इति पंचमस्य द्वितीये पंचविंशो वर्गः ॥

११. यः सुदासो राजा श्रवस्था यज्ञस इच्छयानिच्छया वा परुष्ण्याः पार्श्वस्थ-
द्योर्वैकर्णयोर्जनपदयोर्द्विद्यमानानेकं च विंशतिं च जनान् न्यस्तः आत्मना अहन् स
राज्ञा द्रुप्तो न दक्षनीयां युवाध्वर्युरिव समन् यज्ञगृहे वह्निर्यस्मिन्पुच्छे शूर इंद्र
एषां मरुतां सर्गं प्रसवमकृणोत् सुदासः साहाय्यार्थमकरोत् ॥

१२. अध अपि च वज्रबाह्विद्रिः श्रुतं कवषं च वृद्धं च चीन् तथा द्रुष्टुमनु आनु-
पूर्वजोपाप्सूदकोऽपि नि वृणक्त न्यमज्जयित्वर्थः । अत्रास्मिन्नवसरे ये त्वायतः स्व-
त्कामाः त्वा त्वामन्वमदन् अस्तुवन् ते सखायः सखाय सख्यार्थं त्वां वृणानाः
सख्यं लेभिर इति शेषः ॥

(P. 32.) १३. एषां कवषादीनां विश्वा विश्वानि दृष्टितानि दृष्टानि दुर्गाणि पुरो नगरीश्च
तद्रक्षासाधनभूतान् सप्त प्रकारांश्चंद्रः सहसा बलेन सख्य एव वि दरेः विदारयामास ।
अपि च आनवस्य अनोः संबन्धिनो बलस्य अनोः पुत्रस्य वा गय गृहं धनं वा
दृष्टवै दृष्टनामकाय राज्ञे द्रुप्तुनां गणाय वा वि भाक् व्यभजत् । असावित्यर्थः ।
इत्यमिद्रं स्तुवंतो वयं विदधे पुच्छे गृध्रवाचं बाधवाचं पूरं मनुष्यं जेष्म जयेम ॥

१४. गव्ययो गोकांता अनवोऽनोः संबन्धिनः द्रुष्टवो द्रुष्टाः संबन्धिनश्च वीक्ष्यतो
वीराः षष्टिः शता शतानि सखसाणीत्यर्थः । षट् सप्तसा सखाणि च षष्टि-

श्राद्धि षडधिकाः षट् च दुर्वास्तु दुर्बोद्धवे । चतुर्यी लुक् । परिचरणाकामाय सुखासे ।
 नमस्यति दुवस्यतीति परिचरणाकर्मसु पाठात् । नि सुसुपुः नितरां शरते निहता
 इत्यर्थः । तान्येतानि विश्वा विश्वानि कृतानि कार्याणि इंद्रस्येत् इंद्रस्यैव वीर्या
 वीर्योणीति ॥

१५. कदाचिद्वैद्रेण रक्षिता अप्यन्यथा ते नैव वार्यते । एते हत्स्वो दुर्मित्रासो
दुष्टनित्राः प्रकलवित्रं अज्ञानं द्वैष्टं वेविषाणाः सुहृदर्थं संगताः सृष्टाः पलायनार्थ-
मुत्सृक्ताः नीची नीचीना आपो न आप हव्यं अध्वं अधावंत । तसो मिमानाः सुरासा
वाध्यमाना विश्वा विश्वानि भोजना भोग्यानि धनानि सुरासे राक्षे जडः ॥

इति पञ्चमस्य द्वितीये षड्विंशो वर्गः ॥

१६. इंद्राजि क्षा भुमिमनि भूम्यामित्यर्थः वीरस्य वीर्यशुक्तस्य सुदासः
अर्द्धं हिंसकम् । अर्द्धं हिंसकमर्णोऽर्द्धशब्दस्य निपातः । अग्निं व्र स्य बुद्धि-
विश्रो नास्यसावन्निद्रः तं इंद्रमगणयंतमित्यर्थः । श्रुतपां श्रुतस्य क्षीरादेः हविषः
पातारं शर्धंतं उत्सहमानं परा ननुदं । किंच मनुष्यो मनुयुर्कुः मनुष्या मिनतो हिं-
सतो वा शत्रोर्मन्युं क्रोधं मिताय वचाधे । अथ सुदासः शत्रुः पथो मार्गान्
पत्यमानो गच्छन् यतंति पलायनमार्गं भेजे प्राप ॥

१७. इंद्रः तत्सप्त ओष्रेण चित् हरिद्रेणापि सुखात्सा एकं मुख्यं हानकर्म चकार कारयामास । सिंहं चित् प्रवधाः सिंहः सिंहः तमपि पत्वेन छानेन जघान यातयामास । वेदया वेशी सूची तथा सन्तीः सूपहिरन्धीनवाहृत् अववृत्तवात् । वादयावैः कृत्यं सूच्यैवाकारोदित्यर्थः । तान्येतानि त्रीणि कर्माणि असंभावितानीति साधनार्थानीन्द्रत्व महिम्नोऽधिकार्यात् विधा विधानि भोजन भोजनानि भोग्यानि धनानि सुखात्से राज्ञे प्रायच्छत् अवाच्य ॥

(P. 33.) १५. हे ईद्रे तत्तु राजवोऽरयः शान्धतो बहवः ररयुः वशमीयुः। चिदपि च शार्धत्त उत्सहमानस्य भेदस्य भिनन्ति मर्यादा इति भेदो नास्तिकः तस्य। यद्वा भेदो नाम सुदासः शत्रुः कश्चित् तस्येत्यर्थः। रन्धि वशीकरं विद् लभ। यो भेदः स्तुवतस्त्वां स्तुवतो मतन्मिर्त्यान् प्रत्येनः पापं कृणोति करोति तस्मिन् भेदे तिग्मं निश्चितं योद्धारमुत्साहयतम्। तथा च यास्कः। तिग्मं तेजतेरुत्साहकर्मण इति। वज्रम् वज्रति गच्छत्येव शत्रुं न प्रतिहन्यत इति वज्रः तम्। वज्राद्यद्वो वजेनैकज्रेणवज्रविप्रेत्यादिना रन्प्रत्ययातां निपातितः तं जहि। वज्रेण भवं प्रहरेत्यर्थः॥

१९. अत्रास्मिन् सर्वताता सर्वतातौ युद्धे इंद्रो मेघं नास्तिकं मेघनामकं वा मुहसाः शत्रुं प्रमुषायत् प्रामुष्णात् अवधीहित्यर्थः । तमिदं यामुना आवत् अतोऽप्यत् तत्तीरयासी जनः सर्वोऽप्यतां पथारित्यर्थः । तृत्पवस्त्वत्सीः पुरुषाश्चावत् । आवदित्येकवचनं बहुवचनान्ततया विपरिणतं सवध संवध्यते । किञ्चाजासोऽजा जनपदाः शिमवो जनपदाः यक्षवध जनपदाः अश्व्यान्वधसंघेधीनि शीर्षाणि शिरांसि युद्धे हतानामभ्यानां शिरांसित्यर्थः । बलिमुषावर्तमसा इन्द्रयोप जहुः उपजहुः । युद्धे अश्व्यानि शीर्षाणि युद्धे गृहीतान्मुखान्श्वानिन्द्रायोपहारं जहुरित्यर्थः ॥

२०. हे इंद्र ते तव पूर्वाः पुरातनाः सुमतयः शोभनमतयो रायो धनानि च उपसंतो न उपसद् इव संचक्षे संख्यातुं न शक्याः । न नृत्वा नूतनाश्च सुमतयो रायश्च न संचक्षे । किंच त्वं मान्यमानं मन्यमानस्य पुत्रकं देवकं देवकनामानं शत्रुं जघेथ अवधीः । त्वना स्वयमेव बृहतो महतः शैलान् शंबरं च अवभेत् अवभैरसीरिति ॥

इति पंचमस्य द्वितीये सप्तविंशो वर्गः ॥

२१. हे इंद्र पराशरः शतयातुः बहुरक्षाः । बहूनि रक्षांसि बाधितुं ये कामयन्ते स शतयातुः बहूनां रक्षसां शतयिता वा । शक्तिः वसिष्ठश्चैवमादयो ये ऋषयः त्वाया त्वदिच्छया गृहाद्गृहं प्राप्य । ल्यङ्गोपै द्वितीयार्थे पंचमी । यद्वा गृहात् गृहे । सप्तम्यर्थे पंचमी । प्राममदुः त्वां प्रतुष्टुवुः प्रकर्षेण तर्पितवन्तो वा ते पराशरप्रभृतयः भोजस्य भोजकस्य पालस्य ते तव सख्यं सख्युः कर्म स्तोत्रं यजनं वा न मृषंति न विस्मरन्ति । मृष मर्षे । मर्षो मर्षणं तन्न कुर्वतीत्यर्थः । यतो न विस्मरन्ति अथ अतो हेतोः सूरिभ्यः सूरिणां स्तोतृणामिषाम् । अत्र विभक्तिव्यत्ययः । सुदिना सुदिनानि सुच्छान् सुच्छति निवसन्ति अपगच्छन्तीत्यर्थः ॥

२२. देववतो राज्ञो नमुः पौत्रस्य पैजवनस्य पिजवनपुत्रस्य सुहासो राज्ञो गौर्गवां द्वे शते वधूमता वधूंसंयुक्तौ द्वा द्वौ रथा रथौ च देयं दानं दानभूतान् रेभन् इंद्रः स्तुवन् अत एवाहंन्योग्योऽहं वसिष्ठो हे अग्ने सद्य यज्ञगृहं हंतिव वषट्कतैव पश्येमि । अत्राग्नेः संबोधनं सर्वदेवमुख्यत्वप्रतिपादनार्थं न तु देवतात्वज्ञापनार्थं अतस्तेदेवताकत्वादस्य सूक्तस्य ॥

(P. 34.) २३. पैजवनस्य पिजवनपुत्रस्य सुहासो राज्ञः स्मदिष्टयः प्रशस्तातिसर्जनश्रद्धादिशानांगयुक्ताः कृशानिनो हिरण्यालंकारवन्तो निरेके दुर्गतौ सत्यां ऋज्जासो ऋगुगामिनः पृथिविष्ठाः पृथिव्यां सुप्रतिष्ठिताः दाना देयभूताश्चत्वारोऽश्वारस्तोकं पुत्रवत्पालनीयं मां वसिष्ठं रथे स्थितं तोकाय तोकस्य पुत्रस्य । षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । अवसे अन्नाय यशसे वा वहन्ति । पुनर्नैति पूरणः ॥

२४. यद्य सुहासः अथो यद्य उर्वी विस्तीर्णे रोदसी द्यावापृथिव्या अंतःविस्तीर्णयोर्द्यावापृथिव्योर्मध्ये वर्तत इत्यर्थः । यद्य सुहाः विभक्ता धनस्य प्रदाता शीर्ष्ण-शीर्ष्णे श्रेष्ठाय श्रेष्ठाय विवभाज धनं प्रददौ तं सुहासं ससेत् ससेव लोकाः इंद्र न इंद्रमिव गृणन्ति स्तुवंति । किंच स्रवतो नद्यः अभीको मुखे शुभ्यामर्थं शुभ्यामधिनामकं सप्तमं वि अशिशात् न्यहन् ॥

२५. हे नरो नेतारो मरुतः इमं सुहासं राजानं सुहासो राज्ञः पितरं दिवोवासं न दिवोवासमिव । दिवोवास इति पिजवनस्यैव नामांतरम् । अनु सञ्चत अनुसेवन्वम् । किंच दुवोद्यु परिचरणकामस्य । षष्ठ्या लुक् । पैजवनस्य पिजवनपुत्रस्य सुहासः कृतं मंत्रं गृहं वा अविष्टव रक्षत । अपि चास्य सुहासः क्षत्रं बलं दूपाशं दुर्नशं अविनाशि अजरं अशियिलं चास्तु ॥

इति पंचमस्य द्वितीयेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

19.

यस्तिग्मशृंग इत्येकादशार्चं द्वितीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्घं त्रैष्टुभमैत्रम् । तथा चायुक्तां-
तम् । यस्तिग्मशृंग एकादशेति । आभिष्टविके पंचमेऽह्नयेतन्निविधानम् । सूत्रितं च ।
कथा शुभा यस्तिग्मशृंग इति माध्यंदिन इति । विष्णुवति निष्केवल्यशस्त्रेऽप्ये-
तत्सूक्तम् । सूत्रितं च । यस्तिग्मशृंगोऽभि त्वं मेधमिति । महाव्रते निष्केवल्येऽप्ये-
तत्सूक्तम् । सूत्रितं च । यस्तिग्मशृंगो वृषभो न भीम उभो जज्ञे वीर्याय
स्वधावानिति । आयुष्कामिष्टर्षो मा ते अस्यामितींद्रस्य प्रातर्याज्या । सूत्रितं च । मा
ते अस्यां सहसावन्परिधौ पाहि नो अभे पायुभिरिति ॥

१. य इंद्रस्तिग्मशृंगः तीक्ष्णशृंगो वृषभो न वृषभ इव भीमो भयंकरः सन् ए-
कोऽसहाय एव विश्वाः सर्वान् कृष्टीः शत्रुजनान् स्थानात् प्रच्यावयति । यथेन्द्रः अ-
श्वशृषो अयजमानस्य शश्वतो बहोर्गयस्य गृहस्य धनस्य वापहतां भवतीति शेषः ।
हे इन्द्र त्वं सुधितराय अतिशयंन असौमानिषवं कुर्वते जनाय वेदां धनं प्रयत्ना
प्रशतासि । तृत्तंतस्वाद्व षष्ठ्या अभावः । असीत्यस्याख्यातस्यानुदात्तत्वाद्यद्वृत्त-
योगाद्यानुदात्तत्वात्संभवात् यद्वृत्तयुक्तमाख्यातांतरमध्याहृत्य योजना कृता ॥

२. हे इन्द्र त्वं ह त्वं खलु त्यत् तदा तन्वा शरीरेण शुश्रूषमाणः उपचरन् समर्थे
मयैर्मर्त्यैर्द्यौःकुभिः सहिते युद्धे कुत्समावः अरक्षः । कहेत्यबाह । यद्यसंजुनेयाय
अर्जुन्याः पुत्राय अस्मै कुत्साय शिक्षन् धनं प्रयच्छन् दासं दासनामकमसुरं शुष्णं
च कुशवं च न्यरधयः नितरां वशमानयः ॥

(P. 35.) ३. हे धृष्णो शत्रूणां धर्षकैश्च धृषता धर्षकेण वज्रेण बलेन वा वीतहृद्यं
वृत्तहविष्कं प्रजनितहविष्कं वा सुसासं राजानं विश्वानिः सर्वाभिः कृतिभिः रक्षाभिः
प्रावः प्रकर्षेणारक्षः । किंच वृत्रहत्येषु युद्धेषु क्षेत्रसाता क्षेत्रसातो क्षेत्रस्य भूमेभजने
निमित्ते पौरकुत्सि पुरुकुत्सस्यापत्यं वसदस्युं पूरुं च प्रावः ॥

४. हे नृमणः नृभिर्यज्ञानां नेदभिः स्तोत्रभिर्मननीय स्तोत्रध्वेन्द्र । नृषु मनो यस्येति
बहव्रीहिर्वा । देववीतो यज्ञे क्रियमाणे सति संग्रामे वा । देवा विजिगीषवो यस्मिन्
विर्यति गच्छति स संग्रामो देववीतिः । नृभिर्मरुद्भिः सह भूरीणि बहूनि वृत्रा वृत्राणि
शत्रून् हंसि मरितवानसि । किंच हे हर्यश्वेन्द्र त्वं दभीतये दभीतिनामकाय
राजर्षये तदर्थमित्यर्थः । वस्यं सुसुरिं च धुमिं च सहंतु सहंतुना वज्रेण
नि नितरां अस्वापयः मारितवानसीत्यर्थः ॥

५. हे वज्रहस्त तव च्यौलानि बलानि तानि तादृशानि यद्यदा त्वं शंबरस्य नव
नवतिं च परः सद्यो युगपदेव विदारितवानसीति शेषः । तदा निवेशने निवेशनार्थं
शततमा शततर्मां पुरमविषेषाः व्योमोः वृत्रं चाहन् उत अपि च तमुच्चिमहन् ॥

इति पंचमस्य द्वितीय एकोनविंशो वर्गः ॥

६. हे इन्द्र ते तव रातहव्याय वृत्तहव्याय शत्रुषु यजमानाय सुसासे ता तानि
भोजनानि भोग्यानि धनानि सना सनानि सनातनानि बभूवुरिति शेषः । हे पुरुशाक
बहुकर्मन्निद्र वृष्णे कामानां वर्षिचे ते तुभ्यम् स्वामानेनुमित्यर्थः । वृषणा वृषणौ

हरी अर्थां युनक्ति रये योजयामि । ब्रह्माण्यस्मदीयानि स्तोत्राणि राज्ञं बालिनं
त्वां व्यञ्जुं गच्छन्तु ॥

७. हे सहस्रायन् बलवन् हरिवर्जिन्द्र ते तव अस्यां स्तोत्रेणास्माभिः क्रिय-
माणाणां परिष्ठावन्धेषणायां पराहै पराक्षमाय अद्याय अहंहे वयं वा युम । किञ्च नो-
ऽस्मान् अमुक्तोभिः अवाधैर्वैरुधैः वारयन्त्युपद्रवैभ्य इति वक्ष्यामि रक्षणानि तै-
स्त्वायस्व पाहि । तव सूरिषु स्तोत्रेषु गन्धे वयं प्रियासः प्रियाः रक्षाम भूयास्व ॥

(P. 36.) ८. हे मधवन् धनवर्जिन्द्र ते तव अभिष्टावन्धेषणे नरः स्तोत्राणां नेतारो
वयं सखायः समानख्यातयः प्रियास्तः प्रियाश्च संतः कारण इन् गुरु एव मद्देव मोदेव ।
किञ्च अतिथिभ्याश्च पूजयानिधीन् गच्छतीत्यतिथिभ्यः तस्मै सुखायै द्विदोहा-
साश्च वा मदीयाय राज्ञे संख्यं संसर्गाय सुखं कारिष्यन् कुर्वन् तुर्वशं राजानं
नि क्षिपीहि वयं कुरु । याद्वं च राजानं निक्षिपीहीत्यर्थः ॥

९. हे मधवन् धनवर्जिन्द्र ते तव तु अद्य अभिष्टावन्धेषणे ये नरः उक्थसासः
उक्थानां संसितारः उक्था उक्थानि रात्राणि सद्यश्चित् सद्य एव संसन्ति । किञ्च ते
तव हवेभिः स्तोत्रैः पणीन् अप्रदानशीलान् वणिजोऽपि व्यदाचन् । धनानि विशेषे-
णादापयन्नित्यर्थः । तानस्मान् तस्मै युज्याय सख्याय तत्सख्यमनुवर्तयितुं वृणीष्व
परिगृहाण ॥

१०. हे हृत्तम नेतृमन्द्र तुभ्यं नरां नेतृणां य एते स्तोमाः संघाः मघानि मंहनीयानि
हवींषि वृत्तो वृत्तोऽस्मद्व्यं चोऽस्मदभिमुखः अभुवन्निति शेषः । तेषां नृणां वृहत्त्ये
संघाने शिवः कल्याणकृत् भूः भव । सखा च भूः अविता रक्षिता च भूः ॥

११. हे बहुरैव तु अद्य स्तवमानः स्तूयमानो ब्रह्मजुतो ब्रह्मणा स्तोत्रेण प्रेरित
तन्वा शरीरेण ववृधस्व । अपि च नोऽस्मभ्यं वाजानलान्युप मिमीहि प्रयच्छेत्त्यर्थः ।
स्तीनं गृह्णांश्चोपमिमीहि । स्पष्टमन्यत् ॥

इति पंचमस्य द्वितीये त्रिंशो वर्गः ॥

वेद्यार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

गुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजागिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरभुक्कूपालसाम्राज्यधुरंधरेण
सायणाचार्येण विरचिते माधवार्थे वेद्यार्थप्रकाशे ऋक्संहिनाभाष्ये

पंचमाष्टके द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

उग्रो जज्ञ इति दशार्धं तृतीयं सुक्तं वसिष्ठस्यार्धं वैष्टुभमैदम् । तथा चानुक्रम्यते । उग्रो दशेति । आभिन्नविके चतुर्थेऽहनि निष्केवल्य एतत्सुक्तं निविद्धानम् । सूचितं च । चतुर्थस्योग्रो जज्ञ इति निष्केवल्यमिति । महाव्रतेऽपि निष्केवल्य एतत्सुक्तम् । तथैव पंचमारण्यके सूचितम् । उग्रो जज्ञे वीर्याय स्वधावानुनु ब्रह्माण्यैरत श्रवस्येति । सोमिकचानुर्गस्येषु वैश्वदेवस्य स्थाने प्रथमं पृष्ठमहः । तत्रापि निष्केवल्ये- एतत्सुक्तं निविद्धानम् । सूचितं च । जनिष्ठा उग्र उग्रो जज्ञ इति माध्यहिन इति ॥

१. स्वधावान् बलवान् उग्रः ओजस्वी उग्रूर्णो वैद्रेः वीर्याय वीर्ये कर्तुं जज्ञे बभूव । नयौ नरहितः सन् यत्कर्म करिष्यन् भवति तदपः कर्म चक्रिः कर्तव्य । चक्रिरिति किम्प्रत्ययस्य लिङ्गुवावाञ्छलोकाव्ययानिष्ठाखलार्थतृणमिति षष्ठीप्रतिषेधः । अपि च नृषदन् यज्ञगृहं युवा नित्यतरुणः सन् अयोभी रक्षणैः सार्धं जग्मिर्गता महश्चिन्म- हतोऽप्येनसः पापावोऽस्माकं ज्ञाता रक्षिता च भवेति ॥

(P. 37.) २. इंद्रः शूशुवानो वर्धमानः सन् वृत्रमसुरं हंता भवति । तृजंतत्त्वाद्वा षष्ठ्यभावः । वीरो वीरः सन् जरितारं स्तोतारं तु क्षिप्रमूर्तो ऊत्या रक्षया प्रावीन् प्रारक्षच्च । सुदासे राज्ञे लोके जनपदं कर्ता च । यद्वा सुदासे कल्याणदानाय यजमानाय लोके कर्ता च भवति । इहाप्युत्तरत्रापि तृजंतत्त्वात्षष्ठ्यभावः । अह वा उ इति त्रयः पूरणाः । दाशुषे यजमानाय वसु धनं मुहूर्थयोभूयो दाता च भूत् अभूत् । आ इति चार्थः ॥

३. युध्मो योद्धा अनर्वा अभिगंतुरहितो युद्धेवपराङ्मुखो वा खजङ्गकुशुद्धकृत । खले खजे इति युद्धतामसु पाठात् । समद्धा समत् कलहः तद्धान् । शूरः दौर्त्येपिती जनूषा जन्मना स्वभावत एव सत्रापाद् बहुनामभिभविता अषाढहः स्वयं च केनाप्य- नभिभूतः स्वोजाः सुबलः ईमयमिन्द्रः पृतनाः शत्रूणां सेना व्यासे विक्षिपति । अध अपि च शत्रूयंतं शात्रवमाचरंतं विश्वं सर्वं जवान हंति ॥

४. हे तुविष्मो बह्वर्धनेद्र महित्वा महस्वेन तविषीभिर्बलैश्च उभे चिदुभे अपि रोदसी द्यावापृथिव्यौ आ पप्राथ आपुरितवानसि । अथ परोक्षस्तुतिः । हरिवानश्ववानिन्द्रो वज्रं नि निमिक्षन् शत्रुषु प्रापयन् मदेषु यज्ञेषु निविस्त्रु वा अंधसा सोमेन समुवोच ससेव्यते संगच्छते वा । उच समवाय इति धातुः । वा इति पूरणः ॥

५. नृषा सेक्ता पिता कश्यपो वृषणं कामानां वर्धितारमिन्द्रं रणाय युद्धार्थं जज्ञान । जन जनन इति धातुः । नयौ नरहितं तमु तमेवेंद्रं नारी चित् अदितिरपि ससुव सुसुवे । अधापि च य इंद्रो नृभ्यो नृणां सेनानीः सेनानां नेता सन् प्राप्तिं प्रभवति स इंद्र इनः सर्वस्य जगतः ईश्वरो भवति । नियुत्वानिन इतीश्वरनामसु पाठात् । सत्त्वा शत्रूणां सादकश्च गवेषणो गवामन्वेष्टा च धृष्टुः शत्रूणां धर्षकश्च भवतीति शेषः ॥ इति पंचमस्य तृतीये प्रथमो वर्गः ॥

६. यो जनोऽस्येंद्रस्य घोरं शत्रूणां बाधकं मनो यज्ञैरादिवासात् परिचरति स जनः । नु इति प्रतिषेधे वर्तते । चिदित्येवकारार्थः । नूचित् नैव ज्ञेयते स्थानात् न भदयति । न रेषत् नैव क्षीयते । अपि च यो जनो युवांसि परिचरणसाधनानि स्तोत्रशस्त्राणींद्रि दधते निधत्ते तस्मै जनाय ऋतपाः यज्ञपाता ऋतेजा यज्ञे जातश्च स इंद्रो राये धनाय क्षयत् निवसति भवेदित्यर्थः ॥

(p. 38.) ७. हे चित्र चायनीयैर्द्र यद्धनं पूर्वं पिता ज्येष्ठो भ्राता वा अपराय पुत्राय कनीयसे वाशिक्षन् प्रयच्छन् । शिक्षतिर्ज्ञानकर्मा प्रीणाति शिक्षतीति ज्ञानकमस्तु पाठात् । भवतीति शेषः । यच्च देष्टव्यं देयं धनं ज्यायान् ज्येष्ठः कनीयसोऽयत्नं प्राप्नुयात् । यच्चापि धनं पितृतो लब्ध्वा पुत्रोऽयुत इत् अयुत एव सन् पितृगृहं विहाय दूरः पर्यासीत आस्ते तत् त्रिविधं चित्र्यं चायनीयं रयिं धनं नोऽस्मभ्यमाभर आहर ॥

८. हे इंद्र ते तुभ्यं प्रियः सखा जनो वंशशतं हवींषि दद्यात् हे अद्रिषः स सखा ते तव निरेके हनिऽसत् स्यात् । वयं च वसिष्ठाः अन्नतोऽर्हिसतस्ते तव अस्यां सुमतावनुग्रहबुद्धौ वर्तमानाश्च निष्ठाः स्तुतिमचराः अतिशयेनान्नवंतो वा ॥ चनोऽन्नम् । नृपीतो नृणां रक्षके वरूये गृहे वरणीयं वा धने स्याम वसेम भवेम वा ॥

९. हे मधवन् धनवन्निद्र ते त्वदर्थं वृषा सेक्ता एष स्तोम सोमः सूयमानोऽचिक्रदत् क्रवतिऽउतापि च स्तामुः स्तोता अक्रपिष्ट । अस्तौत् । अपि च हे शक्र ते तव जरितारं स्तोतारं मां रायो धनस्य कामोऽभिलाष आगन् आगतः । अतस्त्वं वस्वी धनम् । कर्मणि षष्ठी । नोऽस्मभ्यं अंग क्षिप्रं आशकः धेहि ॥

१०. हे इंद्र स त्वं स्वयतायै इषे त्वया दत्तमन्नं भोक्तुं नोऽस्मान् धाः धारय । ये च मधवानो हविर्भन्तः त्वना स्वयमेव जुनन्ति हवींषि त्वां प्रति प्रेरयन्ति तानपि स्वयताया इषे धाः । अपि च वस्वीषु अत्यन्तं प्रशस्तास्तु त्विषु ते तव जरित्रे स्तोत्रे मह्यं शक्तिः सामर्थ्यमस्तु । यद्वा जरित्रे मह्यं ते तव वस्वीषु प्रशस्ता शक्तिर्ज्ञानमस्तु । स्पष्टमन्यत् ।

इति पंचमस्य तृतीयै द्वितीयो वर्गः ॥

21.

असावि देवमिति दशार्चं चतुर्थं सूक्तं वसिष्ठस्यार्चं त्रैदुभर्मैद्रम् । तथा चानुक्रांतम् । असावीति । माध्यंदिनसवने मैत्रावरुणस्योन्नीयमानमिदं सूक्तम् । असावि देवमिहोप याते त्वनुसवनमिति । इंद्रस्य वृक्षः पशावाभि क्रत्व्येति वपाया अनुवाक्या । सूत्रितं च । अभि क्रत्वैर्द्र भूरध उमन् त्वं मह्यं इंद्र तुभ्यं हं क्षा इति ॥

१. देवं हीमं गोक्षत्रिकं गोभिः संस्कृतं गन्धेन मिश्रितमित्यर्थः । अंधः सोमरूप-मन्नमसावि अभिषुतम् । ईमयर्मिद्रोऽस्मिन्नभिषुते सोमरूपेऽधसि अनुषा स्वभावत एव न्युवोच नितरां संगतो भवति । अयं प्रत्यक्षस्तुतिः । हे हव्यं त्वा त्वां यज्ञैः स्तोत्रैर्-होविर्मर्वा बोधामसि बोधयामः । अंधसः सोमस्य मद्देशु नोऽस्माकं स्तोमं स्तोत्रं बोध भुध्यस्व च ॥

(P. 39.) २. यज्ञं प्रयन्ति यद्धारः बर्हिश्च विपयन्ति स्तृणन्ति विपिः स्तरणकर्मा विदये यज्ञे सोममासौ प्रावाणश्च दुध्रवाचो दुध्रवाचोः भवंति । अपि च यशसो यश-स्विनो दूरउपब्धः दूरे उपब्धिः शब्दो येषां ते दूरउपब्धः । नृषाचः नृजैर्नृत्तृत्विजः सचन्त इति नृषाचः । वृषणो प्रावाणो शुभाङ्गात् गृहमध्यमवाता तस्मात् । आ इति चार्थः । मिश्रयन्ते अभिषववेलायां निगृह्यते । उ इति पूरणः ॥

३. हे शूरेंद्र त्वं अहिना वृत्रेण परिष्ठिता आक्रांताः पूर्वर्षिर्बह्वीरप उदकानि क्षवितवै क्षवितुं कः अकार्षीः । धेना नद्यश्च त्वस्वत्तो हेतोः रथ्यो न रथिन इव वाक्क्रो निर्गच्छति । वक्त्रि कौटिल्य इति धातुः । विश्वा विश्वानि कृत्रिमाणि भुवनानि च भीषा त्वत्तो भीष्या रेजंते कपंते ॥

४. इंद्रो नर्याणि नरहितानि विश्वा विश्वानि अपांसि कर्माणि विद्वान् जानन् आयुधेनिरायुधैः भीमो भयंकरः सन् एषाम् । कर्मणि षष्ठी । एतान्मुरान् विवेष व्यासवान् । पुरंश्च तेषां वि दूधोन् अकंपयत् । अपि च जर्हषाणः हृष्यन् महिना महिम्ना युक्तो वज्रहस्तः सन् तान् विजघान ॥

५. हे इंद्र यातवो राक्षसाः नोऽस्मान् जूजुवुः न हिंस्युः । जूजुवुरिति हिंसाक्रियः पृथक्करणक्रियो वा । अपि च हे शविष्ठ बलवत्तमं वंदना वंदनानि रक्षांसि वेद्याभिः वेद्याभ्यः प्रजाम्यः नोऽस्मान् जूजुवुः न पृथक्कुर्वंतु । किंच अर्थः स्वामी स इंद्रः विष्णुस्य विषमस्य जंतोः प्राणिनः शासने शार्धत् उत्सहेत । अथ च शिश्रदेवाः । शिश्रेण दीव्यंत इति क्रीडंत इति शिश्रदेवाः अन्नह्यचर्या इत्यर्थः । नोऽस्माकं कृतं यज्ञं सत्यं वा मा अपि गुः मातिगमन् । तथा च यास्कः । स उत्सहतां यो विष्णुस्य जंतोर्विषमस्य मा शिश्रदेवा अन्नह्यचर्याः । शिश्रे अथतेः । अपिगुर्कृतं नः सत्यं वा यज्ञं वेति ॥

इति पंचमस्य तृतीये तृतीयो वर्गः ॥

६. हे इंद्र त्वं कत्वा कर्मणा उमन् पृथिव्यां वर्तमानान् जंतून्वा अभिभूः अभ्यभूः । अध अपि च ते तव महिमानं रक्षांसि सर्वे लोका न विव्यक्त । व्यचिर्व्याप्तिकर्मा । न व्याप्तवानित्यर्थः । स्वेना ह्यात्मीयेन च शवसा बलेन वृत्रं जघंथ त्वमवधीः । शत्रुश्च युधा युद्धेन ते तव अंतं हिंसां न विविदन् न लब्धवान् ॥

(P. 40) ७. पूर्वे देवाश्चिदमुरा अपि असुर्याय बलाय क्षत्राय । क्षहिर्हिंसा-कर्मा । बले हिंसां चोभे कर्तुमित्यर्थः । हे इंद्र ते तव सहांसि बलानि अनु ममिरे । हीने इत्यनुः कर्मप्रवचनीयः । तव बलेभ्यो हीना ममिर इत्यर्थः । तथा च निगमांतरम् । अनु ते द्यौर्वृहती वीर्यं ममेति । अथ परोक्षस्तुतिः । इंद्रः शत्रून्विषय मवानि मंहनीयानि धनानि दयते भक्तेभ्यः प्रयच्छति । अपि चेंद्रं वाजस्यान्नस्य सातो लाभार्थं जोड्वंत स्तुवंति स्तोतार आह्वयंति वा ॥

८. हे इंद्र ईशानं त्वां कीरिः स्तोता । कारुः कीरिरिति स्तोतृनामसु पाठान् । वसिष्ठः अयसे रक्षणाय जुहाव हि स्तौति हि ह्वयति वा । चिदिति पूरणः । अपि च हे शतमूते बहुरक्षेत्रं अस्मे अस्माकं भूरेः प्रभूतस्य सौभगस्य धनस्य अवो रक्षा बभूथ बभूविथ । अभिक्षन्तुर्भहिंसकस्य स्वावतः स्वत्सदृशस्य वरूता वारयिता च भव ॥

९. हे इंद्र ते तव नमोवृथासो नमसा स्तुत्या हविषा वा वर्धयितारो वयं विश्वं सर्वदा सखायः स्यान् भवेम । महिना महिम्ना तरुवा अत्यंतं तारकेंद्र ते तव अवसा रक्षणेन समीके संग्रामे अर्याऽभीतिमभिगमनं वनुषां हिंसकानां शवांसि बलानि च बन्धंतु स्तोतारो हिंसंतु ॥

१०. इयमृक् व्याख्यातचरी (२०. १०.) ॥

इति पंचमस्य तृतीये चतुर्थो वर्गः ।

पिवा सोममिद्रं मंदतु त्वेति नवर्षं पंचमं सूक्तम् । अनुक्रयने च । पिब नव वैरा-
जमृतेऽस्यामिति । वसिष्ठ ऋषिः । आदितोऽष्टौ विराजो नवमी विष्टुप् । इंद्रो देवता ।
दशरात्रे चतुर्थेऽहनि निष्केवल्यशस्त्रे पिवा सोममिद्रेति षट् स्तोत्रियानुरूपौ । सूचितं
च । वैराजं चत्पुष्टं पिवा सोममिद्रं मंदतु त्वेति षट् स्तोत्रियानुरूपाविति । महाव्रतेऽपि
निष्केवल्य आद्याः षड्वचः । सूचितं च । पिवा सोममिद्रं मंदतु त्वेति षडिति ।
आद्या निष्केवल्यशस्त्रयाज्या । सूचितं च । पिवा सोममिद्रं मंदतु त्वेति याज्ये-
ति । चतुर्थेऽहनि माध्यन्दिनसवने होचकशस्त्रेषु सप्त विराजर्क्षास्तुचान् कृत्वैकैक-
स्तुचः शंसनीयः । तत्र न ते गिर इत्याद्यश्वतस ऋचः । सूचितं च । न ते गिरो अपि
मृष्ये तुरस्य प्र वो महे महिवृधे अरध्वमिति ॥

१. हे इंद्र सोमं पिब । स सोमः त्वा त्वां मंदतु मादयतु । हे हर्यश्च ते त्वदर्थं
सोतुरभिषवकर्तुः बाहुभ्यामर्वा न रक्षिभ्यामश्व इव सुयतः सुष्टु परिगृहीतः अद्रिर्भावा
र्षं सोमं सुषाव ॥

(P. 41.) २. हे हर्यश्च ते तव यां युज्यो गुणः चारुः सर्माचीनो मसो मदकरः सोमोऽरित
विद्यते । येन च पीतिन सोमिन वृक्षाणि हंसि हे प्रभूवसो प्रभूतधनेन त्वां स सोमो ममसु
मादयतु ॥

३. हे मधवन् धनवज्रिद्र ते तव प्रशस्तिं स्तुतिरूपां यां वाचं वसिष्ठः अर्चति
वदति तामिमां मे वसिष्ठस्य संबंधिनीं वाचं सु आ बोध सुष्टुभिमुख्यस्व । किंच इमा
इमानि ब्रह्म ब्रह्माणि सधमाहे यज्ञे सुषस्व सेवस्व ॥

४. हे इंद्र विपिपातस्य विपीतवतो विपिक्तो वा ममाद्रिर्घोष्णो हवमाह्वानं श्रुधि
भूय । तथा च निगमांतरम् । भावभ्यो वाचं वदन्ना वदद्वा इति । विप्रस्य प्राज्ञस्य
वसिष्ठस्य अर्चतः स्तुवतो मनीषां स्तुतिं बोधं बुध्यस्व च । इमा इमानि क्रियमाणानि
बुधांसि परिचरणानि अंतमा अंतिकतमानि बुद्धिस्थानि सच्चा सह सहायभूतः
सन्वा कृष कुरु च ॥

५. हे इंद्र तुरस्य शत्रूणां हिंसकरस्य ते तव गिरः स्तुतीः असुर्यस्य । द्वितीयार्थे
षष्ठी । त्वदीयमसुर्यैर्बलं विद्वान् ज्ञानबलं नापि मृष्ये सुषिर्माजिनकर्मा न मार्जयामि
न परित्यजामीत्यर्थः । सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं च नापिमृष्ये । सुषिर्माजिनकर्मत्वमन्य-
त्रापि वृद्ध्यते । तद्यथा । मा नो अन्नं सख्या वित्र्याणि प्र मर्षिष्ठा इति । किंतु स्वयंशो-
ऽसाधारणयशः ते तव नाम स्तोत्रं सदैव विचक्षिमां ब्रवीमि ॥

इति पंचमस्य तृतीये पंचमो वर्गः ॥

६. हे मधवन् ते तव सवना सबनानि सोमाभिषवणानि भूरि भूरीणि मानुषेष्वस्मासु ।
वर्तते इति शेषः । मनीषी स्तोता त्वर्षामस्वामेव भूरि हवते नितरां स्तौति । अतो-
ऽसदस्मत् ओरं वरे ज्योक् चिरकालं मा कः आत्मानं वा कार्षीः । क्षिप्रमा-
त्मानमस्मासन्नं कुर्वित्यर्थः ॥

७. हे ब्रू तुभ्येत् तुभ्यमेव इमा इमानि विश्वा विश्वानि सवना सोमानिषवणानि भया क्रियन्त इति शेषः । तुभ्यं स्वर्ग्यमेव वर्धना वर्धनानि ब्रह्माणि स्तोत्राणि कृणोमि करोमि । त्वमेव वृन्निर्धत्तानां वेदाभिः विश्वधा सर्वप्रकारैः हव्यो ह्यातव्यः स्तुत्वो वासि ॥

८. हे वसु वर्धनीय मन्व्यमानस्य स्तुयमानस्य ते तव महिमानम् । नू चिदिति प्रतिषेधार्थः । नू क्षिप्रं नूचिबुद्ध्यन्ति केचन न प्राप्नुवन्ति । हे उग्र उद्गूणं ते तव शत्रो धनं नोद्दृश्यन्ति ॥

(P. 42.) ९. ये च पूर्वे प्राक्तना कृषयः ये च नूत्ना नूतनाः विप्राः मेधाविनः कृषयः ब्रह्माणि स्तोत्राणि अजन्वन्त अजन्वन्त तेष्विवास्मि अस्मास्वपि हे इंद्र ते तव सख्या सख्यानि शिवानि भद्राणि संतु । स्पष्टमन्वत् ॥

इति पञ्चनस्य तृतीये षष्ठो वर्गः ॥

23.

उदु ब्रह्माणीति बहुचं पठं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैदुर्भनैद्रम् । अनुक्रम्यते च । उदु षडिति । अग्निष्टोमि माध्वदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिषास्त एतत्सूक्तम् । सूचितं च । उदु ब्रह्माण्डवृक्षीषी वज्जी वृषभस्तुरापाळिति याज्या इति । चातुर्विधिकोऽहनि माध्वदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिषास्ते एतद्दहरहः शस्यसंज्ञकं सूक्तम् । सूचितं च । उदु ब्रह्माण्डमग्निं तद्वेदेवीतरावहरहःशस्ये इति ॥ अहर्गणेषु द्वितीयादिष्वहःस्थेतरंय सूक्तम् । महाव्रतेपि निष्केवल्य एतत्सूक्तम् । सूचितं च । उदु ब्रह्माण्यैरत अवस्या ते मह इंद्रोत्प्रेति पंच सूक्तानीति ॥

१. अवस्या अन्नेच्छया ब्रह्माणि स्तोत्राणि हवींषि चंद्रार्थमुदैरत । सर्वं कृषय इति शेषः । उ इति पूरणः । हे वसिष्ठ त्वमपि समर्थं यज्ञ इंद्रं महय स्तोत्रेण हविषा च पूजय । अपि च य इंद्रो विश्वानि भुवनानि शवसा बलेन आततान स ईवत उपगमनवन्तो मे मम वचांसि स्तुतिरूपाणि वाक्यानि उपश्रोता भवतु ॥

२. यद्यदा गुरुषः शुचं रुधंतीति गुरुष ओषधयः इरज्यन्त वर्धन्ते तदा हे इंद्र त्वर्ग्यं विवाचि स्तोत्रं देवजाभिर्देवानां वंशुर्वोषः स्तुतिरूपः शर्वो घोषः अयाभि अकारि । अपि च जनेषु मध्ये केनापि स्वमायुः स्वजीवितं नहि चिकिते न ज्ञायते । यैरायुः क्षीयते तानीत् तानि सर्वाण्येव अहोसि पापान्यस्मानति पयि अतिपारय ॥

३. गवेषणं गवां प्रापकं इंद्रस्य रथं हरिभ्यामिन्द्रवाहाभ्यां शुभे स्तोत्रैरहं युनजिम् । ब्रह्माणि स्तोत्राणि शुशुषाणं परिवारैः सेध्यमानमिन्द्रमुप अस्थुः उपातिष्ठन्त । स्यः सोऽयमिन्द्रो महित्वा महत्त्वेन रोदसी द्यावापृथिव्यौ विनाषिष्ठ व्यबाषिष्ठ च । अपि च इंद्रो वृत्राणि शङ्कृतप्रतिहंस्तानि जघन्वान् हतवान् ॥

४. हे इंद्र त्वत्पराशरापश्चित् आपः स्तर्यो न गावः स्तर्यो वशा गाव इव पिष्टुः वर्धताम् । अपमूना गावो मांसला भवन्ति हि । ते तव जरितारः स्तोतारश्च क्रतुमुपको

नक्षत्रं व्यासुवन् । अपि च त्वं नोऽस्मान् निशुतो वासुर्न वाशुरिव अच्छ याहि अभि-
याहि । त्वं हि धीभिः प्रज्ञाभिः कर्मभिर्वा वाजानन्नानि विद्वसे स्तोतृभ्यः प्रयच्छासि ॥

(P. 43.) ५. हे इंद्र त्वा त्वां स एते मदा मदकराः सोमाः मादयंतु । अपि च जरित्रे
स्तोत्रे शुष्मिणं बलवन्तं सुविराधसं बहुधनं पुत्रं प्रयच्छतीति शेषः । हे शूर त्वं देवना
द्वेषु एक एव मर्तान्मनुष्यान् दयसे दयतिरनुकंपार्थः । अस्मिन् सवने यत्तं मादयस्वा ॥

६. वसिष्ठासो वसिष्ठाः वज्रबाहुं वज्रकल्पनाहं वृषणं कामानां वषितारमिन्द्रं एवे-
स्त उक्तेन प्रकारेणैव अर्कैरर्चनीयैः स्तोत्रैः अभ्यर्च्यति अभिपूजयति । स्तुतः स इंद्रा
नोऽस्मभ्यं वीरवत्पुत्रादिभ्युक्तं गोमहोभ्युक्तं च धनं धातु ददातु । स्पष्टमन्यन्तु ॥

इति पञ्चमस्य तृतीय सप्तमो वर्गः ॥

24.

योनिष्ट इंद्र सद्ने अकारीति षडुचं सप्तमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं त्रेदुभमैद्रम् । अनु-
क्रम्यते च । योनिरिति । महाव्रते निष्कंवल्थ एतस्म्युक्तम् । सूचितं च । योनिष्ट
इंद्र सद्ने अकारीत्येतस्य चतस्रः शस्त्रैश्चत्तमानुपसंतत्योपोत्तमथा परिधत्तातीति ॥

१. हे इंद्र ते तव सद्ने सदनार्थं योनिः स्थानमकारि । हे पुरुहूत नृभिर्भरुङ्गिः सार्धं
तं योनिं आप्रयाहि । नोऽस्माकं यथाविता रक्षिता असः भवसि । नोऽस्माकं वृधे
वर्धनाय चासः । तथा च वसूनि ददः अस्मभ्यं देहि । सोमैरस्मदीयैः मनवः मादय च ॥

२. हे इंद्र द्विर्हर्ता । षष्ठ्यर्थे प्रथमा । द्विर्हस्तः द्वयोः स्थानयोः परिवृद्धस्य ते तव
मनो गुभीतमस्माभिः परिसृहीतम् । सोमश्च सुतोऽभिपुतः । मधूनि च परिषिक्ता पात्रेषु
परिषिक्तानि । विसृष्टधेना विसृष्टजिह्वा मध्यमस्वरेणोच्चार्यमाणा सुवृक्तिः सुसमाप्ति-
रियं मनीषा स्तुतिरिन्द्रं जोडवती भृशमाह्वयंती भरते संश्रियते च ॥

३. हे ऋजीषिनिन्द्र नोऽस्माकमिदं बर्हिमं यज्ञं सोमपेयाय दिवः स्वर्गाद् आयाहि
आगच्छ प्रथिव्या अंतरिक्षाच्च । आपः प्रथिवीत्यंतरिक्षानामसु पात्रान् । आयाहि ।
अपि च तवसं प्रवृद्धं बलवन्तं वा मदां च मदभिमुखं त्वा त्वां आंगूष्ं स्तोत्रं अच्छाभि
मवाय मदार्थं हरयोऽन्त वहेतु ॥

(P. 44.) ४. हे हर्यश्च हरिनामक्राश्च सुशिप्र शोभनहना इंद्र विश्वाभिः सर्वाभिः
ऊतिभी रक्षाभिः सजोषाः संगतः स्थविराभिर्धृद्धैर्मरुङ्गिः सह वरीवृजत शत्रून् भृशं
हिंसन् अस्मे अस्मभ्यं वृषणं कामानां वषितारं शुष्मं बलवन्तं पुत्रं दधत प्रयच्छन् ब्रह्म
स्तोत्रं जुषाणः सेवमानः नोऽस्मानायाहि ॥

५. महे महत उमाय उहूर्णाय ऊजस्विने वा वाहे विश्वस्य वोङ्गे इंद्राय धुरीव रथस्य
अस्थौ न अश्व इव वाजयन् बलं कुर्वन् एष स्तोमः अधायि व्यधायि । अथ प्रत्यक्ष-
स्तुतिः । हे इंद्र यं त्वां अयमर्कः स्तोता वसूनां वसूनि धनानि ईहे श्राव्यते स त्वं
नोऽस्मासु यां दिवीष ओमसं श्रवणीयमसं पुत्रं वा अधिधाः अधिदेहि ॥

६. हे इंद्र नोऽस्मान् एव एवं वार्यस्य । तृतीयार्ये षष्ठी । वरणीयेन धनेन पूर्यि पूरय । ते तव महीं महतीं सुमतिमनुग्रहबुद्धिं देविदाम् भृशं लभेमहि । मघवद्भ्यो हविष्मद्भ्योऽस्मभ्यं सुवीरां शोभनपुत्रादिभ्युतां इषमन्नं पिब्व प्रयच्छेत्त्यर्थः । स्पष्टमन्यत् ॥

इति पंचमस्य तृतीयेऽष्टमो वर्गः ॥

25.

आ ते मह इंद्रेतिः षड्वचमष्टमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षे वैदुषमैद्रम् । आ त इत्यनुक्रांतम् । महाद्रते निष्केवल्य इदमादीति पंच सूक्तानि । सूत्रितं च । आ ते मह इंद्रोदयुमेति पंच सूक्तानीति ॥

१. हे उग्र उद्गूणौजस्विन्निद्र यत् यदहं समन्यवः समो मन्थुरभिमानो यासां ताः समन्यवः सेनाः समरंत युध्यते युद्धार्थे संगच्छते वा तदा नर्यस्य नरहितस्य महो महतः ते तव बाह्वोः स्थिता दिद्युन् आयुधम् । दिद्युन् हेतिरिति वज्रनामसु पाठात् । ऊती ऊत्यै अस्मद्रक्षायै आ पताति आपततु । तव विष्वक्त्राक् विष्वग्मातु मन्त्र मा विचारीत् अस्मास्वैव स्थिरं भवतु ॥

२. हे इंद्र दुर्गे दुद्धे ये मर्तासो मर्ताः अभि अभिमुखाः । संतो नोऽस्मान् अमंति अभिभवति तानमिवात् शत्रून् निग्रथिहि निजहि । अपि च निनिस्तोः अस्मान्निहितु-मिच्छतो नरस्य तं शंसमाशंसनं आरे कूरे कृणुहि कुरु । अपि च नोऽस्मभ्यं वसूनां धनानां संभरणं समूहं आ भर आहर ॥

(P. 45.) ३. हे शिशिन् उष्णीषिन्निद्र ते स्वदीयाः शान्तं बद्धयः ऊतयो रक्षाः सुदासे शोभनदानाय मह्यं संतु । सहस्रं शंसाः शंसतीयाः कामाश्च संतु । उत अपि च रातिर्यनमस्तु । वनषो हिंसक्रस्य मर्त्यस्य वधः हिंसासाधनमायुधं च जहि । अपि चास्मे अधि अस्मासु युद्धं क्षीप्तिमद्भ्यं यशो वा रत्नं च धेहि । तथा च यास्कः । युद्धं शीततेर्यशो वाजं वा । अस्मे युद्धमधि रत्नं च धेहि अस्मासु युद्धं च रत्नं धेहीति ॥

४. हे इंद्र त्वावतः त्वत्सदृशस्य क्रत्वे कर्मणे अस्मि भवामि हि । हे शूर अविनुः विश्वस्य रक्षितुः त्वावतस्त्वत्सदृशस्य रातौ दाने च अस्मीति शेषः । हे तविपीवो बलवन् उग्र ओजस्विन्निद्र विश्वे विश्वान्येव अहामि ओकोऽस्माकं स्थानं कृणुष्व कुरु । हे हरिवो हरिवन् न मयीः अस्मान्न हिंस्याः ॥

५. एते वयं वसिष्ठाः हर्यश्वाय हरिनामकाश्वायेंद्राय श्रूयं सुखकरं स्तोत्रं कुत्साः कुर्वाणाः । करोतेः कुत्सशब्दनिष्पत्तिः । इंद्रे देवजुतं देवैः प्रेरितं सहो बलं इयानाः याचमानाः तरुवाः दुर्गाणि तीर्णाः संतो वाजं बलं सनुयाम लभेमहि । अपि च हे शूर वृत्रा वृत्राणि शत्रून् सुहृन् हंतुं सुशकानि सत्रा सर्वदा कुधि कुरु ॥

६. इयं व्याख्यातचरी (२४. ६). ॥

इति पंचमस्य तृतीये नवमो वर्गः ॥

26.

न सोम इंद्रमिति पंचमं नवमं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं वैष्टुभमैन्द्रम् । तथा चानुक्रम्यते । न सोमः पंचेति । महाव्रत उक्तो विनियोगः ॥

१. मघवानं धनवंतमिन्द्रं अद्युतो न अभिषुतः सोमो न ममाह न तर्पयति । सुतासोऽभिषुता अपि सोमाः अन्नह्यापः स्तोत्रहीना न ममदुः । नवादिष्वेतदाख्यातं बहुवचनान्ततया विपरिणतं सद्यः संबध्यते । अत एव त्रिष्वपि सद्यनेषु पावमानैः स्तोत्रैः स्तुता एव सोमा हूयन्ते । अपि च नोऽस्मदीयं यदुक्तमिन्द्रो जुगोपत सेवेत । यथा च नृवत् राजैव आदरेण शृणवत् शृणुयात् तथा नवीद्यो नवतरं उक्तं शस्त्रं तस्मा इंद्राय जनये पदानीत्यर्थः ॥

(P. 46.) २. यदास्मान् उक्त्य उक्त्ये शस्त्रे शस्त्रे क्रियमाणे सोमो मघवानमिन्द्रं ममाह मादयति । नीथे नीथे स्तोत्रे स्तोत्रे क्रियमाणे सुतासोऽभिषुताः सोमा मादयति । तस्मात् ईमेनमिन्द्रं सबाधः परस्परं मिलिताः समानदक्षाः समानोत्साहाः कृत्विजः पुत्राः पितरं न पितरमिव अवसे तर्पणाय स्वरक्षणाय वा हवन्ते शस्त्रैः स्तोत्रैश्च स्तुवन्ति ॥

३. वेधतः स्तोत्राणां विधातारः सुतेषु सोमेष्वभिषुतेषु दानि कर्माणि श्रवन्ति तानि वृषवधादीनि कर्माणि पूर्वस्मिन्काले चकार । नूनं संश्रयि अन्या अन्यानि कर्माणि कृणवत् कुर्यात् । अपि च स इंद्रः सर्वाः पुरः शशुनगरीः समानः समवृत्तिः पति-जनीरिव जाया इव सु निमामृजे सम्यक् शोधयेत् ॥

४. यस्त्रैरस्य मिथः परस्परं तुरो बाधमानाः संक्षिप्ता वा पूर्वाः पुन्यो बह्वचः ऊतयो रक्षाः संति । तं एव एवमुक्तगुणमाहः पूर्वं कृषयः । उत अपि चाद्यापि स इंद्रो मघानां मंहनीयानां धनानां विभक्ता दातेति तरणिरापदस्तारयितेति शृण्वे श्रूयते । तस्य च प्रसादास्मे अस्मान् म्रियाणि भद्राणि कल्याणानि सञ्चन सेवन्ताम् ॥

५. वसिष्ठो नृत् नृणाम् । षष्ठ्यर्थे द्वितीया । ऊतये रक्षायै कृष्टीनां प्रजानां वृषभं कामानां वर्षितारं इंद्रं एव एवं पूर्वाङ्कप्रकारेण गृणाति स्तौति । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । हे इंद्र नोऽस्मभ्यं सहसिणः सहस्रसंख्याकान्वाजान्जान्शुप माहि प्रयच्छेत्यर्थः । स्पष्टमन्यत् ॥

इति पंचमस्य तृतीये दशमो वर्गः ॥

27.

इंद्रं नर इति पंचमं दशमं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं वैष्टुभमैन्द्रम् । इंद्रं नर इत्यनुक्रांतम् । महाव्रते निष्क्रवत्य एतस्सूक्तमुक्तं तृतीयत्वेन । ऐंद्रं पशौ वपापुरोडाशहविषामाद्या-

स्तिष्ठः क्रमेणानुवाक्याः । सूचितं च । इन्द्रं नरो नेमधिता हवंत इत्युक्तं नो लोकमनु
नेधि विद्वानिति ॥

१. यद्यश्च पार्था युद्धभरणनिमित्तास्ताः प्रतिष्ठाः धियः कर्माणि युज्यते प्रयु-
ज्यते तदा नरो नेतारो यमिन्द्रं नेमधिता नेमधितो संश्राने हवंते ह्वयति स त्वं शूरो
नृपाता नृणां संभक्ता च शवसो बलस्य बलं चकानः कामयमानश्च सन् गोमति
गावः संव्यस्मिन्निति गोमत् तस्मिन् ब्रजे गोष्ठे गोसमूहे नो ऽस्मानामञ्ज
प्रापय ॥

(P. 47.) २. हे पुरुहूत बहभिराहुतेन्द्र ते तव यः शुष्मो बलमस्ति तं शुष्मं
सखिभ्यः स्तोतृभ्यो नृभ्यः शिक्ष देहि । अपि च हे मघवन् हि यस्माद्बृहदा वृढानि ।
पुरां द्वाराणि त्रिभेदियेति शेषः । तस्मात्स त्वं विच्येताः विविक्तप्रज्ञः सन् परिकृतं
तिरोहितं राधो धनमपवृषि अस्मभ्यमपवृणु । नीति संग्रह्यर्थे ॥

३. स इन्द्रो जगतो जंगमस्य पन्थादेः यतो राजेश्वरो भवति । चर्षणीनां मनुष्याणां
च राजा भवति । अधि क्षमि क्षमायां विष्णुरूपं नानारूपं यद्धनमस्ति तस्यापि राजा
भवति । ततो राद्युषे यजमानाय वसूनि धनानि ददाति । स इन्द्रोऽस्माभिरुपस्तुत एव
सन् राधो धनं अर्वागस्मदभिमुखं चोदत् प्रेरयतु ॥

४. मघवा धनवान् दानो दानः स इन्द्रो नोऽस्माकं सहृती सहृत्या मरुद्भिः सहा-
ह्वानेन वाजमघ्नं नोऽस्मभ्यं ऊती ऊत्यै रक्षायै नू चित् क्षिप्रमेव नियमते प्रयच्छतु ।
यस्येन्द्रस्य अनुता संपूर्णा अभिवीता अभिप्राप्ता दक्षिणा दानं सखिभ्यः स्तोतृभ्यो
नृभ्यो वामं वननीयं धनं पीपाय दोग्धि ॥

५. हे इन्द्र नोऽस्मभ्यं राये धनप्राप्तये नु क्षिप्रं वरिवो धनम् । वेदो वरिव इति धन-
नामसु पाठात् । त्वं कृषि देहि । वयं ते तव मनो मघाय मंहनीयाय स्तुत्या आवृ-
त्याम आवर्तयाम । स्पष्टमन्व्यन् ॥

इति पंचमस्य तृतीय एकादशो वर्गः ॥

28.

ब्रह्मा ण इन्द्रेति पंचमैकादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थे चैष्टुभनैत्रम् । ब्रह्मा ण इत्य-
नुक्रांतम् । महाव्रते निष्क्रेवल्ये पंचमत्वेनास्य सूक्तस्य विनियोगो उक्तः । अष्टमैह-
नि प्रउगशस्त्र आद्यस्तच्च ऐन्द्रः ॥

१. हे इन्द्र त्वं विद्वान् जानन् नोऽस्माकं ब्रह्म स्तोत्रं उप याहि । ते तव हरयोऽथा-
धोर्वीचोऽस्मदभिमुखाः युक्ताः संतु । हे विश्वमिन्व विश्वमीणयितरिन्द्र त्वा त्वां विश्वे
सर्वे मर्ता मनुष्याः चिद्धि यद्यपि विहवंत पृथक् हवंते तथाप्यस्माकमिदं अस्मा-
कमेव हवं भृणुहि भृणु ॥

(P. 48.) २. हे शवसिन् बलवन्निद्र यद्यदा ऋषीणां ब्रह्म स्तोत्रं पाप्वि रक्षसि
स्तोत्रस्य रक्षणं नाम फलप्रदानम् । तदा ते तव महिमा हवं हवः स्तोता तं व्यनद
क्यामोतु । हे उग्र ओजस्विन्निद्र यद्यदा हस्ते पाणौ यज्ज आ दधिषे धारयसि तदा

क्रत्वा शत्रुवधादिना कर्मणा घोरः सन् अवाळहः शत्रुभिरनभिभूतो जनिष्ठाः अज-
निष्ठाः अभवः ॥

३. हे इंद्र बन्धु यस्त्वं तव प्रणीती प्रणीत्या प्रणयनेन जोडवानान् भूयं स्तुवतो नूनं सो-
दसीं धावापुथिव्यौ संभिनेय संगमयसि । दिवि पुथिव्यां च स्तोतृन् प्रतिष्ठापयसीत्यर्थः ।
त त्वं महे महते क्षत्राय धनाय । रयिः क्षत्रमिति धननामसु पाठात् । शवसे बलाय च ।
यजमानेभ्यो महद्भुनं बलं च दातुमित्यर्थः । जज्ञे जज्ञिषे । हीति हेत्वर्थः । यत् एवमतः
कारणात् अनुवृत्तं अशतारमयजमानं तूतुजिर्ज्ञाता यजमानोऽशिशत् । अथतिर्हि साकर्म
तस्माद्भुजं लुब्धं हिनास्ति । चिदित्येवकारार्थः ॥

४. हे इंद्र दुर्मिवासी वृष्टिमिभूता बाधकाः क्षितयो जनाः पवंते अभिगच्छन्ति ।
पवतिर्गतिकर्मा । तेभ्यो धनमाच्छिद्य नोऽस्मभ्यमेभिः सात्विकैः अहमिरहोभिर्दशस्य
देहि । किंच अनेनाः एनसां निहंता मायौ प्रज्ञावान् वरुणो यद्वृत्तं नोऽस्माद्यु
प्रतिचष्टे अभिपश्यति तद्वृत्तं हे इंद्र त्वत्प्रसादात् द्विता द्विषा अवसात् अवस्यतु
विमोचयतु । तथा च यास्कः स्वतिरुपस्तृष्टो विमोचन इति ॥

५. यत् य इन्द्रो महो महतो राधसः संराधकरय रायो धनस्य । द्वितीयार्थे षष्ठी ।
संराधकं महद्भुनं नोऽस्मभ्यं दद्वत् प्रायच्छत् । यथेन्द्रोऽर्चतः स्तुवतो ब्रह्मकृतिं क्रिय-
माणं ब्रह्म स्तोत्रं अविष्टोऽतिशयेन रक्षिता गता भवति तमेन मघवानं धनवतमिन्द्रं
वोच्यमेत् स्तुवेमैव । स्पष्टमन्यत् ॥

इति पंचमस्य तृतीये द्वादशो वर्गः ॥

29.

अयं सोम इंद्रेति पंचमं द्वादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं त्रैदुभमैन्द्रम् । अयं सोम इत्यनु-
क्रांतम् । व्यूळहे दशरात्रे नवमेऽहन्ययं सोम इंद्रेति प्रउगशास्त्रे ऐंद्रस्तवः । सूचितं
च । अयं सोम इंद्र तुभ्यं सुन्व आ तु ब्रह्मा ण इति । षोडशिशक्ने ब्रह्मन्वीर इत्येषा
त्रिष्टुप् । सूचितं च । ब्रह्मन्वीर ब्रह्मकृतिं जुषाण इति त्रिष्टुप्ति ॥

१. हे इंद्र तुभ्यं त्वदर्थमयमेण सोमः सुन्वे अभिषुतोऽभवत् । हे हरिवो हरिवर्जिद्र
तदोकाः सेवनीयो यस्यासी तदोकाः । तु क्षिप्रं आ याहि सुष्टुनस्य सम्यगभिषु-
तस्य चारोः शोभनस्यास्य सोमस्य । द्वितीयार्थे षष्ठी । सम्यगभिषुतं शोभनमित्यर्थः ।
तु क्षिप्रं पिब च । अपि च हे मघवन् इयानः उपगम्यमानो याच्यमानो वा त्वं मघानि
धनानि ददः अस्मभ्यं देहि ॥

(P. 49.) २. हे ब्रह्मन् परिवृढ वीरेंद्र ब्रह्मकृतिं क्रियमाणं स्तोत्रं जुषाणः से-
वमानः अर्वाचीनोऽस्मदभिमुखः सन् हरिभिरश्वैः नृथं क्षिप्रं याहि । अस्मिन् अस्मिन्नेव
सर्वे येनै स सुष्टु मादयस्व च । नोऽस्मदीयानि इमा इमानि ब्रह्माणि स्तोत्राणि
चोपशृणवः उपशृणु ॥

३. हे इंद्र ते तव सूक्तैरस्माभिः क्रियमाणैः स्तोत्रैः अरंकृतिः अलंकृतिः कास्ति
कटिशी भवति । हे मघवन् ते तव कसा नूनं कसा खलु वाशेन मीतिमुत्पादयेम । त्वाया

स्वत्कामनयैव विश्वा मतीः सर्वाः स्तुतीः आतसने करोमि । अध अतः कारणान् हे
इंद्र मे महीयानि इमा इमानि इवा हवानि स्तोत्राणि शृणवः शृणु ॥

४. उत अपि च । येति पूरणः । हे मघवन् येषां पूर्वेषामृषीणां स्तुतीरवृणोः ते पूर्वं
कृषयः पुरुषा इत् पुरुषेभ्यो हिता एवासन् । अध अतो ऽहं त्वा त्वां जोहवीमि भृशं
स्तौमि । अपि च हे इंद्र त्वं नो ऽस्माकं पितेव जनक इव प्रमतिः बंधुरसि ॥

५. इयं व्याख्यातचरी (२८. ५.) ॥

इति पंचमस्य तृतीये त्रयोदशो वर्गः ॥

30.

आ नो देवेति पंचमस्य त्रयोदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धे चैटुभर्मैत्रम् । आ नो देवेत्यनु-
क्रातम् । प्रथमे छंदोमे प्रउगशस्त्र आ न इत्ययमैन्द्रस्तुचः । सूच्यते हि । आ नो देव
शवसा याहि शुभिमन् प्र वो यज्ञेषु देवयंतो अर्चन्ति ॥

१. हे देव द्योतमान शुभिमन् बलवान्निद्र नोऽस्मान् शवसा बलेन सार्धं आ याहि ।
अस्यास्मभ्यं देवस्य राधो धनस्य वृधो वर्धयिता च भव । हे नृपते सुवज्र महे महते
नृम्णाय बलाय च भव । बाधो नृम्णमिति बलनामस्य पाठात् । हे शूर महे महते
क्षत्राय शत्रूणां हिंसकाय । क्षतिर्हिंसा क्रमा । पौल्याय वीर्याय च भव ॥

(P. 50.) २. हे इंद्र हव्यं ह्यातव्यं त्वा त्वां विवाचि विविधा वाचो यस्मिन् प्रादु-
र्भवति तस्मिन्नुद्धे शूराः पुरुषाः तनूष्वंगेषु रक्षणीयास्तु सूर्यस्य सातो संभजने सरति
गच्छतीत्याशुरत्र सूर्यो विवक्षितः तस्य चिरकालं प्राप्स्यथ्यं हवते ह्वयति । विश्वेषु
सर्वेषु जनेषु त्वमेव सेन्यः सेनार्होऽसि । अपि च त्वं वृत्राणि शत्रून् सुहृंतुनामवज्रेण
रंधय अस्मभ्यं वशीकुरु ॥

३. हे इंद्र यद्यदा अहा अहानि सुदिना सुदिनानि व्युच्छान् व्युच्छेद्यः । यद्यथा
च समस्त संग्रामेषु केलुं ज्ञानमुपमं अंतिकं दधः धारयेः तथा असुरो बलवान् हेता
देवानामाह्वता अग्निः सुभगायास्माकं शोभनधनप्राप्तये देवान् इवानो ह्वयन् अत्रा-
स्मिन्यज्ञे निषीदत् न्यसीदत् ॥

४. हे देव शूरेंद्र ते तव वयं वसिष्ठाः स्वभूताः । ये जनाः महीयपुत्रपौत्रादयो
महानि मंहनीयानि हवीषि ददतः प्रयच्छंतः स्तवंत स्तुवंति तेऽपि तव स्वभूताः ।
तेभ्य उभयेभ्यः सूरिभ्यः स्तोत्रभ्यः उपमं श्रेष्ठं वरूथं गृहं यच्छ प्रयच्छ । अपि च
त उभे स्वाभुवः सुसमुद्धाः संतो जरणां जरां अद्वतवंतं प्राप्सुवन्तु ॥

५. एषा सिद्धा (२८. ५.) ॥

इति पंचमस्य तृतीये चतुर्दशो वर्गः ॥

प्र व इंद्रायेति द्वादशर्चं चतुर्दशं सूक्तं वसिष्ठस्यायं वैदुषमैत्रम् । दशम्याद्या-
स्तिस्रो विराजः शिष्टा गायत्र्यः । तथा चानुक्रांतम् । प्र वो द्वादश गायत्रं त्रिविरा-
डंतमिति । सूक्तविनियोगो लैंगिकः । प्रथमे रात्रिपर्याये मैत्रावरुणशस्त्रे प्र व इंद्रा-
येत्याद्यस्तु चः स्तोत्रियः । सूचितं च । प्र व इंद्राय मादनं प्र कृतान्गृजीषिण इति ।
अतिरात्रे प्रथमे पर्याये ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे वयमिन्द्र स्वायवोऽभीत्यनुरूपस्तु चः ।
तथा च सूचितम् । वयमिन्द्र स्वायवोऽभि वार्धहत्यायेत्युत्तमासुद्धेरिति । चतु-
र्थेऽहनि माध्यंदिनसवने ह्यत्रकशस्त्र आरंभणीभ्य ऊर्ध्वं वैराज एकस्तु च आहव-
नीयः । तदर्थः प्र वो महे महिवृधे भरध्वमित्याद्यास्तिस्रः । सूचितं च । प्र वो महे
महिवृधे भरध्वमिति अतस्तिस्रश्च विराज इति ॥

१. हे सखायो वो यूयं हर्यश्वाय सोमपात्रे सोमगानां पात्रे इंद्राय मादनं मरुक्षरं
स्तोत्रं प्र गायत ॥

२. उत अपि च हे स्तोतः सुदानवे सोमनदानाय सत्यराधसे सत्यधनायेन्द्राय उक्थं
स्तोमं यथा नरोऽन्ये स्तोतारो युक्षं वीषिः साधनभूतं स्तोत्रं शंसति तद्वत्त्वमपि शंस
उच्चारय । इति पुराणः । वयं च चक्रम स्तोत्रं करवाम ॥

३. हे इंद्र त्वं नोऽस्माकं वाजयुरजकामो भव । हे शतक्रतो त्वं नोऽस्माकं गन्धु-
र्माकामो भव । हे वसो वासयितरिन्द्र त्वं हिरण्ययुः हिरण्यकामोऽपि भव । छंदसि
परेच्छायामपि इदं यत्ने कथयति कथय ॥

४. हे वृषन् कामानां वसितरिन्द्र स्वायवः स्वत्कामा वयं वसिष्ठाः स्वामभिप्रणोतुमः
प्रकर्षेण स्तुमः । हे वसो वासयितरिन्द्र अस्य इदं अस्मदीयं स्तोत्रं तु क्षिप्रं विद्धि
अवधारय ॥

५. हे इंद्र अयं स्वामी त्वं वक्तवे परुषवाक्यानां वक्त्रे निधे निदित्रेऽश्वान्नेऽश्वान्
नोऽस्मान् ना रधीः वशं मा कार्षीः । अपि अपि च त्वे त्वयि मन क्रतुः मदीयं
स्तोत्रलक्षणं कर्म गच्छत्विति शेषः । अस्मदीयं स्तोत्रं भवद्विसे प्रविशत्वित्यर्थः ॥

६. हे वृत्रहन् शत्रूणां हिसंकेद्र त्वं वर्म अस्माकं कवचमसि कवचवद्रक्षकोऽसी-
त्यर्थः । समथः सर्वतः पृथुश्चासि । पुरोयोधश्च पुरोयोद्धा चासि । त्वया युजा त्वया
सहायेन प्रतिश्रुवे शत्रून् प्रतिव्रवीमि प्रतिहन्मीत्यर्थः ॥

इति पंचमस्य तृतीये पंचदशो वर्गः ॥

७. उत अपि च हे इंद्र त्वं महानसि सर्वाधिकोऽसि । हे इंद्र यस्य ते तव सखे
बलं स्वधावरी अन्नवत्स्यो रोदसी द्यावापृथिव्यौ अनुमन्त्रान्ते अनुमन्येते । त्वदीयं सहः
सर्वाधिकमित्येवोभावि लोको विस्ववारं न कुरुत इत्यर्थः ॥

८. हे इंद्र तमुक्तगुणविशिष्टं त्वा त्वां सयावरी त्वथा सह गंची यत्र यत्र त्वं
यासि तत्र तत्र यांतीत्यर्थः । युभिः तेजोभिः नक्षमाणा व्यामुवंती मरुत्वती भरतः
स्तोतारः तद्वती वाणी स्तुतिः परिभुवत् परिभवतु । परिभशतिरत्र परिभशार्थः
परिगृह्णात्वित्यर्थः ॥

१. हे इंद्र उप त्वमि सुलोकसमीपे स्थितं त्वं दर्शनीयं त्वा त्वामनुदिशत ऊर्ध्वारः ।
ऊर्ध्वो ईशोऽस्मरीयाः सोमाः भुवन् भवन्ति । कृष्टयः प्रजाश्च ते भुव्यं संनयन् । त्वमि
सोमास्त्वर्थमेव जायते प्रजाश्च त्वामेव प्रणमन्तीतीन्द्रस्तुतिः ॥

१०. हे मरीयाः पुरुषाः वो यूयं महिष्यथे महतां धनानां वर्धयिष्ये महे महत इन्द्राय प्र
भरध्वं सोमाप्रणयत । प्रचेतसे प्रकृष्टमतय इन्द्राय सुमतिं सुष्टुतिं च प्र कृणुध्वं
प्रकुरुत । अय प्रत्यक्षस्तुतिः । हे इंद्र चर्षणिषाः कामैः प्रजानां पूरयिता त्वं पूर्वाह्-
निषां पूरयिषीविशः प्रजाः प्र चर अभियच्छ ॥

(P. 52.) ११. उरुव्यचसे पृथुव्याचये महिने महते यस्मा इन्द्राय सुष्टुतिं
स्तुतिं ब्रह्म अजं हविश्च विषाः प्राज्ञाः जनयन्त जनयन्ति । तस्यैन्द्रस्य व्रतानि रक्षणायीणि
कर्त्तव्यानि धीराः प्राज्ञा देवा अपि न मिनन्ति न हिंसन्ति ॥

१२. सचां राजानं सर्वतो जगत ईश्वरं अनुत्तममल्यं केनाप्यनुत्तमोऽनापितो यत्तुः
आधी यस्त्य सः तमेवैन्द्र वाणीः स्तुतयः सहभ्यै स्तोत्राणां शङ्खुणाभिमनितुं क्षमिरे ।
अतो हेतोर्है स्तोतस्त्वमपि हर्यश्वायिन्द्रा यश्वायिन्द्रं स्तोतुमिच्छथः । आपीत यधुम्
संयर्ह्य जस्ताहय ॥

इति पंचमस्य तृतीये षोडशो वर्गः ॥

32.

मो पु त्वेति सप्तविंशत्युचं पंचदशं सूक्तम् । अत्रेयमनुक्रमणिका । मो पु सप्तविंश
प्रार्थार्थं तृतीया द्विपदा सोदासैरग्नौ प्रक्षिप्यमाणः शक्तिरस्यं प्रगाथमाल्लेखोऽर्धमं
ऊक्तोऽप्यह्यत । तं पुचोक्तं वसिष्ठः समापयतेति शाट्वायनकं वसिष्ठस्यैव हवत्पुत्रस्या-
धिनिति सांडकमिति । मंडलद्रष्टा वसिष्ठ ऋषिः इंद्रं कर्तुं न इति प्रगाथस्याधर्चस्य वा
वसिष्ठपुत्रः शक्तिर्वसिष्ठो वा । इंद्रो देवता । अयुजो बृहत्यः सुजः रातोबृहत्यः
तृतीया तु द्विपदा विराट् । महाव्रते निष्क्रेवल्ये बार्हततुचाशीतावेतत्सूक्तम् । तच्च द्विप-
दामपि त्वा दुरित्येतं राथेतरं प्रगाथं नक्तिः सुशस इति प्रगाथं च वर्जयेत् । तथैव
पंचमारण्यके सूचितम् । मो पु त्वा वायतधनेत्येतस्य द्विपदां चोद्धरति राथेतरं च
प्रगाथमथ हास्य नक्तिः सुशसो रथमित्येतं प्रत्यवस्थातीति । चातुर्विंशिकोऽहनि
पंचमोऽहनि च निष्क्रेवल्ये मो पु त्वा वायत इति प्रगाथः सद्द्विपदः । सूचितं च ।
मो पु त्वा वायतधनेति सद्द्विपद उपसर्गस्येद्विपदमिति । चातुर्विंशिकोऽहनि
भरुव्यतीथि प्रकृतान्महत्वीयात्प्रगाथादनंतरं नक्तिः सुशस इति प्रगाथं संक्षिप्तम् ।
पुष्ट्याग्निध्रवपडहयोस्तुतीये पष्ठेऽहनि चार्थं प्रगाथः । तथैव सूचितम् । नक्तिः
सुशसो रथमिति भरुव्यतीथादूर्ध्वं नित्याहिति । एवंस्थितान् प्रगाथांश्चुष्ट्याग्निः
ध्रवयोरन्वहं पुनः पुनरावर्तयेत्युक्तिरिति । अग्निष्टोमे माध्यंदिनसवनेऽच्छायाकशस्त
उदित्वस्य रिच्यत इति प्रगाथः । तथा च सूचितम् । उदित्वस्य रिच्यते भूय इति ।
अग्निष्टोमे माध्यंदिनसवने मैत्रावरुणशस्त्रे कस्तमिद्रेति प्रगाथः । सूचितं च । कस्त-
मिद्र त्वावसु सद्यो ह जात इति । चातुर्विंशिकोऽहनि माध्यंदिनसवने मैत्रावरुणश-
स्त्रस्यायं प्रगाथः । अहर्गणेऽपि द्वितीयादिविषहस्तु । सूचितं च । कस्तमिद्र त्वावसु
कस्तम्यो गतसोनामिति । आरंयणीयाः पर्यासान् कद्वतोऽहर्गणस्यायीति

लोकका इति । पृष्ठघण्टहस्य तृतीयेऽहनि निष्कैवल्ये वैरूपसामपक्षे यदिद्र यावत् इत्यनुरूपस्तत्रः । सूत्रितं च । यदिद्र यावत्स्वमिति प्रगाथौ स्तोत्रियानुरूपाविति । अग्निष्टोमे चातुर्विधिकेऽहनि माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकशास्त्रे तरणिरित्तिपासतीति वैकल्पिकस्तृचः । सूत्रितं च । तरोभिर्वा विद्वद्भुं तरणिरित्तिपासतीति प्रगाथौ स्तोत्रियानुरूपाविति । अग्निष्टोमे निष्कैवल्यशास्त्रे रथंतरसामपक्षेऽभि एवा शुरेति प्रगाथः स्तोत्रियः । सूत्रितं च । अभि एवा शुर नोनोऽभि एवा पूर्वपीतय इति स्तोत्रियानुरूपाविति । आश्विनशास्त्रेऽप्ययं प्रगाथः । तथैव सूत्रितं च । अभि एवा शुर नोनो बहवः सूरक्षस इति प्रगाथा इति । महाव्रते निष्कैवल्ये दक्षिणपक्षेऽयं प्रगाथः । तथैव पंचमारण्यके सूत्रितम् । अभि एवा शुर नोनोऽभि एवा पूर्वपीतय इति रथंतरस्य स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथाविति । आश्विनशास्त्रे इन्द्र क्रतुं न इति प्रगाथः । सूत्रितं च । इन्द्र क्रतुं न आ भराभि एवा शुर नोनो इति । चातुर्विधिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छसिशास्त्रेऽयं वैकल्पिकः स्तोत्रियः प्रगाथः । सूत्रितं च । इन्द्र क्रतुं न आ भरेन्द्र ज्येष्ठं न आ भरेति ॥

१. हे इन्द्र एवा त्वया वायवश्चन यज्ञमाना अण्येनोऽस्मदस्मत् आरे दूरे ना निरीरमन् न नितरां रमयन्तु । अतः एवं आरात्ताञ्चित् दूरेऽपि वर्तमानोऽस्मदीयं सधमाह यत्तं आ गहि आगच्छ । इह वा अत्रापि वा सन् विद्यमान उप श्रुधि अस्मदीयं स्तोत्रनुपशृणु ॥

२. हे इन्द्र ते त्वर्थं सुते अभिषुते सोमे ब्रह्मकृतः स्तोत्रकृतो मघो न मधुनीव पक्षो मक्षिकाः सचा सह आसते उपविशति । अथ परोक्षस्तुतिः । वसुयवो धनकाभ्याः जरितारः स्तोतारः काममिष्टं इन्द्रे रथे न पादं रथे पादमिव आ द्युः समर्पयन्ति ॥

३. रायस्कामो धनकामोऽहं सुदक्षिणं शोभनदानं वज्रहस्तमिदं पुत्रो न पुत्र इव पितरं इवे ह्वयामि ॥

४. हे वज्रहस्त दध्याशिरो दधिनिश्रणा इमे सोमासः सोमाः इद्राय तुभ्यं सुन्विरे - - - । तान् सोमान्मदाय महार्थं पीतये पानाय ओक्तो यज्ञसदनं आ अभि हरिभ्यामश्वभ्यां आ याहि आगच्छ ॥

(P. 53.) ५. श्रुत्कर्णः याज्ञाभरणरूपकर्ण इन्द्रो वसुनां वसुनि ईयते याचयते नोऽस्मदीया गिरो याज्ञावाक्यानि अवत् शृणोतु । नू चिन्नैव मधिषत् हिनस्तु । अश्वघर्णेन याज्ञावाक्यानि निष्फलानि न करोत्वित्यर्थः । अपि च इन्द्रः सद्यश्चित् सद्य एव याज्ञानंतरमेव सहस्राणि शतानि च ददन् प्रयच्छेत् । दिवसेतं क्षातुमिच्छतं तमिन्द्र नकिरा मिनत् न हिंस्यात् काश्चिदपि न वारयेदित्यर्थः ॥

इति पंचमस्य तृतीये सप्तदशो वर्गः ॥

६. हे वृत्रहन् ते त्वर्थं यः पुमान् गभीरा गभीराणि सवनानि सोमान् सुनोति आ धावति च त्वां स्तुतिभिरुपधावति च स वीर इन्द्रेण हेतुना अप्रतिष्कृतः कनाप्यप्रतिगुतः अप्रतिशब्दितो वा भवेत् । नृभिः परिचारकैः शृशुवे उपगम्यते च । श्वश्रुतिर्गतिकर्मा ॥

७. हे मघवन् धनवन्निद्र मघोनां हविष्मतां वरुणं उपद्रवाणां वारकं वर्म भव । यद्यस्त्वं दार्धत उस्सहमानान् शत्रून् समजासि संप्रेरयेः । अपि च त्वाहस्य त्वया नृतस्य शत्रोः वेदन् धनं वि भजेमहि विशेषेण लभेमहि । किञ्च दुर्नशो नाशयितुमशक्यस्त्वं गर्भं गृहं धनं वा आ भर अस्मभ्यमाहर ॥

८. हे मरीयाः पुष्ट्याः वज्रिणे सोमपात्रे सोमस्य पात्रे इंद्राय सोमं सुनोत अभिषु-
पुत । अवसे इंद्रं तर्पयितुं पक्तीः पक्त्व्यान् पुरोडाशासीन् पचत च । कृणुध्वमित्
इन्द्रप्रियकणाणि कर्माणि च कुरुतेव । इंद्रो हि मयः सुखं पुणञ्चित् यजमानाय
प्रयच्छन्नेव पुणते हवीर्षीति शेषः ॥

९. हे मरीयाः जनाः सोमिनः सोमवतो यागात् मा वेधत मा हिंसिष्ट । दक्षत
यागादिकं कर्तुमुत्सहध्वं च । महे महते आ तुजे तुजिहिंसाकर्मा रानकर्मा वा
शङ्क्यामभिहिंसकाय धनानां प्रदात्रे वैद्राय राये धनलाभार्थं कृणुध्वं कर्माणि कुरुत
च । तरणिरित् कर्मसु स्वरित एव जयति शङ्कन् क्षेति गृहे निवसति च ।
पुण्यति प्रजया पशुभिश्च पुष्टो भवति । कवल्लवे कुत्सितक्रियायै कवोपसृष्टस्य
अनेः सातत्यगमनकर्मणो रूपं कवल्लुरिति । देवासी देवाः न भवन्तीति शेषः ।
सुखप्राप्तये भवन्तीत्यर्थः ॥

(P. 54.) १०. सुहासः शोभनदानस्य यजमानस्य रथं नकिः पर्यास कश्चिन्न पर्यस्यति
न रीरमन् न रमयति च । आत्मार्यं न कश्चिदेन गृह्णातीत्यर्थः । अपि च यस्मैन्द्रो ऽविता
रक्षिता यस्य च मरुतो ऽवितारः स गोमति गोयुक्ते व्रजे गोष्ठे गमत् गच्छेत् ॥

इति पंचमस्य तृतीये ऽष्टादशो वर्गः ॥

११. हे इंद्र त्वं यस्य मर्त्यस्य अविता रक्षिता भवः स मर्त्यः वाजयन् स्तोत्रेण
त्वां बलिन् कुर्वन् वाजमर्जं गमत् गच्छेत् । अपि च हे बूर अस्माकं वासिष्ठानां
रथानां अविता रक्षिता बोधि भव । भवतेर्लोदि रूपम् । भक्तास्स्य बक्तास्त्वांसः ।
अस्माकं नृणां पुत्रादीनां आविता भव ॥

१२. अस्मैन्द्रस्य अंशो यज्ञे सोमस्य भागो ऽतिरिच्यते ऽन्येभ्यो ऽपि देवेभ्यः । इंद्रस्य
जिष्पति सवनेषु समानमस्ति । माध्यदिनं हि सर्वमैत्रमिति । जिरगुषो जितवतो धनं न
धनमिव । उद्विष्विति त्रयः पूरणाः । अपि च यो हरिवानिन्द्रः सोमिनि यजमाने
दक्षं बलं वधाति संवधाति तं रिपो रिपवो न वभंति न हिंसति ॥

१३. हे जनाः अत्यर्वे अनल्पं सुधितं सुविहितं सुपेशसं शोभनरूपं मंत्रं स्तोत्रं यज्ञि-
येषु यजनीयेषु देवेषु मध्ये इंद्राय दधात विधत् । यो जनः कर्मणा स्तुत्यादिरूपे-
ण इंद्रे इंद्रस्य चित्ते भुवत् भवेत् तं जनं पूर्वावस्थाः प्रसितयः पाशादीनि बंधनानि
चनेति समुदायो नेत्यर्थे वर्तते न तरति न व्यामुवन्तीत्यर्थः ॥

१४. हे इंद्र तव चित्ते यो भवेत् त्वावच्छं त्वं वसुर्व्यापको यस्येति बहुव्रीहिः तं
जनं को मर्त्य आ दधर्षति आधर्षेत् । हे मयवन् ते त्वर्थं यः श्रद्धा श्रद्धया युक्तः
सन् वाजी हविष्मान् भवेत् पार्ये दिवि सौत्ये ऽहनि स वाजमर्जं बलं वा सिषासति
सेवते ॥

(P. 55.) १५. हे इंद्र मधोनो धनवतस्ते त्वर्थमित्यर्थः प्रिया प्रियाणि वसु
वसूनि धनानि ये जनाः इति प्रयच्छति तान् जनान् वृत्रहत्येषु संग्रामेषु चोदय प्रे-
रय । हे हर्षय तव प्रणीती प्रणीत्या प्रणयनेन सूरिभिः स्तोत्रभिः पुत्रादिभिः सार्धं
विश्वो विश्वानि कुरिता कुरितानि तरेम ॥

इति पंचमस्य तृतीय एकोनविंशो वर्गः ॥

१६. हे इंद्र अवमं अधमं त्रुप्तीसादिकं वसु धनं यद्वा भौमं वस्ववमं तवत् तवैव
त्वं त्वमेव मध्यमं वसु रजतहिरण्यादिकं आंतरिक्षं वा पुण्यसि विश्वस्य सर्वस्य

परगस्यात्तमस्यापि रत्नादीर्घव्यस्य वा वस्तुनो राजसि ईक्षिषे सत्ता सत्यमेव । अपि च त्वा त्वां गोषु निमित्तेषु न किंवृण्वते केऽपि न वारयति ॥

२७. हे इंद्र त्वं विश्वस्य सर्वस्य स्तोत्रयजमानस्य वा धनदाः धनस्य सत्ता सत् श्रुतः प्रसिद्धोऽसि । य ई य एते आजयो युष्टानि भवन्ति तेष्वापि धनदाः श्रुतोऽसि । हे पुरुहूत विश्वः सर्वोऽप्ययं पार्थिवो जनः तव त्वत्त इत्यर्थः । अवस्तुः रक्षामिच्छन् नाम अयं उदकं वा । बर्हिर्नामिच्छुदकनामस्य पात्रात् । निक्षते याचते स्वमिर्वेति शेषः ।

२८. हे इंद्र यद्यतो यावतो धनस्य ईक्षिषे एतावत् । षष्ठ्या लुक् । एतावतो धनः स्नाहमीशीय ईश्वरो भवेयं हे रत्नवसो रक्षति ददाति वसूनीति रत्नवसुः ततोऽहमस्म-
मीयं स्तोतारमिद्विधिष्येयं धनप्रदानेन धारयेयमेव पापत्वाय न रासीय न दद्यात् ॥

२९. कुहाचिद्विदे कुहाचिद्विद्यमानः कुहाचिद्विद तस्मै यत्र क्षापि विद्यमानाये-
त्यर्थः महयते पूजयते जनाय दिवेदिवे प्रतिदिनं रायो धनानि शिक्षेयमित् प्रदानेन ।
आकारः पूरणः । एवमिन्द्रस्य वाक्यं श्रुत्वा संतुष्ट ऋषिर्यसति । हे भगवन् त्वत्त्वत्तो-
ऽन्यदस्वाकं आप्यं ज्ञातेयं न ह्यस्ति । वक्ष्यः प्रशस्त्यः पिता च न पालयिता च त्वदन्यो
नास्तीत्यर्थः ॥

(P. 50.) २९. तरागिरित् स्तुत्यादौ कर्माणि स्वरित एव पुनान् पुर्णधा महत्या
यिया युजा सहायभूतया वाचमजं सिपासति संभजते । पुरुहूतं बहुनिशहूतमित्त्रं
वस्त्वां गिरा स्तुत्या अहं आनमे नैमि चक्रस्य वलयं सुष्टं शोभनसारं तदेव यथा
अर्थकिर्दारणेमिमानमयते तद्वदित्यर्थः ॥

इति पंचमस्य तृतीये विंशो वर्यः ॥

२१. मत्स्यो मनुष्यो तुष्टुती तुष्टुत्या वसु धनं न विदते इंद्रं रजुवज्रेव वसु त्वम-
इत्यर्थः । सेधन्ते हिंसते इंद्रविषयस्तुत्यादिकर्माण्यकुर्वन्तिमित्यर्थः । रयिर्यत्तं च
प्राज्ञानं व्याप्नोति । हे भगवन् त्वया पार्थे दिवि सौख्ये दिवसे मावते मत्स्यदृशाय
सुष्टं क्षतव्यं यद्वनमस्ति तनुभ्यं त्वत्तः सुशक्तिरित् सुकर्मेव । विदत इति व्यथित-
मप्यनुषज्यतेऽव्याहारस्यातिकत्वात् ॥

२२. हे शूरैर अत्य अगतो जंगमस्यज्ञानमीश्वरं तस्थुषः स्थावरस्य चैज्ञानम् ।
ज्ञानमिति पदस्यावृत्तिरादरार्था । स्वर्दृशं त्वा त्वां अतुग्धा इव धेनवो यथातुग्धा
धेनवः क्षीरपूर्णधस्त्वेन वर्तते तद्वत्त्वामपूर्णचमसत्त्वेन वर्तमाना वयं अभि नोऽनुमः
भूतमभिष्टुमः ॥

२३. हे भगवन्निद्रं दिव्योदिवि भवः त्वावान् त्वत्सदृशोऽन्यो न जायते पार्थिवः
पृथिव्यो भवोऽपि त्वावानन्यो न जायते दिव्यः पार्थिवो वा त्वावानन्यो न जान-
न च जनिष्यते पृथिव्यां दिवि च त्रिष्वपि लोकेषु त्वत्सदृशः कश्चिन्नास्तीत्यर्थः ।
अन्नायतोऽन्यानच्छतो वाजिनो वाजमिच्छंतः । इच्छायामिति प्रत्ययः । हविर्भन्तां
वा गव्यं तो गा इच्छंतश्च वयं त्वा त्वां हवामहे हवामः ॥

२४. हे ज्यायो ज्यायन्निद्र । आमन्वितं पूर्वमविद्यमानवद्वितीन्द्रपर्यायविद्यमानव-
ज्ञावान् ज्याय इत्यस्य सर्वानुदात्तत्वाभावः । नक्तारस्य हव्यं व्यत्ययानुभवात् वा ।
क्षनीयसः सतो मम तत्प्रासिद्धं धनं अभ्याभर । हे भगवन् त्वं सनाधिारावधारस्य गुरु-
वसुर्हं बहुधनो ह्यसि । भरेभर संग्रामे यते वा हव्यः हविष्यश्चास्ति ॥

(P. 57.) २६. हे मघवन् परा पराचीनानमित्रान् शत्रून्नुदस्य प्रेरय । नोऽस्मभ्यं वशु वसुनि सुवेसा सुलभानि कृधि कुरु । महाधने संभ्रामे । वाजसत्तो महाधन इति संभ्रामनानमु पाठ्यात् । सखीनां स्तोत्रणामस्माकं वसिष्ठानामविता रक्षिता बाधि भव धृयः वर्धयिता च भव ॥

२६. हे इंद्र नोऽस्मभ्यं क्रतुं कर्म प्रज्ञानं वा आ भर आहर । अपि च यथा पिता पुत्रेभ्यो धनं प्रयच्छति तथा नोऽस्मभ्यं शिक्ष धनं देहि । हे पुरुहुत बहुभिराहूत आधनि यज्ञे जीवाः वयं ज्योतिः सूर्यमशीमहि प्रतिदिनं प्राप्नुयामः ॥

२७. हे इंद्र अज्ञाता अज्ञातगमनाः वृजनाः हिंसका दुराभ्यः नोऽस्मान्माय क्रमुः नावचक्रमुः । हे दूर त्वया वयं वसिष्ठाः प्रवतः प्रवणकाः संतः शश्वतीर्वाहीरपोऽन्तिवः रामशि अतितरामः ॥

इति पंचमस्य तृतीय एकविंशो वर्गः ॥

33.

धित्यंश्च इति अतुर्वर्षार्थं पौडशां सूक्तम् । अत्रेयमनुक्रमणिका । धित्यंश्चः षट्पदा संस्तरा वसिष्ठस्य सपुत्रस्येद्रेण वा संवाद् इति । आविनां नवानां वसिष्ठ ऋषिः । वसिष्ठपुत्राणां स्तुत्यमानस्वास्त एव देवता । विद्युतो ज्योतिरित्यादिभिर्विशेषाणिः सपुत्रैर्वसिष्ठः स्तुयते । अतो वसिष्ठो देवता । त एव ऋषयः । या तैनोच्यत इति व्याख्या । अनुक्ताच्चाक्षिपु ॥

१. धित्यंश्चः धित्यं श्वेतवर्णं अंशतीति धित्यंश्चः श्वेतवर्णा इत्यर्थः । धित्यंश्चिन्वास्तः कर्तव्यां पूजितारो वक्षिणतत्कपर्दाः वक्षिणे शिरसो भागे कपर्दीभ्युदायेषां ते वक्षिणतत्कपर्दाः । कूडाकनीषि वक्षिणतो वसिष्ठानामिति स्मर्यते । वा नो अग्नि प्रमदुः विद्याबलेनानिप्राहर्षयन् । यतो मामभिप्रमदुरतो बर्हिषो यज्ञान् परीति पंचम्यथातुः वाहः उत्तिष्ठन्नहं धृम्यज्ञस्य नेतृन्वीचे ब्रवीमि । मे मत्तो दूराद्वसिष्ठा वसिष्ठस्य मम पुत्राः अवितवे गंतुं न अर्हतीति शेषः ॥

२. यदा वसिष्ठस्य पुत्राः सुवासं राजानमयाजयन् तदैव पाशद्युम्नाख्योऽपि राजा सोमान्यष्टपुत्र्यमं चकार । तदा ते वसिष्ठपुत्राः पाशद्युम्नं तिरस्कृत्य तदीये यागे सोमं पिबंतमिदं मंत्रबलेन तस्मादाच्छिद्य सुवासो यज्ञे स्थापयामासुः । तदेतदुक्तं सोमं कीर्तयन् वसिष्ठः स्वसुताननेन मंत्रेण स्तौति । वैशंतं वैशंतः पल्वलं अत्र वैशंतशब्देन सोमाधारश्चमसो लक्ष्यते । तत्स्थं सोमं पातं पिबंतं उग्रमुद्वर्णमिदं सुतेन सुवासो यज्ञेऽग्निषुतेन सोमेन हेतुना तिरः पाशद्युम्नं तिरस्कृत्य दूरादानयन् वसिष्ठा मंत्रबलेनानीतवतः । इंद्रोऽपि वायतस्य वयतः पुत्रस्य पाशद्युम्नस्य । द्वितीयार्थे षष्ठी । वायतं पाशद्युम्नं अति अतिहाय सुवासो यज्ञेऽग्निषुतात्सोमाज्ञेतोः वसिष्ठान्वसिष्ठस्य पुत्राः गृणीत । पाशद्युम्नस्य सोमयागे चमसस्थं सोमं पिबन्नपीद्वस्तं पाशद्युम्नं तिरस्कृत्य मंत्रसामर्थ्यबलेन सुवासो यज्ञ आहवनकाले वसिष्ठानाजगामेत्यर्थः ॥

(P. 58.) ३. एवेद्यया पाशद्युम्नस्य सवाख्ये सोमयागे चमसस्थं सोमं पिबंतमपीदं वसिष्ठैः सुवाः प्राप्तवान् एवमेव सिधुं नदीं एभिर्वसिष्ठैः कं मुखेन ततार वीर्यं आसीत् । जु इति पूरणः । तथा च निगमांतरम् । अर्णांसि चित्प्रयाणा सुवास

इति । एवेदेवमेव भेदं भेदनामकं शत्रुमपि एभिर्वसिष्ठैरेव जयान् । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । एवेदेवमेव हे वसिष्ठाः वो शुष्मसीयेन ब्रह्मणा स्तोत्रेण दाशराज्ञे दशमी राजनिः सह दुष्टे प्रवृत्ते सति सुदासं राजानमिन्द्रः प्रावत् प्रारक्षत् । तथा च निगमांतरम् । दश राजानः समिता अवश्यवः सुदासमिन्द्रावरुणा न युयुथुरिति । दाशराज्ञे परित्यक्ताथ विध्वत इति च ॥

४. हे नरो वो शुष्मसीयेन ब्रह्मणा स्तोत्रेण पितृणां जुष्टी प्रीतिर्भवति । पितृणामित्यनेन पारोक्ष्येण वसिष्ठस्यैव कीर्तनम् । अहं प्रीतो भवामीत्यर्थः । अथेदानीं स्वमाश्रमं गंतुमुद्यतोऽहं अशं रथस्याशं अव्ययं व्ययामि लडयै लङ् चालयामीत्यर्थः । वृथं न किल रिषाथ न च क्षीणा भवथ । हे वसिष्ठाः यद्यस्माच्छकरीण्वक्षु बृहता श्रेष्ठेन रथेण साम्ना इद्रे शुष्मं बलं अर्थात् आधारयत् ॥

५. हृण्यजो जातहृण्यो वृतासः हृत्सुमी राजभिर्वृता नायितासो वृष्टिं याचमाना वसिष्ठाः ध्यामिव आदित्यमिवैंद्रं दाशराज्ञे दशानां राज्ञां संग्रामे उर्वीधनुः उर्वीधयन् । स्तुवतो वसिष्ठस्य स्तोत्रमिन्द्रोऽर्थात् अभृणोद्य । उरं विस्तीर्णं लोकं तृन्तुभ्यो न जभ्यः अकृणोत् अकरोद्य अदाद्येत्यर्थः ॥

इति पंचमस्य हृतीये द्वाविंशो वर्गः ॥

६. गोअजनासो गवां प्रेरका वृंदा इव यथा वृंदाः परिच्छिन्नपत्रोपशाखा भवन्ति तद्वद्भरताः हृत्सुनामेव राज्ञां भरता इति नामांतरणोपादानं शत्रुभिः परिच्छिन्ना एवासन् । अर्भकासोऽर्भका अल्पाश्वासन् । आदित्यपरिच्छिन्नब्रह्मार्पणं नरमेव तेषां हृत्सूनां वसिष्ठः पुरपता पुरोहितो ऽभवद्य । तस्मीरोहित्यसामर्थ्यात्तूत्सूनां विशः प्रजाः अप्रयेत अवधेत् ॥

७. भुवनेषु पृथिव्यंतरिक्षद्युषु त्रयो ऽभिवायुसूर्याः यथाक्रमेण रेतोविन्ध्यं धारकः सुदकं कृण्वति कुर्वति । तेषां त्रयाणां ज्योतिरमा आदित्यप्रमुखाः आर्याः श्रेष्ठाः तिलः प्रजा भवति । ते च त्रयो ऽभिवायुसूर्या धर्मासो दीप्यमानाः उपसं सचंते समवयंति । दुर्ज्ञानास्त्वानित्सर्वानेव तान्वासिष्ठा अनुविदुः अभिजानन्ति । तेषां रहस्यविज्ञानादियमपि वसिष्ठानामेव स्तुतिः । तथा च शाटवायनकम् । त्रयः कृण्वन्ति भुवनेषु रेत इति अग्निः पृथिव्यां रेतः कृणोति वायुरंतरिक्ष आदित्यो दिवि तिलः प्रजा आर्या ज्योतिरमा इति वसवो रुद्रा आदित्यास्तासां ज्योतिर्यदसावादित्यस्त्रयो धर्मासः उपसं सचंते इत्यमरुपसं सचंते वायुरुपसं सचंते आदित्य उपसं सचंते इति ॥

८. हे वसिष्ठाः एषां वो शुष्माकं स्तोमो महिमापि वा सूर्यस्य ज्योतिरिव वक्ष्यः प्रकाशोऽस्ति । हे वसिष्ठा वो शुष्माकं महिमा स्तोमोऽपि वा समुद्रस्येव गर्भीरो गर्भीरोऽस्ति । तथा हे वसिष्ठाः एषां वो शुष्माकं स्तोमं ऋक्समूहो महिमापि वा वातस्येव प्रजवः यथा वातस्य प्रवेगोऽन्येनान्वेतुं न शक्यस्तद्वदन्येन तव महिमा अन्वेतवे अन्वेतुं न शक्यः ॥

(P. 59.) ९. त इत् त एव वसिष्ठाः निण्यं तिरोहितं दुर्ज्ञानं निण्यं सस्वरित्यंत-हितनामसु पाठात् सहस्रबल्शं सहस्रशाल्यं संसारं हृदयस्य प्रकेतेः प्रज्ञानैरभिसंचरन्ति । एवं स्वाच्छयेनाभिसंचरन्तस्ते वसिष्ठाः यमेन कारणात्मना सर्वनिर्धना तत् विस्तृतं परिधिं वक्ष्यन् । परिधिरित्यनेन जन्मादिप्रवाहो विवक्षितः । तं वयतोऽस्तरसो जननी-

ध्वनोप सेतुः । अत्र वसिष्ठा इति बहुवचनं पूजायाम् । वसिष्ठः पूर्वं प्रजापतेरुत्पन्नं देहवृत्तुः उवाप्सरःसु जायेयति बुद्धिमकरोदिति भावः ॥

१०. एतास्त्वृक्षु वसिष्ठस्यैव देहपरिमहः प्रतिपाद्यते । एताश्चेद्रस्य वाक्यमित्येके वर्णयन्ति अपरे वसिष्ठपुत्राणामिति । हे वसिष्ठ यद्यदा विद्युतो विद्युत इव स्वीयं ज्योतिः देहांतरपरिमहार्थं परि संजिहानं परि त्यजंतं त्वा त्वाम् । छांदसमात्मनेपदम् । यद्वा जिहृक्षितदेहार्थं स्वीयं ज्योतिः परिसंजिहानं परिजिहृक्षंतमित्यर्थः । अस्मिन्पक्षे जहातेर्गत्यर्थत्वादात्मनेपदं छांदसं न भवति । मित्रावरुणा मित्रावरुणौ अपश्यतां आवाभ्यामयं जायेतेति समकल्पतामित्यर्थः । तत्तदा ते तवैकं जन्म । उतामि च यद्यदागस्त्यो विशो निवेशान्मित्रावरुणावावां जनयिष्याव इत्येतस्मात्पूर्वावस्थानात्वामा जभार आजहार ॥

इति पंचमस्य तृतीये त्रयोविंशो वर्गः ॥

११. उत अपि च हे वसिष्ठ मित्रावरुणो मित्रावरुणयोः पुत्रोऽसि । हे ब्रह्मन् वसिष्ठ उदं दद्याः अप्सरसः मनसः ममार्यं पुत्रः स्यादिति दृशात्संकल्पात् द्रष्टं रेतः मित्रावरुणयोः उर्वशीदृशनात्स्कन्मसीत् । तस्मादपि जातोऽसि । तथा च वक्ष्यते । सत्रे ह जानादित्युचि । एवं जातं त्वा त्वां दैव्येन देवसंबंधिना ब्रह्मणा वेदराशिनाहंमुवा युक्तं पुष्करे विश्वे देवा अददंत आधारयंत । तथा चादितेमित्रावरुणौ जज्ञाते इति प्रकृत्य पठ्यते ॥

तयोरादित्ययोः सत्रे इष्टाप्सरसमुर्वशीम् ।
रेतश्चस्कंद तत्कुंभे न्यपतद्वासतीवरे ॥
तेनैव तु मुहूर्तेन वीर्यवती सपत्निनी ।
अगस्त्यश्च वसिष्ठश्च तत्रर्षी संबभूवतुः ॥
बहुधा पतितं रेतः कलशे च जले स्थले ।
स्थले वसिष्ठस्तु मुनिः संभूत ऋषिसत्तमः ।
कुंभे त्वगस्त्यः संभूतो जले मत्स्यो महाद्युतिः ॥
उदियाय ततोऽगस्त्यः शम्भ्यामात्रो महातपाः ।
मानेन संमितो यस्मात्तस्मान्मान्य इहोच्यते ॥
यदा कुंभावृषिर्जातः कुंभेनापि हि मीयते ।
कुंभ इत्यभिधानं च परिमाणस्य लक्ष्यते ॥
ततोऽप्सु गृह्यमाणोऽसु वसिष्ठः पुष्करे स्थितः ।
सर्वतः पुष्करे तं हि विश्वे देवा आधारयन् ॥

१२. स वसिष्ठः प्रकेतः प्रकृष्टज्ञानः उभयस्य उभयं दिवं च पृथिवीं च प्रविष्टान् प्रकर्षेण जानन् सहस्रज्ञानोऽभवत् । किमनेन सहस्रज्ञानेन इति विशेषणेन उत वा अपि वा सदानः सर्वज्ञानसहित एवाभवत् । किंच वसिष्ठो यमेन कारणात्मना सर्वनियंत्रा ततं विस्तृतं परिधिं वस्त्वम् । परिधिरित्यनेन संसारप्रवाहो विवक्षितः । तं वयिष्यन् अप्सरसः उर्वदद्याः । परीति पंचम्यर्थोऽनुवाहः । जज्ञे जातः ॥

१३. सत्रे बहुकर्तृके यागे । हेति पूरणः । जातो वीक्षितो मित्रावरुणौ इषिताभ्ये-
षितौ स्वयमन्यैर्जनैर्नमोभिः स्तुतिभिः कुंभे वासतीवरे कलशे समानमेकैव रेतः सि-

तिवतुः अस्मिन्नन्तात् । ततो वासतीनस्तुभ्यान् मध्याह्नगस्त्यो ज्ञानः शशीमगान् उदित-
यात् प्राप्नुवंशुः । तत एव कुम्भाद्वसिष्ठमप्युचि ज्ञातमाहः ॥

(P. 60.) १४. हे प्रतुः । प्रतुः इति वृत्तव एवाभिधीयते नामान्तरेण । त्रिभुव्या-
न्वसिष्ठ आ गच्छति आगच्छति । एवं वसिष्ठं सुमनस्यमानाः सुमनसः संतः उपस्थं
उपतिष्ठत । आगतश्चासौ वसिष्ठो यज्ञे अग्ने पुरोहितो ब्रह्मा सन् उपयभृतं शस्त्राणां
रोमकारं विभर्ति सामभृतमुद्गातारं विभर्ति यावाणमभिषवणं विभ्रत विभ्रतमभ्यर्तुं
च विभर्ति प्रवसति यज्ञे व्यवदितव्यं श्रेयादिनिमित्ते कर्तव्यमस्ति तदपि वदतीति
तुष्टुन् प्रवीक्षो त्रवीति ॥

इति पंचमस्य तृतीये चतुर्विंशो वर्यः ॥

इति सप्तमे मंडले द्वितीयोऽध्यायः ॥

34.

तृतीयेऽध्याये द्वविंशतिः सूक्तानि । तत्र प्र शुक्लेति पंचविंशत्पुनं यथा सूक्तम् ।
अर्चयन्तुः अर्चयिता । प्र शुक्ला पंचाधिका वैश्वदेवं साक्षा एक्षतिशान्तिर्हिषा अर्चय-
महेर्धर्व उतरोऽहिर्बुध्यायेति । वसिष्ठ ऋषिः । आत्मा एक्षतिशान्तिर्हिषा विंशत्य-
क्षरा विंशजो हविंसाद्याश्रतलस्त्रिष्टुभः । विधे देवा देवता । व्यूळो इक्षरादे चतुर्वै-
ऽहनि वैश्वदेवस्य इहं सूक्तं वैश्वदेवनिविद्यानम् । सूत्रितं च । प्र शुक्लेतिवि
वैश्वदेवमिति । षोडशिन्या भूर्ध्वस्मा इति द्विपदा इति । महाग्रतेऽप्येवा द्विपदा ।
तथैव पंचवारण्यके सूत्रितम् । आ भूर्ध्वस्मा इत्येका मुहूर्तोहा इति ॥

१. शुक्ला हीमा देवी सर्वेयां कानानां प्रदायी मवीवा स्तुतिरस्मद्गन्तोऽस्मिन्
सूक्ते स्तोत्र्यनापान्देवान् वाजी वेगवाह सुतपः सुतंस्तुत्यो रथो न स्थ इव पितु
प्रगच्छतु ॥

२. अस्यामुच्यपः स्तुयते । शरतीः शरत्स्य आपो दिवः पृथिव्याश्च । उभयोरपि
कीकयोरित्यर्थः । अनित्रमुत्पत्तिं विदुः जानति । अथ अपि च भूध्वंति स्तोत्राणीति
शेषः ॥

३. इंद्रोऽस्मिन् वृधे स्तुयते । वृध्वीः वृध्वः प्रयमाता आपविजानीऽप्यस्मा
इन्द्राय पिन्वंत प्यायते । वृत्रकृाद्रवेण सप्रूया उद्भूयस्तेऽस्मिन्ने वा पूया सोऽहोऽ-
पि भंसते इदमेवेदं स्तुवंति ॥

४. अस्मे पश्ययै चतुर्थी । अत्येद्रस्यागमनायापान् भूर्ध्वं रथस्याद्यात । इंद्रो
न । नेति चार्थः । इंद्रो वज्री वज्रवान् हिरण्यवाहहिरण्यहस्तश्च भवान् । पौलोमि
सस्त्यमानत्वादस्या इंद्रत्वं गम्यते । आ भूर्ध्वस्मा इत्येवास्मा इत्यस्य परस्यानुमात्तत्वं
पूर्वस्यामिदम् प्रकृतत्वात् । अत एव पूर्वाप्येन्द्रोति विश्रायते । पूर्वस्यामप्यात्वं अस्मा
इत्यवातुशतत्वमन्पीयोऽप्येतरमनुज्ञासमिति । तथा च शास्त्रः अत्येति पौलोमि
प्रथमादेशोऽनुज्ञासमप्येदेशो तीव्रायेतरमुद्गातमन्पीयोर्थतरमनुज्ञासमिति । अर्चय-
यस्त्वं वैश्वदेवप्रवृत्तिनिमित्तस्य संनिधानस्य वृत्त्यत्येनेत्यवगतव्यम् ॥

५. यज्ञस्तुतिरियम् । हे जनाः यज्ञमाभि प्र स्थात् अभिक्रमत । अहेवेति पूरणी । अपि च पत्मन् पत्मानि यज्ञमार्गे त्मना स्वयमेव यातिव गतेव हिनोत गच्छत । हि यताविति धातुः ॥

६. उक्तस्यैव विवरणमत्र । हे महीया जनाः समस्तु संग्रामेषु त्मना स्वयमेव हिनोत गच्छत । अपि च केलुं प्रज्ञापकं वीरं पापानां वारयितारं नाशकमिच्छर्थः । यज्ञं जनाय लोकाय तद्गन्तव्यमिच्छर्थः । दधात विधत् ॥

(P. 61.) ७. अस्य यज्ञस्य शुष्माद्वलाद्भ्रातुः सूर्य उदार्त उदच्छति । भूम भूतानि प्राथिवीव भारं लोकस्यायं यज्ञो विभर्ति च ॥

८. अस्मिस्तुचे देवाः स्तुयन्ते । हे अग्ने अथातुरर्हिसादिनियमयुक्तेन ऋतेन यज्ञेन साधन् कामान् साधयन् देवान् ह्वयामि । अपि च धियं देवानां परिचरणात्मकं कर्म दधामि करोमीत्यर्थः ॥

९. हे जना वो सूर्यं अभि देवानुद्दिश्य देवीं दीप्तां धियं कर्गं वधिध्वं विधत् । अपि च वो सूर्यं देवचा देवेषु वाचं स्तुतिरूपां प्र कृणुध्वं प्रकर्षेण कुरुध्वम् ॥

१०. सहस्रचक्षाः बह्वचक्षुः वरुणः आसां नदीनां पाथो जलमाचष्टे अभिपद्यति । कीदृशो वरुणः । उग्रः उद्गूणः औजस्वी वा ॥

इति पंचमस्य तृतीये पंचविंशो वर्गः ॥

११. राष्ट्राणां राष्ट्राणां णस्वाभावश्छांदसः । ईश्वराणामपि वरुणो राजा ईश्वरी भवति । नदीनां पेशो रूपं रूपकुरापि भवतीत्यर्थः । अग्नौ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी अस्य वरुणस्य क्षत्रं बलं अनुत्तं अन्यैरन्नाधितं विश्वास्तु सर्वतो गन्धं भवतीति ॥

१२. अयं कृचो देवः । हे देवा नोऽस्मान् विश्वासु सर्वासु विश्वे प्रजासु । अविष्ट उ इति समुदितमविष्टो इति । अविष्ट रक्षत शंसं निनिस्सोर्नितुमिच्छतः शत्रोः अद्युं अदीप्तिं कृणोत कुरुत च ॥

१३. द्विषां शत्रूणां विद्युदायुधं अशेवा असुखकरी विष्वक् सर्वतो व्येतु अपगच्छतु । तनूनामंगानां रपः पापं देवा गुयोत अस्मत्तः पृथक्कुरुत ॥

१४. हव्यात् हव्यानामन्ताग्निः नमोभिरस्मदीयैर्नमस्कारैः प्रेष्ठः प्रियतमः सन् नोऽस्मानवीत् रक्षतु । अस्मा अग्नये स्तोत्रमधायि अस्माभिर्व्यधायि ॥

१५. हे स्तोतः अपामुदकानां नपातं पुत्रमग्निं सूनुरपादित्यपत्यनामस्य पाशान् । हेवेनिर्देवैः सज्जः सह सखायं मित्रं स्तुतिभिः कृध्वं कुरुध्वम् । स चापां नपाजोऽस्मभ्यं दिवः सुखकरोऽस्तु भवतु ॥

(P. 62.) १६. अहिं मेघानामार्हतारं नदीनामुदकानां बुध्ने स्थाने । बुध्नमंतरिक्षं बद्धा अस्मिन्भृता आप इति व्युत्पत्तेः । तस्मिन्त्रजःसु उदकेषु सीदन् सीदंतमब्जामप्लु जातं इममग्निं उक्थैः स्तोत्रैर्गुणीये । बुध्ने नदीनां रजःसूदकेषु सीदन् । बुध्नमंतरिक्षं बद्धा अस्मिन्भृता आप इतीति ॥

१७. अहिर्बुध्नयः । बुध्नेऽंतरिक्षे भवो बुध्नयः । अहिश्चासौ बुध्नयश्चेत्यहिर्बुध्नयोऽग्निः । नोऽस्मान् रिषे हिंसकाय ना धात् मा दधातु । अस्य ऋताद्यौर्यज्ञकामस्य यज्ञमानस्य

यज्ञो मा च क्षिपत् न क्षीयत् । यद्वा अस्याहिर्बुध्न्यस्य इममहिर्बुध्न्यमुद्दिश्य ऋतायो-
यज्ञकामस्य यो यज्ञः स न क्षीयेतत्यर्थः ॥

१८. अयं ब्रूवो देवो मरुतो वा । उत अपि च नोऽस्मदीयेषु एषु नृषु पुरुषेषु
अवोऽन्नं दुः देवा मरुतो वा धारयन्तु । राये धनार्थं सार्धत उत्सहमानाः प्रियमाणा वा
अर्योऽरयः प्र यन्तु प्रगच्छन्तु त्रियतामित्यर्थः ॥

१९. महासेनासो महासेनाः राजानः एषां मरुतां देवानां वा अमेभिर्बलैर्मृगा
नुपनानि स्वर्णं आदित्य इव शत्रुं स्वकीयं तपन्ति बाधन्ति । महान्तोऽपि राजानोऽमेर्बलैः
शत्रून् बाधन्ति । तानि बलानि देवानामेवेत्यर्थः ॥

२०. अस्यां देवपत्न्यस्त्वष्टा च देवता । यद्यदा पत्नीर्देवानां पत्न्यो नोऽस्मान-
च्छान्त्यागमन्ति आगच्छन्ति तदा सुपाणिः शोभनहस्तः त्वष्टा देवो वीरान् पुत्रान्
दधातु अस्मभ्यं वरातु ॥

इति पञ्चमस्य तृतीये पर्विशो वर्गः ॥

२१. नोऽस्माकं स्तोमं स्तोत्रं त्वष्टा प्रतिजुषेत् प्रतिसेवेत् । अपि चारमतिः
पर्याप्तशुद्धिः सर्वविषयव्यापिशुद्धिर्वा त्वष्टा अस्मे अस्मदर्थं वसूधुर्धनकामः स्यात्
भूयात् ॥

२२. ता यान्यस्माकमभीष्टानि तानि वसूनि धनानि रातिषाचो हानसमवेता
देवपत्न्यो नोऽस्मभ्यं रासन् प्रयच्छन्तु । अपि च वरुणानीं वरुणस्य पत्नी आशुषो
अस्मदीयं स्तोत्रमभिजुषोतु । रोदसी द्यावापृथिव्यौ चाभिजुशुताम् । सुद्वजः कल्याण-
दानः त्वष्टा च वरुणीभिरुपद्रवाणां वारयित्रीभिर्देवपत्नीभिः सह नोऽस्मभ्यं सुशरणः
सुशरणमवोऽस्तु रायो धनानि च विदधातु ॥

२३. नोऽस्माकं तदित्यव्ययं ता रायो धनानि पर्वताः परिपांतु नोऽस्माकं
तत्ता रायः आपश्च परिपांतु । तद्रातिषाचो हानसहिता देवपत्न्यश्च परिपांतु । ओष-
धीरोषधयश्च तत्परिपांतु । उत अपि च द्यौस्तत्परिपांतु । वनसंतिभिः सज्जोषाः
सहिता पृथिव्यंतस्त्रिं च तत्परिपांतु । आपः पृथिवीत्यंतस्त्रिंक्षनामसु पात्रात् ।
नोऽस्माकं तदुभे रोदसी द्याव्यापृथिव्यावपि परिपासतः परिरक्षताम् ॥

(P. 63.) २४. तद्वक्ष्यमाणमुर्वी विस्तीर्णे रोदसी द्यावापृथिव्यावतु जिहातां
अनुगच्छताम् अनुमन्येतामित्यर्थः । शुको वीसेनिवासभूत इंद्रसखा इंद्रसखः इंद्रः
सखा अत्येति बहुव्रीहिः । वरुणश्च तदनुजिहाताम् । द्विवचनांतस्यैकवचनांततया
विपरिणामः । ये सहासः शत्रूणामभिवितारः ते मरुतोऽपि तदनुजिहाताम् । अत्र
बहुवचनांततया विपरिणामः । यदनुमंतव्यं तदाह । धियध्वे भरणीयां धारयितुं रायो
धनस्य धरुणं धाम स्थानं वयं स्थान भवेमेति ॥

२५. नोऽस्मभ्यं तदिदं स्तोत्रमिन्द्रो वरुणश्च मित्रश्चाग्निश्चापश्चौषधीरोषधयश्च व-
निनो वृक्षाश्च जुषंत जुषन्तां सेवेताम् । वयं च मरुतामुपस्ये उपस्थाने वर्तमानाः श-
र्मन् शर्मणि सुखे गृहे वा स्थान भवेम । सिद्धमन्यत् ॥

इति पञ्चमस्य तृतीये सप्तविंशो वर्गः ॥

35.

शं न इंद्राग्नी इति पंचवशचै द्वितीयं सूक्तम् । अत्रेयमनुक्रमणिका । शं नः पंचानां शांतिरिति । वसिष्ठ ऋषिः । त्रिष्टुप् छंदः । वैश्वदेवं हेत्युक्तत्वादिसमपि वैश्वदेवम् । महानाग्नीव्रत एतत्सूक्तं जप्यम् । तथा च सूत्रितम् । भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः शं न इंद्राग्नी भवतामवाभिरिति । एव -- सु ॥

१. नोऽस्माकमस्मभ्यं वा इंद्राग्नी अवोमी रक्षणैः शं शांत्यै भवताम् । रातहव्या रातहव्या यजमानैर्वत्तहविष्कौ इंद्रावरुणा इंद्रावरुणावपि नोऽस्मभ्यं शं शांत्यै भवताम् । इंद्रासोमा इंद्रासोमावपि नः शं शांत्यै सुविताय कल्याणाय च भवताम् । शं शांत्यै सुखाय च । पुनरुक्तिराद्वयार्था । अथवा शं शमनहेतुकं सुखं योः विषययो-
गनिमित्तं सुखमित्यपुनरुक्तिः । इंद्रापूषणा इंद्रापूषणावपि वाजसातो युद्धे अन्नलाभे निमित्ते वा नः शं शांत्यै भवतामित्यर्थः ॥

२. नोऽस्माकं शं शांत्यै अगो देवोऽस्तु भवतु । नोऽस्माकं शशु शांत्यै एव शंसो नराशंसोऽस्तु भवतु । नोऽस्माकं शं शांत्यै पुरंधिर्वह्नीरप्यस्तु । रायो धनान्यपि शशु शांत्यै एव संतु । नोऽस्माकं सुयमस्य शोभनयमयुक्तस्य सत्यस्य शंसो वचनमपि शमस्तु । नोऽस्माकं शं शांत्यै पुरुजातो बह्मद्रादुर्भावोऽर्थमा देवोऽप्यस्तु ॥

३. नोऽस्माकं शं शांत्यै धाता देवोऽस्तु । नोऽस्माकं शशु शांत्यै एव विधर्ता पुण्यपापानां विधारयिता वरुणो देवोऽप्यस्तु । नोऽस्माकं शं शांत्यै उरुन्धी विवर्त-
गमना पृथिव्यपि स्वधाभिरक्षैः सहास्तु । बृहती महत्यौ रोदसी द्यावापृथिव्यावपि शं भवताम् । अग्निः पर्वतोऽपि नोऽस्माकं शं शांत्यै भवतु । शं शांत्यै नोऽस्माकं देवानां सुहवानि सुदृतयः संतु भवंतु ॥

(P. 64.) ४. ज्योतिरनीको ज्योतिर्मुखोऽग्निर्नोऽस्माकं शं शांत्यै अस्तु भवतु । मित्रावरुणा मित्रावरुणावपि नोऽस्माकं शं शांत्यै भवताम् । अश्विनाश्विनावपि शं भव-
ताम् । सुकृता पुण्यकर्मणां पुरुषाणां सुकृतानि पुण्यकर्माण्यपि नोऽस्माकं शं शांत्यै संतु भवंतु । इषियो गमनशीलोऽपि वातो वायुरपि नोऽस्माकं शं शांत्यै अभिवातु ॥

५. नोऽस्माकं शं शांत्यै द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ पूर्वहृतौ -- -- -- भवताम् । अंतरिक्षमपि नोऽस्माकं वृक्षये वर्शनाय शमस्तु । नोऽस्माकं शं शांत्यै ओषधीरोषधयो-
ऽपि भवंतु । वनिनो वृक्षाश्च शं भवंतु । जिष्णुः जयशीलो रजसो लोकस्य पतिरि-
न्द्रोऽपि नोऽस्माकं शं शांत्यै अस्तु ॥

इति पंचमस्य तृतीयेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

६. देवो द्योतनादिगुणयुक्त इंद्रो वसुभिर्देवैः सार्धं नोऽस्माकं शं शांत्यै भवतु । सुशं-
सः शोभनस्तुतिर्वरुणो देव आदित्येभिरादित्यैर्देवैः सार्धं शं शांत्यै अस्तु भवतु । जलाषः
-- -- -- रुद्रो दुःखद्रावको देवो रुद्रेभिः रुद्रैः सार्धं शं शांत्यै नोऽस्माकं भवतु ।
इह यजे त्वष्टा देवो ज्ञानिर्देवपत्नीभिः सार्धं नः शं शांत्यै भवतु । इह यजे नः
स्तोत्रं शृणोतु च ॥

७. नोऽस्माकं शं शांत्यै सोमो भवतु । ब्रह्म स्तोत्रमपि नोऽस्माकं शं शांत्यै भवतु ।
भावाणोऽग्निषवसाधनभूताः पाषाणा अपि नोऽस्माकं शं शांत्यै भवंतु । यज्ञाश्च नः शशु

शांत्यै एव संतु । स्वरूपां शृपानां मितयः उन्मानान्यपि नोऽस्माकं शं शांत्यै भवंतु । प्रस्व ओषधयोऽपि नोऽस्माकं शं शांत्यै भवंतु । वेदिरपि नः शमु शांत्यै एवास्तु ॥

८. नोऽस्माकं शं शांत्यै सूर्य उरुचक्षाः विस्तीर्णतेजाः सन् उदेतु उदयं प्राप्नोतु । चतस्रः प्रदिशो महादिशोऽपि नोऽस्माकं शं शांत्यै भवंतु । नोऽस्माकं शं शांत्यै पद्मता ध्रुवयो ध्रुवा भवंतु । नोऽस्माकं शं शांत्यै सिधवो नद्योऽपि भवंतु । आपश्च नः शमु शांत्यै एव संतु ॥

९. अदितिर्देवी व्रतेभिर्नृतैः कर्मभिः सार्धं नोऽस्माकं शं शांत्यै भवतु । स्वर्काः शोभनस्तुतयो मरुतोऽपि नोऽस्माकं शं शांत्यै संतु । विष्णुः व्यापकः नोऽस्माकं शं शांत्यै अस्तु । पूषा देवोऽपि नोऽस्माकं शमु शांत्यै एवास्तु । भवित्रं भुवनमंतरिक्ष-सुहृदं वा नोऽस्माकं शं शांत्यै अस्तु । वायुरपि नः शमु शांत्यै एवास्तु ॥

(P. 65.) १०. देवः क्रीडनादिगुणशुक्तः सविता त्रायमाणो रक्षन् नोऽस्माकं शं शांत्यै भवतु । विभातीर्लुच्छत्य उषसोऽपि नोऽस्माकं शं शांत्यै भवंतु । नोऽस्माकं प्रजाभ्यः पर्जन्योऽपि शं भवतु । शंभुः सुखस्य भावयिता क्षेत्रस्य पतिर्नोऽस्माकं शं शांत्यै अस्तु ॥

इति पंचमस्य तृतीय एकोनत्रिंशो वर्गः ॥

११. विश्वेदेवा बहुस्तोत्रका देवा नोऽस्माकं शं शांत्यै भवंतु । सरस्वती च धीभिः स्तुतिभिः कर्मभिर्वा सह नोऽस्माकं शं शांत्यै अस्तु । अमिषाचो यज्ञमभितः सेवमानाश्च नः शं शांत्यै भवंतु । रातिषाचो हानं सेवमाना अपि शमु शांत्यै एव भवंतु । दिव्या दिवि भवाश्च नोऽस्माकं शं शांत्यै भवंतु । पार्थिवाः पृथिव्यां संभूताश्च नः शं भवंतु । अग्न्याः अप्सर्वतरिक्षे भवाश्च । आकाशं आप इत्यंतरिक्षनामसु पाठात् । नोऽस्माकं शं शांत्यै भवंतु ॥

१२. सत्यस्य पतयः पालकाः सत्यशीला नोऽस्माकं शं शांत्यै भवंतु । अर्व-तोऽश्वाश्च नोऽस्माकं शं शांत्यै भवंतु । गावोऽपि नः शं शांत्यै भवंतु । सुकृतः सुकर्माणः सुहस्ताः शोभनहस्ताः कृभवोऽपि नोऽस्माकं शं शांत्यै संतु । हवेषु स्तोत्रेषु सत्सु पितरोऽपि नोऽस्माकं शं शांत्यै भवंतु ॥

१३. अज एकपात् अज एकपात्तामधेयो देवो नोऽस्माकं शं शांत्यै अस्तु । अहि-शुंध्यश्च नोऽस्माकं शं शांत्यै अस्तु । समुद्रोऽपि नः शं शांत्यै अस्तु । पेरुः उपद्रव्येभ्यः पारयिता अपां नपान् अपांनपात्तामधेयोऽपि देवो नोऽस्माकं शं शांत्यै अस्तु । देवगो-पा देवा गोपयितारो यस्यां सा पृथिर्मरुतां माता नोऽस्माकं शं शांत्यै भवतु ॥

१४. नवीयो नवतरमस्माभिः क्रियमाणमिदं ब्रह्म स्तोत्रं आदित्या दिव्याः । अदिति-द्यौरिति श्रुतेः । रुद्रा आंतरिक्षाः वसवः पार्थिवाश्च जुषंत जुषंतां सेवंताम् । अन्ये दिव्याः दिवि भवाः पार्थिवासः पार्थिवाः गोजाताः गोः वृधेर्जाताः । नाको गौरिति साधारणनामसु पाठात् । उत अपि च ये यज्ञियासो यज्ञार्हाः ते सर्वेऽपि नोऽस्माकं हवं शृण्वंतु ॥

(P. 66.) १५. यज्ञियानां यज्ञनीवानां देवानामपि यज्ञिया यज्ञनीया मनोः प्रजापतेश्च यज्ञा यज्ञनीया अमृता मरणरहिता ऋतज्ञाः सत्यज्ञा ये देवाः संति

ते सर्वे उरुगायं बहकीर्तिपुत्रमद्य नोऽस्मभ्यं रासतां प्रयच्छंतु । सिद्ध एवोत्तमः
पादः ॥

इति पंचमस्य तृतीये त्रिंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्द निवारयन् ।

पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंध-
रेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये पंचमाष्टके
तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

36.

यस्य निश्चितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वेदे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥

अथ पंचमाष्टके चतुर्थोऽध्याय आरभ्यते । तत्र षडनुवाकात्मकस्य वासिष्ठस्य
सप्तमस्य मंडलस्य तृतीयेऽनुवाके द्वाविंशतिः सूक्तानि । तत्र प्र ब्रह्मेति नवर्चं तृतीयं
सूक्तं वसिष्ठस्यार्षे वैष्टुर्भं पूर्ववद्वैश्वदेवम् । अनुक्रांतं च प्र ब्रह्म नवेति । विनिर्गो
लैगिकः ॥

१. ऋतस्य यज्ञस्य सद्मान् स्थानदिवयजनदेशात् ब्रह्म स्तोत्रं स्तुत्यान् सूर्यादीन्
प्रेतु प्रकर्षेण गच्छन्तु । किं तद्ब्रह्मेति तदाह । सूर्यः सर्वस्य प्रेरकः शोभनवीर्यो वा देवो
रश्मिभिरात्मीयैः किरणैः गा अपो वृष्ट्युत्पत्तयः विसृजं विसृजति विमुञ्चति
प्रवर्षति । श्रूयते हि । याभिरादित्यस्तपति रश्मिभिरस्ताभिः पर्जन्यो वर्षतीति ।
स्मृतिश्च भवति । आदित्याज्जायते वृष्टिर्बृष्टेरन्नं ततः प्रजा इति । अत ईदृशं माहात्म्यं
सूर्यस्यैव विद्यते नान्यस्य चिदित्यनेन पवित्र सूर्यः स्तूयते । अपि च पृथिवी
प्रथिता भूमिः सानुना समुच्छिन्तेन पर्वतादिना उर्वी विस्तीर्णा सती विसर्जे विसरति
व्याप्नोति । तथा अग्निः पृथु विस्तीर्णं प्रतीकं पृथिव्या अवयवं देवयजनलक्षणं स्थानं
अधि अधिपरी अनर्थकावित्यधेः कर्मप्रवचनीयसंज्ञायां कर्मप्रवचनीययुक्तं इति
सप्तम्यर्थे द्वितीया । ईदृशे स्थान आ ईधे आसीष्यते ॥

२. हे असुरा असुरौ बलवन्तौ हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ वां युवाभ्यां ईषं न हवीरूपं
अन्नमिव नवीयो नवीयसीमिमानस्मदीयां पुरोवर्तिनीं स्रष्टृन्ति स्तुतिं कृण्वे अहं स्तोता
करोमि । वां युवयोरन्यः अन्यतरः इनः प्रभुः अदब्धः शत्रुभिराहंसितो वरुणः पद्वीः
पदस्य स्थानस्य प्रजनयिता । वरुणो हि धर्माधर्मयोर्धारयितेति पदवीरित्युच्यते ।
ब्रुवाणः अस्माभिः स्तूयमानो मित्रश्च जनं सर्वं प्राणिजातं यतति यातयति प्रवर्त-
यति । तथा च श्रूयते मित्रो जनान्यातयति ब्रुवाण इति ॥

३. प्रजतो गच्छतो वातस्य वायोः इत्याः गतयः आ रते अभितो रमंते । तथा
सूडाः सुद प्रेरण इति धातुः क्षीरस्य प्रेरयिष्यः धेनवो न नेति चार्थं गावश्च
अपीपर्यंतं व्यावर्ते एधंते । अपि च महो महतो दिवो द्योतमानस्यादित्यस्य सद्मे

त्यनिःसृज्यते जायमानः उत्पद्यमानः वृषभो वर्षणशीलः पर्जन्यः सास्मिन् ऊषणं तस्मिन्नंतरिक्षे ऽचिक्रवत् ॥

४. अस्याः पूर्वोऽर्धे च इंद्रस्तुतिरपरोऽर्थेऽयं स्तुतिः । हे शूर विक्रांतं ते तव प्रिया प्रियो सुरथा सुदुर्हणौ धातू धारकौ एता एतौ हरी त्वदीयावभौ यो जनः गिरा स्तुतिरूपया वाचा युनजत् रथे - - - इंद्र त्वमस्य यागमायाहीति शेषः । योऽर्थमा रिरिक्षतः हिंसितुमिच्छतः शत्रोः संबन्धिनं मन्त्रं कोपं प्र मिनाति प्रकर्षणं हिनस्ति सुक्रतुं शोभनकर्मणं अर्यमणं आ ववृत्त्यां स्तुत्यावर्तयामि ॥

(P. 67.) ५. अनया रुद्रः स्तूयते । नमास्विनः हविर्लक्षणान्नवतः स्वे स्वकीये ऋतस्य यज्ञस्य धामन् धामानि स्थाने । स्वकीये यज्ञगृहे स्थिता इत्यर्थः । वयश्च रंतारः कर्मणि कुर्वीणाः यजमानाः अस्य रुद्रस्य सख्यं सखित्वमुद्दिश्य यजंते पूजयंतु । नृभिर्नैवभिः स्तवानः स्तूयमानो रुद्रः पुक्षोऽजं स्तोत्रं वि वाचधे विव-
धाति द्वातीत्यर्थः । प्रेष्ठं रुद्रस्य प्रियतममिदं नमस्तस्मै रुद्राय मया क्रियते ॥

इति पंचमस्य चतुर्थे प्रथमो वर्गः ॥

६. यत्थासां गंगादीनां नदीनां मध्ये सिंधुमाता अपां मातृभूता सरस्वती एतदाख्या नदी सप्तथी सप्तमी भवति सुदुषाः कामान्दोर्गुं सुशकाः सुधाराः शोभनधारोपेताश्च नद्यः सुव्ययं सुव्ययं गतिकर्मैतत् प्रवहंति स्वेन स्वकीयेन पयसोदकेन अभि पीप्यानाः याध्वाभिवर्धयंत्यो यशसोऽङ्गवरयो वावधानाः कामयमाना नद्यः साकं युगपदेव आ गच्छंतु । आ इत्युपसर्गस्व योग्यक्रियाध्याहारः ॥

७. उत अपि च संवसानाः मोदमानाः वाजिनो वेगवतः स्ये ते मरुतो नोऽस्मदीयं धियं यज्ञाख्यं कर्म तोकं च अस्मदीयं पुत्रं च अवंतु रक्षंतु । अक्षरा व्यासा चरंती वाग्देवता च नोऽस्मान् परि त्यक्त्वा अस्मद्व्यतिरिक्तानन्यान् मा ख्यन् मा द्राक्षीन् । ते पूर्वोक्ता मरुतो वाक्च युज्यं युक्तमपि नोऽस्मदीयं रथि धनं अवीवृधन् वर्षयंतु ॥

८. हे स्तोतारो वो गूर्यं अरमति उपरतिरहितां महीं महतीं भूमिं प्र कृणुध्वं आह्वयत । तथा विद्वथं यज्ञाहं वीरं न सर्वेषां प्रेरकं च पूषणं एतज्जामकं देवं प्र कृणुध्वम् । तथा अस्या धियः नोऽस्मदीयस्यास्य कर्मणः अवितारं रक्षितारं भगं देवं आह्वयत । अपि च सातो अस्मदीये यज्ञे शुद्धे वा वाजं ऋभूणामन्यतमं देवं आह्वयत । कीदृशं वाजं रातिपात्रं सनसेवकं पुरंधि पुराणां धारयितास् ॥

९. यज्ञपुच्छे अच्छाद्यं व इति चमसिनः स्वं स्वं चमसमभिमृशेयुः । सूत्रितं च । अच्छाद्यं वो मरुतः श्लोक एत्वित्येतयामिमृशंतीति ॥

हे मरुतो वो युष्मान् अयं श्लोकः अस्मदीयमिदं स्तोत्रं अच्छ एतु अभिगच्छतु । निषिक्तपां निषिक्तस्य गर्भस्य रक्षितारम् । यद्वा चमसे निषिक्तानां सोमानां पातारं अवोभिरस्मद्विषयरक्षणैर्गुक्तं विष्णुं च अस्मदीयं स्तोत्रमच्छेत्तु । उत अपि च मरुतो विष्णुश्च गुणते स्तुवते मह्यं प्रजायै पुत्ररूपां प्रजां वयोऽजं च धुः अभुः दधतु । हे मरुतः हे विष्णो गूर्यं स्वस्तिभिरविनाशैर्नोऽस्मान् सदा सर्वदा पात रक्षत ॥

इति पंचमस्य चतुर्थे द्वितीयो वर्गः ॥

37.

(P. 68.) आ वो वाहिष्ठ इत्यष्टर्थं चतुर्थं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं चैष्टुभं वैश्वदेवम् । अनुक्रम्यते च । आ वोऽष्टाविति । विनियोगो लैंगिकः ॥

१. अनेन वृक्षेन ऋभवः स्तूयते । ऋभुक्षणो विस्तीर्णस्य तेजसो निवासभूता हे वाजाः ऋभवः वाहिष्ठो वोढृतमः स्तवध्वे स्तोतुमर्होऽमुक्तः केनाप्यर्हसितः युष्मदीयो रथः वो युष्मान् आ वहतु आ समंतात् अस्मदीयं यज्ञं प्रापयतु । हे सुशिष्याः शोभनहनवः यूयं तेन रथेनागत्य सवनेष्वस्मदीययज्ञेषु महे मदनिमित्ते त्रिष्टुष्टैः क्षीरदधिसक्तुमि-
श्रैः महभिर्महहिः सोमैः अभि पुणध्वं युष्मदीयं जठरमभिपूरयत । स रथो युष्मानावह-
त्विति पूर्वैणान्वयः ॥

२. हे ऋभुक्षणः हे ऋभवः स्वर्गं पश्यतो यूयं ह यूयमेव मघवस्तु हवि-
र्लक्षणान्नवस्वस्मासु निमित्तेषु अमुक्तं अर्हसितं चौरादिभिर्नापहतमित्यर्थः । रत्नं
रमणीयं धत्थ धारयथ । तदनंतरं स्वधावंतो बलवतस्ते यूयं यज्ञेषु अस्मदीययज्ञेषु सं
पिबध्वं सम्भृक् सोमं पिबत । अपि च यूयं मतिभिर्नहेतुभिः नोऽस्मभ्यं राधांसि
धनानि वि दयध्वे विशेषेण दत्त ॥

३. उवोचिथेत्याद्याः पंचर्चं इंद्रदेवताकाः । हे मघवन् धनवज्रिद्र त्वं महो मह-
तः अर्भस्वाल्पस्य च वसुनो धनस्य विभागे परिचरणानुकूले दाननिमित्ते देव्यं धनं
उवोचिथ हि सेवसे खलु । उचतिः सेवाकर्मा । तथा ते त्वदीयौ उभा उभौ गभस्ती
बाह्व वसुना धनेन पूर्णा संपूर्णौ भवतः । ते त्वदीया सूनृता वाक् वसव्या वसुनि
धनानि न नियमते न नियच्छति । यद्वा वसव्या वसुषु धनेषु साधुः सूनृता वाक्
धनेन संपूर्णौ त्वदीयौ बाहू न नियच्छति नारूपं ददापयतीत्यर्थः ॥

४. हे इंद्र स्वयंशाः असाधारणकीर्तिः ऋभुक्षाः ऋभुनिवासकः ऋभूणामीश्वरो वा
त्वं साधुः साधकः वाजो न अन्नमिव ऋक्ता ऋकणः स्तोतुः मम अस्तं गृहं एषि प्राप्नुहि ।
नु अद्य वसिष्ठाः एतत्संज्ञका ऋषयो वयं हे हरिवः स्वकीयान्धोषेतैर्द्र ते त्वर्थं
हाम्नांसः हविर्लक्षणान् दत्तवतः ब्रह्म स्तोत्रं कृण्वतः कुर्वतः संतः स्याम भवेम ॥

५. हे हर्यश्च हरिनामकाधेद्र त्वं यामिर्धीभिः अस्मदीयाभिः स्तुतिभिः विवेचः व्यामोषि
स त्वं दास्युषे चित् हविर्दत्तवते यजमानायापि प्रवतः प्रवणस्य धनस्य सनितासि
दाता भवसि । अपि च हे इंद्र त्वं नोऽस्मभ्यं कदा कस्मिन् काले राधो धनानि आ द-
दास्येः प्रयच्छेः । नु अद्य ते तव जुड्याभिः योग्याभिः ऊती कृतिभिः रक्षाभिः वयम्
त्वं संभजेम ॥

इति पंचमस्य चतुर्थं तृतीयो वर्गः ॥

(P. 69.) ६. हे इंद्र त्वं कदा कस्मिन्काले नोऽस्मदीयं वचसः वचोरूपं स्तोत्रं
बुधोदः अवगच्छेः । तथा स त्वं वेधसः स्तोतृन् अस्मान् वासयसीव इवेदानीमर्थे इदानीं
स्वकीये स्थाने अवस्थापयसि । किंच वाजी बलवान् अर्वा वेगवान् त्वदीयोऽश्वः
तास्या तनोतेरिदं रूपं संततया धियास्मत्प्रेरितया स्तुत्या हेतुभूतया सुवीरं
शोभनपुत्रोपेतं रयि त्वदीयं धनं प्रक्षोऽजं च नोऽस्मदीयं अस्तं गृहं न्युहीत निवहेत् ॥

७. देवी द्योतमाना निर्ऋतिश्चित् भूमिरपि ईशे । कृत्यार्थे केन्द्रप्रत्ययः । ईशितव्या अस्वभूता सती यमिन्द्रं आनि नक्षते व्याप्नोति । सुपुत्रः शोभनागैरुपेताः शरदः संवत्सराश्च यमिन्द्रं नक्षते व्याप्नुवन्ति । मर्तोः मरणधर्माणः स्तोतारो वयं यमिन्द्रं अस्वेवशं स्वकीये स्थानेऽनुपविशन्तं कृण्वन्तं कुर्वन्ति विबन्धुः अयाणां लोकानां बन्धको विधारकः स इन्द्रः जरदष्टिं जरज्जीर्णमष्टिं रशानं यस्य बलस्य हेतुभूतं तद्वलं उपैति उपगच्छति ॥

८. हे सवितः सर्वस्य प्रेरक देव त्वत्सकाशात् स्तवध्वे स्तोतुं योग्यानि राधांसि धनानि नोऽस्मान् आर्यन्तु आगच्छन्तु पर्वतस्य पर्वत इति कश्चिद्विद्वत्स्य सखा एतत्संज्ञकस्य देवस्य रातो दाने सति रायो धनानि अस्मान् आर्यन्तु । पाशुः सर्वस्य पालको दिव्यो दिवि भवः स इन्द्रः सहा सर्वेश नोऽस्मान् सिषन्तु रक्षकत्वेन सेवताम् । अस्मिन्मुक्ते ये प्रतिपादका देवास्ते सर्वे द्युयं नोऽस्मान् स्वस्तिभिः कल्याणैः सहा पात पालयन्त ॥

इति पञ्चमस्य चतुर्थे चतुर्थो वर्गः ॥

33.

उतु व्य देव इत्यष्टर्थं पञ्चमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षि त्रेष्टुभं सवितृदेवताकम् । सप्तम्यष्टम्यौ वाजिदेवताके । भगमुग्रोऽवस इत्यर्थश्चो भगदेवस्यः सावित्रो वा । तथा चानुक्रमणिका । उतु व्य सावित्रमन्त्ये वाजिन्यौ भगमिति आर्यो वार्यर्थ इति । गतः सूक्तविनियोगः ॥

१. सविता सर्वस्य प्रेरकः स्यः स देवो हिरण्ययीं सुवर्णमयीं यां अमर्ति रूपमानैतत् रूपं प्रभामित्यर्थः । अशिभेत् आश्रयति ताममर्ति उद्ययाम उद्यच्छति उद्गमयति । उ इति पादपूर्णः । नूतमद्य भगो भजनीयो यः सविता मानुषेभिः मनुष्यैः स्तोतुभिः हव्यो हवनीयः स्तोतव्यो भवति । पुरुवसुः बहुधनो यो देवः स्तोतुभ्यो रत्ना रत्नानि रमणीयानि धनानि विदधाति करोति स सविता देवस्ताममर्तिमुद्ययामेति पूर्वेण संबधः ॥

२. हे सवितः सर्वस्य प्रेरयितेदेव त्वमुत्तिष्ठ ऊर्ध्वं गच्छ । ततः हे हिरण्यपाणे हे सुवर्णहस्त त्वं अस्मदधीप्सितप्रदानाय कृतस्य यज्ञस्य प्रभृतीं प्रणयने अस्य अस्मदीयमिदं स्तोत्रं श्रुधि शृणु । उ इति पूर्णः । कीदृशस्त्वम् । उर्वीं विस्वीर्णां पृथ्वीं प्रथितां अमर्ति रूपं प्रभां विस्वजानो विस्वजन् नृभ्यो नेतृभ्यः स्तोतृभ्यः मर्तेभोजनं मनुज्याणां भोगयोग्यं धनं आसुवानः प्रेरयन् । एवंभूतस्त्वमिदं स्तोत्रं शृण्वन्ति संबधः ॥

(P. 70.) ३. अपि च सविता देवः अस्मानिः स्तुतोऽस्तु । अस्मदीयाः स्तुतीः शृणोस्त्वित्यर्थः । विश्वे वसवश्चित् सर्वे देवा अपि यं सवितारं आ गृणन्ति अभिष्टुवन्ति नमस्यः सर्वे नमस्करीयाः स देवः स्तोमान् नोऽस्मदीयानि स्तोत्राणि चनः अन्नं धानं दधातु अन्नफलानि करोतु । विश्वेभिर्विश्वैः सर्वैः पाशुभिः पालनैः सुरीन् स्तोतृन् स्मानि पातु नितरां पालयन्तु ॥

४. देवी श्रोत्रमाता भवितिरसीना देवमाता यं सवितारं अभि गृणाति अभिष्टीति । कीदृशी । सवितुर्देवस्यैव सर्वं प्रसवमनुज्ञां जुषाणा सेवमाना । सन्नाजः सम्प्रदाज-मानाः वरुणः उपलक्षणमेतत् वरुणादयो देवाः यं सवितारमभि गृणन्ति अभि-ष्टुवन्ति । मित्रासो मित्रादयश्च सज्जोषाः समानप्रीतिः अर्धमा एतस्संज्ञको देवश्च यमनिगृणति स नः स्तोमांश्चनो धादिति पूर्वैयर्चा संबंधः ॥

५. रातिषाचो दानसेविनः वनुषः संभक्तारः ये यजमानाः मिथः परस्परं संहता भुक्त्वा सवितारमभिलक्ष्य सपते परिचरन्ति । कीदृशम् । दिवो द्युलोकस्य पृथिव्या भूमेश्च रातिं मित्रभूतम् । उतापि च अहिर्बुध्न्यः बुध्नेऽतरिक्षे भवो बुध्न्यः एतीत्यहि एतत्पवद्वयाभिधो मध्यमस्थानोऽग्निरहिर्बुध्न्य इत्युच्यते । सवितुर्मित्रभूतः सोऽपि तेषां नोऽस्माकं सविद्विषयं स्तोत्रं शृणोतु । तथा वरुची वाग्देवी च सविद्वसहिता सती एकधेनुभिर्मुख्याभिर्गोभिः नि पातु नितरामस्मान्पालयतु ॥

६. इयानः अस्माभिर्योच्यमानः जास्पतिः प्रजानां पालकः सविता देवः सवितु-र्देवस्य स्वस्य संबंधि रत्नं रमणीयं तत्प्रसिद्धं धनं याति याचते ॥

७. वैश्वदेवपर्वणि वाजिनस्य हविषः शं नो भवंत्वित्यादिको द्वे याज्यानुयाक्ये । सूत्रितं च । शं नो भवंतु वाजिनो हवेषु वाजेवाजेऽवत वाजिनो न इत्यूर्ध्वक्षुरनवान् याज्यामिति ॥

देवताता देवतातौ यज्ञे हवेऽवस्मरीयेषु स्तोत्रेषु मितद्रवः मितद्रवणाः मितमार्गाः स्वर्काः शोभनाज्जाः वाजिनः एतदभिधायका देवाः नोऽस्माकं शं सुखाय भवंतु । अपि च आहं आगत्य हंतारं वृकं वसुनामाहातारम् । चौरमिति शेषः । रक्षांसि च जंभयंतो हिसंतो वाजिनो देवाः सनेमि पुराणनामैतत् पुरातनाः अमीवाः रोगान् अस्मदस्मत्तः ग्रयवन् पृथकुर्वंतु ॥

८. हे वाजिनः एतन्नामका देवाः विप्राः मेधाविनः अमृताः अमरणधर्माणः ऋतज्ञाः सत्यं जानन्तः एवभूताः संतो द्यूयं वाजेवाजे सर्वेषु युद्धेषु नोऽस्मान् धनेषु धननिमित्तेषु अवत पालयत । ततो द्यूयं अस्य मध्वः मधुरोपेतमिमं सोमं पिबत । सोमपानानंतरं माव्यध्वं द्यूयं तृतां भवत । तत्तत्पुता द्यूयं देवयानैः देवगम-नसाधनैः पथिभिर्नीर्गैर्यात गच्छत ॥

इति पंचमस्य चतुर्थे पंचमो वर्गः ॥

ऊर्ध्वो अभिरिति सप्तर्चं षष्ठं सुस्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभं वैश्वदेवम् । ऊर्ध्वः सप्त वैश्व-देवं त्वित्यनुक्रमणिका । सूक्तविनियोगो लैंगिकः । द्वितीये छंदोमे प्रउगशास्त्रे ऊर्ध्वो अभिरिति वैश्वदेवस्युचः । सूत्रितं च । ऊर्ध्वो अग्निः सुमतिं वस्वो अभ्येदुत स्या नः सरस्वती जुषाणेति प्रउगमिति ॥

(P. 71.) १. अग्निरंगनादिगुणविशिष्टः ऊर्ध्व उद्गमनः सन् वसवो वासकस्य स्तोत्रोः सुमतिं अस्मदीयां शोभनां स्तुतिं अश्रेत् अथतु सेवताम् । प्रतीची अभिमुखी चूर्णः सर्वोसां प्रजानां जरयित्री उषोदेवता देवताति यज्ञमेति गच्छति । अग्नी आद्रियतो अद्भ्यावर्गो पत्नीयजमानो वर्था पथानं यज्ञमार्गं रथेव रथिनाविव भेजति सेवते । तथा ह्युषितः संप्रेषितः नोऽस्मदीयो होता ऋतं यज्ञं यज्ञालि यजतु ऋरोत्वित्यर्थः ॥

२. एषां यजमानानां संबंधि सुप्रथाः शोभनात्नेन युक्तं बहिः कुशमयं प्र ववृजे प्रवृज्यते आसाद्यत इत्यर्थः । विष्पतीव इवेतीदानीमर्थे इदानीमस्मदीयानां प्रजानां पालकौ नियुक्तान् नियुच्छदेन वडवा उच्यते तद्वान्वायुः पूषा च विशां प्रजानां स्वमन्ये क्षेमाय अन्तोः रावेः संबंधिन्या उपसः सकाशात्पूर्ववृत्तौ पूर्वस्मिन्नाह्वाने सति जोरिदेऽतरिक्षे आ इयानं आगच्छताम् । यद्वा विष्पतीवित्युपमा । विशां मनुष्याणां जोरिदे गणे विष्पतीव राजानौ यथागच्छतां तद्वत् । अस्मिन्पक्षे विशामित्युभयत्र संवध्यते ॥

३. वसवो वसुसंज्ञका देवाः अत्रास्मिन्यज्ञे जमयाः पृथिव्याः -- रतं रमयताम् । उगौ निस्तीर्णेऽतरिक्षे स्थिताः शुभ्राः सौम्यानाः मरुतश्च मर्जयंत परिवर्तते । हे उरुज्यः प्रभुतमगमनाः वसवो मरुतश्च युयं पथः युष्मदीयान्मार्गान् अर्वाह अस्मदभिमुखं यथा भवति तथा कृणुध्वं कुरुत । अपि च युयं जरमुषः युष्मान् प्रति गतवतो नोऽस्मदीयस्य अस्य वृत्तस्याग्रेपह्णनं श्रौत शृणुत । अग्निर्हि यजमानानां वृत्तः सन् देवानाह्वयतीत्यर्थः ॥

४. यज्ञेषु यागेषु ते हि ते खलु प्रसिद्धाः यज्ञियासो यज्ञार्हाः कृपा रक्षकाः विश्वे सर्वे देवाः सधस्यं सहस्रानं अभि संति अभिभवन्ति आकाशंति । हे अग्ने अवरे अस्मदीये यज्ञे उशतः कामयमानान् तान्देवान्यक्षि यज । तथा श्रुती क्षिप्रनामैतत् क्षिप्रं भगं एतत्संज्ञकं देवं नासत्या नासत्यौ अधिनौ च पुरंधि पुरुषां ध्यातारं इंद्रं च यज ॥

(P. 72.) ५. हे अग्ने त्वं दिवः द्युलोकात्सकाशात् गिरो -- स्तुत्यान्देवानस्मदीयं यज्ञं प्रति आवह आह्वानं कुरु । पृथिव्याः अंतरिक्षाच्च आवह । कान्देवानिति तदुच्यते । मित्रं एतत्संज्ञकं वरुणं च इंद्रं च देवेषु देवतास्वरूपेणावस्थितं चाग्निं अर्थमप्येतत्संज्ञकमरिहिति मदीनां पृथिवीं च विष्णुं च । एवंभूतान्देवान् एषामस्माकं यजमानानां अर्थाय आवह । सरस्वतीं वाग्देवता च मरुतश्च मादयताम् । अस्मदीयैः स्तोत्रैर्विभिन्ना माद्यतु ॥

६. यज्ञियानां चतुर्थ्यर्थे षष्ठी यज्ञार्होऽथो देवेभ्यः मतिभिः अस्मदीयाभिः स्तुतिभिः सह हव्यं हविः ररे अस्माभिर्दीयते । मर्त्यानां मनुष्याणामस्माकं काममभिलाषं असिन्धुः अप्रतिबध्नन् अभिः नक्षन् अस्मदीयं यज्ञं व्याप्नोतु । हे देवा युयमविविदस्यमुपक्षपणीयं सदासां सर्वसां संभजनीयं रथि धनं धात अस्मभ्यं दत्त । नु अद्य वयं युज्येभिः सहायभूतैः इह यज्ञे समागतैर्देवैः सक्षीमहि । यद्वा नु इत्युपमार्थः । युज्येभिर्न बंधुभिरिव देवैः सक्षीमहि ॥

७. नु अद्य रोदसी द्यावापृथिव्यौ वसिष्ठैरस्माभिः पूजार्थं बहुवचनं । अनिष्टते अनितः सर्वतः स्तुते अभूताम् । तथा ऋतावानः अस्माभिः क्रियमाणैर्यज्ञैरुपेता वरुणौ

गिर्वाऽभिधैवभूता देवा अस्माभिरभिष्टुता आसन् । सूक्तं प्रतिपादिता ये देवास्तं सर्वं
युयं नोऽस्मान् स्वस्तिभिः अविनाशैः सदा सर्वदा पात पालयत ॥

इति पंचमस्य चतुर्थे षष्ठी वर्गः ॥

40.

आ श्रुष्टिरिति सप्तमं सप्तमं सूक्तं वसिष्ठस्यायं वैदुर्न वैश्वदेवम् । आ श्रुष्टि-
त्यनुक्रांतम् । विनिर्धोगो लौकिकः ॥

१. हे देवाः विद्वथा विद्वथेन त्वदीयेन चित्तेन संपाद्या श्रुतिः सुखं अस्मान् आ
आ समेतु आगच्छतु । वयं सुराणां वेगवतां देवानां स्तोमं स्तोत्रं प्रति वर्धामहि कु-
र्वामहि । अद्येशानं सविता देवः यद्धनं सुवाति अस्मभ्यं प्रेरयेत् रत्निनो रमणीयधन-
वतः अस्य सवितुस्तस्य धनस्य विभागे दाने स्याम वयं भवेम ॥

२. मित्रो देवः नोऽस्मभ्यं तत्प्रसिद्धं धनं ददातु प्रयच्छतु । तथा वरुणो ददातु ।
नोदस्ती द्यावापृथिव्यौ च दत्ताम् । तथा इंद्रः सुभक्तं द्युभिः द्योतमानैः स्तोत्रभिः
सेविनं तद्धनं ददातु । अयं मा च ददातु । तथा अदितिदेवी रेवणेन धनं विद्वद्भ्यः
तद्धनमस्मभ्यं विशतु । वायुश्च भगश्च उभौ देवौ यद्धनं नियुक्ते अस्मान्नितरां
योजयेताम् । यद्धनमिति पूर्वेण संबन्धः ॥

(P. 73.) ३. हे पृषद्वथाः पृषच्छब्देन केचिन्मृगविशेषा उच्यन्ते त एवाभ्या
वाहा येषां ते एवंभूता हे मरुतो रुद्रपुत्रा देवाः युयं मर्त्यं मरणधर्माणं ये यजमानं
अवाप पालयेत सत् स एव यजमानः उभोऽस्तु ओजस्वी भवतु । तथा स शुष्मो बल-
वान् भवतु । तथा उतापि च अभिरंगनादिगुणयुक्तो देवः सरस्वती वाग्देवता चेत्या-
द्या सर्वे देवाः ईमेन यजमानं जुनन्ति प्रवर्तयन्ति । तस्य यजमानस्य संबन्धिनां राशेः
धनस्य कश्चिदपि पूर्वैता परिगता नास्ति नाशको न भवतीत्यर्थः ॥

४. ऋतस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा नेता प्रापयिता अयं हि अयं खलु वरुणश्च मित्रश्च
अयं मा चैते राजानः समर्था देवा अपः अस्मदीयं यज्ञादिलक्षणं कर्तुं भुः अधुः वर्धन्ति ।
अनर्वा केनाप्यप्रतिगता देवी द्योतमाना अदितिरदीना देवमाता सुहवा शोभनाह्वाना
भवति । ते वरुणादयो देवाः अरिदानवाधितान् सतो नोऽस्मान् अहो दुरितं अतिं
पर्वन् अतिपारयन्तु ॥

५. प्रभूये हविर्निर्हवीरूपैरत्रैः एषस्य प्रापणीयस्य मीळुषः कामानां सेक्तुः विष्णोः
सर्वदेवात्मकस्य अस्य देवस्य । विष्णुः सर्वा देवता इति श्रुतेः । अन्ये देवा वयाः शास्त्रा
इव भवन्ति । रुद्रो देवः रुद्रियं रुद्रसंबन्धिं सुख महित्वं महत्त्वं च विदे हि अस्मा-
दप्रापयन्ति खलु । अपि च हे आश्विनी देवौ युवां इरावत्, हविलक्षणयुक्तो वर्तिरस्म-
दीयं गृहं यासिद्धं अयासिद्धं आगच्छतम् ॥

६. हे आपृणे प्राप्सवीसे एवंभूत हे पृषत् देव अत्रास्मिन्वाने मा इरस्यः विधातं मा
कृपाः । वरुणी सर्वैर्वरणीया सरस्वती रातिषाचश्च रातिर्वानं तस्य संभक्तयो
देवपत्न्यश्च यद्धनं रासन् अस्मभ्यं प्रयच्छेयुः । अत्र मा कृपा इति पूर्वेण संबन्धः ।
किंच मयोभुवः सुखस्य भावकाः अर्वातो गच्छन्तो देवाः नोऽस्माज्जि पातु नितरां
पालयन्तु । परिजना परितो गता दानां वायुर्देवि दृष्टिलक्षणयुक्तो ददातु प्रयच्छ-
स्वस्मभ्यम् ॥

७. पूर्वं व्याख्यातेषुम् । अक्षरार्थस्तु । आवापुथिष्यो वरुणाख्यो देवाश्च वसिष्ठैर-
स्माभिरभिष्टुता भवन्ति । एवंभूता आह्लादका देवाः सर्वोत्कृष्टमन्त्रमस्मभ्यं ददन्तु ।
अस्मिन्सूक्ते प्रतिपादिताः सर्वे देवा मूर्त्य कल्याणैरस्मान्सर्वदा पालयन्त ॥

इति पञ्चमस्य चतुर्थे सप्तमो वर्गः ॥

41.

प्रातरग्निमिति सप्तर्चमष्टमं सूक्तम् । अत्रानुक्रमविज्ञा । प्रातर्भागं जगत्याद्या
लिगोक्तदेवतांस्त्योषस्थेति । पृथिष्ठ ऋषिः । आद्या जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः । आद्याः
अभीष्टाद्विदेवत्या द्वितीयाद्याः पञ्च भगदेवत्याः सप्तश्रुषादेवत्या । अत्र केचिदाहुः ।

निवेष्टुकामो रोगान्ती भगसूक्तं जपेत्सदा ।

निवेशं विद्यति क्षिप्रं रोगैश्च परिमुच्यते ॥

(P. 74.) १. प्रातरुषःकाले अग्निं देवं हवामहे वयं स्तोतार आह्वयामः । तथा
प्रातःकाले इन्द्रं हवामहे । तथा मित्रावरुणा मित्रावरुणौ अहोरात्राभिमामिनौ देवौ
प्रातर्वयं हवामहे । तथा अश्विनौ देवानां मिषजौ प्रातर्वयं हवामहे । तथा प्रातर्भगं देवं
पूषणं देवं ब्रह्मणस्पतिं मन्त्राभिमामिनमेतत्संज्ञकं च आह्वयामः । तथा प्रातः सोममेत-
त्संज्ञकं देवं उतापि च रुद्रं देवं च हुवेम आह्वयामः ॥

२. यो भगो देवः विश्वतो विश्वस्य जगती धारकः जितं जयशीलं यमं उद्धूर्णं अरिहेतः
पुत्रं भगं देवं प्रातःकाल एव वन्द्यं हुवेम आह्वयामः । आश्रयित्वा हरिद्रोऽपि स्तोता यं
भगं देवं मन्यमानः स्तुवन् भगं भजनीयं धनं भक्षि भज विभज मह्यं देहीत्याह
अवीति तुरश्वित् तुरतिर्गतिकर्मा प्राप्तधनीऽपि राजा चित् समर्थोऽपि जनो यं
भगं देवं भजनीयं धनं मह्यं भक्षि देहीत्याह तं भगं प्रातरेव वयं हुवेमेति संबंधः ॥

३. हे भग देव त्वं प्रणेता प्रकर्षणं नेतासि । तादृशप्रणेताः हे भग त्वं सत्यराधः
सत्यधनीऽसि । तादृशसत्यराधः हे भग त्वं नोऽस्मभ्यं ददन्तु कामान्प्रयच्छन्तु हमाम-
स्मदीयां धियं स्तुतिं उद्व उद्रक्ष फलयुक्तां कुरु । हे भग त्वं गोभिरश्वैश्च नोऽस्मान्
प्र जनय प्रोद्धूतान् कुरु । हे भग त्वत्प्रसादात् वयं नृभिर्नैतभिः पुत्रादिभिः नृवंतो
भगुल्यवन्तः प्र स्याम प्रभवेम ॥

४. उतापि च इदानीं वयं भगवन्तः स्याम हे भग भगेन त्वया स्वामिना युक्ता
भवेम । यद्वा भगवन्तो धनवन्तः स्याम । उतापि च प्रपिन्वेऽह्नां प्राप्ते पूर्वाह्णे भगवन्तः
स्याम । उतापि च अह्नां दिवसानां मध्ये मध्याह्णे भगवन्तः स्याम । उतापि च हे
मघवन् धनवन् भग देव सूर्यस्य सर्वस्य प्रेरकस्य देवस्य उदिता उदितो उदये सति
वयं स्वर्गनुग्रहादियानामिन्द्रादीनां सुमतौ अनुग्रहबुद्धौ स्याम भवेम ॥

५. हे देवाः भगो देव एव भगवान् धनवानस्तु । तेन भगेन देवेन धनेन वयं
भगवन्तः स्याम धनवन्तो भवेम । हे भग तं प्रसिद्धं स्वा त्वां सर्वं इत्सर्वं एव जनः
जीहवीति भूयं पुनः पुनर्वाह्वयति । हे भग देव सा त्वं द्वास्मिन्व्यसे नोऽस्माकं
पुरेता पुरोगन्ता भव ॥

(P. 75.) ६. शुचये शुद्धाय गमनयोग्याय पदाय स्थानाय बधिक्राविष अधो यथा तथा उषसः उषोदेवाः अश्वराय अस्मदीयाय यागाय सं नमंत संगच्छंतु । धाजिनो वेगवंतोऽश्वाः रथमिव रथं यथा तथोषसोऽर्वाचीनमस्मदभिसुखं वसुविदं धनस्य प्रापकं भगं देवं नोऽस्मान्प्राप्ति आ वहंतु आनयंतु ॥

७. भद्राः भजनीयाः उषसः उषोदेवताः अश्ववतीः अश्ववत्यः अश्वसहिताः सत्यः गोमतीर्गोमत्यश्च वरिवतीर्वरिवत्यः पुत्रादिजनोपेताश्च भवंत्यः नोऽस्मभ्यं सर्वं सर्वदा उच्छंतु नैशं तमो विवासयंतु । कीदृदयः । घृतमुदकं पुहानाः सिचंत्यः विन्धतः सर्वैर्गुणैः प्रपीताः प्रवृद्धाः एवंभूता उषसस्तम उच्छंतु । अस्मिन् सृक्ते प्रतिपादिताः हे सर्वे देवाः श्रुयं नोऽस्मान् सदा सर्वदा स्वस्तिभिः कल्याणैः पात पालयत ॥

इति पंचमस्य चतुर्थेऽष्टमो वर्गः ॥

42.

प्र ब्रह्माण इति षड्वचं नवमं सूक्तं वसिष्ठस्याग्नें ऋष्टुं वैश्वदेवम् । अत्रानुक्रांतम् । प्र ब्रह्माणः षड्वैश्वदेवं त्विति । सूक्तविनियोगो लैंगिकः । तृतीये छंदोने प्रउगशास्त्रे प्र ब्रह्माण इति वैश्वदेवस्तुचः । सूत्रितं च । प्र ब्रह्माणो अंगिरसो नक्षंत सरस्वतीं देवयंतो हवतेति ॥

१. ब्रह्माणोऽगिरसः एतन्नामका ऋषयः प्र नक्षंत सर्वत्र व्याप्नुवंतु । क्रवतुः पञ्ज्यः नभन्यस्य स्तोत्रस्य अस्मदीयं स्तोत्रं प्र वेतु प्रकल्पेणच्छतु । धेनवः प्रीणयिष्यो नद्यः उदमुतः उदकानि सिचंत्यः प्र नवंत सर्पंतु । अद्री आद्रियंतो पत्नीयजमानो अश्वरस्य यज्ञस्य पेशः रूपं युज्यातां योजयेताम् ॥

२. हे अग्ने सनवित्तः सनाधिरकालादारभ्य लब्धः ते त्वदीयोऽश्वा मार्गः सुगः सुष्टु गंतव्यो भवतु । किंच हरितः इयामवर्णाः रोहितश्च लोहितवर्णाश्चेत्युभयविधाः ये वा ये च ते त्वदीया अश्वाः सन्नन् सन्नानि यज्ञगृहे वीरवाहः वीरं शूरं त्वां वहंतः अरुषाः आरोचमाना भवति तांश्च त्वं सु युंश्च । त्वदीये रथे सुष्टु संयोजय । सत्तः यज्ञ-गृहे निष्पण्णोऽहं होता सन् देवानामिन्द्रादीनां जनिमानि जनान् संधान्द्वेष आह्वयामि ॥

३. हे देवाः वो युष्माकं यज्ञं नमोभिः नमस्कारैः युक्ता इमे स्तोतारो वा यजमाना वा सं महयन् सम्यक् पूजयति । उ इति पूरकः । मंद्रः स्तुतिशीलः उपाकेऽस्माकं समीपे स्थितोऽस्मदीयो होता प्र रिरिच्ये अन्येभ्यो होत्रेभ्योऽतिरिच्यते । हे यजमान त्वं देवान् सु सुष्टु यजस्व । हे पूर्वणीक बहुतेजस्विन्नमे त्वं यज्ञियां यज्ञार्हामरमतिं भूमिं आ ववृष्याः आवर्तय । तथा च निगमांतरे । आ नो महीमरमतिं सजोषा इति ॥

(P. 76.) ४. अतिथिः सर्वेषामतिथिभूतोऽग्निः यदा वीरस्य स्तोत्राणां प्रेरयितुः रेवतः हविष्मतो यजमानस्य दुरोणे गृहे स्थानशीः सुखेन शयनीयः आचिकेतत् प्रज्ञायते अमिर्दमे यज्ञगृहे सुधितः आकारधार्थं सुनिहितश्च सुष्टु निहितः सन् यदा सुप्रीतो भवति तदा सोऽग्निः आ इत्यस्यै उपगच्छत्यै विषो प्रजायै चार्वं वरणीयं धनं दाति ददाति प्रवच्छति ॥

५. हे अग्ने त्वं नोऽस्मदीयमिममभ्वरं यज्ञं शुभस्व सेवस्व । किञ्च मरुतु इन्द्रस्य साख्यभूतेषु देवेषु इन्द्रे च यशसं यशोयुक्तं हविर्लक्षणान्नवतं नोऽस्मदीयं यज्ञं हे अग्ने त्वं कृधि कुरु स्थापयेत्यर्थः । तथा नक्ता रात्रिश्च उषसा दिवसश्च अहर्निश इत्यर्थः बर्हिः बर्हिषि कुशमये आ सवतां उपविशताम् । अपि च हे अग्ने उशंता उशंतौ यज्ञ-मिच्छंतौ मित्रावरुणा मित्रावरुणौ देवौ इहास्मिन्यज्ञे यज पूजय ॥

६. वसिष्ठः एतसाख्य ऋषिः रायस्क्रामः पश्चाद्विधानानीच्छन् एव एवं उक्तप्र-कारेण सहस्रं सहो बलं तस्य पुत्रं तद्वतमिति वा आग्निं देवं विश्वप्स्यस्य पुरुरूपस्य धनस्य लाभाय स्तौत् । एवंभूतोऽग्निरस्मे अस्मभ्यनिषमन्नं रयिं धनं वाजं बलं च प्रप्रयत् प्रययत् विस्तारयत् इहास्त्वित्यर्थः । अस्मिन्सूक्ते प्रतिपादिताः सर्वे देवा यूयमस्मान्कल्याणैः सर्वदा पालयत ॥

इति पञ्चमस्य चतुर्थे नवमो वर्गः ॥

43.

प्र वो यज्ञोष्विति पञ्चर्चं इशमं सूक्ते वसिष्ठस्यापै त्रैष्टुभं वैश्वदेवम् । प्र नः पञ्चेत्यनु-क्रीतम् । सूक्तविनियोगो लैंगिकः । प्रथमे छंदोमे प्रउगशस्त्रे प्र वो यज्ञोष्विति वैश्व-देवस्तृचः । सूत्रितं च । प्र वो यज्ञेषु देवयंतो अर्चन् प्र सोमसा धायसा सख एवेति प्रउगमिति ॥

१. देवयंतो देवान्कामयमानाः विप्राः यज्ञेषु नमोभिः स्तुतिभिर्हविर्भिर्वा वो शुभ्यान् इषभ्यै अभिप्राप्तुं प्राचन् प्राचयंति प्रकर्षेण स्तुवंति । द्यावा दिवं च सुधिवो भूमिं च प्रस्तुवंति । येषां विप्राणां मेधाविनां ब्रह्माणि स्तोत्राणि वनिनो न शाखाः वृक्षस्य शाखा इव दिष्वक् विश्वतः विर्यति विशेषेण गच्छंति ते विप्राः प्राचयंति पूर्वैर्ग संबधः ॥

२. अयमस्मदीयो यज्ञः प्र एतु देवान्प्रति गच्छतु । तत्र दृष्टांतः । हेत्वं न सभिः शीघ्रगाम्यश्वो यथा तद्वत् । हे कत्विजः सर्वे यूयं समनसः सद्रुशमनस्काः संतः वृता-न्वीः ह्यचः उद्यच्छध्वं हस्ते उद्यम्य धारयत । तथा अध्वराय यागं कर्तुं साधु साधकं बर्हिः कुशमयं स्तुणीत वेद्यां छादयत । हे अग्ने देवयूनि देवान्कामयमानानि त्वदीया-नि शोच्यंति अच्यंति ऊर्ध्वा ऊर्ध्वमुखानि अस्युः तिष्ठंतु ॥

(P. 77.) ३. मातरं जननीं विश्रुवाः विशेषेण भर्तव्याः पुत्रास्तौ न पुत्रा इव तद्व-दस्मान् भरणीयाः देवास्तौ देवाः बर्हिषः कुशमयस्य वेद्यामास्तीर्णस्य सानौ उन्नतं देशे आ सवतु उपविशंतु । हे अग्ने विद्वध्यां यज्ञयोग्यां त्वदीयां उवालां विश्वाचीं विश्वं सर्वं हविरेचति गच्छतीति विश्वाची जुहूः आ अनक्त आ समन्तांस्वित्तु । देवतानां देवतास्तौ जुह्वे नोऽस्माकं मूधः हिंसकात् हे अग्ने त्वं मा कः मा कार्षीः । यज्ञवा-चको देवतातिशब्दोऽत्र संग्रामे वर्तते ॥

४. यजनीयाः यजजाः ते इंद्रादयो देवाः ऋतस्य उदकस्य सुवृषाः सुखेन वीर्यं
वाक्याः धाराः दुहानाः वर्षेतः जीर्षं पर्याप्तं यथा भवति तथा आ सीषपंत सपतिः
परिचरणार्थः स्तुतिभिः आ समंतात् पर्यचीचरन् अस्मान्परिचरणं कुर्वतु स्वीकुर्वत्विति
यावत् । अद्यास्मिन्दिने हे देवाः वसुनां धनानां मध्ये ज्येष्ठं श्रेष्ठं वो शुष्महीयं महो
महनीयं धनं आगच्छतु । यूयमपि समनस्तुल्यमतयः संतः आ गंतन आगच्छत ।
हे देवाः यूयं आगंतनेति संबंधः ॥

५. हे अग्ने एव एवं स्तुतस्त्वं विशु प्रजासु मध्ये नोऽस्मभ्यं आ वरास्य धनमभि-
प्रयच्छ । हे सहसावन् बलवन्ममै त्वया आस्क्राः अस्कृजाः वयं युजा नित्यशुक्लं
राया धनेन सधमादः सह माद्यंतः अरिष्टाः अहिंसिता भवेम । अस्मिन्सूक्ते प्रतिपा-
दिताः सर्वे देवा यूयं नोऽस्मान्कल्याणैः सर्वदा पालयत ॥

इति पंचमस्य चतुर्थे दशमो वर्गः ॥

44.

वधिक्रां व इति पंचचमेकादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वधिक्राख्यदेवताकम् । आद्या
जगती सा तु वधिक्रादिलिंगोक्तदेवताका शिष्टाश्चतस्रिष्टुभः । अनुक्रम्यते हि । व-
धिक्रां वधिक्रं जगत्याद्या लिंगोक्तदेवतेति । गतो विनियोगः ॥

१. हे स्तोतारः वो शुष्माकं ऊतये रक्षणाय प्रथमं वधिक्रामश्वभिमानीर्न देवतां
हवे आह्वयामि । ततः अश्विना अश्विनौ देवौ उपसमुषोदेवतां च समिद्धं सम्यग्दीप्तमग्निं
च भगमेतहाख्यं देवं च आह्वयामि । इंद्रं विष्णुं पूषणं च ब्रह्मणस्पतिमादित्यान्
द्यावापृथिवी अपः उदकदेवताः स्वः सूर्यमित्येतान्देवानाह्वयामि ॥

२. वधिक्रामेतन्नामश्वविशेषं देवं नमसा स्तोत्रेण बोधयंतः प्रज्ञापयंतः उर्वी-
राणां प्रेरयंतः यज्ञं यागमुपप्रयंतः उपक्रममाणा वयं बर्हिषि इळां हवीरूपां देवीं
सादयंतः आस्थापयंतः सुहवा शोभनाह्वानौ विप्रा विप्रौ मेधाविनौ अश्विना अश्विनौ
देवौ हवेम आह्वयाम । उ इति पूरणः ॥

(P. 78.) ३. वधिक्रावाणमश्वविशेषं बुबुधानः स्तोत्रेण बोधयन्नहमग्ने देव-
मुप भुवे उपस्तौमि । तथा च उपसमुषोदेवतां सूर्यं सर्वस्य प्रेरकं देवं गां भूमिं वाग्दे-
वतां वा एवंभूतान्देवानहमुपस्तौमि । मंश्रतोः मन्यमानान् स्तुवतो जनान् चेतयते
ज्ञानतीति । यद्वा अभिमन्यमानांश्चातयते नाशयतीति मंश्रतुः । तस्य वरुणस्य ब्रह्मं
महांतं वभुं पिंगलवर्णमश्वं तस्यानयनार्थमहमुपभुवे । ते देवा अस्मदस्मत्तः विश्वा
विश्वानि सर्वाणि कुरिता कुरितानि पापानि यवयंतु पृथक्कुर्वंतु ॥

४. प्रथमः सर्वेषामश्वानां मुख्यः वाजी शीघ्रगामी अर्वा गमनशीलः वधिक्राया
अश्वरूपा देवः प्रज्ञानन् रयस्यो जनीयस्तांस्तान्श्वानधिष्ठाय ज्ञातव्यानि सम्यक्
ज्ञानम् रथानामपि प्रमुखो भवति । कीदृशोऽश्वः । उपसा उपोदेवतया सूर्येण सर्वस्य
प्रेरणेण देवेन आदित्येभिरादित्यैश्च वसुभिश्च अंगिरोग्रिहैवैः सह स्तोतव्यैर्ऋषिभिश्च
संविदानः सम्यक् ज्ञानम् ऐकमस्य प्राप्त इत्यर्थः ।

६. इधिकाः अश्वरूपी देवः ऋतस्य यज्ञस्य पथां पथानं मार्गं अन्वेतवै अनुगंतुं प्रवृत्तानां नोऽस्माकं पथ्यां पथर्वी आ अनक्तु उदकेनासिंचतु । उ इति पूरणः । हेयं शब्दः देवसंबन्धि बलं ईदृशेषोऽग्निः नोऽस्मदीयं हवं शृणोतु । अनूताः अमूढाः महिषा महांतः विन्धे सर्वे देवाः अस्मदीयं हवं शृण्वंतु ॥

इति पंचमस्य चतुर्थे एकादशो वर्गः ॥

45.

आ देवो यात्विति चतुर्ऋचं द्वादशं सुक्तं वसिष्ठस्यापि सवितृदेवताकं त्रैलुभम् । आ देवश्चतुष्कं सावित्रमित्यनुक्रांतम् । व्यूळ्हे वसरात्रे चतुर्थेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र इदं सावि-
त्रनिविद्धानम् । सूच्यते हि । चतुर्थेऽह्न्या देवो यातु - - - इत्येषा वपानुवाक्या । सूचितं च । आ देवो यातु सविता सुरस्त्रः स या नो देवः साविता सहाविति । अश्वमेधे अनुसवनं तिस्रः सावित्र्य इष्टयः तत्र द्वितीयस्यामिष्टौ याज्येयम् । सूचितं च । य इमा विश्वा जातान्या देवो यात्विति ॥

१. सुरस्त्रः शोभनरत्नोपेतः अंतरिक्षप्राः स्वकीयेन तेजसांतरिक्षस्य पूरयिता अश्वैः स्वकीयैर्वाहैः वहमानः उह्यमानः सविता सर्वस्य प्रेरको देवः आ यातु आगच्छतु । कीदृशः । नर्या नर्याणि मनुष्यहितानि पुरुणि बहूनि धनानि हस्ते पाप्मो वधानः हातुं धारयन् भूम भूतानि निवेशयन् च रात्रिषु स्वेच्छाने स्थापयन् प्रसुवन् च अहःसु प्रेरयन् । एवंभूतः सविता देवः आयातु ॥

२. शिथिरा शिथिलौ दानार्थं प्रसारितौ बृहता बृहती महांतौ हिरण्यया हिरण्ययौ सुवर्णमयौ अस्य सवितुः संबन्धिनी बाहू हस्तौ दिवोऽंतरिक्षस्यांतान् पूरयितान् उदनश्च ऊर्ध्वौ संतो व्याप्तवताम् । नूनमद्य अस्यैदम्भूतस्य सवितुः स तादृशो महिमा महत्त्वं पण्डित अस्मानिः स्तुयते । सूरश्चिसूर्याऽपि अस्मै सवित्रे अपस्यां कर्मच्छामनुदात्त अनुववातु ॥

३. सावित्रे पशौ पुरोडाशस्य हविषोः स या न इति द्वे अनुवाक्ये । सूत्रं पूर्वमुदा-
हृतम् । आश्वमेधिकीषु सावित्रेष्टिषु द्वितीयस्यामिष्टाविमे एव याज्यानुवाक्ये । सूचितं च । स या नो देवः सविता सहाविति द्वे इति ॥

(P. 79.) सहावा तेजोऽंतराण्यभिभावुकं तेजो यस्य सः वसुपतिर्धनानां पालकः स सविता देवः नोऽस्मभ्यं वसुनि धनानि आ साधीषत् आ समंतात्प्रेरयति । वेति पूरणः । स सविता देवः उरुर्ध्वी विस्तीर्णगमनां भवति रूपं हीतिमित्यर्थः । विभ्रयमाणः निषेवमाणः सन् अध अधुना नोऽस्मभ्यं मर्तमोजनं मनुष्याणां भोगयोग्यं धनं रासते ददातु ॥

४. इमाः ईदृग्भूता गिरः शृणंति स्तुवंतीति गिरः स्तोत्र्यः प्रजाः । यद्वा इमाः स्तुति-
रूपा वाचः सुजिह्वं शोभनजिह्वं शोभनवाचमित्यर्थः पूर्णगर्भस्ति संपूर्णधनहस्तं सवितारं देवमीळते स्तुवंति । स च सविता चित्रं चायनीयं बृहन्महद्भयोऽनं अस्मै अ-

स्मानु वधानु । यद्वा अस्मि अस्मभ्यं प्रयच्छतु । हे सविद्वप्रमुखा देवाः युयं नोऽस्मान्
स्वस्तिभिः कल्याणैः सर्वा सर्वदा पात पालयत ॥

इति पंचमस्य चतुर्थे द्वादशो वर्गः ॥

46.

इमा रुद्रायेति चतुर्कचं त्रयोदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षे रुद्रदेवताकम् । अंत्या त्रिष्टुप्
शिष्टा जगत्पत्यः । तथा चानुक्रमणिका । इमा रौद्रं त्रिष्टुवंतमिति । भूलगवादिषु रौद्र-
यज्ञेष्वनेन सूक्तेनोदीची दिशुपस्थेया । सूच्यते हि । इमा रुद्राय स्थिरधन्वने इति
सर्वरुद्रयज्ञेषु दिशामुपस्थानमिति ॥

१. हे अस्मदीयाः स्तोतारो युयमिमा गिरः स्तुतीः रुद्राचैतन्नामकाय रुद्राय
भरत धारयत । कीदृशाय । स्थिरधन्वने दृढधनुष्काय क्षिप्रपवे शीघ्रगामिवाणाय
स्वधान्नेऽन्नवते अषाढहाय केताप्यनभिभूताय सहमानाय शत्रूणामभिविजे वेधसे त्रि-
धांशे तिग्मायुधाय तीक्ष्णास्त्राय एवभूताय रुद्राय स्तुतीर्भरत । स च रुद्रो नो-
ऽस्मदीयाः स्तुतीः शृणोतु ॥

२. स हि स खलु रुद्रो देवः क्षम्यस्य क्षमायां पृथिव्यां भवः तस्य जन्मनो
जनस्य क्षयेणैश्वर्येण चेतति प्रज्ञायते । दिव्यस्य जनस्य च साम्राज्येनैश्वर्येण प्रज्ञायते ।
शेषः प्रत्यक्षकृतः । हे रुद्र देव त्वं च अवन्तीस्त्वां स्तोत्रैस्तर्पयन्ती नोऽस्मदीयाः प्रजाः
अवन् पालयन् दुरो दुर्याप्यस्मदीयानि गृहाण्युप चर उपगच्छ । किं च त्वं नोऽस्मदी-
यास्तु प्रजास्वनमीवः अमीवा रोगः तामकुर्वन् भव ॥

३. हे रुद्र ते वैद्युतात्मनस्तव संबंधिनी दिवस्पति अंतरिक्षात्सकाशात् अवसृष्टा
विमुक्ता या दिद्युवशनिरूपा हेतिः क्षमया क्षित्या क्षितौ वा चरति वर्तते सा दिद्युत्
नोऽस्मान्परि वृणक्तु परित्यजतु । अपि च हे स्वपिवात ते तव सहस्रं बहुनि
भेषजा भेषजानि यान्यौषधानि संति तान्यस्मभ्यं प्रयच्छेति शेषः । नोऽस्माकं
नोक्तेषु पुत्रेषु तनयेषु च मा रिरिषः हिंसां मा कृयाः ॥

(P. 80.) ४. हे रुद्र त्वं नोऽस्मान्मा वधीः मा हिंसीः । तथा मा परा हाः मा
च त्याक्षीः । अपि च हीळितस्य क्रुद्धस्य ते तव प्रसितो प्रकर्षेण बंधने वयं च मा
भूम । किंच जीवशंससे जीवैराशंसनीये बहिषि यज्ञे नोऽस्मान् आ भज भागिनः
कुरु । हे रुद्रप्रमुखा देवा युयं नोऽस्मान्कल्याणैः सर्वदा पालयत ॥

इति पंचमस्य चतुर्थे त्रयोदशो वर्गः ॥

47.

आपो यं य इति चतुर्कचं चतुर्दशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षे त्रैष्टुभमदेवताकम् । आपो
यमापमित्यनुक्रांतं च । गतो विनित्योगः ॥

१. देवयन्तो देवानिच्छन्तोऽभ्यर्थयः हे आपो हे अग्नेदेवताः वो शुष्मदीयं कार्यभूत-
मिन्द्रानामिन्द्रेण पातव्यं इच्छः इच्छाया भूम्याः संभूतं यमूर्नि सोमाख्यं यं रक्षे प्रथमं
पुरा अकृण्वत अभिषवणवचनादिभिः समस्कुर्वत अद्येदानीं वयमपि वो शुष्मदीयं
तमूर्नि वनेन संभजेमहि । कीदृशम् । शुचि शुद्धं अरिं पापरहितं वृतपुष्पं वृष्टिलक्षण-
भुवकं सिञ्चतं मधुमेतं मधुररसोपेतम् । एवंभूतं तं वनेमेति संबंधः ॥

२. हे आप एतत्संज्ञका देवाः वो शुष्मदीयं मधुमत्तमं रसवत्तमं तमूर्नि प्रसिद्धं
सोमाख्यं रसं आशुहेमाशीघ्रगतिः अपां नपात् एतदाख्यो देवः अवतु पालयतु ।
इन्द्रो यस्मिन्नूर्मी वसुभिर्वीर्यैर्देवैः सह माद्याते माद्येत् अद्यास्मिन्दिनं देवयन्ता
देवकामा वयं वो शुष्मदीयं तमूर्नि अद्याम प्राप्नुयाम ॥

३. शतपवित्राः शतं बहूनि पवित्राणि पावनानि रूपाणि आसां ताः स्वधया
स्वकार्यभूतेनाग्नेन मरुतीञ्जानाम्मादयंत्यो देवीर्देव्यो द्योतमाना आपो देवानामिन्द्रादीनां
पायः स्थानं अपि यंति प्रविशन्ति । तास्तादृश्य आप इन्द्रस्य प्रीणनानि व्रतानि यज्ञादीनि
कर्माणि न मिनन्ति न हिंसन्ति उत्पादयन्तीत्यर्थः । हे अभ्यर्थवो यूयं सिधुभ्यस्ताभ्यो-
ऽङ्गयो घृतवहुपस्तरणाभिधारणलक्षणाज्ययुक्तं हव्यं पुरोडाशादिकं हविर्गुह्योत सुदुत ॥

४. सूर्यो देवो या अपो रश्मिभिः स्वकीयैः किरणैराततान विस्तारयति । सूर्यो हि
रश्मिभिरुद्वेकसारमादाय वर्षतीत्यर्थः । याभ्योऽङ्गश्च ऊर्भिर्अर्तैरिदं रूपं गमनयोग्यं
गान्तुं मेवेभ्यो निर्गमनसाधनं मार्गमिन्द्रोऽप्यरद्त् वज्रेण मेघान् ताडयन् प्रयच्छति हे
सिधव आपः ते यूयं नोऽस्मभ्यं वरिवो धनं धातन धत्त प्रयच्छत । ते इति सि-
धुशब्देन समानाधिकरणत्वात्सुल्लिख्यम् । हे अग्नेदेवता यूयं सर्वदा नोऽस्मान्कल्या-
णैः पालयत ॥

इति पञ्चमस्य ऋतुर्थे ऋतुर्देशो वर्गः ॥

48.

(P. 81.) ऋमुक्षण इति ऋतुर्कर्मपञ्चदशं सूक्तं वसिष्ठस्यापि त्रैदुभं ऋभुदेवता-
कम् । अत्याद्या विकल्पेन विश्वे देवा देवता । तथा चातुक्रातम् । ऋमुक्षण आर्भवनित्या
वैश्वदेवी वेति । दशमेऽहनि वैश्वदेवसञ्ज्ञ आर्भवनितिविद्वानम् । सूत्र्येति हि । ऋमुक्षण
इत्यार्भवमिति ॥

१. ऋमुक्षा इत्युभूणां ज्येष्ठस्याख्या वाज इति तु कनिष्ठस्य । अत्र ऋमुक्षणो वाजा
इति बहुवचनेन ऋभवस्त्वयो गृह्यते । हे ऋमुक्षणो वाजाः नरो नेतारः मघवानो धन-
वन्तः एवंभूता हे ऋभवो यूयमस्मै अस्मात् स्थितेन सुतस्याभिपुतेन सोमेन मादयध्वं
तस्मा भवत । निति संप्रत्यये । इदानीं यातां गच्छतां वो शुष्मदीयाः क्रतवः कर्मणां
कर्तारः विश्वो विश्वः समथो अन्धाः अवीचोऽवीचोऽस्मवनिमुखाः नयं मनुष्यरथं
शुष्मदीयं आवर्तयतु ॥

२. हे ऋभवः ऋभुभिर्द्युष्माभिर्वयं ऋभुः ऋभवः संतः विभुभिर्द्युष्माभिर्विभो-
विभवश्च संतः शशंसि शत्रूणां बलानि शवसा युष्मदीयेन बलेन अभि स्थाम
अभिभवेम । तथा वाजसातो संप्रामि वाज एतस्संज्ञक ऋभुरस्मानवतु पालयतु ।
अपि च युजा सहायभूतेर्नेष्ट्रेण वृत्रं शत्रुं वयं तरुषेम हनाम । प्रायेण ऋभवो-
ऽपीद्रेण सह स्तूयंत इति ॥

३. ते तानृशा इंद्र ऋभवश्च पूर्वोर्बद्धीरस्मच्छत्रुसेनाः शासा शासनेन स्वकीय-
याज्ञया यद्वा विशस्यते हिंस्यतेऽनेनेति शासशब्द आयुधवाची तेन अभि संति
अभिभवन्ति । चिच्छीतीनौ पूरणी । किंच उपरताति सप्तम्या लुक् उपरैरुपलैः पाषा-
णसदृशैरायुधैस्तायते विस्तायते इत्युपरताति युद्धं तस्मिन्विश्वान् समस्तानर्थोऽरीन्
शत्रून्बन्धन् हिंसति । विन्वा ऋभुक्षा वाज एतस्संज्ञका ऋभवश्चेद्रक्षार्थः शत्रूणामभि-
गन्तारः संतः शत्रोः संबन्धि नृम्णं बलं मिथस्था मिथतिहिंसा तथा वि कृणवत्
विकुर्वतु विनाशयत्वित्यर्थः ॥

४. हे देवासो देवा द्योतमाना ऋभवो द्युयं नु अद्य नोऽस्मभ्ये वरिवो धनं कर्तेन
कुरुत प्रयच्छत । तथा विश्वे सर्वे ऋभवो द्युयं सजोषाः सह प्रीयमाणाः संतो नो
ऽस्माकमवसे रक्षणाय भूत भवत । अपि च वसवः प्रज्ञस्या ऋभवः इषमन्नमस्मे अ-
स्मभ्यं सं वरीरन् संप्रयच्छतुः । हे ऋभवो द्युयमस्मान् सर्वदा कल्याणै रक्षत ॥

इति पंचमस्य चतुर्थे पंचदशो वर्गः ॥

49.

समुद्रज्येष्ठा इति चतुर्कचं षोडशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं वैदुभमदेवेवताकम् । तथा
चानुक्रांतम् । समुद्रज्येष्ठा आपमिति । गतो विनियोगः ॥

१. समुद्रज्येष्ठाः समुद्रोऽर्णवो ज्येष्ठः प्रज्ञस्यतमो यासानपां ताः सलिलस्य
अंतरिक्षनामेतत् अंतरिक्षस्य मध्यात् माध्यनिकात्स्थानात् यति गच्छति । कीदृश्यः ।
पुनानाः विश्वं शोधयंत्यः अनिविशमानाः सर्वदा गच्छंत्यः । वज्जी वज्रभूत इषभः
कामानां वर्षितेन्द्रः याः निरुद्धा अपः सराद लिखाति देवीर्वैद्यस्ता आप इहास्मिन् प्रवेशे
स्थितं मामवंतु रक्षंतु अभिगच्छंतु वा ॥

(P. 82.) २. या आपः दिव्या अंतरिक्षभवाः सन्ति उत वा अपि च या
आपो नद्यादिगताः सत्यः सवन्ति गच्छन्ति याश्च खनिविनाः खननेन निर्वृत्ताः
उत वा अपि च याः स्वयंजाः स्वयमेव प्रादुर्भवन्त्यः समुद्र एवार्थो गंतव्यो यासां
नाः समुद्रार्थाः शुचयो दीप्तियुक्ताः पावकाः शोधयिष्यन् भवन्ति ता आपो
मामवन्ति ॥

३. वरुणः यासानां राजा स्वामी मध्ये मध्यमलोके याति गच्छति । किं कुर्व-
न् । जनानां प्रजानां सत्यानृते सत्यं चानृतं च अवपदयन् जानन्नित्यर्थः । या आप

मधुश्रुतः रसं क्षरत्यः शुचयो हीसिञ्जुक्ताः पावकाः शोधयित्र्यः ता आपो देव्यो मां रक्षंतिविति ॥

४. अगं राजा वरुणो यास्वप्सु वर्तते । स कः सोमो यास्वप्सु वर्तते । यास्वप्सु स्थिताः विश्वे सर्वे देवाः ऊर्जमजं मदंति । वैश्वानरोऽभिर्यासु प्राविष्टः ता आपो देव्य इह स्थितं मामवंतु ॥

इति पंचमस्य चतुर्थे षोडशो वर्गः ॥

50.

आ मां मित्रावरुणेति चतुर्द्धचं सप्तदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षम् । चतुर्थ्येति जगती ऋहेन शकरी वादितस्तिस्रो जगत्यः । प्रथमा मैत्रावरुणी द्वितीयाभेयी तृतीया वैश्वानरी चतुर्थी गंगादिनदीदेवताका । तथा च्वातुक्रमणिका । आ मां मैत्रावरुण्याभेयी वैश्वदेवी नदीस्तुतिर्जागतमंत्यातिजगती शकरी वेति । अस्य सूक्तस्य प्रत्युचं विषादिहरणे विनियोगो लिंगाद्वगंतव्यः ॥

१. हे मित्रावरुणा हे मित्रावरुणौ युवां इहास्मिद्धोके मां आ रक्षतं अभिमुख्येन पालयतम् । कुलाययत् कुलायं स्थानं तत्कुर्वद्विश्वयद्विशेषेण वर्धमानं विषं नोऽस्मान् आ अभिमुख्येन मा गन् मा गमत् मा गच्छतु । तथा अजकावं अजका नामरोगविशेषः तद्वत् दुर्दुशीकं दुर्दुर्शनं विषं तिरो दधे तिरो धत्तां नश्यत्स्वित्यर्थः । तथा स्वरः छन्नगामी जिह्वगः सर्प इत्यर्थः मां पद्येन पादभवेन रपसा रपिः शब्दकर्मा शब्देन मा विदत् न जानातु ॥

२. वंदनं एतत्संज्ञकं यद्विषं विजामन् विविधजन्मनि परुषि वृक्षादीनां पर्वणि भुवत् उद्भवेत् । यच्च विषं अष्टीवंतो जानुनी कुल्फौ गुल्फौ च परि देहत् दिह उपचये उपचितं कुर्यात् । अग्निदेवः शोचन् हीप्यमानः सन् इतोऽस्माज्जनात्ताद्विषमपबाधतां अपहंतु । शिष्टं व्याख्यातम् ॥

(P. 83.) ३. यद्विषं शन्मलौ एतत्संज्ञके वृक्षे भवति । यद्विषं नदीषु तत्रस्यास्वप्सु प्रादुर्भवति । परीति पंचम्यर्थानुवादी । ओषधीभ्यः सकाशाद्यद्विषं जायते उत्पद्यते विश्वे सर्वे देवाः तद्विषं इतोऽस्माज्जनादिशास्त्रा निः सुवंतु निःक्षेपेण प्रेरयंतु । मा मामिति शिष्टं व्याख्यातम् ॥

४. या नद्यः प्रवतः प्रवणदेशे गच्छंत्यः या उदन्वतीरुदन्वत्यः उदकयुक्ताः अनुवकाश्चोदकरहिताश्च या नद्यः याति पयसोदकेन पिबन्वमानाः विश्वमाप्याययंत्यः देवीर्देव्यो द्योतमाना तास्ताद्विद्यो नद्यः अस्मभ्यं अशिपदाः शिपवं नाम रोगविशेषः तदकुर्वंत्यः सत्यः शिवाः कल्याण्यो भवंतु । अपि च सर्वास्ता नद्यः अशिमिदाः शिमिर्वधकर्मा अहिंसाप्रदा भवंतु ॥

इति पंचमस्य चतुर्थे सप्तदशो वर्गः ॥

51.

आदित्यानामिति त्वचमष्टावशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं त्रैष्टुभमादित्यदेवताकम् । अनुक्त-
म्यते च । आदित्यानां त्वचमादित्यं त्विति । गतः सूक्तविनियोगः । आदित्यदेवता-
के पशौ आदित्यानामवसोति वपाया अनुवाक्या । सूत्रितं च । आदित्यानामवसा नू-
तनेनेमा गिर आदित्येभ्य इति । आदित्यग्रहस्यैवानुवाक्या । सूत्रितं च । आदित्या-
नामवसा नूतनेन होता यक्षशादित्यामिति ॥

१. आदित्यानां अदितेः पुत्राणां एतत्संज्ञकानां देवानां अवसा रक्षणेन तद्धेतुभूते-
नेत्यर्थः । नूतनेनाद्यतनेन शंतमेन शं सुखं अतिशयेन तत्करणेन शर्मणा शर्मति
गृहनामैतत् । गृहेण सक्षीमहि वयं संगच्छेमहि । तुरासः तुराः स्वरिता आदित्याः ओ-
षमाणाः अस्मदीयानि स्तोत्राणि शृण्वन्तः यज्ञं यष्टारमिमं जनं अनागास्त्वे ऽ नपराधत्वे
च अदितिस्त्वे असीनस्त्वे च दधतु स्थापयन्तु ॥

२. आदित्यासो अदितिरित्यादित्यग्रहस्य याज्या । सूत्रितं च । आदित्यासो
अदितिर्मादयतामिति नैतं ग्रहमीक्षेत हूयमानमिति ॥

आदित्यास आदित्या देवा अदितिस्त्वेषां माता च यद्वा अदितिरिति देवविशे-
षणं अदितिः अदितयः असीनाः रजिष्ठाः अतिशयेन ऋजवः मित्रः अर्यमा
वरुणश्च एतत्संज्ञकाः मादयन्तां दत्ताः संतु । भुवनस्य सर्वस्य जगतः गोपा रक्षका
एवंभूता देवाः अस्माकं संतु । अस्माकमेव रक्षका भवत्वित्यर्थः । अद्यास्मिन्दिने नो-
ऽस्माकमवसो रक्षणाय सोममस्माभिरभिषुतं पिबन्तु ॥

(P. 84.) ३. आदित्याः अदितेः पुत्रा विश्वे सर्वे द्वादशसंख्याका अर्काः विश्वे मरु-
तश्च सर्वे एकोनपञ्चाशत्संख्योपेताश्च विश्वे देवाश्च विश्वे ऋबभश्च इंद्रो ऽग्निरश्विना-
श्विनौ एतत्संज्ञका एवंभूता ये देवाः तुष्टुवानाः अस्माभिः स्तुता बभूवुः सर्वे ते देवाः
यूयं सखा सर्वदा नो ऽस्मान् स्वस्तिभिः कल्याणैः पात रक्षत ॥

इति पंचमस्य चतुर्थे ऽष्टादशो वर्गः ॥

52.

आदित्यासो अदितय इति त्वचात्मकमेकोनविंशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं त्रैष्टुभमा-
दित्यदेवताकम् । आदित्यास इत्यनुक्तमणिका । गतो विनियोगः ॥

१. हे आदित्यासः आदित्या देवाः व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वाभावः यद्वा आदित्यानामिमे
आदित्याः तस्येदमित्यर्थे प्राग्दीव्यतीयो ऽप्यप्रत्ययः आदित्यानां शेषभूता वयं अदि-
तयः अखंडनीयाः स्याम भवेम । देवत्रा देवेषु वसवो वासका देवाः सुष्मदीयं पूः पालनं
मर्त्यत्रा मनुष्येष्ववसासु भवतु । हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ सन्तः युवां संभजन्तौ वयं

सनेन युवाभ्यां वृत्तं धनं संभजेमहि । हे द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ युवयोः प्रसादान् वयं भवतो भवेम भूतिमंतः स्याम ॥

२. मित्रो वरुणः अहर्निशाभिमविनौ देवौ एतद्वाद्याः सर्वे आदित्याः नोऽस्मभ्यं तत्प्रसिद्धं शर्म सुखं मनहंतं महतिर्दानकर्मो वदतु । गोपाः विश्वस्य रक्षकास्ते देवास्तोऽक्रायास्मदीयाय पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय च शर्मं प्रयच्छंतु । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । ह देवाः यो युष्मदीया वयं अन्यजातमन्येनोत्पादितं एनः पापं मा भुजेम मा भुक्वन्तः स्याम । हे वसवो वासका देवाः यद्येन युष्मदग्निमेण कर्मणा चयध्वे युयमस्मान्नाशयत तत्तावृशं कर्म वयं मा कर्म मा कार्म । लुङि करोतिरुत्तमस्य बहुवचनम् । मंत्रे षसहरेत्यादिना स्तेलोपः ॥

३. तुरप्यवः यज्ञादिकर्मसु स्वरिताः अंगिरसः एतन्नामका ऋचयः इत्यानाः सविताः याचमानाः संतः सवितुः प्रेरकस्य देवस्य संबंधि रत्नं रमणीयं यद्धनं नक्षंत आशुवन्त उत्तरार्धगततच्छब्दपेक्षया यच्छब्दोऽत्राध्याह्रियते यजत्रः यजनशीलः महान् प्रभूतः पिता च वासिष्ठस्य पितृभूतो वरुणश्च यद्वा सर्वेषां पिता प्रजापतिः विश्वे सर्वे देवाः समनसः समानमनस्काः तत्तावृशं रत्नं नोऽस्मान् शुषंत सेवयंतु । यद्वा नोऽस्मभ्यं वदतु ॥

इति पंचमस्य चतुर्थं एकाविंशो वर्गः ॥

53.

प्र द्यावा यज्ञैरिति त्वच्चात्मकं विशं सूक्तं वसिष्ठस्यापि वैष्टभं द्यावापृथिव्यम् । असृक्कस्यते च । प्र द्यावा द्यावापृथिव्यमिति । चतुर्थेऽहनि वैश्वदेवशस्त्रे इदं द्यावापृथिव्यनिविद्धानम् । सूत्रितं च । आ देवो यानु प्र द्यावेति वासिष्ठमिति । द्यावापृथिव्यं पशो वषापुरोडाशयोः प्र द्यावेति द्वे ऋचौ याज्ये । सूत्रितं च । प्र द्यावा यज्ञैः पृथिवी नमोभिरिति द्वे इति ॥

१ यजत्रे यजनीये बृहती बृहत्या महत्या द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ यज्ञैर्यागैः नमोभिः स्तोत्रैश्च अहं स्तोता सत्वाधो बाधासहितः ऋत्विजां संवाधयुक्त इत्यर्थः प्रद्वेष्टे प्रकर्षेण स्तौमि । मही महत्या देवपुत्रे देवाः पुत्रा ययांस्ते ते चिद्धि तावृद्व्यौ खल्वपि द्यावापृथिव्यौ पूर्वं पुरातनाः कवयः गृणंतः स्तुवन्तः पुरां दधिरे पुरस्तास्थापयामासुः ॥

(P. 85.) २. आग्रयणे द्यावापृथिव्यैकपालस्य प्र पूर्वजे इति याज्या । सूत्रितं च । मही द्यौः पृथिवी च नः प्र पूर्वजे पितरा नव्यसीभिरिति ॥

हे अस्मदीयाः स्तोतारो युयं नव्यसीभिर्नवतराभिः गीर्भिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिः ऋतस्य यज्ञस्य सद्मे स्थानभूते पूर्वजे पूर्वं प्रजाते पितरा पितरौ विश्वस्य माता-पितृभूते द्यावापृथिव्यौ प्र कृणुध्वं पुरस्कुरुत । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । हे द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ युवां देव्येन देवसंबंधिना जनेन सह नोऽस्मान् अभि आ यातम् आग-

छततम् । किमर्थमायातमित्युच्यते । वां युवयोः वरुणं अस्माभिर्वरणीयं महि महत् ।
यत्तुनमस्तीति शेषः । तत्तुनमस्मभ्यं वीर्यतामित्यर्थः ॥

३. उतौ हि अपि च खलु हे आवापृथिवी आवापृथिव्यौ वां युवयोः सुवसे शोभ-
नहविर्शनाय यजनानाय देयानि पुरुणि बहूनि रत्नधेयानि रमणीयानि धनानि सन्ति
भवन्ति । तेषां मध्ये यत्तुनं अस्कुधोयु कृधुको ह्रस्वः अह्रस्वनन्त्वं असत् भवेत्
तत्तुनमस्मे अस्मभ्यं धत्तं प्रयच्छतम् । हे आवापृथिव्यौ यूयं युवां नोऽस्मान् सर्वदा
कल्याणैः पात पालयतम् ॥

इति पञ्चमस्य चतुर्थे विशो वर्गः ॥

54.

वास्तोष्पते इति ऋचात्मकमेकाविंशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षे वैष्टुभं वास्तोष्पत्यम् । तथा
यानुकम्ब्यते । वास्तोष्पते वास्तोष्पत्यमिति । स्मार्तै गृहनिर्माणे वास्तोष्पस इति
चतसृभिः प्रत्यृचं जुहुयात् । सूत्रितं च । वास्तोष्पते प्रति जानीह्यस्मानिति
चतसृभिः प्रत्यृचं ह्रस्वेति ॥

१. हे वास्तोष्पते गृहस्य पालयितवैव त्वं अस्मान् त्वदीयान् स्तोतृनि प्रति
जानीहि प्रबुध्यस्व । तद्ननरं नोऽस्माकं स्वावेशः शोभननिवेशः अनमीवः अरोगकृच्छ
भव । किञ्च वयं त्वा त्वां यत्तुनमीमहे याचामहे त्वमपि तत्तुनं नोऽस्मभ्यं प्रति
जुषस्व प्रयच्छ । अपि च नोऽस्माकं द्विपदे पुत्रपौत्रादि जनाय शं सुखकरो भव ।
चतुष्पदे अस्मदीयाय गवाश्चादिवर्गाय च शं सुखकरो भव ॥

२. हे वास्तोष्पते गृहस्य पालयितवैव त्वं नोऽस्माकं प्रतरणः प्रवर्धकः गयस्फानः
गयस्यास्मदीयस्य धनस्य स्फाययिता प्रवर्धकः एषि भव । हे ईशो सोमवहाह्लादक
ते त्वया सह सख्ये सति वयं गोभिः पशुभिरश्वेभिरध्वैश्च सहिता अजरासा जरा-
रहिताः स्याम भवेम विनाशरहिता इत्यर्थः । पितेव पुत्रान् यथा पिता पुत्रावक्ष-
कस्त्वेन सेवते तथा त्वमपि नोऽस्मान्पति जुषस्व सेवस्व ॥

३. हे वास्तोष्पते देव शम्भया सुखकर्ता रण्वया रमणीयया गातुमत्या धनवत्या
ते त्वया देयया संसदा स्थानेन सक्षमहि वयं संगच्छेमहि । त्वमपि क्षेमं प्राप्तस्य
रक्षणे उतापि च योगो अप्राप्तस्य प्रापणे वरं वरणीयं नोऽस्मदीयं धनं पाहि रक्ष । हे
वास्तोष्पते यूयं त्वं नोऽस्मान् सर्वदा कल्याणैः पात पाहि ॥

इति पञ्चमस्य चतुर्थे एकविंशो वर्गः ॥

55.

(P. 86.) अमीवहेत्यष्टयै द्वाविंशं सूक्तम् । आद्या गायत्री पञ्चमाद्याश्चतस्रोऽनुष्टुभौ द्वितीयाद्यास्तिस्र उपरिष्टाद्बृहत्स्यः । त्र्यष्टका चतुर्थद्वादशकी बृहतीति तल्लक्षणयोगात् । आद्या वास्तोष्पतिदेवताक्रा शिष्टा ऐन्द्राः । तथा चानुक्रातिम् । अमीवहाद्यौ वास्तोष्पत्याद्या गायत्री शेषास्त्युपरिष्टाद्बृहत्स्यादयोऽनुष्टुभः प्रस्वापिन्य उपनिषदिति । गतो विनिधोगः । बृहदेवतायां यदुक्तं तदिह लिख्यते ।

वरुणस्य गृहाञ्चात्रौ वसिष्ठः स्वममाचरन् ।
प्रविवेशाय तं तत्र श्वा नदन्भ्यवर्तत ॥
क्रवंतं सारमेयं स धावंतं द्रुमुद्यतं ।
यदञ्जुनेति च द्वाभ्यां सांतयित्वा ह्यसूषुपत् ।
एवं प्रस्थापयामास जनमन्यं च वारुणम् ॥

अत्र केचित्त्युनरेवमाहुः ।

आसां प्रस्वापिनित्वं तु कथास्तु परिकल्प्यते ॥
वसिष्ठस्तृषितोऽज्ञार्थी विराजालब्धभोजनः ।
चतुर्थेतात्रौ चौर्यार्थं वारुणं गृहमेत्यमु ॥
कोष्ठागारे प्रवेशाय पालकश्चास्मिन्नये ।
यदञ्जुनेति समर्थे दर्शं च जज्ञाप च ॥

१. हे वास्तोष्पते गृहस्य पालक एतत्संज्ञक देव अमीवहा अमीवानां रोगाणां नाशकस्त्वं विश्वा विश्वानि बहूनि रूपाणि आविशन् । यद्यद्रूपं कामयते तत्संज्ञेवा विंशतीति यास्कः । नोऽस्माकं सखा मित्रभूतः सुशेवः सुष्टु सुखकरः एधि भव ॥

२. हे अञ्जुन श्वेत हे सारमेय सरमा नाम देवशुनी तस्याः कुलोद्भव हे पिशंग केपु चिदंगेषु पिंगलवर्ण एवंभूत हे शुनक त्वं दतो वंतान् यद्यदा यच्छसे विवृणोषि अस्मान्द्रुमित्यर्थः । तवानीं वीव भ्राजंत ऋदयः यथा आयुधानि विशेषेण भासन्ते तथा उप अस्मत्समीपे बन्सतः भक्षयतस्त्व वंताः लक्षेपु लक्षासु भासन्ते । स्रकाशब्द ओष्ठदेशविशेषवाचीत्यर्थः । तथाभूतस्त्वमिदानीं सु सुष्टु नि स्वप नितरां निद्रां कुरु ॥

३. हे पुनःसर गतमेव देशं पुनः सरतीति पुनःसरः तादृग्भूत हे सारमेय त्वं स्तेनं प्रच्छन्नधनापहारी स्तेनः तं तस्करं प्रत्यक्षधनापहारी तस्करः तं वा राय गच्छ । इन्द्रस्य स्तोतृनस्मात् किं रायसि गच्छसि । अस्मान्द्रुच्छुनायसे । किं बाधसे नि षु स्वप अत्यंतं निद्रां कुरु ॥

४. हे सारमेय त्वं सूकरस्य वराहस्य द्वितीयार्थे षष्ठी वदंहि विशारय । सूकरोऽपि तव वदंते विशारयतु । युवयोरनित्यवैरित्वात् । अस्मान्मा वदंत्यर्थः । स्तोतृनित्यवैर्यैः पूर्वस्यामृचि व्याख्यातः ॥

५. हे सारमेय माता स्वहीया जननी सस्तु स्वपतु । पिता च सस्तु । श्वा सारमेयो भवान् सस्तु । विष्पतिर्जामाता यद्वा विशां जनानां पालको गृही सस्तु । सर्वे ज्ञातयो बंधवोऽपि सस्तु स्वपतु । अभितः परितः स्थितः अयमपि सर्वो जनः सस्तु स्वपतु ॥

६. यो जन आस्ते अस्मिन्प्रदेशे तिष्ठति यश्च चरति गच्छति यश्च जनः नोऽस्मान् पश्यति एवंभूतानां तेषां जनानां अक्षार्णोद्विष्याणि सं हन्मः संहन्मः संहति-
निमीलनं निमीलयामेव्यर्थः । इदं प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानं हर्म्यं प्रासादादिस्थावरात्मकं
वस्तुजातं यथा निश्चलं भवति तथा इमे सर्वे जनाः निश्चला भवन्तिव्यर्थः ॥

७. सहस्रशृंगः सहस्रकिरणः वृषभः कामानां वर्षिता यः समुद्रादंशुधेः स-
काशादुवाचरत् उदागच्छति सहस्येन अभिविचित्रा तेन सूर्येण वयं स्तोतारः जनान्
सर्वान् निष्वापयामसि नितरां स्वापयामः ॥

८. या यावृद्धयः नारीनार्यः स्त्रियः प्रोष्ठेशयाः प्राङ्कणे शयानाः या वह्नेशयाः
वह्नां वाहनं तस्मिन् शयानाः यास्तल्पशिवरीः तल्पशयाः याः स्त्रियः पुण्यगंधाः
मंगल्यगंधाः तास्तावृद्धीः सर्वाः स्त्रीः स्वापयामसि वयं निद्रां कारयामः ॥

इति पंचमस्य चतुर्थे द्वाविंशो वर्गः ॥

इति सप्तमे मंडले तृतीयोऽनुवाकः ॥

56.

(P. 87.) अथ चतुर्थेऽनुवाके पंचदश सूक्तानि । तत्र क ई व्यक्ता इति पंचविंश-
त्युच्चं प्रथमं सूक्तं वसिष्ठस्यायै मरुदेवताकम् । आद्या एकादश द्विपाद विंशत्यक्षरा वि-
राजः शिष्टाश्चतुर्विंश त्रिपुमः । तथा चानुक्रांतम् । क ई पंचाधिका मारुतं हाद्या एकाद-
श द्विपाद इति । इक्षाराणे चतुर्थेऽह्न्याग्निमारुते शस्त्रे इदं मारुतनिविद्धानम् । सूच्यते
हि । वैश्वानरस्य सुमती क ई व्यक्ता नर इति ॥

१. व्यक्ताः कांतियुक्ताः नरो नेतारः सनीळाः समानौकसः रुद्रस्य महादेवस्य
पुत्राः मर्याः मर्याभ्यो नृभ्यो हिताः अथा अपि च स्वधाः शोभनवाहाः ई इमे एवंभूताः
के भवेतीति रूपातिशयादृषिराश्रयेणाह ॥

२. एषां मरुतां जंभूषि जन्मानि नकिरिहं वेद कश्चिदपि न खलु जानाति । ते
तादृशाः मरुतः मिथः परस्परं जनित्रं रुद्रपृश्निभ्यां सकाशात्प्रादुर्भूतं स्वकीयं जन्म
अंगं विद्रे स्वयमेव विदंति ॥

३. मरुतः स्वपूभिः स्वकीयैः पवनैः संचरणैः स्वयमेव संचरतः मिथः परस्परं
अभि वपंत संगच्छन्ते । अपि च वातस्वनसः वायुवस्त्वनंतः शब्दाद्यमानाः इयेनाः
इयेङ् गताविति धातो रूपं गमनशीलाः । यद्वा इयेना इति लुप्तोपममेतत् इयेनाः
पक्षिणः तद्वद्गच्छन्तः अस्पृध्नत् परस्परं रूपसौंदर्यादिभिः स्पर्धन्ते ॥

४ धीरो धीमान् शास्त्रज्ञो जनः निष्ठा निष्ठयानि श्वेतवर्णानि एतानि मरुदात्म-
कानि भूतानि चिकेत जानीयात् । किंतु न सर्वे जना जानन्तीत्यर्थः । मही महती
पृथिमरुतां जननी यत् यानि मरुदात्मकानि भूतानि ऊधः ऊधन्यतरिक्षे स्वकीये
जठरे वा जभार बभार एतानि चिकेतति पूर्वैण संबंधः ॥

५. सा विद् सा प्रजा मरुतः परिचरति । सा प्रजा मरुद्भिः हेतुभिः सनात् चिरात्सहंती सन्नतभिर्भवती नृम्यं बलं पुण्यती सुवीरा शोभनपुत्रयुक्तास्तु भवतु ।

६. मरुतः यामं यातव्यं यंतव्यं प्रदेशं देष्टाः द्यातुतमाः अतिशयेन गंतारः शुभा अलंकारेण शोभिष्टाः अतिशयेन शोभायुक्ताः श्रिया कांत्या समिष्टाः संगच्छमाना ओजोभिर्बलैः उन्ना उद्गूणाः एवभूता भवन्तीति शेषः ॥

७. हे मरुतः यो युष्माकं ओजस्तेजः उद्युमुद्गूणं भवतु । द्वांसी युष्मदीयानि बलानि स्थिरा स्थिराणि कैश्चिदनपहर्षयानि भवन्तु । अथा अपि च मरुद्भिर्गणः मरुतां संघः सुविष्मान् वृष्टिमान्भवतु ॥

८. हे मरुतः यो युष्माकं शुष्मो बलं शुभः सर्वतः शोभमानश्च । किंच यो मनांसि कृष्मी संयामेषु शत्रुह्ननार्थं क्रोधनशीलानि । धृष्णोर्ध्वर्षणशीलस्य सार्धस्य बलवन्तो युष्मदीयस्य गणस्य धुनिः वृक्षादीनां कंपयिता देवः सुतिरिच मवनान्धुनिः स्तोता स यथा बहुविधं शत्रुनुत्पादयति एवं बहुविधशत्रुस्थोत्पादका इत्यर्थः ॥

(P. 88.) ११. स्वायुधासः स्वायुधाः शोभनास्त्राः इप्सिणो योमारः सुविष्काः शोभनालंकाराः उत्तापि च तस्यः स्वकीयानि क्षीराणि शुभमाणाः स्वधर्मय शोभयन्तो मरुतः एवभूता भवन्तीत्यर्थः ॥

१२. मरुते पशो शुची यो हव्येति यथाया अनुवाक्या । सूभितं च । शुची यो हव्या मरुतः शुचीनां नृष्टिरं मरुत इति ॥

हे मरुतः शुचीनां शुद्धानां यो युष्माकं शुची शुचीनि हव्या हव्यानि हवीं-
पि भवन्तु । शुचिभ्यः प्रकाशनामेभ्यो युष्मभ्यं शुचिं शुद्धं अध्वरं यामं शिनामि अहं
प्रेरयामि । वृत्तसाप वृत्तमुदकं स्तुष्टोतो मरुतः वृत्तेन सख्येनैव सख्यमायम् गच्छं-
ति । कीदृशाः । शुचिजन्मानः शोभनजननाः शुचयो दीप्यमानाः पावकाः शोध-
काः एवभूता गच्छन्तीत्यर्थः ॥

१३. हे मरुतः अस्मिन् युष्मदीयेषु स्वाधर्मदेशेषु स्वाधर्मोऽलंकारविशेषः आ मुक्ता भवन्तीति शेषः । गुरुकमाः शत्रु रौच्यमानाः क्षाराः यो युष्मदीयं वशः उरगद्विं उपशि-
भ्रियाणाः आश्रिता भवन्ति । किंच हे मरुतः मुदिभिः वर्षैः सार्धं विद्युत्तो व ताडितो यथा
रुधायाः रौच्यमानाः ताड्यभूता गूयं आयुधैर्मयताडनैः स्वधामुदकं अनुयच्छमानाः
प्रयच्छन्तो विचरन्तीति शेषः ॥

१४. गृह्णन्तीति प्र गृह्णन्वा व इति प्रधानस्य आज्या । सुभितं च । प्र गृह्णन्वा व
इरते महासीति पुष्टिमतो विराजो संयाज्य इति ॥

हे मरुतः यो युष्मदीयानि गृह्या गृह्यान्ध्वरिणो भवानि महांसि तेजांसि प्रे-
रते प्रकोपेण गच्छन्ति । किंच हे प्रयज्यवः प्रकर्षेण यद्वत्त्वा मरुतो गूयं नामानि
पांसुह्नमर्षतीति नामान्युदकानि निरर्ध्वं वर्धयत । हे मरुतो गूयं सहप्रियं सहवसं-
ख्याकं दम्यं दमे गृहे भवं गृहमेधीयं गृहमेधिगुग्मभ्यो युष्मभ्यं देयं एतमेतादृशं भागं
क्षुध्वं सेवध्वम् । एकं भागं सहस्रियमिति कथमाह । तथा च श्रूयते । यावदेका देवता
कामयते यावदेका तावदाहतिः प्रयते न हि तदस्ति यत्तावदेव स्याद्यावज्जुहोतीति ॥

१५. वाजिनो हविलक्षणावतः विप्रस्य मेधाविनो मम संबंधिनि हवीमन्
हवीमनि हविषा युक्तं स्तोत्रं क्रियमाणे सति हे मरुतो यूयं यदि यस्मात्कारणात्
स्तुतस्य स्तुतं मदीयं स्तोत्रं इत्या इत्थमनेन प्रकारेण अभीष्टं अवगच्छथ तस्मात्कार-
णात् हे मरुतो यूयं सुवीर्यस्य शोभनपुत्रोपेतस्य रायः रायं धनं द्वितीयार्थे बष्ठी
मक्षु शीघ्रं दात वत् । अरावा अरातिः क्षत्रभूतः अन्यः जनः यं रायं नू चिदाहमन्
नैवाभिहन्त्यात् सद्धनमस्मभ्यं हस्तेति संबंधः ॥

इति पंचमस्य चतुर्थे चतुर्विंशो वर्गः ॥

(P. 89.) १६. मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः सप्तकपालमित्यस्या अत्यास इति याड्या।
सूचितं च । अत्यासो न ये मरुतः स्वंचो जुष्टो दमूता इति ॥

अत्यासो न अत्याः सततगामिनोऽप्या इव स्वंचः सुदु गच्छन्तो ये मरुतः यक्ष-
कुशो न मर्याः यक्षस्योत्सवस्य द्रष्टारो मनुष्या इव शुभयंत शोभन्ते हर्म्यैः हर्म्ये स्थिताः
शिवायो न कुमार इव पुत्राः शोभमाना यत्सासो न यत्सा इव प्रकीर्तिनः प्रकर्षेण
क्रीडमानाः ते मरुतः पयोधाः पयस उर्ध्वकस्य धारयितारो दातारो वा भवन्ति ॥

१७. मरुतः नोऽस्मभ्यं दशस्थंतः धनानि प्रयच्छंतः सुमेको मरुपे रोषसी व्याधा-
पुषिष्यो वरिवस्यंतः स्वमाह्वसा पूरयंतः सुजंलु सुजयंतु अस्मान्पुत्र्युक्ताम् कुर्वंतु ।
अपि च हे वसवो वासका देवाः गुप्ता यवो भेषस्थानालुक्तानां भेदकः वृहा गुणो
शत्रूणां होता वो गुप्तरवीर्यं वधः आहुयं अरिस्तु अश्वतो दूरे भवतु । यूयमपि
सुमेभिः सुमेः सुमेः सह अस्मे अस्मास्तु नमभ्यं स्वयमेवामिमुखा भवत ॥

१८. मारुते पशौ आ वो होतृष्येपानुवाक्या । सूचितं च । आ वो होता जोहवीति
सत्तः प्र चित्रमकौ गृणते मुरायंति ॥

हे मरुतः सत्तः होतृषदने निषण्णोऽस्मदीयां होता सञ्चार्ची सर्वतो गमनशीलं
रातिं तदीयं दानं गुणानः स्तुवन् वो युष्मान् आ जोहवीति भूषमाह्वयति । हे
वृषणः कामानां वर्षितारो मरुतः यो होता ईवतो गच्छतो व्यापारयतो यजमानस्य
गोपा अस्ति गुप्तावाह्वाननिमित्तेन रक्षको भवति स होता अह्वावी मायारहितः
सन् वो युष्मान् उक्तेः स्तोत्रैर्हवते स्तोति ॥

१९. इमे ईदृशो मरुतः तुरं कर्मसु विप्रयंत यजमानं रमयंति क्रीडयंति । इमे
मरुतः सहः सहसा बलेन सहसो बलवतो जनान् आ नमंति । इमे मरुतः दनुष्यतः
हिसकात्पुरुषाच्छंसं शंसकं स्तोतारं नि पांति नितरां पालयंति । अरुषे हविरप्रय-
च्छते जनाय गुरु महत् द्वेषः अभियं दधति कुर्वति ॥

२०. इमे मरुतः रधं चित् सप्तृहमपि जनं जुतांति प्रेरयंति । भूमिं चित् भ्रमण-
शीलमपि हरिद्रं जुनंति प्रेरयंति । वसवो वासका देवाः गुप्ताभ्यथा जुषंत
कामयेरन् हे वृषणः कामानां वर्षितारस्ते यूयं तनांसि अप वाधध्वं नाशयत ।
अपि च अस्मे अस्मभ्यं विश्वं बहलं लोकं पुत्रं तनयं पौत्रं च धत्त प्रयच्छत ॥

इति पंचमस्य चतुर्थे पंचविंशो वर्गः ॥

(P. 90.) २१. हे मरुतः वो शुष्माकं राजाधानात् मा निरराम वयं मा निर्गमाम । यथमस्मान् परित्यज्यान्धेभ्यो धनं मा हन्तेत्यर्थः । हे रथयो रथवंतो मरुतः विभागे शुष्मदीयस्य धनस्य एते पश्चान्मा हन्म इत्यतिर्गतिकर्मा वयं पश्चाद्भागिनो मा भूम । यूयं प्रथममस्मभ्यमेव हन्तोति यावत् । स्पर्हं स्वरुणीये वसव्ये धनसमूहे यूयं नोऽस्मान् आ भजतन भागिनः कुरुत । हे वृषणः वर्षितारो मरुतः वो शुष्माकं रुजातं शोभनजनं यद्वसव्यमस्ति तस्मिन्भागिनः कुरुतेति संबन्धः । ईमिति पूरणः ॥

२२. यद्यवा शूरा विक्रांताः जनानो जनाः यद्वीषु महतीषु ओषधीषु विश्व प्रजासु च जेतव्यासु मनुष्यभिः कोपैः अभिमनैर्वा संग्रहं संगच्छंते अध तदानीं हे रुद्रियासो रुद्रपुत्रा हे मरुतः यूयं वृतनासु युद्धेषु अर्थः अरे राज्ञोः सक्ताशास्त्र नोऽस्माकं ज्ञातारो भूत रक्षका भवत ॥

२३. हे मरुतो यूयं भूरी भूरीणि बहूनि पित्र्याणि अस्मत्पितृसंबन्धीनि धनदानादीनि कर्माणि चक्र कृतवन्तो भवत । पुरा चित् पूर्वकालेऽपि वो शुष्माकं उक्थानि प्रदास्यानि या यानि कर्माणि शस्यंते प्रख्यायंते तानि चक्रेति संबन्धः । उग्र ओजस्वी वृतनासु युद्धेषु मरुद्भिर्युष्माभिर्हेतुभिः साकृद्वा शत्रूणामभिविता भवति । मरुद्भिरित् मरुद्भिर्युष्माभिरेव हेतुभिः अर्वा स्तावैः अभिगता वाजमघ्नं सनिता संभक्ता भवति । यद्वा अर्वा अन्धो वाजं युद्धं सनिता भवति ॥

२४. हे मरुतः अस्मे अस्माकं वीरः पुत्रः शुष्मी अस्तु बलवान्भवतु । असुरः प्रज्ञावान् यो जनानां शत्रूणां विधर्ता विधारकः येन पुत्रेण वयं सुक्षितये सुष्टु निवासा-य अपः आमुवतः शत्रून् तरेम हिंसेम स पुत्रो बलवानस्त्विति पूर्वैणाण्वयः । अध अपि च वो शुष्मदीया वयं स्वर्गोकः आत्मीयं स्थानं अभि स्याम आतिष्ठेम ॥

२५. पूर्वै व्याख्यातेयम् । अक्षरार्थस्तु । इंद्रादयो देवाः अस्मदीयं स्तोत्रं सेवंताम् । मरुतामुपस्थाने वर्तमाना वयं सुखे स्याम । हे मरुतो यूयं सर्वदास्मान् अविनाशैः पालयत ॥

इति पंचमस्य चतुर्थे पादुशो वर्गः ॥

57.

(P. 91.) मध्वो व इति सप्तमं द्वितीयं सुक्तं वसिष्ठस्यापि त्रैपुत्रं मरुदेवताकम् । मध्वः सप्तैत्यनुक्रांतम् । दशरात्रे षष्ठेऽहनि आग्निमारुत इव मारुतनिविष्टानम् । सूत्रितं च । मध्वो वा नाम स प्रत्ययेऽस्याग्निमारुतमिति ॥

१. हे यजत्रा यजनीया मरुतः वो शुष्मदीयं मरुतं मरुत्संबन्धि नाम नामधेयं मध्वो मध्वो मादयितारः स्तोतारः यज्ञेषु यागेषु शवसा बलेन प्र मर्हति प्रकर्षेण स्तुवंति उच्चैः स्तुवंतीत्यर्थः । ये मरुतः उर्वी विस्तीर्णं रोहसी चित् व्यावापृथिव्यावपि रेजयति कंपयंति । किंच उत्सं मेघं पिन्वति वर्षयंति उमा उद्गुर्णा यत् ये मरुतः अयासुः यांति सर्वत्र गच्छंति तेषां मरुतां शुष्माकं नाम प्रमर्शंतीति पूर्वैणाण्वयः ॥

२. ये मरुतः गृणन्तं स्तुवंतं जनं निचेतारो हि मृगयमाणा भवन्ति खलु । अपि च यजमानस्य मम्म अभिमन्तं कामं प्रणेतारश्च भवन्ति । अपरोऽर्धस्यः प्रत्यक्षकृतः । हे मरुतो यूयं पिपियाणाः प्रीयमाणाः संतः अद्यास्मिन्दवसे अस्माकं विद्वेषु यज्ञेषु वीतये सौमस्य भक्षणाय बर्हिर्बर्हिषि कुशमये आ सद्य आसीदत उपविशत ॥

३. इमे ईदृशा मरुतो यथा यत्परिमाणं धनाविकं ददति अन्ये मरुद्व्यतिरिक्ता देवाः एतावत्तुतादिकं न दद्युरित्यर्थः । ते च रुक्मै रोचमानैरायुधैराभरणैः स्वकीयास्त्रैः तनुभिरात्मीयैः केवलैरैश्व आजन्ते सर्वदा भासन्ते । कश्चिदेकवाक्यतामाह । यथेमे मरुतो रुक्मादिभिर्भ्राजन्ते नैतावदेतद्व्यतिरिक्ता भ्राजन्त इति । अपि च रोदसी व्यावाप्त्यिव्या पिशानाः प्रकाशयन्तः विश्वपिशाः व्यापसीसयः एवंभूता मरुतः शुभे शोभायै समानं सद्गुणरूपं अंजि आभरणं आ अंजते स्वकीयावयवेषु अभिव्यक्तीकुर्यन्ति । क्रामिति पूरणः ॥

४. हे मरुतः वो युष्मदीया सा प्रसिद्धा दिद्युत् हेतिः ऋधक अस्तु अस्मत्तः पृथग्भवतु । यत् यथापि वयं वो युष्माकं आगः अपराधं पुरुषता पुरुषतया मनुष्यत्वेन कराम करवाम मनुष्याणां क्षिप्रमाग इत्यर्थः हे यजत्राः यजनीया मरुतः वो युष्मदीयायां तस्यां दिद्युति अपि ईषदपि मा भूम् । चनिष्टा अन्नवत्तमा अतिशयेनान्नप्रदेत्यर्थः वो युष्मदीया सुमतिरनुग्रहबुद्धिः अस्मे अस्मास्वस्तु ॥

५. अद्यास्मिन् कृते चित् अस्मदीये यज्ञकर्मण्येव मरुतो रणत रमन्ताम् । कीदृशा मरुतः । अन्वद्यासः अनिदिताः शुचयो दीप्तिमुक्ताः पावकाः शोधकाः एवंभूता इति । किञ्च हे मरुतः यजत्रा यजनीया यूयं नोऽस्मान् सुमतिभिरनुग्रहबुद्धिभिः सुदृतिभिर्हेतुभिर्वा प्राप्त प्रकर्षेण पालयत । तथा नोऽस्मान् वाजोभिर्वाजैरनैः पुण्यसे पोषार्थं प्र तिरत प्रवर्धयत ॥

(P. 92.) ६. उतापि च स्तुतासः एवमस्माभिः स्तुताः मरुतः हवींषि व्यन्तु भक्षयन्तु । कीदृशाः । विश्वेभिर्विश्वैः नामभिरुदकैः सहिता नरो नेतारः । शेषः प्रत्यक्षकृतः । हे मरुतः नोऽस्मदीयायै प्रजायै संततये अमृतस्य अमृतमुदकं ददात इत्त । तथा हविषो शानुयजमानस्य सन्तुता सन्तुतानि सुष्टु नृत्यन्ति शोभनयोग्यानि मघानि धनानि जिगृत उद्गिरत प्रयच्छतेत्यर्थः ॥

७. हे मरुतः स्तुतासः एवमस्माभिः स्तुताः विश्वे सर्वे यूयं ऊती ऊत्या रक्षया सहिताः सूरिन् स्तोतृन् अच्छामिलक्ष्य सर्वताता सर्वतातौ यज्ञे आ जिगात आगच्छत । ये मरुतः त्मना आत्मनैव नोऽस्मान् शतिनः शतसंख्याकान् वर्धयन्ति । यथा वयं पुत्रपौत्रादिभिः शतिनो भवेम तथा वर्धयन्तीत्यर्थः । ते यूयमाजिगातेति पूर्वेण संबंधः । एवंभूता मरुतो यूयं सर्वहास्मान्पालयत ॥

इति पंचमस्य चतुर्थे सप्तविंशो वर्गः ॥

प्र साकमुक्ष इति षडृचं तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्यायं वैदुभं मरुदेवताकम् । अनुक्रांतं च । प्र साकमुक्षे षडिति । गतो विनियोगः ॥

१. हे स्तोतारो यूयं साकमुक्षे संततं वर्षिचे गणाय मरुत्समूहाय प्रार्चत स्तोत्रं प्रोचारयत । यो मरुद्गणो दैव्यस्य देवसंबंधिनः धाम्नः स्वर्गाख्यस्य स्थानस्य तुविष्मान् वृद्धिमान्भवति सर्वभ्यो देवेभ्यः प्रवृद्ध इत्यर्थः । तस्मै गणायेति पूर्वेण संबधः । उतापि च मरुतः महित्वा स्वकीयेन महत्त्वेन सहिता रोदसी द्यावापृथिव्यौ क्षोर्वाति भञ्जति । तथा निर्धूतेभूमेः अवशार्दतरिक्षाद्य नाकं स्वर्गं नक्षते व्यासुवति ॥

२. हे भीमास्तो भीमाः विमन्यवः प्रवृद्धमतयः अयासो गंतारः इति व्रीणि सं-बोधनानि । एवंभूता हे मरुतो वो युष्माकं अनुजन्म स्वेव्येण क्षीप्तेन रुद्रेण बभूवति शेषः । उतापि च ये मरुतः महोभिस्ते जौभिः ओजसा बलेन च प्रसंति प्रभवति तेषां वो युष्माकं यामन् यामनि गमने विश्वः स्वर्दृक् सूर्यस्य द्रष्टा सर्वो जीवसमूहः । यद्वा स्वरंतरिक्षं तत्पश्यतीति वृक्षः स्वर्दृक् सर्वदा उत्तिष्ठन्नित्यर्थः । भयते बिभेति ॥

३. हे मरुतो यूयं मघवद्भ्यो हविर्लक्षणावद्भ्योऽस्मभ्यं बृहन्महत् वयोऽजं दधात प्रयच्छत । नोऽस्मदीयां सुष्टुतिं शोभनं स्तोत्रं जुजोषन्नित् सर्वतामेव । गतो मरुद्भिः प्राप्तः अध्वा मार्गः जंतुं प्राणिनं न वि तिराति नाहति । उदकेनाप्याययत्येव । यद्वा वितरितिवर्धनार्थः । नैति चार्थे । मरुद्भिर्गतो मार्गश्च जंतुं वर्धयति । तथा नोऽस्मान् स्पर्हानिः स्पृहणीयामिरूतिनी रक्षाभिः प्र तिरेत प्रवर्धयते ॥

(P. 93.) ४. हे मरुतः युष्मातः युष्माभी रक्षितः विप्रः स्तोता शतस्वी शतसंख्योपेतधनवान्भवति । युष्मातः युष्माभी रक्षितः अर्वा अभिगता सहस्रिः शत्रूणामभि-भविता स्तोता सहस्री सहस्रधनवान्भवति । युष्मातः युष्माभी रक्षितः सम्राट् साम्राज्ययुक्तो भवति । उतापि च दृचं शत्रुं हंति युष्मद्रक्षको हिनस्ति । हे धूतयः कं पयितारो मरुतः वो युष्माभिर्दत्तं तत्प्रसिद्धं देष्णं धनं प्रास्तु प्रभूतं भवतु ॥

५. मीळिषः कामानां वर्षितुः रुद्रत्येधरस्य पुत्रान् ताप्समरुतः आ विवासे अहं होता परिचरामि । ते मरुतः नोऽस्मभ्यं कुवित् बहुकृत्वः पुनः भूयः नंसंते नवंतां अभिमुखा भवतु । कुविच्छब्देनैव पुनःशब्दार्थस्य लक्ष्यत्वात्पुनःशब्दग्रहणं किमर्थं आदरार्थम् । सस्वर्ता अंतर्हितेन अप्रकाशेन यत् येन एनसा जिह्वाळिरे मरुतः क्रुध्येयुः आविः प्रकाशेन यत् येन एनसा च जिह्वाळिरे तुराणाम् क्षिप्रानां मरुतां सर्वाधि तदुभयमेनोऽपरार्थं अव ईमहे स्तोत्रेण वयमपनयामः ॥

६. मयानां धनवतां मरुतां संबंधिनी सुष्टुतिः या शोभना स्तुतिः आस्मिन्सूक्ते कृता सा स्तुतिरस्माभिः प्र वाचि प्रोक्तासीत् । मरुतः इदमीदृग्भूतं सूक्तं जुषंत सर्वताम् । हे वृषणः कामानां वर्षितारो यूयं द्वेषो द्वेषांसि शत्रून् आराधित दूरादेव युयोत अस्मत्तः पृथक्कुरुत । यूयं नोऽस्मान् स्वस्तिभिः सर्वदा रक्षत ॥

इति पंचमस्य चतुर्थेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

59.

यं त्रायध्व इति द्वादशचै चतुर्थं सूक्तम् । अत्रेयमनुक्रमणिका । यं त्रायध्वे द्वादश
त्रिप्रगाथादि नवम्याद्यास्तिस्रो गायत्र्यो ऽस्यानुष्टुप्त्रौष्ट्री मृत्युविमोचिनीति ।
आद्यातृतीयापंचम्यो बृहत्यः द्वितीयाचतुर्थीषष्ठ्यः सप्तोबृहत्यः सप्तमष्टम्यावनुक्त-
त्वाच्चिष्टुभौ नवमीदशम्येकादस्यो गायत्र्यः द्वादश्यनुष्टुप् । सा च रुद्रदेवताका ।
शिष्टा मारुत्यः । सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

१. हे देवासो देवाः इमिदमितो भयहेतोः यं स्तोतारं त्रायध्वे पालयध्वे । यं च
स्तोतारं नयथ सन्मार्गं प्रापयथ हे अग्ने वरुण मित्र अत्रेयम् हे मरुतः एवंभूता हे देवाः
तस्मै स्तोत्रे शर्म सुखं यच्छत दत्त ॥

२. हे देवाः युष्माकं युष्मदीयेन अवसा रक्षणेन प्रिये अहनि सर्वेषां देवानां प्रियभूते
सुत्याभिधाने दिवसे ईजानः इत्येवान् जनः द्विषः शत्रून् तरति आक्रामति । स यजमानः
क्षयं स्वकीयं निवासं प्र तिरते प्रयर्थयति । यो यजमानः वो युष्मभ्यं नहीः महति इषः
हविलक्षणाभ्यजानि वराय निवारणाय यूयं नान्यत्र गच्छत अस्मदीयान्येव हवींषि
स्वीकुरुतेति निरोधनं कर्तुं वि दाशति विशेषेण ददाति । अत एव स स्वकीयं निवासं
वर्धयतीत्यर्थः ॥

(P. 94.) ३. वसिष्ठ ऋषिः वो युष्माकं मध्ये चरमं चन अवरमपि नहि परिमं-
सते वर्जयिष्या न स्तौति । किंतु सर्वानेव युष्मान् स्तौतीत्यर्थः । अद्यास्मिन्दिने
अस्माकमस्मदीये क्षुते सोमे अभिषुते सति हे मरुतः कामिनः सोमं कामयमानाः
विश्वे यूयं सखा संगत्य पिबत पानं कुरुत ॥

४. हे मरुतः वो युष्मदीया ऊती रक्षा धृतनासु युद्धेषु नहि मर्धति न खलु हिनस्ति ।
शत्रुभिः कृतां हिसां न सहत इत्यर्थः । हे नरो नेतारो यूयं यस्मै जनाय अराध्वं कामा-
नध्वं तं जनं न हिनस्तीति संबन्धः । नवीयसी नवतरा वो युष्मदीया सुमतिरनुग्रह-
बुद्धिः अभ्यावर्त अस्मानभ्यावर्तताम् । तथा हे पिपीषवः सोमपानकामा यूयमपि तूयं
क्षिप्रं यात आगच्छत ॥

५. हे धृष्टिराधसः परस्परघृष्टानि सुसंहतानि राधांसि येषां ते हे मरुतो यूयं अं-
धांसि सोमलक्षणानि हवींषि पीतये भक्षणार्थं छ सुष्टु आ यातन आयात । हि यस्मा-
त्कारणात् हे मरुतो वो युष्मभ्यं इमा इमानि हव्या हव्यानि हवींषि ररे अहं ददामि
अतः कारणाद्ययं अन्यत्र भो शु गंतन मा गच्छत ॥

६. हे मरुतो यूयं नोऽस्मदीये बर्हिः कुशमये बर्हिषि आ सद्यत च उपविशत ।
स्वार्हाणि स्पृहणीयानि वसु वसूनि धनानि दातवे अस्मभ्यं दातुं नोऽस्मानवितं च
आगच्छत च । हे मरुतः अवेधतः अहिंसतो यूयं इहास्मिन्यज्ञे मधौ मद्करे सोम्ये
सोमाम्नके हविषि स्वाहा स्वाहाकारेण मादयाध्वे मादयाध्वं मादयत ॥

इति पंचमस्य चतुर्थं एकोनविंशो वर्गः ॥

७. सस्वः अंतर्हिता मरुतः तन्वः स्वकीयान्व्यंगानि शुभमानाः अलंकरणैः शोभ-
यंतो मरुतः नीलपृष्ठाः असितवर्णाः हंसास्तो हंसा इव आपसन् आपतंतु आगच्छंतु ।
विश्वं शर्षः व्याप्तो मरुद्गणः मा मां अभितः समंतात् नि षेह निषेदतु निषीदतु ।
तत्र दृष्टांतः । सर्वनेऽस्मदीये यज्ञे मदंतो हृष्यंतः रण्वाः रमणीयाः नरो न मनुष्याः
इव तद्वत् ॥

(P. 95.) ८. साकनेधेषु मरुद्गणः सांतपनेभ्य इत्यस्य यो नो मरुत इति
पूर्वाववाक्या सांतपना इतिमिति याज्या । तथा च सूत्रितम् । सांतपना इदं हविर्यो
नो मरुतो अभि दुर्हेणाश्रयति ॥

हे वसवः प्रशस्या हे मरुतः नोऽस्मदीयानि चित्तानि दुर्हेणाश्रुः अशोभनं क्रुध्यन्
तिरः सर्वैस्तिरस्कृतो यो जनः अभि जिघांसति आभिमुख्येन हंतुमिच्छति । स
जनः दुहः पापानां द्रोण्युर्वरुणस्य पाचान् अस्मासु प्रति स मुचीष्ट बधीयात् । यूयं तं
जनं तपिष्ठेन तण्डुतमेन हन्मना हननसाधनेनाशुधेन हंतन हत हिस्त ॥

९. सांतपनाः शत्रूणां संतापकाः हे मरुतः इदं प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानं हविः शुष्मभ्यं
कल्पितमिति शेषः । हे रिशादसः रिशतां हिंसतां असितारः रिशानामत्तारो वा यूयं
शुष्माक शुष्माकं ऊती ऊत्या रक्षया तत्तादृशं हविर्दुष्टेन शेषध्वम् ॥

१०. गृहमेधास इति गृहमेधीयस्य हविषोऽनुवाक्या । सूत्रितं च । गृहमेधास
आ गत प्र बुध्न्या व ईरते महांसीति ॥

गृहमेधासः गृहे क्रियमाणो यज्ञो येषां ते सुदानवः शोभनदाना हे मरुतो यूयं
शुष्माक शुष्माकं ऊती ऊत्या रक्षया युक्ताः आ गत अस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छत । हे
मरुतः मापभूतन अपगता मा भवत भू प्राप्ताविति धातुः ॥

११. वैश्वदेवे पर्वणि मारुतस्यानुवाक्येहेह व इत्येषा । सूत्रितं च । इहेह वः स्वत-
वसः प्र चित्रमर्कं गृणते सुरायेति ॥

हे स्वतवसः स्वायत्तबलाः स्वयं प्रवृद्धा वा हे कवयः क्रांतवर्शिनः सूर्यस्ववचः
सूर्यवर्णा एवभूता हे मरुतो यूयं इहेह इहेह वः शुष्मदीयं यज्ञं आ वृणे आभजानि
कल्पयामि ॥

१२. अत्र शौनकः ।

चिरात्रं नियतोऽपोष्य अपयेत्पायसं चरुम् ।

तेनादितिशतं पूर्णं जुहुयाच्छंसितव्रतः ॥

समुद्दिश्य महादिवं व्यंबकं व्यंबकेत्युवा ।

एतत्पर्वशतं कृत्वा अविद्वर्षशतं सुखी ।

इति पंचमस्य चतुर्थे त्रिशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थीश्चतुरो देयाद्विद्यार्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरशुक्लभूपालसाम्राज्यधुरंध-
रेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये

पंचमाष्टके चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥

60.

यस्य निश्चितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहे वेदे विद्यातीर्यमहेश्वरम् ॥

व्याख्याय निगमाभिज्ञः पंचमस्य चतुर्थकम् ।

अध्यायं सायणाचार्यः पंचमं व्याकरोत्यथ ॥

तत्र यदद्य सूर्येति द्वादशार्चं पंचमं सूक्तम् । अत्रानुक्रमणिका । यदद्य मैत्रावरुणं तु वै सौर्याद्येति । मंडलद्रष्टा वसिष्ठ ऋषिः । अनुक्तत्वाच्छिष्टं छंदः । तु वा इत्युक्त-
त्वादितर्हानि सप्त सूक्तानि मित्रावरुणदेवत्यानि । आद्या सूर्यदेवत्या । विनियोगो
लैंगिकः ॥

१. हे सूर्य सर्वस्य प्रेरक एतन्नामक देव उद्यन् उदयस्त्वं यद्यदि अद्या-
स्मिन्ननुष्ठानकाले ऽस्मान्मन्त्रः श्रूयाः किमिति अनागाः अनागस इति एते अपापा इति
यदि देवेषु मध्ये श्रूयाः तर्हि वयम् । हे अदिते अहीनदेव वयं देवत्रा देवेषु देवानां मध्ये
मित्राय वरुणाय च सत्यं अवितथं स्याम अनागसो भवेम । किंच हे अर्यमन् दातः स्वां
गृणंतः स्तुवंतः तव प्रियासः प्रियाः स्याम त्वत्प्रेमविषया भवेम । यद्वोत्तरार्ध एकं
वाक्यम् । हे अदिते हे अर्यमन् उक्तलक्षण देव वयं देवेषु मध्ये स्वां गृणंतः तवैव प्रियाः
स्याम । यदि मां देवेष्वपापं श्रूयास्तर्हि तैरयमनपराधीत्यनुगृहीतस्त्वां स्तुत्वा तव प्रियो
भवैयमित्यर्थः ॥

२. हे मित्रावरुणा एषः पुरतो दृश्यमानः स्यः सः सर्वैः स्तुत्यत्वेन प्रसिद्धः
सूर्यः उभे व्यावाप्त्यव्यावभि अभिलक्ष्य उदेति जम् अंतरिक्षे गच्छन् । स विशेष्यते ।
विश्वस्य सर्वस्य स्थातुः स्थावरस्य जगतो जंगमस्य च गोपाः गोपायिता । किं कुर्वन् ।
मर्तेषु मनुष्येषु स्थितानि ऋजु ऋजूनि सुकृतानि वृजिनानि पापानि च पश्यन् ॥

(P. 96.) ३. हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ युवयोरगमनाय सधस्थान् सह-
स्थानादंतरिक्षादंतरिक्षे सप्त सर्पणस्वभावान् तत्संख्याकान्वा हरितो हरिद्वर्णान्मृगान-
युक्तं युक्तवाज्ये । हरित आदित्यस्येति हि निरुक्तम् । या हरित ईमेन सूर्ये देवं
घृताचीर्धृतांचना उदकवत्यः उदकप्रदा इत्यर्थः तादृश्यः सत्यो वहति ता अयुक्त ।
अथोदितः सन् धामानि स्थानानि लोकान् जनिमानि जन्मानि जन्मभाजः प्राणिन
इत्यर्थः तांश्च युवाकुः युवां कामयमानो यो देवः स चष्टे सम्यक् पश्यति यूथेव
गोश्रुथानीव श्रुथपाः स यथा सर्वयूथं तदवांतरगोव्यक्तं च सम्यक् पश्यति तद्व-
त् लोकान्प्राणिनश्च पश्यति ॥

४. हे मित्रावरुणौ पां युवयोरर्थाय वृक्षासोऽजानि चरुपुरोडाशादीनि मधुमंतो
माधुर्यपितानि तत्साधनान्योषध्यादीनि वा उदस्युः संपादितान्यासन् । सूर्यश्च शुक्रं
दीप्तं अर्णः अर्णवमंतरिक्षं आरुहन् आरोहति । यस्मै सूर्याय तद्गमनार्थमादित्या अदितेः
पुत्रा देवा अश्विनो मार्गान् रक्षति विलिखति साधयति के ते मित्रोऽर्जुना वरुणश्चैत
त्रयोऽपि देवाः सजोषसः समानप्रीतयः संतः स देव आरुहति ॥

५. इमे मित्रोऽर्था वरुणश्च त्रयोपि अनृतस्य पापस्य भूरेः प्रभृतस्य चेतारो हंतारः सति भवति हि इमे मित्रोदय ऋतस्य यज्ञस्य दुरोणे गृहे वृद्धः वर्धते हविषा स्तुत्या च । कीदृशास्ते । शर्मामः सुखकरा अदितेः पुत्राः अदृष्टा अहिंसिताः ॥

६. इमे आदित्या मित्रो वरुणश्च एतद्व्यमर्थम्पोऽप्युपलक्षणं एते वृद्धासः दुर्धमाः अनभिभाव्या अचेतसं चित् अग्रज्ञानं अनुष्ठानविषयज्ञानरहितमपि दृष्टैः । अपि क्रतुं सुचेतसं प्रकृष्टज्ञानवंतं पुरुषं कर्तारं कर्मानुष्ठानवंतं वतंतो गच्छंतोऽहो दुष्कृतं तिरश्चित् तिरौ नयंतोऽस्मान् सुपथा शोभनेन मार्गेण नयति प्रापयत्यभिमतं यज्ञं स्वर्गादिकं वा ॥

इति पंचमस्य पंचमे प्रथमो वर्गः ॥

७. इमे मित्रादयो दिवो सुलोकस्य पृथिव्याश्च संबन्धिनः अनिमिषा अनिमेषेण सर्वदा चिकित्वांसो ज्ञानंतः कं अचेतसं अज्ञानं नयति प्रापयति कर्माणि । प्रजाजै चित् प्रवणेऽपि अत्यंतनिम्नेऽपि देशे नद्यो नद्याः गाधमस्ति भवति युष्मत्सामध्यात् । ते नहांतो नोऽस्माकं अस्य विष्टितस्य व्याप्तिरस्य कर्मणः पारं पर्षन् पारयन्तु नयन्तु ॥

(P. 97.) ८. यच्छर्मं सुखं गृहं वा गोपावत् रक्षणोपेतं भद्रं रतुस्थं आदितिरक्षीनोऽर्था अदितिर्वा मित्रो वरुणश्चैते त्रयो देवाः सुहासे सुहानाय मह्यं अच्छति प्रयच्छन्ति तस्मिन् शर्मणि लोकं पुत्रं तनयं तत्पुत्रादिकं अथवा तनयशब्दोऽप्यसामान्यवचनः लोकं बलवंतं पुत्रं आ सर्वतो रक्षाना धारयंतो वयं हे तुरासः गमनाय स्वरमाणाः देवहेष्ठनं देवानां मित्रादीनां क्रीपनं मा कर्म मा क्वाप्ते ॥

९. हे मित्रादयः सोऽस्महेपी वेदिं यागसाधनं होत्राभिः वाक्यमैतन् वामृपाभिः स्तुतिभिः संपूर्णं अवयजेत वेद्यां कर्माणि कुरुन् देवान् न स्तुत्यादित्यर्थः । अदपूर्वो यजतिस्स्यागार्थः । स किं प्राप्नुयादिति तच्चाह । वरुणभूतः वरुणेन त्यया हिसितः स काश्चीद्विप्रो हिंसाः प्राप्नुयादिति शेषः । अस्मांस्स्वर्गमा देवो हेपोभिः हेष्टुर्भिरक्षः प्रभृतिभिः परि वृणक्तु वर्जयतु । उरुं विस्तीर्णं लोकं स्थानं सुहासे शोभनशानाय मह्यं प्रयच्छतं हे वृषणा वर्षकौ कामानां मित्रावरुणौ ॥

१०. एषां मित्रादीनां समृतिः संगतिः संहतिर्वा सस्यः अंतर्हिता निगूढा त्वेषी सीता च भवति । तादृशा एते अपीच्छेन एतदप्यंतर्हितनाम निगूढेन सहसा बलेन सहते अभिभवत्यस्महेष्टुन् । किंच हे वृषणाऽभिमतवर्षका मित्रादयो युष्मद्युष्मत्तो निया भीत्या रेजमानाः क्रीपमाना भवति विरोधिनः यस्मादेवं तस्मादक्षस्य युष्माकं बलस्य महिना महिम्ना महत्त्वेन नोऽस्मभ्यं मूळत उपदयां कुरुत ॥

११. यो यजमानो ब्रह्मणे परिवृद्धस्वकर्मणे युष्मत्स्तोत्ररूपाय सुमतिं शोभनां बुद्धिं आ यजाते आयजते यजतिरत्र दाने ददाति करोति । किमर्थम् । वाजस्य अन्नस्य सातो दाने निमित्ते परमस्योत्कृष्टस्य रायो धनस्य च सातो तस्य अर्थः ईरयति स्तुतीः प्रेरयतात्यरिः स्तोता तस्य मण्डं स्तोत्रं मघवानां दानवंतोऽर्थमादयः सीक्षत सच्यते । सेवित्वा च तस्य उरु क्षयाय विस्तीर्णनिवासाय सुधातु सुधाम शोभनस्थानं चक्रे कुर्वते ॥

१२. अनया स्तुतिमुपसंहरति । हे देवा देवौ मित्रावरुणौ युवभ्यां युवाभ्यां यज्ञेषु
इयं पुरोहितः पुरस्क्रिया पूजा स्तुतिलक्षणा अकारि कृताभूत् । तां सेवित्वा विश्वानि
सर्वाणि दुर्गा दुःस्थानि गंतव्यानि आपद्ः तिरः तिरस्कुरुतम् । तथा कृत्वा नोऽस्मा-
न्पिपृतं पारयतम् । शिष्टो गतः ॥

इति पंचमस्य पंचमे द्वितीयो वर्गः ॥

61.

(P. 98.) उद्गां चक्षुरिति सप्तमं षष्ठं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं वैष्टुभं मैत्रावरुणम् ।
उद्गां सप्तैत्यनुक्रमणिका । विनियोगो लैंगिकः ॥

१. हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ देवयोर्द्यौतमानयोर्वा युवयोश्चक्षुः प्रकाशकं तेजः
सुप्रतीकं शोभनरूपं एवंरूपः सूर्यः तत्तन्वान् तेजो विस्तारयन् उदेति उद्गच्छति ।
अयोदितो यो देवो विश्वा सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि अभि चष्टे अभिपश्यति स
देवो मर्त्येषु प्रवृत्तं मर्त्यं स्तोत्रं कर्म वा आ चिक्रेत आजानाति ॥

२. हे मित्रावरुणौ वां युवयोर्मन्मानि मननीयानि स्तोत्राणि स प्रसिद्धो विप्रो
मेधावी कृतावा यज्ञवान् र्षिर्धनुश्चिरकालं श्रोता एवमुक्तलक्षणो वसिष्ठ इत्यति प्रेरय-
ति । यस्य ऋषेर्ब्रह्माणि परिवृढानि स्तोत्राणि हे सुक्रतुः शोभनकर्माणौ अवाधौ रक्षथः ।
यत्कर्म शरीरो बहून् संवत्सरान् आ पूण्ये आपूरयेथे स उद्विषति ॥

३. हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ युवां उरोर्विस्तीर्णायाः प्रथिव्या अपि प्र प्ररिचि-
चाथे । अस्येदेव प्ररिचिच इत्यादिषु प्रशब्दस्य रिचिच इत्यनेन सह संबंधदर्शनाद-
चाप्युचितक्रियाभ्याहारेण रिचिच इति योज्यम् । तथा ऋष्याहुर्गैर्महतां वृक्षतः स्वरूप-
तोऽतिमहतां दिवो ब्रूलोकादपि प्ररिचिचाथे हे सुसानु शोभनदानौ । किञ्च ओषधीषु
विष्टु प्रजासु निमित्तभूतासु प्रजासु चेति वा स्पष्टो रूपं दधाथे धारयेथे । किं कु-
र्वेती । ऋधक् सत्यान् यतो विवेकात्सत्येन गच्छतो जनान् अतिनिषमव्यवधानेन
सर्वदा रक्षमाणा पालयती ॥

४. हे ऋषे मित्रस्य वरुणस्य च धाम तेजःस्थानं शंस स्तुहि । ययोर्देवयोः
शुभो बलं रौद्रीयावापृथिव्यौ सह वर्तमाने महित्वा स्वमहत्त्वेन वद्धथे बध्नाति
पृथक्स्थापयति इयं पृथिवीयं द्यौरिति पृथक्करोति । द्यावापृथिवी सहस्तामिति श्रुतेः ।
अयज्वनां अननुष्ठानृणां मासाः कालावयवा अवीरा अपुत्रा एवायन् यन्तु गच्छन्तु ।
तद्विपरीतो यज्ञमन्मा यज्ञार्थं गतिमान् यज्वा वृज्जनं बलं प्र तिराते प्रवर्धयन्तु
प्रपूर्वस्तिरतिवर्धनार्थः ॥

५. हे अमूरा अमूडौ हे विश्वा व्यासौ हे वृषणौ वर्षितारौ युवां इमा इमानि
स्तुतिवचांसि क्रियते यासु स्तुतिषु चित्रं आश्वर्यं न दृष्टो न दृश्यते न यश्च न पूजा
दृश्यते युवाभ्यां महिम्नोऽपि महत्त्वान् प्रयत्नेन क्रियमाणमपि स्तोत्रं न चमत्करो-

तीत्यर्थः । जनानां भूता अस्तुत्यविषयाणि स्तोत्राणि ब्रह्मेन्द्रोद्धारः सचन्ते सेवन्ते न महान्तः । वां शुवाभ्यां क्रियमाणानि निष्पन्थानि अन्तर्हितानि रहस्यान्यपि स्तोत्राणि अचित्ते अज्ञानाय अभूवन् भवन्ति ॥

(P. 99.) ६. हे मित्रावरुणौ वां शुवयोर्व्यज्ञं नमोभिर्नमस्कारैः स्तुतिभिः समु महयं संपूजयाम्यहम् । तदर्थं हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ वां सबाधौ बाधायुक्तोऽहं इवे आह्वयामि बाधापरिहाराय । वां शुवां ऋचसे सेवितुं नवानि नूतनानि स्तुत्यानि वा मन्त्रानि स्तोत्राणि प्र भवत्वित्यध्याहारः । कृतानि मया समूहीकृतानि इमानीदानीं क्रियमाणानि ब्रह्म परिवृढानि स्तोत्राणि शुवां शुश्रूषन् प्रीणयन्तु ॥

७. इयं देवेति सप्तमी गता (६०. १२.) ॥

इति पञ्चमस्य पञ्चमे तृतीयो वर्गः ॥

62.

उत्सूर्य इति षड्भ्यं सप्तमं सूक्तम् । अत्रानुक्रमणिका । उत्सूर्यः षष्ठाद्यास्तिस्रः सौर्य इति । वसिष्ठ ऋषिः त्रिष्टुप् छन्दः । आद्यास्तिस्रः सूर्यदेवत्याः शिष्टा मित्रावरुणदेवत्याः । सूक्तविनियोगो लैङ्गिकः ॥

१. सूर्यः सर्वस्य प्रेरको देवः बृहत् अत्यधिकं पुरु पुरुणि बहूनि अर्चाणि तेजांसि उद्भ्रेत् ऊर्ध्वं अर्थात् । किं प्रति । मानुषाणां मनुष्याणां विद्वा सर्वाणि जनिम जनिमानि जनान् । जनशब्दः संघवचनः तान्प्रत्युद्भ्रेत् । स देवो दिवा अहनि रोचमानः सन् समो वृद्धो एकरूपः प्रानिनियतः सन् वृद्धयते । तस्मात्पुरुषं पुरुषं प्रत्यादित्यो भवतीति हि श्रुतिः । स देवः कृत्वा सर्वस्य कर्ता कृतः संपादितः प्रजापतिना कर्तृभिः स्तुतिकर्तृभिः सुकृतः स्तुत्या तीक्ष्णीकृतो भूत् भवति ॥

२. हे सूर्य स प्रसिद्धस्त्वं नोऽस्मान् प्रति पुरः पुरस्तात् उद्गाः उद्गच्छ । कैः साधनैः । एभिः स्तोमैः स्तोमः स्तुत्यैः एतशेभिः एतवर्णैः स्वाधिकैः शकारो या जरता शुवशा ता पुरुषः कृष्णशवाभ्युत्तरत इत्यादिवत् तादृशैः एवैर्यमनशीलैर्यथैवैद्गाः । अथ तथा कृत्वा अस्माभिः स्तुतः सन् नोऽस्मान् अनागसोऽपापान् प्रवोचः । केभ्यः । मित्राय वरुणायार्थेभ्योऽभ्ये च । अत्र सौर्य इतरेषां मित्रादीनां संकीर्तनं तेषामपि निपातभाक्ताश्विरुद्धम् । एवं पूर्वोत्तरत्र च मैत्रावरुणेऽर्थमादीनां संकीर्तनमपि न विरुध्यते ॥

३. नोऽस्मभ्यं शुरुषः शुचेर्दुःखस्य प्रतिरोद्धारः कृतावानः सत्यवन्तो वरुणादयः सहस्रं सहस्रसंख्याकं धनं वि रवंतु वितरन्तु । अथवा शुरुषः उक्तलक्षणाः सहस्रसंख्याकाः औषधी रवंतु । किञ्च ते चन्द्राः आह्लादकारिणोऽस्मभ्यं उपमं स्तुत्यं अर्कं अर्चनीयं यच्छन्तु । किञ्च स्तवानां अस्माभिः स्तूयमाना नोऽस्माकं काममपेक्षितं पूरन्तु पूरयन्तु । हे सूर्य त्वया अनुज्ञाता इति सूर्यस्य स्तुतिः ॥

(P. 100.) ४. हे द्यावाभूमी द्यावापृथिव्यौ हे अस्ति अखंडनीये एतद्द्यावाभूम्योरैकवचनेन संबोधनं हे ऋषे महन्नामैतत् हे महत्यौ नोऽस्मान् चासीथां रक्षतम् । ये वयं सुजनिमानः शोभनजन्मानो वां युवां जजुः ज्ञातवतः स्म । किंच वयं वरुणस्य हेळे क्रोधि मा भूम । तथा वायोनां भूम । तथा नृणां मनुष्याणां प्रियतमस्य मित्रस्य हेळे मा भूम ॥

५. प्र बाहवेति पंचमी मैत्रावरुणे पशौ पशुपुरोडाशस्य याज्या । सूचितं च । प्र बाहवा सिद्धतं जीवसे नो यद्वेहिष्ठं नातिविधे सुदानु इति ॥

हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ देवौ बाहवा युवाभ्यां बाहू प्र सिद्धतं प्रसारयतं हविः स्वीकाराय धनप्रदानाय वा । किमर्थमिति । नो जीवसेऽस्माकं जीवनाय । किंच नोऽस्माकं गच्छति गावो यति गच्छत्यत्रेति गच्छतिर्गोमार्गभूमिः तां दृणादिप्ररोहाय धृतनोदकेन आ समंतात् उक्षतं सिचतम् । किंच नोऽस्मान् जनेऽस्मत्समाने मनुष्यसमूहे वा नोऽस्मान् श्रवयतं विश्रुतं कुरुतम् । हे युवाना नित्ययौवनौ सर्वत्र व्याप्तौ वा युवां मे मम इमा इमानि हवा आह्वानानि श्रुतं शृणुतम् ॥

६. मित्रो वरुणोऽर्थमा चैते त्रयो देवा नु अयं नोऽस्माकं त्वने आत्मने आत्महिताय तौकाय पुत्राय च वरिवो धनं र्धन्तु प्रयच्छन्तु । नोऽस्माकं विश्वा सर्वाणि गंतव्यानि सुगा सुगमनानि सुपथानि च संतु भवंतु । शिष्टं गतम् ॥

इति पंचमस्य पंचमे चतुर्थो वर्गः ॥

63.

उद्वेतीति षट्चमष्टमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षे ऋद्धभम् । आद्याश्चतस्रः पंचम्याः पूर्वार्धश्च सूर्यदेवत्या अवाशिष्टास्त्रयोऽर्धर्चा मित्रावरुणदेवत्याः । तथा चानुक्रांतम् । उद्वेतीति चार्धपंचमा इति । विनियोगो लैंगिकः ॥

१. उद्वेति उद्वच्छत्ययं सूर्यः सुभगः शोभनभाग्यः सुष्टु भजनीयो वा विश्वचक्षाः सर्वस्य द्रष्टा मानुषाणां सर्वेषां मनुष्याणां साधारणः । साधारणत्वप्रतिपादकश्रुतिः पूर्वमुदाहृता । मित्रस्य वरुणस्य च चक्षुः प्रकाशकः देवो द्योतमानः । यो देवश्चर्मवर्चमोणीव तर्मासि सर्माविव्यक् सह विचति संवेष्टयति स महानुभावो देव उद्वेति ॥

२. अयं सूर्यस्य सूर्यः विभक्तिव्यत्ययः उद्वेति उद्वच्छति । कीदृशोऽयम् । जनानां सर्वेषां प्रसविता सर्वेषु कर्मस्वनुज्ञाता महान् पूज्यः केतुः सर्वस्य प्रज्ञापकः अर्णवः उद्वक्प्रदः । किं कुर्वन्नुद्वेतीत्युच्यते । समानं सर्वेषामेकरूपमेकमेव चक्रं रथांगं चरणशीलं रथं वा पर्याववृत्स्वन् पर्यावर्तयितुमिच्छन् । यद्रथचक्रं धूर्तुं रथस्य युक्त एतशः एतश्चवर्णो हरितवर्णोऽश्वो वहति । एको अश्वो वहति सप्तनामत्युक्तम् ॥

(P. 101.) ३. अयं सूर्यो विभ्राजमानो विशेषेण दीप्यमानः उपसानुपस्थ्यात् उपस्थे मध्ये रणेः स्तोद्विभिरनुमद्यमानः सज्जुवेति । किंच एष देवो द्योतमानः सविता मे मह्यं

चच्छब्द उपच्छेदयति कामान् । एष इत्युक्तं क इति । यो देवः समानं सर्वेषां प्रा-
गिनमैकरूपं धाम स्वीयं वैजःस्थानं न प्रमिनाति न हिनस्ति न संकोचयति स देव
उदेतीति ॥

४. अयं सूर्यो रुक्मो रोचमान उरुचक्षाः प्रभूततेजाश्च सन् दिवोऽन्तरिक्षादुदेति ।
यद्वा दिवोऽन्तरिक्षस्य रुक्म आभरणस्थानीयः । कीदृशोऽयम् । दूरैरर्थो दूरगता
अर्थोऽन्तैः दूरे प्रार्थ्यमानो वा तरणिस्तारकः धाजमानो दीप्यमानः सञ्चरेति । नूनं
निश्चयं जनाः सर्वे प्राणिनः सूर्येण प्रेरकेण देवेन प्रसृता अनुज्ञाताः प्रेरिताः संतोऽ-
र्थानि गंतव्यानि अनुष्ठेयानि अपांसि कर्माणि कृण्वन् कुर्वन्ति ॥

५. यत्र यस्मिन्तन्तरिक्षे अमृता अमरणधर्माणः पूर्वे देवा अस्मै सूर्याय गातुं मार्गं
चक्रुः अकुर्वन् तत्पाथोऽन्तरिक्षं अन्वेति अनुगच्छति । क इव । वीर्यम् गच्छन्
इत्येनो न शंसनीयगमनो शुभ्र इव । अयमर्थर्चः सौर्य इत्युक्तम् । हे मित्रावरुणा
मित्रावरुणौ वां युवां सुरे सूर्ये उद्दिने सति प्रातःसवने नमोभिर्नमस्कारैः स्तुतिभिः
उतापि च हव्यैर्हविर्भिश्च प्रति विधेम परिचरेम ॥

६. नू मित्र इति पछी गता ॥ (६२. ६.)

इति पञ्चमस्य पंचमे पंचमो वर्गः ॥

64.

दिवि क्षयतेति पंचर्चं नवमं सुक्तं वसिष्ठस्यार्षे मैत्रावरुणम् । दिवि पंचेत्यनुक-
मणिक्रा । तृतीये छंदोने प्रउगशस्ते आद्यस्तृचो मैत्रावरुणस्य । सूत्रितं च । दिवि
क्षयंता रजसः पृथिव्यामा विश्ववाराधिना गतं न इति ॥

१. दिवि शुलोके अंतरिक्षे पृथिव्यां च वर्तमानस्य रजस उदकस्य क्षयंता क्षय-
तिरैश्वर्यकर्मा स्वामिनौ भवतः । हे मित्रावरुणौ वां युवाभ्यां प्रेरिता मेधा घृतस्य नि-
र्णिजः उदकस्य रूपाणि दहीरन् ददते प्रयच्छन्ति । अथवा वां युवाभ्यां घृतस्य नि-
र्णिजः रूपाणि घृतानीत्यर्थः । तानि दहीरन् वीर्ये । नोऽस्माकं सर्वेधि हव्यं मित्रः
सुजातः सुष्टु प्रादुर्भूतः अर्थमा राजा सर्वस्य स्वामी सुक्षत्रः शोभनबलो वरुणश्चेत
क्षयंतं सेवेताम् ॥

(P. 102.) २. हे राजाना सर्वस्य स्वामिनौ हे महो महत ऋतस्योदकस्य
यज्ञस्य गोपा गोपायितारौ सुवामन्त्रिते परांगवस्वर इति परांगवद्भावत्वात् षष्ठ्या-
मन्त्रितसमुदायस्य निघातत्वं हे सिधुपती नद्याः पालयितारौ हे क्षत्रिया बल-
वन्तौ युवां अर्वाकं अस्मदभिमुखं आयातं आगच्छतम् । किंच हे मित्रावरुणा मित्राव-
रुणौ हे जीरिहान् क्षिप्रवानौ युवां नो अस्मभ्यं इळामन्नं उतापि च पुष्टिं तत्साधकां
वृष्टिं च दिवोऽन्तरिक्षात् अव अवस्तात् इन्वतं प्रेरयतम् ॥

३. मित्रो वरुणो देवोऽर्थोऽर्थमा चैते त्रयोऽपि नोऽस्मान् तत् तदा यदस्माकं अपेक्षितं तदा साधिष्टेभिः साधकतमैः पथिभिर्गमैः नयन्तु प्रापयन्तु । किञ्च नोऽस्मान् सुखापेक्षे शोभनदानाय जनाय अरिरर्थमा यथा ब्रवत् असौ अनुकंप्य इति ब्रूयात् तथा कुर्वन्तु । अर्थस्यः पुनरभिधानमादरार्थम् । देवगोपाः देवा द्युयं गोपायितारो येषामस्माकं ते वयं इषा युष्माभिर्दातव्येनाग्नेन सह पुत्रादिसहिता महेम हृष्येम ॥

४. हे मित्रावरुणौ यो वां युवयोरेतं गतं रथं मनसा तक्षत् स्तोमीति संकल्पयेत् । तथा कृत्वा ऊर्ध्वं उन्नतां धीर्तिं कर्म स्तुतिरूपं कृणवत् कुर्यात् उच्चैः स्तुयात् । एवं कृत्वा धारयच्च यागे धारयेत् हे राजाना स्वामिनौ मित्रावरुणा मित्रावरुणौ ता तौ युवां जनं घृतेनोदकेन उक्षेथां सिञ्चतम् । तस्मै सुक्षितीः शोभननिवासाः प्रजाः तर्पयेधाम् । यथा सुक्षितयो भवति तथा तर्पयेथामिति ॥

५. अनया स्तुतिश्रुपसंहरति । हे वरुण हे मित्र तुभ्यं युवयोः वायये वायुर्गता आदित्यः स एवार्थमा तस्मै चैष स्तोमः स्तवः अयामि अकारि । किमिव । श्रुक्रो वीमः सोमो न युष्मभ्यं पीतिकरः सोमो यथा वीयते तद्वत् । धियः कर्माण्यस्मदीयानि अविष्टं पुरंधीः स्तुतीः जिगृत्वं प्रबुध्यतम् । अन्यद्वतम् ॥

इति पंचमस्य पंचमे षष्ठो वर्गः ॥

65.

प्रति वां सूर इति पंचमं दशमं सूक्तं वसिष्ठस्यायं नैत्रावरुणम् । प्रति वामित्यन्-
क्रांतम् । द्वितीये छंदोऽं प्रउगशब्देऽप्येष दृक्चः । सूचितं च । प्रति वां सूर उदिते सू-
क्तैर्धेनुः प्रत्नस्येति ॥

१. सूरं सूर्यं उदिते प्रातःसवने मित्रं पूतवक्षं शुद्धबलं वरुणं वां सूक्तैर्धेनु आह्वये ।
ययोर्नैत्रावरुणयोः अक्षितं अक्षीणं अत एव ज्येष्ठं असूर्यं बलं आचिता आचिते उप-
चिते श्रूरसंघैरुपेतं यामन् यामनि संग्रामे विश्वस्य शत्रुसंघस्य जिगत्सु जेद भवति ॥

(P. 108.) २. ता हि तौ खलु देवौ देवानां मध्ये असुरा बलवंतौ अर्या अर्यौ तौ
सर्वस्येश्वरी ता तौ नोऽस्माकं क्षितीः पुत्रादिरूपाः प्रजा ऊर्जयंतीः प्रवृद्धाः करतं
कुरुतम् । हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ वयं वां युवां अदयाम व्यामुयाम । यत्र यस्यां
युवयोर्व्योती द्यावा द्यावापृथिव्यौ । सर्वदा तयोः सहभावादयमर्थो लभ्यते । अहा
च एतद्वात्रेहपलक्षणं अहोरात्राणि च पीपयन् अस्मान् प्याययेयुः ॥

३. ता तौ मित्रावरुणौ भूरिपाशौ प्रभूतबंधनसाधनपाशोपेतौ अनृतस्य यागरहि-
तस्य सेतू सेतुवद्धकौ रिपवे मर्त्याय वैरिजनाय दुरत्येतू दुरतिक्रमौ भवतः । हे मि-
त्रावरुणा तादृशौ मित्रावरुणौ वां युवयोर्ऋतस्य यज्ञस्य युवयोर्व्यानुष्ठीयमानस्य
यागस्य पथा मार्गेण दुरिता वुःखानि तरेम नावा अग्नौ न प्रभूतान्मुदकानीव ॥

४. नैत्रावरुणे पशावा नो मित्रावरुणेत्येषां चतुर्धनुवाक्या । सूचितं च । आ
नो मित्रावरुणा हव्यजुष्टिं युवं वस्त्राणि पीवसा वसाये इति ॥

हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ नोऽस्माकं हव्यमुष्टिं हविःसेवनवन्तं यज्ञं आगच्छ-
तमिति शेषः । आगत्य चेळाभिरजैः सह मृतैरुदकैर्गच्छतिमस्मदीयां भूमिं उक्षतं सि-
चतम् । वां युवां प्रति अत्रास्मिन् लोके वरं उत्कृष्टं हविः स्तोत्रं वा कः आ यच्छेदि-
ति शेषः । अतः केवलं कृपयैव दिव्यस्य दिवि भवस्य चारोश्चरणीयस्य उद्गः
उदकस्य कर्माणि षष्ठी उक्तलक्षणमुदकं पृणीतं प्रयच्छतम् ॥

५. एष स्तोम इति पंचमी गता (६४. ५.)

इति पंचमस्य पंचमे सप्तमो वर्गः ॥

66.

प्र मित्रयोरित्येकोनविंशत्युच्येकादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्चम् । अत्रेयमनुक्रमणिका ।
प्र मित्रयोरैकोना गायत्रं दशम्याद्याल्लयः प्रगाथाः पुरउष्णिक् चतुर्ध्याद्या दशादि-
त्यास्तिलः सौर्य इति । दशमी बृहती एकादशी सतोबृहती द्वादशी बृहती त्रयोदशी
सतोबृहती चतुर्दशी बृहती पंचदशी सतोबृहती षोडशी पुरउष्णिक् शिष्टा गायत्र्यः ।
चतुर्ध्याद्याल्लयोरुच्यता आदित्यदेवत्याः चतुर्दश्याद्यास्तिलः सूर्यदेवत्याः । आद्यंत्यौ
तृचौ पूर्ववन्मैत्रावरुणौ । अग्निष्टोमे माध्यंदिनसवने मैत्रावरुणशस्त्रे आदितो नवर्चः
शस्याः । प्र मित्रयोर्वरुणयोरिति नवेति सूत्रितत्वात् । पृष्ठधामिद्ववषडहयोः स्तोमबृ-
द्धिनिमित्तमावापार्या आद्याः षड्वचः । सूचितं च । प्र मित्रयोर्वरुणयोरिति
षडिति ॥

१. मित्रयोर्वरुणयोः मित्रावरुणयोरित्यर्थः उभयत्र प्रतियोगापेक्षया द्विवच-
नत्वं लुविजातयोः बहुप्रादुर्भावयोरुच्ययोः नोऽस्मदीयः श्रुण्यः सुखकरो नमस्वानज-
वान् हविर्भिर्मुक्तः स्तोमः स्तोत्रं प्रेतु गच्छतु । अहोरात्रं वै मित्रावरुणाविति श्रुतिः ।
अनयोरहोरात्रापेक्षत्वात्तयोः पुनः पुनरागमनादनयोस्तुविजातत्वम् । अथवा बहूना-
मुपकाराथानयोः प्रादुर्भावानुविजातत्वम् ॥

२. या यौ युवां धारयन्त । के । देवाः आदिकर्तारः असुर्याय बलकरणाय । की-
दृशौ युवाम् । सुदक्षा शोभनवली वक्षपितरा बलस्य पालकौ स्वामिनौ वा बलप्रदा-
वित्यर्थः । प्रमहता प्रकृष्टतेजस्कौ तौ साधयतमित्युत्तरत्रान्वयः ॥

(P. 104.) ३. ता तौ स्तिपा स्थायन्त इति स्तयो भद्राः तान्पात इति
स्तिपौ तनूपा तन्वः पातारी हे वरुण हे मित्र उक्तलक्षणौ युवां जरितृणां नोऽस्मा-
कं धियः कर्माणि स्तुतिरूपाणि साधयतं सफलवन्ति कुरुतम् ॥

४. यद्भनस्माकमपेक्षितं तद्व्यास्मिन्काले सूर उदिते सति प्रातःसवने अनागाः
पापहृता मित्रोऽर्चमा सविता भगर्थेते प्रत्येकं सुवाति प्रेरयेत् । अथवा अनागा मि-
त्रोऽर्चमा दाता भवतु । तदीप्सितं धनं भगो भजनीयः सविता सुवाति प्रेरयेत् ॥

९. स क्षयः स निवासः सुभावीरस्तु सुदु प्रकष्येण रक्षितास्तु प्रशब्द आश्वार्थः प्रकष्येण नु क्षिप्रं भवत्विति शेषः कदेत्युच्यते हे सुदानवः सुदाना युष्माकं यामन् यामनि गमने सति । कीदृशानां गमने । ये यूयमागम्य नोऽस्माकं अंहः पापमतिपिप्रति अतिपरयथ तेषां गमन इति ॥

इति पंचमस्य पंचमेऽष्टमो वर्गः ॥

६. उतापि च ये मित्रादयस्तथः स्वराजः सर्वस्य स्वामिनः अदितिः तेषां माता च सति अदब्धस्य अहंसितस्य महो महतो व्रतस्यास्य कर्मणो राजानः स्वामिनः ते ईशते समर्था भवन्ति अभिमतं दातुमिति शेषः । अथवैवं योज्यम् । ते मित्रादयोऽदितिश्च अदब्धस्य व्रतस्य स्वराज ईश्वरास्ते महो महतोऽस्मत्समिमतधनेत्य राजानः स्वामिनः संत ईशतेऽस्मभ्यं तदातुम् ॥

७. प्रति वामित्येष दृक्चक्षुर्विशिकेऽहनि प्रातःसवने मैत्रावरुणस्य पर्यासार्थः । सूत्रितं च । प्रति वां सूर उदिते व्यंतरिक्षमतिरदिति ॥

हे मित्रावरुणौ मित्रं स्वां वरुणं च युवां रिशादसं शत्रूणामन्तारं अर्यमणं च प्रति प्रत्येकं गुणीषे स्तुवे । कदेत्युच्यते । सूरैः सूर्यै देवे उदिते सति प्रातरित्यर्थः ॥

८. हिरण्यया हितरमणीयेन राया धनेन सहिताय अवृकाव अहिस्याय शवसे-
ऽस्माकं बलाय इयमिदानीं क्रियमाणा मतिः स्तुतिर्भवत्विति शेषः । हिरण्ययेत्यत्र युवां सुलुगिति तृतीयैकवचनस्य याजादेशः । किंच हे विप्राः प्राज्ञाः इयं मे च स्तुतिर्निधसातये यज्ञलाभाय च भवतु ॥

९. हे देव वरुण ते वयं तव स्तोतारः स्याम समृद्धा भवेम । न केवलं वयमेव यजमानाः किन्तु सूरिभिः स्तोतृभिर्ऋत्विग्भिः सह । तथा हे मित्र देव ते वयं सूरिभिः सह स्याम भवेम । किंच इषमर्जं स्वरुदकं च धीमहि धारयामहे ॥

१०. आश्विनशस्त्रे बहवः सूरचक्षस इति प्रगाथः । सूत्रितं च । बहवः सूरचक्षस इति प्रगाथा इति । वृक्षरात्रे पंचमेऽहनि प्रउगशस्त्रेऽप्ययं प्रगाथः । सूत्रितं च । बहवः सूरचक्षस इमा उ वां शिविष्टय इति ॥

बहवो महान्तः सूरचक्षसः सूर्यसदृशप्रकाशाः सूरः प्रकाशको येषामिति वा अग्निजिह्वाः अग्निरेव जिह्वा अदनसाधनं येषां तादृशाः । कृतावृथो यज्ञस्य वर्धयितारो मित्रादयः । किंच ये व्रीणि विश्वानि व्याप्तानि विद्यानि क्षित्यादिस्थानानि क्षित्यादीनि परिभूतिभिः परिभाजुकैः धीतिभिः कर्मभिः येषुः प्रयच्छति ते क्षत्रमाशते-
त्युत्तरत्र संबन्धनीयम् । अथवात्रैव ये व्रीणि स्थानानि प्रयच्छति ते बह्वत्वादिगुणो-
पेता आगच्छत्वित्यध्याहार्यम् ॥

इति पंचमस्य पंचमे नवमो वर्गः ॥

११. ये मित्रादयः शरदं संवत्सरं वि वधुः अकुर्वन् आव् अनन्तरमेव मासं अनन्तरं अहः अनन्तरमाहः साध्यं यज्ञं आव् अनन्तरमक्तुं रात्रिं च ऋचं मंत्रांश्च । यज्ञा सर्वत्र

आदित्ययमपीत्यर्थे वर्तते । तथा सति क्रमोऽविवाक्षितः । ते मित्रो वरुणो ऽयमा च त्रयः अनाप्यमन्वैरप्राप्तं क्षत्रं बलं राजानः राजमानाः आशत व्याव्रवन्तः ॥

(P. 105.) १२. तत्प्राप्तिद्वयस्मिन्त्यागकाले वो युष्मान्मनामहे याचामहे । कैः साधनैः सूक्तैः । कस्मिन्काले सूर उदिते प्रातःकाले इत्यर्थः । यद्वनं हे ऋतस्योद-
कस्य रथः नेतारो यूयं वरुणादय ओहते यूयमित्यनेन सामानाधिकरण्यासौहते
इत्यत्र पुरुषव्यत्ययः ओहध्व इत्यर्थः । तद्धनं मनामह इति ॥

१३. ये यूयं ऋतावान् ऋतवन्तः यज्ञवन्तः उदकवन्तो वा ऋतजाताः । उक्त ऋत-
शब्दार्थः तदर्थमुत्पन्नाः । अथवा ऋताव्यजापतः संकाशावुत्पन्नाः ऋतावृध उक्ता-
र्थस्य ऋतस्य वर्धयितारः घोरासो घोराः अनृतद्विषः अयदृष्टारः तेषां वो युष्माकं
सुच्छाद्विष्टमे सुखतमे सुजे धने अत्यन्तरमणीयगृहयुक्ते सुखे वा ये वयं ये चान्ये सूरयः
स्तोतारः ते सर्वे स्याम भवेम ॥

१४. सोषातिरेको माध्यंदिनसवनं नैमित्तिके शस्त्रे उदु त्यदित्ययं प्रगाथोऽतुरूपः
सूचितं च । वण्महाँ अणि सूर्योदु त्यदृशतं वपुरिति प्रगाथौ स्तोत्रियातुरूपविति
प्रातुर्विशिकेऽहनि माध्यंदिनसवनेऽयमेव वैकल्पिकः स्तोत्रियस्तत्रः । सूचितं च ।
उदु त्यदृशतं वपुरुदु त्ये मधुमसभा इति ॥

त्यत्तत् दृशतं दृशनीयं वपुर्मंडलं दिवोऽंतरिक्षस्य प्रतिह्वरे समीप उदु एति
उद्वेति । उ इति पूरणः । यदीं यदेतन्मंडलं आशुः शीघ्रगामी एतशः एतवर्णोऽश्वो वहति
धारयति । किमर्थम् । विश्वस्मै सर्वस्मै अरं चक्षसे सम्यक् सर्वलोकदर्शनाय ॥

१५. शीर्ष्णः शीर्ष्णः सर्वस्यापि शिरसः हृतीषार्थे पंचमी स्वस्वाशिरसेत्यर्थः
अयं वहंतीत्यनेन संबध्यते । अथवा शिरःशब्देन तद्वाग्वप्यर्थो लक्ष्यते वीप्सया
तस्य कारस्त्र्यमुच्यते सर्वस्य श्रेष्ठमित्यर्थः । जगतो जंगमस्य तस्थुषः स्थावरस्य
पति स्वामिनं रथे वर्तमानं सूर्यं विश्वं रजः समया सर्वलोकस्य समीपे अभितः-
पारितः समयेत्यादिना समयाशब्दयोगात् द्वितीया सप्त सप्तसंख्याकाः स्वसारोऽन्य-
निरपेक्षेण स्वयमेव सरंथ्यो हरितो हरितवर्णा अथा वहंति ॥

इति पंचमस्य पंचमे दशमो वर्गः ॥

१६. तत्प्राप्तिद्वयं चक्षुः सर्वस्य प्रकाशकं देवहितं देवानां हितं तेषां हविःस्वीका-
रस्यैतदीयाधिपत्यात् । अथवा देवेन हितं शुक्रं निर्मलं सूर्यमंडलमुच्चरत् उद्वच्छति ।
तच्छरद् शतं शतसंवत्सरं पद्मेय जीवेम शरद् शतं पुनःश्रुतिरादरार्था ॥

१७. पृष्ठयाभिप्लवषडहयोः स्तोमनिमित्ते आवापे काव्येभिरवाभ्येति त्वचः ।
काव्येभिरवाभ्येति त्वच इति हि सूचितम् ॥

(P. 106.) हे अवाभ्या अवभतीयौ हे वरुण त्वं मित्रश्च युमतं युतिमतौ युवां
काव्येभिरस्मत्कृतेः स्तोत्रैरायातम् । किमर्थम् । सोमपीतये सोमपानाय ॥

१८. हे वरुण त्वं मित्रश्च अद्रुहा अद्रोग्धारौ युवां दिवो युसंबंधिभ्यो धामनिः
धामभ्यः स्थानेभ्यः पंचम्यर्थे हृतीया । अथवा धामनिस्तेजोभिः विश्रुतिभिः सार्धं आ

यातं अस्मद्यज्ञमागच्छतम् । आगत्य च आतुजी शबूणां सर्वतो हिंसकौ आवातारौ
वा धनानां एवंरूपी संतो सोमं पिबतम् । तुजि पिजि हिंसाबलादाननिकेतनेषु अत्र
हिंसायामादाने वा वर्तते ॥

१९. हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ हे नरा यागनेतारौ आह्वति सोमलक्षणां शुषाणौ
प्रियमाणौ संतो आ यातं आगच्छतं यज्ञम् । आगत्य च हे ऋतावृथा यज्ञस्य वर्षकौ
शुवां सोमं पातं पिबतम् ॥

इति पंचमस्य पंचम एकादशो वर्गः ॥

67.

प्रति वां रथमिति दशचै द्वादशं सूक्तम् । प्रति वां दशाश्विनं तु सदित्यनुक्रमणिका ।
ऋषिर्वसिष्ठः । छंदोऽल्लिष्टुप् । तुष्टादिरिभावयैतद्दशान्यष्ट सूक्तान्यश्विदेवत्यानि ।
प्रातरनुवाके अश्विने क्रतौ वैष्टुने छंदस्येतदादिसूक्तसप्तके द्वितीयवर्जं संस्यम् ।
तथा च सूत्रम् । प्रति वां रथमिति सप्तानां द्वितीयमुद्धरेदिति ॥

१. हे नृपती-नृणां ऋत्विग्यजमानानां स्वामिनावश्विनौ वां युवयो रथं जरथ्यै जरा
स्तुतिः स्तोतुं प्रतिगच्छामीति शेषः । के - - - - - ति तदुच्यते । हविष्मता हविर्द्युक्तेन
यज्ञियेन यज्ञार्हेण मनसा स्तोत्रेण । यो रथो वां हे धिष्ण्यो धिषणाहौ धिषणा स्तुतिः
वां युवां वृतो न दूत इव अजीगर्जागरयति प्रबोधयति अस्मान्प्रति गंतुं तं रथमच्छा
विबक्मि आवक्मि । प्रबोधने दृष्टान्तः । सुनुर्न पितरा पुत्रो मातापितराविव । अथवा अत्र
यो रथो युवामजीगः तेन रथेन गंतुं बुध्यमानौ युवामच्छा विवक्मीति वा योज्यम् ॥

२. अस्मे अस्माभिः समिधानः समिध्यमानः सन् अग्निः अशोचि दीप्यते । तम-
सश्विन् तमसोऽपि अंताः पर्यंताः प्रदेक्षाः उपो अदृशन् उपदृश्यते सर्वैः । केतुः सर्वस्य
प्रज्ञापकः सूर्या दिवो दुहितुरुषसः पुरस्तात् पूर्वस्यां दिशि श्रिये शोभायै जायमानः सन्
अचेति ज्ञायते । यस्मादेवं तस्माद्युवयोरगमनसमयः । अत आगच्छतमिति शेषः ॥

३. हे अश्विना वां युवां सुहोता सुष्टु देवानां स्तोता विवकान् स्तुतीनां वक्ताहं हे
नासस्या सत्यभूतो इदमश्विनावित्यत्र योज्यं स्तोमैः सिषिक्तं सेवते । अतोऽर्वाह
अस्मदग्निमुखं पूर्वाभिः पथ्याभिः पूर्वशुणैर्मागैः स्वर्विहा स्वर्गसुहकं वा जानता स्वर-
णवता वा वसुमता धनवता च रथेन यातं गच्छतम् ॥

(P. 107.) ४. हे अश्विना अश्विनौ अश्वो रक्षित्रोऽयुवाभ्यां युवाकः युवां कामयमा-
नोऽहं नूनमद्य स्वभूतो भवामीति शेषः । यद्यस्मात् हे माध्वी मधुरस्य सोमरसस्याहौ
मधुविद्यासंबन्धिनौ वा वां युवां सुते अभिषुते सोमे वसूयुवैसुकामो द्वे स्तौमि अतो वा
स्वभूतः वां युवां आवहंतु । के । स्थविरासः स्थूलाः प्रवृद्धाः अथाः । एतयोरतिप्रवृद्ध-
त्वात् शीघ्रगतेरपेक्षितत्वाच्च स्थविरैरेव भाव्यम् । आगमनानंतरं अस्मे अस्माभिः
सुषुता सुष्टु अभिषुतानि मधुनि मधुररसान् पित्रायः पिबतम् ॥

९. हे अभिना अभिनौ देवा देवौ युवां प्राचीं ऋज्वीं अमृभ्रां अहिंसितां वसुधं धनमिच्छंतीं मे मम धियं बुद्धिं स्तुतिं कर्म वा सातये लाभायोचितां कृतं कुरुतम् । किंच वाज आ संप्रानेऽपि विन्वाः पुरंधीरस्मदीया बुद्धीरविष्टं रक्षतम् । हे शचीपती शचीति कर्मनाम कर्मणां पालकौ ता तौ युवां शचीभिः अस्मदीयैः स्तुत्यादिरूपैः कर्मभिर्नोऽस्मान् शक्तं प्रयच्छतं धनमिति शेषः ॥

इति पंचमस्य पंचमे द्वादशो वर्गः ॥

६. हे अभिना अभिनौ नोऽस्मान् आसु धीषु एषु कर्मसु अविष्टं रक्षतम् । नोऽस्मभ्यं अह्यं अक्षीणं प्रजावत्पुत्राद्युपेतं पुत्रोत्पादनसमर्थं रेतोऽस्तु । वां युवयोऽनुग्रहात् लब्धे लोके पुत्रे तनये तत्पुत्रादौ च तूतुजानाः अभिमतं धनं प्रयच्छंतः सुरत्नासः शोभनधनाश्च संतो देववीति देवानां वीतिः प्राप्तिर्यस्मिन् तादृशं यज्ञं आ गमेन आगच्छेम ॥

७. एष पुरतो वीर्यमानः स्य स युवयोः प्रियत्वेन प्रसिद्धः सोमो हेमाध्वी मधुप्रिया-
वैश्विनौ वां युवयोः पुरतः निधिः निधिस्थानीयो हितः स्थापितोऽस्मै अस्मान् रातो वृत्तः संकल्पितः संनिहितः । किमिव । सख्ये सख्यार्थं पूर्वगत्वेन पुरतो गेता इत इव । स यथा प्रियं जनयन् स्वामिनः पुरतो वर्तत तद्वदित्यर्थः । यस्मादेवं तस्मात् अहेळता अरुध्यता मनसा अनुग्रहयुक्तेन चेतसा अवार्कं अस्मदभिसुखं आ यातं आगच्छतम् । अमंता हव्यं हविः सोमादिकं अमंतौ अभ्यवहरंतौ । कुच । मानुषीषु विश्वे मनुष्यरूपासु प्रजासु वर्तमानम् ॥

८. हे अरुणा सर्वस्य भर्तारौ युवयोरेकस्मिन् समाने उभयसाधारणे योगेऽस्मद्वि-
षये सति वां युवयोः रथः सप्त स्रवतः सर्पणस्वभावाः सप्तसंख्याका वा गंगाद्याः परि गात् परिगच्छति शीघ्रमागच्छतीत्यर्थः । तद्व्रथानुकूलाः सुभ्रवः सुभवनाः देव-
युक्ताः देवाभ्यां युवाभ्यां युक्ताः अश्वः शीघ्रगमने न वायंति न श्रुष्यति न श्राम्यंते । येऽश्वः वां धूर्तु रथस्य तरणयः तारकाः शीघ्रगंतारो वहंति युवां ते न वायंतीति ॥

(P. 108.) ९. असञ्चता कुत्राप्यसञ्जयमानौ युवां मघवद्भ्यो धनवद्भ्यो हविष्म-
द्भ्यो यज्ञमानेभ्यः तेषामर्थाय भूतं हि भवतम् । तेभ्य एवानुरक्ता भवतम् । अनुमाद्या एव विशेष्येते । ये राया धनेन निमित्तेन राया युक्ता वा मघदेयं वातव्यं मघं धनं हविर्ल-
क्षणं वा जुर्वति प्रेरयंति यच्छंति । ये च बंधुं स्नेहेन बध्नातीति बंधुः तं स्वसंबन्धिनम् । अथवा फलेन बध्नातीति बंधुरध्वर्वादिः तं सूनुताभिः प्रियसत्यात्मिकाभिर्वाग्भिः प्र तिरंति प्रवर्धयंति । प्रपूर्वस्तिरतिवर्धनार्थः । किं कुर्वंतः । गव्या गोरूपाणि अश्व आश्वरूपाणि च मयानि धनानि पुंचंतोऽर्थिभ्यः प्रयच्छंतः तेभ्यो मघवद्भ्यो भूतमिति ॥

१०. हे युवाना नित्ययौवनौ नु अद्य युवां मे हवमस्मदीयां स्तुतिं आ शृणुतम् श्रुत्वा च हे अभिनौ इरावत् हविर्युक्तं वर्तिर्गृहं यासिष्टं आगच्छतम् । आगत्य च रत्नानि रमणीयानि धनानि धत्तं वत्तम् । सूरीन् स्तोत्रान् जरतं वर्धयतम् । धातूनाम-
नेकार्थत्वात् । शिष्टं स्पष्टम् ॥

इति पंचमस्य पंचमे त्रयोदशो वर्गः ॥

68.

आ शुभ्रा यातमिति नवर्चं त्रयोदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षमाश्विनम् । आदितः सप्त विराजः अष्टमीनवम्यौ त्रिभूमी । अनुक्रम्यते च । आ शुभ्रा नव सप्ताद्या विराज इति सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

१. हे शुभ्रा वीतौ स्वश्वा शोभनाश्वौ हे अभिना अश्विनौ आ यातं अस्मद्यज्ञमागच्छतम् । दद्या शत्रूणां क्षपयितारौ युवां युवाकोर्युवां कामयमानस्य मम गिरः स्तुतीर्जुष्टाणां सेवमानौ भवतमिति शेषः । न केवलं स्तुतिं किंतु नोऽस्मदीयानि प्रतिभूता संभूतानि हव्यानि हवींषि च वीतं भक्षयतम् ॥

२. प्र वामंधांसोत्येषा आश्विनशस्त्रयाज्या । सूचितं च । प्र वामंधांसि मद्यान्य-स्थुरुभा पिबतमश्विनैति ॥

हे अश्विनौ वां युवाभ्यां मद्यानि मदजनकानि अधांसि सोमलक्षणान्वन्नानि प्रास्तुः प्रास्थिषत गृहीतान्यासन्नित्यर्थः अतो युवां मे मम हविषो वीतये पानाय अरं अत्यर्थं शीघ्रं गतं आगच्छतम् । अर्थः अरं अस्मद्विरौधिनो हवनानि तिरः तिरस्कृत्य नोऽस्मदाह्वानं श्रुतं शृणुतम् । श्रुतमित्यस्य वाक्यादित्वाद्भिधातः ॥

३. हे सूर्यावसू सूर्यायाः सह रथे वसंतौ वां युवयोः रथः अस्मभ्यमस्मदर्थं इथानो याच्यमानः सन् इयति आगच्छति अस्मद्यज्ञम् । अथवा वां प्रेरयति गमनाय । कीदृशो रथः । मनोजवाः मनोवेगः शतोक्तिः अपरिमितास्मद्विषयरक्षणः । किं कुर्वन् । रजांसि लोकान् तिरः तिरस्कृत्य अतिक्रम्य इयतीति ॥

४. यद्यदा वां युवां प्रति देव्या देवौ युवां कामयमानः उ इति पूरणः अयमन्निः अभिषवमावा सोमसुत् सोममभिषुण्वन् युवाभ्यां युवाभ्यामर्थाय अभिषुण्वन्निति संबंधः । एवं कुर्वन् ऊर्ध्वः उन्नतः सन् विवन्ति उच्चैः शब्दयति तदानीं वल्गू सुवरी युवां विप्रो मेधावी यजमानो हव्यैर्हविर्भिः आ ववृतीति आवर्तयति ॥

(P.109.) ५. हे अश्विनौ वां युवयोश्चित्रं चायनीयं यज्ञोजनं धनं अस्ति ह अस्ति खलु न्विति पूरणः तदस्मभ्यं दत्तमित्यर्थः । अथ तयोः स्तुतिः । अत्रये एतन्नामकादृषेः पञ्चम्यर्थे चतुर्थी तस्मान्महिष्वतं ऋबींसं नि युयोतं पृथक्कुरुतम् । योऽभिः प्रियः सन् स्तोतृत्वाद्युवाभ्यां प्रियभूतः सन् युवाभ्यामेव कृतमोमानं रक्षणं सुखं दधते धारयति ॥

इति पञ्चमस्य पञ्चमे चतुर्दशो वर्गः ॥

६. उतापि च हे अश्विना अश्विनौ वां युवयोः कर्म कुर्वते जुरते जूर्णाय हविर्दे हविर्द्विजे च्यवानायैतन्नामकाय महर्षये त्यक्तत्पतीत्यं प्रतिगमनं तत्तस्य रूपस्य प्रत्यास्यै भूत् अभूत् । किं तदिति । यद्वर्षो रूपं इत ऊति इतो गमनाख्यं मृत्योः सकाशादितः प्राप्तिरूपं अधि धत्थः अध्यधत्तम् । युवं च्यवानमश्विना जरतं पुनर्धुवानं चक्रधुः शचीर्भिरित्यादिषु च्यवनस्य युवयोर्नवीकारणं प्रसिद्धम् ॥

७. उतापि च त्वं तं भुञ्जुं एतन्नामानं समुद्रे मध्ये समुद्रोदकस्य मध्ये सखायी भुञ्जुसखिभूता बुरेवासो वुष्टगमनाः जडः त्यक्तवन्तः । ईमेनं समुद्रमध्ये क्षिप्तं निः पर्वत्तं निरपारयतम् । यो भुञ्जुयुं वाकुः शुवां कामयिता अरावा अरणवान् अभिगता च तमेनं निरपारयतम् । अत्रान्विनेषु सूक्तेषु कथाः सूच्यन्ते अत्रिभुञ्ज्वादीनामग्निजलादि-
भ्यो रक्षणरूपास्ताः सर्वा महता प्रपंचेनास्माभिर्नासत्याभ्यां बर्हिरेवित्यत्र प्रपंचिताः । तास्तत्र द्रष्टव्याः ॥

८. वृकाय धनावाचे अभिलषत इत्यर्थः । चिदिति पूरणः । अथवा परेभ्यो धनानि प्रयच्छते । यद्वा वृकाय वृकवर्द्धिसकायैतन्नामकाय जसमानाय कर्मभिरुपक्षीयमा-
पाय ऋषये शक्तं अभिमतं धनमदत्तम् । शकैर्दानार्थस्य लुब्धेनद्रूपं अडभावच्छांसः । उतापि च शयये एतन्नामकाय ऋषये ह्यमाना आहूयमानौ शुवां श्रुतं अभ्युत्तम् । यौ शुवां अष्ट्यां गां अपिन्वतं अपूरयतं क्षीरेण अपो न अक्षिरिव नदीं तां यथोदकेन पूरयतस्तद्वत् । कीदृशीमद्रयाम् । स्तयै चित् स्तरीमपि निवृत्तप्रसवां वृद्धामपि शक्तीं शक्त्या सामर्थ्येन रोहनलक्षणेन युक्तां कृत्वा शचीभिर्द्युष्मदीयैः कर्मभिः हे अभिवताविति । शयये चिन्नासत्या शचीभिर्जसुरये स्तयै पिप्यथुर्नामित्याद्युक्तम् ॥

९. एष स्तोता स्य स प्रसिद्धो वसिष्ठः कारुः स्तोता उपसामग्रे प्रातःसवने बुधा-
नो बुध्यमानः सुमन्मा शोभनमतिः सुदुतिर्वा सूक्तं जर्जरे स्तौति । तं इषान्नेन वर्धत्
वर्धयतम् । वचनव्यत्ययः । अद्रया अहंतव्या गौश्च वर्धत् वर्धयतु । अथवैकमेव
वाक्यम् । अद्रया गौर्वसिष्ठस्य प्रतिनियता अग्निहोत्रार्था गौः इषान्नेन वृतादिनेत्यर्थः ।
पयोभिश्च तं वसिष्ठं वर्धत् वर्धयतु । एवमात्मानं परोक्षेण निर्दिदेश । सिष्टं स्पष्टम् ॥

इति पंचमस्य पंचमे पंचदशो वर्गः ॥

69.

आ वां रथ इत्यष्टयै चतुर्दशं सूक्तं वसिष्ठस्यायै वैदुभमाप्तिनम् । अनुक्रम्यते च ।
आ वां रथोऽष्टाविति । प्रातरनुवाकाप्तिनशस्त्रयोर्विनिर्योग उक्तः ॥

१. हे अश्विनौ वां रथो वृषभिः शुवभिरथैर्युक्तः सन्नायातु यजमस्मदीयम् । कीदृशो
रथः । रथो विरोष्यते । ऐदसी द्यावापृथिव्यौ बद्धधानो बाधमानो हिरण्ययः हिर-
ण्ययः द्यूतवर्तनिः द्यूतमुदकं वर्तन्त्या यस्य तादृशः पवित्री रथनेमिभिः मधुपात्रैर्वा रु-
चानां हीण्यमानः इषां वोळ्हा यजमानैर्दत्तानां हविषां वाहकः दातव्यानां वात्तानां
वोळ्हा नृपतिः नृपां यजमानानां स्वामी वाजिनीवानजवान् ॥

(P. 110.) २. स रथः पंच भूत भूतानि सर्वप्राणिनः पप्रथानः प्रथमानः त्रि-
वंधुरः वंधुरमुच्चावचं सारथ्यवस्थानं काष्ठमयं तादृशैस्त्रिभिर्गुक्तो मनसाम्मस्तुत्या
युक्तोऽष्टायातु । येन रथेन देवयंतीविशो यजमानान्प्रति गच्छथः । हे अश्विना
अश्विनौ कुत्र चित् यत्र कापि यामं गमनं दधाना धारयंतौ येन विशो गच्छथः स
यावति ॥

३. हे देवौ स्वश्वा शोभनाश्वेन यशसा च अवार्क अस्मदभिमुखं यातं आगच्छतम् । हे दक्षा दक्षणासुपक्षपयितारौ मधुमंतं मधुररसोपेतं निधिं निधिवन्निहितं सोमं पिबाथः पिबतम् । वां युवयो रथौ बध्वा सूर्यया सह यादमानो गंतव्यान्प्रति गच्छन् गमय-
न्निव्यर्थः । एवं कुर्वन् वर्तनिभ्यां स्वचक्राभ्यां दिवोऽतान् पथैतप्रदेशान् बाधते शीघ्र-
गमनेन पीडयति ॥

४. युवोर्युवयोः श्रियं श्रयत इति श्री रथः तं सेवामेव वा योषा सर्वदा मिश्र-
यन्ती योषित् सूरः सूर्यस्य दुहिता पर्यवृणीत । कदा । परितक्म्यायां रात्रौ परितस्त-
कनवति संश्रामे यज्ञे वा गंतव्ये । किंच । यद्यदा देवयंतं देवकामं यजमानं यज्ञं वा
रात्रीभिर्युवयोर्गमनादिलक्षणेः कर्मभिः अवयः रक्षयः तदानीं घ्नंसे वीसं वयोऽङ्गं सो-
मादिलक्षणं ओमना अवनेन रक्षणेन निमित्तेन वां परिगात् पर्यगात् ॥

५. यो रथो हेति पूरणः स्य स प्रसिद्धो रथो हे रथिरा रथिनौ मत्वर्थीयो
रः उक्षाः तेजांसि वस्ते आच्छादयति । यश्च रथो युजानः अध्वैर्युक्तः सन् वर्तिमार्गं
यजमानगृहं वा परिगच्छति परिगच्छति तेन रथेन हे अध्विना अध्विनौ नोऽस्माकम-
स्मिन् यज्ञे उषसो द्युष्टौ प्रातःकाले शं शमनाय पापानां योः मिश्रणाय च सुखानां
नि बहतं नितरां प्राप्नुतम् ॥

६. हे नरा नेतारावध्विनौ गौरैव गौरा मृगीव विद्युतं विशेषेण सौम्यमानं सोमं
प्रति दृषाणा दृष्यायुक्तौ अद्यास्माकं सवना सवनानि उप यातं उपागच्छतम् ।
पुरुषा बहुषु यज्ञेषु वां युवां यजमाना मतिभिः स्तुतिभिर्हवन्ति हि स्तुवंति अतो वां युवां
अन्ये यष्टारौ देवयंतो देवौ कामयमानाः वां युवां मा नि यमन् मा निर्यन्तु ॥

(P. 111.) ७. हे अध्विना अध्विनौ युवं भुञ्जुं एतन्नामकं अवविद्धं विक्षिप्तं
सखिभिः समुद्रे तन्मध्ये निमग्नं अर्णस उदकादुद्धृत्युः । किं कुर्वताविति तदुच्यते ।
अस्त्रिधानैः अक्षीयमाणैः अश्रमैः अव्यथिभिश्च पतत्रिभिः पतनवद्भिः शमनवद्भि रथे
नियुक्तैरश्वैः वंसनाभिः शरीरैः कर्मभिश्च पारयन्ता पारयन्तौ समुद्रमर्णस उद्धृत्युरिति ।
नासत्या भुञ्जुमूह्युः पतंगैरित्युक्तम् ॥

८. नू मे हवमित्यष्टमी सिद्धा (६८. १०.) ॥

इति पंचमस्य पंचमे षोडशो वर्गः ॥

70.

आ विश्ववारेति सप्तर्चं पंचदशं सृक्तं वसिष्ठस्यार्षे त्रैदुभमाश्विनम् । अनुक्रम्यते
च । आ विश्ववारा सप्तैति । प्रातरनुवाके आश्विनशस्त्रे च विनियोग उक्तः । आद्य-
स्तुचस्तृतीयं छंदोमे प्रउगशस्त्रे विनियुक्तः । आ विश्ववाराश्विना गतं नोऽयं सोम
ईदं इति सूजितत्वान् ॥

१. हे विश्ववारा सर्वैर्वरणीयावध्विनाश्विनौ नोऽस्माकं यद्यागमागतमागच्छतं
वां युवयोस्तत्स्थानं पृथिव्यां वेद्यां प्रावाचि प्रोच्यते । तदर्थं शुनपृष्ठः सुख-

करपृष्ठभागः अत्यंतविपुलत्वादारूढानां सुखकरपृष्ठभाग इत्यर्थः । वाजी वेगवान-
श्चो न अश्वोऽस्यात् तिष्ठतु युवयोः समीपे । यत् यमित्यर्थः । यमश्च आसेत्सुः
आसीदथः सोऽश्वः । यद्वा यत्स्थानमासीदथ तत्स्थानमश्व आश्रयत्वितो गमनाय ।
स्थितौ दृष्टांतः । भ्रुवत्ते ध्रुवाय निवासाय योनिं न योनिं स्थानमिव ॥

२. सा सुमतिः अस्माभिः क्रियमाणा शोभना स्तुतिश्चानिष्ठा कमनीयतमा अतिशये-
नाश्रयती वां युवां सिषन्ति सेवते । किंच धर्मैः प्रवर्गश्च मनुषी मनुष्यस्य यजमान-
स्य दुरीणे यागगृहे अतापि तसोऽभूत् । यद्धर्म इत्यतपत्तद्धर्मस्य धर्मस्त्वमिति श्रुतिः ।
यत्तस्य शिरःस्थानीयत्वादस्य । यो धर्मो वां युवां प्राप्नुवन्निति शेषः । समुद्रान् सरित-
श्च विपत्तिं पूरयति वृष्टिद्वारा । एतन्वा चित्र चिदिति पूरणः । अश्वविव यथा सुयुजा
सुधु युक्तौ रथे भवतस्तथेत्यर्थः । नेत्युपमायै । तद्वद्युवां यज्ञे युजानो योजयन् यज्ञः
स एवं करोति ॥

(P. 112.) ३. हे अश्विना युवां विदोः शुलोकादागत्य यानि स्थानानि दधथे
कुरुथः । कुरुच्युच्यते । यद्वापि महतीषु ओषधीषु विक्षु यजमानेषु च । तौ युवां पर्वत-
स्य मेघस्यांतरिक्षस्य वा मूर्धनि स्थाने संहता निषीदंतौ इषमन्नं राशुषे हविर्दाने जना-
य यजमानाय वहता प्रापयंतौ भवतमिति शेषः ॥

४. हे देवा देवौ युवां ओषधीषु ओषधिविकारान् चरुपुरोडाशादिकान् अभ्यु सोमर-
सान् चनितं अत्यंतकमनीयतमं कामयेथामित्यर्थः । यद्यस्मात् योग्या युवयोरुचिता
ओषधीरपश्च ऋषीणां संबन्धिनीः अश्ववैधे व्यासुथः तस्मादस्मदीया अपि कामयेथामि-
त्यर्थः । यद्वा ऋषीणामस्माकमिति पूजार्थं बहुवचनम् । यद्यस्मादोषधीष्वप्यु च च-
नितं योग्याः स्तुतीश्च अश्ववैधे तस्मादस्मे अस्मासु पुरुणि बहूनि रत्ना रमणीयानि ध-
नानि नि दधतौ पूर्वाणि युगानि मिथुनानि जायापातिरूपाणि अनु चक्ष्यथुः ख्यातवंतौ
अनुकृष्टवंतावनुग्रहार्थम् ॥

५. हे अश्विना अश्विनौ चिदिति पूरणः युवां शुश्रुवांसा श्रुतवंतौ संतौ पुरुणि बहूनि
ब्रह्माणि परिवृढानि कर्माणि स्तुतिलक्षणानि ऋषीणामस्माकं संबन्धीनि आनि च-
क्षाथे अभिपदयथौ युवाम् । अतौ जनाय यजमानस्य मम वरं यज्ञं प्रति
प्र यातम् । वां युवयोश्चनिष्ठोक्तलक्षणा सुमतिरनुग्रहमतिरस्मे अस्मासु अस्तु भवतु ॥

६. हे नास्तथा अश्विनौ वां युवयोर्यो यज्ञो यजमानः समर्थः कृद्विधूपैर्मर्त्यैः स-
हितः स च हविष्मान् हविषा युक्तः कृतब्रह्मा कृतस्तोत्ररूपकर्मा भवाति भवति तं वरं
वरणीयं वसिष्ठं आ उप प्र यातं प्रकर्षेणोपागच्छतम् । इमा इमानि ब्रह्माणि मंत्रजा-
तानि युवभ्यां युवाभ्यामर्थाय आगमनाय ऋच्यन्ते स्तूयन्ते क्रियन्त इत्यर्थः ॥

७. अथ सप्तम्या स्तुतिमुपसंहरति । हे अश्विना अश्विनौ इयं मनीषा स्तुतिर्युवयोः
कृतेति शेषः । तदेवाहरार्यं पुनरुच्यते । इयं गीः स्तुतिः कृता । हे वृषणा कामानां
वर्षको इमामस्मत्कृतां सुवृत्तिं शोभनां स्तुतिं जुषेथां सेवेयाम् । इमा इमानि ब्रह्माणि
कर्माणि स्तुतिरूपाणि युवयूनि युवां कामयमानानि सन्ति अमन् गच्छन्तु युवाम् ।
यूयं पातेति सिद्धम् ॥

इति पञ्चमस्य पंचमे सप्तदशौ वर्गः ॥

इति सप्तमे मंडले अनुर्थोऽनुवाकः ॥

71.

पंचमेऽनुवाके एकविंशतिः सूक्तानि । तत्र अप स्वसुरिति षड्वचं प्रथमं सूक्तं त्रै-
दृभमाश्विनम् । अनुक्रम्यते च । अप स्वसुः षडिति । गतो विनियोगः ॥

१. स्वसुः स्वसुस्थानीयाया उपसः सकाशात् नक् नक्तं रात्रिरप जिहीति
अपगच्छति । तस्याः अवकाशं दत्त्वा स्वयमपगतित्यर्थः । स्वसा स्वले उयायस्यै
योनिमरैगित्युक्तम् । कृष्णीः कृष्णवर्णा रात्रिः अरुषाया आरोचमानायाद्वे सूर्याय
वा पंथां पंथानं मार्गं रिणक्ति रेचयति । यस्मादेवं तस्माद्युवयोरागमनसमयत्वात् हे
अश्वामघा अश्वधनौ हे गोमघा गोधनौ उभयोः प्रज्ञातारवित्वर्थः । ईदृशौ वां युवां हवेम
स्तुमः आह्वयामः । दिवा नक्तं सर्वदा शरं हिंसकमस्मदस्मत्तो युयोतं पृथक्कुरुतम् ॥

२. हे अश्विनौ युवां उपायातं उपागच्छतमस्मदाह्वानं प्रति । किमर्थम् । दाशुषे
हविषां दात्रे यजमानाय तदर्थं रथेन वामं वननीयं धनं वहंता वहंतौ । अस्मदस्मत्तो
युयुतं पृथक्कुरुतम् । किम् । अनिरां इरा अन्नं तदन्नदारिद्र्यमित्यर्थः । अमीनां रोगं च ।
हे माध्वी मधुमंतौ युवां नोऽस्मान् दिवा नक्तं सर्वदा चासीथां रक्षतम् ॥

३. अवमस्यां आसन्नायां व्युटौ व्युच्छन्ने उपसि वां युवयो रथं सुन्नायवः सुखेन
योजयंतोऽश्वः वृषणो वर्षकाः युवां आ वर्तयंतु । स्यूमगभर्तित सुखरर्दिमं स्थतरर्दिमं
वसुमंतं प्रदेयधनयुक्तं रथं हे अश्विनाश्विनौ ऋतयुग्मिः उदकयुक्तैरश्वैः उदकप्रदेरश्वै-
रारुहेथाम् ॥

४. हे नृपती नृणां यजमानानां पालकौ अश्विनौ वां युवयोः रथः वोढ्वा
युवयोर्वाहकोऽस्ति सर्वदा संनिहिती वर्तते । कीदृशोऽसौ । त्रिवेधुरः सारथ्यभिष्ठान-
स्थानत्रयोपेतौ वसुमान् धनवान् उत्तयाया उर्ध्वं दिवसं प्रति गता एना एतेन
रथेन हे नासत्या अश्विनौ नोऽस्मानुपायातम् । यत् यश्च रथो वां विश्वप्स्यो
व्यासकूपोऽभि जिगाति अभिगच्छति । अथ आह यद्यस्माद्विश्वप्स्यो वसिष्ठो
वां जिगाति स्तौति अत उपायातम् ॥

५. हे अश्विना युवं युवां च्यवानं जरसो जीर्णाद्रूपात् अनुमुक्तं अमुंचतम् । युवं
च्यवानमश्विना जरतं पुनर्ज्वानमिति ह्यन्यत्र । तथा पेदवे एतज्जामकाय राज्ञे
आशुं शीघ्रगामिनमश्वं निरूह्युः न्यवहतं युद्धे । युवं श्वेतं पेदव इति निगमः । त-
थात्रि महर्षि अंहसः ऋषीसाक्षेः सकाशात्तमसश्च गुहांतःस्थिताश्च सकाशात्त्रिष्वपि
निपाठयतम् । युवमूचीसमुत् तप्तमत्रय ओमन्वंतं चक्रधुरिति निगमः । तथा जाड्षं
शिथिरे शिथिले अष्टे स्वराष्ट्रेऽतर्मध्ये पुनर्नि धातं न्यधातस । परिविष्टं जाड्षं विश्वतः
सीमिति ह्युक्तम् ॥

६. इयं मनीषिति षष्ठी गता (७०, ७.)

इति पंचमस्य पंचमेऽष्टादशो वर्गः ॥

(P. 114.) आ गोमतेति पंचर्चं द्वितीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभमाश्विनम् । अनुक्रम्यते च । आ गोमता पंचेति । विनियोगः प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तः । आश्विने पशावाद्याश्चतस्रो याज्यानुवाक्याः । सूचितं च । आ गोमता नासत्या रथेनेति चतस्र इति ॥

१. हे नासत्या आश्विनौ गोमता गोजुक्तेन अश्ववता अश्वजुक्तेन अश्वैर्वृषभैश्चोदने-
त्यर्थः यद्वा गोमता गोप्रदेन पुरुश्वद्रेण बहुधनेन धनप्रदेनेत्यर्थः तादृशेन रथे-
नायातं आगच्छतम् । वां विश्वाः बहुयो नियुतः स्तुतयः सत्वं ते सेवतेऽस्मत्प्रेरिताः
हे स्पर्हया स्पृहणीयया श्रिया शोभया तन्वा शरीरिण च शुभाना दीप्यमानौ युवाम् ॥

२. हे नासत्या आश्विनौ युवां देवभिरितरैर्देवैः सह सजोषसा समानधीनौ परस्परं
संतौ नोऽस्माकमर्वाक्य अभिमुखं रथेनायातं आगच्छतम् । आगमने वं - "विज्ञायमाह ।
युवांयुवयोः नोऽस्माकं च सख्या सख्यानि पित्र्याणि पित्रतः प्राप्तानि । नेषानीं स्तुत्या-
द्युपाधिना प्राप्तानि भक्षणीत्यर्थः । तदेवाह । उतापि च युवयोर्मम च बंधुः बंधकः पि-
तामहः समानः एक एव । तस्य वित्तं तस्येति कर्मणि षष्ठी तं बंधुं तद्वंधुत्वं वा
वित्तं जानीतम् । विषयान्स्वरूपश्चोभावपि कश्यपादितेर्जातौ विवस्वानश्विनोर्जनको
वरुणो वसिष्ठत्येतीत्येवं समानबंधुत्वम् । तथा च बृहदेवतायामुक्तम् ।

अभवन्मिथुनं त्वष्टुः सरण्युस्त्रिशिराः सह ।
स वै सरण्युं प्रायच्छस्त्वयमेव विवस्वते ॥
ततः सरण्युवां जाते ते यमयम्यौ विवस्वतः ।
तावण्युभौ यमावेव ह्यास्तां यस्या च वै यमः ॥
सद्रा भर्तुः परोक्षं तु सरण्युः सदृशीं स्त्रियम् ।
निक्षिप्य मिथुनं तस्यामश्व भूत्वा प्रचक्रमे ॥
अविज्ञानाद्विवस्वारंतु तस्यानजनयन्मनुम् ।
राजपिरासीत्स मनुर्विवस्वानिव तेजसा ॥
स विज्ञाय अपक्रांतां सरण्युमात्मरूपिणीम् ।
त्वार्धीं प्रति जगामाशु वाजी भूत्वा सलक्षणः ॥
सरण्युस्तु विवस्वतं विज्ञाय स्वरूपिणम् ।
मैथुनायोपचक्राम तां च तत्रारुरोह सः ॥
ततस्तयोस्तु वेगेन शुक्रं तदपतद्वुवि ।
उपाजिप्रच सा स्वश्वा तच्छुक्रं गर्भकाम्यया ॥
आप्राणमात्राच्छुक्रं तत्कुमारो संबभूवतुः ।
नासत्यश्चैव वक्षश्च यो स्तुतावन्धिनावपि ॥

३. स्तोमासः स्तोमाः स्तवाः अश्विना अश्विनौ उदु अनुभ्रन् उत्कृष्टं बोधयति । उ
इति पूरणः । जानि बंधुनामैतत् बंधुस्थानीयानि ब्रह्माणं कर्मपरिवृढानि कर्माणि
देवीः द्योतमानाः उपसः चकारादश्विनौ च अनुभ्रन् । विप्रो मेधावी वसिष्ठः इमे रोदसी

द्यावापृथिव्यौ धिष्ण्ये धिषणाहं स्तुत्ये आविवासन् परिचरन् नासत्या अश्विनौ
अच्छ अभिमुखं विवक्ति स्तौति ॥

४. हे अश्विनौ उपासः उषसः व्युच्छति चेत् तमांसि विवासयति । चेदिति पूर-
णश्चार्थे वा । स च वक्ष्यमाणसूर्याद्यपेक्षकः । चेत्योगाद्विधातः । अतो युवयोः स्तु-
तिसमयत्वाद्ब्रह्माणि स्तोत्राणि कारवः स्तोतारः प्र भरते प्रकर्षेण संपादयति । ऊर्ध्वम-
श्वेत् आश्रयति भानुं तेजः सविता देवः । अमयोऽपि समिधा समिधनेन बृहत्
अतिमहत् जरते स्तुयते ॥

(P. 115.) ५. आ पश्चातादिति पंचमी आश्विने पशौ वषाया अनुवाक्या ।
सूत्रितं च । आ पश्चातान्नासत्या पुरस्तादा गोमता नासत्या रथेनेति ॥

हे नासत्या अश्विनौ पश्चातात् पश्चाद्देशात् आयातम् । तथा पुरस्तात् पूर्वस्मा-
द्देशात् तथा अधरान् अधस्ताद्देशाद्दिक्षिणत उक्ताद् उद्देशात् । सर्वत्रायातमिति
संबन्धः । किं बहुना विश्वतः सर्वस्माद्देशात्पाञ्चजन्येन पंचजनहितेन राथा धनेन
सह आयातम् । निषादपंचमाश्वत्वारो वर्णाः पंचजनाः ॥

इति पंचमस्य पंचम एकोनविंशो वर्गः ॥

73.

अतारिष्मेति पंचचै तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षे वैष्टुभमाश्विनम् । अतारिष्मेत्यनु-
क्रमणिका । प्रातरनुवाकाश्विनश्चन्द्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

१. अस्य तमसोऽज्ञानस्य तत्कार्यस्य जननमरणवतः संसारदुःखस्य अथवा
प्रकृतत्वात् प्रयोगविषयाज्ञानस्य पारं अतारिष्म तीर्णाः स्म । किं कुर्वतः । देवयतो
देवकामाः स्तोमं स्तुतिं प्रति दधानाः देवेषु कुर्वाणाः । पुरुदंसा बहुकर्माणौ पुरुतमा
प्रभूततमौ पुराजा पूर्वजातौ अत एवामर्त्या अमरणधर्माणौ अश्विनाश्विनौ
यीः गरिता स्तोता वसिष्ठो हवते स्तौति आह्वयति वा ॥

२. प्रियो युवयोः प्रियभूतो मनुषो मानुषः मनुषः सकाशाज्जातो वा होता देवा-
नामाह्वाता स्तोतायं निषादि न्यसादि निषण्णो भवति । युवयोः कर्मणि वर्तते इत्य-
र्थः । हे नासत्याश्विनौ यो यजते यागं करोति वर्धते स्तौति च तस्य संबन्धिनं मन्वो
मयुरं सोमरसं हे अश्विनाश्विनौ उपाकेऽतिक एव समीपे स्थित्वैव अक्षीतं पिबतमि-
त्यर्थः । विद्वेषेण यज्ञेषु वां युवां प्रयस्वान् अन्नवान् सन् आ वोच्ये आह्वये ॥

३. उराणाः उरु स्तोत्रं कुर्वाणाः स्तोतारो वयं पथां पततां आगच्छतां देवानाम-
थायं यज्ञं यागं तत्साधनं हविर्वा अहेम वर्धयेमहे । वृषणा वर्षकौ कामानां इमां
सुवृत्तिं शोभनस्तुतिं जुषेयां सेवेयाम् । वां युवां श्रुटीवैव श्रुटीति क्षिप्रनाम क्षिप्रगता
वून इव प्रेषिताऽहं अबोधि बोधयति क्षीघ्रं गंतव्यमिति । किं कुर्वन् । स्तोमैः स्तोत्रैः
प्रति जरमाणः प्रतिस्तुवन् । कः । वसिष्ठोहं अबोधीति ॥

४. त्या त्यौ तौ वह्नी हविषां वोढारौ नोऽस्माकं विशं प्रजां कृत्विजं उप गमतः उपगच्छताम् । कीदृशौ तौ । रक्षोहणा रक्षसां हंतारौ संभूता सम्यग्भूतौ पुष्टांगौ वीर्यपाणी वृद्धपाणी । यद्वायमर्थोऽश्वपरतया व्याख्येयः । तथा सति तौ रथस्य वोढारौ वृद्धपाणौ अभिनोरथौ उपगच्छतामिति तस्यार्थः । अंघ्रांस्थजानि मत्सराणि मदकराणि सोमान समम्मत गच्छतं च युवाम् । नोऽस्मान् मा मधिष्टं मा हिंस्तं किं तु शिवेन संगलेन धनेन सार्धमागतमामगच्छतम् ॥

(P. 116.) ५. आ पश्चातादिति पंचम्या विनियोगो व्याख्या च गता (७२.५.) ॥

इति पंचमस्य पंचमे विंशो वर्गः ॥

74.

इमा उ वामिति षड्चं चतुर्थं सूक्तमाश्विनं वसिष्ठस्यार्थम् । आद्यातृतीयापंचम्यो बृहत्यः शिष्टाः सप्तोबृहत्यः । तथा चानुक्रांतम् । इमा उ वां षट् प्रागाथमिति । प्रातरनु-
वक्ति आश्विने क्रतौ बार्हते छंदस्याश्विनरास्ते च सूक्तम् । सूचितं च । इमा उ वामचं
वामिति । दशरात्रे पंचमेऽहनि प्रउगे शस्त्रे इमा उ वामित्ययमाश्विनस्तृचः । सूचितं
च । इमा उ वां द्विविष्टयः पिबा सुतस्य रसिन इति ॥

१. इमा द्विविष्टयो द्विमिच्छंत्यः प्रजा कृत्विजोऽपि उ इति चार्थे हे अ-
श्विना उक्षा वासाकौ वां हवन्ते आह्वयन्ति । अयं वसिष्ठोऽपि हे शचीवभू कर्मधनी
वां युवां अवसेऽस्मद्रक्षणाय युवयोस्तर्पणाय वा अह्ने आह्वयामि । किमर्थमेवं
प्रजा अप्यहमपीत्यादरोक्तिरिति तत्राह । हि यस्मात्कारणात् युवां विशं विशं प्रजां
प्रजां प्रति गच्छथः ॥

२. हे अश्विनौ युवं युवां चित्रं चायनीयं भोजनं धनं द्रव्युः धारयेथे । तद्धनं
सूनुतावते स्तुतिमते स्तोत्रे चोद्देयां प्रेरयतम् । तदर्थं समनसा समानमनस्कौ संतौ रथं
युवयोः संबन्धिनं अर्वाक अस्मदभिमुखं नि यच्छतम् । तथा कृत्वा सोम्यं सोमसंबन्धिनं
मधु मधुररसं पिबतम् ॥

३. हे अश्विना अश्विनौ युवां आयातमागच्छतम् । आगत्य चोप समीपे भूयतं भवतम् ।
मध्वः मधुरं सोमरसं पिबतम् । पीत्वा च हे वृषणा वर्षक्रौ हे जेन्यावभू जेतव्यधनौ
जितधनावित्यर्थः युवां पयो वृष्ट्युदकं अंतरिक्षाहुग्धम् । नोऽस्मान् मा मधिष्टं मा
हिंस्तम् । ईदृशमार्थनाकरणमेव हिंसा । आगतमागच्छतं शीघ्रम् ॥

४. येऽश्वासोऽश्वाः वां युवयोः स्वभूताः वाश्रुपो हविर्वातुर्गृहं युवां विभ्रतो धारयंतो
वीर्यति गमयन्तीत्यर्थः । मक्ष्युभिः शीघ्रगंतुभिर्हयभिर्हयैरथैः हे नरा नेतारौ अश्वना
अश्विनौ देवा देवौ अस्मयू अस्मान्कामयमानौ आयातं अस्मद्यज्ञमागच्छतम् ॥

(P. 117.) ५. अथा ह अपि च अश्विना अश्विनौ यंतः स्तुतिभिर्गच्छंतौ यज-
मानाः सूरयो मेधाविनः स्तोतारः पृक्षोऽन्नं प्रभूतं सचंत सर्वतं संयति वा । ता तौ युवां

मयवद्भ्योऽनवद्भ्योऽस्मभ्यं ध्रुवं आविचलितं यशोऽन्नं यश एव वा छदिर्गृहं यंसतः
प्रयच्छतं हे नासत्याश्विनी ॥

६. हे यजमानाः अवृक्षासः परकीयधनस्यानादातारः जनानां मनुष्याणां मध्ये
नृपातारः ऋत्विग्नृपाणां नृपां रक्षितारः संतो ययुः युवां प्राप्नुवन्ति हविर्भिः। प्राप्नौ कृष्टांतः।
रथा इव त्रीह्यादिपूर्णा रथा यथा प्राप्नुवन्ति स्वामिगृहम्। उतेत्ययमुत्तरवाक्यापेक्षः।
अपि च नरो यजमानाः स्वेन शवसा स्वीयेन बलेन शूश्रुवुः वर्धते। उतापि च
सुक्षितिं सुनिवासं क्षियति गच्छति प्राप्नुवन्ति ॥

इति पंचमस्य पंचम एकाविंशो वर्गः ॥

75.

द्युषा आव इत्यष्टमं पंचमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षम्। अत्रानुक्रमणिका। द्युषा अष्टावृष-
स्यं तु वा इति। तु वा इत्युक्तत्वात्तुह्यादिपरिभाषयेद्भावीनि सप्त सूक्तास्तुषोदेवत्या-
नि। प्रातरनुवाको उपस्थे क्रतौ त्रैदुभे छंदसि आश्विनशस्त्रे चंदमादीनि षट् सूक्तानि।
तथा च सूद्रयते। द्युषा आयो दिविजा इति षडिति त्रैदुभमिति। ऋग्विधाने आख्या-
तो विनियोगोऽत्र लिख्यते।

रात्र्या अपरकाले य उत्थाय प्रयतः शुचिः।

द्युषा इत्युपतिष्ठेत षड्भिः सूक्तैः कृतांजलिः ॥

प्राभुयात्स हिरण्यादि नानारूपं धनं बहु।

गा अथान्पुरुषान्धन्यान् स्त्रियो वासांस्यजाविकम् ॥

१. इयमुषा दिविजाः दिव्यंतरिक्षे प्रादुर्भूता सती व्यावः व्याच्छत् विभानं
कृतवतीत्यर्थः। वसिन्निवासवाची अत्र विपूर्वा द्युच्छने भवेत्। छंदस्यपि दृश्यत
इत्याद्। दृक्षिग्रहणस्य विध्यंतरौपसंग्रहणार्थत्वादनजादेरप्याडागमः। हलङ्घ्याब्ध्य
इति लोपः। सैवोषा ऋतेन तेजसा महिमानं स्वमहत्त्वमाविक्रूपावाना आगात् आ-
गतवती। आगत्य च दुहोऽस्मद्गोमधून् अमुष्टं सर्वेषामप्रियं तमश्च अपावः अपवृ-
णोति। किंच अंगिरस्तमा अंगैर्गल्यथाङ्गिराः गल्लतमाः पथ्याः पथ्वीः अजीगः
उद्दिरेति। प्राणिनां व्यवहाराय प्रकाशयतीत्यर्थः ॥

२. अद्य नोऽस्माकं महे महते सुविताय सुखप्राप्तये सुखगमनाय वा बोधि भव।
किंच हे उषः महे महते सौभाग्याय सौभाग्याय प्र यथि प्रयच्छ अस्मान्। किंच चित्रं
चायनीयं यशसं यशोयुक्तं रथि धनं धेहि धारय अस्मे अस्मात्सु। हे मानुषि मनुष्य-
हिते देवि मर्त्येष्वस्मात्सु अवस्तुं अन्नवंतं पुत्रं धेहीत्यनुषंगः ॥

३. वर्धातायाः वर्धनीयायाः प्रकाशयुक्ताया उषसः एते पुरो दृश्यमानाः त्वे ते प्रसि-
द्धाश्चित्राः पूज्या आश्चर्यभूता वा अमृतासोऽमरणाः अनश्वराः भानवो रश्मयः आगुः
आगच्छन्ति। किं कुर्वतः। देव्यानि देवानां संबंधीनि व्रतानि कर्माणि जनयंतः

उत्पादयंतः । तदनुकूलप्रकाशप्रदानात्तदुत्पादकत्वमेवाम् । अंतरिक्षा अंतरिक्षाणि आपृणतः आपूरयंतः । एकस्यैवांतरिक्षस्य वायुनेषपक्षिणामालंबनोपाधिना त्रिविधत्वं अतो बहवचनमुपपन्नम् । एवं कुर्वतो भानवो व्यस्त्युः विविधं तिष्ठति प्रसरति ॥

(P. 118.) ४. एषा स्या सोषाः पराकात् दूरदेशात् दूरे स्थितापि शुजाना उद्योगं कुर्वाणा प्रकाशाय पंच क्षितीः निषादपंचमाश्रत्वारो वर्णाः तान् सद्यः परिजिगाति । किं कुर्वती । जनानां प्राणिनां वयुना प्रज्ञानानि अभिपश्यती साक्षित्वेनावलोकयती । कीदृशी सा । दिवो दुहिता दुहितस्थानीया भुवनस्य भूतजातस्य पत्नी पालयित्री । परिजिगातीत्यन्वयः ॥

५. वाजिनीवती बह्वन्ना यद्यप्युपोनामैतत् तथापि चित्रामघ्रेत्यस्याप्युपोनामकस्य पृथग्विद्यमानत्वाद्देवैको योगरूढोऽवर्गतव्यः सूर्यस्य योषा योषित् चित्रामघा विचित्रधना विचित्ररश्म्याख्यधना वा रायो धनस्य अवशिष्टस्य तस्य वसुनां देवमुत्पादिसर्वीश्रयाणां धनानां चेशे ईष्टे । अथवा वसवो वासका रश्मयः तेषामपीष्टे । ऋषिदुता ऋषिभिः स्तुता जरयंती प्राणिजातानि उषाः खलु पुनः पुनरावर्तमाना प्राणिनामाशुः क्षपयति मघोनी धनवती उषाः बह्विभिः कर्मवोद्भिः यजमानैर्गृणाना स्तुयमाना उच्छति विभानं करोति ॥

६. द्युतानां द्योतमानामुषसं वहंतो धारयंतः अरुषासः आरोचमानाश्चित्राश्चायनीया अन्धाः प्रत्यदृभन् प्रतिदृश्यन्ते । सा योषाः शुभ्रा दीप्यमाना विश्वपिशा बहुकूपेण रथेन याति सर्वत्र गच्छति । विधत्ते परिचरते जनाय रत्नं रमणीयं धनं दधाति दधाति च ॥

७. सत्या अन्यैरबाध्या महती पञ्जनीया प्रवृद्धा वा गुणैः देवी द्योतमाना यजन्ता यजनीयोषाः सत्येभिः सत्यैर्महद्भिर्देवैर्यजज्ञैरुक्तलक्षणैः किरणैर्निपातभाग्भिरन्यैर्देवैश्च सहिता सती दृढहान्यत्यंतस्थिराणि तमांसि रुजन् भिनन्ति । उल्लियाणां गोनामैतत् उत्साविण आसां भोगा इति तद्व्युत्पत्तिः तासां संचाराय ददत् दधाति । सामर्थ्यात्प्रकाशमित्यर्थः । अथवा उल्लिया गाः ददत् दधाति स्तोत्रभ्यः । किञ्च गावः उपलक्षणमेतत् सर्वेऽपि तमोऽवरुद्धाः प्राणिनः उपसं वावदांत उर्ध्वं कामयन्ते । विशेषेण गवां प्रगते संचारार्थमुषसोऽपेक्षितत्वात्तासां प्रायान्वेनोक्तिः ॥

८. हे उषः पु नोऽस्मभ्यं गोमद्वह्निर्गोनिर्भुक्तं वीरवद्दीरैः पुत्रैरुपेतं रत्नं रमणीयं धनं पुरुषोऽजो बहुलं चास्मे अस्मानु धेहि देहि । पादभेदादस्मै इति पुनरभिधानम् । नोऽस्माकं बहिर्यज्ञं पुरुषता पुरुषतायां पुरुषसमूहेष्वस्मत्सदृशांष्वित्यर्थः । निदं निदधै मा कः मा कार्षीः । यथा ते निदंति तथा मा कुर्वित्यर्थः ॥

इति पंचमस्य पंचमे द्वाविंशो वर्गः ॥

76.

उदु ज्योतिरिति सप्तर्षे षष्ठं सूक्तं त्रैष्टुभमुपस्यम् । तथा चातुक्रांतम् । उदु सतेति ।
प्रातरनुवाकाश्चिनशस्तयोरुक्तो विनियोगः ॥

(P. 119.) १. अमृतं अमृतत्वसाधकं अविनाशि वा विश्वजन्यं विश्वेषां जनानां
हितकरं ज्योतिः विश्वानरः सर्वेषां नेता सविता देवः उद्भूत ऊर्ध्वं श्रयति देवानां
व्यवहर्तृणां स्तोत्राणां वा यजमानानां कृत्वा कर्मणा निमित्तेन यागानुष्ठानमित्यर्थः
तदर्थम् । यद्वा देवानां चक्षुश्चक्षुःस्थानीयमौषसं तेजः कृत्वा कर्मणा निमित्तेन अजनिष्ट
प्रादुरभूत् । उत्पन्ना चोषा विश्वे सर्वे भुवनं भूतजातमाविरकः प्रादुरकः अकरोत्
समस्तं जगदाविष्कृतवती ॥

२. मे मया देवयानाः देवप्रापकाः पंधाः पंधानः प्रादृशन् प्रदृश्यते । कीदृशाः पं-
थानः । अनर्पेनो अहिंसतः वसुभिस्तेजोभिरिष्कृतासः संस्कृताः । पुरस्तात् पूर्वस्थां दि-
शि उषसः केतुः प्रज्ञापकं तेजः अभूत् अचेति ज्ञायते । सोषाश्च प्रतीचीं प्रत्यगंचना
अस्मदभिमुखी हर्म्येभ्योऽधि उच्छिह्तेभ्यः प्रदेशेभ्यः हर्म्यशब्द उन्नतप्रदेशोपलक्षकः
आगात् आगच्छति ॥

३. हे उपः तानीत् तान्येव तव तेजांसि बहुलान्यहानि आसन् उपः प्रकाशयुक्त-
स्यैव कालस्याहःशब्दव्यवहारात् । तानीत्युक्तं कानीत्याह । या यानि सूर्यस्य उदितानि
उदितौ उद्भूतौ सति प्राचीनं तस्य प्राग्देशं प्रत्युद्यति । यद्वा सूर्यस्य प्राचीने देशे या या-
न्युदितानि उदितानि तानीत्यर्थः । हे उपः यतो यैश्च तेजोभिः परि दृक्षे दृश्यसे त्वं जार
इव पत्याविष आचरंती समीपे संचरंती साध्वी नारीव जारि रात्रेर्जरयितरि सूर्ये संचरं-
ती दृश्यसे । यथा लोके दुष्टं भ्रमणशीलमपि पतिमत्यत्कैव साध्वी संचरति तद्वत्
तमविमुच्यती त्वमित्यर्थः । न पुनर्यतीव यती पतिं परित्यज्येतस्ततः संचरंती व्य-
भिचारिणीव सूर्यमपरित्यजंती त्वम् । पुनरित्यर्थं वैलक्षण्ययोजनार्थः । एवं यैस्तेजो-
भिर्युक्ता परितृश्यसे तान्येवाहान्यासन्निति संबंधः ॥

४. त इत्ते ऽगिरस एव ऋषीणां मध्ये देवानां सधमाद्ः सह माद्यंत आसन् अभ-
वन् । त इत्युक्तं क इत्याह । ये ऋतावानः सत्यवंतः कवयोऽनुवानाः । ये वा अनु-
वानास्ते कवय इति श्रुतेः । पूर्यासः पूर्वकालीनाः पितरः पालयितारः सर्वस्यागिर-
सो गृह्णन्ते तमसादृतं ज्योतिः सौर्यं तेजोऽन्वविदन् लब्धवन्ती मंत्रसामर्थ्यात् सत्य-
मंत्राः सत्यस्तुतयः संतः उषासं उषसमजनयन् प्रादुरकुर्वन् । तुरीयेण ब्रह्मणाविदरविः
अत्रयस्तमन्वविदन्निति निगमौ । अत्रागिरसां स्तुत्योपस एव स्तुतिर्ज्ञातव्या ॥

५. समाने सर्वेषां साधारणे ऊर्ध्वं गोसमूहे पणिभिरपहते पुनर्लब्धव्ये सति
अधीत्यनर्थकः संगतासो मिलिताः संतः ते सं जानते एकशुद्धयो भवन्ति । न मिथः
परस्परं यतन्ते सहैव साधनमनुतिष्ठतीत्यर्थः । तेऽगिरसो देवानां व्रतानि कर्माणि
यागलक्षणानि न निमन्ति न हिंसन्ति किन्तु परिपालयतीत्यर्थः । किं कुर्वतः । अमर्षतो-
ऽहिंसंतो वसुभिर्वासकैरुषसां तेजोभिः आदमानाः गच्छंतः ॥

(P. 120.) ६. हे सुभगे वेद्युषः स्वा त्वां उपर्दुषः उषसि बुध्यन्तः सुदुवांसः स्तुवंतः वसिष्ठाः स्तोमेभिः स्तोत्रैः ईच्छन्ते स्तुवंति । गवां नेत्री प्रापयित्री वाजपत्नी अन्नस्य पालयित्री अन्नदात्रीत्यर्थः । ईदृशी त्वं नोऽस्मदर्थं उच्छ विभाहि । हे उषः सुजाते सुप्रादुर्भावे प्रथमा इतरदेवेभ्यो मुख्यभूता जरस्व ॥

७. एषोषा राधसः स्तोतुः सुनुतानां स्तुतीनां नेत्री सती उच्छन्ती तमो विवासायन्ती वसिष्ठैः वसिष्ठगोत्रोत्पन्नैः रिभ्यते स्तुयते । दीर्घभुतं दीर्घं श्रूयमाणं सर्वत्र प्रसिद्धं रायं धनमस्मे अस्मासु दधाना धारयन्ती ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे त्रयोविंशो वर्गः ॥

77.

उपो रुरुचे इति षडृचं सप्तमं सृक्तं वसिष्ठस्यार्षसुषस्यम् । तथा आनुक्रांतम् । उपो रुरुचे षडिति । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्वयोरुक्तो विनियोगः ॥

१. इयमुषाः उपो समीप एव सूर्यस्य रुरुचे दीप्यते उवतिर्यौवनोपेता योषा न योषिविव सा यथा वस्त्राभरणदिना पत्युः समीपे प्रदीप्यते तद्वत् । किं कुर्वती । विश्वं सर्वं जीवं जीवसंघं चरायै संचाराय प्रसुवन्ती प्रेरयन्ती । किंच अग्निः मानुषाणां मनुष्याणां अर्थाय समिधेऽभूत् समिधनीयोऽभवत् कृत्यार्थं केन समिद्धः सन् तमास्यंधकारान् बाधमाना बाधमानं ज्योतिस्तेजः संघं अकः अकार्षात् । अथवा उषसं ज्योतिस्तमांसं बाधमाना बाध्यमानानि अकः अकरोत् ॥

२. विश्वं कृत्स्नं जगत्प्रति प्रतीची अभिमुखी सप्रथाः सूर्यतः पृथुतरा उरस्थान् उदगच्छत् । उदित्य च रुद्रा ईसं श्रुक्तं तेजोमयं वासो वसनीयं तेजःसमूहं विभ्रती धारयन्ती अश्वैन् वर्धते । हिरण्यवर्णा हितरमणीयवर्णोपेता सुदृशीकसंडक संदर्शयतीति संडक तेजः सुष्टु दर्शनीयं संडक तेजो यस्याः सा तादृशी गवां वाचां गवानेव वा माता निर्मात्री । उषःकाले हि पश्चिमनुष्यादीनां वाचो निर्गच्छन्ति । गवामपि तस्मिन्काले संचारात्तन्निर्माद्वत्स्य । अथवा रश्मीनां निर्मात्री अरोचि रोचते अह्नां नेत्री विसानां प्रापयित्री ॥

३. देवानां चक्षुश्क्षुःस्थानीयं तेजो वहती धारयन्ती सुभगा शोभनभया सुदृशीकं सुदर्शनं अश्वं सर्वदा गंतारं आदित्यं नयन्ती प्रापयन्ती । किम् । श्वेतं श्वेतवर्णोपेतं सूर्यं प्रकाशशुक्तं कुर्वतीत्यर्थः । कीदृशी उषाः । राक्षसिभिः स्वकीयैर्व्यक्ता अदाशे दृश्यते च । त्रिजगत्या त्रिविधना विश्वमनु सर्वं जगदनुलक्ष्य प्रभूता प्रवृद्धा सर्वजगद्वाहारायेत्यर्थः ॥

(P. 121.) ४. हे उषः अंतिवामा अंति अस्मदेतिके वामं वननीयं धनं यस्याः सा अंतिवामा त्वं अभिन्नं अस्मच्छब्दं दूरे अस्मत्तो विप्रकुटदेशे वर्तमानं कृत्वा व्युच्छ विभाहि । यथामित्रो दूरे भवति तथा व्युच्छेत्यर्थः । तथा उर्वी गव्यूर्तं भूमिमभयं

नोऽस्माकं कृधि कुरु । किंच हेषोऽस्महेष्टुन् यावय अस्मन्तः पृथक्कुरु । राधो धनं चोदय
प्रेरय गृणते स्तुवते मह्यं हे मघोनि धनवति ॥

९. हे उषो देवि अस्मे अस्मभ्यं श्रेष्ठभिः प्रशस्यैर्मानुभी रक्षिमभिः प्रकाशैर्वि
भाहि प्रकाशय । किं कुर्वती । नोऽस्माकमायुरागुण्यं प्रतिरंती वर्धयंती । हे विश्वेवारं
विश्वैः संभजनीये देवि नोऽस्मभ्यमिषं च गोमहोभिर्वह्निरूपेत् अन्धावत् अन्धैश्चोपेतं
राधो धनं च दधती विभाहीति ॥

६. हे दिवो दुहितरुषः सुजाते शोभनजनने थां त्वा त्वां मतिभिः स्तोत्रैर्वसिष्ठा
वर्धयति सा त्वमस्मासु वसिष्ठेषु ऋष्वं प्रदीप्तं बृहत् महान्तं रयि धनं धाः धेहि ॥

इति पंचमस्य पंचमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

78.

प्रति केतव इति पंचममष्टमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षे वैष्टुभमुषस्यम् । प्रति पंचम्यनुक्र-
मणिका । उक्तो विनिर्धोगः ॥

१. अस्याः प्रथमाः प्रथमोत्पन्नाः केतवः प्रज्ञापका रक्षमयः प्रत्यदृशन् प्रतिदृ-
श्यते । अस्या अंजयो ध्यजका रक्षमयः ऊर्ध्वो ऊर्ध्वमुखा वि श्रयंते विविधं सर्वज्ञा-
श्रयंति । हे उषो देवि अर्वाचा अस्मदभिमुखेनागच्छता बृहता महता ज्योति-
ष्मता रथेन वामं वननीर्यं धनमस्मभ्यं वक्षि वहसि ॥

२. अग्निः समिद्धः सन् सीं सर्वतः प्रति जरते अभिवर्धते । विप्रासो विप्रा मेधा-
यिन ऋत्विजश्च मतिभिः स्तुतिभिरुषसं गृणंतः स्तुवंतो जरते । उषाश्च देवी ज्योति-
षा विश्वा सर्वाणि समांसि दुरितास्मदुरितानि अपबाधमाना याति ऊर्ध्वं गच्छति ॥

(P. 122.) ३. एता उ इति पूरणः त्वाः ताः प्रसिद्धा एता विभातीर्विभा-
त्यो विभानं कुर्वत्यो ज्योतिस्तेजो यच्छंतीः प्रयच्छंत्यः उषसः पुरस्तात्पुर्वस्यां
दिशि प्रत्यदृशन् प्रतिदृश्यते । ता उषसः सूर्यं यज्ञं अग्निं च अजीजनन् प्रादुरकुर्वन् ।
उषस उदयानंतरं तेषां संभवात्तज्जनकत्वमुपचर्यते । किंच अपाचीनं नीचीनमञ्जु-
ष्टमप्रियं सर्वेषां दृष्टिनिरोधकत्वादप्रियत्वं तादृशं तमः अग्रात् अपगतमभूत् ॥

४. दिवो दुहिता मघोनी धनवती उषाः अचेति सर्वैर्ज्ञायते । विश्वे सर्वेऽपि प्रा-
णिनो विभार्ता उच्छंती उषसं पश्यति । तादृशी देवी स्वधयात्नेन युज्यमानं रथं
आस्थान् आतिष्ठत् आरोहति । यं रथं सुयुजः शोभनयोजना अन्धासोऽन्धाः आ
वहन्ति अभिमतं देशं प्रापयन्ति तं रथमास्थादिति ॥

५. हे उषस्त्वा त्वां अद्यास्मिन्काले सुमनसः शोभनस्तुतिका मघवानो हविलक्ष-
पात्रवन्तोऽस्माकासोऽस्माका अस्मदीयाः पुरुषा ऋत्विजः यद्वा मघवान् इत्येतद्वय-
मित्येतस्य विशेषणं हविर्भूतो वयं प्रति बुधंतं प्रत्यबोधयन् स्तुतिभिः । हे उषसो

युयं च विभातीर्ष्यच्छत्यः सत्यस्तिविवलायध्वं जगत् त्रिग्धभूमिकं कुरुत । तिल
स्नेहन इत्यस्मात्तिलुः तिलुरिला भूमिः यस्य तत्तिल्विलं तत्कुरुत शिष्टं स्पष्टम् ॥

इति पंचमस्य पंचमे पंचविंशो वर्गः ॥

79.

व्युषा आव इति पंचमं नवमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षमुषस्यं वैष्टुभम् । व्युषा इत्यनुक-
मणिका । प्रातरनुवाकादिनशास्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

१. जनानां सर्वप्राणिनां पथ्या पथि हितापाः व्यावः व्यौच्छत् । यद्वा जनानां
हिताय व्यौच्छदिति योज्यम् । किं कुर्वती । मातृपीर्मनुष्यरूपाः पंच क्षितीः निषादप-
चमांश्चतुरो वर्णान्बोधयती । ईदृश्युषाः सुसंदृग्भिः संदृश्यते संदर्शयतीति वा संदृक्
तेजः सुतेजोभिः उक्षभिः गोभिर्मानुमश्वत् । अरुणैरुषा आजिमधावदिति हि
श्रुतिः । अरुण्यो गाव उपसामिति निरुक्तम् । सूर्यश्च रौदसी व्यावापृथिव्यो तमोयुक्ते
चक्षसा प्रकाशकेन तेजसा व्याधो विवृणोति ॥

२. उपसः अक्नुन् तेजांसि दिवोऽंतरिक्षस्यांतेषु पर्यंतप्रदेशेषु व्यंजते व्यक्तीकुर्व-
तीत्यर्थः । युक्ताः परस्परं संयुक्ताः विशो न प्रजा इव सेना इव यतंते तमो-
नाशनाय । अथ प्रत्यक्षवाहः । हे उपस्ते तव गावो रश्मयस्तमोऽधिकारं समावर्तयति
नाशयति । ज्योतिस्तेजो यच्छति प्रयच्छति सविता सूर्यो बाहू इव ॥

(P. 123.) ३. इंद्रतमा सर्वस्येश्वरतमा मघोनी धनवती उषा अभूत् प्रादुरभूत् ।
सुविताय कन्यापाय श्रवांस्यन्तानि अजीजनत् उत्पादयत् प्रकाशितवतीत्यर्थः । विवो
दुहिता अंगिरस्तमा गततमा । यद्वा अंगिरोगोत्रैर्भारद्वाजैः सह रात्रेरप्युत्पत्ते रात्रि-
वसानस्योषोरूपत्वादांगिरस्तमेत्युच्यते । भारद्वाजै रात्रेः सहोत्पत्तिरनुक्रमण्यामुक्ता
रात्री कुक्षिकः सौभरो रात्रिर्वा भारद्वाजी इति । तादृश्युषाः सुकृते यजमानाय
वस्त्रुनि धनानि वि दधाति करोति ॥

४. हे उषो यावद्वाधो धनं स्तोतुभ्यः पूर्वं अरदो दत्तवत्यसि तावद्वाधो धनं शृ-
णाना स्तुयमाना अस्मभ्यमपि रास्व देहि । यां त्वा त्वां वृषभस्य रवेण लुप्तोपमैषा
वृषभस्येति कर्मणि षष्ठी वृषभं रवेणैव त्वां प्रकाशेन जजुः जानन्ति प्राणिनः । अ-
थवा वृषभस्य प्रवृद्धस्य स्तोत्रस्य रवेण शब्देन जजुः ज्ञापयति दृढस्य दृढस्याग्नेः
दुरो द्वाराणि पथिभिर्गाः प्रवेदय पिहितानि व्योर्णोर्विवृतान्यकरोः ॥

५. देवं देवं सर्वमपि स्तोतारं राधसे धनाय चोदयती प्रेरयती अस्मद्राक् अस्मद-
भिमुखं सृजता वचांसि ईरयती प्रेरयती व्युच्छती व्युच्छनं कुर्वती नोऽस्माकं सनये
तानाय धनलाभाय धियो बुद्धीर्धाः धेहि । शिष्टं स्पष्टम् ॥

इति पंचमस्य पंचमे षड्विंशो वर्गः ॥

80.

प्रति स्तोमेभिरिति त्वचात्मकं दशनं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षे वैदुभमुपस्यम् । प्रति त्वच-
मित्यनुक्रमणिका । प्रातरनुवाकाश्विनश्चत्वार्योक्तो विनियोगः ॥

१. विप्रासो मेधाविनो वसिष्ठाः वसिष्ठगोत्राः स्तोमोभिः स्तोतृभिः प्रयुज्यमाना
गीर्भिः स्तुतिभिः प्रथमा इतरयजमानेभ्यः पूर्वभूताः संतः उपसं प्रत्यबुध्नन् प्रतिबोध-
यन्ति । कीदृशीमुपसं च । रजसी व्यावायुधिव्यौ समन्ते समानपर्यन्ते एकीभूतप्रांति
विवर्तयन्ती व्यावर्तयन्ती विश्वा सर्वाणि भुवनानि भूतजातान्याविष्कृष्वतीं प्रकटी-
कुर्वती स्वभासा ॥

२. एषोषाः स्या सा गतदिवसेषु प्रसिद्धा वृक्षयमानेषा नव्यं नवतरं आयुराबुध्यं
यौवनमित्यर्थः तादृशं दधाना धारयती गृद्धी गृढं तमोऽधकारं ज्योतिषा स्वतेजसा
निवारयन्ती अबोधि बुध्यते । अग्रे पुरोदेशे सूर्यस्य पुरस्तात् देवानामग्रे वा इतरदेवेभ्यः
पूर्वमित्यर्थः युवतिर्नित्यतरुणी अहूयाणा लुप्तोपमेषा अलज्जा युवतिरिव । सा यथा
पत्न्युन्ने संचरति तद्वत् सूर्यस्य पुरस्तादिति । एवंभूता सती सूर्ये यज्ञमग्निं च
प्राचिकितत् प्रज्ञापयति ॥

(P.124.) ३. अश्वावतीर्बहभिरस्मभ्यं प्रदेयैरथैस्तद्वत्यः तथा गोमतीर्गोमित्यो
गोप्रदा वीरवतीर्वीरवत्यः पुत्रदा अत एव भद्राः स्तुत्या उपास उपसः सह सर्वदा
उच्छन्तु । पुनः कीदृश्यः । घृतं उदकं दुहानाः सोम्यो विश्वतः प्रपीताः सर्वतः
प्रवृद्धाः । द्यूयं पातेति गतम् ॥

इति पंचमस्य पंचमे सप्तविंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशने तमो हारं निवारयन् ।

पुमर्थीश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरब्रह्मभूपालसाम्राज्यपुरंध-
रेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये

पंचमाष्टके पंचमोऽध्यायः समाप्तः ॥

81.

यस्य निश्चितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वरे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥

अथ षष्ठो व्याख्यायते । सप्तमे मंडले पंचमेऽनुवाके दश सूक्तानि व्याकृतानि ।
प्रत्यु अवर्षाति षड्चमेकादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षमुपस्यम् । प्रथमाद्या अष्टौ ज-
हत्यः द्वितीयाद्या युजः सतोब्रह्मत्यः । तथा चानुक्रांतम् । प्रत्यु षट् प्रागाथमिति ।
प्रातरनुवाके उपस्ये कतौ बार्हते छंदसि भाश्विनश्चस्ते च इदं सूक्तम् । सूत्रितं च ।
प्रत्यु अवाशै सह वामेनेति बार्हतमिति ॥

१. आयती आगच्छती व्युच्छती तमांसि विवासयती वर्जयती दिवः सुलोकास्य सूर्यस्य वा दुहित्वा पुत्री एवंभूता उषाः प्रत्यवर्ति सर्वैः प्रतिवृद्धयते । उ इति पुरकः । सैषा महि महत् तमौ नैशमंधकारं अप उ इति निपातद्वयसमुदायः अपेत्यस्यायं अपो व्यसति अपवृणोति । किमर्थम् । चक्षसे दर्शनार्थम् । एवं कृत्वा सूनरी जनानां सुदुःखे लीला उषा ज्योतिः प्रकाशं कृणोति करोति ॥

२. सूर्यः सर्वस्य प्रेरकः आदित्यः उत्तियाः रश्मिन् सत्त्वा सह सुगपदेव उत्स-
जते उद्गमयति । तथा उद्यत् प्रादुर्भवत् नक्षत्रं नभसि वृक्षमानं ग्रहनक्षत्रादिकं आर्ष-
वत् क्षिप्रमत्करोति । सौरिण तजसा हि नक्तं चंद्रप्रभृतीनि नक्षत्राणि भासते ।
सुषुम्णः सूर्यरश्मिर्ध्रमा गंधर्व इति निगमः । एवं च सति हे उषः उपोदेवते
तव सूर्यस्य च व्युषि विवासने प्रकाशने सति भक्तेनाग्नेन संगमेमहि संगच्छे-
महि । इच्छद्भ्यः पुरकः ॥

३. हे दिवो दुहितः दिवोऽतिरिक्षाज्जायमानि हे उषः उपोदेवते त्वा त्वां जीराः
क्षिप्रकारिणी वयं प्रत्यभुस्महि प्रतिबोद्धारो भवेम । हे वनन्वति वगने संभजनं सं-
भक्त्यर्थं धनं वा तद्वति या त्वं पुरु बहु स्पार्हं स्पृहणीयं धनं वहति प्रापयति दाशुषे
हवींषि दत्तवते यजमानाय रत्नं रमणीयं धनमिव मयः सुखं च या त्वं वहसि तां
त्वां प्रत्यभुस्महीत्यन्वयः ॥

४. हे महि महति हेवि दानादिगुणयुक्ते उपोदेवते उच्छती तमांसि वर्जयती
मंहना महिम्ना युक्ता यद्वा मंहतिर्दामकर्मा दानयुक्ता या त्वं स्वः सर्वं जगतं प्रख्ये
प्रबोधनार्थं दृशे दर्शनार्थं च कृणोषि तस्यास्तादृश्याः रत्नभाजः रत्नानां
रमणीयानां धनानां भाजयिष्याः सेवयिष्याः ईमहे याचामहे । किन् । रत्नभाज
इति समभिष्याहारप्राप्तावतीति गम्यते । अपि च वयं तव प्रियतमाः स्थान भवेम
मातुर्न सूनवः यथा मातुर्जनन्याः सूनवः पुत्राः प्रियतमा भवति तद्वत् ॥

(P.125.) ५. हे उषः तच्चित्रं चायनीयं राधो धनं आ भर आहर अस्मभ्यं प्रय-
च्छ । यद्दत्तं क्षीयन्तु चरं देशकालयोर्विप्रकर्षेऽप्यतिशयेन श्रोतव्यम् । अपि च हे दि-
वो दुहितः ते तव स्वया देयं मर्तभोजनं मर्तानां मनुष्याणां भागयोगं यद्भग्नमस्ति तद्वा-
स्व देह्यस्मभ्यम् । वयं च त्वदत्तं धनमन्नं च भुज्जामहे अभयवहरेम ॥

६. हे उषः सूरिभ्यः स्तोत्रभ्योऽस्मभ्यं अमृतं मरणरहितं नित्यं वसुत्वनं वासकं
वसुत्वयुक्तं वा श्रवः श्रवणीयं यशः रास्वेत्यनुषंगः । तथा गोमते बहुभिर्गोभिर्मुक्तान्
वाजान् अत्रानि चास्मभ्यं रास्व । शिष्टः परोक्षकृतः । मघोनी हविष्मतो यजमानस्य
चोदयित्री प्रेरयित्री सूनृतावती प्रियसत्यात्मिका वाक्सूनृता तद्वती उषाः क्षिप्रः
शोपकान् शान्तु अपोच्छन् अपरामयन्तु ॥

इति पंचमस्य षष्ठे प्रथमो वर्गः ॥

82.

इन्द्रावरुणेति दशार्चं द्वादशं सुक्तं वसिष्ठस्यार्चं जागतम् । इत्यादीनि चत्वारि सु-
क्तानिन्द्रावरुणदेवतानि । तथा चानुक्रांतम् । इन्द्रावरुणा दशैन्द्रावरुणं ह जागतं त्विति ।
तृतीये सवने उक्थ्ये प्रशास्तुः शस्त्रे एतत्सुक्तम् । सूत्रितं च । इन्द्रावरुणा युवमा वां
राजानाविति ॥

१. हे इन्द्रावरुणा इन्द्रावरुणौ युवं युवां नोऽस्माकं विद्वे निवेशयिष्वे परिचारकाय
जनाय पुत्रपौत्रादिलक्षणाय अध्वराय यज्ञानुष्ठानार्थं महि महत् शर्म शूहं सुखं वा
यच्छतं प्रयच्छतम् । अपि च दीर्घप्रयज्जुं दीर्घप्रतयज्ञं अस्मदीयं जनं यः शत्रुः
अति वनुष्यति अतिजिघांसति पृतनासु संग्रामेषु वृद्धयः दुर्धियः दुष्टाभिसंधीन् तान्
शत्रून् दयं जयेम अभिभवं ॥

२. द्वितीयः पादः परोक्षकृतः शिष्टाः प्रत्यक्षकृताः । हे इन्द्रावरुणौ वां युवयोर्मध्ये
अन्य एकावरुणः सम्राट् सम्यग्भाजमान इति उच्यते । ता सवाजा घृताघृतीत्या-
दिषु कीर्त्यते । अन्य इन्द्रः स्वराट् स्वयमेव अन्यनिरपेक्षयैव राजमान इति उच्यते ।
स्वराट्न्द्रो दम इत्यादिषु कीर्त्यते । तथाविधाविन्द्रावरुणा इन्द्रावरुणौ महानौ गुणैर-
धिकौ महावसू महाधनौ च भवतः । हे वृषणा कामानां वर्धितारविन्द्रावरुणौ वां युवां
परमे व्योमनि उत्कृष्टे आकाशे विश्वे देवासः सर्वे देवाः ओजः सं दधुः समयाजयन्
शरीरवाढ्याय तद्धेतुभूतं तदोज इत्युच्यते । स्मर्यते च । ओजोनामाष्टमी दशेति । तथा
बलं वृत्रवधादेः कार्यस्य हेतुभूतं सामर्थ्यं च युवाभ्यां सं दधुः समयाजयन् ॥

३. हे इन्द्रावरुणौ अपासुदकानां खानि द्वााराणि वृत्रेण पिहितानि ओजसा बले-
न अन्ववृत्तं अन्वविध्यतम् । आवरकस्य वृत्रस्य वधेन वृष्टिप्रतिबंधं निराकृतवन्तावि-
त्यर्थः । तथा सूर्ये सर्वस्य प्रेरकमादित्ये दिव्यतरिक्षे प्रभुं प्रभुतं संतं प्रेरयतं अभ्यग-
मयतं स्वर्गानुनावृत्तं सूर्यं तद्वधेन प्रकाशितवन्तावित्यर्थः । हे इन्द्रावरुणा इन्द्रावरुणौ
मायिनः प्रज्ञाकरस्य अस्य सोमस्य पानेन मदे हर्षे सति आपितः जलरहिता नदीः अ-
पिन्वतं जलेनापूरयतम् । तथा च निविस्पदमाप्तायते । अस्य मदे जरितारिद्रोऽजिन्व-
द्वजुवोऽपिन्वदपित इति । अपि च धियः कर्माण्यस्माभिरनुष्ठितानि कर्माणि पिन्वतं
सिन्धतं फलेन पूरयतम् ॥

(P. 126.) ४. हे इन्द्रावरुणौ बह्व्यो हविषां स्तोत्राणां वा वोढारः कस्विजः
युत्सु युद्धेषु पृतनासु शत्रुसेनासु रक्षणार्थं युवामित् युवामेव हवन्ते आह्वयन्ति मित-
ज्ञवः संकुचितजातुकाः अंगिरसोऽपि क्षेमस्य रक्षणस्य प्रसवे उत्पादने निमित्तभूते
सति युवामेव हवन्ते । अतः कारणात् हे इन्द्रावरुणौ कारवः स्तोतारो वयमपि उभ-
यस्य दिव्यस्य पार्थिवस्य च वसवो वसुनो धनस्य ईशाना ईश्वरो सुहवा सुखेन
ह्लातव्यो युवामेव हवामहे आह्वयामहे ॥

५. हे इन्द्रावरुणौ यत् यौ युवां युवनस्य लोकस्य संबंधीनि इमानि परि-
दृश्यमानानि विश्वा सर्वाणि जातानि जनिमन्ति भूतजातानि मज्जना आत्मयिन
बलेन चक्रधुः कृतवन्तौ तयोर्युवयोर्मध्ये एकं वरुणं क्षेमेण रक्षणहेतुना निजो देवो

दुवस्यति परिचरति । मित्रावरुणौ हि परस्परं प्राप्तसख्यौ अत एव सहचरौ
दृश्यते । अन्य एक इंद्रः मरुद्भिर्मरुद्गणैः उग्र उद्गूणैः बलः सन् शुभं शोभनमलंकारं
ईयते प्राप्नोति । यद्वा मरुद्भिर्मध्यस्थानिदैवगणैः सार्धं उग्र ओजस्वी इंद्रः शुभमुपक्रं
ईयते प्रेरयति ॥

इति पंचमस्य षष्ठे द्वितीयो वर्गः ॥

६. वरुणस्य उपलक्षणमेतत् इंद्रस्य वरुणस्य च त्विषे दीप्त्यर्थं ओजो बलं तु
क्षिप्रं मिमाते स्तोत्रेण निर्निमाते यजमानपत्न्यौ । स्तोत्रेण हि बलं जायते । किमर्थम् ।
महे महते शुल्काय धनाय ईदृशस्य धनस्य लाभार्थम् । अस्येन्द्रस्य वरुणस्य च ध्रुवं
नित्यं स्वं स्वकीयं असाधारणं यदोजो विद्यते तदोजो मिमाते इत्यन्वयः । तयोर्-
द्रावरुणयोः अन्य एको वरुणः अजामि अवंधुं अस्तुवंतं अथयंतं हिंसंतं कर्माण्यकु-
र्वंतं अस्तोतारमयजमानं च आतिरत् अभिहंति । अन्य एक इंद्रः इमेभिरत्यैरेवोपायैः
भूयसः बहुतरान् शत्रून् प्र वृणोति प्रकर्षेणावृत्तान् बाधितान् करोति । यद्वा भूयसो
यजमानान् प्र वृणोति प्रवरानुत्कृष्टान्करोति ॥

७. हे इंद्रावरुणा इंद्रावरुणौ तं मर्त्यं मनुष्यं अंहः पार्पं न नश्यते न व्याप्नोति । न
च दुरितानि दुर्गमनानि पापफलानि च प्राप्नुवन्ति । कुतश्चन कस्मादपि निमित्तात्तपः
संतापश्च तं न प्राप्नोति । हे देवा देवौ सानादिगुणयुक्ताविद्रावरुणौ यस्य मर्त्यस्य म-
नुष्यस्य अध्वरं यज्ञं गच्छथः प्राप्तुं शुभां वीथः कामयेथे च यस्य हवींषि तं म-
नुष्यं परिह्वतिः परिबाधा न नश्यते उक्तप्रकारेण न प्राप्नोति ॥

८. हे नरा नेतारविद्रावरुणौ दैव्येन देवसंबंधिना अवसा रक्षणेन सह अर्वाक्
अस्मवभिमुखं आ गतं आगच्छतम् । आगत्य च महीयं हवं स्तोत्रं शृणुतम् । यदि मे
मम जुजोषथः प्रीयेथे मयि प्रीतिरस्ति चेत् शुवाभ्यामागतव्यं महीयं स्तोत्रं श्रोतव्यं
च भवतीत्यर्थः । शुवोर्हि शुवयोः खलु यत्सख्यं सखित्वं उत वा अपि च यद्यप्यं
आपित्वं बांधवं मार्डीकं मृडीकस्य सुखस्य साधनं तनुभयं हे इंद्रावरुणौ नि यच्छतं
अस्मभ्यं प्रयच्छतम् ॥

(P. 127.) ९. हे कृष्टयोजसा शत्रूणां कर्षकं ओजो बलं ययोः तादृशौ हे इंद्रा-
वरुणौ भरेभरे संघामे संघामे अस्माकं पुरोयोधा पुरस्ताद्योद्धारौ भवतम् । यत् यौ
वां शुवां उभये उभयविधा पूर्वकालीना इक्षानीतनाश्च नरो नेतारः स्तोतारः स्पृधि
युद्धे यौ शुवां हवन्ते । अध अपि च लोकस्य पुत्रस्य तनयस्य पौत्रस्य सातिषु
संभजनीयेषु निमित्तभूतेषु च यौ शुवां हवन्ते तावस्माकं पुरोयोधा भवतमित्यन्वयः ॥

१०. अस्मे अस्मभ्यं इंद्रादयः युष्मं द्योतमानं धने यच्छन्तु प्रयच्छन्तु । तथा महे
महत् सप्रथः सर्वतः पृथु विस्तीर्णं शर्मं गृहं च प्रयच्छन्तु । अपि च ऋतावृधः
ऋतस्य यज्ञस्य वर्षयित्र्याः अदितिरहीनाया देवमातुर्ध्यातिस्ते जश्च नोऽस्माकं अवध्रं अ-
हिंसकमस्तु । वयं च देवस्य सानादिगुणयुक्तस्य सवितुः सर्वस्य प्रेरकस्य शोकं स्तोत्रं
मनामहे जानीमः कुर्म इत्यर्थः । यद्वा देवेन सवित्रा अस्मभ्यं देयं शोकं यदाः मनामहे
याचामहे ॥

इति पंचमस्य षष्ठे द्वितीयो वर्गः ॥

83.

युवां नरेति दशचैत्रयोदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षे जागतं मैत्रावरुणम् । युवां नरेत्य-
नुक्रांतम् । अभिद्रविकेषूक्थ्येषु स्तोमवृद्धौ प्रशास्तुः इवं सूक्तमावापार्थम् । सूत्रितं
च । युवां नरा पुनीषि वामिति ॥

१. हे नरा नेतारविद्रावरुणौ युवां षष्ठ्यर्थे द्वितीया युवयोः आप्यं बंधुभावं पश्य-
मानासः पश्यंतः युष्मद्बोधवलाभार्थिनः गच्छंतो गा आत्मन इच्छंतो यजमानाः पृथु-
पर्शवः पृथुर्विस्तीर्णः पशुः पार्थास्थि येषां ते तथोक्ताः विस्तीर्णांश्चपशुंहस्ताः संतः
प्राचा प्राचीनं ययुः बहिराहरणार्थं गच्छति । पार्था हि बहिरपच्छिद्यते । तथा च
तैत्तिरीयकम् । अथपार्था बहिरच्छैतीति । हे इंद्रावरुणौ युवां दासा दासानि उपक्ष-
पयितृणि च वृत्राण्यावरकाणि शत्रुजातानि आर्याणि च कर्मानुष्ठानपराणि च शत्रु-
जातानि हंतं हिंस्तम् । अपि च सुदासं अस्मद्याज्यं एतत्संज्ञं राजानं अवसा रक्षणेन
सार्थं अवतं आगच्छतम् ॥

२. यत्र यस्मिन् संग्रामे नरो मनुष्याः कृतध्वजः उच्छ्रितध्वजाः समर्थेते युद्धार्थं
संगच्छन्ते । यस्मिंश्च आज्ञा आज्ञौ युद्धे । चर्नेति निपातद्वयसमुदायो विभज्य योज-
नीयः । किञ्च किमपि प्रियमनुकूलं न भवति अपि तु सर्वं दुष्करं भवति । यत्र च
युद्धे युवना भुवनानि भूतजातानि स्वर्गशः शरीरपातादूर्ध्वं स्वर्गस्य द्रष्टारो वीराश्च
भयंते बिभ्यति तत्र तादृशे संग्रामे हे इंद्रावरुणौ नोऽस्मानधि वोचतं अस्मत्पक्षपात-
वचनौ भवतम् ॥

३. हे इंद्रावरुणौ भूम्या अंताः पर्यंताः ध्वासिराः सैनिकैर्ध्वस्ताः समदृक्षतं संदृश्यं-
ते । तथा दिवि द्युलोकं धौषः सैनिकानां शब्दश्च अरुह्य आरूढोऽभूत् । जनानामस्मदी-
यानां भटानां अरातयः शत्रवः मासुपास्थुः उपस्थिताः । एवं प्रवर्तमानेऽस्मिन् युद्धे हे
हवनश्रुता आह्वानशीलाविद्रावरुणौ अर्वाक् अस्मदभिमुखं अवसा रक्षणेन सह आ-
गतं आगच्छतम् ॥

(P. 128.) ४. हे इंद्रावरुणा इंद्रावरुणौ वधनाभिर्वधकरैरायुधैः अप्रतिगतं अ-
प्राप्तं भवं एतत्संज्ञं सुदासः शत्रुं वन्वता हिंसंतौ युवां सुदासं शोभनं ददातीति सुदाः
एतत्संज्ञं मम याज्यं राजानं प्रावतं प्रकर्षेणारक्षतं एषां हृत्सूनां मम याज्यानां ब्रह्माणि
स्तोत्राणि शृणुतं अशृणुतम् । कदा । हवीर्मानि आहूयन्तेऽस्मिन् युद्धार्थं परस्परमिति
हवीर्मा संग्रामः तस्मिन् । यस्मादेवं तस्माच्छृणुनां एतत्संज्ञानां मम याज्यानां
पुरोहितः मम पुरोधानं सत्या सत्यफलमभवत् । तेषु यन्मम पुरोहित्यं तत्सफलं
जातमित्यर्थः ॥

५. हे इंद्रावरुणौ अर्थः अरेः शत्रोः संबन्धीनि अधान्याहंतृन्यायुधानि मा मां अ-
भ्यातपति अभितो बाधन्ते । अपि च वनुषां हिंसकानां मध्ये अरातयः अभिगमनशी-
लाः शत्रवश्च मामभितपति । युवं हि युवां खलु उभयस्य पार्थिवस्य दिव्यस्य वस्वो
वसुनो धनस्य राजयः ईशार्थे राजतिरैश्वर्यकर्मा । अध स्म अतः कारणात् पार्थे
तरणीये दिवि दिवसे युद्धदिने नोऽस्मानवृतं रक्षतम् ॥

इति पंचमस्य षष्ठे चतुर्थो वर्गः ॥

६. उभयासः उभयविधाः सुदासंज्ञो राजा तत्सहायभूतास्तत्सवश्च एवं द्विप्रकारा जनाः आजिषु संग्रामेषु इंद्रं च वरुणं च युवां हवन्ते आह्वयन्ते । किमर्थम् । वसो धनस्य सातये संभजनार्थम् । यत्र येष्वाजिषु दशभिर्दशसंख्याकैः राजभिः शत्रुभूतैः नृपैः निवाधितं नितरां हंसितं सुदासं त्वष्टुभिः सह वर्तमानं प्रावतं युवां प्रकोपैरारक्षतं तेष्वजिष्वित्यन्वयः ॥

७. हे इंद्रावरुणौ दश दशसंख्याकाः राजानः सुदासः शत्रवः समिताः संगताः परस्परं समवेताः अयुज्यवः अयजमानाः एवंभूतास्ते सुदासं एतत्संज्ञं एकमपि राजानं न युयुधुः न संप्रजह्नुः । युवाभ्यामनुगृहीतं तं प्रहर्तुं न शक्नुः । तदानीं अग्नसदां अग्ननि अन्ने हविषि सीवंसीत्यद्यसद ऋत्विजः हविर्भिर्गुक्तानां नृणां यज्ञस्य नेतृणां ऋत्विजां उपस्तुतिः स्तोत्रं सत्या सफलाभूत् । अपि च एषां देवहूतिषु देवा हूयन्ते एष्विति देवहूतयो यज्ञाः तेषु सर्वे च देवा अभवन् शुष्मदनुग्रहात्प्रादुर्भवन्ति ॥

८. हे इंद्रावरुणौ दशराज्ञे दशशब्दस्य छांदसो दीर्घः विभक्तिव्यत्ययः दशभी राजभिः शत्रुभूतैः विश्वतः सर्वतः परित्यक्ताय परिवेष्टिताय सुदासे राज्ञे अशिक्षतं बलं प्रायच्छतम् । यत्र यस्मिन्देशे विश्वत्यं च श्वितं श्वेत्यं नैर्मल्यं अंचंती गच्छतः कपर्दिनो जटिलाः धीवंतः कर्मभिर्गुक्तास्तत्सवः वसिष्ठशिष्याः एतत्संज्ञा ऋत्विजः नमसा हांवलक्षणेनानेन धिया स्तुत्या च असपंत पर्यचरन् तस्मिन्देशे युवां तस्मै राज्ञे बलं प्रायच्छतमित्यर्थः ॥

(P. 129.) ९. हे इंद्रावरुणौ युवयोरन्य एक इंद्रो वृचाणि शत्रून् समिधेषु संग्रामेषु जिज्ञते इति । अन्य एको वरुणः सदा सर्वदा व्रतानि कर्माणि अभि रक्षते अभितः सर्वतो रक्षति । हे वृषणा कामानां वर्धिताराविंद्रावरुणौ तथाविधौ वां युवां सुवृत्तिभिः सुप्रवृत्ताभिः स्तुतिभिः हवामहे आह्वयामहे । आहूतौ च युवां अस्मै अस्मभ्यं धर्मं सुखं यच्छतं वत्सम् ॥

१०. व्याख्यातेयम् (८२.१०.) अक्षरार्थस्तु । इंद्रादयोऽस्मभ्यं द्योतमानं प्रयच्छन्तु सर्वतो विस्तीर्णं महद्दहं च । यज्ञस्य वर्धयिष्याः अदीनाया देवमातुः तेजश्च अस्माकमबाधकं भवतु । वयं च प्रेरकस्य देवस्य स्तोत्रं मनामहे कुर्महे ॥

इति पंचमस्य षष्ठे पंचमो वर्गः ॥

84.

आ वागिति पंचम्यं चतुर्दशं सूक्तं वासिष्ठं त्रैदुभमैन्द्रावरुणम् । अनुक्रांतं च । आ वां पंच्येति । उक्थ्ये हतीयसवनं मैत्रावरुणशस्त्रे इदं सूक्तम् । सूचितं च । आ वां राजानां विंद्रावरुणा मधुमत्तमस्येति याज्येति ॥

१. हे राजानौ राजमानौ ईश्वरौ वा इंद्रावरुणौ अभ्वरे हिंसारहितेऽस्मिन्म्यागे वां युवां हव्येभिर्हविर्भिर्नमोभिः स्तोत्रैश्च आ ववृत्त्यां आवर्तयामि । अपि च बाह्यैर्हस्तयोर्ह्वाना

धार्यमाणा विषुवपा रूप्यत इति रूपं हविः विविधहविर्युक्ता घृताची घृतमन्त्रेनी
जुहुः स्मना आत्मना स्वयमेव वां शुवां परि प्रजिगाति अभिप्रगच्छति । यद्वा
विषुवपा नानाविधरूपौ वामिति योज्यम् ॥

२. हे इंद्रावरुणौ युयोर्युवयोः बृहन्महत् राट् राज्यं द्यौः सुलोकं रूपं इन्नति वृष्ट्या
सर्वान् प्रीणयति । यौ शुवां सेतुभिर्वैधकैः अरज्जुभिः रज्जुरहितैः रोगादिभिः सिनीथः
पापकृतो बन्नीयः पित्र्यं बन्धन इति धातुः तयोर्मध्ये वरुणस्य वारयितुर्देवस्य हेठः
क्रोधः नोऽस्मान्परि वृज्याः परिवृणक्तुः परित्यज्यान्यत्र गच्छतु । इंद्र उ इंद्रश्च उरुं
विस्तीर्णं लोकं स्थाने कृणवत् करोतु ॥

३. हे इंद्रावरुणौ नोऽस्माकं विद्येषु गृहेषु क्रियमाणं यज्ञं चारुं शोभनं फलस-
हितं कृतं कुरुतम् । तथा सूरिषु स्तोत्रं च स्मृतुं विद्यमानानि ब्रह्माणि परिवृढानि
स्तोत्राणि प्रशस्ता प्रशस्तानि उत्कृष्टानि फलभाञ्जि कृतं कुरुतम् । अपि च देवजूनः
देवाभ्यां युवाभ्यां प्रेरितौ रयिर्वैनं नोऽस्मानुपेतुं प्राप्नोतु तथा । स्पर्धाभिः स्पृहणीया-
भिरुत्तिभिः रक्षाभिर्नोऽस्मान् प्र विरेतं शुवां वर्धयेथां प्रपूर्वस्तिरतिवर्धनार्थः ॥

(P. 130.) ४. हे इंद्रावरुणौ अस्मे अस्मभ्यं रयिं धनं धत्तं प्रयच्छतम् । कीदृशम् ।
विश्ववारं विधैः सर्वैर्वरणीयं संभजनीयं वसुमंतं निवासयुक्तं पुरुष्टं बह्वन्नं पुरुभिर्वै-
हभिः प्रशस्यं वा । आदित्यः अदितेः पुत्रो यो वरुणः अनृता अनृतानि सत्यरहितानि
भूतानि प्र मिनाति प्रहिनस्ति मीरुं हिंसायामिति धातुः सूरः सौर्यवान् स वरुणः
अमिता अमितानि अपरिमितानि वसूनि धनानि दयते स्तोत्रभ्यां ददाति ॥

५. मे मरीया इयं गीः स्तुतिः इंद्रं वरुणं च अष्ट अश्रुतां व्यामोतु । तथा तूत-
जाना मया प्रेर्यमाणा सा तौके पुत्रे तनये पौत्रे च विषये प्रावन् प्ररक्षस्वस्मान् ।
वयं च सुरक्षातः शोभनधनाः संतो देवशीर्ति देवैः कामयितव्यं यज्ञं गमेम प्राप्नुयाम ।
हे इंद्रावरुणावयः सर्वे देवाः यूयं स्वस्तिभिः कल्पयिष्वैनोऽस्मान् सप्त सर्वश पात
रक्षत ॥

इति पंचमस्य षष्ठे षष्ठौ वर्गः ॥

85.

पुनीषे वामिति पंचर्चं पंचदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षे वैष्टभमैन्द्रावरुणम् । पुनीष इत्य-
नुक्रांतम् । आभिष्वविकेपू३२२षे ढतीयसवने स्तोमवृद्धौ प्रशस्तुः इदमावापार्थम् ।
सूत्रितं च । शुवां नरा पुनीषे वामिति ॥

१. हे इंद्रावरुणौ वां युवाभ्यां युवयोरर्थे अरक्षसं रक्षोरहितां राक्षसैरसंस्पृष्टां
मनीषां स्तुतिं पुनीषे शोधयामि । किं कुर्वन् । इंद्राय वरुणाय च सोमं जुह्वन् इंद्रं
वरुणं चोद्दिश्य सोममग्नौ प्रक्षिपन् । कीदृशीं मनीषाम् । देवीं द्योतमानां उपसं न
उपसमिव घृतप्रतीकां दीप्तावयाम् । शिष्टः परोक्षकृतः । ता ताविन्द्रावरुणौ अग्नीके
अभिगते युद्धे यामन् यामनि युद्धार्थं गमने सति नोऽस्मान् उरुष्यतां रक्षताम् ॥

२. देवहूय देवा विजिगीषवो योद्धारो हूयन्ति युद्धार्थं परस्परमाहूयन्त इति देव हूयः संग्रामः अवास्मिन्नेवहूये संग्रामे स्पर्धन्ते वै शत्रवो ऽस्माभिः स्पर्धन्ते खलु । उ इति पूरकः । श्रेणु संग्रामेषु ध्वजेषु पताकासु दिव्यवः शत्रुक्षिप्तान्यायुधानि पतन्ति तान् तेषु संग्रामेषु विद्यमानान् अनिचान् शत्रून् हे इंद्रावरुणौ युवं युवां शर्वां शरुणा हिंस-
केनायुधेन पयचः पराकुलान् विपूचः विविधगतींश्च हतं हिंसम् । यथा ते शत्रवः पराकुला इतस्ततः पलायमानाश्च भवन्ति तथा तान्याधेयमित्यर्थः ॥

३. आपश्चित् अद्विकाराः सोमाश्च स्वयशसः स्वायत्तयशस्काः देवीर्द्यौतमानाः संतः सङ्क्षु सङ्क्षेपु स्थानेषु इंद्रं वरुणं च देवता एते द्वे देवते धुः धारयन्ति अवस्था-
पयन्ति । सोमिनाम्बायिता हि देवताः स्वे स्वे स्थानेषुवतिष्ठन्ते । यद्वा वसतीवर्याख्या आप एव सोमाभिवद्वारा सङ्क्षेपु इंद्रं वरुणं च धारयन्ति । तथैरिन्द्रावरुणयोरन्य एकः प्रदत्ताः पृथङ्मताः पुण्यापुण्यविशेषेन विचित्रकलभोक्त्रीः कृष्टीः प्रजा अ-
संकर्येण धारयति । अन्य इंद्रः वृत्राणि शत्रुजातानि अभ्रतीनि अन्यैरप्रातिगतानि हन्ति हिमस्ति ॥

(P. 131.) ४. सुक्रतुः शोभनकर्मा शोभनप्रज्ञो वा स होता स्तोता कृतचित् कृत-
तस्योदकस्य जज्ञस्य वा धेना निघेतास्तु भवतु । हे आदेत्या आदितेः पुत्राविन्द्रावरुणौ छांससः साहितिको हृस्वः । यो नमस्वान् नमसा नमस्करिण स्तोत्रेण वा युक्तः सन् शवसा बलेन युक्तो वां युवां परिवरतीति शेषः स सुक्रतुरित्यन्वयः । अपि च यो हविष्मान् हविर्निष्ठुक्तः सन् अवसे तर्पणार्थं वां युवां आववर्तन् आवर्तयेत् स यजमानः प्रयत्नान्नवान् भूत्वा सुविताय सुदु प्राप्तव्याय कलाय असहित् भवेदेव ॥

५. व्याख्यातयम् (८४, ५.) । महीया स्तुतिरिन्द्रं वरुणं चाश्रुताम् । मया प्रेर्यमाना सा पुत्रे पौत्रे च विषये अस्मान् प्ररक्षतु । वर्यं शोभनधनाः संतः उत्तरोत्तरं यागं प्राप्नुयान् । हे इंद्रावरुणादयो देवाः अस्मान् सर्वदा कल्याणैः रक्षत ॥

इति पंचमस्य षष्ठे सप्तमो वर्गः ॥

86.

धीरा स्वस्येत्यष्टर्चं षोडशं मूर्तं वसिष्ठस्यार्थं त्रैष्टुभं वरुणदेवस्यम् । तथा चातु-
क्रांतम् । धीराष्टौ वारुणं हति । गतो विनियोगः ॥

१. अस्य वरुणस्य त्रयुषि जन्मानि महिना महिमा तु क्षिप्रं धीरा धीराणि धैर्य-
वान् भवन्ति । यो वरुणः उषीं चित्वा रौद्रीं चित्वा वावापृथिव्यावपि वि तस्तंभ
विविधं स्तब्धं स्वकीये स्थाने स्थिते अकरोत् । यश्च बृहन्ते महांतं नाकमादित्यं
नक्षत्रं च कृष्णं वरुणीयं द्विता द्वैधं प्र नुनुदे प्रेरयति स्म । अहनि सूर्ये वरुणीयं प्रेर-
यति रात्रौ नक्षत्रं तर्पेति द्विप्रकारः । भूम भूमि च यः पप्रथत् अप्रथयत् विस्तरित-
वान् तस्यास्य वरुणस्येत्यन्वयः ॥

२. वरुणं शीघ्रं दिदृक्षमाणः ऋषिरनया वितर्कयति । उतेति विचिकित्सायाम् । उत किं स्वया तन्वा स्वीयेन आत्मीयेन शरीरेण स वदे सहवदनं करोमि आहोस्वित् तत्तेन वरुणेन सह संवदे । कदा नु कदा खलु वरुणे देवे अंतर्मुखाणि अंतर्भूतो भवानि वरुणस्य चित्ते संलस्रो भवानीत्यर्थः । अपि च मे महीयं हव्यं स्तोत्रं हविर्वा अहणा-
नोऽकुभ्यन् वरुणः किं केन हेतुना जुषेत सेवेत । सुमनाः शोभनमनस्कः सन्नहं कदा कस्मिन्काले मृच्छीकं सुखयितारं वरुणं अभि ख्यं अभिपश्येयम् ॥

३. हे वरुण तदेनः पापं पृच्छे त्वां पृच्छामि विदुषु छांसः सुलोपः द्रष्टुमिच्छन्नहं येन पापेन हेतुना त्वदीयेः पाशैर्वह्नीऽस्मि पृष्टः सन् तत्पापं कथय । अहं विपृच्छं विविधं प्रष्टुं चिकित्तुषो विदुषो जनान् उपो एमि उपागाम् । ते कथयिष्यत कातव-
शिनां जनान्श्च मे मह्यं समानमित् सनानमेव आहः अकथयन् । यदाहस्तदाह । हे स्तोतः जुभ्यं अयं ह अयमेव वरुणो हृणीते कुभ्यतीति । अतः क्रोधं परित्यज्य अस्मान्पाशैभ्यो मोक्षय ॥

(p. 132.) ४. हे वरुण ज्येष्ठमधिकं किमागः आस कोऽपराधो मया कृतो वभूव यत् येन आगसा सखायं मित्रभूतं संतं स्तोतारं जिघांससि हंतुमिच्छसि । हे वृष्टभ दुर्देभ अन्धैर्बाधितुमशक्य स्वधावस्तेजस्विन् हे वरुण तवागो मे मह्यं प्र बोधः प्रब्रूहि । एवं सति तस्य प्रायश्चित्तं कृत्वा अनेनाः अपापः सन्नहं तुरस्स्वरमाणः शीघ्रः नमसा नमस्कारेण हविषा वा त्वां अवेद्यां अवगच्छेयम् ॥

५. हे वरुण पित्र्या पितृत्वं प्राप्तानि नोऽस्मदीयानि दुग्धानि द्रोहान् बंधनहेतुभू-
तात् अव सृज विमुंच अस्मत्तो विशेष्य च । दयं च या यानि द्रोहजातानि तनुभिः शरीरैः चकृम कृतवतः स्म तानि च्वाव सृज । हे राजन् राजमान वरुण पशुवृषं न ताशुं स्तैन्यप्रायश्चित्तं कृत्वा अवसाने शब्दादिभिः पशूनां तर्पयितारं स्तेनमिव दासो रज्जोवैत्सं न वत्समिव च वसिष्ठं मां बंधकात्पापात् अव सृज विमुंच ॥

६. हे वरुण सः स्वः दक्षः पुरुषस्य स्वरूपवद्बलं पापप्रवृत्तौ कारणं न भवति । किं तर्हि । धृतिः स्थिरा उत्पत्तिसमय एव निर्मिता देवगतिः कारणं धृ गतिस्थेययो-
रिति धातुः । सा च धृतिः वक्ष्यमाणरूपा सुरा प्रमादकारिणी मष्टुः क्रोधश्च गुर्वादि-
विषयः सन् अनयहेतुः । विनीदकः द्यूतसाधनोऽक्षः स च द्यूतेषु पुरुषं प्रेरयन्नयंहेतु-
र्भवति । अचित्तिः अज्ञानं आविवेककारणम् । अत ईदृशी देवकृतिरेव पुरुषस्य पापप्रवृ-
त्तौ कारणम् । अपि च कनीयसोऽल्पस्य हीनस्य पुरुषस्य पापप्रवृत्तौ उपारे उपगते
समीपे निर्यतृत्वेन स्थितः जयायानधिकः ईश्वरोऽस्ति । स एव तं पापं प्रवर्तयति ।
तथा चाज्ञातम् । एष होवासाशु कर्म कारयति तं यमधो विनीषत इति । एवं च
सति स्वमश्न स्वमोऽपि अनुतस्य पापस्य प्रयोता प्रकर्षेण मिश्रयिता भवति । इदिति
पूरकः । स्वमे कृतेरपि कर्मनिर्बहूनि पापानि जायंते किमु वक्तव्यं ज्ञामति कृतैः
कर्मभिः पापान्मुत्पद्यंत इति । ततो ममापराधो वैवागत इति हे वरुण स्वया क्षतव्य
इति भावः ॥

७. मीरुहपे सेक्वे कामानां वर्षिन्ने पूर्णये जगतो भर्त्रे देवाय दानविमुण्युक्ताय
वरुणाय अनागाः तत्प्रसादात् अपापः सन्नहं अरमलं पर्याप्तं कराणि परिचरणं कर-
वाणि । दासो न ग्रथा भृत्यः स्वामिने सम्थक् परिचरति तद्वत् । अयं स्वामी स च

देवः अन्धितः अजानतो ऽस्मान् अचेतयत् चेतयत् प्रज्ञापयत् । मूर्खं स्तोतारं च कवितरः प्राज्ञतरो देवः राये धनाय धनप्राप्त्यर्थं जुनाति जुनात् प्रेरयत् ॥

८. एकार्दशने वरुणे पशौ अयमिति पुरोडाशस्यानुवाक्या । सूचितं च । अयं सु तुभ्यं वरुण स्वधाव एवा वंदस्व वरुणं बृहंतमिति ॥

हे स्वधावः अन्नदन्वरुण तुभ्यं स्वर्धं क्रियमाणः अयं एतत्सूक्तात्मकं रतोमः स्तोत्रं हवि त्वदीये सु सुष्टु उपश्रितः उपगतः समवेतोऽस्तु । चिकिति पुरकः । अ-
प्राप्तस्य प्रापणं योगः प्राप्तस्य रक्षणं क्षेमः नोऽस्मदीये क्षेमे रक्षणे शं उपद्रवाणां शम-
नमस्तु । योगे च नोऽस्मदीये प्रापणे शम् शमनमेवास्तु उपद्रवानाम् । हे वरुणादयो
देवाः नोऽस्मान् सर्वदा स्वस्तिगिरविनाशैः पात रक्षत ॥

इति पंचमस्य षष्ठेऽष्टमो वर्गः ॥

87.

(p. 133.) रद्वत्थ इति सप्तचं सप्तदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभं वारुणम् । अनुक्रांतं च । रद्वत्समेति । गतो विनियोगः ॥

१. अयं वरुणो देवः सूर्याय सर्वस्य प्रेरकायावित्याय पथो मार्गान् अंतरिक्षप्र-
वेशान् प्रवृत् प्रायच्छत् । समुद्रिया समुद्रे उद्भवौ भवानि यद्वा समुद्रवृत्त्यस्मादाप
इति समुद्रमंतरिक्षम् । तत्र भवान्यां स्थिरकानि नदीनां प्र अलजत् । सर्गां न सृज्यते
शुद्धभूमौ सावित्रा प्रेर्यत इति सर्गांऽश्वः स यथा अर्धतीः वडवाः प्रति शीघ्रं गच्छति
तद्वत् कृतायत् कृतं शीघ्रं गमनमात्मन इच्छन् महीमेहतीः अवनीः रात्रीः अहभ्यः
अहोभ्यः सकाशाद्यकार भेदेन कृतवान् । अस्तं गच्छन् सूर्य एव वरुण इत्युच्यते ।
स हि स्वगमनेन रात्रीर्जनयति ॥

२. हे वरुण ते स्वदीयः त्वया अंतरिक्षे प्रेर्यमाणो वातो वायुरात्मा सर्वस्य प्राणि-
जातस्य प्राणरूपेण धारयिता । स च रज उदकं आ नदीनात् समतात् प्रेरयति ।
वातेन हि वृष्टिर्जायते । भूर्णिर्जगतो भर्ता स वायुर्यवसे घासे प्रक्षिप्ते सति यथा पशुर-
जवान् भवति तद्वत्सवाम् ससमित्यन्ननाम तद्वान् भवति । हविर्लक्षणमन्नमपि तस्मै
प्रयच्छन्तीत्यर्थः । यद्वा सनोतेः कसौ रूपम् । ततः ससवान् संभक्तवान्वातः घासे
सति पशुर्यथा भारवाही भवति तद्वज्जगतो भर्ता । हे वरुण मही महत्यौ बृहती
परिवृढे इमे रोदसी व्यावापृथिव्यौ अंतर्मध्ये व्यावापृथिव्योर्मध्य इत्यर्थः । ते तव
विश्वा सर्वाणि धाम धामानि स्थानानि तेजांसि वा प्रियाणि सर्वेषां प्रीतिकराणि
भवन्ति ॥

३. स्पशन्ति स्पृशन्तीति स्पशश्चराः वरुणस्य देवस्य स्पशश्चराः स्मदिष्टाः स्मदित्ये-
तत् प्रशस्त्यर्थं सहायं च वर्तते प्रशस्तगतयः यद्वा सह प्रेषिताः संतः स्मेके शोभ-
नमेहने सुरुपे वा उभे रोदसी व्यावापृथिव्यौ परि पश्यन्ति परित ईक्षन्ति । उभयोरौक-
थोर्वर्तमानान्पुण्यापुण्यकारिणो जनान्पदयन्तीत्यर्थः । यस्मादेवं तस्मात्तद्गीत्या ऋ-

तावानः कर्मवन्तः यज्ञधीराः यज्ञेषु कृतबुद्धयः प्रचेतसः प्राज्ञाः कवयः क्रांतदर्शिनो ये जनाः मन्म मन्मानि स्तोत्राणि इषयन्तं गमयन्ति वरुणं प्रापयन्ति तानपि परिपश्यन्तीत्यर्थः । अतोऽस्मानपि स्तोत्रं ज्ञात्वा पापान्मुञ्चत्वित्युपराशास्ते ॥

४. मेधिराय मेधाविने मे मह्यं वरुण उवाच उक्तवान् । किमुक्तवान् तदाह । विः सप्त एकविंशतिसंख्याकानि नामानि अष्टया गौर्बभूवुः धारयतीति । वागत्र गौरच्यते । सा च उरासि कंठे शिरसि च ब्रह्मानि गायत्र्यादीनि सप्त छंदसां नामानि विभर्ति । यद्वा वेदात्मिका वाक् एकविंशतिसंस्थानां यज्ञानां नामानि विभर्ति धारयति । अपर आह । गौः पृथिवी । तस्याश्च गौः ग्मा ज्योति पठितान्येकविंशति नामानीति । अपि च विद्वान् जानन् विप्रो मेधावी स वरुणोऽयुगाय युक्ताय उपराय उप समीपे रममाणाय अन्तेवासिने मह्यं शिक्षन् उपविशन् पदस्योत्कृष्टस्य स्थानस्य ब्रह्मलोकलक्षणस्य संबंधीनि गुह्या गुह्यानि रहस्यानि उपदेशे गम्यानि नशब्दार्थे इमानि च बोधत उक्तवान् । अतोऽहं वरुणस्य शिष्योऽस्मि । तस्मात्स वरुणोऽस्मान् पापान्मुञ्चत्वित्यर्थः ॥

५. तिस्रः त्रिप्रकाराः उत्तममध्यमाधमभावेन त्रिविधाः द्यावो ब्युल्लोकाः अस्मिन्वरुणे अंतर्मध्ये निहिताः । तिस्रः पूर्ववाचाविधाः भूमीः भूम्यश्च । षड्विधानाः विधानं विधा वसंताद्युतुमेवेन षड्विधाः प्रकाराः यासु तादृश्यः उपराः अस्मिन्नेव वरुणे उवाः अंतर्भूताः । लोकानां त्रित्वं च त्रयो मा इमे त्रिवृतो लोका इत्यादिना ब्राह्मणेनावगम्यते । तिस्रो भूमीर्धारयन्ति निगमश्च भवति । इमौ लोकौ आब्रूय वरुणस्तिष्ठतीत्यर्थः । अपि च मृत्सः स्तुत्यः राजेश्वरः स वरुणः दिव्यतरिक्षे हिरण्यं हिरण्यं सुवर्णं मयं हितरमणीयं वा प्रेखं होलावत् विद्म्यसंस्पर्शिनं एतं सूर्यं शुभे कं सीम्यर्थं चक्रे कृतवान् । दिवि सूर्यमवधास्तोममद्राविति हि श्रूयते ॥

(P. 134.) ६. वारुणे पशौ अव सिधुमिति वपाया अनुवाक्या । सूत्रितं च ॥ अव सिधुं वरुणो द्यौरिव स्थादयं सु तुभ्यं वरुण स्वधाव इति ॥

द्यौरिव सूर्य इव सीतो वरुणः सिधुं समुद्रं अव स्थात् वेलायामवस्थापयति । यथा वेलां नातिक्रामति तथा करोतीत्यर्थः । कीदृशो वरुणः । द्रप्सो न द्रवणशील उर्वविबुरिव श्वेतः शुभ्रवर्णः मृगः लुप्तोपममेतत् गौरमृग इव तु विष्णोर्बलवान् प्रवृद्धो वा गंभीरशंसः गंभीरो महान् शंसः स्तोत्रं यस्य स तथोक्तः रजस उदकस्य विमानो निर्माता सुपारक्षत्रः सुष्टु दुःखात्पारकं क्षत्रं बलं धनं वा यस्य तादृशो वरुणः सतो विद्यमानस्यास्य जगतो राजा ईश्वरो भवति ॥

७. आगोऽपराधं चक्रुषे चित् कृतवतेऽपि स्तोत्रे यो वरुणः सुकथयति उपदद्यां करोति तस्मिन्वरुणे अनागाः अनागसोऽनपराधाः संतो वयं स्याम वर्तमानाः भवेम । किं कुर्वतः । अदितेरदीनस्य वरुणस्य संबंधीनि व्रतानि कर्माणि अनु आनुपूर्व्येण कथ्यन्तः समर्धयन्तः । हे वरुणादयो देवाः श्रूयं अस्मान् सर्वश कल्याणैः पालयत ॥

इति पञ्चमस्य षष्ठे नवमो वर्गः ॥

प्र शुंभ्युवमिति सप्तचर्मष्टादशं सूक्तं वसिष्ठस्यापि वैदुनं वारुणम् । प्र शुंभ्युवमि-
त्यनुक्रातम् । गतो विनियोगः ॥

१. ऋषिरात्मानमेव प्रत्यक्षीकृत्य स्तुतो नियुक्तो । हे वसिष्ठ त्वं गीळहषे सक्तो
वरुणाय शुंभ्युवं शोधयिषीं यद्वा स्वत एव शुद्धां श्रेष्ठां प्रियतमां मांति मननीयामी-
दृशीं स्तुतिं प्र भरस्व ग्रहर प्रापय । यो वरुण ईमेनं सूर्यमवीचं अस्मद्भिमुखं कारते
अंतरिक्षे करोति तस्मै वरुणायेत्यन्वयः । कीदृशं सूर्यम् । यजत्रं यष्टयं सहस्रामयं
बहुधनं वृषणं कामानां वर्षकं बृहंतं महान्तम् ॥

२. अथा अधुना अस्य वरुणस्य संदृशं संदर्शनं तु क्षिप्रं जगन्वान् गतवानहं अ-
मेरनीकं उवालासवं मंति स्तवानि तं वरुणं यष्टुमिति शेषः । यद्यदा वरुणः स्वः
सुखकरं अस्मन् अस्मनि अभिषवार्यं पापाणि अभि स्थितं अभिप्लुतमित्यर्थः ईदृशं
अंधः सोमलक्षणमन्त्रं अभिषाः अधिकं पाता भवेत् । छांदसः षष्ठ्यभावः । उ इति
पूरकः । तदानीं मा मां वपुः शरीरं स्वीयं वपुरिति रूपनाम प्रशस्तं रूपं वा दृश्ये
दर्शनार्थं अभि निनीयात् अभिप्रापयेत् ॥

३. यद्यदा वरुणे प्रसजे सति अहं वरुणधोमी नावं हुमनयीं तरणसाधनभूतां
आ रुहाव उभावाकूढावभूव तां च नावं यद्यदा समुद्रं मध्यं समुद्रस्य मध्यं प्रति
प्रेरयाव प्रकर्षेण गमयाव यद्यदा च अपामुदकानां अधि उपरि त्रुभिः गंभीरि-
न्याभिरपि नौभिश्चराव वनावहै तदानीं शुभे शोभार्थं मेखे नौरूपायां दौलायामेव
मेखयावहै निम्नोन्नतैस्तरंगैरितथैतश्च प्रविचलंतौ संक्रीडावहै । कनिति पूरकः ।
यद्वा क्रियाविशेषणं कं सुखं यथा भवति तथेत्यर्थः ॥

(P. 135.) ४. एवं वसिष्ठेनात्मनोक्ते अद्वरुणेन कृतं तद्दर्शयति । वसिष्ठं ह वसिष्ठं
खलु वरुणो नावि स्वकीयायां आ अथात् आरोहयत् । तथा तद्युधि अक्षोभिः रक्षणैः
स्वपां स्वपसं शोभनकर्माणं चकार वरुणः कृतवान् । अपि च विप्रो मेधावी वरु-
णः अह्नां दिवसानां मध्ये सुदिनस्ये अफलत्वेन शोभनदिनत्वं तत्र स्तोतारं अरथा-
पयशिति शेषः । किं कुर्वन् । यात् यातां गच्छतो व्यावो दिवसान् यात् यातीरुषासः
उपसा उपलक्षिता रात्रीश्च तु क्षिप्रं ततनन् सूर्यात्मना विस्तारयन् ॥

५. हे वरुण त्वानि तानि पुरातनानि नौ आवयोः सख्या सख्यानि सखित्वानि क
कुत्र बभूवुः । पूर्वस्मिन् काले अतृकं अहिंस्यं आत्यंतिकं यत्सख्यमस्ति तत्सचावहं
आवां सेवावहे । चिद्विति पूरकः । अपि च हे स्वधावः अन्नवत्वरुण ते त्वदीयं गृहं
जगम गच्छानि । लोडर्थे लिट् । कीदृशं गृहम् । बृहंतं महान्तं मानं मांस्यस्मिन् सर्वा-
णि भूतानीति मानं सर्वस्य भुतजातस्य परिच्छेदकमित्यर्थः सहस्रद्वारं बहुद्वारम् ॥

६. हे वरुण यो वसिष्ठो नित्यो ध्रुव आपिर्वैधुः औरसः पुत्र इत्यर्थः । यः पूर्वं
प्रियः सन् त्वां प्रति आगोसि अपराधान् कृणवत् अकरोत् स इदानीं ते तव सखा
सखा समानख्यानः प्रियोऽस्तु । हे यद्विन् यजनीय वरुण ते तव स्वभूता वयं एतस्वंतः
एनसा पापेन शुक्ताः संतो मा शुभेन मा शुभमहि । त्वत्प्रसादात्पापविहिता एव संतो

भोगान् भुज्जामहै । विप्रो मेधावी त्वं च स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते वसिष्ठाय वरुणं अनि-
ष्टनिवारकं वरुणीयं वा गृहं यन्धि प्रयच्छ । स्मेति पुरकः ॥

७. अत्र ऋग्विधानम् ।

ध्रुवासु त्वासु क्षितिषु जपन् बंधात्प्रमुच्यते ।

तिष्ठन्वात्रो जपेदेतां पिशाचस्तं न गच्छति ॥

ध्रुवासु नित्यासु आसु दृश्यमानासु क्षितिषु भूमिषु क्षियन्तः निवसन्तो वयं हे वरुण
त्वा त्वां स्तुम इति शेषः । स च वरुणः अस्मत् अस्मत्तः पाशं बंधकं पापं वि मुक्तो
चत् मोचयेत् । तथा अग्निः अखंडनीयायाः पृथिव्याः उपस्थानुपस्थानात् अवोरक्षणं
वरुणेन दत्तं बन्वानाः संभजमाना वयं स्याम । अन्यद्गतम् ॥

इति पंचमस्य षष्ठे वक्षसो वर्गः ॥

89.

मो षु वरुणेति पंचर्चमेकविंशं सूक्तं वारुणम् । अस्या जगती शिष्टाश्चतस्रो गाय-
त्र्यः । तथा चातुक्रांतम् । मो षु पंच गायत्रं जगत्थेतमिति । गतो विनियोगः ॥

१. हे राज्ञीश्वर वरुण त्वदीयं सृन्मयं सृष्टिदिनिर्मितं गृहं मो मा उ मेव अहं
गमं गतोऽस्मि । अपि तु सुशोभनं सुवर्णमयमेव त्वदीयं गृहं प्राप्तवानि । स त्वं मां
मृळ सुखय हे सुश्रव शोभनधन वरुण मृळय उपवर्था च कुरु ॥

२. हे अद्विवः आशुधवन्वरुण यद्यदा प्रस्फुरन्निव दैत्येन प्रविचलन्निव त्यङ्ग-
याद्विपमानो दृतिर्न दृतिरिव ध्मातो वायुना पूर्णः सन् त्वया बद्धोऽहं एमि गच्छामि
तदानीं मृळ सुखय हे सुश्रव सुधन मृळय उपवर्था कुरु ॥

(P. 136.) ३. हे समह सधन शुचै स्वभावतो निर्मल वरुण दीनता दीनतया
अशक्ततया ऋतुः कर्मणः कर्तव्यत्वेन विहितस्य श्रौतस्मार्तादिलक्षणस्य प्रतीपं
प्रतिकूलं अननुष्ठानं जगम प्राप्तवानस्मि अत एव त्वया बद्धः तादृशं मां मृळ
सुखय । अन्यद्गतम् ॥

४. अपां सपुद्ग्राणुदक्रानां मध्ये तस्थिवांसं स्थितवतमपि जरितारं तव स्तोतारं
मां तृष्णा पिपासा अविद् आसवती । लवणोत्कटस्य समुद्रजलस्य पानानर्ह-
त्वात् । अतस्तादृशं मां मृळ सुखय । अन्यद्गतम् ॥

५. देवसुवां हविषु वारुणस्य हविषः यत्किं चेदमिति याज्या । सूचितं च ।
यत्किं चेदं वरुण दैव्ये जन उप ते स्तोमान्पशुषा इवाकरमिति हे इति ॥

हे वरुण दैव्ये देवसमूहरूपे जने यदिदं किंचन अभिद्राहं अपकारजातं मनुष्या
वयं चरामसि चरामः निर्वर्तयामः तथा अचिन्ती अचिन्त्या अज्ञानेन तव त्वदीयं
यद्धर्म धारकं कर्म युषोपिम वयं विमोहितवन्तः हे देव तस्मादेनसः पापात् नोऽस्मान्
मा रीरिषः मा हिंसीः ॥

इति पंचमस्य षष्ठ एकादशो वर्गः ॥

इति सप्तमे मंडले पंचमोऽनुवाकः ॥

षष्ठेऽनुवाके पंचदश सूक्तानि । तत्र प्र वीरयेति सप्तमं प्रथमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षे
जैष्ठ्यं वायव्यम् । यासु पंचम्याद्यासु द्विवचनमस्ति ता ऐन्द्रवायव्यः । तथा चानु-
क्रांतम् । प्र वीरया सप्त वायव्यं द्विद्वया द्विवक्तुः इति । तृतीये छंदोमे प्रउगच्छे
प्र वीरयेति वायव्यस्तद्वचः । सूत्रितं च । प्र वीरया शुचयो इद्विरे वां ते सत्येन मनसा
वीध्याना इति ॥

१. हे वायो वीरया वीराय विविधमीरयिने सुपां सुलुगिति चतुर्थ्या याजादेशः
वां ते व्यत्ययेन द्विवचनं तुभ्यं शुचयः शुद्धाः मधुमंतः माधुर्योपिताः सुतासः अभि-
षुताः सोमाः ऐतरेयीभिः नवमेऽहनि प्रउगे अध्वर्युभिः अध्वरस्य नेदभिः कृत्विग्भिः
प्र इद्विरे प्रवीयंते । इदं सान इत्यस्यैतद्रूपम् । यत एवमतः कारणात् हे वायो नियुतो
वडवाः वह रयं प्रापय । तेन च रथेन अच्छ याहि अस्मद्यज्ञमभिगच्छ । अभिगत्य
च सुतस्याभिषुतस्य अंधसः अन्नस्य सोमलक्षणस्य स्वकीयभागं पिब । किमर्थम् ।
मवाय महोत्पत्त्यर्थम् ॥

२. शुनातीरीये पर्वणि वायव्यस्य हविष ईशानायेति याज्या । सूत्रितं च । स
त्वं नो देव मनसेशानाय प्रहृतिं यस्त आनडिति । वायव्ये पशवेषैव पशुपुरोडा-
शस्य याज्या । सूत्रितं च । ईशानाय प्रहृतिं यस्त आनद प्र वो वायुं रथयुजं
कृणुध्वमिति ॥

हे वायो ईशानाय ईश्वराय ते तुभ्यं भवर्थं प्रहृतिं प्रकृष्टामाहति चरुपुरोडाशादि-
साध्यां यो यजमान आनदं प्राप्तोत् इत्यादित्यर्थः । तथा हे शुचिपाः शुद्धस्य सोमस्य
पातर्वायो तुभ्यं शुचि शुद्धं सोमं च यः प्रयच्छति मर्त्येषु मनुष्येषु मध्ये तं यजमानं
प्रशस्तं मुख्यं कृणोषि करोषि । स च जातोजातः सर्वत्र प्रादुर्भूतः प्रख्यातः सन्
वाजी अस्य प्राप्तव्यस्य धनस्य प्राप्तये जायते अवकल्पते । सर्वं धनं लभत इत्यर्थः ॥

३. नियुत्वहुणविशिष्टवागुदेवताके पशौ राये नु यमिति पुरोडाशस्य याज्या ।
सूत्रितं च । राये नु यं जज्ञतू रोदसीमे प्र वायुमच्छा बृहती मनीषेति ॥

इमे रोदसी द्यावापृथिव्यौ यं वायुं राये धनार्थं नु क्षिप्तं जज्ञतुर्जनयामासतुः
तं देवं सानादिगुणयुक्तं वायुं देवी द्योतमाना धिषणा स्तुतिः राये धनार्थं धाति धार-
यति । धनं यथा लभ्यते तथा प्रयतीत्यर्थः । अथ अधुना एवं स्तुतौ प्रवृत्तायां स्वाः
स्वकीयाः नियुतो वडवाः रथवाहाः वायुं सञ्चत सचंते सवन्ते । उत अपि च श्वेते
शुभ्रवर्णं निरेके नितरां रेको रिक्तता निरेकः शरिद्रभित्यर्थः तस्मिन् सति वसुधितिं
वसुनां धातारं वायुं नियुतोऽस्मद्यज्ञं प्रापयतीति शेषः ॥

(P. 137.) ४. द्वितीये छंदोमे प्रउगच्छे वायव्यत्तस्य उच्छल्लुपस इति तृतीया
सूत्रितं च । उच्छल्लुपसः सुदिना अरिमा इत्येकपातित्य इति ॥

येऽगिरसो वायुमस्तोषत तेषां अरिप्राः पापरहिता उपसः सुदिनाः शोभन-
दिनस्य हेतुभूताः सत्यः उच्छन् औच्छन् व्यवासायन् । ते च वीध्याना वीध्यमानाः

संतः उरु विस्तीर्णं ज्योतिः सूर्याख्यं विविदुः वायोः प्रसादादलभंत । अपि च उशिजः कामधयानास्तेऽगिरसो गच्छं चित् गोसंघरूपमपि ऊर्ध्वं धनं पणिभिरपहृतं वि वलुः व्यवृण्वन् अलभंत । तथा तेषामगिरसामर्थाय प्रविष्टः पुराण्य आपः अनु सलुः अन्वसरन् अन्वगच्छन् । हिताहिताचरणपरा आसन्नित्यर्थः । आवरकस्यासुरस्य बाधुना हननादसुरेणाहतानुषः प्रभृतीन् पुनर्लब्धवन्त इत्यर्थः ॥

५. तृतीये छंदोमे प्रउगशस्त्रे ते सत्येनेत्येन्द्रवायवस्तुचः । सूचितं च । ते सत्येन मनसा दीध्याना विवि क्षयंता रजसः पृथिव्यामिति ॥

ते प्रसिद्धाः सत्येन यथार्थेन मनसा मननीयेन स्तोत्रेण युक्ताः दीध्यानाः दीध्यमानाः स्येन स्वकीयेन स्वविहितेन क्रतुना कर्मणा नित्यनैमित्तिकात्मना युक्तास्तौ युक्ताः एवभूताः यजमानाः हे इंद्रवायू वीरवाहं वीरैर्विशेषेण ईरयिषुभिः स्तोत्रभिः वहनीयं प्रापणीयं यद्वा वीरैरश्वैर्वहनीयं तं ईशानत्रोरीश्वरयोर्वा युवयोः स्वभूतं रथं वहति स्वं स्वं यज्ञं प्रापयंति । तत्र च पृष्ठोऽज्ञानि हविलक्षणानि आभि सच्यंते युवामभिसंवन्ते ॥

६. हे इंद्रवायू ईशानास् ईश्वराः प्रभवो ये जनाः नोऽस्मभ्यं गोभिरश्वेभिरश्वैर्वसुभिर्निवासकैः हिरण्यैश्च सहितं स्व. सुष्ठुरणीयं सुखं दधते दधति प्रयच्छति यद्वा हिरण्यव्यतिरिक्तानि धनानि वसूनि तैर्हिरण्यैश्च सहेत्यर्थः ते सुरयो वातारः विश्वं व्याप्तमायुरन्नं जीवंतं वा शत्रूणां स्वभूतं पुननासु संग्रामेषु अर्बुद्विरश्वैः वीरैः शूरभटैश्च साधनभूतैः सद्युः अभिभवेद्युः यद्वा सहायै तृतीया अर्बुद्विरैः पुत्रैश्च सहितं शत्रूणांमायुरभिभवेद्युरित्यर्थः ॥

७. अर्बन्तो न अश्वा इव हविषां वोढारः श्रवसोऽन्नस्य द्वितीयार्थे षष्ठी अन्नं भिक्षमाणा याचमानाः वाजयंतः वाजं बलमात्मन इच्छन्तो वसिष्ठाः वयं स्ववसे शोभनरक्षणाय सुष्टु तर्पणाय वा सुष्टुतिभिः शोभनाभिः स्तुतिभिः इंद्रवायू इंद्रं बाधुं च हवेम आह्वयेमहि । अन्यद्गतम् ॥

इति पंचमस्य षष्ठे द्वादशो वर्गः ॥

91.

कुविदंगेति सप्तमं द्वितीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थे त्रैष्टुभं वायव्यम् । कुविदंगेत्यनुक्रांतम् । गतः सूक्तविनियोगः । वायव्यं पशौ कुविदंगेति वपाया याज्या । सूचितं च । कुविदंगं नमसा ये वृथास ईशानाय प्रहति यस्त आनडिति ॥

१. दीध्यंति स्तुवंतीति देवाः स्तोतारः पुरा पूर्वस्मिन्काले ये वृथासो वृद्धा देवाः । स्तोतारः कुविदिति बहुनाम अंगेति क्षिप्रनाम कुवित्रं बहुशः अंग क्षिप्रं कृतेन नमसा बाधुविषयेण स्तोत्रेण नमस्कारेण वा अनवद्यासः अवद्यारहिताः आसन् तेऽद्यापि वायवे हवींषि दातुं सूर्येण सह उपसं अवासयन् उपसो व्युष्टिं सूर्योदयं च बाधु-

आगार्थं कुर्वन्तीत्यर्थः । किमर्थम् । मनवे मनुष्याणां बाधिताय बाधितानां पुत्रादीनां रक्षणार्थमित्यर्थः । यद्वा मनवे बाधितायेति षड्वचर्थे चतुर्थी । बाधितस्य मनोः प्रजापतेर्यागे वायवे हवींषि शानुमित्यन्वयः ॥

(P. 183.) २. द्वितीये छंदोमे प्रउगशस्त्रे ऐंद्रवायवतृचस्य उशनेत्येषा प्रथमा । सूत्रितं च । उशंता दूता न द्वाभ्य गोपा यावत्तरस्नन्वो यावद्योज इत्येका द्वे चेति ॥

हे इंद्रवायू उशंता उशंतौ कामयमागौ दूतौ देवतेर्गैतिकर्मणो दूतशब्दः गंतारी गोपा गोपायितारौ इंद्रशौ युवां द्वाभ्य हिंसायै न भवतम् । अपि तु मासौ मासांश्च पूर्वार्चहोः शरदः संवत्सरांश्च चिरकालमस्मान् पाथः रक्षसम् । अपि च हे इंद्रवायू सृष्टतिरस्मदीया शोभना स्तुतिः वां युवां इत्याना गच्छंतीं प्रामुवंतीं माडीकं सुखं ईदं याच्यते । यद्वा सुखं यथा भयति तथा कुशमीदं स्तौति । तथा नव्यं प्रशस्यं सूत्रितं सुतु माण्यं धनं च ईदं ।

३. निधुत्वद्वायुदेवताके पशौ पीवोभजानिति वपाया याज्या । सूत्रितं च । पीवोभजानयिवृधः सुमेधा शये नु यं जज्ञतू रोदसीमे इति । तथा द्वितीये छंदोमे प्रउग शस्त्रे वायव्यतृचस्येधेव द्वितीया । सूत्रितं च । पीवोभजानयिवृधः सुमेधा उच्छः क्षुपसः सुदिना अरिप्रा इति ॥

पीवोभजान् पीवांसि स्थूयानि प्रभूतान्यजानि येषां तान् रयिवृधः रय्या धनैर्न वृहान् एवभूतानादयजानान् सुमेधाः शोभनप्रज्ञः निधुतां वडवानां स्ववाहानां अविश्रीरभिभयणीयः श्वेतः श्वेतवर्णौ वायुः सिषक्ति सेवते । ते च जनाः समनसः समानपात्रकाः संतः वायवे वायुमुद्दिश्य यदुं वि तस्युः विविधमवतिष्ठते । स्थित्वा च ते नरः कर्मणां नेतारौ जनाः विश्वेत् विश्वानि सर्वाण्येव स्वपर्यायानि शोभनापर्यहेतूनि यत्रा सुषु अपतनकारणानि वायुदेवत्यानि कर्माणि चक्रुः कुरुंति ।

४. द्वितीये छंदोमे प्रउगशस्त्रे ऐंद्रवायवतृचस्य यावत्तर इत्यादिके द्वे चतुर्थौ । मूर्धं तु पूर्वमेवोवाहृतम् ॥

हे इंद्रवायू युवयोस्तन्यः शरीरस्य तरो वेगो यावदस्ति यावच्च ओजो बलं यावच्च भरः कर्मणां नेतार कस्विजः चक्षसा ज्ञानेन दीध्यानाः दीप्यमाना भवन्ति तस्य सर्वस्यामुत्तमं सुचिपा सुचैः सोमस्य पानाराविद्रवायू शुचिं शुद्धं सोमं अस्मे अस्माकीयं पानं पिबतम् । इदं वेद्यां स्तीर्णं बर्हिश्च आ सर्वतं पानार्थमासीद्वत् बर्हिष्युपावशानमित्यर्थः ॥

५. हे इंद्रवायू स्पर्हवीराः स्पृहणीयस्तोदकान् निधुतः आत्मीयानश्चान् सरथं उभयोः समानमैको रथं निधुवाना निमिश्रयेती युवां अर्वाक् अस्मदभिमुखं यातं गच्छन्तम् । इव हि इदं खलु मध्वो मधुरस्य सोमस्य अमं ग्रहेणायमैंद्रवायवाख्यं ग्रहं वां युवयोरर्थं प्रभूतं प्रकर्षेण हतं होमार्थमुत्तरवेदिं प्रति नीतम् । अथ अथ तादृशस्य सोमस्य पानानन्तरं प्रीणाना प्रीयमानौ युवां अस्मे अस्मान् वि मुमुक्तं पापाद्विनीक्ष्यतम् ॥

६. प्रथमे छंदोमे प्रउगशस्त्रे ऐंद्रवायवतृचस्य या वां शतमिति तृतीया । सूत्रितं च । या वां शतं निधुती याः सहस्रमित्येकपादिन्य इति ॥

हे इंद्रवायू या नियुतः शतं शतसंख्याकाः सत्यः वां युवां सचन्ते सेवन्ते आश्व
विश्ववारा विश्वैर्वरणीया नियुतः सहस्रं सहस्रसंख्याकाः सत्यः युवां सचन्ते ह-
विश्वाभिः शोभनधनप्रदाभिराभिर्निशुद्धिरवाक अस्मद्भिमुखं आ यातं आगच्छतम् ।
हे नरा नतारो प्रतिभृतस्य उत्तरवेदिं प्रति नीतस्य मध्वो मधुरस्य सोमस्य द्वितीयायै
पथी ईदृशं सोमं पातं पिबतम् ॥

७. व्याख्यातेयम् (१०, १.) अक्षार्यस्तु । अथा इव हविषां वोढारोऽन्नं याचमानाः
बलं कामयमाना वसिष्ठा वयं शोभनरक्षणाय शोभनैः स्तोत्रैरिन्द्रवायू आह्वयेमहीति ॥

इति पंचमस्य षष्ठे अयोदशो वर्गः ॥

92.

(P. 139.) आ वायो इति पंचमं तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्यायै त्रेष्टुमं वायव्यम् ।
अनुक्रातं च । आ वायो पंचति । शुनासीरीये पर्वणि वायो नियुत्वतो यागस्य आ वायो
इत्यनुवाक्या । सूत्रितं च । आ वायो भूष शुचिपा उप नः प्र याभिर्यासि साक्षांसमच्छा-
ति । नियुत्वद्वायुदेवताकं पशौ एषैव वपाया अनुवाक्या । प्रथमे छंदोमे प्रउगशस्त्रे
वायव्यवत्त्वस्यैवाद्या । सूत्रितं च । समुद्राकूर्मिरित्याज्यमा वायो भूष शुचिपा इति ॥

१. हे शुचिपाः शुचैः शुद्धस्य सोमस्य पातर्वायो नोऽस्माकं उप समीपे आ भूष
आगच्छ भू प्रासावित्यस्यैतद्गुप्तम् । हे विश्ववार विश्वैर्वरणीय ते तव वाहनभूता
नियुतो वडवाः सहस्रं सहस्रसंख्याका विद्यन्ते । यत् एवमतः शीघ्रमागच्छ । ते तव
मद्यं मत्कारं सोमलक्षणमन्वोऽन्नमुपौ उप उ उपायामि उपयतं पात्रे गृहीतमासीत् ।
हे देव वायो यस्य सोमस्य पूर्वपेयं प्रथमपातं दधिषे दधासि धारयसि । ऐन्द्रवायवमहे
प्रथमे वषट्कारं केवलाय वायवे हूयते द्वितीये स्विन्द्रवायुभ्यामिति वायोः प्रथमपातम् ।
तादृशमंभ उपायामीत्यन्वयः ॥

२. प्रथमे छंदोमे प्रउगशस्त्रे ऐन्द्रवायवत्त्वस्य प्र सोतेत्याद्या । सूत्रितं च । प्र
सोता जीरो अश्वरेष्वस्थाद्यो वायव इंद्रमाहनास इति ॥

जीरः क्षिप्रकारी सोता अभिषोता अध्वर्युः इंद्राय वायवे च पिबध्ये पानार्थं अ-
ध्वरेषु यागेषु सोमं प्रास्थात् प्रातिष्ठिपत् पुरस्तादुत्तरवेदिं प्रापितवान् । हे इंद्रवायू
यत् तेषु यज्ञेषु मध्वः सोमस्य अभिर्यं अपमव्यं प्रथमभागं देवयंतो देवकामा अध्वर्यवः
शर्चाभिः कर्मभिः अभिषवाहिलक्षणैर्वा युवयोरर्थं प्र भरति प्रकर्षेण भरति संपादयति
तेष्वध्वरं विरयन्वयः ॥

३. शुनासीरीये पर्वणि नियुत्वद्वायोर्यागस्य प्र याभिरिति याज्या । सूत्रितं च ।
प्र याभिर्यासि साक्षांसमच्छा स त्वं नो देव मनसोति । तदेवत्ये पशौ एषैव पुरोडा-
शस्यानुवाक्या । सूत्रितं च । प्र याभिर्यासि साक्षांसमच्छा नो निशुद्धिः शान्तिनी-
गिति । प्रथमे छंदोमे प्रउगशस्त्रे एषैव वायवत्त्वस्य तृतीया । सूत्रितं च । आ
वायो भूष शुचिपा उप नः प्र याभिर्यासि साक्षांसमच्छाति ॥

हे वायो वुराणि यज्ञगृहे स्थितं वाधांसं हविषां वातारं यजमानं दृष्टये यागाय या-
भिर्निगुह्निर्वडवाभिरच्छ यासि अभिगच्छसि ताभिरस्मात्प्रत्यागच्छति शेषः ।
आगत्य च नोऽस्मभ्यं सुभीजसं शोभनाज्ञशुक्तं राधे धनं नि युवस्व नितरां मिश्रय
प्रयच्छ । तथा वीरं पुत्रं गच्छं गोसंघं अदस्यं अश्वसंघं एतदुभयात्मकं राधो धनं च
नि युवस्व प्रयच्छ ॥

४. प्रथमे छंदोमे प्रउगशक्ते ऐंद्रवायवत्तृचस्य ये वायव इंद्रोति द्वितीया । सूचितं
च । ये वायव इंद्रमादनासो या वां शतं नियुतो याः सहस्रमिति ॥

ये सूर्यः स्तोतारः इंद्रमादनासः स्तोत्रैरिन्द्रस्य तर्पयितारः तथा वायवे वायोश्च
मादनास्तर्पका भवन्ति ये च आदेवासः जागतेरुपेताः अत एव अर्थः अरेः शत्रोर्वि-
तोऽनासो निहंतारः तैरस्मदीयैः सूरिभिः स्तोतृभिः वृत्राणि शत्रून् व्रतः हिंसतः स्याम
भूधम । किं कुर्वतः । अमित्रान् शत्रुभदान् नृभिरस्मदीयैः पुरुषैरुधा युद्धेभिः सासव्हां-
सोऽभिभवंतः ॥

५. नियुत्स्वद्वायुदेवताके पशो आ नो नियुहिरिति हविषोऽनुवाक्या । सूचितं च ।
आ नो नियुहिरिति शतिनीभिरध्वरं पीवोऽन्नान्नयिवृधः सुमेधा इति । प्रथमे छंदोमे
प्रउगशक्ते वायव्यत्तृचस्यैव तृतीया । सूचितं च । आ नो नियुहिरिति शतिनीभिरध्वरं
प्र सोता जीरो अध्वरेष्वस्थासिति ॥

हे वायो नोऽस्माकं अध्वरं हिंसाहिनं यज्ञं शतिनीभिः शतसंख्यावर्तीभिः सह-
स्रिणीभिः सहस्रसंख्यावर्तीभिश्च नियुह्निर्वडवाभिः उप आ याहि उपागच्छ । तदन्तर-
मस्मिन् सवने प्राप्तः सवने मास्यस्व सोमेन त्वयस्व ॥

इति पंचमस्य षष्ठे चतुर्थोऽंशो वर्गः ॥

93.

(P. 140.) शुचिं न्वित्यष्टम्यं चतुर्थं सूक्तं वसिष्ठस्याष्टमं वेदुभमैन्द्राग्रम् । अनुक्रमस्यते
हि । शुचिं न्वष्टावैन्द्राग्रं त्विति । गतः सूक्ताधिनियोगः । ऐन्द्राग्रस्य पशोर्वपायाः शुचिभि
र्येषा याज्या । सूचितं च । शुचिं नु स्तोमं नवजातमथ गीर्भिविर्घ्नः प्रमात्तिनि-
च्छमान इति ॥

१. हे वृषहणा वृत्राणां शत्रूणां हंताराविद्रात्री शुचिं नुत्तं निरवधं नवजातं इदानी-
मुत्पन्नं स्तोममस्मदीयं स्तोत्रमथाभिन्मन्काले नु क्षिप्रं जुषथां संवेधां हि यस्मात्सुहृदा
सुखमाह्वातुं शक्यौ उभा उभौ वां युवां जोहवीमि पुनः पुनराह्वयामि । अत आगत्य
संवेधामित्यर्थः । किञ्च ता तौ सधाविधौ युवां उशते कामयमानाय यजमानाय
वाज्रमन्नं बलं वा सद्यस्तसानामिव क्षीप्रं भेष्टा धातुतमौ भवनम् ॥

२. हे इंद्राग्नी ता वौ तादृशौ सानसौ सर्वैः संभजनीयौ युवां शवसाना शवो बलं
तद्दृष्टाचरतौ हि खलु भूतं बलमिव शत्रूणां भं जकावास्मानित्यर्थः । कीदृशौ
संतौ माकट्टया सह प्रवृत्तौ शवसा बलेन शत्रुणांसा वर्धमानौ तथा रात्रौ धनस्य

भुवर्बुदस्य यवमम्यासस्य क्षयतावीभवेत् । एवंविधौ युवं युवां रथविरस्य स्थूलस्य
पृथ्वः वायुयो धर्षकस्य वाजस्यस्तस्य क्षियामहणमपि कसेव्यमिति कर्मणः संप्रसा-
नत्वाच्चतुर्थ्यै षष्ठौ ईदुसमर्थं प्रुक्तं संयोजयतं अस्मभ्यं प्रयच्छतमित्यर्थः ॥

३. वाजितो हविष्पतो विप्रा मेधाविनाः प्रमति प्रकृष्टां मतिं ईद्राग्न्योरनुग्रहसुखि-
मिच्छमानाः आत्मन इच्छन्तः यत् ये यजमाना. विदथं विस्ति जानन्ति वैवास्तव
यष्टव्यत्वेनेति विदथो यज्ञः तं धीभिः कर्मभिः सुखिनिर्वा उपो शुः उपगच्छति । उ
इति पूरकः । ते नरः कर्मणां नेतासो जनाः अवेतो न काष्ठां यथा अन्धाः शीघ्रं सुख-
भूमिं व्याप्नुवन्ति तथा नक्षमाणा ऐन्द्रासानि कर्माणि व्याप्नुवन्त ईद्राग्नी ईद्रमसि च जो-
हवतः पुनः पुनराह्वयतो भवन्ति ॥

४. अतावास्यायमैन्द्राग्नस्य हविषो गीर्भिरित्येषा याज्या । सूत्रितं च । ईद्राग्नी
अवसा गतं गीर्भैर्विप्रः प्रमतिमिच्छमान इति । ऐन्द्रामे पशो पुरोडाशस्यैव याज्या ।
सूत्रं तृप्ताहृतम् ॥

हे ईद्राग्नी प्रमतिं सुत्रयोरनुग्रहसुखि इच्छमान इच्छन् विप्रो मेधावी वसिष्ठः यसासं
यदासा युक्तं पूर्वमानं पूर्वमेव संनजनीयं रयिं धनमुद्दिश्य गीर्भिः स्तुतिभिः ईदं युवां
स्तीति । हे वृषहणा वृषस्य हेतारो सुवज्रा शोभनायुषाविद्राग्नी नव्येभिर्नवतरेः प्र-
दास्तैर्द्वैर्गौर्नव्यैर्धनैर्नोऽस्मान् प्रतिरतं प्रवर्धयतम् ॥

५. महीं मह्य्यो मिथती परस्परं हिंसत्यौ यद्वा मेधतिराक्रोशकम् परस्परमाक्रो-
शत्यौ स्पर्धमाने स्वर्धौ कुर्वत्यौ तनुरुक्ता - - हतं हिंसन् तथा सोमसुता हतं
यततं हिंसन् । तथा सोमसुता सोममभिसुण्वता जमेन यजमानसधेन असो-
ममुनं जनं हिंसन् ॥

इति पंचमस्य षष्ठे पंचकसो वगः ॥

(P. 141.) ६. हे ईद्राग्नी इमामु इमामेव नोऽस्पसीयां सोमसुतं सोमामिषर्वाक्यां
सोमनराय सुवनसो मावाय सु सुष्ठु उप यातं उपागच्छतम् । अपि च युवां अस्मान्
परित्यज्य नृ यित नैव मन्त्राय अन्धान् न मन्येये अस्मानेव सर्वदा बुभ्येये । हि यस्मा-
देवं तस्माद्वा युवां शश्वद्विबंद्भिर्वा षेरजैर्हविल्लभैः आ वृत्तीय आवर्तयामि ॥

७. हे अग्ने सत्वं एता एतेन नमसा अज्जेन अस्मदीयेन हविषा समिद्धः
संसीमः सन मित्रं वरुणमिन्द्रं च अच्छ वांचेः आनेश्रुयाः अयमस्मदीयो रक्षणीय इति
कथय । ययं यज्ञागोऽपराधे सीमिति परिग्रहार्थीयः सी सर्वतो वाक्नुनः कार्यैश्चक्रम
कूनयन्तो वयं तत्तस्मादगसः सु मृळ्य अस्माद् हृष्टु रक्ष । तच्चागः अयमादिति मित्रा-
वयश्च शिश्रथन्तु अस्मत्तो विथोजयन्तु ॥

८. हे अग्ने उपलक्षणमेतत् हे ईद्राग्नी एता इष्टीः इमान्यज्ञान् आशुषाणसः आशु
शोभं संनजमाना वयं युवांयुवयोः स्वभूतास्वाजानजानि सच्चा सह युगपदेव
अभ्यश्रयाम अभिमायुयाम । अपि च ईद्रा विष्णुर्मरुतश्च नोऽस्मान् परि खयन्
अस्मात्पारित्यज्यान्त्यान मा द्राशुः सर्वैरास्मानेव पश्यन्तु । अन्यद्रमम् ॥

इति पंचमस्य षष्ठे षोडशो वगः ॥

इयं वामिति द्वादशैः पंचमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षनैद्रात्रम् । द्वादश्यनुष्टुप् शिष्टा गायत्र्यः । तथा चानुक्रांतम् । इयं वा द्वादश गायत्रमंत्यानुष्टुबिति । उद्योतिष्टोमे प्रातः-सवने अच्छावाकशस्ते आवितो नवर्चः शस्यते । सूच्यते हि । इयं वामस्य मन्मन इति नवेति । आभिष्विकेपुस्त्येषु स्तोमेषु बृह्दावच्छावाकस्य प्रातःसवने इदं सूक्तमावापार्यमुत्तमावर्जम् । सूचितं च । इयं वामस्य मन्मन इत्येकादशेति । चातुर्विधिकेऽहनि प्रातःसवने तस्यैवाद्यस्तुचः । सूचितं च । इयं वामस्य मन्मन इन्द्राग्नी युवामिमे इति ॥

१. हे इंद्राग्नी इयं पूर्व्यस्तुतिः पूर्व्या मुख्या स्तुतिः अस्य मन्मन स्तोतुः अस्माद्-सिध्नात् वां युवाभ्यां युवयोरर्थे अभान्मैवाद्दृष्टिरिव बह्वी सती अत्रनि प्रादुर्भूता तां शृणुतमित्युत्तरत्र संबंधः ॥

(P. 142.) २. हे इंद्राग्नी जरितुः स्तोतुः हवमाह्वानं युवां शृणुतम् । श्रुत्वा च गिरस्तवीर्याः स्तुतीर्वनतं संभजतम् । तथा ईशाना ईश्वरौ युवां धियः अनुष्ठितानि कर्माणि विध्यतं तस्यैः फलैः पूरयतम् ॥

३. हे नरा नेतारविन्द्राग्नी नोऽस्मान् पापत्वाय पापवत्त्वाय हीनभावाय मा रीरधतं तथा अभिशस्त्यै शत्रुभिः कृतायाभिशांसनाय मा रारधतं तथा निदे निवृत्ताय जनाय नोऽस्मान् मा रीरधतं मा वशीकुरुतम् ॥

४. चातुर्विधिकेऽहनि प्रातःसवने अच्छावाकस्य इद्रे अनेत्ययं षडहस्तोत्रिय-संस्तकस्तुचः । सूचितं च । इद्रे अग्ना नमो बृहता इवे ययोरिवभिनि ॥

अवस्यवः रक्षणकामा ययं इद्रे देवे अग्ना अग्नी च बृहद्बृहणं वर्धकं नमो हविलक्षणमजं सुवृत्तिं सुमयूतां स्तुतिं च आ ईरयामहे अभिमेरयामः । तथा धिया कर्मणा युक्ताः धेनाः बाङ्गमितत अप्रगीताः स्तुतिवाचश्च अभिमेरयामः ॥

५. ता हि तौ खलु इंद्राग्नी शश्वतः बहवः विप्रासो मेधाविनो जनाः ऊनये रक्षणाय इत्या इत्यननेन प्रकारेण ईळते स्तुर्वति । तथा सबाधः समानं बाधमानाः परस्परं बाध्यमाना जनाः वाजसातये अजलाभाय तावैवेंद्राग्नी ईळते स्तुर्वति । यद्वा वाजसातिरिति संग्रामनाम संग्रामार्थम् ॥

६. विपश्यवः स्तोत्रमिच्छंतः प्रयस्यंतः हविलक्षणेनाज्ञेनोपेताः सतिष्यवः सनि धनमात्मन ईळती वयं मेधसाता मेधानां सातौ संभजने निमित्तभूते सति हे इंद्राग्नी ता तौ वां युवां गीभिः स्तुतिभिः हवामहे आह्वयामहे ॥

इति पंचमस्य षष्ठे सप्तशो वगः ॥

७. अमावास्यायानैद्रात्रस्य हविष इंद्राग्नी अवसेत्यनुवाक्या । सूचितं च । इंद्राग्नी अवसा गतं गीभिर्विमः प्रमतिमिच्छमान इति ॥

हे वर्षणीसहा वर्षणीनां मनुष्याणां शत्रुभूतानामभिभविसारो हे इंद्राग्नी अस्मभ्य

स्तोत्रभ्यो वेयेन अवता अन्नेन सह आ गतं आगच्छतम् । दुःशंसो वृष्टामिशंसनः
पारुष्यवादी शत्रुश्च नोऽस्मान्मा ईशत ईशिष्ट अस्मान्वाधितुं ना शक्नोतु ॥

८. हे इंद्राग्नी कस्य कस्य चिदपि अरुणोऽरेर्मेत्यस्य मनुष्यस्य संबन्धिनी
धृतिर्हि सा नोऽस्मान्मा प्र णक् मा प्राप्नोतु । शर्म सुखं च अस्मभ्यं प्रयच्छतं
वत्तम् ॥

९. हे इंद्राग्नी गोमत् गोभिर्गुक्तं हिरण्यवत् हिरण्यैः सुवर्णैर्गुक्तं अश्ववत्
अश्वैश्चोपेतं यद्वसु वां युवामीमहे याचामहे तद्वसु युवयोः प्रसादान् वयं वनेमहि
संभोजेमहि ॥

१०. च्यातुर्बिंशकोऽहनि प्रातःसवने अच्छावाकशस्त्रे यत्सोम आ सुत इत्यारं-
भणीया अहर्भणेषु च द्वितीयादिष्वहःसु एषा प्रातःसवने तेनैव शंसनीया । सूचितं
च । यत्सोम आ सुते नर इत्यारंभणीयाः शस्त्रेति ॥

सोमे सुते अभिपुते सति नरः कर्मणां नेतार ऋत्विजः सपर्यवः परिचरणक्रामाः
संतः सप्तीर्वता प्रशस्ताश्चो इंद्राग्नी इंद्रमार्ति च यद्यथा आ अमोहवुः अभिवृथते तदा
युवामागच्छतमिति शेषः ॥

११. वृचहंतमा वृत्राणामावरकाणां हंतुममी मंशना मोदमानौ या याव्हिंद्राग्नी
उक्षयैभिः शस्त्रैः गिरा च स्तुत्या च आविवासतः परिचर्येते व्यत्ययेन कर्मणि
कार्त्तप्रत्ययः आंगुषैरपोषैरभ्यैश्च स्तोत्रैः यावाविवासतः परिचर्येते तौ युवां आ-
गच्छतमिति शेषः ॥

१२. हे इंद्राग्नी तौ युवां दुःशंसं वृष्टामिशंसनं दुर्विद्वांसं दुर्विज्ञानं रक्षास्विनं बलवं-
तं आभीगं आहत्य अस्मत्तोऽपहृत्य भोक्तारं मर्त्यं मनुष्यं शत्रुं हन्मना हननसाध-
नेनायुधेन हनं हिंस्तम् । उक्तमेवार्थं वृष्टांतेन वृद्धयति । उदधिं लुप्तोपममेतत् ।
उदधानं कुंभमिव । यथा कुंभोऽनायासेन निश्च्यत एवमनायासेनैव शत्रुनायुधेन युवां
हिंस्तम् ॥

इति पंचमस्य षष्ठेऽष्टादशो वर्गः ॥

(P. 143.) प्र क्षोदसेति षड्च षष्ठं सूक्तं वसिष्ठस्यापै त्रैष्टुभं सरस्वतीदेवताकम् ।
तृतीया तु सरस्वदेवताका । अनुक्रम्यते च । प्र क्षोदसा षट् सारस्वतं तु तृतीया
सरस्वत इति । गतः सूक्तविनियोगः । प्रथमे छंदोमे प्रउगशस्त्रे प्र क्षोदसा धायसा
सप्त एषेति प्रउगमिति । सारस्वते पशौ प्र क्षोदसेति वपाया याज्या । सूचितं च ।
प्र क्षोदसा धायसा सप्त एषा पाथीरवी कन्या चित्राद्युरिति ॥

१. एषा नदीवन्निगमा एषा वृद्धयमाना नदीरूपा सरस्वती आयसी अयसा
निर्मिता पूः पुरीव धरुणं लिङ्गव्यत्ययः धरुणा धारीयत्री धायसा धारकेण क्षोदसा

उत्तरेण प्र सते प्रभावति क्षीयं गच्छति । सिधुः स्थैर्यशीला नदीरूपा सा
अस्याः विश्वाः सर्वे अपः आपगाः महिम्ना प्रबाविधाना भृशं बाधमाना स्थैर्येव
प्रतीक्षीव विस्तीर्णा सती याति गच्छति । यद्वा स्थैर्येव स्थितेव यथा रथी स्थेन
भार्यस्थं तदगुल्मादिकं चूर्णाकृत्य गच्छति तद्वत् स्वकीयेन वेगेन सर्वे संपिबती
गच्छतीत्यर्थः ॥

सारस्वत एव पशौ वपाया एकाचेतवित्यनुवाक्या । सूत्रितं च । एकाचेतसरस्वती
पशूनामुत स्या नः सरस्वती जुषाणेति ॥

२. सहस्रवत्सरिण क्रतुना यक्ष्यमाणो नाहयो नाम राजा सरस्वतीं नदीं प्रार्थया-
मास सा च तस्मै सहस्रसंवत्सरपर्यायं पशौ धृतं च प्रददौ । अयमर्थोऽत्र प्रतिपाद्यते ।
नदीनामन्यासां मध्ये शुचिः शुद्धा गिरिभ्यः सक्राशात् आ समुद्रात्समुद्रपर्यन्तं यती
गच्छती एका सरस्वती नदी अचेतत् नाहवस्थ प्रार्थनाभवासीत् । तथा उपनस्य
भूतजातस्य भुरर्षेऽलस्य राशौ यनानि चेतती प्रज्ञापयती प्रयच्छती नाहवाय राज्ञे
धृतं पशुश्च सहस्रसंवत्सरक्रातोः पर्यायं तुमुहं पुग्धवती कस्यवती ॥

३. सरस्वदेवताके पशौ स वाहृथ इति पुरोडाशस्य याज्या । सूत्रितं च । स
वाहृथे नर्यौ योषणाद्यस्य व्रतं पशवो यंति सर्वे इति ॥

मध्यस्थानो वायुः सरस्वान् नर्यौ नृभ्यो हितो वृषा सेचनसमर्थः शिशुरल्पः
प्राहुर्भौवसमयेऽप्यतया नृदयमाणो वृषभो वधितो एवंभूतः स सरस्वान् बलि-
याद्यु यत्तर्हसि योषणाद्यु योषित्सु आत्मनः कलत्रभुताद्यु मध्यमस्थानास्वप्नु
भ्यो वाहृथे वर्धते । स तादृशः सरस्वान् मयवज्ज्यो हविष्मज्ज्यो यजमानेभ्यो वाजिनं
बलिनं पुत्रं दधाति वृक्षति । तथा सातमे लाभार्थं तन्वं तेषां शरीरं वि माधुजीत
विमाष्टि लाभार्थं संस्कारीतीत्यर्थः । यद्यप्येषा सरस्वतः स्तुतिस्तथापि सरस्वत्याः
प्रीयनार्थं तत्सवनमिति लांसीमिके सारस्वते तृचेऽस्या उक्तो वित्तियोगो न विरुध्यते ॥

(P. 144.) ४. दशरात्रे अह्निऽह्नि प्रउगे उत स्या न इति सारस्वतः सप्तमस्तुत्रः ।
सूत्रितं च । उत स्या नः सरस्वती जुषाणेति प्रउगमिति । सारस्वते पशौ
पुरोडाशस्य उत स्या न इत्यनुवाक्या । सूत्रितं च । उत स्या नः सरस्वती जुषाणा
सारस्वत्यभि नो नेपि वस्य इति ॥

उत अपि च जुषाणा प्रीयमाणा मुग्धा शौगनधवा स्या सा सरस्वती नोऽस्मा-
कमस्मिन्व्यस्त उप श्रवत् अस्मदीयाः स्तुतीरुपशृणोतु । कीदृशी मा । मितमुनिः
प्रह्वेर्जां मुनिः नमस्यैर्नमस्कारिः देवैरित्यानांपगम्यमाना । विच्छल्लभ्यार्थं । जुषा नित्य-
युक्तेन राया धनेन च संगता सखिभ्य उत्तरोत्कृष्टतरा । ईदृशी अस्मदीयाः स्तुती-
रुपशृणोत्वित्यन्वयः ॥

५. पवित्रेष्टासौ सारस्वतस्य हविष इ जुह्वाना इति याज्या । सूत्रितं च । इमा
जुह्वाना युष्मदा नमोभिर्धिक्काण्यो अकारिषमिति ॥

हे सरस्वति इमा इमान्यस्मदीयानि हवींषि जुह्वानास्तुभ्यं जुह्वतो वयं नमोभिः
त्वद्विषयैर्नमस्कारिः युष्मत्स्वत्सकाशाद्वा आ उपसर्गश्रुतेयौ श्रुत्याध्याहारः आ ददीमहि
जगतीति शेषः । स्तोत्रं आत्मदीये स्तोत्रं प्रति जुषस्व पतितेत्स्व । वयं च प्रियतमे

अतिशयेन प्रिये तव त्वदीये शर्मन् शर्मणि सुखे दधानाः निधीयमानाः संतः शरणं न वृक्षमाश्रयभूतं वृक्षमिव उप स्थेयाम त्वानुपतिष्ठेम संगच्छेमहि ॥

६. हे सुभगे शोभनधने सरस्वति अयं वसिष्ठः ते - - - कृतस्य यज्ञस्य संबन्धिन्यौ द्वारौ पूर्वोत्तरे व्यावः विवृणीति । उ इति पूरकः । हे शुभ्रे शुभ्रवर्णे देवि वर्ष वर्षस्व । तथा स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते वसिष्ठाय वाजान् अत्रानि रासि प्रहेहि । अन्यद्गतम् ॥

इति पंचमस्य षष्ठ एकोनविंशो वर्मः ॥

96.

बृहदु गायिष इति षडृचं सप्तमं भूक्तं वसिष्ठस्यार्षम् । आद्या बृहती तृतीया प्रस्तारपंक्तिः शिष्टास्तिस्त्री गायत्र्यः । आद्यस्तृचः सरस्वतीदेवताकः अंत्यश्च सरस्वदेवताकः । तथा चानुक्रांतम् । बृहदु प्रगाथः प्रस्तारपंक्तिः परास्तिस्त्री गायत्र्यः सरस्वत इति । पंचमेऽहनि प्रउगशस्त्रे आद्यः प्रगाथः सरस्वतस्तृचः । सूत्रितं च । बृहदु गायिष इति बार्हते प्रउगं प्रगाथानेकं इति ॥

१. अनया ऋषिरात्मानं संबोध्य सरस्वत्याः स्तुतौ प्रेरयति । हे वसिष्ठ त्वं बृहदु बृहदेव महदेव वचः स्तोत्रं गायिषे गायसि । किमर्थम् । नदीनां मध्ये असुर्या असुराशब्दाद्यनुर्थ्यैकवचनस्य ङादिशः असुरायै बलवत्यै नदीरूपायै सरस्वत्यै अस्याः प्रीणनार्थमित्यर्थः । तथा रोदसी व्यावापुधिभ्योः स्थितां दिवि देवतारूपेण भूम्यां वामूपेण निवसेतीं सरस्वतीमिन् सरस्वतीमेव सुवृत्तिभिः सुष्टु होषवाजितैः स्तोमैः स्तोत्रैर्नह्य पूजय सर्वदा सरस्वतीमिव स्तुहि नान्यां देवतामिति भावः ॥

२. हे शुभ्रे शुभ्रवर्णे सरस्वति यत् यस्यास्ते तव महिना महिम्ना उभे अंधसी उभ-यविधं दिव्यं पार्थिवं चार्मि भ्रान्त्यमारण्यं वा पूरवः पूरयितव्या मनुष्याः अधिक्षियंति अधिगच्छंति सा त्वं अविची रक्षित्री सती नोऽस्मान् बोधि बुध्यस्व । अपि च महत्सखा महतो माध्यमिका देवगणाः ते सखायौ यस्या माध्यमिकाया वाचः तादृशी त्वं मघोनां हविलक्षणधनोपेतानामस्माकं राधो धनं चोद प्रेरय ॥

३. भद्रा कल्याणी भजनीया वा सरस्वती भद्रमिन् भद्रमेव कल्याणमेव कृणवन् अस्माकं करोतु । तथा अकवारी अकुत्सितगमना वाजिनीवती अन्नवती चेतति चेतयन् अस्मान् प्रजापयतु । यद्वा मदीयं स्तोत्रं चेतति जानातु । तथा जमदग्निवत् जमदग्निना ऋषिणेव मया मृणाना स्तुयमाना वसिष्ठवत् अर्हार्थे वतिप्रत्ययः वसिष्ठार्हं वसिष्ठस्यानुरूपं स्तुवाना स्तुयमाना च भव ॥

(P. 145.) ४. सरस्वदेवताको पशौ जनीयंत इति तिन्नः पुरोडाशहविषां क्रमेणानु-वाक्या । सूत्रितं च । जनीयंतो ज्वप्रव इति तिन्नो दिव्यं सुपर्णे वायसं बृंहंतमिति ॥

जनीयंतः जायंत आस्वपत्यानीति जनयो जायाः ता इच्छन्ः पुत्रीयंतः पुत्रान्का-

मयमानाः सुदानवः शोभनशानाः अग्रवः उपगंतारो वयं नु अद्य सरस्वतं देवं हवामहे
स्तुमहे आह्वयामहे वा ॥

५. हे सरस्वः सरस्वन् देव ते त्वदीया ये ऊर्मयो जलसंवा मधुमंतो रसवंतः घृतश्रुतः
घृतस्य वृष्टघुदकस्य क्षारिणो भवति तेभिस्तैरूर्मीभिः नोऽस्माकमविता रक्षिता भव ॥

६. अन्वारभणीयायां सरस्वतो यागस्य पीपिवांसमित्यनुवाक्या । सूचितं च ।
पीपिवांसं सरस्वतो दिव्यं सुपर्णं वायसं बृहंतमिति ॥

पीपिवांसं प्रवृद्धं सरस्वतो देवस्य स्तनं शब्दायमानं स्तनवद्वसाधारं वा मेघं भक्षी-
महि भजेमहि प्राप्नुयामः । यो विश्वदर्शतो विश्वः सर्वैर्दर्शतो भवति दृश्यमानो भवति
तं स्तनं मेघमित्यर्थः । तथा प्रजां पुत्रादिरूपां इषमजं च सरस्वतः प्रसादाद्ब्रह्मीमहि ॥

इति पंचमस्य षष्ठे विंशो वर्गः ॥

97.

यज्ञे दिव इति दशचेमष्टमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षे वैष्टुभम् । प्रथमा ऐद्री हृतीययानवम्यो-
र्दिद्रात्राज्ञागस्पती देवता दशम्या इन्द्राबृहस्पती शिष्टाणां तु बृहस्पतिः । तथा चालुक्रां-
नम् । यज्ञं द्रौद्र्यादि बार्हस्पत्यमन्त्रैर्द्री च हृतीययानवम्यावैद्रात्राज्ञागस्पत्ये इति ।
आभिर्द्विकेषुस्थेषु हृतीयसवने स्तोमवृद्धौ ब्राह्मणाच्छांसिन इदमुत्तरं च सूक्तमा-
वापार्थम् । सूचितं च । यज्ञे दिव इति ॥

१. यत्र यस्मिन्न्यज्ञे देवयवो देवान्कामयमाना नरो नेतार कृत्विजो मरति हव्यंति
यत्र यस्मिन् सवनानि अभिषोतव्याः सोमाः इद्राय इन्द्रार्थं सुन्वे अभिषुयंतं पृथिव्याः
संबन्धिनि वृषदने वृणां नेतृणां सइनभूते तस्मिन्न्यज्ञे प्रथमं सर्वेभ्यो देवेभ्यः पूर्वं दिवो
सुलोकात् गमत् आगच्छतु । किमर्थम् । मदाय मदार्थं सोमं पालुमित्यर्थः । तथा
वयश्च गंतारः तदीया अश्वाश्च गमत् आगच्छंतु ॥

२. हे सखायः समानख्यानाः स्तोतारो वयं देव्या देव्यानि देवसंबन्धीनि अवांसि
रक्षणानि आ वृणीमहे प्रार्थयामहे । नोऽस्माकं हविः बृहस्पतिः बृहतां पालयिता
देवः आ महं महतिर्वानार्थः आ महते आदत्ते लोपसन् आत्मनेपदे विवति तलोपः ।
यो बृहस्पतिः परागतो दूरदेशात् धनान्याहृत्य पुत्रेभ्यः पितृव नोऽस्मभ्यं दाता
भवति तस्मै मीळद्विषे संक्रु बृहस्पतये अनागाः अनागसः अनपराधा यथा वयं
भवेम हे सखायः तथा यूयं परिचरतेति शेषः ॥

३. ज्येष्ठं प्रशस्यतमं सुशेवं सुमुखं ब्रह्मणो मंत्रस्य पतिं पालयितारं एतत्संज्ञं तमु
तमेव देवं नमसा नमस्कारेण हविर्भिश्चरुपुरोडाशादिभिश्च सार्षं गृणंति गृणे स्तुवे ।
अपि च महि महंतीमद्रं दैव्यः देवार्हः लोकः अस्मदीयः स्तावको मंत्रः सिषक्तु
सेवताम् । ब्रह्मणोऽज्ञस्य मंत्रस्य वा देवकृतस्य देवैः स्तोताभिः कृतस्य य इदं
ब्रह्मणस्पतिवो राजा ईश्वरो भवति तमिद्रं तं ब्रह्मणस्पतिमिति संबंधः ॥

(P. 146.) ४. प्रेष्ठः प्रियतमः स बृहस्पतिः नोऽस्माकं योनिं स्थानं वेदिलक्षणं आ सद्गु आसीदतु आगत्योपविशतु । यो बृहस्पतिः विश्ववारः विश्वैरणीयो योऽस्ति भवति । अपि च रात्रौ धनस्य सुवीर्यस्य शोभनवीर्यस्य च यः कानोऽस्माकमभिलाषोऽस्ति तं काममस्मभ्यं सत् ददातु । काम्यमानं प्रयच्छत्वित्यर्थः । तथा सञ्जतः उपद्रवैः संसक्तान् नोऽस्मानरिष्टानहिसितान् कृत्वा अति पर्यन्तं अतिपारयति शत्रून् ॥

५. तं सर्वत्र भोक्तव्यतया प्रसिद्धं अमृताय अमरणत्वाय जीवनाय जुष्टं पर्याप्तमर्क-मर्चनसाधनमन्नं पुराजाः पुराजाता इमेऽमुतासः अमरणा देवाः बृहस्पतेराज्ञया नोऽस्मभ्यं आ धासुः प्रदद्युः । वयं च शुचिक्रदं शुद्धस्तोत्रं पस्थानां पस्थमिति गृहनाम तेन तद्धेतो लक्ष्यते गृहिणां यजतं यष्टव्यं अनर्वाणं अप्रत्युतं केनाप्यप्रतिगतं बृहस्पतिं बृहतां पालकं देवं हुवेम आह्वयाम स्तुयेम वा ॥

इति पंचमस्य षष्ठ एकविंशो वर्गः ॥

६. शग्मासः शग्माः सुखकराः शग्मा वा अरुपासः आरोचमानाः सहवारः संहृत्य वाहका अध्वाः तं बृहस्पतिं वहन्ति वहंतु यस्य बृहस्पतेः सहश्चित् बलं च भवति नीळवत् नीळं निलयो निवासः तद्युक्तं सधस्थं सहस्थानं च यस्य तं बृहस्पतिमित्यन्वयः । कीदृशा अध्वाः । नभो न आदित्यमिव अरुणं आरोचमानं रूपं वसानाः धारयन्तः ॥

७. स हि स खलु बृहस्पतिः शुचिः शुद्धः शतपत्रः बहुविधवाहनः स एव शुंभ्युः सर्वेषां शोधयिता हिरण्यवासी वाशीति वाङ्माम हितरमणीयवाक् । यद्वा वाशीभिस्तक्षतामन्मयीभिरिति निगमात् वाशी आयुषं स्वर्गमयायुषः हिरौ गंता अभ्येषणीयो वा स्वर्षाः स्वर्गस्य संभक्ता यद्वा सरणशीलस्योदकस्य सनिता साता स एव बृहस्पतिः स्वावेशः सुनिवासः कृष्वः दर्शनीयः । ईदृशो देवः सखिभ्यः स्तो-तृभ्यः पुरु बहुलं आसुतिमर्जं करिष्ठः कर्तृत्वमो दानुत्वमो भवति ॥

८. देवी देव्यौ दानादिगुणयुक्ते देवस्य बृहस्पतेर्जननी जनयित्र्यौ रोदसी द्यावा-पृथिव्यौ महित्वा महस्त्वेन युक्तं बृहस्पतिं ववृधतुः वर्धयामासतु । हे सखायो गृह्य-मपि दक्षाग्याय वर्धनीयाय द्वितीयायै चतुर्थी वर्धनीयं तं बृहस्पतिं रक्षत वर्धयन् । स च बृहस्पतिः ब्रह्मणे बृंहिताय प्रभूताद्यानाय तदर्थं सुतरा सुतरणानि सुखेन तरणीयानि सुगाथा सुखेनावगाहनीयानि उदकानि करत करोतु ॥

(P. 147.) ९. हे ब्रह्मणस्पते तुभ्यं वज्रिणे वज्रवते इंद्राय च वां युवाभ्यां तावर्थ्ये चतुर्थी ब्रह्म मंत्ररूपा इयं सुवृत्तिः सुप्रवृत्ता स्तुतिः अकारि मया कृताभूत् । तौ युवां धियोऽस्मदीयानि कर्माणि अविष्टं रक्षतम् । तथा पुरंधीः पुरुधीः बह्वीः स्तुतीः जिगृत् न निगिरतं शृणुतमिति यावत् । अर्थः अरीः अभिगंत्रीः वनुषां संभक्तृणामस्माकं अरातीः शत्रुसेनाः जजस्तं उपक्षपयतम् ॥

१०. हृतीयसवन उक्थ्ये ब्राह्मणाच्छंसिनो बृहस्पते युवमिति शस्त्रयाज्या । सुजितं च । बृहस्पते युवमिदं ब्रह्म इति याज्येति । वाजपेयेऽतिरिक्तोक्तस्य एषेव परि-धानीया । सुजितं च । बृहस्पते युवमिदं ब्रह्म इति परिधानीयेति ॥

हे बृहस्पते स्वि च इंद्रश्च युवां दिव्यस्य दिवि भवस्य वस्यो वसुनो धनस्य ईशाथे ।
अतः कारणात् स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते कीरये स्तोदनामैतत् स्तोत्रे रथि धनं धनं
दत्तम् । त्रिदिति पूरणः । अन्यद्वत् ॥

इति पंचमस्य षष्ठे द्वाविंशो वर्गः ॥

98.

अध्वर्यव इति सप्तमं नवमं सूक्तं वसिष्ठस्यापि वैदुभमैत्रं सप्तम्यैन्द्रावार्हस्पत्या ।
तथा चानुक्रांतम् । अध्वर्यवः सप्तोक्तदेवतात्येति । पूर्वसूक्तेन सहोक्तो विनियोगः ॥

१. हे अध्वर्यवोऽध्वरस्य नेतार कृत्विजः क्षितीनां जनानां मध्ये वृषभाय श्रेष्ठा-
येंद्राय अरुणमारोचमानं दुग्धं अभिषुतं अंशुं सोमं जुहोतन जुहुत । अवपानं अवक्रम्य
स्थितं दूरस्थं पातव्यं सोमं गौरात् गौरग्रासपि धेरीयान् अतिशयेन विद्वान् इंद्रः
सुतसोमं अभिषुतसोमं यजमानमिच्छन् अन्विच्छन् विश्वाहा विश्वान्यहानि इत् एष
सर्वदेव याति गच्छति । अतस्तस्मा इंद्राय सोमं जुहुतेत्यन्वयः ॥

२. हे इंद्र प्रदिवि प्रगतेषु दिवसेषु पूर्वस्मिन्काले चारु शोभनं यत्सोमलक्षणमन्नं
दधिषे पानेनोदरे धारयसि अस्य सोमस्य पीतिमित् पानमेव दिवेदिवे प्रतिदिवसं इहानी-
मपि वक्षि कामयसे वशं क्रांतावित्यस्य सिपि शपी लुकि षत्वकत्वपत्वेऽवेतद्रूपम् ।
उतापि च हे इंद्र वृषा हृदयेन उतशब्दार्थे मनसा च जुषाणः सेवमानः उशन्
अस्मान्कामयमानस्त्वं प्रस्थितान् पुरस्ताद्वीतान् उत्तरवेदिस्थान् सोमान्पाहि पिब ॥

३. हे इंद्र त्वं जज्ञानो जायमान एव सहसे बलाय सोमं पपाथ पीतवानसि । ते
तव महिमानं महस्वं माता त्वदीया जननी अदितिः प्रोवाच प्रोक्तवती । संवाहसूक्तेऽयं
पंथा इत्यादिको नही न्वत्येत्यर्थार्चावारभ्य अदित्या इंद्रं मातेत्यस्योक्तत्वात् । अतः
कारणात् हे इंद्र त्वमुह विस्तीर्णमंतरिक्षं आ पप्रथ स्वतेजसा आपुरितवानसि । अपि
च युधा युद्धेन देवेभ्यः स्तोत्रभ्यो देवेभ्य एव वा वरिवो धनं चकर्थं कृतवानसि ॥

(P. 148.) ४. हे इंद्र महतः प्रभूतान् मन्यमानान् शत्रून् यद्यथा योधयाः अस्मान्भियो
धयेः तैः सह यो जुं बलं प्रयच्छेरित्यर्थः । तदानीं शाश्वतान् हिंसतस्तान् शत्रून् बाहुभिः
आयुधानिरपेक्षैर्हस्तेरेव स्वल्पसादास्साक्षान् सहैव अभिभवेम । यद्वा यदि वा हे इंद्र
नृभिर्नैतृभिर्मरुद्भिर्वृत्तः परितृतः स्वमेवाभियुध्याः अस्मदीयान् शत्रूनाभियुध्यस्व सौम्यवसं
अवोऽन्नं यशो वा शोभनस्य अवसा हेतुं तमार्जिं सधामं त्वया सहायेन वयं जयेम ।

५. इंद्रस्य कृतानि वीर्यकर्मणि प्रथमा प्रथमानि पुरातनानि प्रवोचं प्रव्रवीमि ।
मघवा मघवानिन्द्रः या यानि चकार कृतवान् नूतना नूतनान्यभिनवानि च तानि प्रवो-
चम् । यदेत् यदेव अदेवीः आसुरीर्मायाः तैः कृतानि असाहित अभ्यभूत् अथ अनंतरमेव
अत्येद्रस्य सोमः केवलः असाधारणोऽभवत् । तस्मात्प्रभूत्येव सोमस्येन्द्रस्य चासाधारणः
सर्वधो जात इत्यर्थः ॥

६. हे इंद्र पशव्यं पशवो द्विविधा द्विपादश्चतुष्पादश्च तेभ्यो हितं अभितः सर्वतो विद्यमानं इदं विश्वं सर्वं जगत् तव तवैव स्वभूतं सूर्यस्य प्रेरकस्यादित्यस्य चक्षसा तेजसा यद्विश्वं पश्यसि त्वं प्रकाशयसि । अपि च हे इंद्र एक एव त्वं गोपतिरसि । न केवलमेकस्या एव गोः पतिरपि तु सर्वासामित्याह गवामिति । अतः कारणात् ते त्वया प्रयतस्य प्रत्तस्य द्वितीयार्थे षष्ठी प्रत्तं वस्वो धनं भक्षीमहि भजेमहि ॥

७. व्याख्यातेयम् (१७. १०.) । भक्षरार्थस्तु । हे बृहस्पते त्वं चंद्रश्च युवां दिव्यस्य पार्यवस्य चोभयविधस्य धनस्येश्वरौ भवथः । तौ युवां स्तुवते स्तोत्रे धनं दत्तमिति ॥

इति पंचमस्य षष्ठे त्रयोविंशो वर्गः ॥

99.

परो मात्रयेति सप्तचै दशनं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थे वैष्टुभम् । उरं यज्ञायेत्याद्यास्तिस्र एंद्रावैष्णव्यः शिष्टाः केवलविष्णुदेवताकाः । तथा चानुक्रांतम् । परो वैष्णवं तूहभिर्येन्द्राश्च तिस्र इति । गतः सूक्तविनियोगः । विष्णुदेवता के पशौ परो मात्रयेति पुरोडाशस्य याज्या । सूत्रितं च । परो मात्रया तन्वा वृषानेरावती धेनुमती हि भूतमिति ॥

१. पर इति सकारांतं परस्तादित्यस्यार्थे परशब्दाच्छांसोऽसिप्रत्ययः परो दिवा पर एना पृथिव्येति यथा । मात्रयेति व्यत्ययेन तृतीया । मात्रया परः परस्तादित्तमानया अपरमितया तन्वा शरीरेण वृषान् वर्धमानं हे विष्णो ते तव महित्वं महस्वं नान्वश्रुवन्ति नानुव्यामुवंति । त्रैविक्रमसमये यत्तव माहात्म्यं तत्सर्वैरपि जनेज्ज्ञातुं न शक्यत इत्यर्थः । ते तव उभे रजसी उभौ लोकौ पृथिव्या आरभ्य पृथिवीमंतरिक्षं च विश्वं जानीमो वयं चक्षुषोऽपलभामहे नान्यत् । हे देव द्योतमान विष्णो त्वमेव परमस्य स्वर्गादहस्कृष्टलोकस्य द्वितीयार्थे षष्ठी परमं लोकं विस्ते जानासि । अतस्त्वव महस्वं न केनापि व्याप्तुं शक्यमिति भावः ॥

(P. 149.) २. पूर्वोक्त एव पशौ न ते विष्णो इति वपाया अनुवाक्या । सूत्रितं च । न ते विष्णो जायमानो न जातस्त्वं विष्णो सुमति विश्वजन्मामिति ॥

हे देव शानादिगुणयुक्त विष्णो ते तव महिम्नः महत्त्वस्य परं विप्रकृष्टं अंतमवसानं जायमानः प्रादुर्भवन् जनः नाप न प्राप्नोति । तथा जातः प्रादुर्भूतोऽपि जनो नैव प्राप्नोति । तव महत्त्वस्यावसानं नास्ति अत एव सर्वेन ज्ञायत इति भावः । कोऽसौ महिमा तमाह । ऋषेर्वर्शनीयं बृहत् महान्तं माकं द्युलोकं उदस्तभाः स्वमूर्ध्वमधारयः यथा अधो न पतति तथा । पृथिव्या भूमेः संबंधिनीं प्राचीं ककुभं च दायर्थं धारितवानसि । उपलक्षणमेतत् सर्वस्य भूतजातस्य । तथा च मंत्रांतरम् । य उ त्रिधातु पृथिवीमुत्त द्यामेको दायार भुवनानि विश्वेति ॥

३. पूर्वोक्त एव पशौ इरावती इति हविषो याज्या । सूत्रितं च । इरावती धेनुमती हि भूतं विश्वकर्महविषा वावृषान इति द्वे इति ॥

हे यावापृथिव्यौ मनुषे स्तुवते मनुष्याय दशस्या दिवस्या शुक्ले युवां इरावती
अन्नवस्यो धेनुमती गोमत्यौ सूर्यवसिनी शोभनयवसे च भूतमभूतम् । हिशब्दः
प्रसिद्धौ । विष्णुना विक्रांतत्वात् युवामेवमेव खलु पूर्वमभूतमित्यर्थः । हे विष्णो एते
इमे सोदसी यावापृथिव्यौ व्यस्तभाः विविधमधारयः । पृथिवीमूर्ध्वमुखत्वेनेति विवि-
धत्वम् । अपि च पृथिवीं प्रथितामिमां भूमिं अभितः सर्वत्र स्थितैर्मयूखैः दाधर्यं धा-
रितवानसि । यथा न चलति तथा दृढीकृतवानित्यर्थः । पर्वता हि विष्णोः स्वभूताः ।
विष्णुः पर्वतानामधिपतिरिति श्रुतेः ॥

४. हे इंद्राविष्णु यज्ञाय यजमानाय उरुं विस्तीर्णं लोकं स्वर्गाख्यं चक्रयुक्तं कृ-
तवन्तौ खलु युवाम् । किं कुर्वन्तौ । सूर्यं सर्वस्य प्रेरकमादित्यं उपसं तमोनिवारकमुषः-
कालं अग्निं च असुरैरावृत्तं जनयन्तौ पुनः प्रादुर्भावयन्तौ । हे नरा नेतार्यावद्राविष्णु
वृषादिप्रसूय एतत्संज्ञस्य दासस्य चित् उपक्षपयितुं सुरस्य मायाः घृतनाड्येषु संग्रामेषु
जगद्गुः जिहिसयुः । युवां सूर्यादिकं जनयन्तावित्युच्यते ॥

५. हे इंद्राविष्णु दृहिताः दृढीकृताः नव नवति च नवोत्तरनवतिसंख्याकाः पुरः
पुराणि शंबरस्य स्वभूतानि अग्निष्टं अहिंसिष्टम् । अथहिंसायाम् । अपि च शतं सहस्रं च
वर्चिनोऽसुरस्य वीरान् अप्रति प्रतिद्वन्द्वितो यथा न भवति तथा साकं सह संघश एव
हयः अहिंसिष्टम् । यो वर्चिनः शतमिदं सहस्रमिति हि निगमांतरम् ॥

६. बृहती महतीयं मनीषा मननीया स्तुतिः बृहता बृहंतौ महंतौ उरुक्रमा विस्ती-
र्णविक्रमौ । विष्णुना सहैकार्यभावादिद्विस्याप्युरुक्रमत्वम् । तवसा तव इति बलस्य
बृहद्वैर्भा नामधेयं तद्वैतो एवंभूतौ युवां वर्धयन्तौ प्रवृद्धौ कुर्वन्तौ अस्माभिः कृता । हे
विष्णो हे इंद्र विद्वेषु यज्ञेषु वां युवाभ्यां स्तोमं उक्तलक्षणं स्तोत्रं ररे वरे रा दान
इति धातुः तौ युवां वृजिनेषु इषोऽज्ञानि पिन्वतं अस्मभ्यं वर्धयन्तम् ॥

७. अभ्युदयेष्टौ विष्णोः शिपिविष्टस्य वषट् इत्येषानुवाक्या । सूत्रितं च । भद्रा
ते हस्ता सुकृतांत पाणी वषट्ते विष्णवास आ कृणोमीति ॥

हे विष्णो ते तुभ्यं आसः आस्यात् आ अभिमुखं वषट् कृणोमि करामि ।
वषट्कारेण हविर्हावयामि । हे शिपिविष्ट शिपयो रश्मयः तैराविष्ट विष्णो न हृषदकृतं
मे महीयं हव्यं हविर्भुषस्व सेवस्व । सुष्टुतयः शोभनस्तुत्यात्मिका गिरौ वाचश्च त्वां
वर्धन्तु वर्धयन्तु । अन्यद्गतम् ॥

इति पंचमस्य षष्ठे चतुर्विंशो वर्गः ॥

(P. 150.) १. नू मर्त इति सप्तर्चमेकादशं सूक्तं वसिष्ठस्याग्नेः त्रैष्टुभं वैष्णवम् । नू
मर्त इत्यनुक्रातम् । उक्थ्येऽष्टावाकशस्ते इदं शंसनीयम् । सूत्रितं च । ऋतुर्जनित्री
नू मर्ता भवा मित्र इति ॥

स मर्तो मनुष्यः सनिष्यन् धनमिच्छन् नु क्षिप्रं द्यते धनमादत्ते । द्यतिराङ्ग-
वार्थं द्रष्टव्यः । यो मनुष्य उरुगाथाय बह्वभिः कीर्तनीयाय विष्णवे दाशत्
हवींषि दद्यात् । यश्च सत्राद्या सहांचता मनसा मननेन स्तोत्रेण प्र यज्ञाते प्रकर्षेण
पूजयेत् । एतावन्त एतावत्परिमाणं महान्तं नर्थं नरेभ्यो हितं विष्णुं आदिवासात् नम-
स्कारादिभिः परिचरेत् स मर्तो द्यत इत्यन्वयः । यद्वा सनिष्यन्निति सनतेर्लोभार्थस्य
लटि रूपम् । स मर्तः सनिष्यन् धनादीनि लप्स्यमानो भवन्नेव हविरादिकं नु क्षिप्रं
द्यते विष्णवे ददातीति योज्यम् ॥

२. विष्णुदेवस्ये पशौ पुरोडाशस्य स्वं विष्णो इत्यनुवाक्या । सूचितं च । त्वं
विष्णो सुमतिं विश्वजन्यां वि चक्रमे पृथिवीमेष एतामिति ॥

हे एवयावः एवा प्राप्तव्याः कामाः तान् आपयति प्रापयति स्तोत्रुपित्येवयावः
हे एवयान् विष्णो स्वं विश्वजन्यां सर्वजनहितां दीपैर्वियुक्तां सुमतिं अनुग्रहबुद्धिं
दाः भस्मभ्यं देहि । सुवितस्य सुष्टु प्राप्तव्यस्य भूरेवेदुलस्य अश्ववर्ताऽश्वयुक्तस्य पुरु-
श्चद्रस्य पुरुषां बहूनामाह्लादकस्य रायो धनस्य पच्यः संपर्को नोऽस्माकं यथा भवति
तथा देहांत्यन्वयः ॥

३. वैष्णव्यस्योपांशुयाजस्य त्रिदेव इति याज्या । सूचितं च । इदं विष्णुर्वि
चक्रमे त्रिदेवः पृथिवीमेष एतामिति । वैष्णव्ये पशावप्येषैव वपाया याज्या । सूचितं
च । त्रिदेवः पृथिवीमेष एतां परो मात्रया तन्वा ब्रूधानेति ॥

एष देवो दानादिगुणयुक्तो विष्णुः शतर्चसं शतसंख्यान्यर्चांषि यस्यास्तादृशी-
मेतां पृथिवी उपलक्षणमेतत् पृथिव्यादीन् चीन् लोकान्महिम्ना महत्त्वेन त्रिवि-
चक्रमे त्रिभिः पदैर्विक्रांतवान् । तवसः तवस्विनो बृहदापि तवीथान् तवस्वितरो विष्णुः
प्राप्नु अस्माकं प्रभवतु स्वामी भवतु । अस्य स्थविरस्य दृष्टस्य विष्णोर्नाम नामकं
रूपं विष्णुरित्येतन्नामैव वा त्वेषं हि यस्मादीदं तस्मात्कारणात्स विष्णुः प्रभव-
स्वित्यर्थः ॥

४. पूर्वोक्त एव पशौ वि चक्रम इति वपाया अनुवाक्या । सूचितं च । वि चक्रमे
पृथिवीमेष एतां त्रिदेवः पृथिवीमेष एतामिति ॥

एष देवो विष्णुः एतां पृथिवीं पृथिव्यादीनिमांस्त्रीन् लोकान् क्षेत्राय निवासार्थं म-
नुषे स्तुवते देवगणाय दशस्यन् अशुरेभ्योऽपहृत्य प्रशस्यन् वि चक्रमे विक्रांतवान् ।
अस्य च विष्णोः क्रीरयः स्तोतारो जनासो जनाः ध्रुवासो निश्चला भवन्ति । ऐहिका-
मुष्मिकर्याल्लभिन स्थिरा भवन्तीत्यर्थः । सुजनिमा शोभनानि जनिमानि कीर्तनस्मर-
णादिना सुखहेतुभूतानि यस्य तादृशो विष्णुः उरुक्षितिं विस्तीर्णनिवासं चकार
स्तोदभ्यः करोति ॥

५. तृतीयसवनेऽतिरात्रापूर्ध्वं सोमातिरेको सति नैमित्तिके हांतुः शस्त्रे प्र तप्ते
अद्योति स्तोत्रियस्तृचः । अभ्युदयेष्टौ विष्णोः शिपिविष्टस्य प्र तप्ते अद्योति याज्या ।
सूचितं च । वषट्ते विष्णवास् आ कृणोमि प्र तप्ते अद्य शिपिविष्ट नामेति ॥

हे शिपिविष्ट रश्मिभिराविष्ट विष्णो ते तव तत्प्रसिद्धं विष्णुरिति प्रख्यातं नाम अर्थः
स्वामी स्तुतीनां हविषां वा तथा वयुनानि ज्ञातव्यान्वर्थं जातानि विद्वान् जानन्नहं अ-

द्येदानीं प्र संसामि प्रकर्षेण स्तौमि। तवसं प्रबुद्धं तं त्वा त्वां विष्णुं अतव्यान् अतवी-
यान् अबुद्धतरोऽहं गृणामि स्तौमि। कीदृशम्। अस्य रजसो लोकस्य पराके दूरदेशे
क्षयतं निवसंतम् ॥

(P.151.) ६. पुरा खलु विष्णुः स्वं रूपं परित्यज्य कृत्रिमं रूपांतरं धारयन् संग्रामे
वासिष्ठस्य साहाय्यं चकार। तं जानन् ऋषिरनया प्रत्याचष्टे। अत्र निरुक्तम्। शिपि-
विष्टो विष्णुर्गतिं विष्णोर्है नामनी भवतः। कुत्सितार्थीयं पूर्वं भवतीत्यौपमन्यवः। किं ते
विष्णोऽप्रख्यातमेतद्भवत्यप्रख्यापनीयं यन्नः प्रब्रूये शेष इव निर्वैष्टितोऽस्मीत्यप्रतिपन्न-
रदिमः। अपि वा प्रशंसानामैवाभिप्रेतं स्यात्। किं ते विष्णोः प्रख्यातमेतद्भवति प्रख्याप-
नीयं यदुत प्रब्रूये शिपिविष्टोऽस्मीति प्रतिपन्नरदिमः। शिपयोऽत्र रदमय उच्यते तैरा-
विष्टो भवति। मा वर्षो अस्मदपगृह एतत्। वर्ष इति रूपनाम वृणोतीति सतः। यद-
न्यरूपः समिधे संग्रामे भवसि संयतरदिमिति। तत्र कुत्सितार्थपक्षे योजना। हे
विष्णो ते तव तन्नाम किं परिचक्ष्यं प्रख्यापनीयं भूत् भवति। किंश्चः क्षेपे। अम-
ख्यापनीयमेव तद्भवति। यन्नामास्मभ्यं प्र वक्षे प्रब्रूये शिपिविष्टोऽस्मीति। अंतर्णी-
तोपमानमेतत्। शेष इव निर्वैष्टितस्तेजसा अनाच्छादितो भवामीति। तदधीत्यर्थात्वा-
विवं नाम न प्रशस्तमित्यर्थः। तन्नाम किं परिचक्ष्यं वर्जनीयं परित्याज्यम्। विरु-
द्धार्थप्रतिपादकत्वात्स्थान एव परित्यक्तं हि तत्। शिष्टं समानं पूर्वैण। अत उक्तरूप-
विलक्षणं यद्वैष्णवरूपमस्त्येतद्वर्णं रूपमस्मदस्माकं मापगृहः अपगृहं संवृतं मा कुरु।
गृह संवरणे। अपि तु तदेव रूपं प्रकटय। वैष्णवस्य रूपस्य गृहमेव का प्रसक्तिरिति
चेत्। यद्यस्माद्वन्यरूपो रूपांतरमेव धारयन् समिधे संग्रामे बभूथ अस्माकं सहायो
भवसि तस्मादिवं गृहमेव न कार्यमिति। प्रशंसापक्षे तु हे विष्णो ते तव तन्नाम किं
परिचक्ष्यं भूत् किं प्रख्यापनीयं भवति। न प्रख्यापनीयम्। किं तन्नाम। शिपिविष्टो
रदिमभिराविष्टोऽस्मीति यन्नाम प्रब्रूये। यत एवं प्रख्यातरूपस्त्वमतोऽस्माकमेतद्वै-
ष्णवं रूपं संवृतं मा कार्यः। इदानीं गृहरूपोऽपि यद्यस्मात्त्वं समिधे संग्रामेऽन्यरूपः
कृत्रिमरूपः यदन्यद्वैष्णवं रूपं शौर्यादिलक्षणं तादृश एव बभूथ भवसि तस्मात्त्वं
गृहोऽपि ज्ञायस एवेति व्यर्थमेव तस्य रूपस्य गृहनम्। अतो बहूतं जसकं यद्वैष्णवं
रूपं तदस्माकं प्रदर्शयेति तात्पर्यार्थः ॥

७. व्याख्यातेयम् (१९. ७.)। अक्षरार्थस्तु। हे विष्णो तुभ्यं आस्यात् आस्येन
वषट्करोमि। वषट्कृतं तन्मदीयं हविः हे शिपिविष्ट सेवस्व। शोभनस्तुतिरूपा मदीया
वाचश्च त्वां वषेयंस्त्विति। शिष्टः पादः सिद्धः ॥

इति पंचमस्य षष्ठे पंचविंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्।

पुमर्थाश्चतुरो देवाह्वियातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसावाड्यधुरंध-
रेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये पंचमाष्टकी
षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥

101.

यस्य निश्वासितं वेश यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्मेमे तमहं वदे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥

अथ सप्तमो व्याख्यास्यते । सप्तममंडलस्य षष्ठेऽनुवाक एकादश सूक्तानि व्याख्यातानि । तिस्रो वाच इति षड्वचं द्वादश सूक्तम् । अत्रानुक्रम्यते । तिस्रः षट् पार्जन्यं स्थिति । एते कुमार आग्नेयोऽपद्वयद्विसिष्ठ एव वेति वक्ष्यमाणत्वादिभिषुचः कुमार ऋषिर्वसिष्ठो वा । अनुक्तत्वाच्चिदुप् । इदमुत्तरं च पर्जन्यदेवत्वम् । अत्र शौनकः ।

आस्थवद्रं विगाढ्यापः प्राङ्मुखः प्रयतः शुचिः ।

सूक्ताभ्यां तिस्रआग्निभ्यामुपतिष्ठेत् भास्करम् ॥

अनभवेत्तज्जप्तव्यं वृष्टिकामेन यत्नतः ।

पंचरात्रेऽप्यतिक्रांते महतीं वृष्टिमाप्नुयात् ॥

१. ऋषिरात्मानं स्तुतौ प्रेरयति । हे ऋषे तिस्रः त्रिविधा ऋग्यजुःसामात्मिकाः स्तुतिरूपा वाचः प्र वद् प्रब्रूहि । कीदृश्यो वाचः । ज्योतिरग्राः ज्योतिर्योतमानः प्रणवः अग्ने प्रमुखो यासां तादृशीः । या वाचः मधुरीवं मधुन उदकस्य दीहकं वृष्टु-
दकस्य कर्तारं एतत् नभसि दृश्यमानं ऊधः उद्धतं मेघं यद्वा लुप्तोपममेतत् ऊध इव पयस आश्रयभूतं मेघं दुहे दुहते दुहेर्लटि लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः बाह-
लको रुद् स्तोत्रैः प्रीतो हि पर्जन्यो मेघैर्वर्षयति अतो वाच एव दुहेतीत्युपचर्यते । यद्वा वदेति व्यत्ययेन मध्यमः । तिस्र इति द्रुतविलंबितमध्यममेवेन त्रिविधाः ज्योति-
रग्राः विद्युत्प्रसूता वाचः प्रवर्ततेति । या गजितलक्षणा वाचः वृष्टिप्रदमेतं मेघं दुहे उदकानि दुहति । एवंभूतः स च पर्जन्यो वत्सं सह निवसंतं वैद्युताग्निं कृण्वन् प्रादुष्कुर्वन् तमेव ओषधीनां ग्रीष्मादीनां च गर्भं कुर्वन् सद्यः शीघ्रं जातः प्रादुर्भूतो वृषभो वर्षिता सन् रौरवीति भृशं शब्दायते ॥

२. यः पर्जन्य ओषधीनां वर्धनो वर्धयिता । यश्च अपामुदकानां वर्धकः । यश्च देवो योतमानः पर्जन्यो विश्वस्य सर्वस्य जगत् ईशे ईष्टे लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः अधीगर्धेति कर्माणि शेषत्वेन विवक्षिते षष्ठी अनुशास्तेस्वाहसार्वाधनुका-
नुवाचात्वे धातुस्वरः यद्वृत्तादित्यमिति निघातप्रतिषेधः । स पर्जन्यः त्रिधातु त्रिभू-
मिकं धारणं गृहं शर्म सुखं च यंसत् यच्छतु अस्मभ्यं ददात्वित्यर्थः । यमेल्लेदघ-
डायमः सिच्वडलमिति सिप् इतश्च लोप इतीकारलोपः । तथा त्रिवर्तु त्रिष्वतुस्व-
तिशयेन वर्तमानम् । श्रूयते हि । ऋणि वा आदित्यस्य तजोसि वसंते प्रातर्मीलम् मध्यदिने धारद्यपराह्ण इति । एवंविधं स्वभिष्टि स्वभेषणं ज्योतिस्तेजश्च अस्मे
अस्मभ्यं प्रयच्छतु ॥

३. त्वदिति तकारांतोऽन्यशब्दपर्यायोऽनुवाचः सर्वनामसु पठितः । अस्य पर्ज-
न्यस्य त्वत् अन्यद्रूपं स्तरीः निवृत्तप्रसवा गौः सा यथा न होग्नी तद्वद्भुक्तं न भवति ।
उ इति पूरकः द्वितीय उशब्दश्चार्थः । त्वत् अन्यच्च रूपं सूते धेनुवत्प्रसूते उदकानि

प्रवर्षति । एष पर्जन्यः तन्वं स्वकीयं शरीरं यथावशं यथाकामं स्तरीत्वेन धेनुत्वेन च चक्रं करोति । अपि च पितृदिवः सकाशात् पयः वृष्टशुद्धं माता पृथिवी प्रति गृह्णाति प्रतिगृह्णाति ह्रस्वोर्भ इति भव्यम् । प्रतिगृहीतेन तेन हविरात्मना परिणतेन पिता ह्युलोको वर्धते । तेनैवोदकेन पुत्रः पृथिव्यां भवः प्राणिसंघोऽपि वर्धते ॥

(P. 152.) ४. यस्मिन्पर्जन्ये विश्वानि भुवनानि सर्वाणि भूतजातानि तस्युः तिष्ठति । यदधीनवृत्तीनि भवन्तीत्यर्थः । यस्मिंश्च द्यावो ह्युग्रभूतयो लोका अवतिष्ठते । यस्माच्च आपस्त्रेधा सन्तुः प्राच्यः प्रतीच्योऽवाच्यश्च सत्यो निर्गच्छति उपसेचनासः उपसेत्कारः त्वयः पौरस्त्यः प्रसीच्य उसीच्यश्चेति त्रिप्रकाराः कोशास्तौ मेघा विरपक्षं महोत्तं पर्जन्यमभितः परितः मध्वः कर्मणि षष्ठी मधु उदकं धोतति क्षारयति वर्षति ॥

५. इदं वचो वचनं स्तोत्रं स्वराजो स्वायत्तवीर्ये पर्जन्याय क्रियते । एतच्च हृदस्त-
वीर्यस्य हृदयस्य अन्तरं अन्तर्गतमस्तु । स च तत्स्तोत्रं जुजोषत् सेवताम् । जुषी
प्रीतिसेवनयोः लेट्यडागमच्छांसः शपः ह्युः । मयोभुवः सुखस्य भावयित्र्यो
वृष्टयः अस्ते अस्माकं तत्प्रसादात् संतु भवन्तु । तथा देवगोपाः देवः पर्जन्यो गोपा-
यिता रक्षिता यासां तथाविधाः ओषधीरोषधयश्च सुपिप्पलाः सुफला अस्माकं
भवन्तु ॥

६. स पर्जन्यः शश्वतीनां बह्वीनामोषधीनां रेतोधाः रेतस उदकस्य बीजभूतस्य
धाता विनिधाता भवति वृषभ इत्युपमा यथा कश्चिद्वृषभो बह्वीनां गवां गर्भ-
स्याधाता भवति तद्वत् । अतस्तस्मिन् पर्जन्ये जगतो जंगमस्य तस्युपः स्थावरस्य
च आत्मा देहो वर्तते । तत्पर्जन्येन दत्तं ऋतं उदकं मा मां शतशारदाय शतसं-
वत्सरजीवनार्थं पालु रक्षतु । माशब्दस्य ऋत्यक इति प्रकृतिभाषो ह्रस्वत्वं च ।
अन्यद्गतम् ॥

इति पंचमस्य सप्तमे प्रथमो वर्गः ॥

102.

पर्जन्यायेति त्वयं त्रयोदशं सुक्तं गायत्रम् । पूर्ववदृषिदेवते । तथा चानुक्रांतम् ।
पर्जन्याय त्वयं गायत्रमिति । विश्वानरपार्जन्यायामन्वारं गयीयायां पर्जन्यस्य चरोः
पर्जन्यायेत्यनुवाक्या । सुच्यते हि । पर्जन्याय प्र गायत प्र वाता वांति पतयंति
विद्युत इति ॥

१. हे स्तोतारः पर्जन्याय देवाय प्र गायत प्रकर्षेण स्तोत्रमुच्चारयत । कीदृशाय ।
विवोऽन्तरिक्षस्य पुत्राय । तत्र हि पर्जन्यः प्रादुर्भवति । मीळद्वये सेक्ते । स तावृशः
पर्जन्यो नोऽस्मभ्यं यवसं ओषध्यादिलक्षणमन्नं दानुमिच्छतु ॥

२. यः पर्जन्य ओषधीनां ग्रीष्मादीनां गवां अर्धतां अर्धतीनां पुरुषीणां नारीणां च

यः पर्जन्यो गर्भं प्रसूतिहेतुं बीजं उदकरूपं कृणोति करोति तस्मै पर्जन्यायेत्युत्तरत्र संबन्धः ॥

(P. 153.) ३. तस्मा इत् तस्मा एव पर्जन्याय आस्ये देवानामास्यभूते अमौ अधुमत्तर्न रतवत्तर्न हविर्भुंहेतु इदित हे ऋत्विजः । स च पर्जन्यो नोऽस्मभ्यं इच्छावर्जं संव्रतं सम्यक् नियतं यथा भवति तथा करोत् करोतु ददाविति यावत् ॥

इति पंचमस्य सप्तमे द्वितीयो वर्गः ॥

103.

संवत्सरमिति दशमै चतुर्दशं सूक्तं वसिष्ठस्याथै वैदुभं आद्यां त्वनुष्टुप् । मंडूका देवता । तथा चानुक्तान्तम् । संवत्सरं दश पर्जन्यस्तुतिः संहृष्टान्मंडूकास्तुष्टावाद्यानु-
वृत्तिरिति । वृष्टिकामिनैतत्सूक्तं जप्यम् ॥

३. अत्र निरुक्तम् । वसिष्ठो वर्षकामः पर्जन्यं तुष्टाव तं मंडूका अन्वमोदत स मंडूकाननुमोदमानान् दृष्ट्वा तुष्टावोति । मंडूका मञ्जुका मञ्जनाम्नस्तेषां मोहतिकर्मणो मंदस्तेषां दृष्टिकर्मणो मंडयतेति विद्याकरणा मंड एषामोक्त इति वा मंडो मंदेषां मुदेषां मेषामेषा भवतीति । व्रतचारिणः व्रतं संवत्सरसत्रात्मकं कर्म आचरंतो ब्राह्मणाः सुतोपममेतत् एवभूता ब्राह्मणा इव संवत्सरं शरत्प्रभृति आ वर्षतोरैकं संवत्सरं दश-
यानाः शिष्टयानाः वर्षेणार्थं तपश्चरंत इव धिल एव संतः एते मंडूकाः पर्जन्यजिन्वितां पर्जन्येन प्रीतां यथा वाचा पर्जन्यः प्रीतो भवति तादृशीं वाचं प्रावादिषुः प्रवर्ंति ॥

२. विष्ट्याः द्विविधा आपः वृत्ति न वृत्तिमिव शुष्कं नीरसं सरसी महत्सरः सरसी गौरादिलक्षणो डीप्प सरस्यां सुपां सुलुगिति सप्तम्या लुक् ईदृशौ च सप्तम्यर्थ इति प्रमृष्टसंज्ञा महति सरसि निर्जले घर्मकाले शयानं निवसेत एव मंडूकगणं यद्यदा आद्यन् अभिगच्छति तदा अन्नास्मिन्वर्षणे पर्जन्ये वा सति वात्सिनीनां वत्स-
शुक्तानां गवां न मायुः गवां शब्द इव मंडूकानां वयुः शब्दः समेति संगच्छते । यथा वत्सैः संगतासु गोषु महान् घोषो जायते तद्वद्दृष्टे पर्जन्ये महान् कलकलशब्दो जायत इत्यर्थः । अहेति पूरकः ॥

३. उद्यतः कामयमानान् दृष्ट्वावतः दृष्ट्वावत एनान्मंडूकान् प्रावृषि वर्षतौ आग-
तायामागते सति यद्यदा अभ्यवर्षीत् पर्जन्यो जलैरभिषिचति ईमिति पूरणः तदानीं अखललीकृत्य अखलल इति शब्दानुकरणं अखललशब्दं कृत्वा पुनः पितरं न पितरमिव अन्यो मंडूको वर्तते शब्दयंतमन्यं मंडूकमुपैति प्राप्नोति ॥

४. एनोरैनयोर्द्वयोर्मंडूकयोरन्यो मंडूकोऽन्यं मंडूकमनुगम्य गृणाति गृह्णाति । अपां उदकानां प्रसर्गे प्रसर्जने वर्षणे सति यद्यदा असंदिषातां दृष्ट्वावभूताम् । यद्यदा च अभिवृष्टः पर्जन्येनाभिषिक्तः कनिष्कान् स्क्रंदतेयंलुगंतस्य रूपं भृशं स्क्रंदन् उत्सवं कुर्वन् पृथिः पृथिवर्णो मंडूको हरितेन हरितवर्णेनान्येन मंडूकेन वाचं संपृक्ते संयोजयति । उभावप्येकविधं शब्दं कुर्वते । तदानीमन्योऽन्यमनुगृणाती-
त्यन्वयः ॥

५. हे मंडूकाः यद्यपैषां शुष्माकं मध्ये अन्यो मंडूकोऽन्यस्य मंडूकस्य वाचं वदति अनुवदति अनुकरोति शिक्षमाणः शिक्षमाणः शिष्यः शान्तस्यैव शान्तिमतः शिक्षकस्य वाचं यथानुवदति तद्वत् यद्यरा च सुवाचः शोभनवाचो यूयं सर्वे अप्सु वृष्टेषूदकेषु अधि उपरि प्लवतो वदथन वदत शब्दं कुरुत तत्तदेषां शुष्माकं सर्वे पर्य परुष्मत् शरीरं समुधेव समुद्धमेवाविकलावयवमेव भवति । इवशब्दोऽवधारणे । धर्मकाले मृद्भावनपत्रा मंडूकाः पुनर्वर्षेण सत्यविकलांगाः प्रादुर्भवतीत्यर्थः ॥

इति पंचमस्य सप्तमे तृतीयो वर्गः ॥

(P. 154) ६. एषां मंडूकानां मध्ये एको मंडूको गोमायुः गोर्मायुरिव मायुः शब्दो यत्थ तादृशो भवति । एकः अन्यो मंडूकः अजमायुरजस्य मायुरिव मायुर्यस्य तादृशो भवति । एकः पृथिः पृथिवर्णः । एकोऽपरो हरितो हरितवर्णः । एवं विश्वरूपा नानारूपा अपि समानमेकं मंडूका इति नाम विभ्रतो धारयतः पुरुषा बहुषु देशेषु वाचं वदंतः शब्दं कुर्वतः पिपिशुः अवयवीभवति प्रादुर्भवति । पिश अवयवे । पुरुषशब्दाद्देवमनुष्येत्यादिना चाप्रत्ययः ॥

७. राज्ञिमतीत्य वर्तत इत्यतिरात्रः अतिरात्रे न सोमे यथातिरात्राख्ये सोमयागे ब्राह्मणासो ब्राह्मणाः राज्ञो स्तुतशस्त्राणि पर्यायेण शंसन्ति हे मंडूकाः द्वितीयो नशब्दः संप्रत्यर्थे न संप्रति पूर्णं सरः अभितः सर्वतः वर्ततः राज्ञो शब्दं कुर्वाणा सृष्टं तद्वहः तद्धिनं परि घ परितः सर्वतो भवथ । यद्वहः प्रावृषीणं प्रावृषेण्यं प्रावृषि भवं बभूव तस्मिन्नहनि "वर्तमाना भवथेत्यर्थः ॥

८. सोमिनः सोमयुक्ताः परिवत्सरीणं सांवत्सरिकं गवामयनिकं ब्रह्म स्तुतशस्त्रात्मकं कुर्वतः कुर्वतो ब्राह्मणासः लुप्तोपममेतत् ब्राह्मणा इव वाचं शब्दमकत अकूषत इमे मंडूकाः । अपि च धर्मिणो धर्मेण प्रवर्गेण चरंतोऽध्वर्यवः अध्वरस्य नेतार ऋत्विज इव सिष्विद्वानाः स्विद्यद्वात्राः गुह्याः धर्मकाले बिलेऽभिगुह्याः केचित् केचन मंडूकाः न संप्रति वृष्टौ सत्यां आविर्भवति जायन्ते ॥

९. नरो नेतार एते मंडूकाः देवर्हिति देवैः कृतं विधानं अस्यतोरियं धर्म इत्येवंरूपे जुगुपुः गोपार्थति काले काले रक्षति । अत एव द्वादशस्य द्वादशमासात्मकस्य संवत्सरस्य ऋतुं तं तं वसंतादिकं न प्रे"मिनंति न हिंसन्ति । स्तुतेरनुमोदनेन तत्तत्काले वृष्टिहेतवो भवन्तीत्यर्थः । संवत्सरे संपूर्णे प्रावृषि वर्षतो आगतायां आगते सति धर्माः पूर्वं धर्मकाले वर्तमानाः तस्मास्तापिन पीडिताः संप्रति विसर्गे विसर्जने त्रिलम्बोचनमश्रुवते प्राप्नुवन्ति ॥

१०. गोमायुः गोरिव मायुः शब्दो यस्य तादृशो मंडूको वसूनि धनानि नोऽस्मभ्यं अदात् वदात् । अजमायुश्च अदात् वदात् । हरितो हरितवर्णश्च अदात् वदात् । पृथिः पृथिवर्णश्च अदात् वदात् । तथा सहस्रसावः सहस्रसंख्याका औषधयः सृष्टं उत्पद्यंत इति वर्षर्तुः सहस्रसावः तस्मिन् सति सर्वे मंडूकाः गवां शतान्यपरिमिता गाः वदन्तोऽस्मभ्यं प्रयच्छन्तः आयुर्जिविनं प्र तिरंते प्रवर्धयन्तु ॥

इति पंचमस्य सप्तमे चतुर्थो वर्गः ॥

104.

(P. 155) इंद्रासोमेति पंचविंशत्यृचं पंचदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षम् । आद्याः षट् जगत्स्यः सप्तमी जगती त्रिष्टुप् वा अष्टादश्येकाविंशत्रयोविंश्यौ जगत्स्योऽस्या प्रति अक्षवेत्यनुष्टुप् शिष्टाश्चतुर्दश त्रिष्टुभः । नवमीद्वादशीत्रयोदश्यः सोमदेवत्याः एकादशी देवदेवत्या अष्टमीषोडश्याविद्रदेवताके सप्तदशी आवदेवत्या अष्टादशी मरुदेवताका दशमीचतुर्दश्यावग्निदेवताके प्र वर्तयेत्याद्याः पंचर्चं इंद्रदेवताकाः । मा नो रक्ष इति त्रयोविंद्याः पूर्वोऽर्धर्चो वसिष्ठस्य प्रार्थनापरः अतस्तदेवताक्रः उत्तरोऽर्धर्चः पृथिव्यंतरिक्षदेवत्यः । शिष्टानां रक्षाहणाविद्रासोमौ देवता । तथा चानुक्रांतम् । इंद्रासोमा पंचाधिकैद्रासोमं राक्षोग्रं शापाभिशापप्रायं षट् सप्त वाद्या जगत्स्य एक-विंशत्रियोविंद्यौ चाष्टादशी मारुती च दशमीचतुर्दश्यावग्निर्द्यौ देव्येकादश्येत्यानुष्टुप् नवमी द्वादशी त्रयोदशी सौम्यः सप्तदशी प्राण्यष्टमीषोडश्यावैद्रौ प्र वर्तयेति पंचैद्रो मा नो रक्ष इत्यृषेरात्मन आशीरुत्तरोऽर्धर्चः पृथिव्यंतरिक्षदेवत इति । अत्र बृहदेवतायामनुक्रम्यते ।

संवत्सरं तु मंडूकानिंद्रासोमं परं तु यत् ।

अग्निर्विंद्यो रक्षोग्रं पुत्रयोपरिष्ठुतः ।

हते पुत्रशते क्रुद्धः सौदासैर्दुःखितस्तथा ॥

अतो रक्षोनिबर्हणार्थमेतत्सूक्तं जाप्यम् ॥

१. हे इंद्रासोमा इंद्रश्च सोमैश्च इंद्रासोमौ देवताद्वये चेति पूर्वपदस्थानद् आमंत्रि-ताद्युदात्तत्वं रक्षो रक्षांसि जातवैकवचनं युवांतपतं संतापयतं आमंत्रितं पूर्व-मविद्यमानवदित्यविद्यमानवत्त्वात् तपतमिति तिङुतस्य निघाताभावः तथा उज्जतं हिंस्तं उज्जतिर्हिंसाकर्मा तिङः परत्वाभिघाताभावः हे वृषणा वृषणौ कामानां वर्षितारौ न्यर्पयतं रक्षांसि नीचैर्धृं प्रापयतम् । तमोवृधः तमसा आवरकेण अंधकारेण मायारूपेण वर्धमानान् तमसि रात्रौ वर्धमानान्वा अचितः ज्ञानरहितान्मूढाक्षाक्षसान् पराभूतीतं पराङ्मुखा यथा भवति तथा हिंस्तम् । तथा न्योषतं नितरां दहतं उष सहि हतं तान्मारयतम् । नुदेयां अस्मत्तां हतांस्तान् प्रेरयेथाम् । अत्रिणः अदनशीलां-स्ताक्षाक्षसान्नि शिशिीतं नितरां तनूकुरुतम् ॥

२. हे इंद्रासोमौ अधशंसं अवस्थानर्थस्य शंसितारं अधमागव्य हंतारं राक्षसं सं सहैव अमीति श्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः अभिभवतम् । स च तपुः युवयोस्तेजसा तप्यमानो राक्षसः अग्निवानिव अग्निमुक्तः अग्नौ प्रक्षिप्तः चरुरिव ययस्तु यत् प्रयत्ने केवलोऽप्ययमाङ्पूर्वार्थं द्रष्टव्यः आयस्यतु आयासं प्राप्नोतु उपक्षीयतामित्यर्थः । अपि च ब्रह्महिषे ब्राह्मणेभ्योऽस्मभ्यं द्वेष्टे क्रव्यादे क्रव्यं मांसं भक्षयिषे घोरत्वक्षसे घोरवर्शनाय परुषभाषिणे वा किमीदिने किमिदानीमिति चरते पिशुनाय द्वेषः द्वेष-भावं अनवायं अव्यवायं अन्ववयवं नैरतयेण यथा भवति तथा घत्तं हत्तम् ॥

३. हे इंद्रासोमौ दुष्कृतो दुष्कर्मकारिणो राक्षसान् वज्रे वारके अंतर्मध्येऽनारंभे आलंबनरहिते तमस्थंकारे प्र विध्यतं प्रवेद्य ताडयतम् । यथा येन प्रकारेण एषां मध्ये एकश्चन एकोऽपि राक्षसः अतः अस्मात्तमसः पुनर्न उदयत् उद्गच्छेत् तथा

विध्यतमित्यर्थः । एतेल्लङ्घडागमः इत्यथ लोप इतीकारलोपः गुणायामेषो । तत्पक्षिर्द्धं मन्त्रमुत्क्रोधयुक्तं वां युवयोः शवो बले सहस्रे रक्षसामभिवननाय अस्तु भवतु ॥

४. हे इंद्रासोमौ दिवोऽंतरिक्षान् युगोकाद्वा वधं हननसाधनमायुधं संवर्तयत उप-
त्पादयतम् । पृथिव्याः अस्मादपि लोकात्सर्वं हिंसकमायुधं अवशंसाय अवशंसन-
र्थस्याशंसके राक्षसं हंतुमुत्पादयतम् । तथा पर्वतेभ्यः पर्वतवज्रो भेदेभ्यः सक्ताक्षान्
स्वयं हन्तुं शब्दोपपादयोः उपतापकं अशनिं उत्तक्षतं उद्धृतं कुरुतम् । धेनाशनिना
वायुधानं वर्धमानं प्रवृद्धं वा रक्षो राक्षसं निजूर्ध्वः निहत्यः सुवीं हिंसायां तनयनि-
युत्तक्षतमित्यर्थः ॥

५. हे इंद्रासोमौ दिवोऽंतरिक्षात्परितः सर्वतः वर्तयत आशुधानि प्रेरयतम् । युधं
तौ युवां अभितलेभिः अभिना संतपैस्तपुर्वथेभिस्तापकप्रहारैः अजग्निर्जरारहितैर्दृष्टैः
अद्महन्मग्निः अद्मसारभूतस्यायस्यो विकारैर्हनसाधनैस्तेरायुधैः अग्निर्गो राक्ष-
सस्य पशूनि पार्श्वस्थाने नि विध्यतं निहतम् । ते च राक्षसा निःस्वरं निःशब्दं यन्तु
अपयन्तु निर्गच्छन्तु ॥

इति पंचमस्य सप्तमे पंचमो वर्गः ॥

(P. 156.) ६. हे इंद्रासोमौ इयमस्माभिः क्रियमाणा मत्तिर्मनयीया रतुतिर्वाजिना
वाजिनौ बलवतौ वां युवां विश्वतः सर्वतः परि हन्तु परिगृह्णातु व्यामोतु वा । तथ
वृष्टांतः । कक्षया कक्षं बंधनी रज्जुः अथेव यथाश्वं परिगृह्णाति सद्धत् । यां होत्रां
वाचं वां युवाभ्यां मेधया परिहिनीमि प्रेरयामि सैयं मत्तिरिति संबन्धः । अपि च इया
इयाम्यस्माभिः कृतानि ब्रह्माणि स्तोत्राणि धनैः पूरयन्ति तथा जिम्बतं फलेः
पूरयतम् ॥

७. हे इंद्रासोमौ तुजयद्भिः स्वरमग्नैः एवैर्गंतुभिरथैः प्रति स्मरेथां अभिगच्छतं
उपसर्गवशेनात्र स्मरतिरत्रार्थांतरे वर्तते यथा प्रस्मरणं प्रस्थानमिति । अभिगत्य च
बुधो द्रोणधून् भंगुरावतः भंजनकर्मवतः रक्षसो राक्षसान् हतं हिंसत् । हे इंद्रासोमौ
दुष्कृते पापकारिणे राक्षसाय सुगं सुखं वा भूत् मा भवतु । बुधा ब्रह्मिण मुक्तो यो
नोऽस्मात् कदाचिदपि अभिदासति अभिहंति तस्मै दुष्कृत इत्यन्वयः ॥

८. पाकेन पकेन शुद्धेन मनसा चरंतं वर्तमानं सत्यवादिनं यो मां राक्षसः अनृते-
भिरनुतेः असत्यैर्वचोभिर्वचनैः अभिचष्ट अभिशंसति मय्यसत्यवाचमारोपयति हे इंद्र
काशिना मुष्टिना संगुभीता सम्यक् गृहीताः आप इव यथा आपो विशेषाभां भवति
तथा असतोऽसत्यस्य वक्ता स राक्षसः असन्नस्तु अविद्यमानो भवतु नश्यत्वित्यर्थः ॥

९. ये राक्षसाः पाकशंसं परिपक्ववचनं सत्यभाषिणं मां एवैः मन्त्रैः प्राप्त्यैः
आत्मीयैः कामहेतुभूतेर्विहरन्ति विशेषेण हराति उपक्षयन्ति यथाकामं परिवर्तयित्वर्थः ।
ये वा स्वभाभिर्बलैर्युक्ताः भद्रं कल्याणवर्तनं मां दूषयन्ति दुष्टं कुर्वन्ति तां सर्वाभू
सोमः अहये वा सर्पाय वा प्रदद्यात् निर्द्धतेः पापदेवतायाः उपस्थे उत्संगे वा
आ दधातु प्रक्षिपतु ॥

१०. हे अग्ने यो राक्षसः नोऽस्माकं पितृोऽन्यस्य रसं सारं दिप्सति जिघांसति
यश्च अभ्यानामस्मदीयानां रसं दिप्सति यश्च गवां रसं दिप्सति यश्च तनूनामस्मदी-
यानां शरीराणां रसं दिप्सति रिपुर्बाधकः स्तेनश्चौरः स्तेयकृतं धनस्यापहतां स सर्वो

अनः द्रवं हिंसां एतु प्राप्नोतु । अपि च स बाधकः तन्वा स्वकीयेन शरीरेण तना च तनयेन च नि हीयतां निहीनो भवतु ॥

इति पञ्चमस्य सप्तमे षष्ठो वेगः ॥

(P. 157.) ११. स राक्षसः तन्वा तना च व्यत्ययेन तृतीया तन्वाः शरीरस्य तनयस्य च परः परस्तादस्तु वर्तमानो भवतु उभाभ्यां विमुक्तो भवत्वित्यर्थः । विश्वा व्याप्तास्तिष्ठः पृथिवीः त्रीन् लोकान् अधोऽस्तु अधस्ताद्भवतु । लोकत्रयादपि प्रच्युतो भवत्वित्यर्थः । हे देवाः अस्य शत्रोः यशोऽन्नं कीर्तिर्वा प्रति श्रुय्यतु यो राक्षसो नोऽस्मान् दिवा अहनि दिप्सति जिघांसति यश्च न रात्रौ नक्तं जिघांसति अस्त्योभय-विधस्य यशः प्रतिश्रुय्यत्विति संबंधः ॥

१२. प्रायेण इनामिर्हृन्मी राक्षसेन सह ऋषिणा शपथः क्रियते । अत्र कौचिदाहुः ।

हत्वा पुत्रशतं पूर्वं वसिष्ठस्य महात्मनः ।

वसिष्ठं राक्षसोऽस्ति त्वं वासिष्ठं रूपमास्थितः ॥

अहं वसिष्ठ इत्येवं जिघांसू राक्षसोऽन्नवीत् ।

अत्रोत्तरा ऋचो दृष्टा वसिष्ठो न इति श्रुतम् ॥

चिकितुषे विदुषे जनाय इदं सुविज्ञानं विज्ञातुं सुशक्तं भवति । किं तत् । सद्य सत्यं च असद्य असत्यं च । वचसौ सत्यासत्यरूपे वचने पश्यधाते मिथः स्पर्धते । तयोः सदसतोर्मध्ये यत्सत्यं यथार्थं वचनं यतरत् यच्च ऋजीयः ऋजुतनं अकुटिलं तदित् तदेव अकुटिलं सत्यं भाषणं सोमोऽवाति रक्षति । असत् उक्तविलक्षणमसत्यं इति हिनस्ति । एवं सति आवयोर्मध्ये कतरोऽनुतवापीति विद्वद्भिः सुविज्ञानमित्यर्थः ॥

१३. वृजिनं पापकारिणं राक्षसं सोमो देवः न वा उ न खलु हिनोति प्रेरयति । गच्छ त्वमिति न मुञ्चति । तथा क्षत्रियं क्षत्रं बलं तद्वत् मियुया मिध्याभूतं वचनं धारयन्तं विश्रतमसत्यवादिनं पुरुषं न च हिनोति न विमुञ्चति । अपि तु रक्षो राक्षसं हंति । असत् असत्यं वदन्तं च हंति हिनस्ति । उभौ राक्षसानुतवादिनौ तौ सोमेन हतौ इंद्रस्य संबंधिनि प्रसितौ बंधने शयाते निवसतः । यद्वा इंद्रस्येति तृतीयार्थे षष्ठी । इंद्रेणैश्वरेण सोमेन प्रसितौ बद्धौ बिम्बं बंधने अस्मात्कर्माणि निष्ठा गतिरनंतरं इति गतिः प्रकृतिस्वरूपम् ॥

१४. यदि वा अहं अनुतदेवः अनुता असत्यभूताः देवा यस्य तानृशो यद्यहं आस अस्मि । अथवा मोघं वा निष्फलं वा देवान् अप्यूहे उपगच्छामि । अहं यदि उक्त-रूपोऽस्मि हे अग्ने तर्हि मां बाधस्व न ह्यहं तथाविधोऽस्मि । एवं सति हे जातवेदः जा-तानां वेदितरक्षे अस्मभ्यं किकारणं हृणीषे क्रुध्यसि तव क्रोधोऽस्माद्य न जाय-तां इत्यर्थः । द्रोपवाचः अनुतवाचो राक्षसास्ते तव निर्वर्धयं निःपूर्वोऽतिहिंसायां वर्तते निर्वर्धयं निःशेषेणार्तिं हिंसां सचंतां सेवन्ताम् ॥

१५. इयमपि शपथरूपैव । यद्यहं वसिष्ठो यातुधानो राक्षसोऽस्मि अद्य अस्मिन्नेव

दिने मुरीय भ्रियेय । अपि वा पुरुषस्य मनुष्यस्य आयुर्जीवितं यद्यहं राक्षसो भूत्वा तत्प हिंसितवानस्मि तर्ह्यप्यहमद्य भ्रियेयेत्यन्वयः । अथा अथैवं स्यात् अहं वसिष्ठस्त्वं राक्षस इति तर्हि स त्वं दशभिर्वीरैः पुत्रैः उपलक्षणमेतत् सर्वैर्बन्धुजनैर्वि युयाः वियुक्तो भवेः । यो राक्षसो मा मां मोघं भूषैव हे यातुधान हे राक्षस इति संबोद्धाह ॥

इति पंचमस्य सप्तमो वर्गः ॥

(P. 158.) १६. यो राक्षसः मां अयातुं अराक्षसं संतं हे यातुधान हे राक्षसेति संबोध्य आह ब्रूते । यो वा यश्च रक्षाः राक्षसः शुचिरस्मि शुद्धो भवामिन राक्षसोऽस्मीत्याह ब्रूते तमुभयविधं राक्षसमिद्वो महता प्रौढेन वधेनायुधेन वज्रेण हंतुं हिनस्तु । स च विश्वस्य सर्वस्य जंतोर्जनस्य अधमो निकृष्टः सन् पदीष्ट पततु ॥

१७. या राक्षसी नक्तं रात्रौ दुहा द्रोहेण युक्ता खर्गलेव उलूकीव प्र जिगाति प्रगच्छति । किं कुर्वती । तन्वं स्वकीयं शरीरं अप गृहमाना अपवृण्वती प्रकाशयती सा राक्षसी अनन्तान् अपर्येतान् वज्रान् गर्तान् अव पदीष्ट अवाङ्मुखी पततु । प्रावाणः सोमाभिषवार्थाः पाषाणाश्च उपब्धैः अभिषवशब्दैः राक्षसो राक्षसान् ब्रंतु हिंसंतु ॥

१८. हे मरुतो द्यूयं विश्व प्रजासु वि तिष्ठध्वं विविधं तिष्ठत । तत्र राक्षसान् हंतुमिच्छत अन्विच्छत । तदन्तरं राक्षसस्तान्नाक्षसान् गृभायत गृभ्णीत । गृहीत्वा च संपिनटन चूर्णयत । ये राक्षसा वयः पक्षिणो भूत्वा भूत्वा नक्तभिः रात्रिभिः रात्रिषु पतयति आगच्छति ये वा ये च देवे क्षीमेऽध्वरे यागं रिपो हिंसा दधिरे वि-दधिरे ताणाक्षासान् संपिनटनेत्यन्वयः ॥

१९. हे इंद्र दिवोऽंतरिक्षात् अद्भमानं अशनिं प्र वर्तय प्रेरय राक्षसान् हंतुम् । तथा सोमशितं सोमिन तीक्ष्णीभूतं यजमानं हे मयवन् धनवजिद्र सं शिशाधि संस्फुर । अपि च प्राक्तात् प्राच्याः अपाक्तात् प्रतीच्याः अथराद्वाच्याः उक्तादुत्तरतः सर्व-स्मादपि दिग्भागात् राक्षसो राक्षसान् पर्वतेन पर्वता वज्रेण अभि जहि मारय ॥

२०. त्वे ते एते राक्षसाः श्वयातवः श्वभिः परिकरभूतैः हिंसतः श्वभिः सह यांतो वा पतयति पतति ये दिप्सवो जिघांसवः संतः अशान् अहिंस्वमिद्रं दिप्संति जिघांसंति तेभ्यः पिशुनेभ्यः पिशुनान् कपटान् हंतुं शक्तः शक्त इंद्रो वधे आयुधमश-निरूपं शिशीति तीक्ष्णीकरोति । यातुमद्भ्यो राक्षसेभ्यो नूनं क्षिप्रमशनिं सृजन् वि-सृजतु हननार्थम् ॥

इति पंचमस्य सप्तमोऽष्टमो वर्गः ॥

(P. 159.) २१. यातूनां हिंसकानां राक्षसां अयमिद्रः पराशरः पराशानयिता हिंसिताभवत् । कीदृशानां हविर्मयीनां हवींषि मथ्यतां अभिमुखं आ विवासतां आगच्छताम् । अपि चायं शक्त इंद्रः वनं वृक्षजातं परभुर्यथा छिदन् कुशर इव पात्रेव सुन्मयानि पात्राणि निदन् मुद्गर इव च सतः प्राप्तनामैतत् यद्वाह यास्कः तिरः सत इति प्राप्तस्येति प्राशाणक्षसो राक्षसान् भिदन् हिंसन् अभ्येति अभिगच्छति । इदु पूरणो ॥

२२. उलूकयातुं उलूकैः परिकरभूतैः सह यातयति हिनस्तीति याति गच्छतीति

या उलूकयातुः यद्वा उलूकरूपी यातीत्युलूकयातुः हे इन्द्र तादृशं राक्षसं जहि विनाशय । तथा च बृहदेवतायामुक्तम् ।

उलूकयातुं जहोतान् नानारूपान् निशाचरान् ।
स्त्रीपुरुषाश्च तिर्य्यचो जिघांसूनिन्द्र मे जहि ॥

एवमुत्तरत्रापि बोध्यम् । शुश्रूळकयातुं उलूका द्विविधाः बृहदुलूकाः अल्पी-
लूकाश्चेति । तत्र उलूकयातुमिति बृहदुलूकाभिप्रायेणोक्तम् । विश्वरूप उलूकः
तद्रूपेण वर्तमानं राक्षसं श्वयातुं श्वरूपेण वर्तमानं राक्षसं उतापि च कोकयातुं
कोकश्चक्रवाकः तद्रूपेण वर्तमानं राक्षसं सुपर्णयातुं सुपर्णः इधेनः तदाकारं यातुधानं
उतापि च गृध्रयातुं गृध्ररूपं च यातुधानं एतान् सर्वान्नानाकारान् हे इन्द्र
जहि । किं बहुना कृषदेव पाषाणेनेव वज्रेण रक्षः राक्षसमात्रं प्र मृण मारय ॥

२३. रक्षो राक्षसजातिर्नोऽस्मान् मा अभिनन्द मभिव्यामोतु नशतेर्व्याप्तिकर्मणो
लुङि मन्वे घसेति क्लृप्त्क । न माङ्गयोग इत्यङ्भावः । तथा यातुमावतां यातनावतां
राक्षसानां मिथुना मिथुनानि स्त्रीपुंसरूपाणि युगलानि अप उच्छतु उषा अपि
विनाशयतु अपवर्जयतु । या यानि मिथुनानि किमीदिना किमीदिनानि किमिदं
किमिदमिति जिघांसया वर्तमानानि भवेति । अपि च पृथिवी प्रथितेयं भूमिश्च
नोऽस्मान् पार्थिवाव्युथिव्या अंतरिक्षस्य संबन्धिनः अंहसः पापात्यातु रक्षतु ।
अंतरिक्षं च दिव्यादिवि भवात्पापादस्मान् पातु रक्षतु ॥

२४. हे इन्द्र पुमांसं पुंरूपधारिणं यातुधानं राक्षसं जहि मारय । उतापि च मायया
बन्धनया शाश्वतानां हिंसर्तां स्त्रियं राक्षसीं च जहि । अपि च मूरदेवाः मारणक्रीडा
राक्षसाः विभीषासः विच्छिन्नश्रीवाः संत क्रदंतु नश्यंतु । ते तथाविधा राक्षसाः
उचरतुद्यंतं सूर्यमादित्यं मा कृशन् मा द्राक्षुः ॥

२५. उपाकरणोत्सर्जनयोर्मंडलाद्यंतहोमे प्रति चक्ष्वेत्येषा । सूत्रितं च । यो नः
स्वोऽग्निं नरः प्रति चक्ष्वेति ॥

हे सोम त्वमिन्द्रश्च प्रति चक्ष्व प्रत्येकं पदय राक्षसान् तथा वि चक्ष्व विविधं पदय
यथास्मान् बाधेरन् तथा पदयेत्यर्थः । युवां च संहतौ जागृतं जागरूकौ रक्षोवधो-
युक्ता भवतम् । यातुमङ्गयो हिंसावङ्गयो रक्षोभ्यो राक्षसेभ्यः अशनिमशनिरूपं
वधमायुधं अस्यतं क्षिपतम् ॥

इति पञ्चमस्य सप्तमे नवमो वर्गः ॥

इति सप्तमे मंडले षष्ठोऽनुवाकः ॥

CRITICAL NOTE.

Hymn 1. Introduction 1. 10. अविवाक्ये ऽहनि प्रातरनुवाके. From A, B, C, as is usual with it, omits the viniyoga, M., who notes that he takes the introduction and the commentary to the first verse from his B1, Ca and C Mill only, omits अविवाक्ये ऽहनि, but has the note "Before प्रातरनुवाके Ca reads अविवाहनु. The whole passage omitted in C Mill. Sayana may have written अविवाक्ये ऽहनि, which, as I observed too late, is a reading supported by the authority of Dr. Stephenson's MS." Cf. तस्मिन्नेवाहनि below l. 12.

Verse 1. आगम्यं तनवतं वा. M.'s correction for the reading of the MSS. My MS. A writes आगम्यतनवत वा. There is a mark over the त् which may be intended for the anusvāra. B (which writes अध्वयु in the margin, to go after अययु) आगम्य-तनवतं वा. C अय-गम्यं, omitting all that follows. The second explanation of अध्वयु, a word which occurs only here, is from Yaska, whom Sayana proceeds to quote. The MSS. hardly enable us to say what the alternative explanation is. "आगम्य तनवतं वा Ca, B1. अगम्यमतनतं वा C Mill. गम्यं. B4." -हस्तच्युती हस्तप्रच्युत्या हस्तगत्या A, B. हस्तच्युती हस्तच्युत्य C.

13. A, B अप्रतिविषयात् corrected in A to अप्रीतिविषयात्. C अप्रीतिविषयात्. This is M.'s reading, from his MSS. A, C Mill, C Wilson. His B, Ca have अप्रतिविषयात्.

15. यः समेद्धारं प्रबोधकं सेदन्निर्यो. From A. So also M.'s A, Ca, B1. His B4 (which omits सेदन्निर्यो) places समेद्धारं प्रबोधकं after स्तोतारः. M. omits सेदन्निर्यो.

18. अनवरतः. So M. A अन at end of one line, चवतरः at beginning of next. B. अनवरतः with a च written above the र. Cf. Sayana on III. 26, 7, I. 100, 14. and III. 1, 21. See M.'s note.

20. B writes यथा, and A यथा वा for यथा. य for an initial अ is a very common mistake.—यूयं. M. adds त्वं by conjecture. Cf. उभयानि सौमिकानि च in the note on 2, 2, where M. reads उभयानि हविःसंस्थादीनि च सौमिकानि च. Cf. also, as M. himself notes, Sayana on 3, 10 and 7, 7.—अविनाशि°. M. notes that the reading in Yaska is अविनाशि°.

21. उपक्षीयतां. So A apparently: it may be उपक्षीयत, which is M.'s reading by conjecture. "नोपक्षीयत A. मापक्षीयतां B4. नोपक्षीयत Ca, C Mill. नोपक्षीयते B1." My MS. B °उपक्षीयते (sic) C. उपक्षीयतां.

2. Introd. सौविद्यै. From B. A apparently the same reading corrected into वसिष्ठानां. C सौविद्यै. M. पञ्चाविद्यै by conjecture. "साविद्याविदं A, Ca. सौविद्याविदं B1."

1. समुच्छ्रितं. M. misses a देश after this. स्तूपैः - - रश्मिभिः. A स्तूपै तन्वैः (sic) रश्मिभिः. B. स्तूपै तन्वैः (sic). C स्तूपैः रश्मिभिः. M. स्तूपैस्तन्वै रश्मिभिः.

2. सौमिकानि च. This is the note on the उभयानि of the text, and the commentator goes on हव्या हव्यानि. M. inserts हविः-संस्थादीनि च after सौमिकानि च. His MSS. A, Ca have our reading. "सौमिका हविःसंस्थादीनि च C Mill, C Wilson. सौमिकानि इतराणि च B1. सौमिकानि च A, Ca. इतराणि सौमिकानि च B4."

4. पादौ. M. पादैः against his MSS.

6. स्त्रीरूपे वा. M. adds दिव्ये दिवि भवे मही महत्यौ from his MS. B only.

10. (जनमानि) जनान्. From B. So also M.'s C Mill, C Wilson. Cf. Say. on 42, 2. A जनाना (sic). C जनानि. M. reads जननानि with his B4 only. "जानन् A, B1. जनाना Ca. जनान् C Mill, C Wilson."

11. अस्मान्. M. अस्माकं against his MSS.

3. 4. सादति. So M. by conjecture. His A, Ca सादति. His B सीदति. My MS. A सप्तवृक्त सादति. B समवृक्त वृक्ते सादति.

5. आहवनीयायेति. From A (which, however, drops the य, writing आहनीयायेति). So also M.'s Ca. It serves to define the स्थानं = आहवनीयार्थं कल्पिते स्थाने. B आहवनीयायते. C आयतने. M. prints आहवनीयायतने by conjecture. "आहवनीयायते A. आहवनीयायेति Ca. आहवनीये C Mill. आयतने B4. आहवनीयायतने B1."

8. (उरुव्याः) रक्ष. From A, B, C. So also M.'s A, B, Ca. M. रक्षेः by conjecture. In my MS. A रक्ष is corrected to रक्षति.

4. 5. ओषधीर्बिर्बानिश्च संवध्यते. M.'s reading from conjecture. All the MSS., except M.'s C Mill which has वनिनिश्च, have वनिनश्च.
6. एषु इति. By conjecture. A, B अप्स इति, which is also M.'s reading. C omits the quotation from Yaska.
7. The passage परिपश्यं to धनं which M. gives from his B4, Ca, —noting that it is wanting in his A, B1—is in all three of my MSS. C omits the second explanation यद्वा &c.—अरममाणस्य (so correct). From B. A omits it, as M. also does. But compare commentary on next verse.
8. अरममाणः. Write अरममाणः.
9. नि पाहि. M. adds त्वमु स्वमेवावद्यात्वापात् नो ऽस्मान्निपाहि from his MS. B4 only. It is wanting in my A, B. C has it, and has also सहसावन् बलवत् before अग्ने. The evidence seems to show that Sayana did not think it necessary to explain the त्वमु नः सहसावन्नवद्यात् of the text.
5. 2. भवति. A, B add इति. C omits quotation from Yaska.—M. inserts वा before वावृधानः by conjecture. None of my MSS. have it. A, B write तेजसा वृधानो. C तेजसा वावृधानो.
3. अस्तिक्तवर्णाः. From A, B, C. So also all M.'s MSS. M. अस्ति-तवर्णाः.
5. महान्तं. A, B, C. M. gives it from his A, B, Ca, noting that it is wanting in C Mill.—हरणात् A, B, C. M. omits against his MSS. A, Ca ; with his MS. B.
6. सेवन्ते. By conjecture. All the MSS. सेवन्तं (जुषन्तं हि सेवन्त एव ?). M. असेवन्त. But compare Say. on I. 68, 2.
7. कामान् वा From A, B. So also M.'s A, Ca, C Mill, B1. M.'s B4 and my C omit वा. M. कामान् च.—वैद्युतात्मना. From M. A, B विद्युतात्मना. C विद्युदात्मना.
8. यद्वा द्युमतीं तानिषमन्नामिषमैर्यस्व. From A, B. So also M.'s A, Ca. अन्नमिषं may be a quotation. M. omits the second हर्षं with his C Mill, B1. My MS. C omits everything from प्रेरयस्व 1. 2 to एरयस्व 1. 5.
6. 2. अन्तुः. From A, B. M. आदन्तुः. C धर्तारं भानुं omitting the words between.—प्रेरयति A omits, but marks an omission.
3. वृथा कालस्य नेतृन्. M. mentions a variant in his B4 वृथा कालस्योत्क्षेप्तम्.—तदेवाह. M. adds अग्निः पूर्वो मुख्यः सन् अयञ्ज्युन-

यजमानानपरान् जघन्यान् चकार from his C Mill. It is wanting in his A, Ca. B4 fills up the supposed gap in another way पूर्वः पुरातनः अग्निः अपरान् पुरुषान् अयज्यन् यागानर्हान् चकार. So also my MS. C.

7. अंतरिक्षाणि. So A, B, C. So also M.'s MSS. M. आंतरिक्षाणि.
7. 1. ग्रहिषे चित् ग्रहिणोम्येव. This is the corrected reading of my MS. A, and original reading of my MS. C (writes ग्रहिणोम्येवा). The original reading of A and the reading of B is ग्रहिषे हे अग्ने त्वं (sic) चित् ग्रहिणोम्येव. So M. except that he reads त्वां.
3. इडायां. So A, B. So also M. from his MS. Ca only. "इलायां B4. इजयां A; deest in C Mill." My MS. C इळायां.
6. विलुप्यंत. From A, B. So also M.'s A, Ca. M. विकल्पंत from his C Mill, B1. In my MS. A विलुप्यंत is corrected into विकल्प्यंत. Sayana is not quoting the paribhāṣhā, which would not suit all the cases here.—"मानुषाणां was most likely a mistake in the original MS. of Sayana. There is no variant reading in any MS., but what Sayana intended to write was माषाणां." Max-Müller. In my MS. A मानुषाणां is corrected into न माषाणां. न मानुषाणामग्नीयात् looks like part of a verse.
8. 2. वीसीः. A, B, C वीसिः, corrected in A to वीसीः. M. वीसीः from his B1. "वीसिः A, B, Ca. वीसः C Mill."
3. दुर्हितकस्य. Corrected in A to दुर्हितस्यस्य.
9. 1. देवानामाह्वाता. The च which M. adds is not in any of my MSS., and seems wrong.—द्विवद्. The च which M. adds is not in any of my MSS.—A omits विद्धाति.
2. A omits ज्वरं.—रांतमनाः शानमना वा. From A, B. C omits शानमना वा. M. रांतमना शममना शानमना वा.
4. विभक्तिवचन°. A, B विभक्तेर्वचन° (C omits the note). So also M. विभक्तिवचन° is a dvandva compound.
10. 5. रयीणां रयिमतां. From C. M. रयीणां सूर्यस्य रयिमतां with all his MSS. except B4. So also my A, B: but सूर्यस्य is stroked out in A. —अभवत्. A भवेत्. C कृतोऽभवत् भवेत्.
11. 2. अजिरं क्षिप्रगामिनं. By conjecture. MSS. and M. अजिरं प्रगामिनं. Cf. अजिर क्षिप्रनामैतत् Say. on Rv. IV. 43, 6.—मिथं &c. So A, B. C omits the clause. M. किमर्थमित्यत आह.
3. अभिशंसक्तात्. M. अभिशस्तेरभिशंसक्तात्.

5. किमित्यत आह. From A, B. So also M.'s MSS. M. किमर्थमित्यत आह by conjecture. My MS. C किञ्च.—यज्ञं यष्टव्यं. A, C. M. यज्ञमिवं यष्टव्यं. So B.—A, C omit निधेहि.
12. 1. विस्तीर्णैः. From A, C. B विस्तीर्णयोः, as M. reads. Sayana would either write as we have, or उर्वी उर्व्योः विस्तीर्णयोः.
3. वर्धयंति. None of my MSS. repeat the वर्धयंति of text, as M. does from his C Mill only.
14. 1. शुभ्रदीप्ति. C adds अग्नि.—प्रायेण सर्वत्र. From A, B. So also M. from his Ca. A. His other MSS. have a *lacuna*. My C omits अत्र &c.
15. Introd. 1. 6. M. notes that he gives the passage from पात्रकवर्तो to स्वस्वयं from Ca, C Mill. It is in my MSS. A, B. C omits it.—1. 7. अग्नेर्भगियाज्या. From A, B. C omits the passage. M. अग्नेर्भगिनो याज्या apparently by conjecture. He notes that his Ca has our reading, and his C Mill भगा.
7. M. कल्याणस्तोत्रिकं. "We should expect कल्याणस्तोत्रकं, and this is the reading of one MS. in VII. 15, 8." All my MSS. have the right form in both places.
11. नोऽस्मभ्यं राधांसि धनानि आ भर आहर. From C. A, B नोऽस्मभ्यं राधांसि धनानि रायः राध इति धननामसु पाठात् नोऽस्मभ्यं आ भर आहर. This is the reading also of M.'s A, C, Ca, B1. M. prints it, omitting the second नोऽस्मभ्यं with his B4. I have supposed that the confusion is due to an interpolation.—°भागिनी. So A, B, M. C omits all after द्वातु. M. notes that his A has °भागी, and his B1 °भागि.
12. A, C omit the second सविता.
14. प्राकार° (twice). MSS. (C omits) and M. प्रकार°.
16. 2. वसिष्ठानां. From C. A वसिष्ठा corrected into वसिष्ठानां. M. notes that he reads वसिष्ठानां from his B4 only. "वसिष्ठा A, C, Ca, B1." My MS. B वसिष्ठा.
5. कामयस्व. This is M.'s correction of the कामय त्व which all his MSS. but one, as also all mine, present. Cf. Say. on Rv. I. 70. M.'s B1 कामय च.—C omits भक्षय वा.
6. यद्वा सुशंसः. M. यद्वा यः सुशंसः by conjecture.
7. प्रियाश्च. M प्रियासः.
8. A omits first वृत्तहस्ता, perhaps rightly.—भभिवारिता. A भभिवारिता.

11. सोमिन पात्रं. So A, B, C. So also M. from his A, Ca, B. "सोमपात्रं B1. 'उत्सिचध्वं seems to be taken by Sayana in the sense of सिचध्वं or पूरयत."
17. Introd. "सप्तापि C Mill. सप्तदशापि A, Ca. सप्ता B1." M. M. My MSS. A, B also सप्तदशापि. C. सप्तत्रै सप्तदशं सूक्तं द्विपञ्चास्तिद्विभः.
1. Write उपस्तृणीतां.
 2. "यज्ञगृहस्य देव्यो वा A, Ca, B1. यज्ञस्य गृहस्य देव्यो च C. यज्ञ-गृहस्य B." M. M. My MSS. A, B यज्ञगृहस्य देव्यो वा. C यज्ञगृहस्य विश्रयंतां.
 3. A omits स्वध्वरान्. So also in 4.
18. 3. Write सृतिरवाँची.
5. गायानि. M.'s B adds तलस्पर्शानि. So also my MS. C.—"बोधमानं A, B, C. बधमानं? cf. Rv. I. 100, 18." M. M. All my MSS. have बोधमानं. Sayana takes क्षिप्तुं here as governing the following शापं.
 6. न तु सन्तः. "न तु सन्तः C. न तु सन्त अन A. न तु सन्तु संत आशुन Ca. न तु सन्तः B1." M. M., who prints न तु सन्तः. My MS. A agrees with M.'s Ca. B न तु सन्तु संत अनुत् (sic). C omits the passage.—जालनिहिता. From A, B, C. M जले निहिता.—"नियञ्चिता. B. वयञ्चिता. A, Ca. अवयञ्चिता B1. इवयञ्चिता. C." M. M. My MS. A वयञ्चिता corrected into नियञ्चिता. B, वयञ्चिता. C नियञ्चिता.—मत्स्यजनपदा. From A, B. So also M. from his Ca, A. "मत्स्य इव जनपदा B1." My MS. C omits the passage.
 7. तपोभिरप्रवृद्धा. A, B, M. M.'s C has तपोभि वृद्धा, and his B. तपोभिः प्रवृद्धा. My MS. C has this last reading.—अजगन् अजगन्. From A, C. So also M. from his Ca. "अजगन् B, C. अजगन् B1. अजगन् अजगन् A." My MS. B. अजगन् only.
 8. पलायमानः (cf. v. 16 "पत्यमानः गच्छन्.") This is the corrected reading of A and the reading of C. B पालयमानः. This last is the reading of M.'s MSS. A, C, Ca. M.'s B4 has our reading. His B1 पालयमानाः. M prints पालयमानः by conjecture.
 9. यथापूर्व. A यथापूर्व corrected to यथापूर्व. B यथापूर्व. C यथापूर्व. M. reads यथापूर्व with his B, C, and notes that his A, Ca have यथापूर्व. —न्यर्थमगतव्यं. This is the corrected reading of A and the reading of C. B न्यर्थ आगतव्यं. Cf. M.'s note:

“न्यर्थमगत्य B. न्यर्थं आगत्य A, C, Ca. न्यर्थं आगत्य B1.”
—सुतोक्तानान्. From A, B. C सुपुत्र्यसंयुक्तान्. This last is
the reading of M.'s B4. M.'s other MSS. have our reading.
He prints सुतोक्तान् by conjecture.

10. निमित्तार्थे. From A. So also M. from his B1. “निमित्तार्थे.
A. निमित्तार्थे Ca. निमित्त C.” My MS. B. निमित्तार्थे. My MS. C
om ts.
11. यस्मिन्नुद्धे भूर. From A, B. C दर्शनीय अध्वर्युरिव स यथा सन्नन्, &c.
M.'s A, Ca. B1 have our reading. His B agrees with my MS.
C. His C Mill, C Wilson have यथाध्वर्युरिवा सन्ननि यज्ञगृहे बर्हिः
यस्मिन्नुद्धे सपत्नान् नि शिक्षाति नितरां लुनाति तस्मिन्नुद्धे भूर &c. M.
follows this, except that he writes युवाध्वरिव सन्नन्.
15. ते नैव बार्धते. From A, B, C. So also all M.'s MSS. except B1.
M. who writes तेनैव, reads बार्धते from his B1.
17. अश्रीन्. So A, C, Ca. So also M. by conjecture. His B अश्रीन्.
His A, C, Ca, B1 अश्रान्, as my B has.—वाञ्छदिः. This is the
corrected reading of A. The original reading is वेञ्छदिः. B
वेञ्छदिः (कृत्यसूत्रे वाकरोत्.) See M.'s note.—“धनानि deest in A,
B1.” M. It is in all my MSS.
18. A omits भेदस्य.—विद लभ यो भेदः. M.'s reading by conjecture.
A वद उभयोरभेदः. So also M.'s A, Ca. B वद उभयोरभेदः. C.
विद लभ of प्रति यः पुनः.
19. C inserts यः before इंद्रः So also M.
20. पुत्रकं. From A, B, C. M पुत्रं.
21. A. corrects पालस्य to पालकस्य. B पालस्य भोजस्य पलकस्य,
—अपगच्छति From A, B, C. So also M.'s A, C, Ca. His B1
अवगच्छति. He prints अपगच्छति by conjecture.
22. इंद्रः. From A, B, C. M prints इंद्रः the reading of his C
MS., but from the V. L. it is evident that that is a misprint for
इंद्रं the reading intended. M.'s A, B, Ca इंद्रः.—अतस्तद्देवता-
कत्वात्. From A, B. It is a quotation from the viniyoga. So
also M.'s A, Ca. His C, B1 अतद्देवता. He prints अतद्देवता by
conjecture.
23. प्रशस्ताति प्रशस्ताः श्रद्धादि. A=M.'s Ca. A.
19. 2. A omits मयैः.
6. ता तानि. M. adds त्वया दत्तानि from his MSS. A, B1.

11. शरीरेण. M.'s B4 adds ऊस्या रक्षणेन.
3. A omits क्षेत्रसाता.
4. गच्छति स संग्रामः. From A: the स is added in margin. B omits स. C omits the passage. M. गच्छतीति संग्रामः.—A omits सुहेतु.
8. A omits प्रियासः.—वा मदीयाय. From B. A वामदेवाय. C वास्मदीयाय. So M.
10. अभवन्. A अवन् corrected into अभवन्.—कल्याणकृत भूः. A adds भूरः भूः in the margin. So M.'s B4 has शिवः कल्याणः भूरः.—रक्षिता च A, B omit च.—दत्तो दत्तोः. So all MSS.
20. Introd. M. gives the verse वागीचाद्याः &c., before the verse यस्य निश्चितं, &c.—A अभिप्लवके. B अभिप्लविके.—A omits इति to उमौ, ll. 3 and 4.—माध्यदिनः. From B. A, M. मध्यदिनः.
1. A, B युवा युवा नित्यतरुणः.
4. A, C महिष्वेन.
5. जजान जन जनन इति धातुः. So A, but corrected from जजजान (sic) जनन इति धातुः. B omits जन जनन.—साधकः A धर्षकः M. mentions a variant साधकः.
6. क्षीयते B, M. क्षीयते A.
7. दूरः. So A, B. दूरं C, M.
8. ते So A, B, C and M.'s MSS. M. यस्ते by conjecture.
10. B omits the first explanation of वस्वीषु, and C omits the second.
21. Introd. My MSS. also omit सुचितं च.
2. दूरउपशब्दः &c. A दूरउपशब्दः दूरे उपशब्दः with शब्दो येषां added in the margin.—गृहमध्यमभावा. A, B as in M.
5. उत्सहेत. M.'s reading by conjecture. “उत्सहे च A, C, Ca, B4, D. उत्सहेच B1.” My MSS. उत्सहे च.—दीव्यते इति. So A, B, C. M. दीव्यति.—C omits क्रीडते इति.—मातिगमन् From A, B, C. So also M.'s B, C, Ca, D. He reads मातिगमन् with his A, B1.
22. 2. गुणः From A, B, C. So also all M.'s MSS. He prints अनु-गुणः.
6. सवना. So B, C, M. A has the strange reading सोमस्त्वोच्चं सादेवना which M. finds in his C, Ca.—नितरां स्तौति From B. A adds ह्वयति. C नितरां आह्वयति. M. निहरां ह्वयति स्तौति by con-

jecture. "स्तौति ह्यति A. स्तौव ह्यति Ca. स्तौता ह्यति आह्वयति B4. स्तौति आह्वयति D. स्तौति ह्यति B1."

8. नादश्रुवन्ति. A नोश्रुवन्ति.
9. A omits अजनयन्त.
23. IntroJ. l. 2 माध्यादिन°. M. माध्यादिने. Cf. l. 4.—सूचितं च (l. 2). A goes on उदु ब्रह्माण्यैरत (l. 6) omitting all the intervening matter.
2. रुंधति (So correct). M. संरुंधति.
3. द्वेद्वानि (Separate from अप्रति). A, B, C. So M. from his Ca, A. His B1 द्वेद्विनो.
6. वज्रकल्पनाहं. So A, B (C omits the word). It is the reading also of M.'s MSS. A, C, Ca, D. His B omits the word. M. prints वज्रकल्पनाहं by conjecture.
24. 1. मादय च. From A, B, C. So also M.'s B1. His A, B4, C मादय. His D मादाय. M. prints मादयस्व by conjecture.
3. A, B इद्रे (sic) बहिरिदं यज्ञं. C इदं बहिः इदं यज्ञं. M. mentions a reading इद्रे यज्ञं, B1. His A, B4, C, D agree with ours A, B. The reading इमं यज्ञं, which is M.'s correction, does not seem to have been found in any MS.
25. 1. शुद्धार्थे. A, B. So also M.'s MSS. A, Ca, D. C omits, as M. does with his other MSS.
26. 3. अन्या अन्यानि So B, C. So also M. (whose संप्रत्ययन्यान्यानि is a misprint) from his MS. B. M. notes that his C, Ca, D have अन्याप्यन्यानि (and perhaps this is the reading intended), and his A अन्याप्यन्या अन्यानि. My MS. A अन्याथः (perhaps for अन्याप्य) न्यानि.—समवृत्तिः. M. adds एकोऽसहायः from his B4. only. My MSS. omit the words.
4. बाधमानाः. So B, and M. from his A, B1. A, C, and M.'s B4, C, Ca, D बाधनाः.
27. 1. A and B omit नेमधिता नेमधितौ संग्रामे. C has the words. M. gives them from his B4. only. "D has प्रयुज्यते नेमधिता; then in the margin, नेमधितौ संग्रामे नरः कर्मणां नेतारः इदं हवते आह्वय-तीत्यर्थः. Afterwards the commentary runs on यमिदं हवते ह्यति स".—अज्ञे गोष्ठे गोसमूहे गोष्ठे समूहे A.
28. 3. A writes नृणं for भृशं.—प्रतिष्ठापयसि So C, A, B प्रतिष्ठापयति. Cf. M.'s note.
4. स्वल्पसाक्षत्. तत्त्वं corrected into त्वत्° A. M. gives स्वल्पसाक्षत्

from his B4, but notes that his A, C, Ca, D, B1 have तत्प्रसादात्.

5. प्रायच्छत्. प्रयच्छेत् corrected into प्रयच्छतु A.
29. 1. सेवनीयो A, B. C तत्सेवनीयो. M. सवनीयो from his C, Ca. "सेवनीयो A. तत्सेवनीयो B4. तत् सेवनीय[†] D. सवानायो B1."
30. 2. सुहंतुनामवज्जेण. From A, B, C. So also M.'s A, B, Ca, D. M. gives सुहंतुनामा वज्जेण from his C Mill. "Possibly it might be सुहंतुना."
3. A. omits सुदिना.—तथा A. M. तदा by conjecture "तथा A. तथा B1, 4, C, Ca, D."
4. प्रयच्छ. A. प्रयच्छतु.
31. Introd. 1. 8. तदर्थः. A, B. as M.'s A, C, Ca, D, have. His B1 तदर्थ. तदर्थः is M.'s correction.
8. A omits one यत्र.—A omits मरुत्वती.
12. स्तोत्राणां.—M. prints स्तोत्राणि. His MSS. C, Ca, D have स्तोत्रीणां. His MSS. A, B1 स्तोत्राणां. My MSS. are corrupt. A स्तोत्रीणां corrected into स्तोत्राणां (sic). B what looks like स्तोत्राणां. C omits the word, with which reading compare सहमानाय शत्रूणामभिमन्त्रिणे, Sayana on 46, 1.
32. Introd. 1. 8 सुचितं. A adds च.—A रथंतरं. 1. 11. सद्दिपद उपस-
मस्येद्विपदमिति. I have followed M. in taking this from Āśval.
A सद्दिपदमिति. B सद्दिपद उपदस्येते । द्विपदमिति. उपदस्येते is
corrected to उपदस्ये. For उपसमस्येद्विपदां M.'s MS. A has उपदस्ये
द्विपदां, agreeing with the corrected reading of my MS. B. His Ca
स्ये द्विपदां. His D उपसमस्ये द्विपदां. His B1 सद्दिपदां.—1. 14.
मरुत्वदीयावृध्वा. From B, agreeing with M.'s A. So also
apparently A, although it writes मरुत्वदीवृध्वा (sic). M. prints
मरुत्वतीया ऊर्ध्वे from Āśval. See his note for some other readings.
—1. 15 माध्यदिन°. A माध्यदिने.—17. मैत्रावरुणशस्त्रे. A, B add छात्रा.
So also all M.'s MSS. I have followed M. in omitting it.—
20 आरंभणीयाः. So M. from Āśval, and his MS. B1. "आरंभणीया
A; C, Ca, D." My MS. A आरंभणीया. B आरंभणीया or
आरंभणीयो.—ll. 23 to 25. A omits the passage from अग्निष्टोमे
to स्तोत्रियानुरूपाविति.—ll. 26, 27. A omits अभि स्वा to तथैव
सुचितं च.

1. अच्येनो. A, B. So also all M.'s MSS. except his B4, which has यजमानाः अपि, placing नो before निरीरमन्. M. prints अच्येते by conjecture. My MS. C agrees with M.'s B.
4. ---. A, B सबभूः. C. अभिषुतवंतः. M. prints सुता बभूवुः by conjecture. "सुबभू A, Ca; altogether wanting in C. अभिषुतवंतः B4. सुषुवः B1. सुबभूः D, but in the margin अभिषतवंतः."
5. वसूनां. A adds च.—याच्यते. B व्यातव्यते (sic).
8. A अभिषुत. B अभिषुतं.—A इन्द्राय प्रियकराणि.
9. कुरुत च. A omits च.
10. आत्मार्य. A, B. आत्मानं C. M. gives आत्मार्य from his MSS. Ca, C, D, and notes that his MSS. A, B have आत्मानं.
12. समानमस्ति. From C. So also M.'s B4, D. A, B सोमामनस्ति. So also M.'s MSS. A, Ca. M. prints सोमपानमस्ति from his MS. B1. He notes that his C has सोमोषि.
13. सुविहितं. A, B. In B the word originally was perhaps सुनिहितं. C सुष्टु निहितं. M gives सुविहितं from his MSS. C, Ca, D. His B4 has the reading सुष्टु निहितं. His B1 does not explain the सुधितं of the text.
14. A omits स.
16. A omits तवैव.
19. संतुष्ट. A संतुष्टस्य.
22. स्वर्गं. M. adds सर्वर्गं, but notes that that word is not in his MSS. C, Ca, D.
24. हविष्यः. So A, B. C ह्रातव्यः. Compare M.'s note: "हविष्यः A, C, Ca, B1. ह्रातव्यः B4. यज्ञे वा हव्यः आह्रातव्यः हविष्यश्चास्ति. D." Perhaps हव्यः was left unexplained.
33. Introd. सपुत्रस्य A, B. M. gives that reading from the Anukramanikā. His MSS. vary from it.—A भावान् for न्यायान्.
1. कपर्दीः. M. from his MS. B. All his other MSS. have कपर्दीः as my A, B also have. C omits the explanation of हस्तिणतस्तकपर्दीः.—My MSS. A, B and all M.'s except his B4 omit the न of the text before अर्हति. C has it.
2. पल्लवं. From M., who notes that two of his MSS. have पल्लं. A यल्लं (obviously a mistake for पल्लवं). B पल्लं. C वैशवं चमसे स्थितं सोमं &c.

3. सवाख्ये. From C (corrected), M. A, B सवाख्ये.—इति च. A इति वा.
7. सर्वानेव तान्. From M. A, B सर्वानेतान्. C सर्वानेव omitting तान्.
8. I have given the text as it stands in A, agreeing, as it does exactly, with the text M. gives from his MSS. Ca and D. My MS. B has what seems the better reading. The first line is left unexplained, as requiring no explanation, and the commentary runs हे वसिष्ठाः एषा वो जुष्माकं स्तोत्रोऽपि वानस्येव, &c. This is the reading of M.'s A, and of my MS. C.
9. A writes सहस्रसंक्राशस्व (sic).—A, B कारणात्सना. This is also the reading of M.'s MSS. A, C, Ca. He compares v. 12 and gives कारणात्सना from his MSS. B, D. So also my C.
10. 1. 3. A writes परि संजिहानं परिजिहृक्षं नमित्यर्थः, the first explanation having fallen out.
11. मैत्रावरुणो मित्रावरुणयोः. A मैत्रावरुणयोः (sic.) for the two words.—My MSS. and all M.'s MSS. except his B4 omit the मनसः and अधि of the text.—अहंभुवा. So C and M. from his MSS. B1, A, B, Ca, D. My MS. B has अहंभुवा, which M. notes is the reading of MS. E, I, H. 2612. A writes वेदराशिना स्वः हभुवा.—3rd verse of the quotation. संभूत. So B, and M. from his MS. A. My MS. A has संभूत, which M. notes as the reading of his MSS. C, Ca.—A omits the verse यद्वा कुंभात्. M. notes that it exists in his MSS. A, D, B1, only.—B writes अभिमानं च.
34. 4. पूर्वस्यानिदमः प्रकृतत्वात्. ("On account of the occurrence of the word अस्मै in the previous verse"). By conjecture. Cf. below द्वंद्वशब्दप्रवृत्तिनिमित्तस्य संनिधानस्य. A, B पूर्वस्यामिप्रकृतत्वात् (sic). This is also the reading of all M.'s MSS., except that his B1 writes पूर्वस्यापि. M. gives by conjecture पूर्वस्यामिद्वस्य प्रकृतत्वात्.
9. A writes देवत्रा हवेषु.
14. A हव्यात् यानकाभिः.
16. सीदंत. From C. So also M., who finds it in his MSS. B1, 4. A, B सीदंत, as M.'s MSS. A, C, Ca, D have.
17. सिधत् न क्षीयेत्. From M., who finds it in his Ca. sec. man. A सिधत् न क्षीयेत्. B सिधत् न सीयते. C. सिधत् न सीयेत्.
22. A omits तानि.

24. 1. 3 जिहाता. So A, B, and all M.'s MSS. except his B4, which has जिहातु. My MS. C has जिहातु (rightly, as it omits the notes stating that जिहातां in the second clause is to be treated as a dual, and in the third as a plural). M जिहीतां. 1. 4. जिहातां. From B. A, M. जिहतां.—भरणीयां From A, B. So also all M.'s MSS. except his B1. 4, which have भरणीयं, as my C has. M. भरणीयं by conjecture.
35. Introd. एव - - सु. So B, and M. from his MSS. A, C, Ca. A. एवमेतासु. Compare M.'s note.
5. The gap after पूर्वहृतौ is marked as a gap in M.'s MSS. A, Ca, and in my MS. B. This last writes पूर्वहृतौ वा - - -. A पूर्वहृतौ प्रथममाहृतौ. So M.'s MSS. Ca. sec. man. and D. M. पूर्वहृतौ प्रथमाहृतौ from B4. So also my C. His C. पू० पूर्व प्राथितौ. His B1. पू० भवतां.
6. जलाषः- - -. From B. A जलाषः सुखरूपो. Compare M.'s note. He follows his MS. A in not marking a lacuna. C जलाषः गंगाधरः, as M.'s B4 has.
9. A omits वा.
12. सत्यशीलाः (C omits this word). B, M. add देवाः. C has it also.
15. After the colophon to the third adhyāya A leaves two numbered pages blank, possibly for the insertion of the khila which M. gives in his *Varietas Lectionis* from his MS. S2.
36. 1. सदान् स्थानान्. A omits स्थानान्, perhaps rightly.—नान्यस्य चित्. So all the MSS. But my MS. A supplies कस्य in the margin sec. man. Compare M.'s note.
2. A writes इषं नवीयोरूपं अन्नमिव नवीयो नवीयसौ.
4. - - -. A युजान्. This is the reading also of M.'s MSS. Ca, D. His A, B1 युजान्. His B4 युजन्. So my MS. C. My MS. B युजान्. M.'s MS. C युजान्. M prints युञ्ज्यात्.
6. अभि पीष्यानाः. A अभिपोष्यानाः.
9. धुः अधुः दधत्. A धुः दधतु (sic).
37. 1. तेन रथेनागत्व A B, C.
3. पूर्णो संपूर्णौ. A writes पूनौ पूर्णौ (sic). Perhaps पूर्णो पूर्णौ is the right reading.—सूनुता वाक् वसव्या &c. (1. 4). A सूनुता वाक् धनेन (1. 5), &c.

4. A omits वयं.
6. निवहेत्. M.'s correction. A, B, C. न्यवहेत्. So also all M.'s. MSS.
8. प्रतिपादका. From A, B. So also M.'s MSS. A, C, Ca, D, B1. C प्रतिपादिता. So, from his MS. B4. only, M. The word refers to the activity of the gods, as described in the hymn.
38. 6. धनं &c. From B. A धनं नोऽस्माकमनुमंसीष्ट। अनुमन्यतां। उग्र ओजस्वी स्तोता भगं भजनीयं सवितारं भगसंज्ञकं देवं अवसे नोऽस्माकं रक्षणाय जोहवीति। भृशं व्हंयति। अथापि चानुग्रोऽसमर्थः स्तोता भगमेतत्संज्ञकं सवितारं वा रत्नं रमणीयं तत्प्रसिद्धं धनं. So M., from all his MSS., except that he adds वा after देवं. My MS. C agrees with A, M., except that it has सवितारं अवसे नः अस्माकं and भगं देवं रमणीयं, &c.
7. वैश्वदेव°. From A, B. C omits the passage. M वैश्वदेवे.
8. यूयं हृत्वा भवत ततस्त्वत्वा यूयं. B यूयं हृत्वा यूयं.
39. Introd. प्रउगमिति. So M (with Åsval.) and his MS. B1. A, B and M.'s MSS. A, C, Ca, D प्रउग इति. C omits the passage.
2. सोभन°. B सोभनेन.—आगच्छतां. The comment on the verse stops in C here. A, B आगच्छतां तद्वत् अस्मिन्पक्षे, &c.
3. पृथिव्याः. A पृथिव्याः सारंसा (sic) रमयंतां. B पृथिव्या सा रत्नं रमयंतां This is also the reading of M.'s A, C, Ca. C and M.'s B4 पृथिव्याः रत्न &c., M.'s B1. पृथिव्याः मंतरं रमयंतां. His D पृथिव्या सा. M prints पृथिव्यां. Perhaps we should read पृथिव्यां भवाः or पृथिव्यास्थाः.—परिवर्तते. From A. B, M. परिचर्यते. C परिचरंते. Compare Sayana on मर्जयंत VIII. 84, 8. Perhaps परिचरंति is the right reading here too.—गतवतः. A गच्छतः.
5. A. writes गिर गिरीया. B गिरः गरीयां (स्तुत्यान्) M. गिरो गिरीयान्. " गिरीयान् Ca. गरीयान् A, B; deest in C. गिरीया D." Sayana's word was probably गीर्यान्, another form of गरीयान् = स्तुत्यान्.
6. सक्षीमहि. C adds संगमेमहि (sic) as M.'s B also does.
7. A वसिष्ठैरस्मानिः अग्निश्च एवंभूतदेवाः (sic), the intervening words being omitted.
- आसन्। सूक्ते, &c. From A. So also M.'s Ca, C, D. That a gloss on the sentence यच्छंतु चंद्रा उपमं नो अकौ was no part of the original text seems clear from the great variety of attempts made to fill the supposed lacuna. M. prints चंद्रा आह्लादका देवा

नोऽस्मभ्यमर्कमर्चनीयमस्तृपमं सर्वोत्कृष्टं यच्छतु इदं from his A, B1. M.'s B, अभिदुताः आसन् नः अस्मभ्यं अर्कं अर्चनीयं उपमं सर्वोत्कृष्टं अन्नं यच्छतं ददंतु चंद्राः आह्लादकाः सर्वे यूयं. This is the reading of my MS. C. My MS. B आसं चंद्राः आह्लादकाः सर्वे देवाः नोऽस्मभ्यं उपमं उपमानभूतं उत्कृष्टं अर्कमन्नं गच्छतु (sic) इदं अस्मिन् सूक्तं, &c.

40. 1. आगच्छतु. The clause which follows in M. अथवा श्रुष्टिर्वैगवती विदथ्य विदथे यज्ञे क्रियमाणास्मदीया स्तुतिर्युष्मान् (MSS. शुष्मदीयानां) आगच्छतु is wanting in all my MSS.
2. रोदसी. M. adds च.—1. 5. यद्धनं from A, C. B तद्धनं, which is M.'s reading.
6. विधातं मा कृथाः. So M. and B (MS. विघतं). A. विघते मात्तथा (sic) C विधानं मा कृथाः.—A, B omit देवाः.
41. 2. 1. 2. यं भगं. A, B omit यं.
3. हे भग देव त्वं. B हे भग त्वं देव त्वं.—C omits the second हे.—C सत्यराधः सत्यधनस्त्वं नः अस्मभ्यं. A हे भग देव त्वं नोऽस्मभ्यं प्रणेतः, &c. This is perhaps the right reading, Sayana not having thought it necessary to explain प्रणेतः and सत्यराधः.—फलयुक्ताः. From C. A, B, M. सफलयुक्ताः.
4. The words उतापि च प्रपित्वे तो मध्याह्ने भगवतः स्याम are wanting in A.
5. M. inserts वा before वयं by conjecture. None of my MSS. have it.
6. अथो यथा. From M. A यथा अथे. B यथा अथो apparently corrected into यथा अथे. C यथा अधिक्रावाथः संगच्छति.—उषो-देवाः. From A, B. So also M.'s A, C, Ca, D. My MS. C उषोदेवताः with M., from his B4 only.
7. 1. 3. उच्छतु. M adds a व्युच्छतु which is in none of my MSS.—A विवासयंतु अस्मिन्सूक्ते omitting the intervening words.
42. 1. सर्वंतु. A पर्यंतु. B न सर्वंत.—आद्रियंतौ. From M. Cf. 39, 1. All my MSS. here have अद्रियंतौ.
2. सु before युक्व (so correct). From C. So also M. (who reads युक्व) from his B. —सत्तः MSS. निसत्तः. "Sayana took सुते for सु ते, and immediately afterwards जनिमानि सत्तः for जनिमानि सत्तः." M. I have ventured to go against the MSS. in writing सत्तः, because my MS. A writes जनिमानि जनान् below,

and not जनिमा जनान्, as all the other authorities have. सत्तः explained by निषन्नः occurs again 56, 18.

3. नमस्कारैः. From A, C. B. नमस्कारं, which is M.'s reading.
4. वीरस्य. M. adds वीरकस्य from his A, B1 only. It is in none of my MSS.—आ इत्यै. A था (sic) इत्यै. Cf. note on l. 20. B, C omit आ, as M also does.
5. A omits उपाविशतां.
43. 1. दिवं च. A omits च.
2. साधकं. From A. So also M. against all his MSS., which read साधुकं, as my MSS. B and C do.
- वेद्यां. From C. So also M. from his B4. A मेद्या. B मेद्या corrected to मथा. Compare M.'s note. "वेद्यां B4. वेद्यं B1. मेद्या A, C, Ca. वेद्या D. Cf. the next verse." The मेद्या of my MS. A, and M.'s MSS. A, C, Ca. may conceal the true reading. But compare, as M. does, वेद्यामास्तीर्णस्य in the next verse.
3. जननीं. A, B जननीयं, corrected in B to जननीं. C omits the word, and that perhaps is the right reading. All M.'s MSS. have the strange reading जननीयं, except B4, which omits the word. M. prints जननीं.
- अस्मान्. From A, B, C. So also M.'s A, B, D. It is undoubtedly the right reading. The gods are to come to "us" as children come to the mother who nourishes them. The reading of M.'s C, Ca अस्मानं can only be for अस्मान्. M prints अस्माकं
- A वेद्यास्तीर्णस्य.
4. हे देवाः सूर्य आगतनेति संबंधः. From A, B, C. M. prints हे देवा सूर्य - - - आगतनेति संबंधः. "यति स्थ, and the explanation of it is left out in A, B, C, Ca. It could easily be supplied in this way : यति स्थ यावन्तः स्थ तावन्तः &c." It is not likely that there is any *lacuna*.
45. Introd. My MSS. A, B do not mark the gap, which is taken from M. But compare Sayana below on v. 3.
46. 1. एतन्नामकाय. रुद्राय. 'The Rudra so called.' This is the reading of all my MSS. and of M.'s A, C, Ca, D, B1. His B4 has रुद्राय देवाय M prints भरत. एतन्नामकाय देवाय.
2. अस्मदीयानि गृहाणि. A, B. So also M. from his C, Ca, D. My MS. C omits the words.
3. अंतर्निष्ठास्काशाद्. From A, B. अंतर्निष्ठा = दिवः, and सकाशाद्

=परि. C अंतरिक्षकाशात्. So M from his B4 only. "अंतरिक्षात्सकाशात्. A, C, Ca, D, B1."—A विद्युद्गतिरूपा हे स्वपिवात्, omitting the intervening words, as M's C, Ca, D also do. M notes that his A has हिस्वा for क्षित्वा. B has the passage, with हेतुः (sic) for हेतिः, and त्यजतु for परित्यजतु. C अश्वनिरूपा हेतिः स्मया क्षितौ चरति वर्तते सा दिद्युत् नः अस्मान् परि वृणक्तु परित्यजतु. —स्वपिवात्. C adds जितप्राण as M's MS. B4 also does.

47. 1. B अनिषवणपवनादिभिः.—C संभूतं ऊर्मि सोमरसे अकृष्यत कुरुध्वं यमूर्मि दनेम. M notes that he takes the passage from सोमाख्यं to नमूर्मि from his MSS. C, Ca, D. A has it with त्यं (sic) भूतं for संभूतं and सस्यक् कुर्वत for समस्कुर्वत. B has it with the variant given above.
4. अर्तेरिदं रूपं. From M. A अर्जेरिदं रूपं. B अंतरिदं रूपं. C omits the words.
48. 1. नयै मनुष्यरथं. From A, B. So also M's A, C, Ca, D, B1. नयै रथं मनुष्यरथं would be more regular, and is perhaps what Sayana wrote. M's B4 and my C नयै नराहै रथं. M prints नयै मनुष्यहितं रथं.—आवतयंतु. A वर्तयंतु. B आवतयंतु आगमयंत (sic).
2. कसुः कभवः. By conjecture. B उरु भवंत्युभवः. So also M's B1, C, Ca, D, and my A, with वुरु for उरु. C उरु भवत् कभवः. M prints उरु भवंतीत्युभवः. "पुरु भवंत्युभवः A. उरु भवन् कभव B4."
3. विस्तार्यते. B विस्तीर्यते.—मिध्रातेः. This, which is the reading of M's MS. A, is pointed to by the reading of my MS. A मिध्रातेः (So also M's Ca, D) and that of my MS. B मिध्रातेः C मिथ्या मिथिनिर्हिसा, omitting this clause, a reading which I should like to adopt. M's B मिथ्यातेः. M prints मेयतेः by conjecture.
49. 1. अपः. A, B, C आपः.
2. निर्दृत्ताः. By conjecture. MSS. निवृत्ताः. Cf. Pan IV. 4, 20, and Sayana on I. 56, 6.—समुद्र एव &c. M समुद्रार्थाः समुद्र एव &c. from his MS. B only. Sayana often omits the word. of the text in such places. My MS. C समुद्रार्थाः समुद्रे एव गंतव्यो अर्था यासां ताः शुचयः &c.
4. स कः. From A. So also M's Ca. sec. man. and D. My MS. B साकः, with M's A, C and Ca pr. man. C omits the words, as M. does.—A omits सर्वे.
50. 1. A C omit the second हे.—A, B, C कुर्वन्.—A, B omit ना

- गन्. mits मा गमन्.—A स्वरः छ आगामि जिह्वगः. B स्वरः छ आगामी जिह्वगः (corrected to जिह्वगः). C स्वरः सर्पः मां &c. —A, B write गुप्तौ for गुल्फौ (C) as do also M.'s A, C, Ca, D. 2. Cf. Sayana on I. 71, 5.
4. प्रवणदेशे गच्छन्त्यः. M adds या निवतो निम्रदेशे गच्छन्त्यः या उन्नत उन्नतदेशे गच्छन्त्यः from his MS. D only. He notes that his MS. B4 has या निवतो नीचैर्गच्छन्त्यः या उन्नतो या ऊर्ध्वैर्गच्छन्त्यः. My MS. C या निवतः नीचैर्गच्छन्त्यः उन्नतः याः ऊर्ध्वैर्गच्छन्त्यः. —A omits उदकयुक्ताः. C omits उदन्त्यः.—A शमिर्वर्धनकर्मा असाप्रा भवन्तु B शमि वर्धनकामा असाप्रा भवन्तु. C अशिमिदाः अहिंसामदा भवन्तु.
51. Introd. l. 5. आदित्यान्. A, B. आदित्यानां.
1. A वा अदितित्वे अदीनत्वेन दधतु. This is also the reading of M.'s MSS. A, C, Ca, D. My MS. B वा and अदीनत्वे सत् (sic). The reading in the text is M.'s from his B4. His B1 अदित्वेति अदीनत्वे.
52. 2. कार्त्तम. A, B कार्त्तुं.
3. वरुणश्च. From A, B, C, M. omit च. —सेवयन्तु. A, B, C सेवयन्त.
53. 1. A omits महत्यौ.—B ययोस्तौ.
2. A पूर्वप्रजाते.
54. In A Hymn 53 follows immediately after Introduction to Hymn 54, which, with the Introduction to Hymn 55, has fallen out.
2. B omits पशुभिः. C has it.
3. B omits देव. C has it.
55. Introd. B द्वितीयाद्याश्चतस्रोऽनुष्टुभः पंचम्याद्यास्तिस्रः उपरिष्टादृहती. So also M.'s MSS. A, C, Ca, D, and B pr. mau. I have corrected with M. But it looks as if Sayana's text arranged the hymn in a different order.—B वारुणं.
1. A omits बहूनि.—तत्तद्वैवा विशन्तीति यास्कः. A, B. See M.'s note. C. omits the quotation from Yaska.
7. यः M adds सूर्यः from his MSS. C, Ca, D. My MS. A has it. B writes यसुः समुद्रात् (sic). C omits सूर्यः.
8. प्राकणे. From M. A प्राकणे. B प्राकण corrected to प्रकर्षेण. C प्रांगणे. "प्राकणे A. प्राकणे Ca, D. प्राक प्रवणे C. प्रांगणे B1, 4."
56. 5. बलं. A धनं बलं. B. M. धनं बलं वा C, धनं.

8. कपयितुवेगः. A, M, B, C कपयितुं वेगः. 'कपयितुवेगः A, Ca. कपयितुं वेगः (sic) [no reference to MSS]. कपयितुः or कपयिता.'? M. I have given this last by conjecture.—मनसान्मुनिः. From M. A चमनसान्मुनिः. B मनुसान्मुनिः, corrected to मनसान्मुनिः. C omits, probably rightly.—Add इति पंचमस्य चतुर्थे त्रयोविंशो वर्गः.
9. "The commentary to this and to the next verse is omitted in A, C, Ca, D, and C Colebr. All the C MSS. (exc. B1) have सनेमस्मदिति - - - ऋगन्वयस्त्यक्तः. The explanation printed in brackets is written by a later hand on the margin of C Colebr. B4 has the following spurious commentary, &c." Max-Müller. My MS. A has a spurious commentary which resembles that found by M. in Colebr. B4. A. B सनेम्यस्मदिति हे मरुतः स ऋगन्वयस्त्यक्तः. The letters हे मरुतः स are written in a second hand in a space that was originally left blank.
12. A, B omit शुची and हव्या.
13. M. notes that Sayana reads वक्षः सुरुक्माः instead of वक्षः सु रुक्माः.
14. A, B विराजे.
15. हवीमनि. From B. A हविर्मति. M हविष्मति. — A अन्योदनः. B अन्यो हनः. C अन्यो जनः.
18. स्वरीयं B, C. तवीयं. A, M. notes that all his MSS. have स्वरीयं. —आ जोहवीति. A, B write अजोहवीति. M omits आ.
19. A, B हिसकान् पुरुषान्.
21. परित्यज्य. MSS. and M. परित्यक्त्वा.
23. उक्त्यानि &c. From C. B and M. omit the या before यानि and read प्रशस्यंते for शस्यंते. A उक्त्यानि कर्माणि प्रशस्यंते, omitting the words between उक्त्यानि and कर्माणि.
57. 1. A omits the words between रेजयंति and तेषां.
2. A, B omit बहिः.
3. रोचमानैरायुधैराभरणैः. From A, B, C. So also all M.'s MSS. M prints रोचमानैराभरणैरायुधैः. Sayana takes (but cf. रुक्मादिभिः below. C omits this) रुक्मैः as an adjective, and refers the आयुधैः of the text to the "ornaments" of the Maruts that are their weapons —A स्वकीयायुधैः.
4. A, B क्षिप्रमदः, as M.'s MSS. also have, except his B1, which

has क्षिप्रयागः. M has हि प्रयागः in his text, but refers to हि प्रयागः as his reading in his V. L. C omits the clause. I have conjectured क्षिप्रयागः from the reading of M.'s B1.

—अपि ईषदपि. A ईषदपि.—A अन्नप्रासा (corrected from something else) for अन्नप्रदा.

6. A writes सुष्टुतां नृत्यति शोभनयोगानि.

58. 3. A is corrupt, writing बृहद्वत् सुष्टुति for our text down to that word.

5. नवंतां. From A, B, C. M. नमंतां.—B अभिमुखा भवंतु. C अभिभवंतु. M. अभिमुखीभवंतु.

59. 2. स्वीकुरुतेति निरोधनं. So C, M. A कुरुते निरोधनं. B स्वीकुरुते निरोधनं.

4. न सहते. From A, B. So also all M.'s MSS. M removes the न.—तथा. A तदा.

5. सुसंहतानि. A सुसंहितानि.—A येषां ते हे मरुतो वो शुष्मभ्यं इमा इमानि, the words between having fallen out. —B omits the अंशोसि of the text.

7. All the MSS. नि षेद निषेदतु M. corrects निषीदतु. I have preferred to add it, and that was perhaps unnecessary.—A writes सवनेभ्य इत्यस्य &c., the words between having fallen out.

8. अशोभनं. A अशोधनं.—M notes that all his MSS. have स जनी. So also all mine.

9. जुष्टन सेवश्च. A जुष्ट (sic) stopping there, and also omitting the viniyoga of v. 10.

10. गृहमेधासः. A, B हे गृहमेधासः.

11. नः शुष्मदीयं. From C, A, B, M. अस्मदीयं.

12. M adds, in brackets, to the quotation from Śaunaka, the following explanation taken literally from his MS. D.

अथायां ब्रह्मविष्णुरुद्राणामेवकं पितरं यजामहे इति शिष्यसमाहिता वसिष्ठो ब्रवीति । किंविशिष्टमित्यत आह । सुगंधिं प्रसारितपुण्यकीर्तिम् । पुनः किंविशिष्टम् । पुष्टिवर्धनं जगद्बीजम् । उरुशक्तिमित्यर्थः । उपासकस्य वर्धनं अणिमादिशक्तिवर्धनम् । अतस्त्वत्पसादादेव मुख्योर्मरणात्संसारगता मुक्षीय मोक्षय । यथा बंधनादुर्वारकं कर्कोटीफलं मुच्यते तद्वन्मरणात्संसारगता मोक्षय । किं मर्कोटीकृत्य । आधृतात् । साधुऽयतामोक्षपर्यंतमित्यर्थः । अथ तैत्तिरीयभाष्ये शोभनः शरीरगंधः पुण्यगंधो वा यस्यासीं सुगंधिः । यथा वृक्षस्य संपुष्पितस्य दूराद्गन्धो वात्येवं पुण्यस्य कर्मणां दूराद्गन्धो वातीति श्रुतेः । पुष्टिं शरीरधनादिविषयां वर्धयतीति पुष्टिवर्धनः । तादृशं श्यंबकं

यजामहे पूजयामि । लोके यथोर्वारुक्कलानि बंधनाहुतास्त्वमेव मुच्यते
तद्वदहं त्र्यंबकप्रसादेन मृत्योर्मुक्षीय मोचनयुक्तो भूयासं अमृताच्चिरजीवि-
तास्त्वर्गादिर्वा मा मुक्षीय । चतुर्थपादार्थमंत्रस्य तात्पर्यातिशयं दर्शयति ।
त्र्यंबकं यजामहे इत्याह मृत्योर्मुक्षीय मामृतादिति वाच्यतद्वाहेति ॥

For three other similar interpolations see his note. I have omitted the whole passage with my MS. B, and M.'s MSS. A, Ca, Ca Colebr. All these MSS. mark an omission. My MS. A writes वयं त्र्यंबकं त्रिलोचनं यजामहे किलक्षणं सुगंधिं क्षोभनगंधोपेतं पुष्टिवधेनं पुष्टेः पोषकं, agreeing so far, it will be seen, with the gloss in M.'s C. There follows त्वचः (sic) क्रांतर्वाशिः &c., the last clause of the commentary on verse 11, repeated here by mistake. Then the passage above, which M. finds in his MS. D with the following variants. मृत्योर्मेरणात् १ सायुज्यतानो-
क्षयार्थेनमित्यर्थः, omitting the words between. In the last sentence त्र्यंबकं यजामहे ----- तादिति वाच्यतद्वाहेति. There follows the second part of the gloss in M.'s C हे रुद्र प्रासादुतात् (M. हे रुद्र मा मां मृतात्) मरणात् मुक्षीय मां मोचय । कस्मात्कमिव बंधनात् वृतात् उर्वारुकमिव (M. कस्मात्कमिव बंधनात् नात् वत् उर्वारुकमि-
द्रवारुकमिव बंधनं प्रत्यक्षस्तुतिः). Then follows the colophon इति श्रीराजाधिराज &c., C.

60. 1. A omits अद्य. —देवेषु मध्ये. A omits मध्ये. —तर्हि वयम् । "Then we" sc. shall be so. With हे अदिते Sayana begins another clause. M. omits वयं after अर्द्धिनदेव against his MSS. A, B, C, Ca. I give it from my MSS. A, B.—A writes हे अर्धमन् हातः त्वां गृणतः तवैह प्रियाः स्याम यदि मां, &c.

2. A सर्वस्तुत्यत्वेन. B सर्वे (sic) स्तुत्यत्वेन.—प्रसिद्धः सूर्यः. From A, B. So also all M.'s MSS. except B, which has the प्रसिद्धो नृचक्षा नृणां मनुष्याणां द्रष्टा सूर्यः of edition. My MS. C has the words. —स्थितानि. So M. from his B1. A स्वप्नानि. B स्विन्नानि. This last is the reading of M.'s A, Ca. My C omits the word.—A, B omit ऋतु.

3. A omits अन्धान. —A यूथेव गोयूथपाः स यथा, &c.—A तत्तातरगो-
व्यक्तिं (sic). B as M. prints, except that the anusvāra is omitted. C omits the whole clause. M. तद्वांतरगोव्यक्तिं by conjecture, noting that his A, B have तद्वांतरेणाव्यक्तिं, (तद्वा-
तरगो, written एगा, व्यक्ति?) and his C, Ca. तद्वांतरगोव्यक्तं च.

5. A omits यत्तस्य.

6. एतद्द्वयं. A एतद्द्वयं.—इक्षेः. M. adds सामर्थ्येक्षितयंति from his MS. B only. There must be an old *lacuna* here.—अपि क्रतुं सुचेतसं प्रकृष्टज्ञानवतं पुरुषं कर्तारं. From A. B inserts a second क्रतुं before कर्तारं. M.'s MSS. A, C, Ca with us. His MS. C has कृतं कर्तारं. M. omits our क्रतुं, and inserts that word before कर्तारं. My MS. C reads अपि क्रतुं सर्वतः संविवेकैः (sic) सुचेतसं संज्ञनवतं कर्मावुष्ठानवन्तमपि.—A, B omit वनन्तः.
7. द्युलोकस्य. A कलोकस्य.—A, B C विष्पितस्य व्यासितस्य as M. has. M. notes that in the Nirukta विप्राप्तस्य stands for विष्पितस्य.
11. तस्य मन्थुं. By conjecture. A, B and M.'s A, C, Ca, B1 तासां मन्थुं. M. मन्थुं. My MS. C reads सातौ तस्य अर्थः स्तोतुः मन्थुं.
12. हे देवा. Sayana follows the Pada text in taking the देव of the Sanhita text for देवा.—दुःखानि From A, B, C. So also M.'s A, B, C. M. दुःखेन by conjecture.
61. 3. ऋधक् सत्यान् यतो विवेकास्सत्येन गच्छतो. By conjecture. Compare the reading of M.'s Ca ऋधक् यत् ऋधक् सत्यान् यतः विवेकान्. A ऋक् यत् धक् सत्यानयतः (sic) वि.° B. ऋधक् सत्यानयतः वि° &c. C. ऋधक् सत्यानयतः (sic) वि° See M.'s note.
5. शुवां. A, B omit the वां of the text as do also M.'s MSS. A, B, C, Ca. His B has it. M changes शुवां to युवान्वा against all the MSS. C, वां शुवां.—A महित्वात्.—अस्तुत्यविषयाणि. M. स्तुत्यविषयाणि.—अभूवन् भवति. A भूवन् भवति. B भूवन् भवति. B भूवन् भवति is the reading of M.'s A, C, Ca. His B the reading as I have printed. M. prints नाभूवन् न भवति. Compare the variants अर्हति and न अर्हति at 33, 1.
62. 2. A, B कृष्णज्ञातास्यु°.
3. धनं. A तं.
4. हे महर्ष्यौ. A, B write महे महर्ष्यौ.—नृणां. B, C add स्तुतिनेतृणां. So also M.
5. नो जीवसेऽस्माकं जीवनाय. A नो जीवनाय.
63. 1. A omits च.
4. A drops a line, writing अयं सूर्यो रुक्मो रोषमानो वा तरणिस्सारकः &c. —गन्तव्यानि. A मन्तव्यानि.
5. A omits मार्गं. —तस्यापो. B omits तच्च.—A omits दिवावरुणा. as it also omits सूर्ये.

64. 2. A, B omit. गोपा.

4. A, B omit यो. —स्तोमीति. From C. A, B स्तोमेति. M स्तोमेन.

5. शायुर्गता. A writes शायुं गतासि.

65. 1. A उपाचिते.

4. A omits मित्रावरुणा.—अत्रास्मिन् लोके. A, B add a second वां युवां प्रति as M.'s A, C, Ca B also do. I have omitted this with M. from his B4.—A प्रयच्छंत. My MS. C reads हे मित्रावरुणा ँनौ नः अस्माकं हव्यजुहि हविःसवनवतं यज्ञं आगच्छतमिति शेषः आगत्य च गच्छति गोस्थानं घृते उक्षतं सिचते अत्र अस्मिन् यज्ञे वां युवां प्रति इष्टानिरत्रैः वरं श्रेष्ठं हविः यः यजमानः आयच्छेदिति शेषः अतः केवलं कृपयैव तस्मै जनाय यजमानाय दिव्यस्य सिवि भवस्य चारोः रमणीयस्य उद्गः उदकस्य उदकं प्रणीतं प्रयच्छतं.

66. Introd. A omits द्वादशी बृहती, and writes चतुर्दशी सतोबृहती.—A ताः and त्याः. B त्याः त्याः. A B आद्यंतौ. So also all M.'s MSS.

3. प्रहाः. From A, B, C. So also M.'s MSS. He prints गृहाः, and refers to Rv. VII. 19, 11. Also to X. 69, 4, where it is explained by यज्ञानां पालयिता.

6. A, B write अहिंसितस्य रक्षक (sic). So also M.'s A, C, Ca. रक्षक is wanting in his B1, 4. My MS. C ये अदब्धस्य महः महतः &c. From the note in the *Varietas Lectionis* M. would appear to have wished to correct to रक्षका, but he has neither form in his text.

10. The viniyoga from B (omits इति after the first सूरचक्षस) and M. A आश्विनशस्त्रे बहवः सूरचक्षस इमा उ वां दिविष्ट्य इति सैषा प्रगाथे.—येषां तादृशाः &c. A writes एषां तादृशान्, and omits the words which follow down to परिभूतिभिः.

11. ते मित्रो वरुणो. From A, C. B, M. ते वरुणो मित्रो.

12. A प्रातःकाल इत्यत्र पुरुषव्यत्ययः, the intervening words being wanting.

13. A प्रजातैः प (sic) सकाशान्. B प्रजातेः सकाशान्, “प्रजापतेः B4. प्रजातेः C, Ca, B1.” M. The original book had प्रजातेःप corrected by numerals thus प्रजातेः^३ ६. The figure 2 over तेः caused that akshara to be written as तेः and the प was dropped.—A omits ये वयं.

15. अयं बृहतीत्यनेन. From A, B, C. It is the reading also of M.'s

A, B1, and is the reading clearly intended in his C, Ca. "This (the gender being dependent on the preceding अर्थः) is to be construed with वहन्ति." M prints सूर्यं वहन्ति. "अयं वहति A, B1 अयं वहति C, Ca. अथो वहति B4". — सूर्यं विश्वं रजः समया सर्वलोकस्य समीपे. From A, B. So also M's MSS. except his B1, 4. His B4 inserts सुविताय कल्पाय after सूर्यं, and M adopts this. His B1 has प्रकाशाय, apparently without repeating the सुविताय of the text. Either Sayana did not consider it necessary to explain सुविताय, or his explanation has been lost. My MS. C agrees with M., and reads विश्वं रजः सर्वं लोकं समया सर्वलोकस्य समीपे.

16. हविःस्वीकारस्यैतदीर्घाधीनत्वात्. From A (एतदीर्घा = his course). B is corrupt, but seems to have had that reading (हविःस्वीकारंस्वे (sic) तदी (corrected to तदा)र्घाधीनत्वात्). C omits the first explanation of देवहितं. This is probably right. For देवानां हितं is not good Sanskrit. M. हविःस्वीकारस्यैतदीर्घाधीनत्वात् by conjecture. See his note.

18. द्यु° From A, C. So also M's A, B, B, and M. from his C, Ca. द्युलोक° (B omits दिव्यो).

67. 1. A के वेति तदुच्यते. B --- नेति तदुच्यते. C omits the clause. "All MSS., except B1, 4, mark a lacuna after शेषः to क्रेनेति तदु°. A later hand in Ca Colebr. supplies it क्रेन साधनेनेति." M. —C. यो रथो वा युवां &c., omitting our वा युवां.—A writes सूर्वे पितराविव and stops there.

3. धनवता च. From B (MS. व). धनवता वा A, M. C स्वविद्वा स्वयं जानता वसुमता धनवता रथेन. This is probably right.

4. युवार्थाः. So all the MSS. M suggests that it is a mistake for युवयोः. Sayana does not construe the वां of the text with the immediately preceding अयोः, but with the स्वभूतो भवामि which he supplies.—सोमस्यस्याही. By conjecture. A सोमस्यस्याही (sic). B सोमस्यस्याही. The first स्य was a mistake for रस. C, M सोमस्याही. Compare मधूनि मधुरसान् four lines below.—मधुविद्यासोवधिनी. M adds वा.—अतो वा स्वभूतः. "Or that is why he is स्वभूतः", referring to the previous स्वभूतो भवामिति शेषः. By conjecture. A अतिवा स्वभूतः. B अति वा स्वं (sic) भूतः. C omits the phrase altogether, and is very probably right in doing so. M print अतो वा स्वभूतः by conjecture. "अतीवा A. अतीवाव C, Ca. अति वा B1, not in B4. भवामिति शेषः is expected after it."

The *अन्तो* of their originals, written *आता*, was corrected by some scribes into *अन्ति*, by others into *अली*.

6. लब्धे. From B, M. "लब्धे B. लब्धे C, Ca, illegible in A; perhaps, लब्धे" M. My A writes लब्धे (*sic*). So also C.
67. 8. गंगाद्याः From C and M. A गंगाद्याकाः. B गंगाद्याका (*sic*). "गंगाद्याकाः A, C, Ca. गंगाद्याः B1, 4: cf. Pan VII. 4, 15." M. —तद्व्याचकुलाः. By conjecture. (M also conjectures तद्व्याचकुला [?]). It seems to be the reading to which A and B तद्व्याचकुला point. C तद्व्याचकुलाः. M. तद्व्याचकुलाः from his B1. "रथाकुलाः B4. रथान् कुला A, Ca; left out in C." —वां &c. From B, M. But there is something wrong. A प्य, (*sic*) for वां. C omits वां and कुवां तेन वाच्यतीति.
68. 2. B, C, M. ह्यनानि. C adds आह्वानि (*sic*). Perhaps आह्वानानि should be inserted here. Compare the use of आह्वान immediately.—अस्मदाह्वानं भुते. From C. A, B अस्मदाह्वानमित्यर्थः तं (*sic*) भुते. इत्यर्थः here seems meaningless, and the reading in the text accounts for the तं which both A and B (in B नं ?), show. It is the नं of आह्वानं, and इत्यर्थः is an interpolation. M अस्मदाह्वानमित्यर्थः तच्छ्रुते.
5. ऋषीस्. From B, M. A omits the anusvāra. C ऋषि आवासे. M. who gives ऋषीस् from his MS. A, notes that his Ca has ऋ-स his B1 ऋषा वासे, and his B4 ऋषि (आ वा) स्.—धारयति. From M. A धारयज (*sic*). B धारयतः. C धारयेत्.
6. तत्तस्य रूपस्य प्रत्यास्ये. From A, except that A writes प्रत्यास्य, with the great majority of the MSS., a mistake which is due to the early or southern practice of writing the mātṛās before, instead of above or after the letters. The clause stands by itself, in explanation of प्रतिगमनं, to which the तत् at the beginning of the clause refers. B प्रतिगमनं | न (with marks of elision) तस्य रूपस्य प्रत्यास्ये. C तस्य रूपस्य प्रत्ययश्रुते. M. तस्य रूपस्य प्रत्यास्ये, (omitting तत्) with the note "तत्तस्य रूपस्य प्रत्यास्ये A, Ca. तस्य रूपस्य प्रत्यास्ये C. तत्तस्य रूपस्य प्रत्यास्ये B4, pr. man. तस्य रूपस्य प्रत्ययं B4, see man. तस्य रूपस्य प्रत्यास्यं भूतं अगूत् B1. Perhaps तत्तस्य रूपस्य प्रत्यास्ये. Cf. IV. 5, 14".
8. भगवाञ्च. From A, M (by conjecture). B, C and all M.'s MSS. धनदाञ्च.—A, B write चित् चिदिति पूरणः. C, which omits the first two explanations of वृत्ताय (perhaps rightly) has चित् पूरणः

after ऋषये. —नवीं तां. From B, M. (by conjecture). A, C and M's A, B1, & नवींतां. His C, Ca नवींतां.

69. 6. B स्वस्तिभिः for स्तुतिभिः.—नियंतु From A, B, C (the last omits the anusvāra). So also M's A, Ca, and (with the anusvāra omitted) his B4. His B1 has गानयंतु. M. corrects to नियच्छंतु.

7. शरिरिः. B, C शरिः.

70. 1. अथो न अथः. From C. So also M's B4. C adds न पुरः after तिष्ठतु. A अथो न अथो अस्थान. B अथ न अथो न अस्थान. M. अथो अस्थान from his B1. "अथो न अथः Ca. अथो न अथः A &c."—B तत्स्थानमेव for तत्स्थानमथ (This must be a mistake of the same kind as that which led to the corruption of अथ above into अथ). —A योनिस्वानमिद.

2. वा युवां. From A, C. So also all M's MSS. M writes वा वां युवां by conjecture. My MS. B वा युवां.

4. ज्ञायापति. From C. A, B, M. ज्ञायापती.

5. जनाय यजमानस्य. From C. So also M's B4. A, B, and the rest of M's MSS. जनस्य यजमानस्य. M prints जनाय जनस्य यजमानस्य by conjecture.

71. 4. युवयोः रयः. M. युवयोर्द्वौ रयः by conjecture.—यत यथ रयः. From C. So also M's B4. A, B यथयो यथ रयः. This is M's reading. His MSS. A, Ca, B1 write यथयो for यथयो.—अथ आह. So A, B, C. M. अथवाह from his MS. B1 only. "अथ आह A. B4, Ca. It may be अन्य आह; cf. Rv. VI. 42, 2." Perhaps the first of the two explanations of the clause यथो &c. is an interpolation.—वसिष्ठो वा. So M. corrects the reading of the MSS. वसिष्ठो वा.

5. निपात्यत. From A, B, C. So also M's B, Ca. It is the reading also intended in M's A, which writes निपात्यत. It=निष्पत्ति, and the right reading is perhaps निष्पत्ति निपात्यत न्यपात्यत. M. corrects निपात्यत to न्यपात्यत.—ह्युक्त. A omits हि.

72. 1. गोप्रदेन is M's correction for गोप्रदेशेन as his MSS. read. In the V. L. he suggests गोप्रदेशेन. That the गोप्रदेन of the original Southern MSS. was read by scribes गोप्रदेश, and from that corrected into गोप्रदेशेन, seems probable from the reading of my MSS. A, B धनप्रदेशेत्यर्थः (sic). They agree with M's MSS. in

reading योगेति here. C omits the second explanation of योग-
ता.—For ब्रह्मदेव A writes by mistake बहुवचनेन.

3. इति: A ते:—बं—विज्ञायसाह. A बंध्वातिशयं. B बंध्वातिशयं. This last is the reading of M.'s A, Ca. He reads बंध्वातिशयं from his B1. (MS. २६). "Not in B4." My MS. C. omits the clause.
—The passage from the Brihaddevatā. Bh. stands for a MS. of that work in the Bhao Daji collection. V. 1. Bh. varies between शरण्युः and शरण्युः as the form of the name. A, B शरण्युः and सरण्युः. V. 2. सरण्युः. From M., who finds it in his B1. A writes सरसयो (sic). B शरण्युः as M.'s A, Ca have. Bh. शरण्यु (sic).—जाते ते. A, B (A जातते). Bh. जज्ञाते. The correct reading of the pāda is perhaps ततः सरण्युः जज्ञाते.—Bh. नी चाप्युनौ. So M.'s MS. of the Brihaddevatā. B ता चाप्युनौ corrected to तानाप्युनौ (sic). It perhaps agreed with Bh.—Bh. इयायांस्तार्थां तु वै यमः as M.'s MS. has. V. 3. Bh. भूत्वो-पचक्रमे. V. 4. अविज्ञातात्. From Bh. So also M. from Kuhn, A, and his MS. A अविज्ञातात् with M.'s Ca. B अविज्ञातात्.—राजर्षिरभव-त्तोऽपि Bh., as M.'s MS. also has. V. 5. Bh. स्वपक्रांतो, as M.'s MS. also has.—Bh. अश्वरूपिणं. V. 7. Bh. सरण्युः as M.'s MS. also has.—Bh. विदित्वा, as M.'s MS. also has.—B जिज्ञास corrected pr. man. to जिज्ञाय. This is the reading of M.'s A, B.—स्वरूपिणं. By conjecture. A, B भस्वरूपिणं. This is also the reading of M.'s Ca. His A, B नयरूपिणं. Kuhn हररूपिणं. M gives हररूपिणं from his MS. of the Brihaddevatā. So also Bh. हय was a gloss upon स्वर. V. 7. तच्छुक्रं. From Bh. So also Kuhn, and M. from his MS. B तं शुक्रं. A has a gap, writing मैथुनायो-पचक्रामात्राच्छुक्रं तत् (sic).—गर्भकाम्यया. From Bh. So also M. (with Kuhn) from his MS. B गतक्राम्यया as M.'s A, Ca, B have V. 8 Bh. आध्वातमात्रा (sic).—Bh. अधिनाविति. So also M.'s MS.

6. कर्मपरिवृत्तानि. From A, B. So also M.'s A, Ca, B1. It is left out in his B4, as it is also in my MS. C. M. compares (in a note which has got misplaced; (see M. on 71. 4), VI. 42, 2 where Sayana has ब्रह्म परिवृत्ते यज्ञादिरूपं कर्म. He reads परिवृत्तानि by conjecture.—A, B omit आविवारान्.—C धिष्ण्या. M. notes that all the Sāhita MSS. read धिष्येमे, and that Sayana read अधिना in this verse instead of अधिनी. "The Pāda MS. (Mill) had indeed अधिना pr. man."

5. A drops a line, writing पूर्वस्मिन्नाम संयोज्येव &c. B अवस्ता-
हेष्टादशित (sic). M. notes that his MSS. A, Ca have एक्षित for
संयोज्येव, which he takes from B. My MS. C has एक्षित.
73. 1. मरुतत्वात्. A प्रत्यक्षत्वात्. C omits the second explanation of
समस्तः.
2. मरुतः सन्नामान् A, B. So also M. by conjecture. "मरुतसन्नामान्
A, Ca; deest in B." My MS. C. मरुतः मरुतः हेष्टानां &c.—स्थित्वेव.
A. स्थित्वा.
3. सोमात् समस्तस्य वच्छतं च तुदात् from A, B संवच्छतं. C. वच्छतं.
M. समवच्छतं. by conjecture.
74. Introd. वृद्धे A, B. M. प्रवृद्धे.—रसिनः. From A, B. M. रसिनः.
1. वरिष्ठोऽपि. A वरिष्ठः.
2. रत्नित्वे. By conjecture.—A रत्नितं च से (sic). B, C, M. रत्नित्वे.
The word is very probably an interpolation.—नि वच्छतं. MSS.
and M. add निद्यमत् which is an impossible form. Sayana did
not think it necessary to explain निवच्छतं.—A मरुतं रत्न.
3. हे अश्विना अश्विनौ. From C. A omits अश्विना. B, M. omit अ-
श्विनौ.
5. गृहं. A ग्रह.—प्रवच्छतं A, B, M. C व वच्छतं.
75. Introd. The passage from the Rigvidhana. हिरण्यादि. From
the Rigv. A, B हिरण्यानि as M. prints from his MSS.—रा
अश्वान्. From the Rigv. So also M. from Rigv. A, B and M's
MSS. रावोऽश्वान्.—धन्यान्. From A, B (corrected in B to
धान्यान्). M's MSS. A, Ca also have धन्यान्. His B1 धान्यान्.
He notes that the reading of the Rigv. is धान्या. He reads
धान्यं.
3. A omits दर्शनीयायाः.—प्रसरन्ति. From A, B. So also M's Ca.
M reads सरन्ति with his A, B. It is the reading of my C.
4. निषादपंचमाश्विनो वर्षाः तान्. From C. M., who reads निषादपं-
चमाश्विनो वर्षाः (the last word by conjecture; M seems to im-
ply that all his MSS. have निषादपंचमाश्विनो) notes that his B4
has our reading. His A, Ca, B1 चतुरो वर्षाः. All my MSS. have
निषादपंचमाः in the nominative. A चतुर्वारो वर्षाः. B चतुर्गो वर्षाः.
The clause stands out of the construction. A may be right in
omitting तान्.
5. A, B अन्नेको योग° as M. gives by conjecture.—My MSS.

- रश्मास्त्व' as M.'s have.—A बालानां and B बालानां for वसूनां.—A अभिष्टे and B अभिष्टे for अपीष्टे.
7. A अत्यन्तस्थिराणि. From A, B, M. अत्यन्तं स्थिराणि.
8. A, B omit पुरुषात्.
76. 1. A अष्टमसाधकं. C omits the word.—A omits स्तोत्राणां. C omits स्तोत्राणां वा.—वागानुष्ठानमित्यर्थः तस्यै. From A, B, C वागानुष्ठानार्थमित्यर्थः. M. वागानुष्ठानार्थमित्यर्थः। तस्यै.—A omits सर्वै.
3. C सावित्रं — A writes सानीत्यर्थः (1.4) न पुनर्यत्नीव (1.7), omitting all between. M. notes that Sayana "took जार for the locative." The commentary may be reconciled with the Pada text if we suppose that Sayana took जारः for the locative. An attempt is made in my B to correct जारो रात्रेर्जरयिता but सूर्ये is left in the locative.—अत्यन्तं. MSS. and M. अत्यज्येव.—B साध्वी संवर्धति (sic).—A परिदृश्यते. B परिदृश्यते.
4. संवसाध्वीत्. M. adds ते.
5. A omits from तिर्गिरतो to परिपालयंतीत्यर्थः.
77. Introd. A omits उपस्थं.
1. A, B समिधेभूत् समिधे समिधनीयोभवत्.—A अंधकारान् बाधमानं वा बाधकं. M omits वा against his MSS. A, Ca, B1. I have omitted वा बाधकं with my MS. C. B अंधकारान् बाधमाना बाध्यमानानि अकः अकरोत्, omitting the first explanation.
2. उदित्वा. By conjecture. A, B, C उदित्वा (C उदत्त्वा). M. उदिता.—A omits the words between वसनीयं तेजः and सुष्टु दर्शनीयं.
4. दृष्टुः. M. adds वस्तूनि दृष्टृणां धनानि आ भर आहर from his MS. B4 only. The words are in my MS. C.
5. A, B omit भोजन्.—अश्वैश्चोपेतं. M adds रथवद्वयैरुपेतं from his MS. B4 only. The words stand in my MS. C.
78. 1. आश्चर्यं. From A, B, C, M. अश्चंति.—ज्योतिष्मता. MSS. and M. add तेजोवता which is a wrong form.—रथेन &c. From C, A, B and M.'s A, Ca, B1 रथेनास्मभ्यं &c. M omits the second अस्मभ्यं.
3. एता उ इति पूरणः. From A. C एता उ पूरणः. B and M. एता उ उ इति पूरण.
5. C omits अस्माकाः.
79. 2. A सेना इति.—यत्ते. M. adds प्रयत्नं.—A, B, M. add अत्र समनाद्य वा. I have omitted with C. The clause is not good Sanskrit, and the meaning is otiose.

3. A, B have *यथांसि* for *अथांसि*.—*रात्रिवसानस्य*. From A, B (*B रात्रिवसानस्य*). So also M.'s A, Ca. His B1 *रात्रिवसानस्य*. M. corrects to *रात्र्यवसानस्य*. My MS. C omits the whole passage going from *संवत्सरा* (1.3) to *सावृक्षुषा* (1.5)—and this seems right. Cf. next note.—*उपोरूपत्वात्*. MSS. and M. *उषारूपत्वात्*.
5. *दानाय धनलाभाय*. From B, M. M. notes that he gives *धनलाभाय* from his A, B1. C omits *धनलाभाय*. A *दानाय* (*sic*).
80. 2. *वृथ्यनात्*. From C, M. A, B *अवृथ्यनात्*.—*युवतिर्विच्यतहणी*. M. adds *सर्वत्र निश्चयंती वा*. So also A, B. It appears to me to be a manifest interpolation, and I have omitted it with my MS. C, A, B read *युवती* for *युवति*. C writes *युवतिर्विच्यतहणी* (*sic*).—*अलज्जा युवतिरिव*. C *अलज्जावती स्वैरिणी*.—A *संचरंती*. B *संचरंति* (*sic*).
3. A, B omit *सहं*. A omits *सायनाचार्येण* in the colophon.
81. *Introd. प्रथमाद्या. A आद्या*.—*उषस्य*. A *उषस्य*?—*अधिवशास्तं*. A, B add *छंदसि*. B omits *च*.
4. *उच्छंती*. From C. It is the word in the text. A, B, M. *युच्छंती*.
2. *उद्यत्*. M. adds *उद्वच्छत्*. It is in none of my MSS.—*प्रादुर्भवत्*. M. *प्रादुर्भवं*.—*एव च सति*. A, B add *हि*.
3. *वनन्वति &c.* A *वनन्वति वनं* (*sic*) *भंजनं संभक्तव्यं धनं वा*. B *वनन्वति वनं संभक्तव्यं धनं वा*. C *वनन्वति संव्यक्तव्यधनवति* (*sic*).—A omits *वह*.
4. A omits *करोषि*.
5. A *यद्वज्रमप्यस्ति*.
6. *शोषकान्*. A *षकान्* (*sic*). B *शोषकान्*. C omits the word. M. notes that his MS. A omits all from *विद्य*? to the end.
82. *Introd. A हि ज्ञातं*.
1. A *अभिजिधांसति*.
2. A omits *ना* (1. 2).—A, B *कौत्स्यतेत्युक्तं* (*sic*).—C. reads *यकः वरुणः सम्राट् सम्यधाजमानः मन्यः इंद्रः स्वराट् स्वयमेव राजमानः उच्यते*, and this seems right.—*वां युवां* A, B, C. Sayana construes *वां* as one of two accusatives after *संयुः*. "It should be *युवाभ्यां*, as immediately afterwards." M.—A *ओजो ना* (ma added in the margin) *दृशी दृशेति*. B *ओजो नादृशी दृशेति*. C omits. M. gives *ओजः सादृशी दृशेति* from his B1. "*ओजो नादृशी दृशेति* A. *ओजो नादृशी ॥ दृशेति* Ca."

3. A सर्वत्र प्रेरकं. C omits.
5. जनिमंति. From A, B. In A जाता (sic) जनिमंति has been corrected to जातानि संति. M.'s B1 also reads जनिमंति. His A जनिमंति. His Ca संति. He prints जातिमंति by conjecture. My MS. C omits the word.—आत्मीयेन. A B आत्मीये (sic). C omits the word.
82. 6. A, C omit वलं.
7. A, B दुर्यगमनावि.
8. A drops a line, writing आगत्य च मदीयं स्तोत्रं श्रोतव्यं च.
83. 1. A, B write युष्मत्त्वाधवः (sic) लाभार्थिनः, corrected in A. C omits the word.—उपक्षपयितृणि. MSS. and M. उपक्षपयित्रीणि.
2. वीराश्च. From C. So also M.'s B. A, B and M. from his A, Ca वीताश्च.
3. A, C उपास्थिताः.
8. श्विति. From B. A has श्वितं corrected to श्विति. M. श्वितं. C omits श्विति श्वेत्यं.
10. द्योतमानं. M. adds धनं from his B1, 4.
84. 1. अभिप्रयच्छति. From M. So also B, which, however, writes अभि अ (sic) गच्छति. A, C अभिप्रयच्छति.
2. A, B omit हे.
4. B omits भूतानि.
85. 1. M. omits हे.
2. A, B omit वे.
3. असांकार्येण. So M. from his MS. A. “असांकार्येण Ca. आसांकार्येण B. असांकार्येण B1.” My MSS. A, B असांकार्येण. My C आसांकार्येण.
86. 4. अवगच्छेयं. By conjecture. A अपगच्छेतां corrected to अपगच्छेयं. C M. उपगच्छेयं. B उपगच्छेतां.
5. विशेष्य च. From B. So also M.'s A, Ca, B. My MS. A writes विशेष्य च, and corrects विशेष्य (omitting च). C omits अस्मत्तो विशेष्य च as M.'s C apparently does.—शष्पादिभिः. By conjecture. A पापादिभिः. C यवसादिभिः. M. gives दासादिभिः from his Ca, B1. So also my B. “दासादिभिः A. यवसादिभिः B4, शष्पादिभिः accounts for the reading पापादिभिः, and the other readings were glosses.

6. स्वरूपवद्वलं. From A. So also M.'s Ca. "Not in B4." My B स्वरूपं वद्वलं, evidently a mistake for स्वरूपं वलं. C omits, writing दक्षः पापप्रवृत्तौ. M. स्वरूपं वद्वलं from his A, B1.—मवाव^०. From C. So also M. from his MS. B. A, B, and M.'s A, Ca मवाव^०. In A it is corrected to प्रमाद^०.—A तं यमनिनीषत इति. This is the reading of M.'s Ca. It is corrected in my MS. see. man. to तं यमधो निनीषत इति. That is B.'s reading, and the reading of M. from his MS. A. M.'s B4 तं यमधो निनीषत.
87. 4. रममाणाय. From C, M. A. परमाणाय corrected to अरमाणाय. B परमाणाय. The variants are very instructive. मरमाणाय was written, by a very common mistake, for रममाणाय. It was corrected in the usual manner by writing the figure २, 1 over the first-two letters, which had got transposed, thus र^२माणाय. This was carelessly written परमाणाय, and परमाणाय was fruitlessly corrected to अरमाणाय.—उपदेशो. So A, B, M. In A it is corrected to उपदेश^०, which is the reading of C.
88. 2. अग्नि स्थितं. From A, B. C, M. अवस्थितं.—स्वीयं. By conjecture. A स्कवीयं (sic), corrected sec. man. to स्वकीयं. A.'s original reading would seem to be a wrong correction of a mistake in writing स्वीयं as सवीयं. B has same mistake स्कवीयं, and same correction स्वकीयं. C omits the word. M. स्कवीयं. (sic) MSS. and M. अभिनिनीयात् अग्निप्रापयेत् But we should perhaps omit the two अग्नि s. Sayana filled out the अग्नि of the text in his usual way अग्नि स्थितं. अवस्थितं was wrongly substituted for अग्नि स्थितं. This left the अग्नि of the text unexplained, and it was wrongly construed with निर्मायात्.
3. अभुव (आरुढावभुव). From A. My B and M.'s A, Ca have the same reading, except that, as often, they write व for न, आरुढावभुव. M. takes the वभुव of this reading, and corrects to वभृविव. "मवाव. B4. वभृतां B1." The second reading here is really अभृतां. My C has भवाव.
4. "Sayana read स्वपामवोभिः instead of स्वपामवोभिः" M. My MS. C has अहोभिः in Sayana's commentary. This is apparently also the original reading of my MS. A.
6. सखा सखा समानख्यानः. From A, where, however, the second सखा is wrongly smeared over. सखा समानख्यानः is a clause by itself containing a reference to Nirukta VII. 30. B सखा स सखा

- with a line over ससखा to indicate that it is to be taken out. C ते तव सखास्तु omitting the words between. M. gives one सखा, noting that his A has सखा ससखा.
89. 3. प्रतिकूलमननुष्ठानं. So A, B, and M. from his Ca. "प्रतिकूल-
जितमनुष्ठानं A. अननुष्ठानं B4. प्रतिकूलनुष्ठानं B1." My MS. C प्रतीपं
अननुष्ठानं.
4. लवणोत्कदस्य. C लवणोत्कस्य.—समुद्रजलस्य. From A, C. B,
M. साधुद्रजलस्य.
5. निर्वर्तयामः.—From A. B, M. निर्वर्तयामः. C omits the word.
90. 1. वीराय. A smears this word over. B has it, C omits it, omit-
ting also, as usual with C, the grammatical note.
2. "Sayana seems to take वाजी अस्य as one word." M. This is a
mistake, and is a good illustration of the remarks to be made
in the Preface as to the use of sandhi in the commentary.
To write वाड्यस्य, as M. does in the commentary, is not in
deed wrong, but is misleading. वाजी is part of the predicate
with जायते, and is left unexplained, as requiring no explanation.
Then follows the note on अस्य, the next word in the text,
अस्य, i.e., प्राप्तव्यस्य धनस्य.
3. धातारं. M. adds प्रधातारं. So also my MS. B.
4. औच्छन्. From B, M. A, C omit.
5. स्वकीयेन स्वविहितेन. By conjecture. A स्वकीयस्वा (sic) विहितेन.
B writes स्वकीयस्वे तिहितेन (sic). C स्वकीयेन विहितेन. M. gives
स्वकीयस्वे विहितेन from his MS. A. "स्वकीयस्व विहितेन Ca.
स्वकीयेन विहितेन B4. स्वकीयेनैव B1."—वहनीयं तं. From A, B, M.
omits तं. C omits the second explanation of वीरवाहं.
92. 1. "उप समीपे from B4." M. My MSS. A, B omit. C उप समीपं.
4. "सूरयः स्तोतारः A, B, Ca." M. So also my A, B, C.
5. A omits प्रातःसवने.
93. 2. संयोजयतं. From M., who gives it by conjecture. Cf. Sayana
on I. 109, 4. A संयोजयतं (sic). B स्वयोजयतं (sic). C योजयतं.
"स्वयोजयतं A, Ca. योजयतं B." M.
3. भूमिं व्याप्नुवन्ति. From C, and M., from his B4. "भूम्यां वाप्नुवन्ति
A. भूम्यां चाप्नुवन्ति Ca, B1" M. My MS. A agrees with M.'s
Ca, B1, and my MS. B. with M.'s A.
5. तनुरुचा—हन् हिस्तं. So M. from his MSS. A, C. (M. does
not say whether they mark a gap). That there is an old lacuna

here seems evident from the variety of readings which the MSS. present, and from the unsatisfactory character of those readings. My MS. B. तनुरुच्चा आत्मीयेन तेजसा सं यत् ये श्रुसाता श्रुसातो रणे यतैते जेतुं यत्नं कुर्वन्त्यौ वैरिसेने देवयुभिः देवान् कामयमानैः सह अदेवयुं विद्ये यज्ञे सत्रा हतं सततं हिस्तं. So also A, except that it omits अदेवयुं. C तनुरुच्चा आत्मीयेन तेजसा सं यत् ये सत्रा हतं सततं हिस्तं. M's MS. B4 has स्पर्धां कुर्वन्त्यौ श्रुसाता श्रुसातो रणे यतैते यत्नं कुर्वन्त्यौ वैरिसेने तनुरुच्चा आत्मीयेन तेजसा सं यत् ये सत्रा हतं सततं हिस्तं तथा सोमसुता सोममभिषुण्वता जनैः यत्मानसं धेन देवयुभिः देवान् कामयमानैः सह विद्ये यज्ञे अदेवयुं असोमसुतं जनं सं हिस्तं. "B. has तनुरुच्चा ॥ आच्छिद्य हतं. All left out in Ca."

8. परि ख्यन्. M. मा परि ख्यन् by conjecture. नः = अस्मान्, परि ख्यन् = अस्मान् &c.

94. 2. A omits स्तोतुः.

3. पापवत्वाय पापवत्त्वाय. From A, B. So also M's Ca. M. omits पापवत्त्वाय with his other MSS. So also my MS. C.

4. षडहस्तोच्चित्रसंज्ञकस्तच्च. From B, M. A षडहस्तोच्चित्रस्तृचः.

6. मेधानां. From A, C. M. मेधानां यागानां. So also my MS. B.

12. A omits कुन्नी.

95. 5. पवित्रेष्ट्यां. From A, B. So also M. from his B1. His A, C, Ca. परिवेष्ट्यां.—C त्वादिष्यैः.

6. ते—, A, B ते त्वार्थत्, or the last akshara in both cases may be तु. In B it is written ते त्वार्थं । तु (or तु). M. finds ते त्वां यंतु in his A, Ca. He notes that यंतु is not in his B1, 4. This last (ते त्वां कृतस्य) is the reading of my MS. C. Perhaps त्वां यंतु, to indicate that ते is to be taken with सरस्वति, and not with यज्ञस्य. M. prints ते त्वां यंतु: by conjecture.

96. Introil. M. आद्या बृहती द्वितीया सतोबृहती. I have omitted द्वितीया सतोबृहती with my MSS. A, B. M's MSS. A, Ca, B1 also omit these words. His B4 has द्वितीया प्रस्तावपंक्तिः तृतीया सतोबृहती. So also my MS. C.—सरस्वदेवताकः. From C. So also M. by conjecture. A, B and M's MSS. सरस्वान्देवताकः.—A writes पंचमेहनि प्रउगं प्रागाथातेक इति.—A omits the second सरस्वतीमिन्. C. omits सरस्वतीमेव.

G. सरस्वती यागस्य. From A, B. M. सरस्वतयागस्य. C omits the viniyoga.

97. 2. A, B, C omit the अभिगजामहे which M. inserts between आ वृणीमहे and प्रार्थयामहे.—A writes आत्मनेपदेष्विति तस्मै &c., apparently dropping a line.
4. वरणीयो योऽस्ति. From A, B, C and M वरणीयो ऽस्ति.
5. A writes अत्युतं. C omits the word.
6. शग्मा वा. From A, (MS. शग्म) B, C omits. M. शक्ता वा. Cf. below देवेभ्यः स्तोत्रभ्यो देवेभ्य एव वा. 98, 3.
9. उपक्षयतं. From M. A उपलक्षयतं. B उपक्षयतं. C उपलक्षयतं.
98. Introd. A द्दामं. So also M. But see his Errata.
3. अदित्या इंद्रं मातेत्यस्योक्तत्वात्. By conjecture. इंद्रं माता is a quotation from v. 5 of the hymn referred to (Rigv. IV. 18). A अदित्यइंद्रमादित्यास्योक्तत्वात् as M.'s MSS. read. So B, with आदित्यं for अदित्यं. C प्रोक्तवती अयं पंथा इत्यादिके अतः कारणात्, &c. M. gives आदित्येन्द्रमहत्त्वस्योक्तत्वात् by conjecture.—देवेभ्य एव वा. A omits वा.
4. अभियुध्यस्व. From A, B, C. So also M.'s MSS. He corrects to अभियुध्यश्च.
6. तव तवैव. A, B. तवे तवैव. C तदैव M. तवेत् तवैव.—गोः पतिः. From C. A, B, M. गोपतिः.
99. Introd. A एकादशं.
1. A, C नान्यत्. B मान्यत् corrected to नान्यत्. M. gives नान्यत् from his B1, 4, and notes that his A, Ca have मान्यत्.
2. प्रादुर्भूतोपि जनः. So C, M. A, B जातः for जनः.—A सर्वस्य भृतस्य जातस्य.
3. दृष्टिवीमर्भ्वमुखत्वेनेति विविधत्वं. From A, B. It is the reading also of all M.'s MSS., except that his Ca adds in the margin द्यामधोमुखत्वेन. M. gives this, though his note seems to treat it as a variant. My MS. A adds द्यामधोमुखत्वेन (the द्याम has been torn off). C omits the whole clause, and this is probably right. It was a gloss.—मयूखैः. M. adds पर्वतैः from his B4 and margin of Ca. He notes that C Colebrooke has in the margin कीलसदृशैः पर्वतैः, and that the word is wanting in Ca, B1, A. It is wanting in my MS. B. A is corrupt. C has पर्वतैः.
5. शतं. A, B शतं शतं.—संघश एव From A, B, which, however, write संघस एव. In B this has been wrongly corrected to संघात एव. M. सद्य एव. by conjecture. “संघस एव A. संघस एव (perhaps for संघश एव) Ca. सह सद्य एव B1.”

100. 4. अस्य च. From A, B, C. M. तस्य च.
 6. गृढरूपोऽपि. M.'s correction. "गृढरूपाणि A. गृढरूपायि. Ca. गृढरूपोऽसि. B1." My MS. A agrees with M.'s Ca. B गृढरूपावि.
101. 1. A, B, C omit ज्योतिरग्राः.
102. 1. A writes प्रक्रमेण स्तोत्र (sic) पर्जन्यो नोऽस्मभ्यं, omitting the words between.
103. 4. हृष्टावभूताम्. From A, B. So also C, which, however, writes हृष्टौ अभूत (sic). M. हृष्टौ वभूतां. Compare note on 88, 3.
 7. "वर्तमाना. A, B नो वर्तमाना as M.'s A, Ca have. In B अहनि. तौ is corrected into अहनीतो. C अहनि वर्तमाना which is the reading of M.'s B1. M. gives सर्वतो वर्तमाना by conjecture.
 8. A घर्मेण चरतः, omitting प्रवर्गेण. In the margin र्मे is written with a reference to the र्मे of घर्मेण. C omits प्रवर्गेण. B has it.—A हृष्टौ for वृष्टौ.
 9. तं तं. So B, M. A त (sic) C omits.—स्तुते: So A, B, M. पर्जन्यस्तुतेः. My MS. C writes रस्तुतेपर्जन्य न मोदनेन (sic). This seems to betray the gloss.—घर्मेकाले. A writes घर्मे काको (sic).
 10. A, B omit हरितः. and पृथिः.
104. Introd. l. 11. पञ्चैन्द्रो. From M. A, B चतस्रं ऐन्द्रो वा.
 5. अभ्रमसारभूतस्यायसः, From M., who finds it in his B1. My MS. A अभ्रमसारभूतस्यायसः. My MS. B has *prima manu* अभ्रमसारभूतस्यासौ (sic), अभ्रमसा which is the reading of M.'s A, Ca. is corrected to अभ्रमसार, but the other mistake remains. My MS. C, अभ्रमहन्मभिः अयसो विकारिः आद्यर्थः.—निर्गच्छन्तु. A, B add अपगच्छन्तु. C यन्तु निर्गच्छन्तु.
 6. स्तोत्राणि. M adds यथा by conjecture, and marks an omission between स्तोत्राणि and यथा.—C omits फले: and adds after पूरयन्. शृष्टांतः नृपतीव राजानो इव नौ यथा पूरयतः तद्वत्.
 7. अत्र स्मरनिरत्रार्थीतरे ("in this other meaning"). From A, B. C omits as usual. M. omits the first अत्र.
 8. मुष्टिना. From B, M. A, C omit. Cf. VIII. 78, 10.—A, B असत्यवक्ता. C. असत्यः वक्ता—A य-यथा स्वधामि (sic).
 9. उपक्षर्यति. From A, C, B, M. उपक्षपयन्ति.
 11. विमुक्तो. From A, C, B, M. विमुक्तो.
 12. प्रायेणैवमादिभिः. From A, B. So also M.'s MSS. He corrects to प्रायेणैवमादिभिः.—वासिष्ठं. M.'s correction. MSS. वसिष्ठं.—A वसि-

छो नेति श्रुतं as M.'s Ca has. B वसिष्ठो नेति न (*sic*) श्रुतं. C omits. M.'s A, B1 agrees with my MS. B. M. corrects to वसिष्ठेनेति नः श्रुतं. अकुटिलं सत्यं भाषणं By conjecture. M. अकुटिलं. सत्यभाषणं. A असत्यभाषिणं, omitting the second अकुटिलं. B अकुटिलं असत्यभाषिणं. C सत्यभाषिणं.

13. गच्छ त्वमिति न मुंचति A, B, C. See M.'s note.
15. संबोध्याह. From B, M. A, C आह.
18. गृह्णीत. M. adds गृह्णीत. It is not in A, B, C.
19. तीक्ष्णीभूतं. From A, B, C. M. तीक्ष्णीकृतं.
20. A writes परिगतभूतैः.—A omits अशनिं.
21. प्राप्तान्. A प्राप्तवान्.
22. A omits श्वयातुं &c., down to सुपर्णयातुं.